
R. VÁRKONYI ÁGNES

Rákóczi tanulmányok

R. VÁRKONYI ÁGNES

Rákóczi tanulmányok

L'Harmattan

Budapest

A könyv megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

© R. Várkonyi Ágnes, 2015

© L'Harmattan Kiadó, 2015

ISBN 978-963-414-048-1

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SRL
Via Bava, 37
10124 Torino-Italia
T./F.: 011.817.13.88

A kiadásért felel Gyenes Ádám

A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.

Tel.: 267-5979

Párbeszéd Könyvesbolt

1085, Horánszky utca 20.

www.konyveslap.hu

harmattan@harmattan.hu; www.harmattan.hu

A borítóterv, a nyomdai előkészítés Kállai Zsanett munkája.

A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte, felelős vezető Kecskeméthy Péter.

TARTALOM

1648 – 1703

Áldott emlékű anyám (Anya és fia)	9
A kiválasztott	28
Sáros vármegye főispánja (A beiktatástól a döntésig) 1694–1696	42
A kompromisszumtól a szabadságig	61

1703 – 1711

Bercsényi Miklós pátense a fegyverre kelt jobbágyság felszabadításáról 1704 tavaszán	77
Az európai hatalmi egyensúly és az új magyar állam	96
Törvény a békéről	118
A rác kérdés (Autonómia a rácoknak)	143
A jezsuiták	149

ARCKÉPEK

Ráday Pál és a közép európai konföderáció terve	183
Bottyán János	193
Az ónodi országgyűlés	201
A sárospataki országgyűlés jelentősége	247
Ad Pacem Universalem	254
1. Nemzetközi béketárgyalás terve Magyarországon	255
2. Magyarország, Erdély és a gertruydenbergi békekongresszus	272
Végig nem vitt viták: A Szatmári béke a történetírásban	295
A hágai békekonferencia (Egy bankett ürügyén)	336

1711 – 1715

Európa közös ügye Rodostó nézőpontjából	353
---	-----

Bevezetés.	353
Rodostó varázsa.	355
Szabadságharc és hatalmi egyensúly	362
Vendégjog Európa peremén.	372
Fejedelmi udvar a tenger partján	373
Diplomáciai hídfő és szellemi műhely	377
„In Nocte Nativitatis Domini...” A karácsonyi elmélkedés	
Rákóczi Confessio Peccatoris c. művében	387
A szövegcsonkítás változatai	389
A szerkezet	395
A magyar Grosbois?	411
A hallgatás	412
A magány.	417
A múlt.	420
 Bibliográfia	 429

1648 – 1703

ÁLDOTT EMLÉKŰ ANYÁM (ANYA ÉS FIA)

(*A Vallomások Zrínyi Ilona képének kritikai vizsgálatához*)

Történetírók generációi idézték: II. Rákóczi Ferenc *Confessio peccatoris* című művéből édesanyjával eltöltött tizenkét esztendő eseményeit, s Zrínyi Ilona és fia viszonyáról a fejedelem tollán kibontakozó képek, vagy azok különböző politikai nézőpontok szerint eszményített változatai rögzültek a tudományos szakirodalomban és a társadalmi köztudatban. Ezek: a gondos édesanya, Thököly Imre szerelmes felesége, aki a mostohaapa fia életét is veszélyeztető fondorkodása ellenére kitart férje mellett. Központi helyet foglal el ebben a viszonyban Munkács vár védője, és a könnyes búcsú Bécsben, amikor elszakítják őket egymástól.

Látszólag tehát semmi sem lenne egyszerűbb, mint újra a *Confessio peccatoris* alapján vázolni az anya és a fiú viszonyát.¹ Valójában mégsem egyszerű. Nem egyszerű, mert Zrínyi Ilona és II. Rákóczi Ferenc kapcsolatát ma már nem elegendő a hagyományos átpolitizált kategóriákkal jellemezni. De ellenkezőleg, a történelmi összefüggésekből kiemelve és mint általános minden anya – fiú viszonyra érvényes, pusztán a magánéletre tartozó, politikamentesen „vegytiszta” kapcsolatot sem lehet leírni. Két erős karakterű történelmi személyiség, akiknek életét a bölcsőtől a sírig átítatta meghatározta a politika, az anya születése (1643) s a fiú halála (1735) között zajló magyar történelem mintegy megszemélyesítői voltak. Benne éltek és zsigereikben élt. Minden, ami a korabeli Magyarországon történt, az a Habsburg Birodalomnak és határain túl az egész korabeli Európának is története volt, ugyanakkor szoros szálakkal kapcsolódott a szomszéd országokhoz, Horvátország, Csehország, Lengyelország történetéhez. Az anya és gyermeke gondolati, érzelmi, mentalitásbeli kötődései egymáshoz a tér és idő tágas koordinátján tűnnek elénk. Az anya a horvát végeken született és halála óráján Kisázsiából szálltak gondolatai fiához Lengyelország felé. A fiú pedig a Márványtenger partján idézte vissza gyermekkorának anya- képeit.

A „visszaidézés” fogalma azonban értelmezést kíván. Az utókor természetesnek vette, hogy Zrínyi Ilonáról ennyire részletesen, a személyes kapcsolatokról szólva emlékeztet meg a *Confessio peccatoris* írója. A 17. századi önéletírások, naplók, és

¹ II. Rákóczi Ferenc. *Vallomások, Emlékiratok*. (Szerkesztés és a jegyzetek, fordította Szepes Erika.) Bp. 1979.

visszaemlékezések lapjain hiába keressük a személyességnek ezt a szféráját. hogy különbözőbb gonddal emlékeztek volna meg a szerzők édesanyjukról. Még Bethlen Miklós is csupán a családfájáról szólva említi édesanyját, s tragikus halálát. Ő a 16 éves fiú, mivel édesanyja menekülés közben megfázott és meghalt méhében a magzat, abortátiót javasolt. Az orvos és a kancellár apa nem vállalta, hogy beavatkozzék az isteni elrendelésbe. Felzaklatva, a fiú távolságtartóan írta le édesanyja halálát.² Sőt a testamentumokba illesztett önéletrajzok megvonva az élet mérlegét kevés szót ejtenek a gyermekkor anyja képeiről, az apák figyelmeztetése a gyermekeiknek anyjuk iránti kötelességre is sztereotípiá szerű.³

Vizsgálva az okokat kétségtelen, hogy az évszázad rendkívül nagy gondot fordít a gyermekre, és fennmaradtak a szülőknek írott levelek is. Viszont az anyák gyakori korai halála miatt igen sok az árva. A fiúkat már öt –hatéves korukban az apák viszik magukkal, nyolc- tízévesen elkerülnek otthonról, más udvarokba, vagy iskolába. Belső intim kapcsolat kevésbé alakul ki, vagy alakulhat ki az édesanyával, vagy ha igen, a naplóírás szokásrendjében az életút felvázolásánál az ilyen viszony úgy látszik, nem volt meghatározó tényező.⁴

Egyedül az antik világ alkonyáról, a harmadik-negyedik évszázad fordulójáról kapott a 17. 18. század üzenetet, a személyesség addig ismeretlen vagy be nem vallott világáról. Aurelius Augustinus (354–430) a pogány apa és keresztény anya szülötte, a katolikus egyház szentje és a kereszténység egyik legnagyobb gondolkodója ír legfontosabb műve a *Confessiones* lapjain elmélyült személyességgel viszonyáról édesanyjához Mónikához. Kétségtelen, hogy Rákóczi az anya fiú viszony leírásában is tanult Szent Ágostontól. A *Confessio peccatoris* bevezető gondolataiban írja: „néhány hónappal ezelőtt szolgáltnak, Ágostonnak általad sugallt vallomásait olvastam”⁵

Ha két szövegben összevetjük az anya–fiú viszonyra vonatkozó részeket több hasonlóság is találunk. Szent Ágoston beszél születéséről, megemlíti, hogy

² Bethlen Miklós Önéletírása. Sajtó alá rendezte V. Windisch Éva. Bp. 1955. I. 106-107, 175.

³ „intem az én kedves fiaimat, hogy az én szerelmes atyámfianak mint anyjoknak becsületét megadják...” Hérváry István végrendelete, 1624. júl. 12. Radvánszky, III. 249.

⁴ „A gyermekek otthoni gondozását az anyák szervezték meg. Erről nem is tudunk nagyon sokat. ...nemigen leveleztek róla... Olyan kevés az ilyen adat, hogy könnyű lenne feltételezni azt „miszerint a főurak jól szervezett nagy háztartásában, a főúri udvarokban a gyermekek nem is tapasztalták az anyák gondoskodását.” Péter Katalin: A gyermek első tíz esztendeje. In: Gyermekek a kora újkori Magyarországon, „adott Isten hozzánk való szeretetéből ...egy kis fraucimmerecskét nekünk”. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 19. Szerkesztette Péter Katalin: Bp. 1996. 15-50. 31.

⁵ Szent Ágoston – 16. század végi magyar fordítása? Melyik kiadásra volt meg Rákóczinak? Szent Ágoston népszerűségére: „Szépen és szentül mondta Szent Ágoston doktor...” Bethlen M. 1955. I. 95.

édesanyja szoptatta, szól kisgyermekkorában ráháruló szeretetéről, hangsúlyozza, hogy férjét szolgálta. Kiemelte, anyja a halálos ágyán beszélt kettőjük viszonyáról, arról, hogy tőle a fiától soha nem kapott sértő szavakat, vagy durva szemrehányásokat.⁶

Rákóczi ugyancsak születésével kezdi és édesanyja halálával végzi kettőjük viszonyának leírását. Hangsúlyozza gondoskodását, megemlíti, hogy anyja maga szoptatta, bár ismerjük dajkáját. Arról is ír, hogy anyja gondosan és szigorúan nevelte. Mindketten foglalkoznak anyjuk jellemével.

Szent Ágoston hosszan ír édesanyja betegségről és haláláról. Vigasztalására szolgált, amit kettőjük viszonyáról mondott. „Örömteli vigasz volt ugyan számomra tanúságtétele utolsó betegségében, figyelmességemre kedvességgel válaszolva „jó fiú”-nak hívott s nagy szeretettel mondogatta, hogy soha szájamból kemény vagy durva szó nem érte őt.”⁷

Rákóczi nem lehetett halálos ágya mellett, de mégis felidézi reá vonatkozó szavait. Ezeket abba a részbe illeszti be, amikor leírja, hogy Bécsben 1688 tavaszán el kellett búcsúzniuk egymástól. Megemlíti, hogy anyja szeretete inkább feléje áradt jobban mint nővére felé, majd így folytatja: „Uram; hiszen te oltottad belém azt a fiúi engedelmességet, amely arra készítette a halálos ágyán is őt, miközben rólam emlékezett meg, hogy tanúsítsa: én sosem szomorítottam meg őt.”

A *Confessio peccatoris*-ban az anya – fiú kapcsolatát taglaló szöveg értelmezésének másik látószöge a korabeli egykorú forrásokból ránk tekintő Zrínyi Ilona és a gyermek fejedelem.

Az egykorú források eredeti tisztaságához elég nehéz út vezet. Anya és fia már életében átkerült a történeti művek halhatatlanságába. Csakhogy azonnal politikai harcok megtestesítői lettek napilapok, relációk, pamflettek vitáztak róluk és s az akkor felvirágzó kortörténetekben, s dokumentált uralkodói életrajzokban különböző érdekek és szemléleti értelmezésének páncélzatába öltöztette őket a hatalom. Zrínyi Ilona mint az összeesküvő Zrínyi Péter horvát bán leánya, és az ugyancsak „rebellis” I. Rákóczi Ferenc felesége kapott említést a Wesselényi nádor nevéhez fűződő önvédelmi szervezkedésből igen nagy tehetséggel összeesküvést szerkesztett koncepciók per propagandájában, s a Habsburg dinasztia számára 1663-ban megvásárolt, az addig francia szolgálatban dolgozó Gualdo Priorato reprezentatív kö-

⁶ XII. fejezet, Városi fordításában 270.

⁷ „Gratulabar quidem testimonio eius, quod in ea ipsa ulima aegritudine obsequiis meis interblandiens appellabat me pium et commemorabat grandi dilectionis affectu nunquan se audisse ex ore meo iaculatum in se durum aut contumeliosum sonum. Confessiones, IX/30 Szent Ágoston Vallomása. Fordította és magyarázta Balogh József. Előszó Borzsák István. Franklin Társulat 1943. Reprint kiadás. Akadémiai Kiadó-Windsor Kiadó, 1995. IX/31 – 212-213.

teteiben.⁸ Majd a rendkívül nagy publicitást kapott Thököly személyéhez kapcsolva. Pro és kontra érvek keresztüztüzébe került. Zrínyi Ilona képe bejárta Európát, az egyik az égő Munkács előtt hatalmas puskával, a másik metszet Thököly Imrével.⁹ A francia, angol, német publicisztikában megkapta a „Európa. legbátrabb asszonyá” elismerést.¹⁰ 1683 után a Habsburg birodalmi publicisztika elitélő véleménye a török szövetséges Thökölyről rendkívül hatásosnak bizonyult. A Casa Austriaca udvari történetírói azonban különbözően ítélik meg Thökölyt. Rink és Cormazzi árnyalt képet nyújt Thökölyről Franciscus Wagner nagy forrásanyaggal Thököly felkelését egyértelműen rebelliónak minősítette.¹¹ Magyarországon viszont 1664-1688 történetei egy évszázadig csak az akkori szamizdatokban kaphattak helyet. A kor jelentős történetírói művei, Bethlen János 1663–1674 évek eseményeit átfogó latin munkája csak a 18. század végén jelent meg, Cserei Mihály magyar Erdély históriája 1661–1711 kéziratban terjedt. Cserei szóbeszéddek, külföldi röpiratok, egykorú források töredékeiből írt, valószínűleg a magyarországi és erdélyi közvéleményt foglalta össze Zrínyi Ilonáról: „Thökölyné bátor s férfi módon termett vitéz asszony lévén...”¹² A nagy jezsuita forrásgyűjtemények a Hevenesi és a Kaprinai gyűjtemény sok eredeti dokumentumot vagy másolatot őriztek meg, ezek azonban

⁸ Gualdo Priorato: Galeazzo Historia di Leopoldo Cesare. Vienna 1670 – 1674, I-III., és Continuatione... Vienna 1676.; Megvásárlásáról: Bene Sándor: Ő Császári Felségének kedvelik benne... (Egy birodalmi história és társszerzői). Filológiai Közlemény XXXIX (1993) 49-56. Továbbá Bene Sándor: *Theatrum politicum*. Debrecen, 1999. 219-221, 281, 315, 320.; Részleteket közöl: Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége” A Thököly felkelés az európai közvéleményben. Bp. 1976. 220-222.; A Wesselényi szervezkedés Paul Hoher kancellár és munkatársai megszervezett propagandájáról: R. Várkonyi Ágnes: A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671. Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Gecsényi Lajos- Pálffy Géza- Tóth István György. Bp. 2002. 423-460.

⁹ *Histoire d’Emeric, comte Tekeli ou mémoire pour servir à sa vie*. Colgne 1694. – François Jollain metszete, „La Princesse Veufue Ragosky- Soeur d Comte Serin et /Femme du Comte Tekely...” Ismerteti: Cennerné Wilhelm Gizella: A Zrínyi család ikonográfiája. Bp. 1997. G. 2. 221, G12, 224.

¹⁰ Köpeczi Béla: 1997.

¹¹ Cormazzi: G. *Istoria di Leopoldo primo. Imperatore di Romani I-II*. Viennae 1686-1688.; Rink, Gottlieb Euchararius: *Leopolds des Grossen Röm. Kaysers wunderwürdigen Leben und Thaten aus geheimen Nachrichten eröffnet und in vier Theile getheilt*. I-IV. Leipzig 1709. I-IV.; Wagner, Franciscus: *Historia Leopoldi Magnis Caesaris Augusti...* 1719–1731. I-II. Vö: Csáky Mórítz: Thököly Imre képe az osztrák történetírásban. In *A Thököly felkelés és kora*. Szerk: Benczédi László. Bp. 1981. 263-271.; Köpeczi B. 1976.; Goloubeva, Maria, 2000 *The Glorification of Emperor Leopold I. Spectacle und Text*. Mainz.

¹² Bethlen János; Cserei Mihály: *Erdély históriája (1661-1711)*. Sajtó alá rendezte Bánkúti Imre. Bp. 1983, 202.

nem, vagy csak nagyon szűrtén jutottak nyilvánosságra, s még a Katona István munkájába is beleszántott a cenzúra.¹³

Zrínyi Ilona első hiteles portréját történetíró tollán miként írja önmagát a forrásanyag, arra legjobb példa Vico Carafa életrajza (Johannes Baptista Vico: *De rebus gestis Antonii Caraphei libri IV*, Nápoly, 1716). Vico-t történetfilozófiája messze kiemeli a forrásokot pontosan összeillesztő, de mégiscsak kézműves történészek közül. Viszont éppen Carafa életrajza bizonyítja, hogy a szaktudományos követelményeket is a virtuozitás szintjén alkalmazza. Felhasználta a Carafa család levéltárát és a generális levelezését Lipót császárral. Képzett és tájékozott személyiségnek ábrázolja Carafát, ismerteti, mint megállapítja, nem nagyon kiemelkedő katonai képességeit. Viszont rendkívül jó diplomatának írja le. Történetírói hitelének próbája az eperjesi vértörvényszék és Munkács ostroma. Leírásából kiderül, Vico világosan látta, Carafa saját kezdeményezésű törvénytelen eljárással kínzott meg válogatott kegyetlenséggel és végeztetett ki ártatlan nemeseket és polgárokat, s nem menti fel. Csupán annyit állapít meg, Carafa, a zsarnok megfélemlíteni akart és közben maga is félt. Vico a felvilágosodás szellemével áthatva tiszteli a forrásokban fellelhető történelmi igazságot és nem hallgatja el, hogy hőse nem egyenes úton, vagyis sikkaszással hatalmas vagyont szerzett. Ennek a szabadságharc után alig öt évvel megjelent műnek köszönhető Zrínyi Ilona első, történetileg hiteles lélektanilag pedig nagy beleérző képességgel megrajzolt portréja. Zrínyi Ilonának a lengyel királyhoz írt levelei ugyan cáfolják a mű állítását, hogy Carafa kiváló diplomáciai képessége vette volna rá Munkács vár feladására. Azonban Vico távolságtartó leírása drámaivá válik, amikor az „ártatlan Rákóczi-árvákról,” a gyermekei és férje, Thököly Imre érdekei között őrlődő Zrínyi Ilona lelki tusájáról, és Munkács védelme érdekében hozott hatalmas anyagi áldozatáról ír.

1717-ben, Vico könyve megjelenését követő évben, már árulták Londonban egy ország leírás kompilációjába illesztve a Rákóczi szabadságharc részletes, 250 lap terjedelmű történetét. Az ősi magyar királyság történelmi és földrajzi leírása (*An Historical and Geographical account of the ancient Kingdom of Hungary London, 1717.*) című könyv ismereteink szerint az első leírás, amely ugyan – *Le Noble* könyvét is felhasználja, de Rákóczi életét a lengyel emigráción át a francia udvarig elkísérve ismerteti az olvasókkal. Tárgyilagos áttekintést ad a hadieseményekről és talán először történeti munkába foglalva a béketárgyalásokról. Az angol- holland békeközvetítéseket részletesen ismertetve elmondja, hogy Lipót császár ajánlatai elfogadhatatlanok voltak és I. József a maga nagylelkű megbékélési javaslatába megalázó fenyegetéseket is beleszótt. Ismernie kellett a nagyszom-

¹³ Borián Elréd.

bati tárgyalások iratait, különben aligha tudta volna, hogy Rákóczi, mint „választott fejedelem” ragaszkodott Erdélyhez, a Habsburg kormányzat pedig az egyszer már „megkaparintott” gazdag országot semmi áron nem engedte ki a kezéből. Nagyon részletesen ismerteti a szatmári béketárgyalásokat is, közli a békeponctokat és hangsúlyozza, hogy a halott József császár hűségére esküdtek meg, a távol lévő fejedelem tudta és beleegyezése nélkül.

A század későbbi évtizedeiben kibontakozó államtudományi történetírói irányzatban még a Habsburg uralkodók életrajzai viszik tovább a birodalmi szemléletet és megjelennek az udvari történetírásból az államtudományi iskolába átmenetet jelentő reprezentatív művek. Magyarországról, mint a Monarchia szerves részéről tárgyalnak ezek a művek. J. J. Moser I. József uralkodása alatt az egységes állam történetét kísérelte meg összefoglalni. (*Probe einer Staatenhistorie über die Regierung Kaiser Josephs I. Züllihau, 1738*). Hasonló cél vezette a Hágában kiadott Lipót császár uralkodását összefoglaló mű íróját. (*Histoire de Léopold 1739*), Franz Wagner: *Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti (Augsburg, 1754)* Ugyanakkor az európai összefoglalások felölelik, vagy érintik a magyarországi háború történetét is., mint például Guillaume Lamberty (kb. 1660–1742) az angol és holland kormányzati köröket jól ismerő államférfi nagyszabású műve. (*Mémoires pour servir à l’histoire du XVIII e siècle, contenant les negotiations, traités, résolutions et autres documents... Hága, 1724–1742.*) A magyarországi háború 1705–1708 évi hadieseményeit is összefoglalja a Hamburgban kiadott (1756) két részes munka: (*Histoire intéressante ou relation des querres du Nord et de Hongrie au commencement de ce siècle.*) *Histoire des Révolutions de Hongrie* –t („A magyar fordulatok története”) 1739-ben hágai impresszummal Párizsban adták ki hat és három kötetes összeállításban.¹⁴ A szabadságharcot a magyar történelem honfoglalástól a maga koráig tartó folyamatába illeszti. Bizonyos mértékig forrásközlésnek is tekinthető. Négy részből áll. Az első rész történeti leírás. Nyolc évszázadon át Magyarország törvényes kormányzásról kíván képet adni, akkor már konzervatívnak számító módszerrel, az uralkodók életrajzát követve, de korszerű szempontok szerint. Azt kívánja bemutatni, hogy amikor az uralkodó megtartotta a népnek tett esküjét, akkor az ország békében és gazdagságban élt. Ezzel szemben, ha az uralkodó hitszegő és zsarnok volt, és feláldozta szenvedélyei oltárán népe nyugalma, akkor a magyar, ez a különlegesen szabadságszerető nép mindig szembeszállt a tyranussal. A leírás Rákóczi korához közeledve egyre több eredeti dokumentumot iktat be. A dokumentumok közlését egyenesen a történet-

¹⁴ A történeti részt magában foglaló négy könyv és az ötödik könyv Rákóczi életrajzát magában foglaló rész magyar fordítása: Brenner Domokos: *A magyar fordulatok története*. Fordította és az előszót írta: Köpeczi Béla. Bp. 2003.

írás legfőbb követelményének az objektív, részrehajlástól mentes leírás feltételének tekinti. Megemlíti a főrendek és a központi kormányzati államférfiak tárgyalása kapcsán, hogy gróf Kollonich Lipót, az Udvari Kamara elnöke gyakran kijelentette barátságos társalgás közben – *Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde Catholicam.*” A leírás Rákóczi életrajzával zárul. Ezt nagyrészt a Vallomásokból vette át a szerző, az újabb kutatások igazolva Prévost abbé egykorú véleményét, hogy az író és a kötet összeállítója nem más, mint Rákóczi diplomatája Brenner Domonkos. Csaknem szó szerint közli a Vallomásoknak Rákóczi gyermek és ifjúkorát leíró részét. Jó néhány tárgyi tévedéssel.¹⁵ Az egyes szám első személyét átváltoztatta harmadik személyre, de tartalma lényegében azonos a *Confessio peccatoris* Thököly képével, s vannak szószerint egyező részletek. Zrínyi Ilonáról megállapítja, hogy Munkács védelmével „dicsőséget szerzett”. Szervesen kapcsolódik a zárógondolatokhoz több dokumentum, többek között az 1706 évi béketárgyalások anyaga. A mű második részében, Rákóczi Emlékiratait közli a kötetek összeállítója. Végül Bethlen Miklós emlékiratát hozza az erdélyi mozgalomról.

A *Histoire* nemzetközi visszhangja rendkívül élénk. Akár a korra jellemző reklámfogásnak is tekinthető, hogy a francia tudományos sajtó, a *Journal des Sçavans* már a mű nyomtatásának megkezdéséről tudósít, majd értesülhetnek a francia olvasók árusításának helyéről is. 1739–1740-ben több ismertetés és kritika jelenik meg róla. Fogadtatása elterjedése jónak mondható, ha figyelembe vesszük példányait a különböző könyvtárakban és azt, hogy Cezar Saussure 1742-ben Londonban vásárolta meg. Külföldön és Magyarországon egyaránt különösen az Emlékiratok keltett nagy érdeklődést. Elhangzottak az első forráskritikai bírálatok. Prévost abbé más magyar és külföldi források alapján mondta el kifogásait a *Le pour et contre* 1739 októberi számában. A *Mémoires des Trévoux* 1740 májusi számának egyik levélírója pedig nehézményezve az Emlékiratok kritikus Bercsényi portréját és kétségbe vonta, hogy Rákóczi lenne a szerző. A névtelen kritikus valószínűleg Bercsényi László, a főgenerális akkor már nagy francia katonai karriert befutott fia, vagy körébe tartozó lehetett. Szándékát hogy Rákóczi szabadságharca a magyar történelem folytatása kívánt lenni, ha kevéssé is, de megértették. A század egyetlen francia nyelvű magyar történeti összefoglalójában Claude Michel de Sacy a felvilágosult abszolutizmus szellemében jellemzi az Emlékiratok alapján Rákóczit Amint azonban a reformkorban megindul a professzionális magyar történetírás és forráskiadás, megjelenik Zrínyi Ilona és Thököly

¹⁵ Pld: I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona elsőszülöttjének neve nem Ferenc hanem György volt. Súlyos tévedés „csak ötéves volt, amikor I. Rákóczi Ferenc meghalt”, hanem születését követő negyedik hónapban 1676. július 8-án halt meg. Brenner D. 2003. 208.

néhány levele.¹⁶ Horváth Mihály 1869-ben megjelent Zrínyi Ilona életrajza az akkoriban megnyílt levéltárakból máig nélkülözhetetlen forrásokat tárt fel és viszonyát fiával már a pszichológiai szempontokat is érvényesítve széles társadalmi tablón vázolta fel. S ha az újabb kutatások nyomán sok minden más optikát is kapott, máig maradandó, amit Zrínyi Ilona mély vallásosságáról, megpróbáltatásairól írt.¹⁷ A romantikus szemléletű történétírók, akik a szabadságharcban a protestáns köznemesség katonai vállalkozását látták főleg, a katolikus és horvát, olasz kultúrával áthatott Zrínyi család leányával, a fejedelemasszonnyal, majd Thököly feleségével kevésbé tudtak mit kezdeni. Az anya és fiú viszonyát többnyire a különben valóban jelentős munkácsi ostromra szűkítették, a 19. században konstruált kuruc-labanc relációkra, s a kizárólag magyar határok közé szorított, s nagyrészt katonai vállalkozásnak felfogott szabadságharcot vetítették vissza. Egyszerű sémák alakultak ki a fiú és az anya viszonyáról, az Európából kitépott és gyűlölettel szétzabdalt Magyarországon a fegyveres küzdelem kategóriáival. Zrínyi Ilonát a fegyvert viselő férfiak erényeivel ruházták fel, a romantika harsány színeiben.

Látványos, szinte horrorisztikus jelenetekben nem volt hiány. Bőven szolgáltaták a kellő kritikai vizsgálat nélkül felhasznált források. Például Thaly Kálmán, aki mint Szalay László kutatásainak örököse és egészen fiatalon az MTA tagja, a tudós testület ma elképzelhetetlenül nagylelkű anyagi támogatásával hatalmas mennyiségű forrást adhatott ki, azzal terhelte meg az anya és fia viszonyát például, hogy az anya szerelmes férjét, Thökölyt, úgy tüntette fel, mint, aki a gyermek vagyonára tört, életét kockáztatta, sőt mikor ügye rosszra fordult, hogy a Rákóczi ház „elrablandó kincseivel való újra felemelése céljából, egy ártatlan gyermek, egy mindig hazafias fejedelmi ház végsarjadéka méreggel való kiirtása” is felmerülhetett és a pokoli tervet „a kuruc király” egyik fanatikus híve próbálta végrehajtani.¹⁸

Takáts Sándor volt az első történétíró, aki a bécsi levéltárakból tárt fel Zrínyi Ilonára, a szenvedő, megtört édesanyára vonatkozó dokumentumokat, a Habsburg kormányzat államférfiúiak írt leveleket. Hitelesen állapíthatta tehát meg, hogy Thaly nem ismerhette Zrínyi Ilonának ezidőben írt leveleit „de azért megírt mindent, olyat is, ami sohasem történt meg.” Takáts Sándor 1922-ben közölte a Régi idők, régi emberek című kötetében az anya és a fiú kapcsolatának addig ismeretlen dokumentumait.¹⁹ Többek között Zrínyi Ilonának fiához írt búcsúlevelét. Ezek a sorok különleges intelligenciáról, műveltségiből, állampolitikai gondokozásról

¹⁶ Veszely Károly: Thököly Imre és Zrínyi Ilona levelei. Magyar Tudományos Értekező I. 1862.

¹⁷ Horváth Mihály: Zrínyi Ilona. Bp. 1869.

¹⁸ Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc ifjúsága. Bp. 1881. 36, 49 kkl.

¹⁹ Takáts Sándor: Zrínyi Ilona Bécsben. Régi idők régi emberek. Bp. 1922. 413-436.

tanúskodnak és akkor, Trianon után fontos üzeneteket közvetíthettek volna a magyar ifjúságnak. Csakhogy a Zrínyi Ilonáról és II. Rákóczi Ferencről kialakított patetikus fekete–fehér kuruckodó felfogásba ez a levél egyetemes értékeivel egyszerűen nem illett bele, s azonnal elfelejtették.

Jellemző Madarász Viktor festményének sorsa is. A különleges minőségű kép, a Zrínyi Ilona Carafa előtt című kompozíció az anyát ábrázolja tíz éves kislányként és a tizenhárom éves Juliankával. Vele szemben a generális, fegyverek és sanda cselszövés. A kiszolgáltatott és a mindent elsöprő hatalom szimbólumának is felfogható festmény Párizsban elnyerte a francia Salon aranyérmét. Itthon viszont felháborodás fogadta, mondván a festményen Zrínyi Ilona nem szép, pedig közismert, hogy a világ legszebb nője volt.²⁰

Közben lezajlott az első világháború. Horvátország, Zrínyi Ilona hazája eltűnt az iskolai tankönyvek szürke lapjairól. Munkács vára mérhetetlen messzeségbe, más országba került, szovjet traktoros iskola lett, de a felnövekvő generációk ugyanazt az egymondatos sztereotípiát olvashatták a várától megfosztott édesanyáról, mint a dédapák: „hőslelkű.” Fia pedig a valós történelemből kiemelt, a megfoghatatlan szabadságélményt testesítette meg.

Több esztendő elmúltával végül Zrínyi gróf leányát, Ilonát vette házastársul engem az ő utolsó gyermeküket, az 1676. esztendő március havának 27. napján, családunk Borsi falubeli kastélyában vezetél be ebbe a nyomorúságos életbe nyomorúságost mondottam, és pedig méltán, hiszen édesanyám méhéből mint veled ellenkezőt vezetél engem a világba; de a nyomorúságok közepette is boldog emberként, mert te, ó legnagyobb jószág, a semmiből a te megismerésedre vezéreltél el engem és röviddel születésemet követően, tisztára mosva lelkemet a szent keresztség vizével attól a bűntől, amelyben fogantattam, befogadtál engem fiaid sorába.

Édesanyám igazi anyai szeretettel szeretett, mert szigorral figyelte minden egyetlen cselekedetemre, és alig voltam 5 esztendő, amikor már elvitt az asszonyok házából, kivett engem gondozásukból.

Amabat me mater vere materne; severe et vix 5 annorum separavit me a gineceo materne severe:

De alig tartottam meg valamit is elmémben édesanyám második házasságkötéséről gr. Thököly Imrével, ki a luteránus felekezet híve volt, az ünnepélyes lakomán kívül, amely népem szokása szerint ünnepélyes szertartással, de ugyanakkor ivászatok és fényűző pazarlás közepette ment végbe. – Isteni felséged bocsá-

²⁰ Hankó Zsuzsanna: Madarász Viktor történeti képeinek hazai visszhangja. Szakdolgozat 1988. Vezető tanár Németh Lajos.; Vö. A historizmus művészete Magyarországon. Szerk: Zádor Anna. Bp. 1993.

natát kérem tehát mindazért, ami felségednek ezekben az eseményekben méltán nem tetszett. – Távol álljon tőlem az, hogy miközben neked teszek vallomást, el-soroljam mindazt, az emberek szokása szerinti felelőtlen szóbeszédet, amit hallot-tam ennek a házasságnak okairól és indítékairól ez a házasság ugyanis szerfölött szerencsétlen dolog volt az én fejedelmi házam számára; az akkori idők ügyeinek alapos ismerői közül soknak az volt a véleménye, hogy arra kegyes emlékezetű édesanyámat a császári udvar rábeszélése vette rá annak érdekében, hogy a fent nevetett Thököly lelkét, a reményeit és rangját meghaladó házasság által leköte-lezve, fegyverletételre késztessek őt.

Röviden érdemes átfutnunk történetükön, Zrínyi Ilona kislány és ifjúkora a velencei és a magyarországi török háború nagy reményi között zajlott. Házasságát I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelemmel (1666) politikai megfontolások döntötték el. Elsősülött fiuk nem élte meg az egyéves kort. Házasságuk első évtizedét beárnyékolta a két nagyhatalom között kényszerpályára szorult védelmi politika, a Wesselényi szervezkedés, és következményei koncepciós per, katonai megszállás és az országot a Birodalomba tagoló abszolutista politika. Az ifjú feje-delemasszony édesapját Zrínyi Péter horvát bánt felségsértés vádjával kivégezték, a családot kifosztották, becsületüket meghurcolták (1670–1673). Zrínyi Ilona első kisfia halála után évekig nem esett teherbe, kislánya megérkezését három év mul-tával követte a régen várt fiú (1676), a kihalástól rettegő család reménysége.

Fia születése után az apa, I. Rákóczi Ferenc hamarosan meghalt. Az anya lelki terheihez a családi ket hordozott: gyermekkori otthonát a hatalmi önkény elpusztította, édesanyja megőrült, kishugát, hogy magához vegye, nem engedte a császár, öccsét tíz évig nem látta, s azután örökre fogoly lett, s Munkácson az udvari szolgálók elborzadva beszéltek, hogy úrnőjük megint apja véres árnyával álmodott. De elérte, hogy fia teljhatalmú gyámja lett, irányítja a csaknem kétmil-lió holdnyi birtokot és gyakorolja a Sáros vármegye főispáni hatalmat. A fiúnak korán meg kellett tudnia, hogy nagyapját, Zrínyi Péter horvát bánt lefejeztette a császár és magyar király I. Lipót. Hatéves és mostohaapát kap. Az anya, a sokfé-le zaklatásnak kitett özvegy, kezét nyújtotta (1682) a kor legizgatóbb személyisé-gének, az ifjú Thököly Imre grófnak. Nyolc évesen mit érthetett meg a francia-lengyel segítséggel a protestánsok vallásszabadságáért és a magyar alkotmányt felfüggesztő császári hatalom ellen sikeres felkelést indított (1678–1681) katonafejedelem szándékából. Kockázatos politikája következményeit a történelmi vál-tozás idején megszenvedte. Megindul a törököt kiűző háború (1683), mostohaapját kirekeszti császár, lefogja a török (1684–1685). Édesanyjával, nővérével szűk három évig az ostromlott várban élnek: Keményen tanulásra fogják, míg az anyát lefog-lalja a várvédelem, a várnép ellátása, a diplomácia, s terhes, az ostrom alatt szül. (1685–1688) Fejedelem-úrfinak szólítják és kilenc- tizenkét évesen nem szabad

félnie, reprezentálnia kell, S végül 1688 februárjában a téli utazás Munkácsról Bécsbe s a hatalom az anyát és fiát örökre elválasztja. 1688 márciusában látták utoljára egymást. Zrínyi Ilona, akit a legyőzött török oldalára szorult férje, mint államfogyot kiváltott (1692), és Törökország ázsiai területére vetett a politika, nem ismerte a serdülő, a felnőtt fiát, a prágai diákot, az ifjú házast, a császári foglyot, nem ismerte unokáit, s csak halála küszöbén hallotta meg, hogy fia kiszabadult a fogságból. II. Rákóczi Ferenc Lengyelországban akkor kapta meg a hírt, hogy édesanyja Kis-Ázsiában a Virágok mezején, lehunyta szép vágású horvát szemét, amikor döntenie kellett, indíthat e háborút pénz nélkül, külföldi segítség és katonaság nélkül Magyarországon. Édesanyját gyászoló fekete ruhában lépte át a Rubicont 1703 tavaszán, hogy bujdosók, szökött katonák, egykori végvári vitézek, jobbágyok élén megindítsa Európa leghosszabb szabadságharcát, az ország önrendelkezéséért, a korszerű, magyar állam megteremtéséért. A szabadságharc ideje alatt nincs írásbeli nyoma, hogy édesanyjáról megemlékezett volna. Annál több viszont a közvetett bizonyíték, hogy amikor a bujdosásban a Confessio peccatoris, a Vallomások című munkáját írja, nem a felejtés homályából idézi fel, hanem a vele élő emlékeket veti papírra gyermekkorának éveiből édesanyjáról. A politika azonban átvérzi a magánélet bensőséges szféráit idéző és élettel teli leírásokat is.

A Vallomások megkerülhetetlen mű, ha a két különleges személyiség, az anya és a fiú kapcsolatát próbáljuk megközelíteni. Előttünk már többen írtak róla. S ezeket a leírásokat azonban a magyar történetírás megkésztettség, hiányai, és a pártpolitikai kisajátítások alaposan megterheltek.

Munkács nagyszonyja életéről azóta sok új forrás került elő. Az újabb kutatások eredményei a 17. századi nők helyzetét, személyiségét egészen másnak mutatják, mint ahogy a régi történetírók elképzelték. Zrínyi Ilona valódi arcvonásait csak kortársaival együtt, az elérhető források tárgyyszerű számbevétele alapján lehet a maga különleges valóságában megismerni. II. Rákóczi Ferenc pedig ma már úgy áll előttünk, mint európai nagyságrendű államférfi, különleges felkészültségű államfő, Szabadságharcának az volt a célja, hogy megvédje Magyarországot a Habsburg Birodalomba betagoló politikával szemben, és az alkotmányát nemzetközi garanciákkal biztosítva, szociális és gazdasági reformokkal korszerű magyar államot építsen fel. A mai történetismeret szintjén a Vallomások közléseit sem fogadhatjuk el kritika nélkül, hiszen ez a csodálatos mű magas szintű írói alkotás és valódi tartalmát a szövegvizsgálat új módszereivel a korabeli forrásokkal összevetve lehet reálisan értelmezni. Nem tekinthetünk el a vélemények ellenőrzésének követelményétől. Nem mellőzhetjük a nehéz kérdést sem: kettéválasztható vajon a politika és a magán-szféra? Olyan időkben, amikor a hatalom testestől-lelkestől ki akarja sajátítani a személyiséget, és érdekeit a magán-szféra minden gátját le-

döntve érvényesíti. Zrínyi Ilona a Munkács várát körülzáró Caprara generálisnak küldött válaszában nem a „magyar szabadságra”, hanem a természeti törvényére hivatkozik és hangsúlyozza, hogy gyermekei, árvái jogos javait védi.²¹

A következőkben ismertetjük a Vallomások Zrínyi Ilonával foglalkozó sorait, és összevetjük az egykorú kortársi forrásokkal. Majd megvizsgáljuk, hogy mit adott, adhatott fiának az anya és a fiú édesanyjának.

II. Rákóczi Ferenc mai ismereteink szerint kizárólag a Confessio lapjain emlékeztet meg Édesanyjáról. Különböen más írásában, leveleiben semmi utalást, vagy visszajelzést nem találunk róla. Átforgathatjuk a kortársak tanúsítványait, a beszélgetésekből, nyilatkozatokból a kutatók egyelőre nem emeltek ki anyjára vonatkozó gondolatokat. A Confessio megírásának ideje szerint több mint három évtized távlatából idézte vissza alakját. Közvetlenül és közvetve. Beépítve a Vallomások rendkívül összetett koncepciójába. Magyar kortársai, az önéletírások, emlékiratok, naplók írói alig emlékeznek meg anyjukról. Ezzel szemben Rákóczi írói mintája Szent Ágoston a Confessiones lapjain sokat ír édesanyjáról. A Confessiones hatását nem mellőzhetjük („Végső betegségében kedves fiának mondott és szeretetet lángoló hevével megemlítette, hogy számból sohasem hallott sértő szót, vagy őt illető durva szemrehányást.” 270.)

Őseiről Rákóczi az Emlékirataiban emlékezik meg. A Vallomások elején azonnal leszögezi: távol áll tőle, hogy megírja családja történetét. Születését morális szimbolikus szférákba helyezi. Összehasonlítja a betlehemi gyermek születését a sajátjával: „Te istállóban születél én meg palotában, Te szegény pásztorok ...én udvari emberek körében, a Te szüleid szegények, az enyémekek fejedelmek”. Tehát utal édesanyja előkelő származására. Hálát ad, hogy apja katolikus vallású Téved viszont, hogy édesanyja a bán legfiatalabb leánya lett volna. „miután feleségül vette Zrínyi gróf legfiatalabb leányát, Ilonát” Elmondja, hogy szülei hosszú ideig vártak rá, házasságkötésük után. Ilyen körülmények között a család különösen óvja, félti a régen várt örökösét. Különösen háborús időben, politikai ellenfelekkel körülvéve. A család titkára, Hidy György leveléből tudjuk, hogy Zrínyi Ilona tudatában volt a reá hárult felelősségnek hárul reá a – mai kifejezéssel – özvegy, gyermekét egyedül nevelő anyára. „fektetésére, ételére, italára” maga viselt gondot.²² A Vallomásokból arról értesülünk, hogy anyja maga szoptatta, s ez a korban különleges kivétel, mert a főúri családok általában dajkát tartottak. Dajkája. Csitári Jánosné, Pap Marina amikor 1706-ban kéri, hogy emlékezzen meg róla,

²¹ Mészáros Ignác: Zrínyi Ilona válasza Capraranak Munkács várából... Mészáros Ignác gyűjteménye. Jeles beszédek és írott nevezetes levelek. OSZK Kézirattár. Fol Hung, 164, fol 70-71/v.

²² Hidy György Zrínyi Ilonának 1678. április 28. idézi: Thaly 1881. 15.

ezt írja:Kegyelmes Fejedelemségét is kiseded korában karjaimon hordoztam²³ Nagyanyjáról szeretettel ír.” Az életét neked szentelő és az emberek véleménye szerint szentéletű szolgálóleányod, az én nagyanyám gyengédszeretettel vett körül engem. – Édesanyám igazi anyai szeretettel szeretett mert szigorral felfigyelt minden illetlen cselekedetemre, és alig voltam 5 esztendő, amikor már elvitt az asszonyok házából, kivett engem gondozásukból.

„Anyám igazi anyai szigorral szeretett; mert fölfigyelt minden illetlen cselekedetemre, és alig ötéves koromban elkülönített engem a női lakosztálytól és az asszonyi gondozástól.” Kevés egykorú dokumentum maradt fenn, ezek egyértelműen igazolják. Rákóczi emlékeit.

Sokkal bonyolultabb az ifjú Thököly Imre gróffal kötött házasságáról hűvösen ír. „Anyámnak a lutheránus felekezethez tartozó Thököly Imre gróffal kötött második házasságáról is alig tartottam meg emlékezetemben valamit az ünnepi lakomán kívül ...A házasságot „szerencsétlennek” mondja és arról is tudósít, hogy udvarukban „Nem akarja elmondani a környezete elbeszéléseit amit erről a szerencsétlen házasság indítékairól hallott: „noha az azon idők viszonyait ismerők vélekedése szerint a császári udvar tanácsa vette rá áldott emlékü anyámat, hogy Thököly szívét megnyerve és a rangján aluli házasságban lekötve fegyverletételre szorítsa.” Nem kerülhetjük meg kritikus sorait. Közöttük a legenyhébb, felmentő kijelentést: „nagy szellemén is erőt vett a szerelem hatalma.”

Leír „egy különös eseményt.” Nem sokkal az eljegyzés előtt történt. Munkácson. Zrínyi Ilona. maga szoptatta gyermekeit. Ez érdekes közlés, mert a főúri asszonyok általában dajkákat tartottak. Elmondja Rákóczi, hogy édesanyja ezen az estén hosszan imádkozott, az átlagosnál többet. Közös ágyban feküdt két gyermekével a négyéves Juliankával és vele az egyéves csecsemővel. A szolgálóleány sikolya figyelmeztette: kígyó csúszik az ágy felé. Anyja gyermekei közül az idősebbet és a leányt kapta fel őt a fiút otthagya. „Egyedül maradtam a kígyóval.” Erre ő nem emlékszik, úgy mondták el neki azzal a magyarázattal, hogy „Anyánk, a Te szolgáló leányod, férjének személyében kígyót fogadott az ágyába... Thököly őt (a gyermeket) el akarta tenni láb alól, hogy vagyont megkapja és megszerezhesse és megtarthassa Magyarország királyságát és koronáját (mert erre vágyott, áhítózott). Párthívei is erre bíztatták. A kígyó történetnek kettős jelentése van, beilleszkedik egy koncepcióba. Thökölyt elítélő koncepcióba. Gyötörték, hogy szervezete legyöngüljön és meghaljon. Elvitte táborozásaira. „Gyakran éheztem és fáztam.” Az anya türte ezt?

„Mert bár anyám igen gyöngéden szeretett, egyetértett férjének minden aka-

²³ Valamennyi életrajz idézi, legutóbb Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. 3. kiad. Bp., 2004. I.

ratával részint, mert nem ismerte, részint mert nem hitte, részint mert megváltoztatni nem tudta nyomorúságaimat. „Vallása megváltoztatására akarták rávenni – ez hihetetlen. Körösy Györgyöt rá akarták venni, hogy mérgezze meg. 1683 „Anyámat a lévai várban hagytuk... bár erősen gyötört a vérhas” Menekülés. „*Újra életre kaptam engem gyöngéden szerető anyám mellett.*”

Thököly magával akarja vinni Váradra... miért. Már tudja, hogy elfogató parancsot adtak ki ellene, mégis vinné magával „Felügyelőim már megkapták a parancsot, hogy készítsenek fel a útra, anyám sírások és panaszok közepette beleegyezett, ...de Badinyi ...tisztabban látván a jövőt... elment a templomba és a káplánnak megparancsolta, hogy engesztelő áldozatot mutasson be neked... Thököly az utolsó pillanatban megváltoztatta szándékát, egymaga távozott, engem otthagyt anyámnál.”

Munkács ostroma: ott maradt Thököly kancellárja, Absolon és Radics András várkapitány „Mégis a legtöbbet értek a te szolgálódnak anyámnak tanácsai, akit mind bölcsesség, mint hősi lelkület tekintetében a neméhez illő átlagos képességeken felül ajándékoztál meg, ő bölcsesség tárháza. ! Bátor és valóban férfias lelkülettel vette tudomásul, hogy közelednek üldözői...” Idézi Zrínyi Ilonának a vár feladására felszólító levélre adott válaszát, hogy rákényszerül az erőszakot visszaverni. Majd: „ezt valóban a következő három évben férfias lelkülettel meg is tette.

Nem hiszi, hogy Isten megfélemedezett volna azon a napon, amikor Zrínyi Ilona meghalt „kegyes cselekedeteiről, és a gyöngék és a sebesültek iránt mutatott irgalmasságáról, akiket igen gyakran, sőt minden nap saját kezűleg kevert orvosságokkal gyógyított és ápolásukról gondoskodott. Olykor rettenhetetlenül járt körbe a falakon ...a mellette álló szolgálóleány feje úgy szakadt le, hogy agya anyámra fröccsent... Megőrizted őt, hogy még több alkalommal érdemelje ki a Te könyörületességedet kínok és gyötrelmek útján...”

Munkács feladása: Thököly utolsó levelében megbízta anyámat, hogy káplánját” Lengyelországon át Rómába küldje. „Anyám a máskülönben nagy bölcseséggel megáldott asszony, meggondolatlanul cselekedett. *Átadta ugyanis a rejtjelekkel írott levelet Absolon kancellárnak.*” Radiccsal együtt mindketten evangélikusok megdöbbenéssel vették tudomásul, hogy Thököly kész katolizálni és ezért minden erővel kijátszották terveit. Megfélemedeztek hűségesküjükről, megszerzik a németek jóakarát, elküldték elhatározásukat Carafához, megígéri ka vár átadását, Carafa az árulók kívánságának megfelelően döntött. Pocsékolták a löszert és az élelmiszert, Az őrség lázongott „egy gyűlés összehívásával és bölcs tanácsokkal anyám lecsillapította, de végül arra kényszerült, hogy beleegyezzen a gonoszok terveibe. Emlékszem, hogy kevéssel később anyám panaszkodott a megadás meg nem tartott pontjai miatt, de leginkább akkor zúgolódott, amikor néhány hét el-

teltével a császár a parancsa arra kényszerítette, hogy velünk együtt távozzék árváinak birtokairól...Nővérem és én egy kocsi utaztunk anyammal

Bécsben „engem sírás és zokogás közepette anyámtól és nővéremtől elválasztottak. Könnyeim szememből áradtak anyám utolsó ölelésében, utolsót mondok, mert soha többé nem láthattam őt.

„Te tápláltad belém azt a gyermeki engedelmességet, melynek eredményeképpen ő még haláltusája közben is tanújelét adta: Nem feledkezett meg róla, hogy én soha nem szomorítottam meg őt.”

Aspremontot, nővére férjét Anyám igen kedvelte...”Kolonich bíboros méltatlanul bánt anyjával. „később a házastársi kötelesség arra beszélte őt rá, hogy férje kívánságára és a császár egyetértésével ...elhagyja gyermekeit és a hitetlen török által birtokolt területre menjen, hogy így bizonyítsa be, valóban egy akarata férjével ...Távozását sokáig rejtegették előttem, s amikor megtudtam, akkor sem bántódtam...A maga idejében nem fogom elhallgatni, mennyi nyomorúság következett anyám életében, rémséges férje miatt...”

Vajon az egykorú források mennyiben igazolják a fiú véleményeit. A korabeli források nem kényeztetik el a kutatókat. Zrínyi Ilonának viszonylag sok írása maradt fenn: Ezeket már régen ki kellett volna adni. Sajnos ezen a téren áttörés nem történt.

A 17. századi személyisége volt. A század újra felfedezi Arisztotelest: „A lányok jó neveléséből áll főképpen az országok becsületes állapota”

Pázmány: Miként kell a keresztény leányt nevelni. A lányok nevelik a jövő politikusait. Hagyományos és új tudás.

„XIV. Lajos Király szerint Európa legbátrabb asszonya. Korabeli francia újság „Ez a hercegnő aki diadalmaskodik, mert ezerszer nagyobb dicsőség megőrizni bátorságunkat a balszerencsében, mint csatákat nyerni és várakat elfoglalni. Ennek a forrás együttesnek egy része hivatalos írás, „Nos Helena Zrínyi...” Sok a birtokigazgatással foglalkozó írás. Más forrás együttes jogai védelmével kapcsolatos, több levele a család támogatóihoz, udvari jóakaróihoz szól. Vannak politikai természetű írásai Saponara, Carafa, Caprara császári generálisoknak, a lengyel királynak, külföldi uralkodóknak. Külön csoport Báthory Zsófiának és Thökölynek címzett levelek. Feltételezhető, hogy Bécsből fiának is írt Neuhausba és Prágába. Erre Slavatának, a nauhausi vár urához címzett egyik felmaradt levele alapján következtethetünk. Rákóczi Ferenc gimnáziumi és egyetemi éveiből gondos elszámolások maradtak ránk a postaköltségeről is. Ezek elvesztek. Vagy még nem kerültek elő.

Híres búcsúírása 1692 január 8-án Pozsonyban kelt. Nem tudjuk, nincs rá bizonyíték, hogy fia megkapta volna. A Staatsarchivban maradt fenn német és latin

szövege. Ez arra vall, hogy vagy elfogták, vagy a levelet a császári udvar közvetítésével küldheti el.

Elég nagy bár szórt forrás maradt fenn Zrínyi Ilonáról. Thököly naplói, Dobai Székely Zsigmond munkácsi naplója, követjelentések, vélemények, a környezet írásai.

Ezek alapján néhány fontosabb következtetés. Férje halála után kelezett írásai alapján tudatában van, hogy milyen nagy felelősség hárult rá. Felnevelni az erdélyi fejedelmi család sarját. Fia még csecsemő, de a család hívei ajándékot kapnak tőle. A gyermek neve: Fejedelem úrficska. Fennmaradt egy jegyzék: néhány éves lányának, fiának külön kiskertet kerített el, nekik kell gondozniuk.

Ötéves korában kiveszi a női gondozók kezéből, udvartartás szervez körülötte. Nagy gonddal taníttatja. Munkács ostroma idején neki a tíz éves gyerekek kellett a védőknek beszédet mondania.

A Thököly kérdés. A Vallomások kritikával ír anyja és Thököly viszonyáról. Bonnac márki francia követ egyenesen Zrínyi Ilona Thökölyvel kötött házasságával magyarázza, hogy fiát elvették tőle.²⁴

A Vallomások lapjain anyját kritikusan ítéli meg Thökölyvel való házassága miatt. Alaposabb vizsgálat mélyebb összefüggéseket világít meg.

A kígyó történet. Logikailag érthetetlen: az anya az idősebb gyereket, a négy öt éves leányt kapja fel és menekül ki. A csecsemő fiút, a család örökösét ott hagyja? Megértéséhez látnunk kell a Vallomások irodalmi rétegét, oda vissza utalásait. A kiválasztott személyiség különböző életveszedelmekbe kerül. Ilyen veszedelem, amit Rákóczi így fogalmaz meg: „egyedül maradtam a kígyóval.” Az ókori történet: a csecsemő Herkules a bölcsőben megfojtja a kígyót. A csecsemő Rákóczi csodával határos módon menekül meg.

A másik vád: Thököly azért vitte táborba, hogy tönkremenjen, anyja ezt túrte, mert nem is tudta. Körösy megkörnyékezték, hogy mérgezze meg. Itt ismét a korabeli szokást kell tudomásul venni: nyolc éves fiút már elkerül otthonról, valamely főúri udvarban nevelkedik. Rákóczi maga is írja, hogy megedződött, megerősödött. Megtanulta a tábori életet. A mérgezési tervből egyetlen hiteles forrás nem került elő. Különben kordivat, mindig mindenkit meg akarnak mérgezni. Nádasdy az uralkodót akarja megmérgezni, a Burg kútjait – utólagos vádak.

Hasonló irodalmi betét az is, hogy anyja belegyezett volna, hogy fiát Thököly magával vigye mintegy túsznak a török táborba. Zrínyi Ilona nagyon nagy gondal vigyázott fiára. Például Munkács ostromának válságos idején felmerült, hogy fiát kiküldi a lengyel király udvarába. Részletesen ír róla, hogy biztonságát hogyan lehet szavatolni. Végül is elmarad a lengyelországi terv.

²⁴ Bonnac: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükrök I-II. Bp. 1973. I. 58.

Franciaország varsói követének írja: Kénytelen vagyok a legbizalmasabban és a titoktartást kérve közölni excelenciáddal, hogy a várral együtt mindannyian, gyermekeimmel együtt a végveszélybe sodródtunk” 1687. dec. 9.

Talán éppen, mert Zrínyi Ilona felmérte a veszélyeket.

Mi az oka, hogy Rákóczi kritikusan írt Thökölyről. Ugyanakkor a környezet nagyon erősen bírálta Thökölyt és Zrínyi Ilonát. Híres ügy a munkácsi összeesküvés. A szabadságharc előkészületei szerint politikailag nem értettek egyet. Rákóczi elhatározta magát Thököly politikájától. Ugyanakkor a szécsényi országgyűlés törvényt hozott Thökölyről, a *méltóságos Thököly Imre* a magyar haza szabadságáért életét és jószágát feláldozta az ország ügyéért, adósságait átvállalta, az állam kiegyenlítette, birtokadományozásait elismerte. De a Vallomások írás a idején védekeznie kell a török politika vádjá ellen. Tehát elhatározza magát. Anyját pedig azzal menti fel, hogy nagy lelkeken is erőt vett a szerelem hatalma. „

Milyen értékeket adott át? Kötelesség tudat, Felelősség a közösségért. Részlet a búcsúlevélből:

„Semmi nem esik nékem oly súlyosan (semmi nem fájdalmasabb), mint tőled legkedvesebb fiamtól elszakadnom... Tudod jól, hogy, hozzád mindig hű voltam, s gondom volt rád és javaidra. Nem mondom, hogy uradalmadra, mivel a háború és a katonaság majd mind pusztává tette. Nemcsak a Rákócziak javai pusztultak el, de majd mindenkié. Ha jól szemügyre vesszük a dolgok állását majd az egész világot fegyverben látjuk, s csak az nem károsodik, akinek semmije sincs. Zrínyi Ilonáról titkára is feljegyezte, hogy a lelket tartotta híveiben és környezetében. Erre jellemzőek a búcsúlevél következő sorai: Ne búsulj édes fiam azon, hogy javaid idegen kézen vannak, s pusztán állnak. *Újra helyre hozhatod azokat.* A hadak lerontották váraidat, adja Isten, hogy te újra feépíthesd azokat. Te csak tanulj szorgalmasan...Nincs a világon szebb és dicsőbb dolog, mint a becsületes név és a jó hír. A földi javak elveszhetnek, az nem baj, de aki becsületét veszítette mindenét elvesztette. Becsüld az embereket, szívesen társalogj az idegenekkel.

Ezeket az értékeket levezethetjük a Szigeti veszedelemből, vagy Szent István Intelmeiből. De vajon ma hogyan nevezzük.?

Előadásom befejező gondolatai ezzel foglalkozik.

Ma Zrínyi Ilona nevelési elveit így határozzuk meg: beilleszkedés, a normák elfogadás. Ismerje meg a tábort életet, szívesen társalogjon az idegenekkel: szociális fellépés, önbizalom.

Felelősségvállalás, felelősségtudat. – kertművelés, beszéd a várvédőknek.

Énerő, megküzdés a célokért: ha váraidat elfoglalták, ne búsulj, te majd visszaveszed azokat.

Az intellektuális teljesítmény magasra értékelése. Te csak tanulj szorgalmasan.

Tolerancia, jó benyomás önmagának és másoknak: szívesen társalogj az idege-

nekkel, aki másokat megbecsül, önmagát becsüli meg. Szociális hatékonyság, Barátságosság, odafigyelés, lelkiismeretesség, kapcsolatteremtő készség.

A 16 éves Rákóczi-ról a nauhausi jezsua gimnázium igazgatója ad jellemzést.

Megvalósítható vajon a jelen idejű történelem. Leírható mai nyelven, ami három évszázaddal ezelőtt történt? Tudjuk, hogy minden korszak a maga fogalmaival próbálta megérteni, értelmezni a múltat. Ez a múlt azonban sokáig a nagypolitika, a háborúk és békekötések, a várharcok és a nyílt és titkos diplomáciák története volt. Újabban a gazdaság eseményei, a társadalom élete került sok más egyébbe a vizsgálat fénykörébe. Ma már az úgynevezett civilszférát

Gondoskodik a család statusának megfelelő neveléséről. Uralkodónak nevelte.

A Zrínyi család történetét el kellett mondania.

1683- az első eset, hogy hosszabb időre elszakad anyjától. Thököly táborában van.

Rendkívül komplikált helyzetet kellett megértenie.

Thököly a török oldalán. A Zrínyiek családi hagyománya: állandó harc és háború a török ellen. Rekonstruálhattuk Zrínyi Péter, a nagyapa török elleni harcait. (Nunciusi jelentés!) Valószínűtlen, hogy az anya ne beszélt volna a fiának a nagyapáról.

Ezek után hogyan magyarázhatta meg, hogy Thököly a török oldalára állt. A szakirodalom majdnem egybehangozó véleménye szerint kényszerből.

1. A védtelenül hagyott országban egyetlen hatalmi tényező, katonasággal rendelkezik. Szerződése van a Portával.
2. A szerződés előnyöket és garanciákat is biztosít. Kötelezettségek mellett. Az adó tk. megváltás, hogy nem pusztítják a falvakat, rabokat nem szednek. Thököly a török megszállta területeken is toborozhatott katonaságot. 20–25 ezer főnyi haderő, többsége lovasság.
3. A Bécs alól megverten menekülő török nagy élmény érződik a Vallomások soraiból.
4. Thököly tökéletesen tisztában volt vele, hogy ha nem tud átállni a Szent Liga oldalára, rossz oldalon marad, elszigetelődik. Bécs ostroma idején is kapcsolatban van Sobieskivel. Nem siet Kara Musztafa segítségére. Tárgyalásokat kezd Lotharingiai Károly herceggel, Lotharingiai Károly messzemenően pártolja, hogy Thököly a török elleni táborban legyen.

Levélben fordul a szász és a brandenburgi választó fejedelmekhez. Kéri pápa segítségét, A választófejedelmek és a dán király felkarolják és vállalják a közvetítést. Béthune márki és a berlini francia követ, Rebenac, továbbá a lengyel udvar dol-

gozik azon, hogy Thökölyt befogadja a Szent Liga. Forval lengylországi francia követ juttatta el Thököly leveleit az angol udvarba, a dán és a svéd királyhoz.

Ez az intenzív légkör ez az Európában gondolkodó légkör erősen hathatott a gyermekekre.

Lipót császár belső köre egyszerűen nem akarja, hogy magyarok is részt vegyenek Magyarország visszafoglalásában.

1684-ben Konstantinápolyon át Párizsba a küldi Sréter János t. Sréter a szabadságharc idején Rákóczi bizalmas híve, a tüzérség parancsnoka.

A KIVÁLASZTOTT

A Confessio peccatoris forráskritikai vizsgálatához

Első „homályos” gyermekkori emléke a kígyóval történt eset. Életét is összefoglaló írása, a *Confessio peccatoris* lapjain rendkívül részletesen, szemléletesen beszéli el. Hangsúlyozza, hogy frissen él benne, mert nővére és a komorna többször elmondták neki. Leírja azt is, hogyan rögződött az élmény benne, a gyermekben. Tapasztalatai birtokában pedig értelmezi is a rendkívüli esetet. Munkács várában éltek akkor, és nővérével együtt édesanyjával közös ágyban aludtak. Egyik este miután anyjuk esti imáját elvégezve, kettejük közé lefeküdt és elaludt, a komorna arra lett figyelmes, hogy az asztal alól hatalmas kígyó csúszik elő, és felemelkedvén az ágy felé tart. A komorna sikolyára felriadt anyja felkapta Juliankát és kirohant a szobából. S a döbbenetes gyermeki élmény: „ego solus remansi cum serpente.”²⁵ Majd hosszabb magyarázat következik: rossz előjel volt, édesanyja Thököly Imrével kígyót fogadott az ágyába, s mostohaapja később életére tört.

A történet kivétel nélkül minden Rákóczi-biográfiába bekerült mint csodálatos,

²⁵ „6. Morabamur in fortalitie nostro Munkacs arce in sat alto monte /saxeo constructa; et, quia pia illa et devota tibi ancilla materni / obligaminis duxit pro viribus suis et lactare proles suas et ablactatas /in lecto suo proprio ad latus suum cubare, quadam die sorore mea et me / iam iacentibus longius pro solito contigit eam orare et postquam / precibus ad te, Deus infinite bonus, fuis media inter nos / decubisset, cameraria quoque sua, quae in eodem cubiculo vigilare / solebat, dormiente hera orationi vacabat, sed necdum eam absolverat, / dum casu fortuito sub mensa lecto proxima, serpentem ordinariam / magnitudinem horum reptilium excedentem egredi cernit, et dum de visionis / suae realitate ad lumen nocturnum dubitat, serpens tardivo motu lecto / appropinquabat. Cunctabatur illa inops consilii et visu extraordinario / reptilis exterrita, sciens aliunde naturalem matris meae antipathiam / cum hujus speciei insectis nec eam terrere, nec illud aggredi ausa fuit; / sed videns tandem illud, levato in altum corpore lectum ingredi clamore / timido sublato, matrem nostram e somno excavit; quae incendium rata / sororem meam apprehensam e lecto, me relicto eripuit, et viso serpente / e cubiculo praeceps exiliens, ad usque adventum aulicorum prae foribus / excubantium, ego solus remansi cum serpente.” A készülő kritikai kiadásból Juhász László alapján Kenéz Győző szövege, kontrolszerkesztő Érszegi Géza, az OTKA 37638 támogatásával, kiegészítések Rákóczi kéziratából, utólagos bejegyzések, sorszámozás, szöveggondozás R. Várkonyi Ágnes, Dénesi Tamás, 6 /15-31, 7/ 1-2. Vö: II. Rákóczi Ferenc Önéletrajza és egy keresztény fejedelem áhításai. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia történelmi Bizottsága (Felkutatta, leírta: Grisza Ágost.) Bp. 1876. 8.

borzalmas vagy megragadó, valóban megtörtént esemény. Több–kevesebb részletességgel a szerzők, szemléletük szerint, elhagyták, vagy ellenkezőleg, hangsúlyozták a Thökölyre vonatkozó értelmezését, halványan kételyt is megfogalmazva, magyarázatot keresve, vagy nyomatékkal megemlítve, hogy Rákóczi írta, s ezzel tudatosítva: az egykori valóság és a történetíró között ott van az esemény után jóval később keletkezett szöveg, a *Confessio*.²⁶

Rákóczi életrajzával foglalkozva, a korszak teljes kultúráját is át kívánván fogni, nyilvánvaló lett a kígyó történet jó néhány ellentmondása. Összevetve a *Confessio* történeti részeit az egykorú forrásokkal kiderült, hogy a kígyó jelenetről nem szól egyetlen Rákóczi gyermekkorát érintő forrás. A Vallomások műfaját pedig a korabeli értelemben vizsgálva nyilvánvaló lett, hogy írásának ez a része szószerint nem értelmezhető. Számolni kellett azzal, hogy Rákóczi mást közölt, mint ami a szöveg felszíni olvasásából következik. Rendelkezvén már a korszerű toposz-kutatás eredményeivel lehetőség nyílt rá, hogy a kifejezési formák valóságtartalmát korhű eredetiségében ragadjuk meg. Megállapítható lett, hogy Rákóczi a kígyóval „közkeletű toposzt épített be művébe,” és Thököly gyilkos terveit ellene az egykorú dokumentumok nem igazolják.²⁷ Megvizsgáltuk a *Confessio* történeti hitelességét, értékrendszerét, valóságtartalmát, elemeztük az emlékezés, önvallomás, én-történet, a korabeli meditációk történeti rétegeit s lassan, megfelelő szövegkritikai eljárásokkal kibontakozott a kígyó-rejtély háttere. A közvetlen bizonyíték azonban hiányzott. Megnyugtató eredményt, ha a tudományban erről egyáltalán beszélhetünk, a történeti gyermeki lét és emlékezés átvilágítása hozott.²⁸

A következőkben vázolom a kígyó történet forrását, eredeti tartalmát és funk-

²⁶ A *Confessio*t még kiad. előtt olvasva: Horváth Mihály: Magyarország történelme. Második bővített kiad., Pest 1872. VI. k. 126-127.; Thaly K. 1881. 29-30., Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc ifjúsága. Második, javított, bővített kiad., Pozsony 1882. 34-36.; Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc I. k. 1676-1707. Bp. 1907. 60.; Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc, h. n., é. n. [1943] (Magyar életrajzok. 15. Szerk.: Szekfü Gyula) 12.; Asztalos Miklós: II. Rákóczi Ferenc és kora. Bp. é. n. 43.; Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1955. 22-23., 1976. 26-27., 2004. 48.; Hopp Lajos: Vallomások. In: II. Rákóczi Ferenc. Vallomások, Emlékiratok. (Szerkesztés és a jegyzetek, fordította Szepes Erika.) Bp. 1979. 737, 941.; Köpeczi Béla: Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Bp. 1982. 20.; Sipos Ferenc: Rákóczi Ferenc Lipót nehéz gyermekkorára 1676-1690. = Századok 135 (2001) 4. 967.

²⁷ A kígyó történet problematikájának első megfogalmazásai: R. Várkonyi Ágnes: Kritika és emlékezet (Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly – képeiről.) In: A Thököly felkelés és kora. Szerkesztette: Benczédi László. Bp. 1983, 215-255.; Uő: A fejedelem gyermekkorára. Bp. 1989. (II. kiad. 2002.); Uő: Rákóczi karácsonyi elmélkedése. In: Uő: A tűzvész tanúi. Esszék. Bp. 1995. 160-175.

²⁸ Péter K. 1996. 17-13, 15-50.; Péter Katalin: Jobbágy gyermekek a kora újkori Magyarországon. In: Műhely, XXII. (1999) 5-6. szám, 141-148.

cióját Rákóczi Confessiójában, remélve, hogy további vizsgálatok ösztönzéséül szolgál.

A gyermekkor és az emlékezés különösen az utóbbi negyedszázad kutatásaiban került a kutatók figyelmének körébe, összefüggésben az emlékiratok valóság-tartalmának kérdéseivel. A 17–18. századi gyermekről és a gyermekkorról különösen megélenkült kutatás joggal tekinti kiemelkedő jelentőségűnek a kor emlékirat irodalmát a különböző források között. Valóban a levelek, bírósági iratok, tanúvallatási jegyzőkönyvek, játékok, ABC-s könyvek, szülői intelmek, boszorkányperek, főleg a 17. században megjelenő gyermek portrék és metszetek tobzódó gazdagságában az egyén életéről, gondolatairól, a személyiségről az emlékirat, az írásos visszaemlékezés rendkívül fontos tájékoztató.²⁹

Fontos, de könnyen megtévesztő forrás. Mint minden személyes feljegyzés, az emlékirat gyűjtőfogalommal összefoglalt forráscsoport, a napló, az önéletírás, a vallomás, az én-történet valóságtartalmához szigorú és éles forráskritikával vezet út.³⁰ Mindig is számoltak vele, akik tudományos igénnyel foglalkoztak az emlékiratokkal, az emlékezés írott dokumentumaival, hogy az átélt események lenyomatát kapják, még akkor is, ha a 17–18. századforduló gyorsan változó politikai légkörében az emlékirók politikai dokumentumokat is szívesen bemásoltak személyes élményeik közé. Régtől fogva általános a kételkedés az emlékirat valóságot közlő értékéről. Röviden megfogalmazva: „képes-e az író saját múltját, s abban önmagát objektíven szemlélni, nem alakítja e tudatosan – vagy akár öntudatlanul – a történelemben játszott szerepét, nem akar-e önmaga apologetája lenni.”³¹ Újabban pedig az emlékirat több tudományág érdeklődési körébe kerülve, régi és

²⁹ A gyermek 13. századi felfedezéséről is: Ariès Philippe: Gyermek, halál, család. 1971-1987 között megjelent tanulmányok. Fordította: Csákó Mihály, Szapor Judit. Utószó Szapor Judit. Cunningham, Hugh, Children and Childhood in Western Society since 1500. Longman, 1995.; Pollock, Linda: Forgotten Children. Parent- Child Relation from 1500 to 1900. Cambridge, 1996.; Csukovits Enikő: Gyermek a késő középkori Magyarországon. Műhely, XXII. (1999) 5-6. 136-141.; Tóta Péter Benedek: Édes fiam! (A gyermek-mivolt átváltozása egy keresztény humanistánál Műhely, XXII. (1999) 5-6, 94-98.; Historiográfiai áttekintéssel. Péter K. 1996. 17-13, 15-50.; Péter K. 1999. 141-148.

³⁰ Bloch, Marc: Tanúbizonyosság és kritika. In a történelem védelmében. Válogatott művek. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Kosáry Domokos. Gondolat 1974, 58-59.

³¹ Jankovics József: Önéletírás és hitelesség – Művészet és valóság viszonyának kérdése a Bethlen-levelezés tükrében. In: Bethlen Miklós levelei (1657-1698.) Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Jankovics József. A latin nyelvű részeket fordította Kulcsár Péter. A magyar nyelvi jegyzeteket és a szójegyzéket készítette: Nényei Gáborné: Régi Magyar Próza Emlékek. Szerk: Tolnai Gábor. Bp. 1987. 6/1. k. 15.; Vö: Hankiss Ágnes: „Én antológiák” – Az élettörténet mitikus áthangolása. = Mozgó Világ 1976.; Maurois, André: Aspects de la biographie. Vö: Szávai János: Az önéletírás. Bp. 1978.

frissebb elméletek kapnak hangsúlyt, célratörőbb módszerek és kritikai eljárások segítenek, hogy az emlékezés valóság tartalmát jobban megközelíthessük.³²

Az emlékirat úgy sűrít magába nagytömegű információt, hogy a történeti valóságot a szubjektum szűrőin át fogta fel. Az emlékező felejt, téved, rendszerez, esetleg tudatosan átírja a megtörtént, látott, hallott, átélt eseményeket, és saját múltját különböző megfontolások alapján őrzi. Úgy írja le a megtörtént dolgokat, ahogy átélte, vagy amilyen jelentőséget adott egyes mozzanatainak. A humanizmus óta a személyiség és önérték tudata gazdag változatokban fejlődött ki, és a róla alkotott kép formálható lett. Megváltozva az időfogalom, alig felmérhető horderejű a korszak embereinek gondolkodásában a jövő jelentősége. Az önmagáról író tudatában van, írásán is múlik, hogy híre-neve milyen lesz az utókorban. Tehertétel az emlékező állapota, íráshelyzete is. Nem mindegy, hogy békés, biztonságos otthonban, vagy az ellenséges hatalom internált kiszolgáltatottként, hozzátartozóit, elvbarátait féltve veti papírra emlékeit az író, amint azt többek között Bethlen Miklós Önéletírása bizonyítja. A felidézett gyermekkor szubjektív élmény és kettős történelem.

A gyermeki lét állandó eseményei, a születés, az első évek, viszony a szülőkhöz, a nevelkedés, a felnőtté válás a történelem előtti mítoszoktól végigkísérhetők minden évszázadban. Minden kor örököl meghatározott értékrendet és új értékeket alakít ki. Befolyásolja a családi hagyomány, a szülők, nevelők, a kortársak hatása, a társadalmi helyzet és elvárásai, meghatározza az általános körélmény. Nyilvánvalóan, vagy öntudatlanul, de mindenképpen befolyásolják a gyermekkor élményeit, ahogy az adott kor a gyermek-mivoltot felfogja, a gyermekség minőségét kezeli. Ahogy a világ, a közösség értelmezésében a gyermek helyét meghatározza. A Szent Ágoston szavaival megfogalmazottan a születés egzisztenciális kérdése változatlanul fut végig az évszázadokon: „nem tudom, honnan jöttem ide, e halálos életbe, vagy talán mondjam így: *élő halálba? Nem tudom.*”³³

II. Rákóczi Ferenc egyedül a Confessio lapjain beszél viszonylag részletesebben gyermeki éveiről. Csakhogy a gyermekkori részletek tárgyyszerű értelmezését

³² Gadamer, Hans-Georg: Igazság és módszer. Gondolat Kiadó, 1969.; Ricoeur, Paul: Gedächtnis-Vergessen-Geschichte. In: Historische Sinnbildung. Problemstellungen, Zeitkonzepte, Wahrnehmungshorizonte, Darstellungsstrategien. Hg von Klaus E. Müller und Jörn Rüsen. Hamburg, 1997. 433-455.; Emlékezet- felejtés- történelem. Fordította: Rózsahegyi Edit. In: Narratívák. 3. A kultúra narratívái. Szerkesztette és a szöveget gondozta: Thomka Beáta. Bp. 1999.; Gyáni Gábor: Emlékezés és oral history.; Uő: A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása. In: Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág kiadó 2000. 128-134, 145.

³³ „...nisi quia nescio, unde venerim huc, in istam dico vitam mortalem an mortem vitalem? Nescio.” Confessiones. Első könyv VI/7.

alaposan megnehezíti a mű céljáról és műfajáról több mint egy évszázada zajló vita. Jellemző, hogy 1980-ban még a kutatók egyetértettek a súlyos megállapítással: „Az írói, emlékirói szándék megítélése tekintetében a lehető legnagyobb zűrzavar található a szakirodalomban.”³⁴ Rákóczi maga is többféle megnevezéssel illette: írását *confessio*, *soliloquium*, *meditatio*. Elmondta többször is, hogy nem történelmet ír, és mégis történelmet írt, különböző módon, nem az emberekhez szól, Istennel beszélget, és mégis szól olvasóihoz. Amióta műve 1876-ban megjelent³⁵ a kutatók többféle néven nevezték: önéletírás, vallomás, életgyónás, életrajz, Szent Ágoston *Confessiones* című művét követve a lelki élet spontán, csapongó leírása, vagy ellenkezőleg, tudatosan megírt történeti-politikai mű. A *Confessio* három életszakaszt tartalmazó három „könyv”re van tagolva, ezek a szerző bejegyzései szerint három különböző időben, különböző helyen készültek s az életrajzi és történeti leírásokat fohászok, meditációk, imák, az író lelki állapotát tükröző részek szakítják meg. Megoszlanak a vélemények, hogy az elmélkedések önálló betétek, esetleg nem is tartoznak a munka gondolati fővonalához, következésképpen kihagyhatók. Vagy ellenkezőleg, a *Confessio* szerves részei. Esetleg ezek az elmélkedő részek alkotják a mű gondolati gerincét. A kutatók sok részletben eltérő álláspontja, de ugyanakkor számos új szempontot érvényesítő munkája a mű egységben történő értelmezéséhez szolgáltat bizonyítékokat. A *Confessio* három részére a janzenista elveken kívül egyaránt jellemzőek az átvételek Szent Ágoston *Confessiones* című művéből, a bibliai passzusok, zsoltár részletek, a közös fogalmak, szimbólumok, metaforák. Egységet alkotnak a három rész között az oda-vissza utalások és a karácsony ünnepével létrehozott gondolati keret.³⁶ Mindhárom részre jellemző az idősíkok gyakori váltása, s a mű *transcendens* szférájában a gyermekség, mint létállapot jelenléte.³⁷

A gyermekkori visszaemlékezésekre általában a történetiség kettős meghatá-

³⁴ Gyenis Vilmos: Rákóczi Vallomásai és a hazai emlékirati hagyomány. In: Rákóczi tanulmányok. Szerk: Hopp L. Köpeczi B. R. Várkonyi Á. Bp. 1980. 401.

³⁵ Grisza Á. 1876.

³⁶ Brisits Frigyes: Szent Ágoston és Rákóczi Ferenc Vallomásai. Pécs 1914.; Szekfü Gyula: A száműzött Rákóczi. Bp. 1913. 351/72, 355/76.; Zolnai B. 1943. 135-136.; Reisinger János: Rákóczi Vallomásainak műfaji kérdései. A Rákóczi – emlékévi diák pályázatán díjnyertes tanulmányok. Szerk: Kovács Kálmán. Bp. 1977. 70-99.; Hopp L. 1979. 915-921, 940-949.; Köpeczi Béla: A bujdosó Rákóczi. Bp. 1991. 491.; Tüskés Gábor: A meditációíró Rákóczi. In: II. Rákóczi Ferenc meditációi. A latin szöveget gondozta és jegyzetelte Déri Balázs. A francia szöveget gondozta és jegyzetelte Kovács Ilona. A tartalmi összefoglalókat készítette Tüskés Gábor. Balassi Kiadó Bp. 1997. 961-962.; Tóth – Barbalics István: Beszédmódok és retorikai struktúrák II. Rákóczi Ferenc Vallomásaiban. Szakdolgozat. Témavezető R. Várkonyi Ágnes. 2002.; Kis Domokos Dániel: Rákóczi Vallomásai és Sztarmári Király Ádám naplója. Kézirat.

³⁷ Részletesebben ld. tanulmányom: A *Confessio peccatoris* történeti közléseiről. Kézirat.

rozása jellemző: az emlékező számol a történeti idővel, és a belső, saját személyes historiájával, a személyiség szubjektív idejével. Ez általában koroktól függetlenül is jellemző, ha azt vizsgáljuk, hogy ki miért és hogyan emlékezik vissza saját gyermekkorára.³⁸ „Csak a múlt és a jelen közötti folyamatosság teszi lehetővé számomra, hogy élményjelenemtől időbeli törés nélkül lemerüljek gyermekkorom legtávolabbi eseményeihez” – olvasható a gyermekkori emlékek felidézésének legtalálhatóbb megfogalmazása.³⁹

A gyermekkor, a megélt múlt a *Confessio peccatoris* első részére jellemző. A gyermekség mint létállapot a mű mindhárom részben végigkövethető. Az egyik legszámottevőbb személyiségformáló tényező. Több szinten, több minőségben: jól elkülöníthetők az életrajz adatai, az egzisztenciális megpróbáltatások eseményei, és a lelki élet élményei.

Gyermekkorának, úgy is mondhatnók, hivatalos eseményeit Rákóczi röviden közli. Születésének időpontját, apja és nagyanja halálát, édesanyja második házasságát; majd a munkácsi ostromot tényszerűen említi meg. Az apátlanság, a pótolhatatlan hiány élménye viszont már rejtetten végighúzódik a mű három részén. Mozgalmas gyermeki éveinek látványos eseményeiből feltűnően kevés személyes élményt közöl, sokan forogtak körülötte, alig néhány személyről emlékezik meg név szerint. Tudnia kellett a családjuk ellen 1683 őszén a vár átjátszása érdekében szőtt szervezkedésről, s a vizsgálat során a tanúvallomások szörnyű részleteiről.⁴⁰ Gyermekkorának több eseményéről, amelyet más egykorú forrásból ismerünk ezzel együtt hallgat. Még az ostromról is kevés személyes benyomást közöl, legbővebben a vár feladásának körülményeiről ír, átrajzolva az adott helyzetet. Feltűnő, mert a viszonylag jó forrásadottságok révén több, a 10–12 éves gyermeket mélyen foglalkoztató esemény derül ki. Neki a 11 éves gyermeknek, mint „Fejedelem úrfinak” kellett például megköszönnie a védők kitartását. Majd az ostromlott vár a reménytelenné vált helyzetében Zrínyi Ilona arról tárgyalt, hogy kiküldi őt a lengyel királyi udvarba, s erre nyilván fel kellett hogy készítsék.⁴¹

Ezzel szemben a kigyó-epizód is azok közé az események közé tartozik, amelyekről egykorú forrás nem került elő. Megfelelője a Herkules-mítosz. Vagy forrása?

Herkules-Gyermek névvel kíváló Rákóczi kutató illetve röviden említve a kí-

³⁸ Gazdag anyaggal szolgál a 20. század irodalma. Újabbban a Korunk „Gyermek” tematikus száma: 3 XIII/10, 2002. október.

³⁹ Ricoeur P. 1999. 54.

⁴⁰ MNL-OL NRA fasc 927 Nr. 38.

⁴¹ Dobay Zsigmond naplója, 1686. In: Thaly Kálmán (közl.); Késmárki Thököly Imre és némely főbb hívének naplói és emlékezetes írásai, 1686-1705. (Pest 1868) MHHS II. osztály XXIII. k. 2. rész, 431.

gyó-történetet: „A keresztény hőstettekre hivatott Hercules-gyermek sértetlen marad”⁴² Nincs azonban nyoma, hogy a kígyó-jelenet eredetét, vagy tágasabb jelentését kutatta. Megállapítása mégis kutatási irányjelző lehetett volna, de senki nem figyelt fel rá. Senki nem kételkedett Rákóczi közlésében: „Akár véletlenül, akár a te rendelkezésből történt ez meg, Uram,”

Pedig ha belegondolunk, a jelenetben sok minden érthetetlen. Írói eljárásnak még elfogadható, hogy az esemény idejét elég bizonytalanul jelöli meg: kevéssel anyja eljegyzése előtt történt. A két gyermek már túl volt a szoptatás korán.⁴³ Miért említi mégis, hogy Zrínyi Ilona maga szoptatta gyermekeit? Alig hihető, ahogy anyja viselkedését ábrázolja. Miért a hat-hét éves leányát kapta fel? Három évvel idősebb, mint a fia, önállóan kiszaladhatott volna. Otthagyta volna a Rákóczi-ház utolsó sarját az életveszedelemben, a fiát különben túlzóan is féltve óvó anya? Noha a családok fiaikat, leányaikat egyformán szerették, a fiak vitték tovább a család nevét, hírét, vagyonát.⁴⁴ Zrínyi Ilonának pedig elsőszülött kislfia meghalt s utána sokáig kellett az örökösre várniuk. Mi lett a szolgálóval? Hova tűnt a kígyó? Nincs szó róla, hogy a befutó udvari emberek ölték volna meg. Szaporítja a kérdőjeleket, hogy az esetről nem került eddig elő egykorú forrás. Ha van róla egykorú dokumentum, hogy a hölcsőben fekvő gyermek betegsége Pozsonyban és Bécsben közbeszéd tárgya volt, érdeklte a kancellárt, és az esztergomi érsek asztalánál is emlegették, akkor a kígyó történetnek is híre ment, ha valóban megtörtént. A források hallgatnak róla. Máig minden biográfia kivétel nélkül egyedül a Confessioból ismeri.⁴⁵

Mivel egy forrás nem forrás, a közlés igazságtartalmáról csak úgy győződhetünk meg, ha megvizsgáljuk, milyen többletjelentést hordozhatott ez az epizód. Feltehető, hogy Rákóczi vagy környezete szabad fantáziával kor hiedelmeiből, mítosz- és mesevilágból formált történetet. A kor gondolkozásában közhely a kígyó szim-

⁴² Zolnai B. 1943. 12.

⁴³ A gyermek betegségének híreről: Kazinczy Péter levele Zrínyi Ilonának: Pozsony, 1678. március 13.: „Cancellárius Uram tudakozá tülem, hogy Ngod kit tartana az úrfi ó Nga mellett, s ételére is legjobban közelebb ki viselne gondot? Én ó Ngának mondom, hogy Ngod az úrfira ó Ngára való nagyobb s közelebbvaló gondviselést másra nem bizza, hanem mind fektetésére, étele készítésére maga Ngod visel gondot.” Hidy György Zrínyi Ilonának. Pozsony 1678. április 28.; Első említése: Horváth M. 1869. 24-29. A levelek egyéb közléseiről is: R. Várkonyi Ágnes: 2002. 83-88.; A szoptatás idejéről: Péter K. 1996. 37.; Deáki Zita- Krász Lilla: „Minden dolgok kezdete.” A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI-XX. század). Századvég Kiadó, Bp. 2005. 297.

⁴⁴ Péter K. 1996. 26-29.

⁴⁵ 1678 elején súlyosan megbetegedett: Hidy György levele szerint Gubasóczy János nyitrai püspök és kancellár közölte vele, hogy a gyermek egészségi állapota felől „több nagy rendek is tudakozódtak...”

bolikus jelentése. Az ősi kultúrák, Physiologus, az antikvitás, a kereszténység és a népi hiedelemvilág egyaránt élt a kígyó-szimbolikával. Ez azonban rendkívül sokrétű, a kozmosz, a csillagkép jelentésétől az Ó- és Újszövetségen át az ember testi-lelki tulajdonságaiig és elvont képzetekig, annyi ellentétes jelentést hordoz,⁴⁶ hogy csak a legnagyobb óvatossággal járhatunk el.

A kígyó jó és rossz szimbólumainak garmadájából Rákóczi az álnokság, gonoszság jelentését emelte ki és vonatkoztatta Thökölyre. A kígyó képzetének ez a jelentése, akár családi hagyományként is élhetett környezetében. A Szigeti veszedelem első énekében a „nagy mindenható” a bűnökbe sülyedt magyarokat keblén melengtetett viperáknak nevezi, és Mihály arkangyalt Alectóhoz küldve Szulimán szultán haragját úgy ébreszt fel, hogy az alvilág ura a szultán ágyába mérges kígyót bocsát.⁴⁷ Csakhogy nincs rá közvetlen bizonyíték, hogy Rákóczi olvasta volna Zrínyi Miklós művét. A Munkács környéken élő kígyó-hiedelmek, a korabeli fabulák, az antikvitás történeti, a török mesevilág, a képi környezet, kárpitok, metszetek s a kígyón taposó Istenanya ábrázolásai egyaránt indokolják, hogy a gyermekkorban a kígyó történetképző toposz lehetett.⁴⁸

Herculest, a koraujkorban az egyik legnépszerűbb antik istent, különleges kultusz vette körül. Uralkodók a barokk világ felfokozott reprezentációjában szívesen választották szimbólumuknak, nem csupán sokféle népszerű előnyös tulajdonságáért, hanem mert ő volt az egyetlen, aki emberből lett isten, földi halandó létére felkerült az Olympusra.⁴⁹

A 16–17. századi Királyi Magyarországon, miként Európában elevenen élt Hercules kultusza. Mégpedig úgy, hogy sajátos tartalmat hordozott. Hérodotosz és Diodórosz szerint a szkíták, vagyis a szittyák őse Hercules, a magyarországi reneszánsz pedig Mátyás királyhoz kapcsolva két arcát alakította ki. A szörnyet legyőző Hercules mellett egy humanista uralkodó képzetet is kifejezett. Ezt a kettős Hercules képzetet Mátyás király testesítette meg.⁵⁰

⁴⁶ Cesare Ripa: *Iconologia* azaz különféle képek leírása, amelyeket az antikvitásból feltalált vagy tulajdon leleményével megalkotott és magyarázatokkal ellátott a perugiai Cesare Ripa. A fametszetekkel ellátott 1603. évi római kiad.ából fordította a jegyzeteket és az utószót írta: Sajó Tamás. Balassi Kiadó, Bp. 1997.; A szimbólumkutatás historiográfiáját és kiterjedt irodalmát is közli Hoppál Mihály: *Jelképek a kultúrában*. In: Hoppál M. – Jankovics M. – Nagy A. – Szemadám Gy.: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, Bp. 1988. 5-15, 245-256, a kígyóról: 119-121.; Újabb áttekintés: Biedermann, Hans: *Knaurs Lexikon der Symbole*. München, 1989.; Magyar kiadásra Havas Lujza és Körber Ágnes fordításában. Corvina Kiadó Bp. 1996. 208-210.

⁴⁷ *Obsidio Sighetiana I/* 7-19, 44, 45.

⁴⁸ Részletesen: R. Várkonyi Ágnes: 1980. 250-251.

⁴⁹ Turóczy-Trostler József: *Keresztény Hercules*. In: *Magyar irodalom – Világirodalom*. Bp. 1961. I. 265-279.; Cesare R. 1997. 295-296.

⁵⁰ Téglásy Imre: *Hercules Hungaricus* (Egy Sambucus-embléma előtörténete és utóélete). In:

Janus Pannonius tollán a török szörnyeteg elleni harc jegyében lesz Mátyás király új keresztény Hercules. A pogányok ellen harcba készülő Mátyás királyért Janus Pannonius így könyörgött az istenekhez: „Bontja a szent lobogót, viszi Mátyás a török ellen; /Rajta segítsétek mind, egek istenei: /Add neki kardod Mars; paripád Castor; Phoebus ijjad; Pallas a vértedtet; add hercule a buzogányt.” Bonfini egyenesen kora Herculesének tekinti Mátyás királyt.⁵¹ Hercules nemcsak az erő, a bátorság kifejezője, hanem a királyi erények megtestesítője. Sőt „a vadságot, barbárságot legyőző Hercules a humanisták kulturát teremtő herosza” lett.⁵² A király pedig tudatosan élt a Hercules szimbolikával. A katonai erőt és a reneszánsz kulturális programját palotái kertjében felállított Hercules szobrokkal is jelképezte. A budai várpalota bejárta előtt a bronz Hercules állószobrát Cuspinianus is megcsodálta. A visegrádi palotában a híres kúton a gyermek Hercules harcol a hidrával.⁵³

Szulejmán szultán Konstantinápolyba szállította a budai vár Hercules szobrát, és a visegrádi palotát lerombolták, a Hercules kultusz azonban Magyarországon nem ért véget, hanem sajátos új tartalommal telítődött. I. Lajos király özvegye, Mária királyné brüsszeli udvarában több kárpit ábrázolta Hercules történetét⁵⁴ A három részre szét tört Magyarországon nemcsak töretlen az ókori emberisten kultusza, hanem könnyedén alkalmazták az új viszonyokhoz. Alakja megjelent Venus és a magyar szent királyok társaságában a Regni Hungariae descriptio vera című, 1552-ben készült térképen,⁵⁵ a humánus kifejező Venus mellett a meztelen Herkules a szöges buzogánnyal a hősiesség, erő, a legyőzött félelem és az erény jelképe. Az egri várat védelmével a török felett győzedelmeskedő Dobó István várkapitányt (1552) Magyar Herculesnek nevezték. A kultúrát teremtő heroszt Zsámboki János Emblamata gyűjteményében vitte tovább.⁵⁶ Herculest attribútumaival, az orszlánbőrrel, a szöges buzogánnyal és mint gyermeket a kí-

Icológia és műértelmezés 2. Szerkesztette: Fabiny Tibor, Pál József, Szőnyi György Endre. Szeged 1987. 193-202.

⁵¹ V. Kovács Sándor, Garázda Péter ItK, 56 (1957).

⁵² Téglásy I. 1987. 195.

⁵³ Ankwicz-Kleehoven, Hans: Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian. Graz-Köln, 1959. 126.; Vö. Téglásy I. 1987. 196.; A visegrádi kúton a Hercules gyermek szoborról.

⁵⁴ Hercules legyőzi a sárkányt. Jan Ghieteels műhelyéből. In: Maria Königin tussen keizers en kunstenaars van Hongrije 1505-1558. Bob van den Boogert Jaxqueline Kerkhoff (Red.) 1993. 293.

⁵⁵ Hrenkó Pál: Lazius 1552-1556. évi nagy Magyarország- térképe. In: Papp-Váry Árpád- Hrenkó Pál, Magyarország régi térképeken. Bp. 1989. 58-59. Egyetlen eredeti példánya: Basel, Öffentliche Bibliothek Universität Basel.

⁵⁶ Sambucus, Joannes: Emblamata, Antverpiae, 1564. 138-139. Hasonmás kiad., 1982.; Vö: Téglásy I. 1987. 197-198.

gyóval ábrázolták metszeteken, kárpitokon, érmeken. Adrien de Vries udvari szobrász a törököt legyőző Rudolf császár mellszobrát a Herkulesre utaló orosz-lánfókkal ábrázolta. Zrínyi Miklós horvát bánr, a költő és a hadvezér feltűnő tudatossággal élt a Hercules hagyománnyal. Az Obsidio Sigetiana várkapitányának török elleni harcát így minősíti „Talán így Hercules bánt az Sárkányokkal”. Majd a szigeti várvédők apteozisában, amikor megnyílt az ég, s a tejúton angyalok, mennyei seregek viszik a hősöket, Hercules külön strófát kap: „Fohászkodik Hercules, nem mehet vélek, /Nem lehet üressége az ő helyének, / Al mozdulatlanul, istrésát az égnek / Tart ő nagy bottyával, ellenz ellenségnek”⁵⁷ A Vitéz hadnagyban Hercules a példa, de az Szigeti veszedelem égi őre a Mátyás Király életéről való elmélkedések lapjain nyerte el a magyar történelmet jellemző szerepét. „Amaz erős vitézségű Hercules, a ki ez világot betöltötte szép neve zengésivel, ki fia volt? Jupiteré „ – s Zrínyi érdekes átvetéssel a Hunyady János fia Mátyás királlyal példázza Hercules származását. Majd az ókori hős legfőbb értékkategória lesz: „Nosza most vitéz király, lássuk vagy- e olyan mint Hercules. Jupiter fia, ki a bölcsőben még két sárkánt ölt meg egyszersmind, mindenik kezével egyet.” Különösen figyelemre méltó, hogy Zrínyi ad a Hercules hagyománynak az országot a Habsburg uralkodók beolvasztó tendenciái ellen is harcoló tartalmat, s egyben a nagy próbát kiálló jelentőséget. A nagy próba a két világbirodalom közé ékelődött 17. századi Magyarország valósága. Nem volt szükség kiagyalt analógiára: Mátyás megtámadta a szószegő „római császárt”, de a török „mint ólálkodó éh farkas” közben országát megrabolta. Ez a herculesi nagy próbatétel: „Nosza most magyar király, megvállik állandó szived, helyen van –é bátorságod: két világbiro császár ellenséged, elég volna egy(!) is, hogy elnyelne. Tudnillik a Hercules nem vétetett isten számban, meddig a sokfejű hydrával meg nem harczola; így az mi dicsőséges királyunk is míg a két császár erejét egyszersmind meg nem próbálá, nem nyughaték meg.”⁵⁸ Mátyás királynak az uralkodói erények Herculesét értelmezte.

Lipót császár, mint a török legyőzője nyerte el a Hercules Austriacas minősítést. Általában V. Károly császár óta a Hercules allegória a Habsburg császárok számára ikonográfiai klisé lett századokon át, még II. József császár is használta. A Habsburg magyar királyok tetteit, győzelmét megörökítő metszeteken Hercules különösen gyakori alak. A kassai egyetemen végzett Melczér János tézislapján Lipót lábai előtt az oroszlán képében öli meg Hercules a kígyót. Gerard Hoet festményén a kígyót taposó Lipót császár maga Hercules.⁵⁹ Nyilván szélesebb körű

⁵⁷ VI/67, XV,37.

⁵⁸ Zrínyi Miklós: Vitéz hadnagy és Mátyás király életéről való elmélkedések. In: Zrínyi Miklós prózai művei, 169, 180, 182, 197.

⁵⁹ Galavics Géza: Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp. 1986.

hatásával is számolhatunk. A 17. század végén a bajor udvarban a hadi hősiesség, a katonai bátorság képzetét fejezte ki a különösen népszerű Hercules-szimbólum. Buzogánnyal és az oroszlánbőrrel ott van a Lipót császár második házasságának tiszteletére bemutatott *Minato Il Fouco eterno custodito dalle Vestali* c. opera színpadának keretépítményén (1674). A törököt kiűző háború idején Lipót török győzelmeit reprezentáló metszeteken Hercules az elmaradhatatlan kísérő alak, a császár „Hercules Austriacus”.⁶⁰

A Királyságban Dobó István lett a „Magyar Hercules” (1552), Nádasdy Ferenc Mausoleumának címlapját a buzogányos Hecules hirdeti a magyar vezérek és királyok erényeit. (1664) Gyöngyösi István verseiben Hercules szinte állandóan a színen van. Hercules lesz Wesselényi Ferenc és Kemény János. Nehéz elhinni, hogy a Thököly Imre és Zrínyi Ilona *házassága* című verset Rákóczi ne olvasta volna, de közvetlen bizonyítékkal nem rendelkezünk. Gyöngyösinek ebben a művében feltűnően sok szó esik a görög emberistenről. Hercules Atlasszal együtt tartja az egek súlyát, segíti Jasont, Thököly Herculeshez méltó harcos, tevékenysége az ókori fenegyerekek számító hőshöz hasonlatos.⁶¹ Thököly sógora, Esterházy Pál nádor ugyancsak példát látott benne, különben miért állított volna Hercules-szobrot kismartoni rezidenciája udvarán?⁶² (Lotharingiai Károly nagybik kárpitsorozatának egyik darabján a diadalkapunál (?) Hercules)

Rákóczi azonban Herculest nemcsak a magyar világból, vagy a bécsi udvarból ismerhette. Gimnáziumi tananyagában az antik auctorok révén műveltségének természetes része lett, jezsuita tanárai szívesen krisztianizálták az ókori hősöket, Rómában a Capitoliumon Herculesnek aranyozott bronz szobra állt, oroszlánbőrbe öltözötten, jobbában a metszetekről jól ismert buzogánnyal, baljában a Hesperidák kertjéből hozott három almával. Látta Rákóczi római útja alkalmával? Nem tudni. Nyitott kérdés az is, hogy vajon hosszabb ideig tartózkodván Firenzében, felfigyelt-e

47. 22. színes kép. 66. kép.

⁶⁰ Bruck, Guido: Habsburger als Herculier. In: Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen. Wien, 50 (1953) 191- 198.; Goloubeva, M. 2000. 44, 138, 170.

⁶¹ A Marssal társalkodó Murányi Venus A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Jankovics József és Nyerges Judit. Az utószót írta: Jankovics József. Balassi Kiadó Bp. 1998. I/48/4,51/ 1, Porából megéledett Főnix. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Jankovics József és Nyerges Judit. Az utószót írta: Jankovics József. Balassi Kiadó Bp.,1999, II/IX/31/1, Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Jankovics József és Nyerges Judit. Az utószót írta: Jankovics József. Balassi Kiadó Bp. 2000.,: 19/4, 27/2, 222./3, 304/2, 321/1.

⁶² Frey, D. – Csatkai A.: Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und Rust. Österreichische Kunsttopographie. Wien 1932, 64-65. Idézi: Galavics Géza: A Rákóczi-szabadságharc és az egykorú képzőművészet. In: Rákóczi tanulmányok. 1980. 493.

vajon rá: jelképeének Herculest választotta a város.⁶³ A Magyar Konföderáció leg-
szébb érme, a Hercules-érem mindenesetre azt bizonyítja, hogy Rákóczi tisztaban
volt az ókori isten szimbolikus jelentőségével és népszerűségével.

A fejedelmi udvarban dolgozó Daniel Warrou svéd éremművész Rákóczi meg-
rendelésére készítette el, valószínűleg 1705 végén, 1706 elején a Hercules arany
emlékérmét. Előlapja Rákóczi arcképét ábrázolja birodalmi hercegi és erdélyi fe-
jedelmi címével, hátlapján pedig a lernai hidrával küzdő Herculest, a következő
felirattal: „Tendit per ardua virtus.” Eddig sem volt vitás, hogy Warrou rendkívül
kvalitásos érmének Herkules-témáját Rákóczi gondolta el. Magas színvonalú
művészi teljesítmény viszont, hogy a páncélban ábrázolt fejedelem személyiségét
az érem hátlapján küzdő Herculessel összefüggésben tudta Warrou megjeleníteni.
Galavics Géza találó megfigyelése, hogy a Hercules küzdelmének ábrázolása a
hidrával „a szabadságharc küzdelmét jelképező dombormű.”⁶⁴ A Confessio kígyó-
jelenete csak megerősíti, hogy az érmen Rákóczi elgondolása valósult meg.

A rendkívül népszerű Hercules mítosz alapján nagy biztonsággal állítható, hogy
a Confessio kígyó történetébe belejátszott a görög isten-gyermek képzete. Azonos
a helyzet, a bölcső, a kígyó. Lehet, hogy szimbolikus háttér történet. A közismert
első hőstett, hogy Hercules csecsemő korában megfojtotta az ágyába kúszó kígyót,
környezetében a kiválasztottság bizonyítéka volt, s ettől kezdve úgy is kezelték,
mint nagy tettekre kiválasztott gyermeket. A gyermek-Rákóczi is kiválasztott,
mert egyedül maradván a kígyóval, a halálos veszedelemben, de az isteni gondvi-
selés megmentette. Megmenekült, mert nagy tettekre hivatott.

A Confessio lapjain a kígyó-történetet további csodás események leírása köve-
ti. Thököly életére tört, magával vitte a táborba, és súlyos nélkülözésnek tette ki,
hogy elpusztuljon. Kamarását, Kőrösy Györgyöt megkörnyékezték, kastélyt és
birtokot kap, ha megmérgezi őt. Bécs ostromának felmentése után a janicsárok
fejvesztve menekültek, s őt a lezuhanó sátor majdnem agyonütötte. Thököly túsul
akarta adni a török udvarba, de az utolsó pillanatban elállt a szándékától. Egyik
esetről sem került elő korabeli bizonyíték. A Confessio szövege semmi kétséget
nem hagy felőle, hogy az életveszedelmekből történt megmenekülések sorozata
isteni csoda. Isten megmentette őt, mert nagy feladatokra választotta ki. Megme-

⁶³ Cesare R. 1997. 202, 214, 295-296. Rákóczi itáliai útjáról részletesen a Confessio s könyvtárá-
nak Itáliával foglalkozó könyvei alapján: Köpeczi B. 1982. 85-95.

⁶⁴ Az emlékérem keletkezését Thaly Kálmán az ónodi országgyűléshez kötötte. Thaly Kálmán:
Az 1707-iki ónodi emlékérem. = Századok 29 (1896) III. Esze Tamás viszont „kimutatta, hogy
mivel az érmen csak Rákóczi erdélyi fejedelmi címe szerepel s vezérlő fejedelmi címe nem, a mű
csak az erdélyi eseményekhez kapcsolható” Idézi és megállapítja, hogy vagy az 1705 őszére
tervezett, vagy esetleg a megvalósult marosvásárhelyi országgyűlésre készülhetett: Galavics
G. 1980. 491.

nekült, mert nagy dolgokra hivatott. Herculest a bölcsőbeli csodás cselekedete avatta kiválasztottá, őt a halálos veszélyek szerencsés átveszélése. Az első életveszedelmet akkor élte át, amikor ágyukba kúszott a kígyó, anyja nővérével kirohant s ő egyedül maradt vele.

Ellenvethető, nincs közvetlen bizonyíték rá, hogy a Confessio kígyó-jelenetét Rákóczi a csecsemő Hercules mítoszának mintájára formálta meg. A gyermek Hercules története a gyermekkorban megmutatkozó kiválóság, nagyra-hivatottság toposzává csiszolódva lehetett közismert. Amint azt Gyöngyösi érzékelteti. Venus Zrínyi Ilonát a házasságra rábeszélve ismerteti Thököly életét és elmondja, hogy már gyermekkorában kitűntek különleges képességei.

„Azmint Hercules is csöcsömös korában / Mérges viperáknak elszaggatásában/
Teve első cégért nagy állapotjában, / Mellyel azután lén híres e világban.”⁶⁵

Ez azonban túlon túl egyszerű, egysíkú a Confessio-beli leíráshoz képest. Nem lehetett minta. Rákóczi több személyes elemet fűz leírásába: édesanyja szoptatta, de már el van választva, gondosan lefektette őket, és ő is elalszik, a komorna hosszan töpreng, helyzetét is megmagyarázza, virrasztania kell, mialatt úrnője alszik. Ezek a motívumok részben megtalálhatók a gyermek Hercules tettéről Theokritos leírásában.⁶⁶ Nála található több Rákóczinál is előforduló attributum. Trencsényi Waldapfel Imre leírásában közöljük: „Tíz hónapos volt akkor Héraclés, és öccse Iphilés [...] Alkméné, az édesanyjuk megfűrösztötte, megszojtatta mindkettőt és bölcső helyett öblös ércpajzsba fektette mindkettőt éjszakára [...] Azután elnyugodott az egész ház népe. Hanem éjjel felé az ármányos Héra két gonosz sárkánykígyót küldött, hogy elpusztítsa a kis Héraclést. Kék gyűrűkbe tekergőzve csúsztak át a küszöbön, szemükben gyilkos tűz villogott, sziszegő nyelvükön halálos mérget hordoztak. De Zeus vigyázott Alkméné két szép fiára. Mikor már az ércpajzs közelébe értek a kígyók, ragyogó fény jelent meg a pajzs-bölcső felett és a gyermekek felriadtak. Elsírta magát Iphikles [...] De a kis Héraclést még dajkája sem látta soha sírni. Most is bátran szembezállt a veszedelemmel és két kicsi kezével mint kemény bilincsel ragadta torkon a két kígyót.” Közben Alkmémé is felébredt, fellármázta a házat, betódultak a szobába a szolgák, és Héraclés az apró kis gyermek apja elé tette a két megölt kígyót.⁶⁷

⁶⁵ Gyöngyösi István: Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága. 126.

⁶⁶ Theokritos: XXIV.

⁶⁷ Trencsényi Waldapfel Imre: Mitológia. Nyolcadik kiad.. Gondolat, Bp. 1983. 189.; Vö: A görög bukolicusok (Theokritos, Moschos, Brion) költeményei. I. k. Theokritos valódi alkotásai. Fordította Vértessy Dezső, Magyarázta Módi Mihály Bp. 1939. 236-237.

Theokritost már a 15. században lefordították latinra és a 16. században további öt latin fordítását ismerik.⁶⁸ Nincs kizárva, hogy Rákóczi ne ismerte volna valamelyik latin fordítást. A megfelelések feltűnőek: két gyerek, az anyjuk megszoptatta őket, és elalszik, a gyermek Hercules egyedül küzdött a kígyókkal. Lehet, hogy Rákóczi Hera nevét is belerejtette a leírásába: „cameraria quoque sua, quae in eodem cubiculo vigilare solebat, dormiente hera orationi vocabat,” Tudatos, vagy véletlen? Egyelőre nem lehet eldönteni.

Felmerülhet a kérdés, hogy Rákóczi ebben az eleve vallásos művében hivatkozhatott akárcsak rejtetten is pogány istenre? Nincs eleve ellentmondás az isteni Gondviselés kiválasztottja és a pogány, mert önmaga erejével kiválasztottá lett személyiség, Hercules között? Részletesebb kifejtésére ezúttal nincs terünk, de annyit szükséges jelezni, hogy a Hercules mítoszt a középkorban keresztény tartalommal töltötték meg. Krisztus pogány előképének tekintették és mivel az emberek javára tevékenykedett, a bűn kényelmes útja helyett az erény útját választotta, legyőzte a kígyót, az erő és a bátorság szimbóluma lett. Hercules, aki a gazdagságot megvetette és a görök mitológia „igazi népi hőse”,⁶⁹ alkalmas is volt a keresztény átértelmezésre.

Vizsgálataink azt mutatják, hogy a *Confessio peccatoris* rendkívül tudatosan minden részletében átgondoltan megszerkesztett mű. A kígyó-jelenet akár megtörtént, akár nem, a gyermek kiválasztott voltát reprezentálja. Szerves része Rákóczi kiválasztottság-tudatát a *Confessio* további lapjain, mindhárom könyvön végig különböző összefüggésekben megfogalmazó részleteknek.

⁶⁸ Ritoók Ágnes szíves közléséből, ezúton köszönöm.

⁶⁹ Trencsényi-Waldapfel I. 1974. 188.

SÁROS VÁRMEGYE FŐISPÁNJA (A BEIKTATÁSTÓL A DÖNTÉSIG)

1694–1696

I. Rákóczi Ferenc a *Confessio peccatoris*, a Vallomások lapjain – arról írva, miért döntött úgy, hogy életét és vérét feláldozza a haza jogaiért – hangsúlyozza: mint Sáros vármegye főispánja, az ország törvényeinek megtartására tett esküt.⁷⁰ A Vallomásoknak e részletével kapcsolatban nagyon sok tisztázandó kérdés merül fel, kezdve Rákóczi visszaemlékezéseinek kronológiai problémáitól az ebben a szöveggörnyezetben is felmerülő uralkodói eskü Rákóczi által kiemelt jelentőségéig. Mindezeket mellőzve, előadásunkban csak egyetlen ide kapcsolódó kérdéssel, Rákóczi Sáros vármegyei főispánságával foglalkozunk.⁷¹

II. Rákóczi Ferenc főispáni tevékenysége két nagy, kronológiailag jól elkülönülő időszakot foglal magában. Az egyik az 1694. június 3-án a nagysárosi kastélyban történt beiktatástól a szabadságharc megkezdéséig terjedő időszak, a másik a szabadságharc nyolc esztendeje. Mindkettő a vármegye határain messze túlmutató kérdéseket is magába foglal.

A tizennyolc éves Rákóczi, mint Sáros vármegye főispánja kezdte meg önálló politikai pályáját, s az akkor szerzett tapasztalatokat a Magyar Konföderáció fe-

⁷⁰ „Haec fuerunt, o regum dominator juste Deus, et his similia, quae quondam publico manifesto oculis orbis Christiani exposueram, quae me in Hungaria degentem affligebant, et quibus commotus ad defendenda jura et leges patrias, in quas qua comes Sarosiensis juraveram animum applicare vitamque meam exponere obligaminis esse dixi.” *Confessio peccatoris* II. Rákóczi Ferenc Önéletrajza. (Kiad. Grisza Ferenc.) Bp. 1876. 66.

⁷¹ A főispáni beiktatást Sáros vármegye jegyzőkönyvéből közölte, az esküszöveg nélkül: Thaly K. 1882. 214. Hasonlóan Márki S. 1907. 120.; Nyilván Szekfü Gy. 1913. könyve és Thaly Kálmán történetírása körül kirobbant vita során felmerült problémák tömege, és Rákóczi sokáig mellőzött országszervezői, társadalompolitikai munkásságának hatalmas, feltárásra került forrásanyaga, az egész korszak kiemelése a romantikus szemlélet kötelékeiből kötötte le a kutatói energiákat, hogy a főispáni eskü és általában Rákóczi főispáni működése nem kapott érdemi figyelmet. Vö. Sáros megye főispánja című általam írt fejezet Köpeczi B.–R. Várkonyi Á. 1976. 69–70.; Köpeczi B. 1982. 98. A Sáros vármegyei főispánság jelentőségére Rákóczi politikájában művének, a *Confessio peccatoris* kiadását előkészítő munka során figyeltem fel, annak összefüggésében, hogy a fejedelem és a magyar királyok, I. Lipót és I. József s a Habsburg-kormányzat viszonya további tisztázást kíván. Vizsgálataink az OTKA To37638 számú pályázatának támogatásával készültek. Újabb kutatásunk némely eredményét beillesztettük a Sáros vármegye főispánja című fejezetünkbe Köpeczi B.–R. Várkonyi Á. 2004. 105.

jedelmeként is hasznosította, hiszen – az újabb kutatások szerint is – sokrétű kapocs fűzte a vármegyei nemességhez.

Több vármegye – Szabolcs, Zemplén, Szatmár, Ung, Ugocsa, Máramaros, Nógrád, Pest–Pilis–Solt – Rákóczi-kori iratai részben vagy összefüggő egységekben, válogatottan, vagy a szabadságharc egy rövidebb idejére vonatkozóan ki vannak adva.⁷² Sáros vármegye iratainak és jegyzőkönyveinek kiadása azonban még várat magára. Gondot okoz, hogy amíg a történettudomány nagy nyereségére több Rákóczi-uradalom – mindenekelőtt a tokaji és a sárospataki uradalmak – jövedelméről és működéséről kiváló feldolgozások születtek, éppen a lengyel határ, és officinái miatt rendkívül jelentős makovikai uradalom korszerű feldolgozása hiányzik, annak ellenére, hogy jelentős forrásai részben ki vannak adva.⁷³

Rákóczi főispáni működésével a szakirodalom érintőlegesen, vagy egyoldalú hangsúllyal foglalkozott. Thaly Kálmán volt az első és sokáig az egyetlen, aki Sáros vármegye jegyzőkönyveihez hozzájutott és a főispáni választás részleteit közölte. Forrásközlése ma is nélkülözhetetlen, retorikájában viszont – sajnos – saját kora vármegyei életének egyes jellemző sajátosságait és külsőségeit vetítette vissza. Lényegesnek a fényes ünnepek és farsangolások eseményeit látta, azt dicsőítette, amit Mikszáth Kálmán magas művészi fokon, szerető és gyilkos íróniával leplezett le. Érdekes, hogy Thaly nagyszabású Bercsényi életrajzában, ahol kedves hősét, Ung vármegye főispánját udvara leltára alapján rendkívül művelt, tudomány- és művészetkedvelő főúrnak mutatta be, Sáros vármegye főispánjáról megfeledkezett.⁷⁴ Márki Sándor Rákóczi közéletének kezdetei című fejezete élén

⁷² Komáromy András: Kuruc világi emlékek Ugocsa vármegye levéltárában. = Történelmi Tár, 1901.; Kosáry Domokos: Pest megye a kuruc korban. Bp. 1965.; Iratok Máramaros vármegye történetéhez 1703-1711. Közli Bánkúti Imre, Uj történelmi Tár, 4. Bp. 1992.; Pest–Pilis–Solt vármegye a Rákóczi-korban. Közreadja Bánkúti Imre, I-II. Bp. 1996.; II. Rákóczi Ferenc Szabolcs és Szatmár vármegyékben (1703. július–október) közreadja Balogh István, II. kiad. Nyíregyháza 2000.; A Rákóczi szabadságharc dokumentumai Abauj–Torna, Borsod, Gömör–Kishont és Zemplén vármegyékből, 1705-1707. Miskolc 2003.; Szirácsik Éva: A nemes vármegyének kezéhez. II. Rákóczi Ferenc levelei és Nógrád vármegyei visszhangjuk. I. k. (1703–1705) Salgótarján 2004.; Csatóry György: Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában. Kézirat.

⁷³ Papp Klára: Tokaj birtokosai és birtoklástörténete a mohácsi vésztől a Rákóczi szabadságharc bukásáig. In: Tokaj. Várostörténeti tanulmányok. Szerkeszti Bencsik J. – Orosz I. Tokaj, 1995.; Ulrich Attila: A tokaji uradalom gazdálkodása a 17. század második felétől a napóleoni háborúk koráig. Doktori (PhD) disszertáció Kézirat, 2000.; Uő: A Rákóczi család uradalmi bortermelése és bortermelésük haszna a XVII. század második felében. In: A szabadságharc és Közép-Európa. Szerk: Tamás Edit. I. k. Sárospatak, 135-170.; Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp. 1954. 126-127.

⁷⁴ Helyesen mutat rá Bariska István, hogy Thaly Kálmán történetírásában 1872 után fordulat következett be. Bariska István: Egy különös árulás történetéhez. Bezerédy Imre kuruc brigádéros hitszegéséről. = Hadtörténelmi Tanulmányok, Zalai Gyűjtemény 36/1.

nagyon is indokolt „A sárosi főispán” beiktatott cím, de leírása csak a személyes életrajz fontos eseményeire és az eperjesi farsangra szorítkozik.⁷⁵

Az újabb kutatások eredményei egyértelműen azt mutatják, hogy Rákóczi főispáni működése döntő jelentőségű volt politikai elképzeléseinek kikristályosodása szempontjából. Előadásomban erre az időszakra szorítokozom. Vázzom Rákóczi főispáni beiktatását, áttekintem a vármegye társadalmi és politikai körülményeit. Röviden érintem Rákóczi gazdasági modernizációs tevékenységének Sáros vármegyei birtokaira vonatkozó kérdéseit. Végül arról szólok, hogy miként kapcsolódott be éppen, mint Sáros vármegye főispánja az országos politikába, és mi a jelentősége a Vallomások idézett részének.

Rákóczit szokatlanul korán, 18 évesen iktatták be az örökös főispáni méltóságba. Miért történt így? Hogyan zajlott le, milyen értékeket fogalmazott meg a beiktatás szertartása és narratívája?

A fiatal fejedelmi sarj korábban nyerte el a nagykorúságát tanúsító uralkodói okmányt, mint ahogyan az a korabeli magyar törvények szerint szokás volt. Lipót császár 1694. március 9-én kelt, Bécsben kiállított dekrétuma három tényezővel indokolta a döntést. Az ifjú Rákóczit korát felülmúló értelmi fejlettség jellemzi; bejelentette szándékát, hogy bizonyos javait kész kegyes alapítványokra lekötöni; és némely hívei közbenjártak nála e korai nagykorúsítás érdekében.⁷⁶ Az első két érv nem okoz gondot, hiszen a korban szokásos erkölcsi és – ami lényegesebb – anyagi biztosítékokról szól. Mindennemű császári adományt az adományozottnak többszörösen is meg kellett fizetnie, s ezek közé tartozhattak az egyház és a hadsereg céljaira létrehozott alapítványok támogatása is.

Kik voltak azok, akik kieszközölték Lipót császárnál és magyar királynál, hogy a Hofburg szélsőséges köreiből a Casa Austria megsemmisítésére törekvő, ellenségnek tekintett Rákóczi-ház ugyancsak megrögzött rebellisnek tartott leszármazottját nagykorúsága előtt három évvel avassa teljes jogúvá? Feltehetőleg Theodor, Henrik Strattmann gróf (1637–1693) kancellár támogatta, hiszen sógora révén Rákóczi rokonságba került vele. Rákóczi jó barátja volt Batthyány II. Ádám, felesége Strattmann Eleonóra segítette a szalánkeméni csatában elesett Zrínyi Ádám özvegye, Lamberg Katalin helyzetén is, mivel férje hősi halála után összes birtokát jogtalanul konfiskálták. Nem vitás, hogy az ifjú Rákóczi ügyeit ebben az időben még sógora, Aspremont–Reckheim Ferdinánd Gorbort gróf (1643–1708) és köre irányította, bár a részletek tisztázásához további kutatásra van szükség. Meggondolva a nagykorúság korabeli jogi következményeit, könnyű megoldás lenne a háttérben a nővér birtokigényeit és szűk családi érdekeit látni. Töredékes adatok

⁷⁵ Márki S. 1907. 133–141.

⁷⁶ MNL-OL, E-148 NRA, Fasc 776, No 3. Vö: Thaly K. 1883. 203–204.

azonban figyelmeztetnek: Rákóczi Julianna (1672–1717) házasságát Zrínyi Ilona egyengette, sőt Thököly Imre is tudott róla, Aspremont pedig nem volt ellenséges ifjú sógorával szemben. Az viszont közös érdekük volt, hogy a kamarai kezelésbe adott birtokaikat minél előbb kézhez vehessék. A birtokelosztás körül támadt per elhúzódását Rákóczi Vallomásaiban a császári udvar számlájára írja. A tizenyolc éves Rákóczi gyorsan és még az udvar éber figyelmét is kijátszva megkötött házassága⁷⁷ kétségtelenné teszi: akik a nagykorúsítást szorgalmazták, azok erre a házasságkötésre is gondoltak.

Nagykorúvá nyilvánítva Rákóczi nemcsak ősi jószágait vehette át, hanem családi jogainak törvényszerű gyakorlására is felhatalmazást nyert. A főispáni tisztség Magyarország északkeleti területén jelentős hatalom. Sáros vármegye az érdekeiket egyeztető és közösen fellépő tizenhárom vármegye együttesébe tartozik, a politikai feszültségek egyik központja.⁷⁸ Határos Lengyelországgal, tehát geopolitikai helyzete is rendkívüli. Központja, Eperjes gazdag polgárságával a közép-európai távolsági kereskedelmet tartotta kezében: kapcsolatban Lengyelországgal, Sziléziával, Ausztriával, Morvaországgal és Erdéllyel. Eperjes kereskedő polgársága szoros kapcsolatokat épített ki a vármegye ugyancsak merkantil érdekeltségű köznemesi rétegével. A város Zrínyi Miklós horvát bán és Wesselényi nádor mozgalma idején (1650–1664) a török elleni nemzetközi háború szervezésének egyik felső–magyarországi központja. Főbírája a művelt, sokoldalúan képzett és gazdag orvos, fizikus Weber János szoros kapcsolatban volt a náddal és feleségével.⁷⁹ Az eperjesi evangélikus kollégium megalapítását (1666) a Habsburg kormányzat felségsértésnek tekintette. Az evangélikus polgárság anyagi áldozatából született meg, s amikor Rákóczi hazatelepült, már túlélte több politikai retorziót, s szellemi hatásával eleven politikai tényező lett.⁸⁰ A Habsburg kormányzatban a birodalom abszolutista államrendszerét kiépítők Eperjest, gazdag polgá-

⁷⁷ 1694. szeptember 25-én a kölni dómban megkötött házasságáról tudósító, szeptember 27-én keltezett levelét kiadta Antall József: Adatok II. Rákóczi Ferenc házasságkötéséhez (Rákóczi Ferenc ismeretlen levele) = Történelmi Szemle, 1981/2. 298–301.

⁷⁸ Sáros vármegye 1670. január 24. kassai gyűlésén 200 lovas kiállítását vállalta. Szabó Adorján: Abauj megye és Kassa városa, 1670–1685. Történeti Közlemények Abauj–Torna vármegye és Kassa múltjából. 1910/ Reprint, 1994. december. 107.

⁷⁹ Bubryák Orsolya: Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612–1684) = *Ars Hungarica*, 2003. 2. sz. 226–280.; Hargittay Emil: Glória, fama, Literatura. Uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben. Bp. 2001.; Kapcsolata a náddal és feleségével, Széchy Máriával: R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő murányi Venus. Bp. 1987.

⁸⁰ Gömör János: Eperjes és az eperjesi kollégium története. Eperjes, 1933.; Fabinyi Tibor: A 17. század első felének egyházi és iskolai élete a háromnyelvű Eperjesen. = *Lelkipásztor*, 1992. 23.; Kónya Péter: Eperjes szabad királyi város szerepe a kuruc mozgalomban. In: Hegyaljai felkelés. Tanulmányok. Szerk: Tamás Edit. Sárospatak, 1997.

raival elsőik között vették célba. Antonio Caraffa gróf (1646–1693) rendkívüli bírósága megfélemlítette az egész országot, az elkobzott vagyonokkal feltöltötte a kincstárt, – amint már Caraffa első történetírója, Vico megállapította, és eszmei, politikai értelemben lefegyverezte a vármegyét.⁸¹

A kérdés tehát úgy hangzik, mi volt a központi hatalom szándéka Rákóczival?⁸² És mi volt azoké, akik kieszközölték, hogy az erdélyi fejedelmek leszármazottja foglalhassa el a politikailag kulcspozíciónak számító Sáros vármegyei főispáni tisztségét?⁸³

Mit vártak a törvényben megszabott idő előtt a főispáni székbe helyezett fiatal Rákóczitól? Szerelje le a vármegye politikai feszültségeit? Vagy ellenkezőleg, a nagy szellemi, anyagi és politikai tőkével rendelkező vármegye legfőbb méltóságában beleszólása lehessen az országos politikába?

Bizonyos, hogy a beiktatást valakik nagyon siettették. Rákóczi a nagykorúsítási okmány kiállítását követően azonnal Magyarországra indult. Eredetileg Erdődy György főispáni adminisztrátor a beiktató gyűlést 1694. május 25-re tűzte ki, és Eperjesre hívta a vármegye főurait és nemeseit.⁸⁴ Rákóczi 1694. március 28-án Szerencsen, április 10-én Sárospatakon tartózkodott. Május második felében már nagysárosi kastélyában szállt meg, majd bement Eperjesre is. Külön kívánsága volt, hogy ne Eperjesen, hanem Nagysároson, a kastélyban legyen a beiktatás. Ez érthető. Az eperjesi vértörvényszék emléke még friss, a sebek elevenek. A vármegye a jobb felkészülés érdekében tette át a beiktatás időpontját május 25-ről június 3-ára.⁸⁵

⁸¹ Vico, Johannes Baptista: De rebus gentis Antonii Caraphaei libri IV. Nápoly, 1716.; Vö. Jászay Magda: A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV-XVIII. századi Magyarországról. Bp. 1996. 285.; Kónya Péter: Az eperjesi vértörvényszék. Eperjes–Bp. 1994.

⁸² A kérdés annál indokoltabb, mert az 1690-es évek elején több főispáni kinevezés történt. Kovács Ágnes: Károlyi Sándor főispáni tevékenysége a XVII. század végén = Hadtörténelmi Közlemények, 107 (1994) 4. 56-61.

⁸³ Sáros vármegye örökös főispánjának 1666-ban nevezte ki Lipót császár I. Rákóczi Ferencet. Halála után Zrínyi Ilona császári engedéllyel, mint gyám látta el a főispáni feladatokat. Munkács átadása után gróf Erdődy György (1745-1713) lett a főispáni tisztség adminisztrátora, aki Rákóczi Erzsébet (1655-1707) férje volt és amióta 1684-ben Pozsonyban, Lotharingiai Károly herceg és Christof Abele kezébe letette a hűségesküt Lipót császár hűségére, a Hofburg valószínűleg elhalmozta címekkel és rangokkal. Árva és Bars vármegye főispáni tisztsége mellé megkapta Varasd vármegye örökös főispáni kinevezését, emellett királyi főkamaras és főlovászmester, 1693-tól tárnokmester volt. Sáros vármegyében a főispáni teendőket nyilván „maradékalanul” ellátta, amennyire ennyi elfoglaltság mellett egyáltalán lehetséges volt.

⁸⁴ Szomolán, 1694. május 4. Slovenský Národný Archív. Presov-Eperjes, Sáros vármegye levéltára, Acta politica, Protocollum politicum 1694. május 14. No II. 444., Másolata: OSZKK, Thaly Gyűjtemény, 1389. Fasc. Közli Thaly Kálmán, 1883. 209.

⁸⁵ Protocollum politicum, 1694. május 22, No II. 446.

A beiktatás szertartásáról elég jó forrásadottságokkal rendelkezünk. A beiktatás királyi biztosa Erdődy György volt, s ugyancsak királyi biztosként kísérte el az ifjú főispánt Aspremont gróf is. A ceremónián jelen volt Sáros vármegye tisztikara, az alispán Keczer Sándor, a főjegyző Úsz Gábor, több köznemes, továbbá Abaúj, Szepes, Torna, Zemplén vármegye képviselői, a vármegye városai, Eperjes, Bártfa és Kis–Szeben magisztrátusának küldöttei.⁸⁶

A beiktatás kialakult rend szerint történt. Mivel azonban a vármegyében I. Rákóczi Ferenc 1666. évi beiktatása óta két év híján három évtized telt el, a biztonság kedvéért felolvasták az akkori forгатókönyvet. A vármegyei vezetőség nyilván a kastély nagy termében tanácskozott, Rákóczi visszavonult a szobájába. Megírták a beiktatási hitlevelet, melynek 11 pontból álló szövegét küldöttség adta át Rákóczinak. A küldöttség tagjai: Kapy Gábor, báró Szirmay István királyi ítélőmester, a vármegye képviselőjében Sztankay János, Melczér János, Berzeviczy László, Ladomerszky László, továbbá Kassa és Bártfa részéről Pelsőczy András, illetve Ginther Jakab voltak, s talán még néhányam a Rákóczi-birtokok tisztségviselői közül. A hitlevél átadása után külön küldöttség – Erdődy György, Sóvári Sós István, Kapy György, Fejérváry István – hívta meg Rákóczit. Bevonulván a kastély dísztermébe, Erdődy bemutatta az új főispánt. Ő maga leköszönt adminisztrátori tisztségéről és Rákóczihoz szólván kijelentette: az uralkodó kegyelméből a főispáni méltóság annak a kezébe tétetik le, akinek arra örökös joga van. Ezután a főjegyző felolvasta a *Litterae Installatoriae*-t, a főispáni beiktató levelet. Majd üdvözölte Rákóczit, aki letette a főispáni esküt.

A főispáni eskü szövege több részből áll: hűségesküt tesz az uralkodónak, megesküszik, hogy az ország törvényeit betartja, a joghatósága körében mindenkinek személyválogatás nélkül ítéletet és igazságot szolgáltat, a vármegye karait és rendjeit jogaikban és szabadságaikban megőrzi, biztosítja, hogy a királyi Kamarának a vármegyéből származó általános és részletes mindennemű jövedelmét az uralkodó kincstárába hűségesen beszolgáltassák. A királyi rendeleteket megtartja és a vármegye lakóival megtartatja. Az uralkodó ellenségeinek ellent áll, barátaival barátságban él. Rákóczi a főispáni esküben tehát kettős elkötelezettséget vállalt, a hatalom két pólusának, a császári királyi hatalomnak és a törvényeibe foglalt a királynak úgy fogadott hűséget, hogy megígérte: védi az ország törvényeit, a királyi Kamara érdekét, a király által elfogadott jogokat is. Ezután a vármegye nevében a főjegyző, Úsz Gábor beszélt:⁸⁷ „Elhisszük, méltóságos fejedelem, hogy nagyságod, mint oly

⁸⁶ *Protocollum politicum*, 1694. május 22, No II. 446.

⁸⁷ *Protocollum politicum*, 1694. június 3. II. 453-454. Először közölte némi kihagyással Thaly: 1881. 214-216. Részletesen ismerteti, beillesztve a korszak hatalmi rendszerébe Köpeczi B.–R. Várkonyi Á. 1976. 69-70.

méltóságos személy, az kiben az fejedelmi vér és méltóság nem ma vett eredetet, hanem tartományokat igazgató dicsőséges praedecessoraitúl [elődeitől] – kik is az Sacri Romani Imperii Principatust [a szent római birodalom hercege címét] még ennekelőtt in Anno 1645. az felséges ausztriai háznak kegyelmes collatiójából [adományából] dicsőségesen obtineáltak [megnyerték] – származik le és vele született.” Természetes, hogy Usz Gábor a fiatal főispánban a nagy erdélyi fejedelmek leszármazottját üdvözölte. Különös viszont, hogy milyen nagy súllyal emelte ki a család szent római birodalom hercege címét. A császári hatalomról pedig mély hódolattal szólt. Örök hűséggel tartoznak a császárnak azért a nagy kegyért – mondotta –, hogy az elmúlt veszedelmes idők után Rákóczit erre a méltóságos szintre emelte. Érdekes a szónok elmékedése a hatalomról. Bejelenti örömeiket, hogy I. Rákóczi Ferenc halála után a vármegye főispánsága „Nagyságodnak teljes autoritással conferáltatott.” Ezért mindenekelőtt az uralkodót illeti köszönet. Majd nagy hangsúllyal az ország törvényeit emeli ki. Köszönet illeti Rákóczit, hogy „ezen mi Nemes Vármegyénknék főispánságával megelégedett s ennek – most egy hangsúlyos rész következik –, *úgy az egész Haza törvényinek oltalmára obligálta magát*” Remélik, hogy „a haza törvényeinek és a vármegye statutumainak ártani nem igyeckszik, sem másoknak ártani nem enged, hanem a Haza törvényének s Vármegyénk statutuminak méltóztatik magát alkalmaztatni s azokat híven megtartani. Ajánljuk Nagyságodnak az egyetértést is a Vármegyénkkel való egyenes, egyező, értelmes és szép harmóniát. Illendő alázatossággal ezt sem hallgathatjuk el, hogy a főispánság, noha magában nagy tiszt és nagy méltóság; mindazonáltal nem valami monarchia és a absolutum dominium, melyből magának valaki absoluta jurisdictiont concludálhatna, – hanem csak az, meddig Országunk törvénye engedi és bocsátja; hol ott másként is minden hatalom Istentől származik – olvasta Usz Gábor a minden bizonnal körültekintően megszerkesztett üdvözlő beszédet –, de nem az alárendeltek elnyomására, hanem a közönséges osztó igazságnak gyakorlására, tudniillik a jóknak konzervációjára, az igaz útból kitértorodottaknak pedig [.] a jó útra való visszavezérlésére.” Végül kifejezte jókívánásait az új főispánnak: „Ezen méltóságos funkció legyen nagyságodnak első zsengéje és grádicsa már nagyobb és méltóságosabb dignitasoknak [tisztiségeknek] elérésére s consecutiójára [következésére], mely eminenciának és elérendő dignitasoknak a felséges ausztriai sasnak szárnyai alatt, azaz az hatalmas és győzhetetlen ausztriai monarchiának guberniuma [kormányzása] és protekciója alatt napról napra legyen nevedetté s öregbedetté, és soha örökké ne legyen vége.”

A vármegye és a főispán együttműködésének várható áldásait a korra jellemző szójátékba foglalt szimbólumokkal fejezte ki: remélik, hogy Rákóczi főispánsága alatt a vármegye, amelynek neve Sáros, nem sáros lesz, hanem – Rosas, Oras, Aros.

Ezek a vármegye nevének betűiből játékosan összerakott fogalmak sokrétű

jelentéseket hordozó toposzok voltak a korban. Rosas, /”rosá” szótagcsere/ azaz rózsás, amely az igazságnak kiszolgálásával és jó rendtartással illatozzék. S a rózsza egyetemes érték kategóriák jelképe: a szorgalom, a kiválóság, a remény, a lelkerő kifejezésére használták. Balassi Bálint versében az áldott szép pünkösödöt megszólítva, írta: „Te nyitod rózsákat meg illatozásra”. Oras /”orás” szótagcserevel/ – vagyis órás, azaz jellemezze az óra, amely „az ő szokott folyásával a napnak és éjszakának részeit megkülönbözteti s meg is határozza: *úgy ezen Nemes vármegye is az igazságnak szabados folytatásával a szegényeknek és a boldogoknak (gazdagoknak?)* felső, közép és alsó Rendeknek nagyoknak és kicsinynek, személyválogatás nélkül s egyaránt való kiszolgáltatásával a jót a gonosztól elválaszthassa és ez által legyen maga is az igazságnak kiszolgáltatására serkentető óra.” Áros /a „s” egyszerű elvételével/ legyen a vármegye Rákóczi főispánsága alatt áros, vagyis „becses, azaz szép rendtartással, közigazsággal, jó correspondenciával s Kegyelmes Urunkhoz ő Felségéhez tartozó hűségének csorbitatlan megtartásával Isten és a keresztény világ előtt legyen és lehessen mindenkor kedves, becsületes és kellemes.” Utalt azonban a vármegye „áros” népeire, a kereskedelemre is, mert a kereskedők tartják a kapcsolatot a keresztény világgal.

A beiktatás szertartása, az eskü és a beszéd együtteséből több következtetés vonható le. Az első, hogy Rákóczi itt találkozott a vármegyei nemességgel, és a térség fontos városainak magisztrátusaival. A jelenlévők között voltak a család régi hívei, Thököly egykori főemberei és olyanok, akik a majdani szervezkedésben is részt vesznek, a szabadságharc idején pedig Rákóczi államának fontos tagjai lesznek.

A beiktatáson nem volt, vagy nem ismerünk olyan disszonáns hangot, amely Rákóczi német ruhájára, németességére, vagy arra utalt volna, hogy elfelejtett magyarul. Kritikai vizsgálat alá kell tehát vennünk a Vallomások idevágó részletét, azt, hogy a nemesség bizalmatlan volt és csak Bercsényi teremtett volna közte és a vármegyei nemesség között kapcsolatot.

A másik következtetés, hogy az eskü és a beszéd jól kifejezte a pillanatnyi hatalmi helyzetet: a rendek és a Habsburg-dinasztia kompromisszumát. Az országos törvények hangsúlyozása és az absolutum dominium bírálata nyilván nem csupán az államhatalmat képviselő főispánnak szóltak, hanem a Habsburg császár uralkodói metódusának. A kívánságlista pedig utalt a súlyos tünetekre: a rendiség és a császári dinasztia egyaránt gyenge arra, hogy belső rendet teremtsen. Az ország, vagyis a főrendek és a köznemesség megegyezését a dinasztiaival, a Habsburg kormányzattal már megterhelte az idegen abszolutizmus gyakorlata. De még megvan a remény. Rákóczi főispáni kinevezése és beiktatása még a kompromisszum stabilizálásának lehetőségét rejtette magában.

A feszültségek egyik forrásával Rákóczi azonnal a beiktatás után megtartott

vármegyei gyűlésen szembesülhetett. A vármegye a katonaság téli beszállásolása alkalmával elkövetett kihágások, rablások orvoslását kérte, a katonaság viszont előfogatokat követelt. Rákóczi első végzése: amíg a kártételek rendezése nem történik meg, előfogatokat nem adnak. A döntés figyelemre méltó, nem kérés, nem ajándékokkal történő megvesztegetés, hanem kölcsönösség, érdekérvényesítés.

Ebből következik a másik nagy kérdéskör: hogyan vesz részt Rákóczi, mint főispán az országos politikában? A szakirodalom szerint évekig visszavonultan élt, Márki Sándor a századforduló nézőpontjából egyenesen azt írja, hogy majd csak egy 1698. évi eperjesi farsang ébreszti fel benne a hazaszeretet érzéseit. Vizsgálataink során más kép bontakozott ki előttünk.

A beiktatás után Rákóczi nem időzik sokáig Sárosban. Sietve megnősült: augusztus 25-én a kölni dómban feleségül vette Rheinfels Hesseni–Sarolta Amalia hercegnőt és 1694 decemberében ifjú hitvesével és nővére családjával együtt Magyarországra indult. A karácsonyt már Sárospatakon töltötte. Sáros vármegye nevében Keczer Sándor alispán üdvözölte a hazatérő urat, majd a nagysárosi kastélyba való elhelyezkedést követően a fejedelmi pár Eperjesre vonult. A vármegye tisztségviselői ünnepiesen fogadták a megye székhelyére érkezett főispánt. Feleségét drága ajándékokkal köszöntötték.

Rákóczi állandó lakóhelyéül a nagysárosi kastélyt választotta. Ennek több oka volt. Mint főispán, vármegyéjében kívánt lakni. Közel van Eperjes. Munkács kiesik, Regécet lerombolták, Sárospatakon zavaró a császári őrség. A sárosi kastély az ismert inventáriumok szerint kényelmes igényes otthon, de vajon alkalmas-e főispáni rezidenciának? Erre választ csak akkor adhatunk, ha megközelítően is látjuk, milyen volt az udvartartás, amelyet 1694 végén Rákóczi megszervezett, és amely letartóztatásáig működött?

II. Rákóczi Ferenc volt talán az egyetlen, aki Közép–Európa valamennyi udvarát ismerte. Az erdélyi fejedelmi udvar hagyományai szerint nevelték, Sárospatakon és Munkácson a magyar főúri udvarok gyermeki életét élte. Érzékelhette, hogy Báthory Zsófia kicsit lengyeles udvarában jezsuita szellem érvényesült, édesanyja, Zrínyi Ilona viszont némileg a horvát bánok hagyományai szerint szervezte meg enyhén katonás udvarát és ferences lelkipásztort tartott. Láttá Thököly Imre udvarát, amit Thököly István lerombolt késmárki udvarának romjaiból az ifjú gróf különleges eleganciával és fényűzően hirtelenében épített fel, hogy azután széthulljon megint képtárával együtt, ahol megfért egymás mellett a két ősellenség képe, I. Lipót feleségével, Eleonóra császárnéval és XIV Lajos miniatűr portréja, ez utóbbi ékkövekkel díszített keretben.⁸⁸ Neuhausban a serdü-

⁸⁸ II. Rákóczi Ferenc külön említette Thököly hadseregét és udvarát. Miután Thökölyt a váradi basa elfogta „Exercitus ejus et aula dispersa subdidit se germanis” Confessio peccatoris 11.;

ló Rákóczi a szomszédos várban rokonai, a Slavatha grófok cseh udvari levegőjét szívhatta, s eljutott Firenze fejedelmi és Róma pápai udvarába. Majd házasságkötése idején a német fejedelmi udvari szokásokból kapott ízelítőt. 1697 késő ősztől 1698 őszéig kisebb nagyobb megszakításokkal Batthyány II. Ádám rohonci udvarában élt, s mivel jó barátja volt, már 1692-től figyelemmel kísérhette különösen jólszervezett udvarát. Gyakran megfordult nagynénje, a kicsit extrém Rákóczi Erzsébet kistapolcsányi udvarában.⁸⁹ Bécsben évekig élte az udvari arisztokrácia édes életét, sógora palotájában lakott és ablakából átlátott Himmelfort Gasse túlsó oldalán, kicsit feljebb emelkedő Savoyai hercegi palotába. A Hofburg magasabb köreiben sem volt idegen. Maga egy ezred felállítását, 10 éves eltartását vállalta a 6% kamatra adott 42 ezer forint kincstári kölcsönből, hogy elnyerhesse a birodalmi herceg, a „princeps” címet. Elsőszülött fia a Lipót nevet kapta, Józseffel az ifjabb királlyal jó viszonyban volt, nénje, Julianna gyermekét a trón várományosa tartotta keresztvíz alá, s második fiának, Józsefnek is keresztapja lett a koronás fő. Lehet, hogy I. József esküvői reprezentációján Rákóczi is részt vett, mint Forgách Ádám és Ráday Pál.⁹⁰

Petneki Áron: 1983. 209.; A Likavai várban Heister generális találta meg a befalazott kincstárt és a leltárba vett ékszer, arany és ezüsttárgyak és pénz értékét 3 millióra becsülték. Takács Sándor és (<http://mek.oszk.hu/01400/01465/html/erdekes.htm>)

⁸⁹ Erdődy György 1694. június 24-én írja Rákóczi Erzsébetnek, hogy „ha pedig vehetöm levelit Méltóságos fejedelemnek mikorra szándékozik Kistapolcsánra, ahoz fogom magamot alkalmaztatnom.” = Történelmi Tár, 1893. 80.; Rákóczi Erzsébet Kistapolcsányról 1694. július 30-án és augusztus 1-én írt levelei arról számolnak be, hogy Keczer Sándor Sáros vármegyei alispánt várja, aki útban nála fog megszállni. Tehát nemcsak Rákóczi ment a beiktatás után Bécsbe, hanem az alispán is. Ez a két levél különben azt is közli, hogy „Kaunicz uram” Újvár melletti jóságának és ménésének megtekintésére érkezik és lovászmesterével tudatta, hogy őt is meglátogatja. In: Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez. Szerkesztette és az előszót írta Benda Borbála és Várkonyi Gábor. Osiris Kiadó, Bp. 2001. 46. Kaunitz nevét a jegyzet tévesen oldja fel, némi kiegészítéssel a névmutatóbeli közlés helyes: gróf Kaunitz András Domokos (1655–1705) Lipót császár kamarása és titkos tanácsosa, 1698-tól birodalmi alkancellár, 1687-ben kapott indigenátust, (CI/28.), s így lehetett magyarországi birtoka. Rákóczi kijelentéseiről tájékoztatta az udvart. Lukinich: 1935. I. k. 59, 229.; Mannagetta János György udvari tanácsos összefoglaló emlékirata a Rákóczi összeesküvésről III. Károly császár és magyar király számára. Uo. 279.; Szirmay István gróf viszont Kaunitz segítségével szabadult ki a felség sértés és összeesküvés vádjá miatt elszenvedett bécsi tömlőcből. Szirmay István végrendelete. Uo. 313. Nagy hiánya történetírásunknak, hogy az indigenák kérdését nem dolgozta még fel. Rákóczi Erzsébet „udvarias” fogadtatásban kívánta részesíteni, ezért citromot és kávét (!) kér, és hintóját is Kistapolcsányra kéri. (98, 99.)

⁹⁰ R. Várkonyi: 1999. 156–157. „Anno 1699. a felséges római császár Józseff királyunknak lakodalmi solenitásán jelen voltam, szűza mester e lévén egy pompás lovas magyar seregnek az introductionnak alkalmosságával.” Ráday Pál: Vita quid est? Labor est. Eredetije: OSzKKt. Oct Hung. 575. Másolatait, régebbi pontatlan kiadásrait és ezek kritikáját is közli a szöveggel

Tágabb érdeklődéséről a francia udvari szokások iránt pedig könyvtárának francia udvarszervezői kézikönyve árulkodik. Mintája már akkor sem csupán a hazai hagyományok lehettek, amikor hozzálátott, hogy újra szervezze családjá széthullott udvarát. Bercsényi udvara mintaszerűen valósította meg a főúri udvarok egész Európában kívánatos követelményét: az udvar összetett képződmény, reprezentációra alkalmas kastély, külön lakosztály az úr és az úrnő udvartartásának, hely az udvari testőrségnek, patika-ház, könyvtár, képek, ékszerek, történeti értékek gyűjteménye, kertek és halastó.⁹¹

Rákóczi, mint a közép-európai udvarok páratlan ismerője sárosi kastélyában a hagyományos és a korszerű, a magyar (amely, mint láttuk, minőségben egyetemes mintákat követett) és az európai udvarok együttesét hozta létre. A sárosi kastély messze elmarad a nyugati barokk kastélyok monumentális méreteitől. Igényességére azonban jellemző, hogy az emeletes kastély drága kristályüveg ablakkal néz a világba. A felső renden – emeleten a „nagy palota”, a reprezentatív fogadóterem erkélyes. Az ebédlő palota előtt „pitvar”. Mellette bástyaszoba, a fejedelem szobája. A szobákat kívülről fűtik. A kastélyt kert övezi, az 1684-es leltár szerint még élt a halastó, de az öreg hársfán a „filagori” elpusztult. A kastély tornyán óra hirdeti, hogy ura számára érték az idő, s udvartartásától szigorú időbeosztást követel. Alsó rész, konyha, tárolók, nagy boltos szoba, majorház, zsindeyes ispitályház, patikaház és a városnak nevezett Nagysáros mennyiben alkalmas hely arra az udvartartásra, amelyet hazatérte után megszervezett.⁹²

együtt Ráday Pál iratai I. 1703-1706. Szerk: Benda Kálmán–Esze Tamás–Maksay Ferenc–Pap László. Bp. 1955, 38.; Vö. Berney, Arnold: Die Hochzeit Josef I. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung XLII. 1927. A császári udvar és a főrendek viszonyát a kormányzaton és a dinasztian belüli ellentétek is meghatározták. II. Rákóczi Ferenc házasságát például I. Lipót és köre súlyosan elítélte, mivel császári engedély nélkül kötötte meg, ez azonban nem akadályozta I. József ifjabb királyt, hogy elvállalja a Rákóczi Bécsben 1700. augusztus 7-én megszületett gyermekének keresztapaságát. R. Várkonyi Ágnes: A király és a fejedelem. II. Rákóczi Ferenc, I. József és az európai hatalmi egység 1676-1711. = Császár és király. Történelmi utazás. Katalógus. Collegium Hungaricum. Szerk: Fazekas István és Ujváry Gábor. Collegium Hungaricum, 2001. 56.

⁹¹ Részletesen: Tradíció és innováció Közép-Európa 17. századi udvarokban. In: Udvari kultúra Magyarországon. Szerk: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Megjelenés előtt.

⁹² Több, fontos, az udvari élet körébe vágó dokumentumot adott ki Thaly Kálmán: Adalék Mányoky Ádám híres magyar képművészetéhez Rákóczi, mint műbíráló. = Századok, (8) 1874. 84-102.; Uő: Gr. Nádasdy Ferenc országbíró vadászdiplomája és utasítása főlovászmestere számára 1660. = Századok, 1875. 498-502.; Uő: I. Rákóczi György szabályzata udvari bejárói számára. = Századok, 1875. 341-345.; Uő: Adalékok a hazai festészet történetéhez Thököly és Rákóczi korában. = Archeológiai Értesítő X. 1876, 69-77. Uő: Mária Terézia udvara Migazz bíbornoknál. = Pozsonyvidéki Lapok, 1877. január 2. sz.; Uő: Protestáns egyháztörténeti kalászat II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari kancelláriája kiadványi jegyzékéből. = Magyar

Rákóczi a közeli Eperjesen városi palotát tartott, s a több udvart is tartó főúri udvarokat követve megkezdte Sárospatak, Regéc, Munkács, s a zborói vár alatt a makovicei uradalom központját is alkotó kastély rendbehozatalát. Rendkívül jellemző, hogy főispáni beiktatása után, 1694. július 31-én szerződte a tiroli Johann Anton Freyssing „Hoffingenieur und Baumeister”-t.

Udvari személyzete 150–160 fő, nem túlon túl nagy, ha például Batthyány Ádám 400 főnyi személyzetéhez hasonlítjuk. Viszont sokkal népesebb, mint általában a főispáni udvartartások, ha udvari testőrségét és szélesebbkörű udvartartását vesszük figyelembe. Hozzászámítva, hogy felesége külön német udvar tartása mellett – főleg otthonról hozott udvarmesternőt, frauzimmereket, s a mintegy harminc főt – rendelkezésére húsz ló és hintó szolgált külön személyzettel.

A fejedelmi udvartartását külföldiek és magyarok alkották. Udvarának legfontosabb első tisztségére, a főlovászmesteri hivatalra Alexandre Joseph Vissenaque lotharingiai származású francia báróval Bécsben szerződött meg. Udvari kapitánya Georg Edel, udvarmestere Johann Edel, kamarása Menagetta János Zacharias volt. Mellettük azonban a Rákóczi-ház régi megbízható emberei, bárók és grófok alkották udvarát. Nem tudjuk, hogy mikor lépett udvari kapitányi szolgálatba Gyürky Pál, a felségértési perben már így említették.⁹³ Udvari káplánja gróf Kéry Ádám,⁹⁴ kincstárnoka és kamarása két hűséges híve, Kőrösy György és egykori nevelője, Badinyi János. Levéltárát Badinyi tragikus halála után Kolozsváry

Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő, 1877. 142-153.; Uő: II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvartartási szabályzata. = Történelmi Tár, 1880. 571-581. és 1881. 158-173.; Uő: A hazai képzőművészet, műipar, nemzeti viselet, fegyvergyártás és háztartás történetéhez II. Rákóczi Ferenc udvarában és korában. (1706-1711). = Történelmi Tár, 1882. 555-556, 745-768.; 1883. 184-198, 375-406.; Uő: I. Rákóczi Ferenc utasítása sárospataki várnagyi számára (1666) = Történelmi Tár, 1882. 374-380.; Uő: Székesi gróf Bercsényi Miklós ungvári várában és uradalmában foglalt ingóságainak laistromai (1701-1702), és III. Toldaléku Bercsényi udvartartásához. In: Archivum Rákócziánum, II. Rákóczi Ferenc levéltára. Első oszt. Had és Belügy VIII. k. Bp. 1882. 306-375.; Uő: A székesi gróf Bercsényi család 1527-1735. II. k. Bp. 1892. 219 kkl.; Uő (közli) Báthory Zsófia fejedelemasszony kijáró ezüstműi. = Történelmi Tár, 1900. 322-323.; Uő: Munkácsi leltárak és udvartartási iratok (1680-1701) = Történelmi Tár, 1900. 321-384. Továbbá Szabó Adorján: II. Rákóczi Ferenc udvartartása. = Közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa múltjából. 3 (1912) 26-32.; Köpeczi B.–R. Várkonyi Á. 2004. 108-109.; Köpeczi B. 1982. 120-121.

⁹³ Lukinich: 1935. 297, 303/5. Eddig legrészletesebb életrajzi adattárát, az idevágó részt Lukinich alapján Heckenast Gusztáv készítette el: A Rákóczi szabadságharc tábornokai. Életrajzi adattár. A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk: Glatz Ferenc, Bp. 1993. 169.

⁹⁴ Nyilván azonos azzal a Kéry páterral, akit a felségárulási perben kihallgattak. Lukinich: 1935. I. 297.

András látta el.⁹⁵ Titkárai közül Kéry János magyar, Velics Zsigmond latin, a Bécsből hozott Christián Kienzer, vagy Ginzer nevű a német nyelvű levelezést, írásokat intézte. A fejedelem belső szolgálatára rendelt hat bejáró és két apród Sáros, Zemplén és Bereg vármegye nemességének fiaiból került ki, közöttük Berzeviczy Ádám, aki fogságába is elkísérte. Jogtanácsosa gróf Szirmay István, Okolicsányi Pál, majd Okolicsány Mihály volt. A birtokigazgatást a munkácsi kapituláció után a Kamara megbízásából ellátó Klobusiczky Ferenc vitte tovább, majd Rákóczi is felvette Bercsényi jószágkormányzóját, Szirmay Miklóst. Több mint nyolcvan emberből állott a konyhai személyzet, s ehhez jött az udvarnál állandóan alkalmazott mesteremberek, zenészek, inasok, vadászok száma. Udvari testőrsége 44 fő, magyar hajdúk mellett szlovák, orosz, francia, horvát, cseh, lengyel katonák. A főlovászmester parancsnokága alatt a magyar palotás hajdúkat Győry Mátyás, a zöld vadász és karabélyos lovasokat a lotharingiai származású François Rochefort strázsamester irányította.

Rákóczi udvartartása tehát rendkívül érdekes. Több volt, mint főispáni udvartartás, kevesebb, mint fejedelmi. Nyilvánvaló, hogy Rákóczi a német birodalmi hercegi méltóságnak megfelelő udvart alakított ki. Mivel a felségsértési per alkalmával csaknem az egész udvart letartóztatták és többen az udvar tagjai közül Rákóczi államában szolgálnak majd,⁹⁶ látványos lenne azt állítani, hogy Rákóczi már a jövődöbéli szabadságharcra készülve alakította ki udvarát. Erre azonban nincsenek közvetlen bizonyítékaink. Annyi azonban bizonyos, hogy Sáros vármegye főispánjának udvara nem lehetett zárt közösség, hanem nyitott.

Mit jelentett Rákóczi pusztja jelenléte, s udvartartása Sáros vármegye és az eperjesi polgárság számára?

Birtokait tekintve ugyancsak indokolt, hogy Rákóczi a sárosi kastélyt és várat tekintette letelepedve udvartartása székhelyének. A nagy birtokkomplexumnak gazdaságilag két fontos bázisa volt. Az egyik a Hegyalja, ahol a szőlőgazdaság, a borkereskedelem adta a legfőbb jövedelmet.⁹⁷ A másik a szinte külön országrészt alkotó makovicei uradalom, amely fűrészmalmaival, deszkavágó malmaival, üvegofficinájával és papírmalmával némi túlzással a Rákóczi birtokok egyik ipari központja. Az 1641 évi inventárium szerint 5 fűrészmalom, 2 posztókalló, 6 lisztelő malom, 1 portörő malom, 5 halastó, 5 vendégfogadó 1 üveghuta, 2 sernevelő

⁹⁵ Kolozsvári konvenciója 1698-ban 90 magyar forint. MNL-OL Rákóczi Gyűjtemény.

⁹⁶ Keczer Sándor alispán Rákóczi bizalmasa, a szabadságharc idején felső-magyarországi főhadbiztos, udvari tanácsos, a consilium oeconomicum tanácsosa, a kassai pénzverde inspectora lett és elkísérte Rákóczit Lengyelországba is. Soós István ugyancsak Rákóczi szűkebb köréhez tartozott és szenátor lett. Életrajzuk elkészítése szép feladat lesz.

⁹⁷ Vö. 73. sz. jegyzet.

működött itt. Ezek jövedelmét növelte az állattartásból és gyümölcsstermesztésből származó haszon.⁹⁸ A két birtokkomplexus termelési adottságai kiegészítik egymást, egymásra utaltság, együttműködés van közöttük. Nagysáros a kettő között viszonylag központi helyen van.

Sáros vármegye főispánjának jelentős energiáját hatalmas birtokainak számbavétele és rendbehozatala kötötte le, amely pontos írásbeli elszámolásokat, szorgalmas művelő munkát követelt, büntette a visszaéléseket. Körülményei sürgették. Növelnie kellett a birtokok jövedelmezőségét. Gazdasági iratok sokasága tanúsodik a modernizálásra valló intézkedéseiről. Építkezik a munkácsi várban, rendbe hozatja a szerencsi várat és Sárospatakon kényelmes rezidenciát igyekszik kialakítani. Ugyanakkor a munkácsi, szerencsi, sárospataki uradalmak tönkrement épületein is elvégezteti a legszükségesebb javításokat. Uradalmaiban új gazdasági eszközöket szerzett be és a régieket rendbe hozatja. Átszervezi a birtokigazgatást. Hagara Mátyással, gazdatisztje vezetésével összeíratta az uradalmak népét és a jövedelmeket. Szigorú pénzügyi fegyelmet érvényesített, kimutatást követelt a szőlők terméséről, a pincékről, a hordókról és az eladott borról. Szabályozta a vincellérek és a szőlőmunkások fizetését. A szőlő igen sok befektetést igényelt. Szívesen áldozott. Egyik faluját, Podheringet sörfőzésre állította át. Üveghutással szerződött Verlag rendszerben. Családjá gazdálkodási hagyományaiból tudta, hogy a tőkebefektetés, újítás busásan megtérül. A Rákóczi-birtokok jövedelmét a jobbagyszolgáltatások és a majorsági gazdálkodás, közvetítő kereskedelem és bizonyos ipar: sörfőzés, vashámorok, fűrészmalomok biztosították. Mindenekelőtt azonban az újabb kutatások meggyőző eredményei szerint a boreladásból származott ha-

⁹⁸ MNL-OL Urbaria et Conscriptioes, Fasc 21. n. o 5.; Makkai L. 1954. 126-127. Váralatti malomok, sernevelő ház, vendégfogadók fontos jövedelem forrásai voltak a főleg állattartással, gyümölcsstermesztéssel foglalkozó uradalomnak. Érdekes gazdasági diverzitás jellemezte. Kertek: csűröskert, gyümölcsöskert, méheskert, s az újdonságnak számító komlóskert. Malomok fűrészmalom, deszkametsző malom, kásátörőmalom, portörőmalom, kallómalom és a büszkeség: a zborói papírmalom.; A makovikai szerény kastélyt 1669-ben I. Rákóczi Ferenc bővítette. Lásd. H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak. Bp. 1970. 221, 213, 248., MNL-OL Urbaria et Conscriptioes Fasc, 126/2. Vö. Művészettörténeti Adatok, XIX. Bp. 1984. 419. Az üvegofficina raktárában az „üvegcsűrben” 500 vizes üveg, 53 üvegpohár, 1150 kristály üvegtányér, 6250 üvegtányér 1000 parasztüveg karika. A zborói papírmalom 1697-ben 32 kalapáccsal működött, egy kemencével, merítő műhellyel, raktárakkal. Szerény teljesítményére jellemző: „papiros csinálónál, írni való papiros 2 bála, nyomtatny való papiros 6 bála. Udvar szükségére 2 kötés”. MNL-OL Urbaria et Conscriptioes, Fasc 21. Nr 8. Fasc, 22. Nr. Vö. Bogdán István: A magyarországi papíripar története (1530-1900) Bp. 1963. 150, 223-224. Ellátta a szomszéd vármegyék, a sárospataki nyomda és a Rákóczi udvar papírszükségletét. Jellemző Keczer Sándor megrendelő levele: a makovikai udvarbírának „hat riza papiros”-ról, utólagos elszámolásra. Újfalú, 1698. január 18. MNL-OL Lymbus Ser. I. 1698. (354).

talmas jövedelem. Az újítások kezdeményezések nem maradhettek hatástalanok az egész térség és benne Sáros vármegye életére sem.⁹⁹

Pusztán a gazdasági élet révén is emberek sokaságával került közvetlen kapcsolatba, akkor is, ha a közvetlen irányítást hivatalnokok sora végezte. A földesúrhoz személyesen fordult az uradalmak népe és a mezővárosok, városok lakossága is. A ma ismert néhány tucat levél, kérvény közül Lévai Farkas István, a Regécben letelepedő, Léváról a háború miatt elmenekült „jövevény, szegény ember” supplicatioja azért is érdekes, mert bár a címzett Rákóczi és Aspremont, a megszólítás már „Méltóságos fejedelem.” Rákóczi a sáros vármegyei beiktatásra érkezve, 1694. április 10-én keltezi az ügyről bővebb információt kérő intézkedését.¹⁰⁰

Főispáni hivatalát átvéve közelebbről is megismerhette Sáros vármegye lakosságának helyzetét. A nemesség különböző rétegei, a gazdálkodók és a kereskedelmi vállalkozók, a kiváltsággal nem rendelkező különböző csoportok tagjai a központi kormányzat rendelkezései miatt súlyos helyzetbe kerültek. A vármegye domborzati viszonyai következtében a lakosság rá volt utalva a kereskedelemre. A birodalmi érdeket szolgáló központi gazdaságpolitika kereskedelmi monopóliumával, a kereskedést külön súlyosan adóztató eljárásaival ezrek megélhetését vette el. Az évente emelkedő összegű adók elvitték a lakosság tartalékait és a több mint egy évtized óta állandósult katonatartás terhe különösen keményen sújtotta a vármegyét. A két nagyváros, a központi jelentőségű Eperjes és az ugyancsak jelentős Bártfa súlyos adóságokkal küzdött. A vármegye Lengyelországgal határos területein mindennaposak voltak az összetűzések a lengyel és a magyar borkereskedők között. A panaszokat, a kárbecslő jegyzőkönyvek adatait összegező szakirodalom hatalmas anyagot tett közzé arról, hogy minden társadalmi rend vagyona pusztult, az életet elviselhetetlenné tette a katonatartás, a beszállásolás, téli quartély, s a végnélküli zaklatás, hatalmaskodás, szabad rablás. A császári kormányzat tudatában volt mindezek veszélyes következményeivel, több kísérletet is tett a katonaság megfegyverzésére, ellátásának megoldására, de ezek érvényesítésére képtelennek bizonyult.¹⁰¹

⁹⁹ Összefoglalóan: Köpeczi B.–R. Várkonyi Á. 2004. 110–112, 125–129.; Irodalmi tájékozódásáról is Köpeczi B. 1982. 118–119.

¹⁰⁰ OSZKK, Fol Hung, 1389, Fasc (XVII).

¹⁰¹ A városok helyzetére nagy, újonnan feltárt forrással és szakirodalommal H. Németh István: Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. Bp. 2004. I–II. k. Tanulmányunknak nem feladata a különböző atrocitások, vagy a katonaság rendszeres ellátására tett császári kísérletek számbavétele. Ehelyütt csupán annyit jelzünk, hogy a Királyságban és Erdélyben több, a helyzet javítására vonatkozó józan reálpolitikára és szakszerűsége valló javaslat, mint a császári udvarban. Kiemelkedik például az erdélyi rendek javaslata, amely többek között azt ajánlja, hogy csak annyi katonát telepítsenek be, amennyit a lakosság el tud

A tragikus viszonyok között a falvak, mezővárosok és a vármegyék körében is gyakorlattá vált, hogy az alacsonyabb és magasabb rangú tisztek „kezét megkenik”, ajándékkal, pénzzel vásárolnak maguknak külön könnyebbséget. A korrupció Európa–szerte virágzott, a török világ végvidékén különösen bevett gyakorlattá vált, a mindennapi túlélés eszköze lett. A császári hadsereg tisztjei el is várták a külön juttatásokat, s az alispánok és a főispánok ugyancsak éltek ezzel az életmentő eljárással. Rákóczi főispáni működésének első intézkedései arra vallanak, hogy ő szakított ezzel a gyakorlattal.

Keczer Sándorral, Sáros vármegye alispánjával Rákóczi rendszeresen tartotta a kapcsolatot. Tudta, hogy a császári katonaság a Sáros megyei közgyűlés határozatát semmibe véve, a téli kihágásokért és károsításokért elégtételt nem adott. Gróf Corbelli eperjesi katonai parancsnok katonai egzekutorokat küldött a falvakra, akik erőszakkal, kényük-kedvük szerint szedték össze a megtagadott „forspontot és vekturát”. Keczer legfeljebb azon fáradozhatott, hogy a szegénység lovait, marháit, szekereit a táborból visszaszerezze.

A fiatal főispánnak látnia kellett, hogy a vármegye kezében már nincs érdekeit érvényesítő hatalom, de még a császári és királyi rendeleteket sem érvényesítheti a katonai önkénnyel szemben. Emellett a központi kormányzat egymásnak is ellentmondó rendelkezései kiélezték a társadalom belső szociális, vallási ellentéteit.

A katonatartás terhét mindenki igyekezett a maga jobbágyfalvairól, jószágairól elhárítani. Zemplén vármegye különös sikerrel irányítja a katonákat Rákóczi uradalmaira. A fiatal Rákóczi megpróbálta a központi kormányzervek segítségével normalizálni a viszonyokat. Sikertelenül. 1696-ban még a nyár elején is Sáros vármegyében állomásoznak az oda télire beszállásolt császári hadak. Rákóczi megparancsolja a vármegyei tiszteknek, hogy a szálláspénzt addig ne adják ki az ezredeknek, míg a tél és tavasz folyamán okozott károkat meg nem térítik. Nem célunk, hogy rövid előadás keretében számláljuk meg Sáros vármegye főispánjának és a térség legjelentősebb birtokosának személyes összeütközéseit a központi kormányzattal. Rákóczi a Vallomások lapjain beszámolt róla, mennyire nehezeze esett elviselni váraiban az idegen őrseget, azt a tényt, hogy saját tulajdonában más parancsol és katonai hatóságoktól függ. A személyes kiszolgáltatottságra többek között a növérevel folytatott birtokper adott sok alkalmat. Rákóczi Julianna, Aspermont grófné átengedte öccsének a munkácsi, tokaji, pataki és regéci uradalmakat. Makovicát pedig megosztották. A különböző eredetű birtokok örökösödési rendje miatt az elosztásból hosszadalmas pör keletkezett, a birtokiratokhoz

pedig nehezen vagy nem jutottak hozzá, mert Munkács átadása után a családi levéltárat a Szepesi Kamara lefoglalta, s az iratok átadását elhúzta, még az egyes iratok kiadását is késleltette.¹⁰² Rákóczi azonban többször hangsúlyozta, hogy nem személyes sérelmei indították cselekvésre a haza ügyében.

Politikai indítékai között elég jól kimutatható az európai viszonyokat áttekinthető államférfi gondja, a nemzetközi irodalomban tájékozott fejedelem műveltsége és aggodalma, hogy ország elveszti államiságát, hazája egy külső idegen hatalomnak alárendeltje lesz. Nyitott kérdés, mikor és hogyan kapcsolódott be Rákóczi, a Sáros vármegyei főispán az országos politikába. Eleinte a kompromisszumok útján, reformokkal kereste a megoldást.

Felső-Magyarország tizenhárom vármegyéje 1695 folyamán egyeztetette véleményét és 1696 elejére elkészült a közös bajokat és azok orvoslását összefoglaló Memoriale. Erről készült egy rövid, 16 pontban összefoglalt kivonat, amelyet mint felségfolyamodványt, Instanciát, gróf Bercsényi Miklós Ung vármegye főispánja, a vármegyei követek „ablegatus primarius” írt alá.¹⁰³ A kérdés számunkra az, hogy vajon Rákóczinak volt-e része ebben a fontos kezdeményezésben és Sáros vármegye speciális ügyei belekerültek e a terjedelmes iratba.

A szöveget két nagy gondolati egység alkotja. Az egyik a diagnózis, a helyzet ismertetése. A másik: javaslatok a bajok orvoslására. A Memoriale a lakosságot sújtó központi kormányzati intézkedéseket és következményeit, s a polgárháborús helyzetet négy nagyobb csoportban foglalta össze: az adóügy, a kereskedelem, és a katonatartás terhei, a katonaság kihágásai, s egyéb kérdések. Az adózással foglalkozó pontok kifejtik, hogy az országra egy összegben kivetett adó képtelenül magas és elosztása igazságtalan, a mentességet, vagy kedvezményeket élvezők részét is a köznépek kell megfizetni. Súlyosbítja a helyzetet, hogy az egyházi tizedet a Kamara bérlői és olyanoktól is kegyetlenül behajtja, akik nem kötelesek dézsmát fizetni. A kereskedelem körébe három nagyobb ügy tartozik: a devalváció, a lengyelországi borkereskedelem megakadályozása és a sókerkedelem monopó-

¹⁰² Wellmann Imre: A Rákóczi-birtokok sorsa. In: Rákóczi Emlékkönyv. Szerk: Lukinich Imre. Bp. 1935. 91-122. Vallomások 1979. 67-69.

¹⁰³ *Puncta Instantiarum Partium Regni Hungariae Superiorum, medio Ablegationis suae humillime Sacratissimae Cesareae Regiaeque Majestati representanta, Clementissimam de super Resolutionem cum effectu demissime postulantium.* MNL-OL N-71 Archivum Regnicolare, Ld. P, fasc. SSS. No. 8/A. 1-28. (A továbbiakban: *Puncta Instantiarum.*) Egykorú latin másolat selyemzsinórral összefűzött, folió formátumú füzet, 28 oldalából 18 oldal szöveg. Tartalmileg megegyezik a „*Puncta Gravaminum Partium Regni Hungariae Superiorum, sub subscriptione Comitis Nicolai Bercsényi, qua primarim Ablegati címmel, a lelőhely megadása nélkül kivonatosan ismertette: Thaly K. 1892 II. k. 121-124. Részletesen foglalkoztam vele Kompromisszumoktól a szabadságharcig című tanulmányomban. = Hadtörténeti Közlemények, 116 (2003) 3-4. 696-793.*

lizálása. A katonaság az Ordo Regulamentális rendelkezéseit semmibe veszi, önkényesen uralkodik. Több reformot javasoltak, többek között azt is, hogy hozzanak létre országosan testületet. Ez a commissariátus az adó és a katonatartás igazságos elosztását intézné, és megakadályozná a katonai kihágásokat.

Sáros vármegye ügyei a Memoriale több részébe is belekerültek. Az indoklatlanul adómentességet élvezőkről szólva belevették, hogy Sóvár bányabérlői és bányászai jogtalanul élnek adómentességgel, mert a bérlők nyereséghez jutnak, a bányászok fizetést kapnak. A borkereskedelem miatt a lengyel határon állandóak az összetűzések a magyar és a lengyel kereskedők között. A Lipót császártól kapott privilégiumok alapján lengyel kereskedők bejöhetnek a Hegyaljáiig, s az összevásárolt hegyaljai bort vámmentesen vihetik ki. Ez tönkreteszi a városi és mezővárosi borkereskedőket. A határon rendszeresek az összetűzések. Újabban lengyel fegyveresek átjönnek a határon és erőszakkal elfoglalnak összefüggő területeket. Ezeket egyszerűen egyesítik a lengyel területekkel. Megtörtént, hogy a Sáros vármegyei Palocsán („ex Dominio Palociensi”) a lubói lengyel gubernátor elfogalt egy darabot Szirmay István birtokából, és erőszakkal birtokba vette udvarházát is. Igaz, hogy a király külön bizottságot rendelt ennek a múlt évben történt esetnek a kivizsgálására, de hiába, mert a gubernátor a bizottságot semmibe vette, sőt pimaszul bánt velük. Ez országos megoldást kíván. A katonaság önkényes és megalázó uralkodásának jellemzésére említik meg a sáros vármegyei Kellemesi Melzer János esetét. Bizonyos Roxas Stella, a Caprara ezred kapitánya Melzer Jánost,¹⁰⁴ Sáros vármegyének Ginsik császári és királyi főhadbiztoshoz küldött különmegbízottját, akit a vármegye a követeinek kijáró oltalomlevéllel látott el, egyszerűen felpofozta. Százszorosa ennek, amit a katonaság a köznéppel tesz, miközben gazdaságából a végsőkig kifosztja, s ez végső soron a lakosság adózó képességét teszi tönkre.

A felterjesztés néhány reformjavaslata közül említésre méltó, hogy a felterjesztés több javaslatát Rákóczi átvette, vagy megvalósította a szabadságharc folyamán. Így az első években adott adómentességet a közadózással váltotta fel, oly módon, hogy az adórendszert a jövedelemadó irányába alakította át. Felállította a katonaság ellátását irányító commissariátus intézményt.¹⁰⁵ Kizárt, hogy Rákóczi ne tudott volna a felterjesztésről a Titkos Tanácshoz, amely majd az uralkodó elé került, s annak választát 1696 őszén nádori konkurzuson tárgyalták meg Pozsony-

¹⁰⁴ Kellemesi Melzer János, a felségsértési perben kihallgatták. 1701-ben a vármegye alispánja, ő jegyzi be a vármegyei protocollumba Rákóczi elfogató parancsát. Lukinich I. 1935. 44, 263-265, 302.

¹⁰⁵ A Hadi Commissariátusáról Bánkúti Imre: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái 1703-1711. Bp. 1991. 41 kkl.

ban. A tizenhárom vármegye Instanciája belekerült az országos berendezési tervek folyamába. Választ gróf Kollonich Lipót bíboros érsek adott oly módon, hogy Bécsbe rendelt és megtartott nádori konkurzuson bejelentette adóemelési elképzelését. Bár nincs arra utaló adat, hogy Rákóczi jelen lett volna a gyűlésen, feltételezhető, hogy közvetlenül értesült a történésről. A Confessioban ui. a sárosi főispáni beiktatás alkalmából letett esküjére a nádori konkurzus berekesztése előtt került sor.¹⁰⁶

A rendelkezésünkre álló források szerint a Titkos Tanács elnöke a nádori konkurzus résztvevőinek a főméltóságok és a főispánok gyülekezetének a tizenhárom vármegye Instanciájára saját berendezési tervével, vagy annak változatával válaszolt. Ekkor már évek óta készen volt az „Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn”, s Benczédi László szerint ez a tervezet „tompított abszolutista eljárás” volt.¹⁰⁷ Minden javító szándékával együtt lényegét tekintve az országnak a Birodalomba történő betagozását szolgálta. A konferencia álláspontját Szécsényi Pál kalocsai érsek és veszprémi püspök fogalmazta meg: Kollonich javaslatának megtárgyalására országgyűlés összehívását kezdeményezte.

A Vallomások szerint ezek az okok indították Rákóczit, hogy életét kockáztassa a haza jogai és törvényei védelmében, amelyre mint Sáros vármegye főispánja megesküdött.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Confessio peccatoris. 66.; Thaly Kálmán: 1887. II. k. 139–140.

¹⁰⁷ Benczédi László: Kollonich Lipót és az „Einrichtungswerk”. In: Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején. *Discussiones Neogradienses* 4. Szerk: Praznovszky Mihály és Bagyinszky Istvánné. Salgótarján 1987.

¹⁰⁸ Confessio peccatoris. 66.; Thaly K. 1887. II. k. 139–140.; Gróf Károlyi Sándor Önéletírása, Kiadta: Szalay László, Pest 1865. Magyar Történeti Emlékek I. k. 45.; Köpeczi B. 1982. 157.

A KOMPROMISSZUMTÓL A SZABADSÁGIG

1703 május elején II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) római szent birodalmi herceg és gróf Bercsényi Miklós (1665–1725) Ung vármegye főispánja a lengyelországi Brezan várából kibocsátott magyar és latin nyelven írt pátensekkel (hadi parancsokkal) tudatták Magyarország minden rendű lakosával, hogy szabadságharcot indítanak a nemzeti önállóságért, mivel a Királyi Magyarországot s az Erdélyi Fejedelemséget betagolták a Habsburg Birodalomba, megfosztották állami önrendelkezésétől, kisajátították gazdasági értékeit, császári haderő szállta meg városait és várait, a lakosság pedig végső pusztulásra jutott. Fegyverfogásra szólítanak minden nemest, polgárt és parasztot – ahogy írták – a „sónkat, kenyერünket elvevő idegen hatalom ellen.” Anglia bécsi követe, George Stepney (1663–1707) a brezáni pátens egy latin példányát azonnal elküldte kormányának.

Ezzel kezdődött Magyarország és Közép-Európa történetének leghosszabb szabadságharca, az utolsó a térség történetében, ahol még nyelvi és etnikai különbségek ellenére együtt harcolt a Kárpát medence minden nemzete. S az első szabadságharc volt, amely szerves részeként kapcsolódott Európa korabeli döntő változási folyamatával, miként majd 1848/49 és 1956.

Rákóczi 1704 elején kiáltványban tudósította Európát, hogy miért kellett Magyarország lakosságának harcba szállnia. A Manifestumot 1703 június 7-ére keltezte, arra a napra, amikor bejött az országba és – *A keresztény világ fejedelmeinek és respublikáinak – Universis orbis Christiani principibus et republicis* – címezte. Ezzel Európa közös asztalára helyezte Magyarország ügyét. A Manifestum hatalmas nemzetközi visszhangot keltett, hamarosan német, lengyel, holland, török, és több francia fordítása is megjelent. Ugyanakkor a Fejedelem úgy is megfogalmazta a szabadságharc célját, hogy Európa közös ügyét kívánja segíteni: „Azon fáradozunk, hogy hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának is szolgálhassunk.”

Az egyetemes európai érdek fogalmát Rákóczi már a spanyol örökösödési háború küszöbén megfogalmazta: „az európai hatalmi egyensúly” megteremtése. Ugyanezt szögezte le 1700-ban Európa másik végén Angliában Daniel Defoe: a hatalmi egyensúly a béke életője- a just Balance of Power is the Life of Peace. Az elvet a vesztfáliai béke fektette le: Pax sit Christiana, Universalis et Perpetua. Úgy kívánták elrendezni a nagy birodalmak és a kis országok egymáshoz való

viszonyát, hogy Európa népei békében éljenek, nyugodtan kereskedjenek egymással. Ez az alapelv vezérelte a 17. század második felében a stabilitásért küzdő Európát és az erőviszonyok átrendezéseért vívott két nagy háborút, a spanyol örökösödési háborút és az északi háborút az 1710-es években lezáró békerendszer megalkotóit. Erre hivatkozott mindvégig Rákóczi is, amikor az európai háborúkba kapcsolódó szabadságharcával – amint többször leszögezte – a haza békéjét kívánta megszerezni, oly módon, hogy az önálló Magyarországot foglalják be az univerzális békébe.

Az ország és a fejedelem 1676. március 27-én, amikor II. Rákóczi Ferenc a Királyi Magyarország északkeleti vidékén, a híres bortermő Hegyalja kis faluja, Borsi szélén emelkedő reneszánsz kastélyban megszületett, az ország három hatalom alá oszta és örökös háborúban élt. Bölcsőjére tekintve az anya, Zrínyi Ilona, az apa, I. Rákóczi Ferenc, s a nagyanya Báthory Zsófia az erdélyi fejedelmek, a horvátországi bánok és a nagy lengyel király Báthory István hagyományait vélte folytathatóknak. Ezzel szemben a korszak történelmének nagy fordulatát átélő Magyarország a 17–18. századforduló változó Európájával együtt addig ismeretlen feladat elé állította.

Akkor 1676-ban már pontosan másfél évszázadon át a mohácsi csatavesztés (1526) után a több mint ötszáz éves Magyar Királyság területén három hatalom osztozott. A Kárpát medence középső harmadán az Oszmán Birodalom rendezkedett be, s azt katonailag és közigazgatásilag Konstantinápolyhoz csatolta, Buda, a magyar királyok egykori híres székhelye Isztambul katonai központja és az iszlám kultuszhelye lett. A három kontinensre kiterjedő Birodalom azonban már hanyatló korszakát élte.

A Királyi Magyarország másfél évszázadon át megőrizte egykori rendi intézményeit. Az országos főméltóságok – a nádor, az országbíró, a horvát bán, az esztergomi érsek és a kancellár vezetésével – a négy rend, a világi és egyházi főrend, a vármegyék köznemessége és a városok országgyűlése döntött országos ügyekben, székvárosa Pozsony lett, királyait a Habsburg dinasztiából választotta. Az osztrák örökös tartományok fejedelmi címét a cseh királyi méltósággal és 1556 után a Német Római császári hatalommal együtt viselő uralkodói, központi kormányzati hivatalaik székhelyét, és udvarukat, a rövid idejű prágai kísérlet után véglegesen Bécsben tartották. A Királyi Magyarország gazdasági, katonai és egyházi irányítását központi hivatalok, a Kamarák, a Haditanács és az Udvari Tanács irányítása alá vonták. Az egykori ország nyugati és északi sávján, a megcsónkított Horvátországtól Kassáig, a vizek és erdők védelmében olasz hadmérnökökkel kialakított és többé-kevésbé nemzetközi segélyekkel is fenntartott végvárrendszer fogta fel a nyugatra tartó török haderők szakadatlan támadásait.

A középkori Magyarország keleti részén, Erdélyben a török protektorátusa

alatt megalakult a másik magyar állam, az Erdélyi Fejedelemség, tovább vitte a Magyar Királyság hagyományait, befogadta a reformációt, és a szomszédos országokkal, miként Európa távolabbi hatalmaival erős diplomáciai és kulturális kapcsolatokat alakított ki.

A Rákóczi családban az erdélyi fejedelmi méltóságot a 17. század elején nyerte el Rákóczi Zsigmond, majd Bethlen Gábor fejedelemnek a szerződések és a művelődés erős szálaival a nyugati hatalmakhoz kötött politikáját I. Rákóczi György (1630–1648) folytatta, és elérte, hogy a Fejedelemséget befoglalták a vesztfáliai békébe. Erdély minden üldözött nép és egyház előtt kaput nyitott, toleráns valláspolitikát vitt, és kezelni tudta a török kérdést, tehát a térség stabilizáló tényezőjének számított. A „Bibliás őrálló”-nak is nevezett öreg fejedelem, mielőtt lehunyta szemét, szerződést ajánlott a török ellen a lengyel királynak. Fia II. Rákóczi György ugyancsak felismerte a vesztfáliai béke jelentőségét, 1648 végén felajánlotta kardját a török ellen III. Ferdinánd császárnak és magyar királynak. Bekapcsolódott Zrínyi Miklós horvát bán által kezdeményezett mozgalomba, hogy nemzetközi szövetséget hozzanak létre az oszmán hatalom visszaszorítására. A lengyel trón elnyeréséért, és küzdve a bomló török hatalom szorításából önállósozó Krimi tatárság hatalmi igényei ellen, Svédország oldalán benyomult Lengyelországba (1657), hadjárata összeomlott, hazatérve pedig harcba szállva a megbüntetésére küldött és Erdélyt végigpusztító török haderővel halálos sebet kapott (1660). Özvegye Báthory Zsófia fiával, I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelemmel elhagyta Erdélyt, miután a rendek Apafi Mihály választották az ország élére, és a család egész Felső-magyarországot átfogó birtokai központjaiban, Sárospatakon és Munkácson élt. Báthory Zsófia, a nagy lengyel király, Báthory István családjának utolsó sarja, ugyancsak kapcsolatot tartott a magyar főméltóság viselők török ellenes mozgalmával. Zrínyi Miklós és köre nagy áldozatok árán, de nemzetközi összefogással megindította a török háborút. Lipót főherceget (1640–1705), az 1655-i pozsonyi országgyűlésen azzal a feltétellel választották meg magyar királynak, hogy részt vesz a török megszállta területek visszafoglalásában, szövetséget kötöttek a Rajnai Liga elnökével Johann Philipp Schönborn mainzi érsekkel és kapcsolatot teremtettek az oszmánok ellen 1645 óta harcban álló Veleccével. Elérték, hogy a regensburgi fejedelmi gyűlés megszavazta a támadó háborút és 1664-ben a téli hadjáratral, s a szentgotthárdi csatával európai hírű győzelmeket arattak Köprülü Ahmed nagyvezír felett.

Csakhogy a Habsburg kormányzatban Paul Hocher vezetésével egy erős hatalmi csoport került döntéshelyzetbe, a törökökkel a statusquo fenntartására törekedett, és elérte, hogy Lipót császár a szövetségesek tudta nélkül megkötötte a nagyvezérrel Köprülü Ahmed nagyvezírral a vasvári békét (1664). A Habsburg kormányzat messzemenő előnyöket biztosított a török hatalomnak, cserében ke-

reskedelmi szerződést kötött Isztanbullal, s bejutott a keleti piacokra. Magyarország viszont abszolút vesztes lett, mert a török őrsegek szabad kezet kaptak, hogy az Oszmán Birodalom határai mögé messze behatoljanak a Királyi Magyarország területére s falvak és mezővárosok tucatjait kényszerítsék „hódolásra”, az oszmán hatalomnak alávetett helyzetbe és adófizetésre. Zrínyi Miklós, akiről a londoni Szent Pál katedrális mellett árult angol életrajza, azt írta, hogy a Gonviselés a kezébe helyezte Európa sorsát, tragikus vadászbaleset áldozata lett.

Ebben a válságos időben kötött házasságot a bátyja halála után a horvát báni méltóságot elnyert Zrínyi Péter Ilona leánya I. Rákóczi Ferenc fejedelemmel. Miután a török terjeszkedés elleni fellépést a Haditanács tiltotta, az oszmánok pedig a maradék Magyarország gazdaságilag legértékesebb területeit, a marha és só kereskedelem horvátországi Adria kikötőit, az alsó-magyarországi bányavárosokat, és a lengyel piacra szállító hegyaljai borvidéket is fenyegették, gróf Wesselényi Ferenc nádor, gróf Nádasdy Ferenc országbíró, Lippay György esztergomi érsek és I. Rákóczi Ferenc összefogásával és az erdélyi fejedelem segítségével különbékét próbáltak kötni a szultánnal, hogy évi összeggel váltsák meg az ország nyugalmat és biztonságát.

A vesztfáliai béke korlátozta a Habsburg dinasztia hatalmát a német fejedelemségek fölött, a központi kormányzat az államérdek, a „*raison de stato*” jegyében az egységes Birodalom kiépítésével, abszolutista módszerekkel erősítette meg hatalmát. Az Orientalische Handelscompagnie, az állandó hadsereg, a bürokrácia, az ellenőrzött diplomácia, az állam önkifejezési formái, a reprezentáció barokk pompája, és az évi 4 millióról 16 millióra emelkedett állami jövedelem összességében az erős nagyhatalom kialakítását szolgálta.

1670 elején az abszolutista államrendszer kiépítése érdekében a Királyi Magyarországot császári katonaság szállta meg. A magyar főméltóságokat a török barátság mondvacsínált vádjával letartóztatták, gróf Zrínyi Péter horvát bánt, továbbá az ország leggazdagabb főurát, a nádor halála után a királyi helytartói méltóságot is viselő gróf Nádasdy Ferenc országbírót, Frangepán Ferenc horvát és gróf Tattenbach Erazmus stajer főúrral együtt koncepcióos perrel fej és jószágvesztésre ítélték (1671). I. Rákóczi Ferenc hatalmas váltságdíj lefizetésével és Báthory Zsófia fejedelemasszony katolikus egyházi összeköttetései segítségével mentette meg életét, de váraiba Munkács kivételével császári őrseget kellett befogadnia. Az ország alkotmányát megszüntették, az ország élére Guberniumot állítottak, és a lakosság lelki vezetőit, mintegy hétszáz, nagy többségben protestáns lelkészt és tanítót rendkívüli bíróság elé idéztek. A katonaság szabad rablása és megtorlásai elől sok száz család, köznemes, mezővárosi polgár és végvári katona menekült Erdélybe és szervezkedett a Fejedelemség nyugati határvidékén, a Partium-ban. Magukat bujdosóknak nevezték és 1672-től rendszeresen betörték

a császári katonasággal megszállt Királyi Magyarország területére. Támadásuk elől menekült a Rákóczi család az újszülöttel Munkács várába. Zrínyi Ilona három éves Julianna leányával és négyhónapos fiával 1676 nyarán megözvegyült. Majd a Habsburg császár jóváhagyásával feleségül ment gróf Thököly Imréhez, aki 1678-ban az erdélyi-francia-lengyel szövetség segítségével elfoglalta a Királyi Magyarország északi részét, hozzájárult, hogy I. Lipót összehívta az 1681-évi országgyűlést, és visszaállította a magyar alkotmányt. 1683-ban Köprülü Ahmed nagyvezír Bécs ostromára vonuló kétszázezerfős hadereje elől a császári hadsereg visszavonult, s Thököly, hogy a magára hagyott, kiszolgáltatott országnak védelmet biztosítson, szövetséget kötött a törökkel. Nagy árat fizetett érte, mert a császárvárost felmentő Sobiesky János lengyel király seregéhez nem tudott átállni, és az 1684-ben megalakuló nemzetközi szövetséghez, a Szent Ligához sem csatlakozhatott. Végleg a török oldalára szorult.

II. Rákóczi Ferencet kiskorától fogva uralkodásra nevelték. Államférfiúi habitusában különlegesen egyesültek a magyar és az európai politikai kultúra értékei. Gyerekkorában a család hagyományai szerint tanították. Az erdélyi fejedelmek a kormányzási gyakorlatában szélsőségesen eltérő követelmények érvényesültek: a török közvetlen beavatkozását a keleti politika normáit alkalmazva lehetett kivédeni, ugyanakkor az ország irányítását a nyugati államelméleti normák, Erazmus, Justus Lipsius s Jakab angol király műve, a Bazilikon doron, szerint alakították. Édesanyja révén a Horvátország viszonyairól, a nagyanya, Báthory Zsófia hívei jóvoltából pedig Lengyelországról kapott ismereteket. Thököly mellett megismerte a tábori életet. 1685–1688 között Munkács várában végigélte a császáriak kegyetlen ostromát, s a tízéves gyerek beszédet mondott az ostrom védőseregének. Zrínyi Ilona az életveszélyből Sobieski János király udvarába akarta kimenekíteni és latin tanulmányai mellett a lengyel udvari szokásokra is kezdték felkészíteni. Buda várát 1686 szeptemberében foglalták vissza a Szent Liga csapatai. Munkács vár elszigetelődött, tartalékjai kimerültek. A vár feladása után anyjával és nővérével Bécsbe kellett mennie, a megállapodást a király szavatolta, de nem tartották be. Családjától elszakították és Csehországba vitték. Jindričhův- Hradec, német nevén Neuhaus jezsuita gimnáziumában együtt tanult az udvari arisztokrácia fiával, akiket a Birodalom központi hivatalainak irányítására képezték ki. Sokat időzött a Zrínyi családdal rokon Slawata grófok neuhausi várában, a várúr vadászatai s a jezsuita atyák nyári kirándulásai jóvoltából megismerte a cseh vidék életét. Tanulmányai befejezése alkalmából gimnázium igazgatója Melichor Guttwirt jezsuita páter elismerő szavakkal méltatta az erdélyi fejedelem fiát: szellemi képességei kimagaslóak, a régi magyar királyokhoz, Szent Istvánhoz és Szent Lászlóhoz méltó lelkület és éles elme jellemzi. A prágai egyetemen főleg a természettudományok és a katonai építészet foglalkoztatta. Beutazta Itáliát, Rómában fogadta XII.

Ince pápa és Lipót császár a törvényes idő előtt három évvel nagykorúnak nyilvánította. 1694-ben a Királyi Magyarországon beiktatták Sáros vármegye főispáni tisztségébe és szeptember 26-án a kölni dómban Ferenc Anzelm érsek megszentelte házasságát a hessen-rheinfelsi fejedelem és tartományi gróf tizenöt éves leányával Sarolta Amaliával. Felesége ősei között francia és magyar királyok voltak, s rokoni szálak fűzték csaknem valamennyi európai uralkodó családhoz. Elnyerte a római szent birodalmi herceg címet, s nagy udvartartással hazatért Magyarországra. Rendbehozta birtokait, felelevenítette az egykor hatalmas jövedelmeket biztosító borkereskedelmet, üvegofficinát, fűrészmalomokat, vasofficinát működtetett és egyik falvát a jövedelmező sörfőzésre szakosította.

Még tartott a Szent Liga háborúja, s ahogy török hatalom szorult vissza a Balkán küszöbére úgy vált nyilvánvalóvá: Magyarországnak két nagy történelmi kihívásra kellett válaszolnia. Milyen legyen az ország berendezése a török kiűzése után, és hol találja meg helyét az ország az új Európában?

Alternatívák. Az egyik a Habsburg berendezkedés volt. Lipót császár kormányzatában az egységes Birodalom kialakítását abszolutista módszerekkel kialakító csoport uralkodott. Királyi Magyarországot és az Erdélyi Fejedelemséget betagolták a Habsburg Birodalomba. Megszüntették, vagy formálissá tették a központi rendelkezések végrehajtó eszközévé tették az önrendelkezés országos és helyi, világi és egyházi, polgári és katonai intézményeit. Felszámolták az ország integritásának gazdasági és intellektuális bázisait. Az alkotmány megváltozott; az 1687 őszi összehívott pozsonyi országgyűlésen a választott királyságot a Casa Austriaca örökös királyságává nyilvánították a magyar rendek s magyar királlyá koronázták a kilenc éves József főherceget. Mindent annak az előzetes megállapodásnak a jegyében, hogy a király a magyarok kezébe helyezi a török hatalom alól visszafoglalt ország berendezését. A királyi hatalom korlátozását biztosító Aranybulla ellenállási záradékát azzal a feltétellel törölték el, hogy a törvények megtartását a királyi hitlevél szavatolja. A megállapodást azonban nem tartották meg, a hitlevél szövegét pedig megváltoztatták.

1690-től megszakításokkal folytak a Habsburg–török béketárgyalások. A század utolsó esztendejében már előrevetítette árnyékát a spanyol örökösödési háború és küszöbön állt az északi háború, így 1698 végén Karlócán a Szent Liga országai és az Oszmán Birodalom megbízottai megkezdték a tizenöt éves török háború lezárását. A magyarok részvételét a béketárgyalásokon az 1662, 1681, 1687. évi országgyűlési törvényekkel szavolta az uralkodó. Ennek ellenére sem a Királyi Magyarországot sem az Erdélyi Fejedelemség megbízottai nem vehettek részt a tárgyalásokon. A tárgyalásokat közvetítő angol követ, Sir William Paget ragaszkodott volna az Erdélyi Fejedelemség állami önrendelkezésének rögzítéséhez a béke szövegében, amint azt Lipót császár többször is szavolta (1687, 1690, 1691).

Ennek ellenére a békeokmány a Fejedelemséget a fegyverjog alapján a császár birtokának nyilvánította, és Magyarországot eleve a Birodalom részének nyilvánította a határt az Oszmán és a Habsburg birodalom között jelölte ki.

A karlócai békét Rákóczi Manifestumában így jellemezte: „sine nobis, de nobis concluduntur”-rólunk döntöttek, nélkülünk.

A Habsburg berendezkedés másik következménye abból adódott, hogy a központi hatalom nem tudta a belső nyugalmat és az ország működőképességét biztosítani. A visszafoglalt területek berendezésére készült modernizációs tervezetek, többek között Paul Hoher kancellár neveltje, a kimagasló kormányzati és gazdasági képességekkel rendelkező Kollonits Lipót bíboros érsek kevésbé ismerte az országos viszonyokat, lebecsülte a magyarokat és tervezetében az országot egyértelműen önrendelkezéséről megfosztva a Birodalom kereti közé szervezte volna, a visszafoglalt területeken a mintegy száz magyar indigenatust nyert udvari arisztokrata birtok igényeit és a katolikus polgárokat és mesterembereket részesítve előnyben. Elgondolásaival szemben a központi hatalom katonai vezetése az országot a közel százezer főnyi állandó hadsereget eltartó és élélmű területének tekintette, és elvárta, hogy a kincstár kereskedelmi monopóliumokkal és birtokadományokkal elégítse ki a főtisztek elmaradt fizetéseit. Az adórendszert, amelyet addig az adóegységek, a porták száma szerint szavazott meg az országgyűlés 1670 óta az egy összegben kivetett rendszeres évi adó szisztémájával cserélték fel és az összeget az 1690-es években évi két, majd három és végül négy millióra emelték fel. S forgalmi adóval, a hús, az ital és más élelmiszerek után fizetett adóval egészítették ki. Ugyanakkor monopolizálták és korlátozták, esetleg katonai önkénnyel kisajátították a lakosság fő megélhetéséül szolgáló só, a réz, gabona, bor és más cikkek kereskedelmét. Az országból eltűnt a jó pénz, pótlására Lipót császár rézpénzt veretett. Ilyen körülmények között a lakosság képtelen volt megkeresni az adóba fizetendő pénzt, és elrekesztve pénzszerzési lehetőségeitől a nemesség sem tudta megfizetni az országos összegből rá kirótt kvótát. A vármegyék tisztviselői adóbehajtási kötelezettségüknek nem tettek eleget, sem katonai asszisztenciával, sem oly módon, hogy a katonaság lefoglalta vagyონukat, vagy bebörtönözte az alispánokat. A katonai önkény jelentős rétegeket szorított marginalitásba. Felszámolták a magyar királyi katonaságot, s a generációkon át fegyverviselő társadalmi réteg tagjai vagy a császári hadseregben vállaltak szolgálatot, vagy mint a többséggel történt, ellepték az országutakat. A protestáns templomok, lelkészségek, iskolák, kollégiumok erőszakos elfoglalása, sőt helyenként a temetőhasználat és a harangozási jog megtiltása nemcsak a térítéses katolizáció és a vallások együttélését biztosító régi törvények eredményeit rombolta le a lelkekben, hanem végletekig kiélezte a társadalmi ellentéteket. Rákóczi mint Sáros vármegyei főispán

az eluralkodó anarchikus viszonyok között próbált védelmet és nyugalmat teremteni. Eredménytelenül.

A Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség különböző területein kisebb-nagyobb helyi felkelések robbantak ki. Kezelésükre a Habsburg kormányzat egyetlen megoldást ismert, a katonai erőt. Az 1690-es években Magyarországon polgárháborús helyzet alakult ki.

A főméltóságok és a helyi intézmények az uralkodónak sorozatosan nyújtottak be javaslatokat és terveket az országos viszonyok javítására. Esterházy Pál nádor és munkatársaival kidolgozott berendezési tervet a viszonyok korszerűsítését szolgálta az ország integritásának keretei között. Gróf Bercsényi Miklós aláírásával 1696-ban beadott javaslat az adórendszer racionalizálásával és a sókereskedelem szabadságával a modern államigazgatás követelményeit kívánta érvényesíteni, mert különben

A másik alternatíva a magyar állami önrendelkezés, a korabeli kifejezéssel „a magyar nemzet szabadságának” a megteremtése volt. Rákóczi és köre, művelt, nyugati egyetemeket végzett, kereskedelmi és más vállalkozásokkal élő nemesek, főurak, a városi elit polgárai, kényszerhelyzetben cselekedtek. Az ország létévágó problémát kellett megoldaniuk. Elképzelésükről Rákóczi és Bercsényi Miklós Memorialéi tájékoztatnak. 1700 és 1702 között a francia és a lengyel királynak benyújtott terveik szerint azt kívánták elérni, hogy az európai háborút lezáró békébe foglalják be a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség önrendelkezésének ügyét. Kössenek szövetséget Magyarország új kormányzatával és vegyék be az univerzális békerendszerbe. Legitim kormányzatot létrehozni csak a császári katonasággal megszállt ország elfoglalásával lehet. Azonban illegalitásban éltek, pénzt, kiképzett katonaságot és diplomáciai támaszt nem tudtak szerezni.

Egyetlen lehetőség kínálkozott, 1703 tavaszán, amikor néhány jobbágyság és kisnemes, kereste fel Rákóczit és tájékoztatta, hogy Magyarország észak-keleti részén, a Felső – Tisza vidékén felkelés készül: „a föld népe kész, csak legyen feje.” Rákóczi tudatában volt, milyen kockázatot vállalt. Idézem néhány megfogalmazását: „a józan ész ellen cselekedtem” és átléptem „az ésszerűség határát”, úgy „mint Cézár a Rubicont.” A lényegyet leginkább ez fejezi ki: „megmentettem szeretett hazámat a rablók támadásától”. Valóban, ha 1703 tavaszán nem élnek ezzel az utolsó lehetőséggel az ország véres polgárháborúba süllyed.

Munkatársaival együtt Rákóczinak különleges feladatot kellett megoldania. Népfelkelésből szerveztek országos szabadságharcot, és a társadalom legsőbb rétegeivel indított szabadságharc segítségével hoztak létre új magyar államot. Tudták, hogy Magyarország állami berendezkedése nem folytatható ott, ahol a középkori ország élete a mohácsi katasztrófa következtében megszakadt. (1526).

Rákóczi államférfiúi habitusában különlegesen egyesültek a magyar hagyomá-

nyok és az európai korszerű követelmények. Munkatársai a kor állam- elméleti irodalmából, Bodin, Machiavelli, Justus Lipsius, Grotius, Puffendorf műveiből és gyakorlati tapasztalatokból szűrték le a kormányzás tudományát. A magyar politikai kultúrában pedig erős hagyományai voltak, hogy a másfél évszázadon át külön hatalmak alatt élő országrészek egyesítése belső reformokat kíván.

Bécsben megszakitásokkal csaknem kilenc évet töltött, az udvari arisztokrácia előkelő negyedében lakott, Savoyai Jenő herceg palotájával egy utcában. Meghívták az udvari ünnepélyekre és hitesen állította a *Confessio* lapjain, hogy jobban ismeri a bécsi államférfiak gondolkozásmódját, mint bárki a magyarok közül.

A Fejedelelem és kormányzóköre. Ha Rákóczi nem fogadja el a tiszaháti felkelők hívását, az ország vérbefojtott polgárháború anarchikus területe lesz. Mivel pedig nagyarányú katonatorozás indult meg a spanyol örökösödési háborúba felállítandó ezredekbe, a férfi lakosság elvезezik az itáliai és a rajnai hadszíntereken. Rákóczi azzal, hogy szerződést kötött a felkelők vezetőivel, szükségszerűen vállalta az ország megszervezésének kötelezettségét. Pusztán katonai vállalkozás sem nélkülözhetette az intézményes szervezethez. Szép hangzásával túlzása ellenére is megnyerő Zolnai Béla megfogalmazása: a huszonnégy éves Rákóczit „XIV. Lajos felszólítja, hogy fegyverrel vegyen részt Európa újrendezésének munkájában.”¹⁰⁹ A valóságot jobban megközelítve tény, hogy Rákóczi az európai háborúba kapcsolódott, Franciaország és Miksa Emmanuel bajor választó fejedelem oldalán és az ország önállóságát a háborút lezáró nemzetközi békébe foglalva biztosíthatják.¹¹⁰ Tudatában volt, hogy az európai erőviszonyok átrendezésében a hatalmi egyensúly a döntő tényező: „A mostani háborúban akár a franciák, akár a Habsburgok győznek, felborul az európai hatalmi egyensúly.”¹¹¹ Jelen lenni az európai politikában pedig csak kormányzati intézménnyel az államiság szintjén lehet.

Az állam szervezet alapjait a felkelés kibontakozásával együtt szervezték meg, fél esztendő alatt. Rákóczi végbevitte a tiszántúli hadjáratot, Szatmár ostroma után, a tokaji tábora lett az államszervezés központja, s mire Miskolcra tette át

¹⁰⁹ Zolnai B. 1943. 15. – A méltatlanul elfelejtett Zolnai szép portróját rajzolta meg: Miskolczy Ambrus: Bp. 2001.

¹¹⁰ Köpeczi Béla: A Rákóczi szabadságharc és Franciaország, Bp. 1966. 37, 46.; Perjés Géza: A Rákóczi összeesküvés tervei a háború megvívására. Rákóczi-tanulmányok. Bp. 1981. 123 kkl.

¹¹¹ *Quod confusus universae Europae status ineundam cum regno hoc ligam exscat, sive enim Austriacam sive Gallicam triumphare contingat potentiam, Europae equilibrii notabilisad hanc vel illam partem praeponderatio (quamvis rationes regnum exanimari haud intenduntur) probe pensitanda veniet,...* Ráday Pál iratai I. 1703-1706. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László. Bp. 1955. 123.

főhadiszállását nemcsak hatalma alá került többé-kevésbé a Királyság és Erdély jelentős része, hanem kiépültek az állam hatalmi ágazatainak főbb keretei.¹¹²

Minden kutató tudja, hogy ennek az időszaknak az irat együttese elvesztek. A fejedelmi kancellária anyaga szétszóródott. Az államépítés átgondolt rendszere azonban a meglévő töredékes dokumentumokból is rekonstruálható. Kiterjedt a katonai szervezés, a gazdaság, a társadalom, a vallás ügyeire, és a diplomáciára. A „Mi II. Rákóczi Ferenc fejedelem...” kezdetű rendelkezések országos érvényűek, a döntéseket következetesen küldték szét, minden vármegye és város központi rendelkezést kapott meg. Sereggyűjtő levelek, fegyverfogásra serkentő pátensek egyrészt, katonai fegyelmi követelmények kegyetlen büntetésekkel másrészt. Utasítások, parancsok, tilalmak, védlevelek, kinevezések szövegeiből ezúttal csupán az államépítés néhány kérdését tisztázzuk.

A sereggyűjtő pátensekkel együtt bocsátotta ki Rákóczi a vármegyéket és privilegizált helyeket a háború céljáról tájékoztató és csatlakozásra felszólító kiáltványait. Első ismert példánya a naményi táborban 1703. június 16-án kelt és Szabolcs vármegyének szól.¹¹³

A hadsereg megszervezése tárgykörében kiadott rendelkezései átfogó katonapolitkai koncepcióról tanúskodnak. Elismerve hadinépének a felkelőket, Rákóczi ígéretet tett, a fegyvert fogó jobbágyokat felszabadítja a földesúri kötelékből „szabadságot ad nekik, ha az országot megbírhatja.” A fegyvert fogó jobbágyok társadalmi helyzetét meghatározó rendelkezését a vetési pátens 1703. augusztus 28-i keltezéssel bocsátotta ki. A mai ismereteink szerint Szabolcs, Szatmár, Ung, Ugocsa, Zemplén, Bereg, Máramaros, Nógrád, Heves, Borsod, Külső Szolnok vármegyéknek szóló példányai igazolják Rákóczi kijelentését: „minden vármegyékben és helyekben publikáltattuk.” A műfajilag a tudomásul vétel szándékával kiadott uralkodói rendelkezés a jobbágyságot közvetlen hozzátartozóikkal együtt kiemelte a földesúri szolgálat és az állami terhek kötelezettsége alól: „Az kik Táborunkba bejövén a közügyek forgatására velünk együtt fegyvert fogtanak, kiknek is magok személyeket, feleségeket, gyermekit. minden nemű teherviseléstül kiváltképpen kivenni s oltalmazni elvégeztük, sőt másokkal is az kiket illet, kivé-

¹¹² Vö: A tokaji táborban, és Az országépítő fejezeteim In: Köpeczi B.–R. Várkonyi Á. 1976. 131–144.

¹¹³ A naményi pátens eddig ismert példányai: Szatmár vármegye: július 21.; Heves vármegye: augusztus 29.; Borsod vármegye: szeptember 12.; Pest- Pilis- Solt vármegye: szeptember 13.; Esztergom vármegye: szept. 29.; Kővár vidék november 29. Lelőhelyek: MTA Könyvtára Kézirattár, Tört. Ivrét 46. MNL-OL... A Radvánszky család lt. III. o. V. cs fol. 450-452.; Esze Tamás: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. = Századok, 1951. 49-50.; Hornyik János: Kecskemét történet. IV. k. 242-244.; R. Várkonyi Ágnes: A jobbágyság osztályharca a Rákóczi szabadságharc idején. = Történelmi Szemle, 1964. 351.

tetni és oltalmaztatni parancsoljuk.” A pátens célja az volt, hogy a fegyvert fogó jobbágyokat elhatárolja a termelő munkát végző otthonlakosoktól, megteremtse a katonaság területi függetlenségét a civil lakosság közegeiben, és személyükben tegye őket szabaddá a földesurak kötöttségeiből. Rákóczi kiemelt több tízezer jobbágyot szűkebb családjával együtt a földesúr halmából, az állam érdekében átnyúlt a nemesi kiváltsággal védett társadalmi réteg fölé. Döntése állampolitikai megfontolásból született, beleszólt a földesúr- jobbágy viszonyba.¹¹⁴ Érdekek ütközése közben, szükség parancsolta módosításokkal ugyan, de az alapelvet következetesen megtartva keresték a kiegyensúlyozott megoldást. Egyaránt el kellett fogadtatni a nemesekkel, földesurakkal, a falvak közösségével. Többször meg kellett ismételni, alkalmazva helyi körülményekhez. Kiadtak a fegyvert fogó jobbágyoknak nemzetiségre való tekintett nélkül egyéni és közösségi szabadságot szavatoló pátenseket, 1704 tavaszán összeírták a katonát állított jobbágycsaládokat, a szécsényi országgyűlésen előkészítették a katonatörvényt és a katonai törvénykönyvet. Külön fejezet a jobbágyi státusból kiemelték és utódaik szabadságát szavatoló törvényszintű döntés feltételeinek kidolgozása. Hatalmas akadályokat kell leküzdeni, társadalmi feszültségeket rendezni, amíg megteremtik a hadsereg területi szervezetét, az országos hagyományok, gazdasági, társadalmi feltételek megszabta keretek között.

A hadsereg megszervezése, a katonai hierarchia kiépítése egy léptékben történt az országos felkelés kibontakozásával s azzal, hogy a Királyság csaknem teljes területe többé-kevésbé Rákóczi hatalma alá került, és Erdély stratégiaileg fontos részeit is megszerezték. A hadsereg szervezésének tárgykörébe tartozó hatalmas anyagon és összetett problematikán itt nem tekinthetünk át. Két lényeges kérdést érintünk, az állam szempontjából. A fegyvert fogók kötelességeit világos rendelkezések szabták meg. Tilos a prédálás, a fosztogató halállal bűnhődik, keményen büntetik a feleskettetett katonák önkényes távozását, az egyik csapatból a másikba állást, a parancsok hanyag teljesítését, vagy megtagadását. Mint minden korabeli hadseregben. Külön pátensek rendelkeznek a „kóborló fegyveres csoportok elfogásáról és büntetéséről. Szeptember 9.-én Rákóczi kiadja az első ismert katonai rendtartást, az Edictum Militae-t, s további parancsokat küldenek szét a kószálók, garázdák, hatalmaskodók ellen.¹¹⁵ Országos pátens tiltja, hogy a katonák

¹¹⁴ Balogh István: II. Rákóczi Ferenc Szabolcs és Szatmár vármegyékben. Nyíregyháza, 1976.; R. Várkonyi Ágnes: A vetési pátensek. A jobbágykatonaság védelme és tehermentessége Rákóczi államában. Rákóczi –tanulmányok. 1981. 15-16.

¹¹⁵ Markó Árpád – Tóth Gyula: A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzata. HdtK, 1954.; Továbbá a teljesség igénye nélkül: A Kunságra és a Jászságra küldött második pátens, Hadkergető pátens, Gömör-, Kishont-, Nógrád vármegyékre küldött pátens MNL-OL G-16, Rszhlt I/2 a. – OSZKK, Fol Hung 978 16, 18, 24-25.

kisajátítsák a vámokat, kereskedőket sarcoljanak.¹¹⁶ Védelmi levelek, az elkobzott szőlőt eredeti tulajdonosának visszaítélő és birtokadományozó fejedelmi rendelkezések ugyanazt az uralkodói autoritást fejezik ki, mint a hadszervező pátensek és kinevezések.

Károlyi Sándor generálisi kinevezésének conceptusa szerint Rákóczi levele erejére hivatkozik és fővesztés terhe alatt követeli meg, hogy tisztességgel legyenek iránta és engedelmeskedjenek neki.¹¹⁷ A katonai tisztséget adó hatalom és a hatalommal történő felruházás elveit világosan kifejezi Bottyán János tábornoki kinevezését legalizáló és a hadsereg tudomására hozó nyílt levél. „Megtekintvén” vagyis a fejedelem meggyőződött Bottyán érdemeiről. Ezek az érdemek Bottyán katonai képessége és addigi együttműködése „...édes Nemzetünk az idegen német nemzet igája alól való felszabadítására célzó istenes igyekezetünket minden készséggel elősegíteni és a Dunántúl lévő igaz, maga szabadulását váró s szívesen óhajtó magyarságnak illy közjónak elősegállítására való összevegyűjtésében hűségét megbizonyítani” szolgált. Tisztségét ez a levél kettősen erősíti meg: „adtuk s engedték [...] ez Levelünk erejével adjuk s engedjük is.” Majd következik a kinevezett hatalmának elismertetése az alája rendeltékkel. Nagy hatalmat adott a fejedelem a kezébe, a Dunántúlon a mezei és lovas hadak főparancsnoki tisztségét. Tehát „Parancsoljuk” – közli a fejedelmi akaratot a szöveg – a katonai egységek és tisztek kötelesek „Méltóságos Tisztihez s Személyéhez illendő Authoritassát s becsületit meg adni, mindenekben Parancsolatitúl s Dispositioitúl függeni...”¹¹⁸

¹¹⁶ „Nos Dei gratia Princeps...” Datum ex castris ad Tokai positis, tertia mensis Novembris. Anno 1703. Lelőhelye: MNL-OL G. 16. A Rákóczi szabadságharc levéltára, I/2. Kiadta: Bánkúti Imre: Pest- Pilis- Solt vármegye a Rákóczi korban. Bp. 1986. 73-74.

¹¹⁷ 1703. október 13–18 között. OSZKK Fol Hung, 978, 7/a-b. Vö: Kovács Ágnes, Károlyi Sándor. Bp. 1988. 44-45.

¹¹⁸ A szöveg forráskritikai vizsgálata várat magára. Kiadta az 1703. december 10. -én kelt aláíratlan pátenssel együtt Thaly Kálmán, Bottyán János vezénylő tábornok levelezései s a róla szóló más emlékeztetreméltó iratok 1685-1716. Bp. 1883. AR/I, IX, 150-151, 142. – Sérült fotókópiáját közöltem 1951-ben megjelent kötetemben: 25-26.; A két kinevezés ma még kellően nem ismert háttérének megvilágításához az idevágó irodalmat is ismertetve: Czigány István: Bottyán János katonai pályája.; Vagyónáról új adatokkal: Ortutay András: Bottyán és Esztergom. Továbbá: Bánkúti Imre: Bottyán János katonai tevékenysége a Rákóczi szabadságharc idején a Duna-Tisza közepén – amely megerősíti témánkkal összefüggésében lévő feltevésünket: a marginalitásból a legmagasabbra emelkedett, nagyívű pályájának kevéssé ismert részlete korai kapcsolata Bercsényivel, s esetleges részvétel a Rákóczi szervezkedésben: Személyiség és történelem. Bottyán János döntései. Valamennyi tanulmány: Bottyán János Emlékezete. Évkönyv 1993–1994. Komárom – Esztergom megyei önkormányzat levéltára. Szerk: Csombor Erzsébet. – Újabb megfigyelésekkel és adatokkal: Pálffy Géza: Bottyán János életpályájának néhány megoldatlan kérdéséhez.” In: Limes, 1996. 1-2 – A kinevezés szövegéből legutóbb idéz: Mészáros Kálmán: Tábornoki és törzsiszti kinevezések a Rákóczi szabadságharcban. Hdtk, 2001. 2-3. 312-313.;

A hadellátás szervezetét a Commissarius szervezeti alapjait Rákóczi ugyancsak most teremti meg. „Vitézlő Darvas Ferenc *hívünket*” a Tisza és a Duna között lévő vármegyék, városok és egyéb helyek fő commissariusnak kinevező írásában a gyakorlati követelmény és átfogó állampolitikai elv kapcsolódik össze. A szabadság helyreállítása, a hadak ellátási módja mellett kiemeli: „jobb renddel a nemes vármegyék, úgy a szegénységnek is nagyobb könnyebbséggel...rendeltük.”¹¹⁹ Források tömege tanúsítja a kiszámított és ellenőrzött korai élelem kiszabásokat, majd ennek alapján az élelemadó bevezetését / *Methodus Intentionis Militiae*, 1704. február 15/. Ez az alap a további, a reguláris ezredek ellátását majd a katonai testületet kiszolgáló intézmények kifejlesztésének. Nemcsak a hadsereg hús és kenyéradagját, szénaszükségletét, felszerelését, ruházatát igyekeznek biztosítani, hanem az állam gondoskodik a katonaság egészségéről a selmeczi gyógyszerraktár, *Apotheca Regni Principalis* megszervezése az élére kinevezett, országos protomedicus feladatot ellátó Dr. Lang Jakab orvossal. Töredékes adataink bizonyítják, hogy a háború kezdete óta, a végvári katonaság hagyományainak megfelelően a Fejedelem gondoskodik a sebesültekről, 1706. július 14. keltezéssel kiadott rendelkezése a rokkant katonák részére felállítandó ispotályokról rendelkezik, és a „milliók tánca” csak a Bécs oszmán ostromával (1683) provokált és a Szent Liga (1684) erőivel meginduló háborúval következett be.

Az elveszett két évtized és a Habsburg abszolutizmus következményeit

Bottyán vagyoni viszonyait, konfliktusait és kuriájának jogi tisztázatlanságát feltárta, a szakirodalom tévedéseit kiigazítva esztergomi városi levéltári anyag alapján: Kántor Erzsébet: *Bottyán János és a hivatalok kapcsolata Esztergom megyében*. Kézirat.

¹¹⁹ Rákóczi a tokaji táborban 1703. november 13-án kelt Nógrád vármegyének küldött rendeletből idézünk. Az iratot Nagy Iván illesztette be a Rákóczi szabadságharc forrásai közé. Gyűjteménye: *Rákóczi Levelek I. k. 1703-1704. évekből*. Eredetiekből másolatva Nagy Iván által. 1853 évben. Lelőhelye: Nógrád vármegye levéltára. Ezúton mondok köszönetet Tyetvicska Árpád igazgató úrnak, hogy az anyagra figyelmet felhívta és használatát lehetővé tette. A gyűjtemény – (továbbiakban Nagy Iván 1853.) – kiadásra lett előkészítve, valószínűleg a tudománypolitikai pozíciókat kisajátító Thaly Kálmánon múltott, hogy a hatalmas gyűjtemény nem került kiadásra, mert az MTA Történettudományi Bizottságának költségvetése ezt lehetővé tette volna. – Thaly vitáját Nagy Ivánnal közöltem: *Bottyán Emlékezete*, 13-14. – Rákóczi gazdaságpolitikájába a commissarius intézményét beillesztette: Takács János: *A közteherviselés II. Rákóczi Ferenc korában*. Zalaegerszeg, 1944. 13.; Jelentőségéről: Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc a hadvezér*. Bp. 1934. – A katonaelemezés, kiszámított ellátásának korszerű követelményeiről: Perjés Géza: *Mezőgazdasági termelés, népesség és hadielemezés a XVII. század második felében 1650-1715*. In: *Perjés Géza: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk: Hausner Gábor, Bp. 1999. 223 kkl.; Rákóczi 1703. november 9-én kelt központi rendelete Fő Commissarius Uram projektuma. 1703. november 9. Lelőhelye: OSZKKt, *Protocollum Expeditionum*, ismertette a további rendelkezésekkel levéltári jegyzetekkel együtt Ráday-iratok, I. 236.; Vö: Bánkúti I. 1991. 41.

Magyaroszágon egy kortárs író labirintus helyzetnek nevezte. Kiutat keresve, a túlélésért küzdve az országot rengeteg kár érte, de nem ment tönkre. Kihasználta az európai hatalmi viszonyok és az elit politikai megosztottságából következő lehetőségeket, kompromisszumokat kötött, és szívósan élt a kereskedelem lehetőségeivel; a só, a réz, a bor, a marha kereslete nem csökkent, az árak emelkedtek. Amit az ország anyagiakban és emberben áldozott a török területeket visszafoglaló háborúban, az lélekszámának, hozzávetőlegesen 4 milliós lakosságának arányait messze meghaladta. Az Erdélyi Fejedelemség titkos szerződés alapján nyújtott jelentős összeget és élelmet a katonaság ellátására, hogy Magyarország kiszabaduljon a keleti despota másfél évszázados hatalmi szférájából. Az Oszmán Birodalom európai befolyásának megszűnése azonban nemcsak Magyarországot, hanem Lengyelországot, Moldvát, Havasalföldet, Oroszországot, sőt közvetett módon Svédországot is érintette, és megváltoztatta a térség erőviszonyait. Nyilvánvaló lett, hogy a vesztfáliai béke létrehozói nem számoltak a kérdéssel, hogy mi lesz Közép-Európa keleti régiójában, a török kiűzése után. Ez a körülmény azzal együtt, hogy a spanyol király végrendeletében XIV. Lajos unokájára hagyta birodalmát, új helyzetet teremtett a hatalmi egyensúly értelmezésében, és felgyorsította a hatalmi erőviszonyok átrendezését. Anglia és Hollandia a hatalmi egyensúly megteremtése érdekében döntött úgy, hogy nem Franciaország, hanem a Casa Austriaca oldalán száll be az egész Európát átfogó háborúba.

Látszólag különös, ami történt. 1701-ben Leopold I. Archduke of Austria, King of Bohemia and Hungary, Holy Roman Emperor létrehozta Anna királynővel (Anne (1665–1714), Queen of Great Britain and Ireland) és Hollandiával (States General of the United Provinces) a nagy koalíciót (Second Grand Alliance) háborút indítva a spanyol királyságot unokája jogos örökségként elfoglaló Louis XIV., King of France (1638–1715) ellen. A magyar önrendelkezésért síkra szállók pedig a spanyol örökösödési háborúba (1701–1713/4.) Franciaország oldalán szálltak be.

Akár a francia, akár a Habsburg nyer a jelenlegi háborúban, felborul az európai hatalmi egyensúly.

Azonban a vesztfáliai békének volt egy sérülékeny pontja, ez pedig az a terület, amelyet Tapié és mások Közép-Európának neveznek. Csehország abszolút vesztes maradt, Lengyelország állandó fenyegetettségben élt, a keleti régióban az Oszmán Birodalom határa kritikus zónát alkotott, amely Ukrajnától Horvátorszáig húzódott, szociális és politikai feszültségekkel és állandóan kitörő fegyveres harcokkal. Európában általában azt várták a vesztfáliai békétől, hogy a keresztény országok félreteszik ellentéteiket, és egyesítik erőiket a török ellen.

1703 - 1711

BERCSÉNYI MIKLÓS PÁTENSE
A FEGYVERRE KELT JOBBÁGYOK
FELSZABADÍTÁSÁRÓL 1704 TAVASZÁN

Történelmünk egyik legnagyobb függetlenségi küzdelmét, a Rákóczi-szabadságharcot jobbagyok indították s a felkelés éltetője, végsőkéig harcoló hőse a nyolcszentűs háború folyamán mindvégig a népi kurucság maradt. Milyen szálak kötötték elszakíthatatlanná a szövetséget a nincstelen földnépe s az ország leggazdagabb földesura, II. Rákóczi Ferenc között, s ugyanakkor milyen gyökerekből táplálkozott a jobbagykatonák kibékíthetetlen gyűlölete a főtisztek iránt? A kettős kérdést, amelyet éppen ellentétessége kapcsol össze egyetlen nagy problémává, senki nem kerülhette ki, aki a Rákóczi szabadságharc történetének föltárására vállalkozott.

Maga a felkelés vezetője, II. Rákóczi Ferenc, mikor megírja a szabadságharc történetét, minduntalan hangsúlyozza a „nép és a nemesség között fennálló természetes gyűlöletet”, nem feledkezve meg annak történelmi előzményeiről sem.¹²⁰ A múlt század végén azonban, bár az óriási tömegben előkerülő forrásanyag lehetővé teszi a kuruc szabadságharc történetének alapos feldolgozását, a kuruc kor jobbagy–nemes ellentéte elmosódik s a szegénylegény katonák kettős arculatából csak a hűségest látja a történetíró.¹²¹ Thaly Kálmán a hagyományos németgyűlöletnek s II. Rákóczi Ferenc személyes varázsának tulajdonítja azt az erőt, amely az ország nincstelenjeinek ezreit és ezreit készítette fegyverfogásra.¹²²

1901 folyamán teszi közzé Komáromy András II. Rákóczi Ferenc 1703. szept-

¹²⁰ II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai, Bp. 1951. 39. „Mert a népet, minthogy visszaélt a keresztes hadjáratot hirdető bullával és fellázadt a nemesség ellen, még Ulászló király idejében megfékeztek, legyőzték és olyan szoros szolgaságba fogták s a nemesség olyan korlátlan jogot nyert jobbagyai fölött, hogy a törvények szerint a parasztnak nincs más tulajdona, csak a lelke.” Uo. 69.

¹²¹ Kivételt képez *Teleki Domokos*: A Rákóczi-forradalom története c. kézíratos munkája. Erdély társadalmi viszonyait elemelve kifejti, hogy az általános elmaradottságnak egyik oka a jobbagságra nehezedő terhek rendkívüli sokasága, s a parasztság részvételét a kuruc háborúban a következőkkel magyarázza: A nép egyszerű emberei természetüknél fogva mindenütt és mindenkor hajlandók a vett méltatlan szenvedések megtorlására; s ha alkalmas jelszót és nevet – melyhez csoportosuljon – talál, nagyon is kész különben is bizonytalan sorsát kockára tenni.” Román Népköztársaság. Cluj, a Román Tudományos Akadémia levéltára (volt Erdélyi Múzeum Levéltára). Teleki Domokos gyűjteménye.

¹²² *Thaly K.* 1882C. 3 kötetes, hatalmas anyagot összefoglaló monográfiája 2. és 3. kötetében írja meg a felkelés kibontakozásának és harcainak történetét az 1706-i béketárgyalások befejezéséig. A fegyvertfogó népről úgy ír, mint „hazafias” érzésekkel elteltomegről, amelynek minden

ember 27-én kiadott vetési rendeletét, a híres „jobbágyságrul való pátens”-t, amelyben a földesurak és jobbágyok viszonyát szabályozza a fejedelem.¹²³ Hogy Rákóczi milyen reménységeket szorított ezzel gátak mögé, azt a marosszéki jobbágyok instantiája fejezi ki leghívebben, amelyet más hasonló katona és jobbágykérvényekkel együtt 1906-ban közölt R. Kiss István.¹²⁴

*

A szabadságharc két alapokmánya – a fegyvert fogottak szemérmes hangú, de határozott igényeinek tömör foglalata: a marosszéki jobbágyok instantiája s a szabadságharc vezetőjének kemény rendelete: a vetési pátens – teljes mélységében és szélességében átfogja a korabeli társadalom törekvéseinek irányát és ellentmondásait. A jobbágyok személyes szabadságuk megnyerésének reményében fogtak fegyvert a haza függetlenségéért, de a fejedelem a földesúri kötöttségből nem emeli ki, csak a napi szolgáltatások terhétől mentesíti a katonák közvetlen hozzátartozóit, szűkebb családját.

Márki Sándor az első, aki e két okmány alapján elemzi „Rákóczi és a köznép” viszonyát. A marosszékiek kérése mögött nem lát egyebet, mint alaptalan reménykedést, amelynek szükségszerűen meg kellett történnie a fejedelem méltányosságán és igazságszereteten, aki nem akarta, hogy a jobbágyok „haszonlesésből” fogjanak fegyvert s a nemesi rend kiváltsága csorbát szenvedjen.¹²⁵ Szekfű Gyula felismeri, hogy a jobbágykatonák követelése a társadalmi viszonyok alapjait rengeti s éppen a kor megdönthetetlen rendjére hivatkozva utasítja el még a lehetőségét is annak, hogy a marosszékiek joggal hivatkoznak Rákóczi ígéretére: „természetesen a jobbágy viszony szerves megváltoztatása éppúgy kívül állott az ő (II. Rákóczi Ferenc) gondolkörén, mint egész századán”.¹²⁶

A magyar társadalomtörténet egyik kulcskérdésének megfejtéséhez irodalom-

tagja riadó lelkesedéssel sorakozik Rákóczi zászlója alá (II. k. Bp. 1887. 475–476. 508.; III. k. Bp. 1892. 44. stb.).

¹²³ Komáromy A. 1901. 398. II. Rákóczi Ferenc rendelete a vármegyéhez c. alatt a pátens bevezető sorait kivonatolva, lényegét pedig szó szerint közli. *Esze T.* 1951. 113. a Komáromy közlésében megjelent pátens szept. 27-i keltét nem veszi figyelembe. Nyilván az egykorú másolat dátuma tévesztette meg (a pátens fogalmazványa, amelyre a másolaton kívül hivatkozik, keltezetlen. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár [a továbbiakban OSzKK] Fol. Hung. 978. *Protocollum Expeditionum*, 14–15.) szeptember 28-át tekinti a pátens kibocsátási napjának. Tévedését a többi feldolgozás is átvette: *Heckenast: A Rákóczi szabadságharc.* Bp. 1953, 34.; *Köpeczi B. – R. Várkonyi A.* 1955. 126.

¹²⁴ R. Kiss István: Adatok II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választásához. TT. 1906, 27.

¹²⁵ Márki S. 1907. I. k. 290.

¹²⁶ *Hóman–Szekfű: Magyar történet,* Bp. 1935. IV. k. 279.

történeti emlék vezetett. Marczali Henrik a jobbágykatonák kiábrándultságát „A szegénylegények éneke” c. kuruc vers egy romlott változatából ugyan, de a jobbágyok megcsalatozott reményeit tolmácsoló versszakok idézésével fejezi ki.¹²⁷ A szegénylegények énekének mondanivalójából – a másik hasonló kuruc énekkel a, „Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése”-vel összevetve – Esze Tamás megállapította, milyen történelmi körülmények között jött létre a népi kurucság csalódását, reményt vesztett haragját megszólaltató ének. A kuruc hadsereg jobbágy katonái a maguk személyes szabadságát hajdúszabadság, szabad katonaközösség formájában képzeltek el. Rákóczi néhány esetben kiemelkedő szolgálat, rendkívüli érdem jutalma fejében adott is hajdúszabadságot, de általánosságban a jobbágy-ságnak ezt az igényét – a katonák szavai szerint: a prémes mentés urak fondorkodása következtében – elutasította. Csak 1708 szeptemberében, a sárospataki országgyűlésen, a széthullás, megverettetés árnyékában mondja ki a katonáskodó jobbágyok örökös szabadságát.¹²⁸

Marxista történetírásunk Rákóczi jobbágypolitikáját s a kuruc katona és főtiszt kibékíthetetlen ellentétét a szabadságharc egyik alapkérdésének tekinti. Megállapította a vetési pátens létrejöttének szükségességét, mint az osztályerőviszonyok pillanatnyi állásának következményét, felmérte hatását és szinte matematikai pontossággal jelezte, mikor vált a kezdetben a nemzeti szabadságharc kibontakozását elősegítő pátens a felkelés kerékkötőjévé.¹²⁹

A kutatások során számos, a marosszéki jobbágyok kéréséhez hasonló katonafolyamodvány került elő.¹³⁰ A kérvényezők egybehangzóan Rákóczi ígéretére hivatkoznak, mikor szabadságuk megnyeréséért esedeznek. Elhangzott-e valóban Rákóczi ígérete, vagy a határon összegyűlt felkelőcsapat értelmezte így a hazatérő fejedelem érzelmi felindultságtól fűtött beszédjét? Valóban ígért szabadságot a felkelők vezére fegyvert fogó jobbágyainak vagy csupán a seregtoborzó paraszthadnagyk nagyotmondásából szűrődött le ez a hiedelem?

¹²⁷ *Marczali Henrik*: Rákóczi Ferencz és a nép, = Budapesti Szemle. 1907. 361. sz. 1–9.

¹²⁸ *Esze Tamás*: Két szegénylegény egymással való beszélgetése. Irodalomtörténet 1949. 2. sz. 254. – A szegénylegények éneke. Irodalomtörténeti Közlemények 1953. 5.

¹²⁹ „A vetési pátensben elfoglalt álláspont a nemzeti összefogást biztosította 1703-ban, de a mellette változatlan formában való kitarás már időszerűtlenné vált 1705-re; így a jobbágykérdés rendezésének a pataki végzésnek megfelelő továbbfejlesztése új erőforrást nyithatott volna a nemzeti összefogásnak 1705-ben, de már nem menthette meg azt 1708-ban.” *Pach Zsigmond Pál*: A nemzeti összefogás kérdése a Rákóczi szabadságharcban. Sz. 1954. 16.; *Esze T. 1957.* tanulmányában a vetési pátens jelentőségét kiad.ának pillanatában elemzi; Általában hasonló, csupán részletkérdésekben eltérő állásponton van: *Heckenast G.* 1953.; *Köpeczi B.*–R. Várkonyi Á. 2004.

¹³⁰ „A kuruc vitézek folyamodványai” c. forráskiadvány (összeállította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: *Esze Tamás.* Bp. 1955.) közli a legfontosabb újonnan előkerült instantíákat.

A történeti felfogás inkább a kor általános társadalmi kötöttségéről alkotott elképzelésének, mint a jobbágykatonák bizonygatásának hitt. Hiszen Rákóczi ígéretét a reménykedő, morgolódo jobbágykatonák kijelentésein kívül nem erősítette meg egyetlen előkerülő forrás sem. Ilymódon a történeti irodalom a kérdést lezártnak tekintette, s még a lehetőségét is kizárta annak, hogy a jobbágyok joggal hivatkozhatnak az ígéretre, mint egy szerződés egyik pontjára.¹³¹ Esze Tamás azzal magyarázza a jobbágykatonák kívánságának szokatlan erejét, hogy az ígéret, de csak szóban elhangzott ígéret, régi „váradalmat” újtott fel s mikor egy császári szemtanú megállapítja, hogy Rákóczi nyílt leveleket bocsátott ki, amelyekben a jobbágy-ságot a szabadság ígéretével izgatja felkelésre, leszögezi: „Ez az állítás azonban még feltevésként sem állhat meg.” Azt azonban valószínűnek tartja, hogy a tiszaháti felkelők követleinek Rákóczi Brezán várában „megígérte, hogy a katonának álló parasztokat a jobbágyi állapotból fel fogja szabadítani”.¹³²

*

Csehszlovákiai tanulmányutunkon előkerült Bercsényi Miklós egyik pátense, amelyben a fejedelemtől kapott hatalmára hivatkozva örökös szabadságot ígér a felkelő jobbágyoknak.¹³³

A pátens, amelyet a főgenerális 1704. április 2-án Léváról bocsátott ki, a következőképpen hangzik.

„Én székesy gróff Bercsiny Miklós, nemes Ungh vármegyének fő ispánnya, méltóságghos fejedelem, felsővadász Rákóczy Ferencz és az magyar haza szabadságháért Isten által fegyvert foghott egész hadaknak fő generálisa, adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik, ez levelemnek rendiben: minthogy valakik ezen idegen s kegyetlenül uralkodó német nemzetnek irtóztató sanyargatása és az által számlálhatatlan nyomorúságok viselhetetlen terhei alá vettetett édes s majd ugyan utolsó pusztulásával küszködő szegény magyar hazánkknak akarmi nemő renden is lakossi voltanak, semmi kétségghem abban nem lehet, hogy arról keservesen nem emlékeznének (hacsak ugyan valami szikrája rekedett is belső csontjai közé az igaz magyarsághnak és az szabados élet kívánatos voltának), minemő kegyetlenkedéssel Isten, világh, de kiváltképpen szabad nemzetünk régghi, boldogh emlékezető szent kérés s dicséretes eleink vérek kiontássával nyeretett törvényeknek szörnyű meghrontásával sarczoltató iga alá és elmerető nyomorúságghok

¹³¹ *Esze T.* 1951. 112.

¹³² Uo. és *Esze Tamás*: II. Rákóczi Ferenc brezáni kiáltványa. Sz. 1954. 303.

¹³³ Csehszlovák Köztársaság, Bojnice, Štátny Archív (a továbbiakban Bojnice, Št. Arch.) Állami Levéltár Bars vármegye levéltára. Közigazgatási iratok. Fasc. No 2, 1704.

mely tengerében vetette már sok időtől foghván vérünket szomjúhozó képpen kegyetlenséghez követte legyen el az romlássunkat kívánó idegen német nemzet az romladozott szegény nemzetünkén; mely keserves szíveket méltán szánakozásra indító, sőt sokaknak siralmas könyhullatásokat orczájokra folyini kénszerető gyámoltalan sorsukon az irgalmat tellyes fő szabadító fő Isten valaha már egyszer könyörülni akarván az édes nemzetünket fogyató terhek kegyetlenkedések. alól való fölszabadításának szent munkájára bönünket földindíta s azon Isten mozdításából szabadságunk mellett közünkben foghatt fegyverünket az idegenek ellen világh csudájára oly szerencsés előmenetellel mind eddigh megháldotta, hogy kiváltképpen elő menetelő nket tapasztalhatta és Isten erős karjának velünk igaz ügyünkben munkálkodását minden nyilván észre vehette. Hogy annak okáért továbbit ides magyarunk buzgó szeretetekből fogandó fegyverek által ezen közügye hazánknak secundaltassék és ne kényszerilessék ujjobban az irtóztató nemet igaia alá vetetni édes hazánk, sziükség, ha valaha most, egyszer arra gondot viselnünk s szemünket föl nyitnunk, mert tudva legyen mindennél, ha kezdett munkánkban fáradhatatlan indulattal nem serénkediink, félyő, hogy azon keserves nyomorusághokban vissza mehessünk és valamit eddigh nyertünk, viszont éli ne vetessük, mellyel még maradékünknek is utolsó pusztulására és földről *ellterültetésünket reménylhetjük*. Kinek is még időnk vagyon, hogy eleit vegyük. Igaz magyarai vérséghe mből intek mindeneket, valakik városok, faluk lakossi és minden személy válogatás *nélkül nemzetünk fiai ezen levelemet láttyák*, olvassák, vagy olvasni hallyák, hogy igaz magyarsághlöl szabadsághok szereidéről és a súllyos igáról emlékezzenek megli és az időnek ki nyílásával ellennünk szaporodni kezdett elenség szándékának hátra veréssében igyekezzik, ki ki hazája mellet iilyen föl, eözvegyekérl, árvákért, ügye fogyott szegényekért fogyjon fegyvert. Valakik az istenes intésemnek helyt adnak, városok faluk, helységhek vagy köz emberek az méltóssághoz fcidelemtől e vighre adatott autoritásambül azokat assecurálom s hitesség éli maghokkal, ha föl támadnak, fegyvert fognak, mind maghok, mind jövendő maradikok minden adózások terhek s földes urak halalmiből örökössen föl szabadi Itatnak cs szabadsághal meghajándíkozlatnak, s hogy ha valamely hcllységhek egyészben fölkelnek és hadakozni szabadulássokért készek lesznek, helységekkel együt örögh szabadsághot nyernek és jó hérek nevek halhatatlan emlékezetben a következő nemzetséghek elgyöt is fogh lenni. Kiki azért böcsüllye még szabadsághal, szeresse ides hazáját és maghát resolválván kövesse szép intésemnek mi voltát, hogy fáradsághoz szolgálattya után édes hazájában szép szabadsághában lehessen.

Költ Lévan die 2 Aprilis anno 1704

G. B. Miklós m. p.

Minémő parancsolattya érkezett meltóssághos generális kegyelmes urunknak

eő nagyságádnak, azt publicálván s megh olvastatván megh fogjátok érteni. Kiki azért az faluk bírái megh olvastatván írják fel, a melly falukon volt alkalmaztatván megh írt faluk birái ezen parancsolathoz maghokot.”

E pátens szerint a jobbágykatonák által sokat hangoztatott fejedelmi ígélet nemcsak szóban hangzott el, hanem reális, kiáltványban megfogalmazott kijelentés volt, amellyel az ország egész társadalmának számolnia kellett. Azonban ismerve Rákóczi vetési rendeletét s azokat az intézkedéseit, amelyeket csaknem az idézett pátenssel egyidőben, az engedetlenkedő jobbágyok megfékezésére adott ki, kétségek ébrednek bennünk Bercsényi kiáltványának hitele iránt.

Az okmány lelőhelye, külső alakja, az írás s a papír minősége kétségtelenné teszi korabeliségét. De az nyitott kérdés, hogy valóban a szabadságharc vezetőinek elhatározását fejezi-e ki, s nem valamelyik írástudó kuruc hadnagy vagy katona deák foglalta-e ily módon írásba a nép általános óhaját.

Rövid cikkünkben azokat a vizsgálatokat kívánjuk elvégezni, amelyek alapján dönthetünk a pátens történeti hitelességének kérdéséről.

*

Ismeretes, hogy a kibontakozó függetlenségi harc helyzetében 1704 elején változás történt. A hónapokig tartó zavart kapkodásból – amelyet a váratlanul és nem várt erővel kirobbanó kuruc háború okozott – Bécs 1703 végére ocsúdott fel. Az új esztendő a császári hadvezetőség átgondolt és generális intézkedésekkel kezdi, melyek semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy fáradságot és erőt nem sajnálva, minden úton-módon a magyarországi rebellió gyors elhallgattatására törekszik. Az új magyarországi főparancsnok, Ileister Siegbert kinevezése, Pálffy János megajándékozása a horvát báni méltósággal, a dán segédcapatok s a határőrvidék fegyveres lakosságának harcba állítása a katonai erő növelése érdekében történt. Az általános támadás politikai átütőerejét ugyancsak több módon igyekezett biztosítani. A lakosság megnyerése érdekében országgyűlést ígért a császár, amelynek megnyitásáig az adók elengedésével biztatta a jobbágyságot csakúgy, mint a kismemeseket.¹³⁴ Titkos akció indul Bercsényi megkörményezésére, s Széchenyi Pál kalocsai érsek az udvar békeajánlatát közvetíti a felkelők vezérének.¹³⁵

Ha a felkelők e sokféle támadásra csupán védekezéssel, eredményeik fokozott biztosítását növelő intézkedésekkel felelnének, az is a mozgalom életképes voltát

¹³⁴ Márki S. 1910. 314.

¹³⁵ *Thaly Kálmán*: Gr. Bercsényi Miklós mint magyar kir. udv. cancellár. Sz. 1868. 709.; ua.: Thaly K. 1882C. III. 103–109.

bizonyítaná. A fegyvert fogott Magyarország azonban olyan társadalmi és politikai erőket hordozott magában, amelyek 1704 elején a felkelés vezetője számára lehetővé tették, hogy a támadást támadással viszonzozza.

Rákóczi most bocsátja ki hatalmas kiáltványát, amelyben a világ népei elé tárja a felkelés jogi alapjait, bebizonyítja, hogy nem oktalan lázadás, hanem az ország törvényekben biztosított függetlenségéért vívott harc a magyarok „rebeliója”. A gyöngyösi értekezleten pedig tudtára adja Bécsnek, hogy csupán az ország teljes függetlenségének biztosítása után hajlandó a békére.¹³⁶

Ugyanakkor a dunántúli nép mozgalma azt eredményezi, hogy a császáriak legfontosabb felvonulási bázisára, a Dunántúltra is átmennek a kuruc csapatok s ott jelentős területeket szabadítanak föl.¹³⁷

A kuruc hadműveletek *iránya*, továbbra is nyugat, legfontosabb bázis az Északnyugati Felvidék, mert Rákóczi célja ugyanaz, mint a szabadságharc megindulásának pillanatában: csapatai egyesüljenek a bajor választófejedelem hadaival.¹³⁸

Bercsényi Miklós, az Északnyugati-Felvidék főparancsnoka az eredménytelen gyöngyösi értekezletből március 29-én indul vissza hadaihoz, s az a terve, hogy erős portyákat indít a morva határszélre és Bécs környékére, így készítvén elő a francia és bajor csapatok egyesülését Rákóczi seregével.

Útközben azonban a Dunántúlról rossz hírek érkeznek, az ottani kuruc hadak parancsnoka, Károlyi Sándor nem tudja kihasználni elért sikereit. Heister és Pálffy császári tábornokok gyors előretörését képtelen föltartóztatni. Mire Bercsényi csapataihoz ér, megtudja, hogy Károlyi had nélkül menekült át a Dunán.¹³⁹

A Dunántúl szerencsétlen elvesztése a mérleg nyelvét, amely eddig a kurucok fölényét jelezte, hirtelenül a császáriak javára billentette.

Az Északnyugati-Felvidéken Bercsényinek merőben új helyzettel kellett számolnia. A győztes Heister azt hangoztatta, hogy rövidesen Bercsényi ellen indul, s hadmozdulatai nem is hagytak kétséget felőle, hogy hadjáratának következő célja a Felvidék északnyugati részének elfoglalása lesz. A hadaihoz visszatérő kuruc generálist viszont ütőképes, fegyelmezett katonaság helyett zúgolódó, minden engedőimet megtagadó, a szolgálatot odahagyó vitézek, széledő, bomló ezrek zűrzavara fogadta.¹⁴⁰

Az Északnyugati-Felvidéken állomásozó kuruc katonaság erkölcsi összerop-

¹³⁶ Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz szabadságharca okairól és céljáról. Kiadva: Ráday-iratok. 92.

¹³⁷ *Várkonyi Ágnes*: A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Sz. 1952.

¹³⁸ Rákóczi Emlékiratai 93.; Thaly K. 1882C. 102.

¹³⁹ Bercsényi levele Károlyinak 1704. ápr. 5. Rákóczi Tár. II. k. 62–64.

¹⁴⁰ Bercsényi április 14, 15, 18-án Rákóczihoz írott levelei. Archivum Rakocianum (A. R.) I. o. IV. k. 3–9.

panását a Dunántúl gyászos elvesztésének híre csak kiváltotta. Az okot mélyebben kell keresnünk. A hadiszerencse fordulása azokat a zsilipeket nyitotta fel, amelyek mögött már fél esztendő óta gyülemlert és torlódott a jobbágykatonák morgoló elégedetlensége.

A vetési pátent s a jobbágyok hitetlenkedve fogadták, Rákóczi jobbágyrendeletének következetes végrehajtása pedig az ellenséges érzelmeket növelte bennük a fejedelem tisztjei s uraik iránt.¹⁴¹ Tudjuk, hogy az engedetlen s szófogadatlan jobbágytársaság Rákóczi ismételt kemény intézkedésekkel, nemegyszer katonai erővel igyekszik szolgálatra szorítani.¹⁴² A népi mozgalom, amelyből a kuruc szabadságharc született, azonban olyan erős, hogy a nemzeti felkelés szervezeti keretei nem sorvasztották el, tovább élt és nemcsak fenyegette, de nem egy esetben szót is törte a köréje emelt gátakat. Ez az oka annak, hogy a vetési pátent s minden szellemében fogant intézkedés nem tudta kettészakítani a jobbágytársaság katonáskodó és otthonlakós elemeire. A család s a katonafiú, a zászlók alatt harcolók s a jobbágyi munkát végzők között a szabadságharc első éveiben továbbra is megmaradt a szerves kapcsolat.

A vetési pátent, bár a katonáskodóknak biztosított bizonyos könnyebbséget az otthonmaradottakkal szemben, ugyanolyan csalódással fogadták a hadak között, mint a falvakon. A vitézek háborgását még fokozták ugyan a falvakból jött hírek, de a hadakozás fegyelme, a hadiélet változatossága, főleg pedig a biztató szerencse visszatartotta elégedetlenségük kitörését.¹⁴³

A Dunántúl elvesztésének hírére azonban egyszeriben szétszakadt minden kötelék s a kuruc hadsereg soraiban ideig-óráig, területenként más és más intenzitással ugyan, de az általános „bódulás” jelei tapasztalhatók.¹⁴⁴

A kérdés általános érvényű elemzése helyett csupán a Bercsényi parancsnokság alá tartozó hadak állapotáról szólhatunk. Bercsényi útját Gyöngyösről csak

¹⁴¹ „Az jobbágyok szolgálativá iránt – jelenti Hadadi István 1703. szept. 30-án Somlyóról – a Nagyságod Kegyelmes paranesolatt. vát semmiképpen fogadni nem akarják, nem is fogadgyák egyáltalyában.. Az jobbágyok iránt, minden faluba ás városba az mely emberek cselódesebbek és magokat jobban birják egy-egy fiokat az katonák köze küldötték, magok ötöd-hatod magokkal annak árnyékában csak nyugosznak, ha mutatom az Nagyságod arrul való kegyelmes parancsolattját, arra csak azt mondogvak; csak ti kértétek arra az méltóságos Fejedelmet, de ő nagysága azt nem kívánnya.” MNL-OL. A Rákóczi-szabadságharc levéltára II/2. e/A.

¹⁴² Szatmári János provisor felterjesztése Rákóczinak a jobbágyok szófogadatlanságáról s a fejedelem válasza: „Murant Isten kézhez adván a kik a jobbágyok közül refractariuskodnak, engedetlenek és szófogadatlanok lesznek, leszen parancsolattya Nemzetes Vitézllő Fai István ott való praesidiarius kapitány hívünknek, ki is az praesidiumbeli hajdúkkal fog assistálni.” Miskolc 1704. febr. 8. MNL-OL A Rákóczi-szabadságharc levéltára II/2 e/A.

¹⁴³ *Esze T. 1957. 114.*

¹⁴⁴ Legerősebben a dunántúli hadaknál, legkevésbé az erdélyi kuruc csapatoknál érezteti hatását.

nagy vonalakban rajzolhatjuk föl.¹⁴⁵ Április 5-én már Nagyszombatban volt s valószínűleg itt is maradt, hiszen az első levele, melyet a fejedelemhez írottak közül ismerünk, április 14-én ugyanott kelt.¹⁴⁶ Már ekkor írott sorából is a katonaság bomlásának lesújtó képe bontakozik ki: „Ez az had, az ki itt van, hitemre, magát vigyázza, nem lehet ehhez bízunk, nem hal ez meg itthon az szabadságért”.¹⁴⁷ A következő napokban papírra vetett mondatai változatlanul a kuruc vitézek elkedvetlenedéséről, szétszéledéséről számolnak be: „Megzendült itt ez ország – írja másnap, április 15-én – az hajdú mit beszél már is? Megérti Nagyságod Pekri uram levelébül.” Valószínűleg a hadsereg aggasztó állapota készítette arra Bercsényit, hogy végigjárja a különböző helységeket, a falvakba szétszórt csapatok állomáshelyeit. 18-án Sentéről írja: „Abban van legnagyobb bajom, hogy az katona és hajdú halálban mehetne hazafelé, átkozódik az átkozott: illyonadta országát nem őrzi.”¹⁴⁸ A hadak bomlását Bercsényi minden módon igyekszik megállítani, de a megyékben nem bízik. Valószínűleg az ő elkeseredett levelei váltották ki Rákóczi kemény rendeletét is, amelyben utasítja Bars vármegyét, hogy a falvak szélére akasztófát állítson a szökő, szerüket odahagyó katonák elrettentésére.¹⁴⁹ Talán a fokozott szigor siettette annak a zendülésnek a kirobbanását, amelyhez április 24. körül Sentén és ugyanakkor Léva táján a hadak elégedetlensége utat tört. Április végén Bercsényi már helyenként alig 10 – 20 katonát vesz számba a zászlók alatt.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Bercsényi és Rákóczi 1703–1704 eleji levelezése elveszett. „Igen nagy kár azonban, hogy Bercsényi leveleit csak az 1704-ik év április havával kezdek meg, a korábbiak ugyanis nem maradtak korunkra. Rákóczi archívumát az 1704-ik év elején (talán Tokaj alatt) valami szerencsétlenségnek kellett érni, mert általában csak ezen év tavaszától vannak fenn a correspondentiák. Hogy pl. Bercsényinek a fejedelemhez lengyelországi bujdosásuk alatt és 1703-ban írott levelei már 1710-ben sem voltak meg: mutatja Rákóczi titkos levéltárának Munkácsos ekkor készült lajstroma (ld. Arch. Rakoczianum I. oszt. I. k. 38–39.), melyben Bercsényinek csak 1704-ik, s így a következő évekbeli levelei soroltatnak elő.” *Thaly Kálmán*: A. R. I. o. IV. k. Előszó, IX–X.

¹⁴⁶ Bercsényi Miklós Károlyi Sándornak, Szombatban, 5. Április 1704. (*Thaly K.*): Rákóczi Tár II. Pest 1868, 62–64. Bercsényi Miklós Rákóczihoz. Nagyszombat, 14. Április Anno 1704. A. R. I. o. IV. k. 3–5.

¹⁴⁷ Bercsényi idézett levele uo.

¹⁴⁸ Bercsényi levele Rákóczihoz 1704. ápr. 15. Nagyszombat és ápr. 18. Sente. uo. 6–9.

¹⁴⁹ II. Rákóczi Ferenc rendelete Bars vármegyének 1704. ápr. 12. Bojnice, Št. Arch. Bars vármegye levéltára 1704. Fasc. 2/8. A megyei ülésjegyzőkönyv tanúsága szerint Bars vármegyében 1704. ápr. 12-én volt az első kuruc megyegyűlés. Bars vármegye jegyzőkönyvei uo.; Bercsényi Miklós „Szakmári urnak” Beszterce 1704. ápr. 16. „Akik hazaoszlottak azoknak a listáit a nemes vármegyétul ne várja, mert abból semmi sem telik, hanem maga keresse fel azokat s úgy állítsa ismét regimentbe.” OSzKK. *Thaly gyűjtemény* 1389). III/78.

¹⁵⁰ „Az való, Nagyságos Uram, már is mind az had – s mind az országban oly confusio vala” – Bercsényi levele Rákóczihoz Sente, 1704. ápr. 20. A. R. IV. k. 19. „Csak harmadnapja, hogy

A hadak ilyen arányú bódulásának az északnyugati országrészen a szabadságharc sorsára nézve katasztrofális következménye lehetett. Nyilvánvaló, hogy ilyen katonaság Heister fenyegető támadásával szemben nem tudja megvédeni azt az országrészt, amelynek elvesztése egyben Rákóczi nagyszabású külpolitikai tervének megghiúsulását is jelentené. A kuruc és francia–bajor csapatok egyesülése elé új akadályok gördülnének, s az esetleges kellő pillanat elszalasztásának következményei beláthatatlanok.

A katasztrófa megakadályozása érdekében Bercsényi a néphez, az ottani lakossághoz fordul s az elhagyott zászlók alá új sereget toboroz. Törekvése eredménnyel jár, már április 18-án bizakodva ír Rákóczinak frissen sereglett vitézeiről: „Nekem már bent Csalóközben és ideki lesz 8.000 emberem, azonkívül Morva szélin az 4.000 gyalogparaszttság mellett vagy 500 lovasom.” Levele végén egy rövid megjegyzésből világossá válik, hogy mi bírta fegyverfogásra az ottani lakosságot: „*Elég biztató s rémitő pátenst* bocsátottam én is.” (Kiemelés tőlem – V. Á.) Másnap ismét a felkelők sokasodásáról számol be: „Magam az lovas hadakat mind elhoztam Mór vábull, csak 5 sereget hattam ottan, és *az parasztságot felbixtattam, ló pátenst adtam* (kiemelés tőlem – V. Á.), magoknak választottak tolvaj-kapitányt 12.000 emberre felkeltek.”¹⁵¹

A szűkszavú tudósításokból is megállapíthatjuk, hogy a Felvidék északnyugati részén, amíg a kuruc katonaság oszlik, nagyszabású népfelkelés bontakozik ki. Május folyamán már nem a hadak bódulásáról, hanem a vitézlő rend naponkénti szaporodásáról írnak, júniusban pedig Nyitra megye nemessége elsőprő erejű népfelkelésről panaszodik.¹⁵² A kuruc szabadságharc legszebb győzelme, a szomolányi diadal, amelyet ezen a vidéken aratott május 28-án a föld népe és a kuruc katonaság Ritschan tábornok felett, ugyancsak e nagyarányú népmozgalomnak köszönhető.

A gyorsan kibontakozó és szokatlan intenzitású népmozgalom jelentőségét csak

vala az zendülés, nemcsak itt, Léva táján is, kire nézve csak szökött; az Vágon jó istrázsát tartottam; de hárman is beliholtak az vízben az usztatás miatt... egy-egy ezerben meglátván, irtóztam mennyi hija!” Bercsényi Rákóczihoz Sente, 1704. ápr. 24. A. R. IV, k. 21–22.

¹⁵¹ Bercsényi idézett levelei.

¹⁵² Modor, Basin és Szentgyörgy városok folyamodványa Károlyihoz oltalomlevéért. Modor 1704. máj. 26. Károlyi Oklevéltár – (Géresi Kálmán) Bp. 1887. V. k. 78.; – „Declarabitur id quoque suae Excellentiae, quod plebs partium harum, vel maxime Cis et jam etiam Transvaganarum propius existentium adeo exasperata sit contra Moraviam, quod ordine sine omni a nullo dependentiam habere volens quotidiane fere aggressionibus suis totam plagam, vix non ex hac parte fluvii Morava constitutam, ita in fugam redegerint, quod referentibus ipsis rusticis, extra Hunnobrodam jam et alia fortalitia et receptacula vix hominem moenire possent.” Nyitra vármegye gyűlése 1704. jún. 23. Bojnice. Št. Arch. Nyitra vármegye levéltára. Megyei ülésjegyzőkönyv 1699–1711. 444.

Bercsényi újonnan előkerült pátensének ismeretében tudjuk felmérni. A földesúri kötöttségből való felszabadulás ígérete az itt lakó jobbágyság széles tömegeit készítette fegyverfogaásra. Bizonyos, hogy a „biztató pátensek” „tót pátensek” egyike került napfényre, s a főgenerális nem csupán április 2-án, egyetlen kiáltványában ígért szabadságot a jobbágyoknak, hanem 1704 tavaszán számos, hasonló tartalmú pátent bocsátott ki.¹⁵³ A hadihelyzet, a Dunántúl elvesztése, a fenyegető császári támadás s a kuruc katonaság erkölcsi összeroppanása indokoltta teszi, hogy a főgenerális ily módon igyekezett biztosítani a szabadságharc legfontosabb bázisát, az Északnyugati- Felvidéket.

1704 április–májusának története a szabadságharc egyik legismeretlenebb szakasza, de a töredékes adatok is megerősítik Bercsényi pátensének hitelét.

Létrejötteének eseménytörténeti körülményei azonban csak akkor teszik bizonyossá, hogy a főgenerális elhatározását és szándékát fejezi ki, ha a szabadságharc politikai erővonalai sem keresztezik kiadásának szükséges voltát.

A kiáltványban Bercsényi utal arra, hogy Rákóczi fölhatalmazásából „az méltóssághos feidelemtől e víghre adott autharitasambul” – ígér örökös szabadságot a fegyvertfogó jobbágyoknak. Rákóczinak a főgenerális leveléből tudomása is volt a „biztató pátensek” kibocsátásáról. De Rákóczi jobbagypolitikájának ismert adatai ellene mondanak a pátensben foglaltaknak. Hihetetlen, hogy félévvel a vetési rendelet után felhatalmazta volna főgenerálisát ilyen nagyjelentőségű, a feudális társadalom szerkezeti változását eredményező pátens kibocsátására. Ugyanakkor 1704 tavaszának fejedelmi rendeletei nem erősítik meg a Bercsényi pátensében foglaltakat, sőt keményhangú parancsai továbbra is a vetési pátens szellemében utasítják engedelmességre az engedetlen jobbágyokat. Elég csak az április 29-én kelt, a Gömör-Heves, Külső-Szolnok megyei fiskális birtokok jobbágyságához küldött fejedelmi leiratot idéznünk.¹⁵⁴

¹⁵³ A brezáni pátensek eddig csupán három korabeli másolata került elő, eredeti íráldányt egyet sem ismerünk Rákóczi és Bercsényi nagy számban kibocsátott közös kiáltványából. Természetes, hogy a fegyvertfogó jobbágyok örökös szabadságát biztosító pátensek nemcsak azért pusztulhattak el, mert a szabadságharc leverése után a kuruc iratokat a megyék, városok megsemmisítették, hanem mert ilyen természetű forrás őrzetése nem állt a nemesség érdekében, csupán a harcoló jobbágykatonaság tekintette fontos okmányának. A családi levéltárral nem rendelkező, egyszerű kuruc katonák, jobbágyok vagy ivadékaik kezén azután hamarosan nyomaveszett a szabadságharc legfontosabb okmányainak.

¹⁵⁴ Esett értésünkre, hogy sokan nemcsak a magános renden levő földes urak jobbágyi, s selléri közzül, de még a fiscalis jószágokban is, annyira elmerültek az nagy vakmerő szófogadatlan-ságban, az nemes ország hasznára, s szabadulására tartozó hadakozásunktól magokat el vono jobbágyok és sellérek, hogy azokban praeficialt tiszt híveink által többin semmi szolgálatra és szokott adojoknak megh fizetésére nem adigaltathatnak s tartozó engedelmességeket az nemes ország fiscussanak addig is tapasztalt nem kevés kárával, követni nem akarják. Minthogy

Eltért volna a fejedelem jobbágypolitikájától Bercsényi, amikor kiadta a fegyvertfogó jobbágyok felszabadításáról szóló pátensét? Vagy már eleve más utat járt a föld népének megnyerése érdekében, mint amelyen a szabadságharc vezetője haladt?

Bercsényi politikai terveiről, elgondolásairól a szabadságharc megindulásától 1704 áprilisáig jóformán semmit sem tudunk.¹⁵⁵ Az ismert levelek viszont arról árulkodnak, hogy Rákóczi és Bercsényi között különösen 1704 első felében sokféle ellentét feszül. Tudjuk, hogy Bercsényi Rákóczi udvari tanácsának zárt köre ellen sokszor szót emel, a fejedelem 1704 tavaszi dunántúli tervét nem helyesli, bácskai hadjáratát pedig, minden köteles tiszteletről megfélekezve, keserű szemrehányással ítéli el.¹⁵⁶ Ezekből az adatokból azonban a mi problémánktól csupán távolálló következtetéseket vonhatnánk le. Több eredménnyel biztat, ha megvizsgáljuk azt a véleménykülönbséget, amely Bercsényi és Rákóczi között a fiscalitások kérdésében 1704 tavaszán fönáll.

Tudjuk, hogy a volt császári kincstári birtokokat Rákóczi a kuruc állam tulajdonának tekintette s jövedelmüket a háború és hadsereg költségeinek fedezésére fordította. Arra törekedett, hogy az állam birtokát inkább növelje, mint különböző igények kielégítésével kisebbitse,¹⁵⁷ s a művelési nehézségeket a birtokok áren-

pedig elebbeni Kegyelmes resolutionk szerint, az olly otthon is maradt házás s cselédes gazdák ha szintén, fiok vagy akarmely rendbeli rokonságok, az hadakban continuoskodnak is, magok személyében az eleitül fogva gyakorlott paraszti szolgálattul, s taxajoknak meg fizetesetül nem inmunitaltattak. Parancsollyuk azért nemzetes vitézllő Szakmári János Praefectus hívünk praefectussága alatt, mind nemes Gömör, s mind nemes Heves és Külső Szolnok vármegyékben levő fiscális jobbágyoknak és selléreknek közönségesen és személy szerint, az addig elkövetett szöfogadatlanságokat félre tévén, s említett praefectus vagy alatta levő tiszt híveink parancsolatitül függvén elebbeni mód szerint praestállják mind szolgálattokat s mind pedig szokott taxájokat. Különben adtunk olly hatalmat említett praefectus hívünknek, hogy az olly haza szolgálattatul magokat elvonó, s szót nem fogado jobbágyokat és selléreket közelebb található hadi tiszteink s hadaink assistentiája által is a szokott engedelmességre kemény médiumoknak el követésével is compellallasson.” Apostagi tábor, 1704. ápr. 29. OSzKK. Thaly Gyűjtemény 1389. III. 1704. 33.

¹⁵⁵ Thaly K. 1882C. III. kötete foglalkozik Bercsényinek a szabadságharc alatti tevékenységével. A munka azonban Bercsényi katonai szerepén kívül csupán diplomáciai – főleg a béketárgyalások során vitt – tevékenységének ismertetésére szorítkozik. Az 1703 végétől 1704 április végéig terjedő időszakot azonban a bécsi udvar Bercsényi megnyerésére irányuló akciójának, a gyöngyösi értekezletnek s Károlyi dunántúli hadjáratának leírásával tölti ki s ezen időszakban Bercsényi katonai működéséről is csak töredékes adatok alapján rendkívül vázlatosan tájékoztat. Így annak a nagyfontosságú kérdésnek a megoldása, hogy Bercsényi a szabadságharc alatt s ez időben is milyen politikai szerepet vitt, a további kutatások feladata.

¹⁵⁶ Bercsényi Miklós levelei II. Rákóczi Ferenchez 1704. ápr. 15–1704. júl. 8. A. R. I. o. IV. k. 3–71.

¹⁵⁷ Márki S. 1910. II. k. 289–307.

dába adásával igyekezett áthidalni. Bercsényi álláspontja más: „bizony jobb volna mind még az fiscális jószágokat is pénzen elocálni; abbul bizony vagy 100,000 forint, több is gyünne bé készszen s hamar, azzal nagy fordulás lehetne.”¹⁵⁸ Bercsényit a fejedelem az év januárjában bírta meg a nagyszombati fiscális adminisztráció felállításával s lehetséges, hogy már az itt szerzett tapasztalatai szűrődnek le véleményében.¹⁵⁹

Álláspontjának jelentőségét csak akkor mérhetjük fel, ha tisztában vagyunk azzal, hogy a kuruc állam és a fiscális birtokok közvetlen kapcsolatának megszüntetése nemcsak a szabadságharc pillanatnyi anyagi szükségletén segített volna, hanem a feudális osztályellentét emésztő s a kuruc állam és jobbágykatonaság között is feszülő problémájának területét is szűkítette volna. A fiscális birtokokra nemcsak a nemesség tartott igényt, hanem a katonáskodó jobbágyság is. Töredék adatok azt bizonyítják, hogy a kuruc katonák földesúri kötöttségből szabadulni kívánó törekvése együtt jár a föld szabad birtoklásának igényével is. Az erdélyi nemesség arról panaszkodik, hogy a szarvat emelő jobbágyok nemcsak hogy a szolgálatot tagadják meg, de szabadon művelik a földet,¹⁶⁰ Máramaros megye 1705 januárjában Rákóczi erélyes beavatkozását kéri a földfogláló jobbágyok ellen.¹⁶¹ Ujfalusi Ferenc vicehadnagya a váci fiscális szőlőket osztja ki a katonák és hajdúk

¹⁵⁸ A kérdés jelentősége szükségessé teszi, hogy Bercsényi levelének vonatkozó részletét teljes egészében közöljük: „Az arendatiok iránt Nagyságod írt az adminisztrationak bizonyos parancsolatot; több hasznára lesz az másnak! De ha vennék, bizony jobb volna mind még az fiscális jószágokat is pénzen elocálni; abbul vagy 100.000 forint, több is gyünne bé készszen és hamar, – azzal nagy fordulás lehetne: de az dézsmálás csak olyan lesz, mint a gereblyélés.” A szövegből nem derül ki teljes világossággal, hogy Bercsényi a fiscalitások bérbeadására vagy eladására gondol. Annyi azonban tény, hogy az árendába adással szemben radikálisabb megoldást ajánl. – Bercsényi Miklós levele II. Rákóczi Ferenchez. Nagyszombat. 1704. ápr. 14. A. R. I. o. IV. 5–6.

¹⁵⁹ Bercsényi pátense a nagyszombati fiscális adminisztráció felállításáról 1704. jan. 23. TrenčIn: Št. Arch. M. R. 214.: Bercsényi levele Túróc vármegyének. Bitča, Št. Arch. Turóc vármegye jegyzőkönyve 1699–1707.

¹⁶⁰ „Semmi szolgálatot a földes uraknak praestalni nem akarnak, sőt a földes urak földet, a hol szeretik és akarjuk széltében colallyák.” Az erdélyi vármegyék követeinek felterjesztése (1705) MNL-OL A Rákóczi-szabadságharc levéltára I/2. f.

¹⁶¹ „Minthogy még vármegyékben földesuraknak jószágokat a seregekben állott vitézek, urok injurijára nem bírták, hanem most kezdik egy Remete nevű kis faluban, urok jurisdictionok exualasával földeket is bírní”: Máramaros megye fölterjesztése Rákóczinak. Máramarossziget, 1705. jan. 13. MNL-OL A Rákóczi-szabadságharc lt. II/2. s. Abauj vármegye 1704-ben ugyan csak arról panaszkodik, hogy a katonáskodó jobbágyság a földesurak „territoriumat szabadon élven”. OSZKK. Thaly Gyűjtemény 1704. III. 217–218.

között.¹⁶² A bihari jobbágykatonák és hozzátartozóik ugyancsak a fiscális javakat tulajdonítják magukénak.¹⁶³

Bercsényi pátense világosan különválasztja az egyénileg és a helységükkel közösen felkelőket. A felkelő község örökös szabadsága a hagyományt követve az előkerülő adatok tanúsága szerint hajdúszabadság, szabad katonaközösség formájában valósulhatott meg. Az azonban, hogy az egyes katonák szabadsága milyen módon, hogyan képzelhető el a XVIII. század elején – mindezidáig nyitott kérdés. A katonáskodó jobbágyok harca is kétféle elgondolást tükröz. A salánki és nagyszőlősi példa a hajdúvárosi szabadságra utal, a földesúri, főleg pedig fiscális javak birtokbavétele arra enged következtetni, hogy az egyes jobbágykatonák a kis szabadparaszti gazdaság formájában vélték a maguk szabadságát megvalósíthatónak. A feudális kötöttséget bontogatta mindkét törekvés; de a közösség harca erősebb volt, mint az egyeseké. A hajdúvárosi kiváltság, mivel egyszerre egy egész helység követelte, hangosabb kívánságnak bizonyult, mint az egyének sok sok formában megnyilvánuló, egymástól elszigetelt követelése. Mégis még a hajdúvárosi kiváltságot is csak hosszú, évekig tartó harc után vívhatta ki néhány helység. Még az olyan kimagasló érdemeket felmutató község, mint Tarpa, Esze Tamás szülőfaluja is csak három éves elkeseredett küzdelem árán kapta meg a szabadságot biztosító fejedelmi okmányt.¹⁶⁴ Természetes, hogy az egyéni szabadságot remélők igényei sokrétűbb és nehezebben leküzdhető ellenállásba ütköztek.

Bercsényi, aki a szabadságharc megindulása óta állandóan a hadak között élt, jobban ismerhette a katonák reményeit, vágyait, mint az államapparátus és a diplomáciai kapcsolatok megteremtésén ezidőben különös gonddal munkálkodó fejedelem. Lehetséges, hogy a fiscális birtokokkal kapcsolatos terve – nem csupán ötletként villant fel nála, hanem gazdasági és társadalmi megfontolások alapján született. Hiszen ily módon elejét vehették volna a kuruc állam és a harcoló katonák közötti összeütközések sorának, azonkívül, ha a katonáskodóknak örökös

¹⁶² „Most ujobban azon magának vendicalt kapitányi autoritásával váci hegyeken levő fiscalis szözlöket katonáknak, hajdúknak osztogattya.” Mágócsy Mihálynak, a váci fiscális jószágok provisorának felterjesztése II. Rákóczi Ferenchez, Vác, 1705. márc. 26. MNL-OL A Rákóczi-szabadságharc lt. II. /2. e/A.

¹⁶³ *Gottreich László*: A bihari nép harca 1703–1704-ben. Hadtört. Közl. 1956. 3–4. sz. 130–131.

¹⁶⁴ *Tarpa* 1705 júliusától harcol hajdúvárosi kiváltságáért, amelyet Rákóczi 1708. aug. 25-én kelt diplomája biztosít számára.; *Esze Tamás*: A szegénylegények éneke. Irodalomtörténeti Közlemények 1953. 15. és *Thaly K.* 1892. II. 475–476.; *Göncz* valószínűleg 1707 elején nyert hajdúvárosi kiváltságot: „Göncz városának hajdúvárossá való lételében nem látjuk rövidségét a nemes vármegyének” A. R. II. 54.; *Diószeg* 1703 nyarán lett hajdúváros. Esze Tamás szóbeli közlése alapján.; *Simontomyát* 1704 augusztusában jutalmazta meg a fejedelem a hajdúvárosi kiváltsággal, intézkedését nyilván a dunántúli kurucság rendkívüli helyzete indokolja. OSzKK. Fol. Hung. 978. 83. Protocollum Expeditionum.

szabadságot ígértek, akkor az egyesek jószágigényeit a fiscalításokból elégíthették volna ki egyelőre bérlet, majd tulajdon formájában, s így a földesén' és kuruc vitéz ellentétének feszültsége is csökkenhetett volna. Bercsényinek 1704 áprilisában a fiscalításokkal kapcsolatos véleménye arra enged következtetni, hogy a főgenerális éppen helyzeténél fogva érzékenyebben reagált a kuruc katonaság törekvéseire, hamarabb érték hozzá e törekvések intenzitásának változásai, mint a téli szállásra, az államvezetős szervezési és diplomáciai kérdéseivel elfoglalt fejedelemhez. A fegyvertfogóknak örökös szabadságot ígérő pátens kibocsátása, melyre a hadsereg lázonsúga, széthullása készítette, ugyancsak a helyzetből származó fokozott érzékenységére vall.

Töredékes adatainkból merész és kellően meg nem alapozott következtetés lenne Bercsényi önálló jobbágypolitikájáról beszólni. Adataink csupán annyit bizonyítanak, hogy a jobbágyság és kuruc vitézek törekvése, a feudális kötöttségeket bontogató harca Bercsényit 1704 áprilisában több engedményre kényszerítette, mint a fejedelmet.

A fegyvertfogó jobbágyságnak örökös szabadságot ígérő pátens és Rákóczi egyidejű jobbágypolitikája között nyilvánvaló ellentét – amelyet még ellentmondásosabbá tesz az a tény, hogy Rákóczi tudott Bercsényi kiáltványáról – szinte megoldhatatlan feladat elé állítja a kutatót.

Véleményünk szerint az ellentmondás feloldásához a pátens stílus elemzése útján juthatunk el. Akár nagy távlatú hangvételét, akár logikus szerkezetét, vagy lelkes és közvetlen stílusát nézzük, az az érzésünk támad, hogy a kiáltvány merőben különbözik azoktól a hivatalos hangú pátensektől, amelyek 1704 tavaszán már a fejedelmi kancellária csiszolt és hivatalos stílusát tükrözik, de Bercsényi egyéb, főleg a megyékre küldött rendeleteivel s hadiparancsaival sem mutat sok hasonlóságot. A pátens egyes részeit olvasva akaratlanul a brezani pátens népi veretű mondatai villannak elénk.

„Mínt hogy valakik ezen idegen s kegyetlenül uralkodó német nemzetnek irtoztató sanyargatással és az által számlálhatatlan nyomorusághok viselhetetlen terhei alá vetetet edes s majd ugyan utolsó pusztulásával küszködő szegény magyar hazánknak akárminemü renden is Iakossi voltának, semmi kétségem abban nem lehet, hogy arról keservessen nem emlékeznének.”

A brezani pátens bevezető sorai ugyanezt mondják: „Nem lehet Oly Magyar, hogy az eddigh Magyar Országon törvénytelenül Isten es igassagh ellen hatalmaszkodó, es minden rendet képtelenül sonyorgató idegen Nemzetnek kegyetlenségít, portioztató, s képtelenül adóztató zaklatásit, szabados Törvényünk szakadásit Nemzetünk szabadságunknak megh vetését a már mint láb alá vetetteknek csufolasit elegségessen nem erezhette s ertette volna.”

Vagy nézzük a pátensek fegyverfogásra szólító mondatát: „Ki-ki hazaja mellett üllyen föl, özvegyekért, árvákért, ügye fogyott szegényekért foggjon fegyvert”

„Ki ki edes hazaja szabadsága nemzete mellett az Isten és Törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó zaklató, Portioztato, Adóztató, Nemessi szabadságunkat hatalmasson foglaló s fogyató, becületünköt tapodo, sönkat kenyerünket el vevő, életünkön uralkodó s kegyetlenkedő birodalom ellen fogion fegyvert.”¹⁶⁵

A Bercsényi pátense és a brezani kiáltvány között fennálló stílusrokonság alapján kétféle következtetést vonhatunk le.¹⁶⁶

Vagy el kell fogadnunk azt a feltevést, hogy a brezani pátens Bercsényi megfogalmazásában került kibocsátásra. Vagy pedig feltételeznünk kell, hogy Bercsényi, mikor 1704. április 4-én kiadta pátensét, tulajdonképpen nem új mondanivalót fogalmazott meg, hanem egy régebbi, a brezani pátenssel közel egy időben írott és kiadott kiáltványt alkalmazott némi módosításokkal az időkhöz.

Esze Tamás a brezani pátensről Bercsényi kizárólagos szerzőségét nem tartja valószínűnek.¹⁶⁷ Hitelt adunk Esze Tamás véleményének, s úgy véljük, a kutatást a brezani pátenssel közel egy időben fogalmazott és kibocsátott pátens felderítésének irányában kell folytatnunk. A számtalan jobbágykatonafolyamodvány – amely főleg a tiszántúli ezredekéből és Erdélyből került elő – arra enged következtetni, hogy a szabadságharc megindulásának pillanatában Rákóczi és Bercsényi valóban adott ki olyan pátenseket, melyekben örökös szabadságot ígér a fegyvertfogó jobbágyoknak. Bercsényi pátensét a kuruc szabadságharc történetében csak egy ilyen ún. őspátens feltételezésével tudjuk elhelyezni.

*

¹⁶⁵ A brezani pátensnek Esze Tamás által a II. Rákóczi Ferenc brezani kiáltványa c. tanulmányában kiadott szövegét idézzük.

¹⁶⁶ Bercsényi pátensének szerkezete:

Köszöntés.

Az ország elnyomott állapota.

Hadakozásuk célja: „Az edes nemzetünket fogyató terhek kegyetlenkedések alól való fölszabadításának szent munkájára bönönket fölindita.”

Az elért eredmények és megtartásuknak szükségessége (valószínűleg betoldás).

Felszólítás fegyverfogásra.

A fegyverfogás jutalma: örökös szabadság ígérete (figyelemre méltó, hogy a földesurak hatalmából való örökös fölszabadítást s a szabadsággal való megajándékoztatást nem a szabadságharc győzelmes befejezése után Ígéri –, hanem a szövegből úgy értelmezhető, hogy azonnal. Azok a jobbágyok és hozzátartozóik, akik ilyen pátensnek a szavára keltek fel, már fegyverfogásuk pillanatától kezdve a földesúr hatalma alól fölszabadultnak tekinthették magukat.

¹⁶⁷ Esze T. 1954. 316.

Bercsényi Miklós 1704. április 2-án a fegyvertfogó jobbágyoknak örökös szabadságot ígérő pátense azoknak a „biztató pátensekének egyike, amelyeket a függetlenségi háború válságos politikai és katonai helyzetében adott ki. A kuruc katonaság erkölcsi bomlása arra készítette, hogy népfölkelés szervezésével biztosítsa a kuruc külpolitika szempontjából 1704 tavaszán különösen számottevő északnyugati országrészt a várható császári támadással szemben. Nem tekinthetjük olyan okmányoknak, amely Bercsényinek önálló, a fejedelem II. Rákóczi Ferenc jobbágypolitikájával szembeforduló álláspontját fejezné ki. A rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy látjuk, hogy a pátens eredete arra a kiáltványra vezethető vissza, amelyet a szabadságharc megindulásakor a brezáni pátens mellett a jobbágyság megnyerésére adott ki Rákóczi és Bercsényi. A most előkerült pátens ennek a kiáltványnak a megújítása, melyre a fegyvertfogott katonák 1704 tavaszán erősen fellángoló osztályharca, feudális kötöttségeket bontogató mozgalma kényszerítette a főgenerálist. Az első jobbágyszabadságot ígérő kiáltvány még ismeretlen, de Bercsényi pátense is igazolja a jobbágykatonákat, akik, amikor a földesúri függéstől akartak szabadulni, Rákóczi ígéretére hivatkoztak.

Lehetséges, hogy cikkünk számos tétele kétségeket ébreszt, de célunk új kérdések felvetése volt s nem a Rákóczi-szabadságharc jobbágyproblematikájának lezárása. Meggyőződésünk, hogy Bercsényi Miklós pátense a kuruckori jobbágykérdés feltárásának munkájában új távlatokat nyit. Forrásközleményünk és rövid vizsgálódásunk a magyar társadalomtörténeti kutatás nagyjelentőségű munkájához kívánt hozzájárulni, s ha vitákat ébreszt, nem volt eredménytelen.

AZ EURÓPAI HATALMI EGYENSÚLY ÉS AZ ÚJ MAGYAR ÁLLAM

II. Rákóczi Ferenc fejedelem, miként általában három évszázad óta egész Európában ismertté vált, 1704 elején kiadott kiáltványában tudósította a külföldet arról, hogy Magyarország állami önrendelkezéséért fogott fegyvert az ország lakossága. A Manifestumot *Universis orbis Christiani principibus et respublicis* – A keresztény világ fejedelmeinek és respublikáinak – címezte Rákóczi, vagyis Európa asztalára helyezte Magyarország ügyét.¹⁶⁸ Kevésbé ismeretes, hogy a fejedelem úgy is megfogalmazta célját, hogy az önálló Magyarország megteremtésével Európa közös ügyét is szolgálja. Saját szavaival: Azon fáradozzunk, hogy hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának és az egész kereszténységnek szolgálhassunk.¹⁶⁹

Marlborough herceg, a kortárs, és több 20. századi történétíró, a francia Pierre Chaunu, az osztrák Erich Zöllner, és a német Aretin egybehangzóan állapította meg: a magyar szabadságharc meghatározó tényező volt a spanyol örökösödési háború katonai erőviszonyaiban, mert nyolc éven át lekötött a Habsburg Birodalom hadseregéből 20–40 ezer főnyi haderőt.¹⁷⁰ Annál meglepőbb, hogy Rákóczi ennél többről, az egyetemes Európa érdekéről beszél.

¹⁶⁸ Latin kiadások: Tyrnaviae 1704. Typ. Acad. 2° 6 lev. RMK II. 2198. H. ny. n. RMK II 2199. 2199/b. Hubay Ilona: Röplapok, újságok, röpiratok. Bp. 1948. 1121–1123. A Manifestum dátumát tisztázta: Szalay László: Magyarország története. Pest 1865. VI. k. 140.; Manifesto of the Hungarians, Charles Whitworth Sir Charles Hedges miniszternek. Extract from Flying Post of Jan. 13th /15th, 1704. In: Simonyi Ernő: Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. Archivum Rákócziánum. II. osztály I. k. Bp. 1871. 90–93. A hagyományos vélemény az, hogy a Manifestum kivonata érkezett meg Anglia bécsi követségére. Ráday-iratok 94. A mellékelt szöveg azonban 60 pontot tartalmaz. („The Rebels in Hungary have published a large Manifesto to justify their taking Arms, it consists of 26 Pages in 4° and is divided into 60 Articles, in substance as follows.”) Mivel ezek a Manifestum 21 pontját is tartalmazzák, nincs okunk kétkedni, hogy az valóban eljutott Bécsbe. Viszont a kérdés további tisztázást is megkíván.

¹⁶⁹ „...quantum adlaboremus... ut per reductionem libertatis patriae, non tantum genti huic, sed et universae Europae ac rei Christianae servire possimus” II. Rákóczi Ferenc utasítása XII. Károly svéd királyhoz küldött követe, Ráday Pál számára. 1705. április 30. Eger. Ráday-iratok I. 253.

¹⁷⁰ A magyarok „sok éven át nagy osztrák erőket kötöttek le” Zöllner, Erich: Ausztria története. (Geschichte Österreichs. 8. Auflage München, 1990.) Fordította: Bojtár Endre. Osiris Kiadó, 1998. 198. „A magyar diverzió nem volt jelentéktelen tényező, mert megmentette Franciaor-

Tanulmányomban azzal foglalkozom, hogy milyen összefüggés lehetett az egyetemes Európa érdeke meg a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség szabadsága a két magyar állam integritása között. Három nagy kérdéskört érintek. Ezek: az egyetemes európai érdek fogalma, Rákóczi válasza a kor kihívásaira, és törekvései, elképzelése szerint az új magyar államnak, hogyan lenne aktív, a hatalmi egyensúlyban tényezőt jelentő helye Európában.

1. Az egyetemes európai érdek fogalmát jól megvilágítja két vélemény, Európa két végvidékéről. Rákóczi 1700 nyarán a spanyol örökösödési háború küszöbén áttekinti Európa viszonyait és úgy látja: Akár a francia, akár a Habsburg nyer a jelenlegi háborúban, felborul az európai hatalmi egyensúly.¹⁷¹ Daniel Defoe (1661–1731) viszont nem csupán a politikai tendenciát vázolta, hanem összefoglalta a múlt tapasztalatait is, amikor kijelentette: a hatalmi egyensúly a béke éltetője.¹⁷² A közös európai érdek, amint Európa nyugati és Közép-Európa keleti végvidékéről egybeecsengően hangzott: az európai hatalmi egyensúly.

A hatalmi egyensúly teóriája, noha már korábban megfogalmazták, a vesztfáliai békében lett a gyakorlati politika vezérelve: úgy kívánták elrendezni a nagy birodalmak és a kis országok egymáshoz való viszonyát, hogy Európa népei békében éljenek, nyugodtan kereskedjenek egymással. Pax sit Christiana, Universalis et Perpetua; erre a vesztfáliai normára hivatkoznak majd a spanyol örökösödési háborút lezáró békerendszert létrehozó hatalmak. Ezt idézi külpolitikai terveiben, ezt tekintette vezérelvének a fejedelem és kormányzóköre, végig a szabadságharc nyolc esztendejében és később is a bujdosás éveiben.¹⁷³

szágot a teljes szétzúzástól.” Chaunu, Pierre: *La civilisation de l’Europe classique*. Paris, 1966. 159. Először idézte: Köpeczi Béla: *Pro libertate*. II. Rákóczi Ferenc az államférfi és az író. Bp. 1976. 87.; „A Rákóczi-szabadságharc I. József császár uralkodásának egyik központi kérdésévé nőtt. Ez akadályozta meg a császárt abban, hogy a spanyol örökösödési háborút Ausztria és a német birodalom történetének fordulópontjává tegye. Ha Ausztria megvalósítja célját, Közép-Európa központi hatalmává lép elő... Rákóczi kitarása Franciaország és az európai történelem szempontjából nagyjelentőségű volt tehát... Ha nincs Rákóczi, a francia hegemonia már a XVIII. század elején összeomlik.” Aretin, Karl Otmar von: *Kaiser Joseph I. zwischen Kaisertradition und österreichischer Grossmachtpolitik*. *Historische Zeitschrift*, 215 (1972) 528–606. Magyarország és I. József császár politikája. In: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. (Szerkesztette: Benda Kálmán) Bp. 1980. 43.

¹⁷¹ Confessio peccatoris. 71.

¹⁷² Defoe, Daniel: *The Two Great Questions Consider’d*. I. What the French King will Do, with Respect to the Spanish Monarchy. II. What Measures the English ought to Take. London, 1700.

¹⁷³ A könyvtárnyi irodalomból: Braubach, Max: *Der Westfälische Frieden*. Münster. 1963-1965.; Hövel, E. (Hrsg.): *Pax Optima Rerum*. Beiträge zur Geschichte des Westfälischen Friedens 1648. Unter Mitwirkung von J. Bauermann; B. Peus unv. Münster. 1948.; Dickmann, F.: *Der*

A vesztfáliai béke az akkor még három hatalom alá osztott Magyarország számára történelmi jelentőségű volt. Több szempontból is. Egyrészt az Erdélyi Fejedelemség is helyet kapott a vesztfáliai békében. Erdély, az akkor még török protektorátus alatt élő ország következetesen kiépítette diplomáciai és kulturális kapcsolatait a keresztény világgal, minden üldözött népet és vallást befogadott, toleráns valláspolitikát vitt, és kezelni tudta a török kérdést, tehát a vesztfáliai béke Európájában a térség stabilizáló tényezőjének számított.¹⁷⁴

Másrészt 1648 azért volt döntő jelentőségű Magyarország történetében, mert a vesztfáliai béke lehetőséget adott, hogy a kereszténység egyesítse anyagi és szellemi erőit, hogy visszaszorítsák az Oszmán Birodalom határát Magyarország közepéről a Balkán küszöbére. Azonban a vesztfáliai békének volt egy különösen sérülékeny pontja: a ma Közép-Európának nevezett régió. Csehország abszolút vesztes maradt, Lengyelország állandó fenyegetettségben élt. A vesztfáliai béke korlátozta a császár hatalmát a német fejedelemségek fölött. A keleti régióban az Oszmán Birodalom határa kritikus zónát alkotott, amely Ukrajnától Horvátorszáig húzódott, szociális és politikai feszültségekkel és állandóan kitorró fegyveres harcokkal. Európában általában azt várták a vesztfáliai békétől, hogy a keresztény országok félreteszik ellentéteiket, és egyesítik erőiket a török ellen.

Csakhogy a török háború kérdésében a magyar politikai elit és a Habsburg Birodalom döntéshozói között nem volt egyetértés. A Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség érdeke azt kívánta, hogy mielőbb, lehetőleg azonnal szabaduljon meg a török hatalomtól; Zrínyi Miklós (1620–1664) és köre óriási erőfeszítéssel és együttműködve a Rajnai Ligával elérte, hogy 1664-ben létrejött a nemzetközi török ellenes szövetség és megindult a sikeres háború. Ezzel szemben a Habsburg-kormányzat erős hatalmi csoportja, a kancellári tisztségbe emelkedő jogász, Johann Paul Hoher (1616–1683) vezetésével az abszolutista államrendszer kiépítése érdekében a török hatalommal a statusquo fenntartását tekintette célszerűnek, és keresztülvitte, hogy Lipót császár a szövetségesek tudta nélkül békét kötött. Hoher és köre, többek között a tehetséges gazdasági szakember, Joachim Becher (1635–1682) az egységes Habsburg Birodalmat szélsőséges, önkényes módszerekkel kezdték kiépíteni, az államérdek, a „raison de stato” korszerű elvének jegyében. A török–Habsburg kereskedelmi szerződés a vasvári béke (1664) alapján,

Westfälische Frieden. Münster, 1959.; Duchhardt, H. (Hrsg.): Zwischenstaatliche Friedenswahrung im Mittelalter und Früher Neuzeit. Wien-Köln, 1991.; Bély, Lucien: Vers un équilibre Européen. In: Bély, L. – Bercé, Y. M. – Meyer, J. – Quatrefages, R.: Guerre et paix dans l'Europe du XIIe siècle. Paris, 1991. 279–362.

¹⁷⁴ Összefoglalóan szakirodalommal és forrásokkal: R. Várkonyi Ágnes: Erdély és a vesztfáliai béke. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. (Szerkesztette: Draskóczy István) Bp. 1994. 187–198.

az Orientalische Handelscompagnie, az állandó hadsereg, a bürokrácia, az ellenőrzött diplomácia, az állam önkifejezési formái, és a reprezentáció barokk pompája összességében az erős nagyhatalmat szolgálta. Az állami jövedelem évi 4 millióról 16 millióra emelkedett, és a „milliók tánca” csak a Bécs oszmán ostromával (1683) provokált és a Szent Liga (1684) erőivel meginduló háborúval következett be.¹⁷⁵ Hocher és köre a visszafoglalt Magyarország jövőjét az egységes Habsburg Birodalomba tagolva tervezték.

A két elveszett évtized és a Habsburg abszolutizmus következményeit Magyarországon egy kortárs író labirintus-helyzetnek nevezte. A labirintusképzet a kor kedvelt toposza, jelzi a nagy változásokat átélő XVII. század súlyos nehézségeit. Az 1950-es – 1970-es években a krízisek évszázadának nevezték, ma az évszázadra, főleg a második felére inkább jellemző meghatározás: küzdelem a stabilitásért.¹⁷⁶ Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség politikai elitje kereste a kiutat, társadalmának minden rétege küzdött a túlélésért. Az országot 1526 óta rengeteg kár és veszteség érte, de nem ment tönkre. Élt, amint lehetett, és ahogy lehetett a két nagyhatalom, az Oszmán és a Habsburg Birodalom közé ékelte helyzet lehetőségével. Kihasználta az európai hatalmi viszonyok és a Habsburg-kormányzat vezető köreinek, a hivatalnoki és a katonai elit tagjainak politikai megosztottságából következő lehetőségeket, és befogadta a megújuló Európa értékeit. Kialakította az anyanyelvi kultúra, a vallási megújulások, a toleráns, befogadó politika, a merkantilizmus, a kora újkori iskolarendszer kiépítésének követelményeit. A főmértóságok és a magyar politikai elit a Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben kompromisszumokat kötött, és szívósan élt a kereskedelem lehetőségeivel; a só, a réz, a bor, a marha kereslete nem csökkent, az árak némi időszakos stagnálással, de általában emelkedtek. Amit az ország anyagiakban és emberben áldozott a török területet visszafoglaló háborúban, az lélekszámának, hozzávetőlegesen 4 milliós lakosságának arányait messze meghaladta. Az Erdélyi Fejedelemség titkos szerződés alapján nyújtott jelentős összeget és élelmet a katonaság ellátására, hogy Magyarország kiszabaduljon a keleti despota másfél évszázados hatalmi szférájából. Az Oszmán Birodalom európai befolyásának megszűnése azonban nemcsak Magyarországot, hanem Lengyelországot, Moldvát, Ha-

¹⁷⁵ Hassinger, Herbert: Johann Joachim Becher 1635-1682. Ein Beitrag zur Geschichte des Merkantilismus. Wien, 1951.; Bérenger, Jean: A Habsburg hatalom gazdasági alapjai a XVII. század végén. In: Európa és a Rákóczi – szabadságharc, 1980. 119–136.; Evans, R. J. W.: The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700. An Interpretation. Oxford, Clarendon Press, 1979.

¹⁷⁶ Rabb, K. Theodore: The Struggle for Stability in Early Modern Europe. Oxford University Press. New York, 1975.

vasalföldet, Oroszországot, sőt közvetett módon Svédországot is érintette, és megváltoztatta a térség erőviszonyait.

Nyilvánvaló lett, hogy a vesztfáliai béke létrehozói nem számoltak a kérdéssel, hogy mi lesz Közép-Európa keleti régiójában a török kiűzése után. Ez a körülmény azzal együtt, hogy a spanyol király végrendeletében XIV. Lajos unokájára hagyta birodalmát, új helyzetet teremtett a hatalmi egyensúly értelmezésében, és felgyorsította a hatalmi erőviszonyok átrendezésének folyamatát. Anglia és Hollandia a hatalmi egyensúly megteremtése érdekében döntött úgy, hogy nem Franciaország, hanem a Casa Austriaca oldalán száll be az egész Európát átfogó háborúba.

2. Magyarországnak ekkor a 17–18. század fordulóján két nagy történelmi kihívásra kellett válaszolnia. Milyen legyen az ország berendezése a török kiűzése után, és hol, hogyan találja meg helyét az ország az új Európában?

Alternatív megoldások kínálóztak. A egyik a Habsburg-berendezkedés volt. Mellőzve a közismert tényeket, két körülményt emelek ki. Az egyik: a kormányzatban a politikai vezetést kezébe ragadó csoport a Királyi Magyarországot és az Erdélyi Fejedelemséget betagolta a Habsburg Birodalomba. Megszüntették az önrendelkezés országos és helyi, világi és egyházi, polgári és katonai intézményeit. Felszámolták az önrendelkezés gazdasági és intellektuális bázisait. Az alkotmány megváltozott; a választott királyságot a Casa Austriaca örökös királyságává tették; úgy hogy a király megállapodott az ország főméltóságaival: a magyarok kezébe helyezi a visszafoglalt ország berendezését. A királyi szót azonban nem tartották meg.

A háborút lezáró béketárgyalásokon a magyarok nem vehettek részt, a törvények ellenére sem.¹⁷⁷ A tárgyalásokat közvetítő angol követ, Sir William Paget ragaszkodott volna az Erdélyi Fejedelemség állami önrendelkezésének rögzítéséhez a béke szövegében, amint azt Lipót császár többször is szavolta. Ennek ellenére a békeokmány a Fejedelemséget a fegyverjog alapján a császár birtokának nyilvánította. A karlócai békét Rákóczi Manifestumában így jellemezte:

„sine nobis, de nobis concluduntur” – rólunk döntöttek, nélkülünk.¹⁷⁸

¹⁷⁷ „A törökkel megállapítandó vagy kötendő békére.” 1662/4., „a törökkel való békét... magyar tanáccsal kell tárgyalni s intézni. S magának a békének pontjait is a megyék ünnepélyesen kihirdessék”, „A török udvarban az ott rezidenciát tartó császári biztos mellé az ország ügyeiben magyar biztost, a császári követ mellé született magyar követet rendeljenek és a magyar követnek a császári követtel egyenlő intézkedési hatalma legyen.” 1681/1-3. – Tiltakozásokról, hogy a vasvári béke megkötéséből és ratifikálásából kihagyták a Királyi Magyarország főméltóságait: R. Várkonyi Á. 2002. 423–460.; A kérdés teljes irodalmát újabban összefoglalta: Siptár D. 2003. II. 217–242.

¹⁷⁸ A kifejezés nem új a magyar politikai kultúrában. A vasvári békét a magyar főméltóságoknak

A Habsburg-berendezkedés másik következménye abból adódott, hogy a központi hatalom minden jó szándékú terve ellenére sem tudta a belső nyugalmat és az ország működőképességét biztosítani. A kormányzat polgári és katonai szektorai egymásnak ellentmondó intézkedéseket hoztak, a kereskedelmi monopóliumok, a kettő, majd négy millióra emelt adók, s a katonai önkény jelentős rétegeket szorított marginalitásba, a társadalom alatti létbe. Erdemben a Habsburg-kormányzat nem tudta az adóviselésbe bevonni a kiváltságos rétegek felsőbb köreit, már csak azért sem, mert a visszafoglalt területeken a nagy birtoktesteket az indigenák és a császári hadsereg főtisztjei kapták meg elmaradt fizetésük fejében. A Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség betagolását a Birodalomba az egységes császári hadsereggel, a Királyi Magyarország haderejét felszámoló reformmal kívánták megvalósítani.¹⁷⁹ Az egyvallású ország megteremtésének koncepcióját a protestáns egyházak működésének erőszakos korlátozásával, sok esetben a politikai célt vallási ügynek feltüntetve lényegre törően kezdték megvalósítani.¹⁸⁰ A központi hatalom is megosztott volt, érdekeiket változatos eszközökkel egymás ellenében érvényesítették. A berendezkedésnek ezek a módszerei végsőkéig kiélezték a társadalmi és a vallási ellentéteket. 1700 körül már Erdélyben és a Királyságban egyaránt anarchikus viszonyok uralkodtak: a kamarai hivatalnokok, sótisztok, vámosok nem lehettek biztonságban, az adószedők elől a lakosság elmenekült, s bujdosók csapatai támadták meg a császári őrségeket. Kisebbség nagyobb helyi felkelések robbantak ki.¹⁸¹ A kormányzat egyetlen megoldást ismert, a katonai erőt. Az ország működésképtelenné vált.

A magyar politikai elit több tervet is készített a bajok orvoslására, kompromisszumok sorozatát próbálta végig a központi kormányzattal, hogy nyugalmat

bejelentő 1664. november 25-re összehívott és december elején megtartott bécsi tanácskozáson a magyarok véleményét közli: Esterházy Pál: *Mars Hungaricus*. (Bevezette, szerkesztette: Hausner Gábor, fordította: Iványi Emma) Bp. 1989. 191. V. ö.: R. Várkonyi Á. 2002. 443–444.; Elsőként Siptár Dániel exponálta a kérdést, hogy a *Recrudescunt*ba Rákóczi vagy Ráday Pál megfogalmazásával került be, mivel Bercsényi Miklós 1703. június 15-én Varsóban Bonnac márkinak átnyújtott Emlékiratában ugynezzel a kifejezéssel élt. Siptár D. 2003. 222–223.; Vizsgálatai megerősítik, hogy mivel Bercsényi Emlékirata franciául készült el, nagy biztonsággal állítható, hogy a szöveg Rákóczitól származik.

¹⁷⁹ Újabbban: Czigány István: *Az új katonai berendezkedés Magyarországon. Hadtörténelmi Közlemények* 116 (2003) 3–4, 714–741.; Zachar József: *A magyar katonaság a Hegyaljától a Tiszahátságig. 1697–1703. Hadtörténelmi Közlemények* 116 (2003) 3–4, 742–758.

¹⁸⁰ Benczédi L. 1987.; Újabbban: S. Varga Katalin: *Vitetnek ítélőszékre ... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. Kalligram, Pozsony 2002. A per koncepciójás jellegéről: Mezey Barna a könyv bemutatóján elhangzott méltatása.*

¹⁸¹ A nagy szakirodalomból újabbban a császári rendeleteket ismerteti Csatóry György. *Kézirat.*

teremtsen az országban. Ezek a memoriálék és opiniók nem értek célba. Polgárháborús helyzet alakult ki. Károlyi Sándor Emlékirata jól jellemzi a viszonyokat.¹⁸²

A másik alternatíva súlyos, összetett feladat: Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség önrendelkezésének, a korabeli kifejezéssel „a magyar nemzet szabadságának” a megteremtését kívánta, s ami ezzel összefüggött, az ország korszerű berendezésének kialakítását követelte. Rákóczi és köre, művelt, nyugati egyetemeket végzett, kereskedelmi és más vállalkozásokkal élő nemesek, főurak, a városi elit polgárai, kényszerhelyzetben cselekedtek. Az ország létébe vágó problémát kellett megoldaniuk. Elképzelésükről II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós Memorialéi tájékoztatnak. 1700 és 1703 között a francia és a lengyel királynak benyújtott terveik, vagy a lengyelországi francia követ, Du Heron, majd kiutasítása után a svédországi francia követ Bonnac márki tárgyalásain kifejtett javaslataik szerint azt kívánták elérni, hogy az európai háborút lezáró békébe foglalják be a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség önrendelkezésének ügyét. Kössenek szövetséget Magyarország új kormányzatával, és vegyék be az univerzális békerendszerbe.¹⁸³ Legitim kormányzatot létrehozni csak a császári katonasággal megszállt ország elfoglalásával lehet. Pénzt, kiképzett katonaságot és diplomáciai támaszt azonban Rákóczi és Bercsényi sehonnan sem tudtak szerezni, és fejükre vérdíjat kitűző császári köröző levelekkel árasztották el.

Egyetlen lehetőség kínálkozott, 1703 tavaszán, amikor néhány jobbágy és kismemes, egykori Thököly-katona kereste fel Rákóczit, és tájékoztatta, hogy

¹⁸² Magyar András: A parasztság helyzete, Habsburg-ellenes és antifeudális harca a XVII. század fordulóján Máramaros tartományban. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Ser. IV. Fasc. 1961. Cluj.*; Az egyik legjelentősebb kompromisszumos javaslat Bercsényi Miklós aláírásával a tizenhárom vármegye *Puncta Instantiarum* című, 1696. február 10-én keltezett javaslata volt, többek között az adó igazságos kivetését, a katonai beszállások mérséklését, a sómonopólium feloldását, a pénzdevalvációnak az örökös tartományokéval egyenlő kezelését kéri. V. ö.: R. Várkonyi Á. 2003. 3–4. 701–707.

¹⁸³ Bercsényi 1701. augusztus 4. Du Heron 1701. november 16. jelentéséhez mellékelte emlékiratait. Rákóczi és Bercsényi 1703. június 15. emlékiratait. Az eredeti iratok: a Francia Külügyminiszteri lt. Hongie, Tome 9., pièce 4. Másolata: MTA Könyvtár Kézirattára másolatgyűjteményében. Részletes tartalmi kivonatban először közölte: Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család története II. k. Bp. 1887. 360–362, 368–379, 392–397, 505–507.; Teljes terjedelemben közli: Lukinich I. 1935. 405–419, 424–430.; Rákóczi és Bercsényi közös válasza Du Heron kérdéseire. 443–417. Indokolt a megállapítása, hogy a Bercsényi-emlékiratok nem saját egyéni véleményeket tartalmaznak, mivel sok részletük megegyezik a Rákóczi Vallomásaiban leírottakkal és a Longuevalnak adott utasítással. Tehát a memorandumokban Rákóczi koncepciója nyert megfogalmazást. Lukinich I. 1935. I. k. 14–17.; V. ö.: Köpeczi Béla: A Rákóczi – szabadságharc és Franciaország. Bp. 1969.; Perjés Géza: A Rákóczi összeesküvés tervei a háború megvívására. In: Rákóczi-tanulmányok. (Szerkesztette: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes) Bp. 1980. 123–140.

Magyarország észak-keleti részén, a Felső-Tisza vidékén felkelés készül: „a föld népe kész, csak legyen feje.” Rákóczi tudatában volt, milyen kockázatot vállalt. Idézem néhány megfogalmazását: „a józan ész ellen cselekedtem”, és átléptem „az ésszerűség határát”, úgy „mint Caesar a Rubicont.” A lényeget leginkább Montmejan abbénak, a varsói lazarista rendház főnökének 1708. január 2-án írt hosszú levelében úgy fejezte ki: „megvédtem szeretett hazámat lázadásuktól” (értelemszerűen a parasztfelkeléstől).¹⁸⁴ Valóban, ha 1703 tavaszán nem élnek ezzel az utolsó lehetőséggel, az ország véres polgárháborúba süllyed, férfilakosságát kiviszik a nyugati harcterekre, és a spanyol örökösödési háborút lezáró európai békekötés már az egykori országot is magábanfoglalt Habsburg Birodalmat ratifikál. Tehát Magyarország betagozását a Birodalomba nemzetközi béke pecsételi meg. Ily módon a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség mint integer állam nem tényező az európai hatalmi erőegyensúlyban. Sőt a megnövelt Habsburg Birodalom egyoldalúan befolyásolja az erőviszonyokat.

Munkatársaival együtt Rákóczinak különleges feladatot kellett megoldania. Népfelkelésből szerveztek országos szabadságharcot, és a társadalom legsalsóbb rétegeivel indított szabadságharc segítségével hoztak létre új magyar államot. Tudták, hogy Magyarország állami berendezkedése nem folytatható ott, ahol a középkori ország élete a mohácsi katasztrófa következtében megszakadt (1526).

Rákóczi államférfiúi habitusára jellemző, hogy különlegesen egyesültek benne a magyar hagyományok és az európai korszerű követelmények.¹⁸⁵ Munkatársai a kor államelméleti irodalmából, Bodin, Machiavelli, Justus Lipsius, Grotius, Puffendorf műveiből és gyakorlati tapasztalatokból szűrték le a kormányzás tudományát. A magyar politikai kultúrában pedig erős hagyományai voltak, hogy a másfél évszázadon át külön hatalmak alatt élő országrészek egyesítése belső reformokat kíván.

Rákóczinak meg kellett teremtenie a katonai fegyelmet, megnyernie a vármezei nemességet, kialakítania a jogbiztonságot.¹⁸⁶ Fegyverekre, szervezett hadelátásra és mindenekelőtt működőképes gazdaságra volt szükség.¹⁸⁷ Létre kellett

¹⁸⁴ II. Rákóczi Ferenc fejedelem Montmejan abbénak. Kassa, 1708. január 2. In: II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. (Közlő: Köpeczi Béla) Bp. 1958. 148.; A tiszaháti felkelés társadalmi összetételéről új megközelítésben: Mészáros Kálmán: A tiszaháti bujdosómozgalom és vezéralakjai. *Hadtörténelmi Közlemények* 116 (2003.) 3–4. 759–775.

¹⁸⁵ Olvasmányairól és műveltségéről: Zolnai B. 1943.; Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc könyvtára, 1701. *Irodalomtörténeti Közlemények* 62 (1958) 25–36.; Köpeczi B. 1982.

¹⁸⁶ Köpeczi B.–R. Várkonyi Á. 1976. 132–133.; Mezey Barna: A jogélet a Rákóczi-szabadságharcban. In: *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa*. 2003. I. k. 337–358.

¹⁸⁷ Bánkúti I. 1991.; Kovács S. Tibor: A Rákóczi-szabadságharc fegyverei. In: *A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa* 2003. I. k. 311–316.

hoznia Rákóczinak körével együtt a megbízható és szakszerű civil adminisztrációt, vissza kellett adnia az egység sérelme nélkül az elkobzott birtokokat, meg kellett indítania a kereskedelmet, a pénzverést, fel kellett építenie a diplomáciát, a nemzetközi tájékoztatást. Mindezt az egész Európát fegyverbe kényszerítő háború közben, amikor az egész térség már évek óta pénzügyi válságát éli.¹⁸⁸ Csak néhány fontosabb mozzanatot említhetünk. Kialakították a központi kormányzati testületeket: a Consilium Aulicumot,¹⁸⁹ később a Senatust és a Consilium Oeconomicumot. Az Udvari Tanács (Consilium Aulicum) kormányzó testület, tagjai, Ráday Pál, (1677–1733) Bulyovszky Dániel (?–1714), Kajali Pál (1659–1710), Radvánszky János, (1666–1738) Jánoky Zsigmond (?–1709), Szirmay András (1656–1723), a fejedelem mellett tanácsadói és végrehajtó feladatokat láttak el.¹⁹⁰

Elkezdték az állandó hadsereg megszervezését oly módon, hogy a fegyvert fogó jobbágyok családjukkal és utódjaikkal együtt szabadságot nyernek a földesúri függésből.¹⁹¹ Létrehozták a panaszfelvételi irodát, sebesült katona, szegény jobbágy, elesett vitéz özvegye, nincstelen, koldus, és kárvallott kereskedő egyaránt közvetlenül fordulhatott a fejedelemhez, s kérésére többnyire egy hónapon belül választ is kapott.¹⁹²

Új formulában fogalmazták meg állami testületüket. A szabadságért összefogott négy rend, a világi és az egyházi főrend, a vármegyék és a városi polgárok konföderációjába a szécsényi országgyűlésen (1705) befoglaltak két, eddig kiváltsággal nem rendelkező testületet, a mezővárosok és a hadsereg képviselőit. Törvényt hoztak a lelkiismereti szabadságról. Rendezték a templomokért, birtoklásuk körül folyó csaknem egy évszázados vitát a különböző vallásfelekezetek között. Úgy

¹⁸⁸ Ulrich Attila: Pénzügyi problémák a Szepesi Kamara területén a 17. század második felében. In: Numizmatika és társadalomtudományok. III. Bp. 1999. 253–260.

¹⁸⁹ Köpeczi B.–R. Várkonyi Á. 1955. 134–136.; R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi állama és Nógrád vármegye. Nógrád vármegyei múzeumok évkönyve 22 (1976) 39–62.; Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc Udvari Tanácsa. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XXXVII. (Szerkesztette: Veres László, Viga Gyula) Miskolc, 1999. 559–570.

¹⁹⁰ Köpeczi B.–R. Várkonyi Á. 1955. 134–135.; Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc Udvari Gazdasági Tanácsa (Consilium Aulico-Oeconomicum) In: A gazdaságtörténet kihívásai. Tanulmányok Berend T. Iván 65. születésnapjára. (Szerkesztette: Buza János, Csató Tamás, Gyimesi Sándor) Bp. 1996. 61–68.; Uő: A Rákóczi szabadságharc szenátusa. In: Molnár Mátyás Emlékkönyv. Készült a Vay Ádám Múzeum alapítója születésének 75. évfordulója tiszteletére. (Szerkesztette: Molnár Sándor, Németh Péter) Vaja, 1998. 34–40.; Kónya Péter: A Gazdasági Tanács (Consilium Oeconomicum) eperjesi adminisztrációjának működése. In: A szabadságharc és Közép-Európa, I. 2003. 171–182.

¹⁹¹ R. Várkonyi Ágnes: A vetési pátensek. A jobbágykatonák védelme és tehermentessége Rákóczi államában. In: Rákóczi-tanulmányok. (Szerkesztette: Köpeczi Béla – Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes) Bp. 1980. 11–31.

¹⁹² Esze Tamás: Kuruc vitézek folyamodványai. 1704–1710. Bp. 1955.

döntöttek, hogy a templom a többségben lévő vallásúakat illeti meg, de úgy, hogy a többség köteles volt a kisebbség számára újat építeni. Mivel a templomok voltak a centrumai az anyanyelvi műveltségnek, s olyan országban, ahol több etnikum élt együtt, joggal nevezte ezt a törvényt az első kisebbségvédelmi törvénynek Benda Kálmán (1913–1994). Az évtizedek óta elhúzódó és minden egyház hívének rengeteg szenvedést okozó valláskérdés megoldásának messzemenő nemzetközi hatása volt.¹⁹³

1705 tavaszán meghalt Lipót császár, és amint fia, I. József elfoglalta a trónt, azonnal félreállította atyja előregedett tanácsosait.¹⁹⁴ Kijelentette, a magyarok méltán fogtak fegyvert szabadságukért, és elfogadta, hogy államhatalmi szinten angol és holland közvetítéssel kezdjenek megegyezési tárgyalásokat. Rákóczi, akit az erdélyi rendek gyulafehérvári országgyűlése fejedelemmé választott, ragaszkodott hozzá, hogy nemzetközi garanciákkal állítsák vissza a Királyság alkotmányát és az Erdélyi Fejedelemség önállóságát. Ez viszont sértette a Casa Austriaca érdekeit. Gróf Wratislaw, Wenzel (1669–1712) kancellár a Barcelonában harcoló Károly főhercegnek, József öccsének helyzetüket így jellemezte: „belekerültünk egy szörnyű Labirintusba.”

Mi volt az Ariadne-fonal? Volt egyáltalán kiút ebből a kettős labirintusból? Ezzel előadásom befejező gondolatsorához értem. Vissza kell idéznem az tanulmányom bevezetőjében említett fejedelmi programot, azt, hogy a nemzet szabadságának kivívásával Európa közös ügyét is kívánja szolgálni. Röviden arról vázolok néhány gondolatot, hogy milyen alternatívát fogalmaztak meg Magyarország helyéről a hatalmi egyensúlyra törekvő újkori Európában.

3. Nem Rákóczi az egyetlen, aki egységben látta az átalakuló Európát. Kijelentése, hogy „az ország szabadsága csak akkor biztosítható, ha azzal a szomszéd is egyetért”, akár a korabeli államelméletek toposzának is tekinthető.

Rákóczi tervei és törekvései, hogy konföderációt hozzon létre Közép-Európa államaival, már azokkal a problémákkal voltak kapcsolatban, amelyeket a modern Európának kellett megoldania. Ez magában foglalta, hogy Magyarország, az Erdélyi Fejedelemség, Horvátország, Morvaország, Szilézia, Lengyelország és Svédország konföderációja segítette volna ezeket az országokat a nagyhatalmak térhódításával szemben, és kereskedelmi megállapodással kötötte volna össze őket. A konkrét tervek természetesen módosultak a gyorsan változó katonai erőviszonyok szerint, de a lényeg ugyanaz maradt; Rákóczi soha nem hagyott fel azzal, hogy

¹⁹³ Frey, Linda and Marsha: The Confessional Issue in International Politics: The Rákóczi Insurrection. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. (Szerkesztette: Tusor Péter. Munkatársak: Rihmer Zoltán – Thoroczkay Gábor) Bp. 1998. 432–441.

¹⁹⁴ Ingraio, Charles W. 1979. 123.

hangsúlyozza: ezeknek a kis országoknak az együttműködése stabilizálja belső viszonyait, és része lehet az európai hatalmi egyensúly megerősítésében. 1702-ben azzal érvelt Magyarország, Lengyelország és az Erdélyi Fejedelemség konföderációja érdekében, hogy ez „biztosíthatná az európai hatalmi egyensúlyt”.¹⁹⁵ A közép-európai országok konföderációjának tervét többször megismételte, alaposabban kidolgozta. Ez a konföderáció magában foglalt egy fontos elemet: a kisebb országok kölcsönösen vállaljanak garanciát egymásért, és együtt foglalják be őket az európai univerzális békébe, s így módon hozzájárulhatnak a hatalmi egyensúly fenntartásához. Angliát érdekelte a terv. Rákóczi a közép-európai stabilitás kérdésére kereste a megoldást.

A tengeri hatalmak 1704-től egyre nagyobb intenzitással dolgoztak, hogy rendezzék a magyarországi viszonyokat. Anglia és Hollandia hittestvéreinek tekintette a Királyság és a Fejedelemség protestáns társadalmát. A Habsburg kormánynak angol és holland bankházak adtak kölcsönöket, s fedezetül a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség réz- és higanybányáinak hozadékát kötötték le. A pamfletírók pedig vitriolba mártották tollukat, hogy Churchill, John, Duke of Marlborough (1650–1722) katonái a Habsburg Birodalomért hullatják véréüket. Mindemellett a gazdag forrásanyag alapján jól kimutatható, hogy a növekvő rokonszenv a szabadságáért küzdő Magyarország iránt azzal a felismeréssel volt összefüggésben, hogy az ország szabadsága tényező lehet, hosszú távon, az európai hatalmi egyensúly kialakításában. George Stepney (1663–1707) bécsi angol követ és a béketárgyalások mediátora személyes iratai tanúsága szerint valószínű tudományos elmélyüléssel készült fel, hogy reálisan ismerje a magyarországi és az erdélyi viszonyokat és hatékonyan vett részt az 1704 óta rövidebb hosszabb megszakításokkal, de mindvégig zajló fegyverszünetet, megbékélést előkészítő tárgyalásokban, majd 1706 nyarán a nagy reményekkel megindult béketárgyalások meghatározó személyisége volt.

1706 júliusában Stepney, amikor véleménye szerint a Hofburg merevsége miatt a tárgyalások megszakadtak, a következő jelentést küldte Nagyszombatból Robert Harley (1661–1724) miniszternek Londonba: a Habsburg-kormányzat nem hajlandó semmi engedményt tenni az Erdélyi Fejedelemség függetlensége visszaállítása érdekében „ez pedig annyit jelent, hogy fejszét fognak a fa gyökerére. S aki oly szerencsés, hogy szabad kormányzat alatt élhet, nem nézheti másként mint mély aggodalommal, ha egy szegény népet (amelynek őthatoda a reformált egyházak híve) egy csapásra megfosztanak szabadságától s szolgaságra és jövendőbeli üldöz-

¹⁹⁵ Első áttekintése irodalommal: R. Várkonyi Ágnes: Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc politikájában. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa, I. 7–24.

tetésekre kárhóztatnak, noha erélyes és velük egy hitet valló mediáció járt közben érdekükben.”¹⁹⁶

Szekfű Gyula (1883–1955) jó szemére vall, hogy felismerte: az Erdélyi Fejedelemség Rákóczi politikájának egyik központi kérdését alkotta. Tévedett azonban, hogy nyitját nem az államférfi átfogó koncepciójában kereste, hanem úgy vélte, lelki igény, vallásos meggyőződés, irracionális vágyak miatt vonzódott a Fejedelemséghez.¹⁹⁷ Bizonyos viszont, hogy Rákóczi erdélyi politikáját teljes realitásában csak a közép-európai országok összefogásáról alkotott koncepciója alapján érthetjük meg. Természetes, hogy ragaszkodott elődei örökségéhez, nagy hatással volt rá az 1704. június 8-i gyulafehérvári fejedelemlépcsős országgyűlés, s megrendítette, hogy az erdélyi főurak és közemberek, a reformátusok és a jezsuiták egyaránt várták bemenetelét. Soha nem felejtette, hogy a marosvásárhelyi országgyűlés a haza atyja, a „Pater Patriae” névvel tisztelte meg. Nagyon is tisztában volt azonban az Erdélyi Fejedelemség geopolitikai helyzetével, történelmi jelentőségével és a jövő szempontjából kulcsfontosságú lehetőségeivel. A nehéz tárgyalások során többször is leszögezte, az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságának elismerését kívánja, ő maga akár le is mond a fejedelmi címről. Közép-európai politikáját az európai hatalmi egyensúly követelményeivel és az Erdélyi Fejedelemséggel is összefüggésben fogalmazta meg.

Már 1704 elején, amikor Ráday Pál secretariust és Okolicsányi Mihályt (1659–?), az evangélikusok megbízottját követségbe küldte a svéd, a lengyel és a porosz udvarokba, a kizárólagos francia orientációtól eltérő, önálló külpolitikai akcióba kezdett. S bár minden jó politika többféle megoldással próbálkozik, következetes ragaszkodása a szabadságharc folyamán mindvégig az itt felvázolt konföderációs tervhez, jelzi, hogy többről lehetett szó, mint általános diplomáciai rutinfogásról.

Tisztában volt az erőviszonyokkal, és tudta, hogy az Erdélyi Fejedelemség önmagában gyenge és sérülékeny. Szórt adataink szerint éppen ezért Rákóczi már a szabadságharc megindulása előtt számolt a közép-európai országok összefogásának tervével.

A magyar államférfiak is tudatában voltak, hogy a spanyol örökösödési háború kétesélyes: a Habsburg és a francia győzelemmel egyaránt számolni kell. Amíg

¹⁹⁶ „This is laying the Axe to the Root of the Tree and any man who has had the happiness of living under a free Government cannot but be a little concerned to see a poor people (whereof 5 parts of 6 are of the Reform'd Churches) depriv'd of their Liberties at one Blow, and given up to servitude and future persecutions notwithstanding a Powerfull Mediation, of the same Profession with themselves, has been pleased to appear in their behalf.” George Stepney Sir Charles Harleynak, Tirnau, 20th July, 1706. AR II/III. 159.

¹⁹⁷ „Az ő lelkében Erdély fogalma oly módon alakult ki, ahogy az a valóságban az ő idejében sohasem létezett. Szekfű Gy. 1913. 58–68, 228.

tehát az 1702. évi memorandumok szerint Rákóczi és Bercsényi a lengyel-magyar perszonaluniót francia segítséggel tervezték létrehozni, 1704-ben Rákóczi a lengyel földre behatoló svédek fölényhez alkalmazkodik, majd 1707-ben a térségben kialakuló orosz hatalmi befolyással számot vetve fogalmazza meg ugyanazt.

Az 1704 elején készült fejedelmi követutasítás a Habsburg Birodalomtól és Franciaországtól egyaránt független, kifejezetten közép-európai hatalmi tömörülés elképzelését vázolta fel. Számításba vette a lengyelországi realitásokat, XII. Károly (1682–1718) svéd király elsőpró katonai erőfölényét.

A svéd királynak szóló előterjesztésben Rádaynak közölnie kell, hogy Svédország vegye fel Magyarországot a svéd – porosz szövetségbe és segítse a magyar-lengyel szövetség létrehozását. Feltételei pedig a következők: nem kér sem katonai, sem pénzbeli támogatást, csupán azt, hogy a megkötendő európai békében Svédország is garantálja Magyarország önállóságát, és hathatósan működjék közre a magyar – lengyel védelmi szövetség létrehozásában. S ami nagyon lényeges, mindezt közölje az angol és holland kormánnyal.¹⁹⁸

A porosz királynak előterjesztendő követi instrukció óvatosabb, hiszen Poroszország a spanyol örökösödési háborúban Lipót császár szövetségese. A követnek itt azt kell első lépésként elérnie, hogy a poroszok ne támogassák a császárt. Kiemelve a protestánsok érdekeit viszont ugyancsak azt kell a követnek hangsúlyoznia, hogy az önállóságát visszanyert Magyarország éppen úgy, mint régen, tényező lehet az európai hatalmi egyensúly kialakításában. Kéri tehát, hogy a kedvező alkalmat kihasználva kösse meg a szövetséget. Ha Ausztriával békét kötnek, garantálja Poroszország, hogy a császár megtartja a megállapodását a törvényes új magyar kormánnyal. A protestánsok nevében Okolicsányi Mihály külön előterjesztést adott be. Ismertette a protestánsok veszteségeit Lipót császár országjárása idején, majd hangsúlyozta, hogy a szabadságharccal megváltozott a helyzetük. Végül egyházi köntösben megismétli a porosz királynak is előadott központi gondolatot: vegye fel, vagy vétesse fel a protestáns fejedelmek ligájába a magyar református és evangélikus rendeket, és vállaljon garanciát a békéért.

A lengyel tárgyalások iratai hiányosak. Ráday útja elején felkereste Elizabeta Sieniawska hercegnőt (1667–1729), a lengyelországi francia párt exponensét és Montmejan abbét, a francia lazarista misszió főnökét. A volhiniai, orosz, krakói és belzi lengyel palatinátus rendjeihez Platthy Sándor (1677–1717) tanácsost, a Consilium Aulicum tagját küldte Rákóczi, azzal a feladattal, hogy a hadak fegyelmezetlensége miatt a határ menti sérelmeket orvosolja és stabilizálja a viszonyokat. Ugyanakkor közvetítenie kellett Rákóczinak február 6-án, tehát a Ráday elindulásával egy időben kelt igazságszolgáltatást ígérő levelét, s azt, hogy fel kí-

¹⁹⁸ Ráday-iratok I. 125.

vánja idézni a két nemzet közös királyok alatti békés életét. Ez utóbbi kijelentés értelmezhető úgy, hogy Báthory István királyságára vonatkozik. Véleményem szerint azonban nem valószínű. Már tisztázták, hogy a követség független attól a meghívástól a lengyel trónra, amelyet Rákóczi Emlékiratában tévesen 1703-ra tett.¹⁹⁹ A szabadságharc országos feladatai miatt és azért sem vehette komolyan Rákóczi a meghívását a lengyel trónra, mert sok volt a jelölt, s tudnia kellett XII. Károly szándékáról is.

A lengyelországi viszonyokat Rákóczi és Bercsényi több forrásból is jól ismer- te, és a hírek, tájékoztatások hitelességét is ellenőrizhette. Az ország váltólázás állapotát „az anarchia évtizedei”-ként is jellemzik a történetírók.²⁰⁰ 1702ben Rákóczi és Bercsényi személyesen élték át a hirtelen változások egyikét, amikor II. Ágost (1670–1733) a svéd előrenyomulás miatt és a hatékony Habsburg-diplomácia eredményeképpen Lipót császárral kötött szövetséget (1702. január 16. – március 11.). Tudták, hogy a varsói konföderáció svéd elvárásnak is engedve 1704. február 14-én megfosztotta II. Ágostot királyi méltóságától, s az interregnumot 1704. április 19-én kihirdette, de már jóval előbb több királyjelölt neve is forgott a kü- lönböző hatalmi csoportok terveiben: Sobieski Jakab, majd Sobieski Alexander, továbbá a Conti herceg, a francia király jelöltje, Sieniawski, Ádám nagyhetmán (1666–1726), aki a francia-barát lengyel párt támogatását élvezte. Rákóczi nyilván azért utalt arra az időre, amikor a két országot közös uralkodó kormányozta, mert a lengyeleknek a régi békés életet kívánta.

Több mint elgondolkoztató, hogy a nagyon részletes svéd és porosz követi utasításban fel sem merül Rákóczi esetleges személyes aspirációja a lengyel trónra. Miről tárgyalt Ráday Sieniawskával? Erre vonatkozóan egyelőre közvetlen for- rással nem rendelkezünk. Csupán annyiban következtethetünk az esetleges meg- beszélésre, hogy Ráday közölhette Sieniawska hercegnővel Rákóczi elgondolását, esetleg Rákóczi maga is írhatott a négyes szövetség tervéről. Ha pedig Sieniawska valóban javasolta volna, hogy „adják a lengyel koronát Rákóczinak,”²⁰¹ elképzel- hető, hogy Rákóczi erre felelt. Az ismert dokumentumok alapján pedig nagy biztonsággal állítható, hogy Sieniawska kevésbé megalapozott és esélytelen ötletét Rákóczi aligha vehette komolyan. Mivel pedig tudták, hogy a térségben katonai fölényrel rendelkező svéd király kezében volt a szövetség ügye, a királyválasztást sem képzelhették el befolyása nélkül.

¹⁹⁹ Tomasivškyj István: Adatok II. Rákóczi Ferenc és kora történetéhez. Márki Sándor monográ- fiája kapcsán. = Századok, 1912. (46) 113-127, 192-208, 758-772.

²⁰⁰ Szokolay Katalin: Lengyelország története. Bp. 1996. 69.

²⁰¹ Jacek Staszewski: Lengyel – magyar politikai kapcsolatok a szabadságharc idején. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. 1980. 59.

A négyes szövetség terve az európai hatalmi egyensúly gondolatrendszerében annyit jelentett, hogy ez a szövetség megteremti a térség stabilizációját, s ily módon tényező lehet az európai hatalmi egyensúly kialakításában. Védelmi erő lehet a térségben a nagyhatalmak törekvéseivel szemben, miként Magyarország a múltban a török és a Habsburg-hatalom között is ezt, lehetőségei szerint, megteremtette.

Ez a tervezet, tudomásunk szerint, a Habsburg-diplomácia gyors és hatékony megelőző beavatkozása miatt nem kapott pozitív visszajelzést, de egyértelmű elutasításban sem részesült.

Rákóczi merőben új tájékozódása jeleire George Stepney azonnal felfigyelt. Jelentéséből tudjuk, hogy a bécsi svéd követ április 10-én volt audiencián a császárnál, és felajánlotta a király mediációját, közvetítését. Lipót kitérő válasza, hogy gróf Kinsky kancellárral tárgyalja meg az ügyet, a kormányzati mehanizmus rendjéből következett. Bár tartózkodását, hogy protestáns uralkodó közvetítését fogadja el, eleve sejteni lehetett.²⁰²

Varsóban június 2-án Ráday Pál, mint Rákóczi követe is jelen volt a választáson, amikor a svéd király jelöltjét Leszczyński Szaniszlót (1677–1766) a lengyel rendek egy része uralkodójának kiáltotta ki. A diplomáciai szokásokhoz képest is külön jelentősége van annak, hogy Rákóczi gratulált az újonnan megválasztott királynak, és biztosította együttműködési szándékáról.

1705 tavaszán a lengyel és a svéd udvarba küldött követségnek adott instrukciója még alaposabban megvilágítja Rákóczi szándékát az európai hatalmi egyensúly rendszerébe illeszkedő közép-európai konföderáció megteremtéséről. Ráday az erdélyi fejedelemmé választott Rákóczi utasításaival azután indult el május végén az időközben Boroszló közeléig jutott és Rawiczon telelt XII. Károly udvarába, miután megérkezett a hír, hogy az „észak oroszánjának” is nevezett svéd uralkodó Leszczyński Szaniszló királlyal együtt indul Krakkóba, az összehívandó országgyűlésre.²⁰³

Rákóczi a svéd királyhoz küldött Ráday Pál számára 1705. április 30-án Egerben keltezett követi utasításában a Közép-Európa-i konföderáció tervét vázolta fel. Magyarország elszakad az Ausztriai háztól és a létrehozandó államszövetséget az európai béke hagyná jóvá. Rádaynak ki kell fejtenie, hogy a lengyel-svéd-magyar szövetséggel megerősített két ország, Magyarország és Lengyelország együttesen olyan erőt képvisel, amely képes ellenállni a Habsburg Birodalom hódító törekvéseinek. Tájékoztassa a svéd uralkodót, hogy a selmeci béketárgyalások alkalmá-

²⁰² Stepney Hedges miniszternek, Bécs, 1704. április 12. AR II/I. 235.

²⁰³ Ráday levele feleségéhez, Kajali Klárához. Eger, 1705. május 27. Ráday-iratok, I. 267. 38 Ráday-iratok I. 253–258.

val előadta tervét a tengeri hatalmak tárgyalásokat közvetítő követeinek, eszerint az európai hatalmi erőegyensúly kialakításában a közös érdeknek és a protestánsok igényeinek jobban megfelelne, ha Magyarország szövetségre lépne a svéd és a lengyel királlyal. Anglia és Hollandia követei nem zárkóztak el a terv elől. Rákóczi hangsúlyozza, hogy a három szövetséget kötő ország ereje jobban biztosíthatná az európai hatalmi egyensúlyt, mint a Habsburg Birodalom. A követi utasításokra jellemzően alternatív terveket tartalmazó szöveg 4. pontja ismételten viszsztatér az európai erőviszonyok stabilizálásában a hármass szövetség jelentőségére. Kérje Ráday Ófelségét, hogy „javasolja Anglia legfenségesebb királynőjének és a hatalmas Holland Köztársaságnak, hogy a három állam tervezett unióját, ennek segítségével egész Európának a keresztény fejedelmek közötti örök békének jövődöbéli állandóságát és a modern háború megszüntetését közvetítő alapját megteremtsek és a jelenlegi háborút e kiközvezt útön helyesen vezessék el a legmegfelelőbb, igazságos békéhez.”²⁰⁴

A szöveg értelme nyilvánvaló: a három ország szövetsége fontos feltétele az európai hatalmi egyensúlynak, e térség nyugalma nélkül Európa békéje nem lehet teljes és teherbíró.

Hasonló szellemben utasítja a fejedelem Rádayt a lengyel királynak előadandó javaslatról. Ebben természetesen nagy hangsúllyal emeli ki a két ország közös múltját, de számol a korszerű követelményekkel. A most létrehozandó szövetségben a két ország között a szabad kereskedelmet kívánja biztosítani, a nemesek mindkét országban hasonló jogokat élvezzenek, és ne fizessenek határvámokat. Az európai hatalmi egyensúlyt nem fenyegeti, sőt erősíti Magyarország önállósága, miként azt a svéd királynak is kifejtette. A császár szövetségesei – vagyis Anglia és Hollandia – nem fogják ellenezni a hármass szövetséget, mivel ezek nem a császár, hanem a maguk előnyét tartják szem előtt. Ha pedig ez a háború az általános európai békével lezárul, a svéd-lengyel-magyar csapatok együttes erővel Oroszország ellen fordulhatnak.

Rendkívül jellemző Rákóczi törekvéseire követi utasításának záró része. Javasolja, hogy ezt a hármass szövetség tervet ne csak a krakkói országgyűlésen terjesszék elő, hanem közöljék a tengeri hatalmakon kívül a francia királlyal is. Ugyanakkor szükségesnek tartja, hogy Lengyelország ne szakadjon pártokra. Mivel

²⁰⁴ „placeat suae majestati regiae projectatam ... trium regnorum unionem e re totius Europae futuram, quasi perpetuae pacis inter Christianos principes stabilitam, ac ad sopienda moderna bella mediatrix basim serinissimae Angliae reginae ac praepotenti Hollandiae reipublicae, ut modalitate suprascripta in effectum deducere conentur, proponere, ac modernum Europae bellum strata hac commode via in optatum pacis deducere effectum.” Ráday-iratok, I. 257–258. 40 Fogalmazvány: MNL-OL A Rákóczi-szabadságharc levéltára, I/1 Caps B, fasc 27.

Szaniszló királlyal szemben elég erős ellenzék áll, nem szeretné, ha Michał Radziejowski (1641–1705) bíboros felelevenítené az ő jelöltségének tervét, így Ráday viszi magával Rákóczi 1705. május 8-án Egerben keltezett, a primásnak írt levelét.⁴⁰

A következő években sem változott az alapvető szándék hogy, a közép-európai országokkal szövetséget hozzon létre a Magyar és az Erdélyi Konföderáció. Alkalmazkodva a hatalmi erőviszonyok viharos változásához Rákóczi úgy módosította szándékait, hogy érvényesíteni tudja eredeti elképzeléseit. Elsődleges indítéka, az ország önállóságának biztosítása szervesen összefüggött a közép-európai országok szövetségével, mivel ez nyújthat védelmet a nagyhatalmakkal szemben. Szervesen illeszkedik az európai hatalmi egyensúly követelményébe, s nemcsak egyetlen lehetőség, hanem biztosíték is, hogy ezek az országok ne legyenek kiszolgáltatva a nagy birodalmak hódításainak.

Az eddigiek alapján indokolt kérdés, hogy ha Rákóczi ilyen következetesen vázolta a közép-európai országok szövetségében az összefogás követelményét a nagyhatalmak terjeszkedésével szemben, miért kötött 1707 őszén szövetséget Péter cárral. Különösen, ha nem felejtjük el, hogy korábban Oroszországgal szemben vélte védelmi szövetségnek a lengyel-svéd-magyar szövetséget. Azon kívül, ami minden reális politikára jellemző, és Rákóczi politikájában is megfigyelhető, hogy követte a gyorsan változó katonai erőviszonyokat, alkalmazkodott a lehetőségekhez, és az eredeti tervét ennek alapján próbálta érvényesíteni. Ez kiderül a meglehetősen hosszúra nyúlt és részleteiben alaposan ismert, de ebből a szempontból még nem vizsgált orosz tárgyalásokból.²⁰⁵ Ezekben is megtalálható Rákóczinak Közép-Európa biztonságára vonatkozó szándéka. Már csak azért is érdemes ezt felidézniünk, mert az utóbbi időben többször találkozhattunk Rákóczi orosz szövetségének azzal a leegyszerűsített sematikus értelmezésével, amelyet az elmúlt negyven évben nem az igényes történetírók, hanem a vulgáris aktualizálók írtak meg, s az akkor pozitív előjeleket most negatív előjellel váltják fel, de a séma marad.

Ismeretes, hogy a cár 1707. április 27-én, amint I. József császárt értesítette, Savoyai Jenő hercegnek ajánlotta fel a koronát.²⁰⁶ Nyilván számolva a visszautasítással, ugyanekkor készítette el utasítását David Corbea a lengyel korona és az orosz szövetség ajánlatával. A cárnak arra van szüksége, hogy érdekei szerint rendezze a lengyel trónkérdést. Instrukciója diplomáciai mestermű, sok tényezővel

²⁰⁵ Márki Sándor: Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. Bp. 1913.; Köpeczi Béla: Bercsényi Miklós és az orosz orientáció. In: Bercsényi Miklós és kora. (Szerkesztette: Földesi Ferenc, Czeglédi Sándor) Hódmezővásárhely, 1993. 38-42.

²⁰⁶ Zaluski: Epistolae III. 798–800. Közli: Márki, 1913. 411.

száml, és jól kellett ismernie Rákóczi korábbi szándékait. Felajánlott szövetségének feltétele az, hogy Rákóczi fogadja el a lengyel koronát. Ismertetve ennek előnyeit és a visszautasításból származó hátrányokat, többek között a követnek elő kell adnia: „A cár bízik Isten kegyelmében, hogy igazságos fegyverével és jó hadseregével (melyről kimutatást küld Rákóczinak) a háborút rövid idő alatt a fejedelem javára befejezi ... Azután szomszédi barátságban és szövetségben a kereszténység javára sok dolgot hajthatnak végre.” Pénzt is felajánl, s szinte üres lapot nyújt Rákóczinak: „a fejedelem meghatalmazott minisztere egyéb hasznos dolgokat is elintézhetne...” Közli, hogy kész békét kötni bizonyos feltételek mellett a svédekkel, és nemcsak kibékíti a magyarokkal a rácokat, hanem melléjük is állítja őket a császár oldaláról. A cár május 23-a előtt gyors választ, titkos írásos értesítést vár külön futárral.²⁰⁷

1953. június 7-én Budapesten erről a kérdéstről tartott előadást J. V. Tarle, a francia műveltségű orosz történész, a szovjet Akadémia tagja, a nemzetközi történelemszakkongresszuson a Rákóczi szabadságharc kezdete kétszázötvenedik évfordulója megemlékezésére szentelt ülészakon. Kijelentette: Rákóczi, akire „általában jellemzőek a magyar nép jó tulajdonságai”, akiben „mintegy vízcseppben a nap sugarai, úgy tükröződnek a magyar nép összes kiváló tulajdonságai”, amikor a cár meghívta a lengyel trónra, ajánlatára „egy ellentervet nyújtott be.” Rákóczi „ellenterve” a cárral szemben? Ilyesmiről addig nem lehetett szó a diktatúra viszonyai között. Feszült volt a légkör, és forró a korai nyár, a diktátor három hónapja halott, és suttozták, hogy Nagy Imre jön. Tarle elkezdte ismertetni Rákóczi ellentervét, hogy tulajdonképpen a cár fiát, az ifjú Alexej Petrovicsot ajánlotta a lengyel trónra. S hirtelen abba is hagyta.²⁰⁸ A fejedelem „ellenterve” ugyanis ennél sokkal több volt és lényegében egészen más.

Rákóczi a cár ajánlatában felismerte a lehetőséget, hogy kikötéseket szabhat. Nedeczky Sándornak, a lublini országgyűlésre a cárhoz küldött követének a következő utasítást adta. Kelt a szerencsi táborban 1707. május 24-én. A cár meghí-

²⁰⁷ Lelőhelyeinek, másolatainak pontos felsorolásával: Márki S: 1913. 28–30.; A szövetségkötés részleteiről: Perényi József: II. Rákóczi és I. Péter cár diplomáciai kapcsolatai a poltavai csata előtt. In: Rákóczi-tanulmányok. (Szerkesztette: Sinkovics István, Gyenis Vilmos) Bp. 1978. Új levéltári anyag alapján: Váradi Sternberg János tanulmányai: Az 1707-es orosz–magyar tárgyalások előzményei. Továbbá: Jemeljan Ukrainev: (?-1708), Péter cár követe Rákóczinál. S végül: Az 1707-es tárgyalások és az orosz – magyar szerződés. Mindhárom tanulmány kiadva: Váradi Sternberg János: Századok öröksége. Bp. – Uzsgorod, 1981.; A kapcsolatok összefüggését a francia politikával részletesen ismertette: Köpeczi Béla: A Rákócziszabadságharc és Franciaország. Bp. 1966.

²⁰⁸ Tarle, J. V.: Rákóczi és az európai nagyhatalmak. In: A Rákóczi-szabadságharc történetéből. A Magyar Történelemszakkongresszus előadásaiából. 1953. június 6–13. 42.

vását „annál nagyobb megilletődéssel fogadta, mentül kevésbé vágyott a lengyel trónra. Hiszen hazája szabadságáért fogott fegyvert, legfőbb kötelességét hazája gondviselésének tartja. De fájó szívvel nézte Lengyelország felháborodott arcát is, mely annyi különféle álarc torzalakját viselte. ...” Eddig szótlánul kellett látnia a szomszéd rokon nép küzdelmeit, mert lekötötték saját hazájának gondjai. Most azonban nem hallgathat tovább. Ellenterve tehát így szólt: Inkább Lengyelország békéjét keresse Oroszország hatalmas cárja. Szaniszló királyt elismerte a császár, elismerték a franciák, a hollandok, az angolok és a poroszok királynak. Rákóczi úgy látja, hogy ha ő elfogadná a trónt, az újabb európai háborúra vezetne. József császár és a svéd király ürügyet látnak benne, hogy „Lengyelországot felosszák, Magyarországot leigázzák.” Szavai ugyanúgy Cassandra jóslatnak bizonyultak, mint George Stepney véleménye az állami önállóságát veszített Erdélyi Fejedelemségről.

Miután a francia király elismerte Szaniszló koronáját, – írta Rákóczi, ismerve a cár igényét a francia szövetségre – aligha akarhat újabb királyválasztást. „Adja vissza a cár Lengyelország szabadságát, erősítse meg annak trónját, segítsen a sanyargatott nemzetet, adjon a népnek biztonságot, magának dicsőséget, a kereszténységnek örökké tartó halhatatlan koronát... A cárt inkább Lengyelország szabadságának szeretete, mint Szaniszló király iránti gyűlölete vezesse. ... A cár legnagyobb dicsősége az lenne, ha visszaadná a nyomorgatott Lengyelország szabadságát, s trónjára a lengyelek akaratával oly uralkodót emelne, ki szoros szövetségben élne vele. ...” A két ország királya és az Erdélyi Fejedelemség, ha szövetséget köt, az biztonságot nyújthat a török ellen. A rácotkat pedig bírja rá, hogy letegyék a fegyvert, és a magyarok mellé álljanak. Végül azt javasolja, hallassza el a cár a lengyel királyválasztást.²⁰⁹

Rákóczi a cár második, 1707. június 8-án eléje került ajánlatára is fenntartásait fejtette ki. Mivel Lengyelország szabad állam, a cár semmiképpen nem akarhatja megcsonkítani szabadságát, és korlátozni a királyválasztást. Őt Lengyelország primásának és nagytanácsának kell meghívnia, addig érvénytelen a cár meghívása, amíg a lengyelek maguk meg nem hívják.

Márki Sándor máig kétségbe nem vont, de meg sem erősített véleménye az, hogy Rákóczi az ónodi országgyűlést a francia-magyar-lengyel-orosz (esetleg porosz) szövetség reményében nyitotta meg. A magyar országgyűlés és a lengyel országgyűlés csaknem egy időben mondta ki az interregnumot: Ónodon 1707. június 13-án, Lublinban július 11-én. A magyarországi interregnum kinyilvánításának hátterében a nagypolitikai érdeket már feltárták a történetírók, Franciaország nem utolsósorban azért sürgette, mert Károly főherceg (1685–1740) elnyerte a

²⁰⁹ Közli: Nedeczky Gáspár: A Nedeczky család, 237–243. V. ö.: Márki S. 1913. 414–416, 430.

spanyol koronát. De amint láttuk, a terv belső indítékból már 1705 elején felmerült. További magyarázattal szolgál, hogy a lengyel királyság és a Lengyelországgal kötendő szerződés meglehetősen bizonytalan volt még. Az interregnum kimondása abból állt, hogy hangsúlyozták, József örökös királyságát nem ismerik el, és a királyválasztást későbbre halasztják.

Az orosz tárgyalások irategyütteséből egyértelműen kiderül, hogy Rákóczi „ellentervében” olyan feltételeket szabott, amelyek Lengyelország integritását biztosítják, s emellett Magyarország-Lengyelország szövetségét más országokkal és a rácokkal is megerősítik. Különösen fontos ebben az összefüggésben Rákóczi 1707. augusztus 6-án Munkácson keltezett instrukciója Nedeczky Sándor és Klobusiczky Ferenc teljhatalmú megbízottaknak. Az instrukciót nagyszabású áttekintés vezeti be az európai politikáról. A gyógyítás könnyebb, ha a betegség okait, a test szervezetét ismerjük. Vázolja tehát a követ Rákóczi nézeteit – mint az instrukció előírja – a magyar nemzet helyzetéről és az európai háborúkról. Magyarországot a Habsburg-kormányzat politikusai mindenáron ki akarják reszketni az általános békéből, és ez történik majd Lengyelországgal is. Lengyelország helyzete nyomorúságos, maguk a lengyelek is látják rohamos hanyatlásukat. A svéd király fegyverrel akar törvényt írni Európának, kizárólagos teljhatalomra tör. Rákóczi fő célja hazája fölszabadítása. Az ország érdekét kell szemmel tartania. Nagy szerencse, ha az ország a szabadság ügyében hasonló helyzetben lévő szomszéd országgal szövetkezhetik. „A nemzet boldogsága a békében és a jó szerződések megkötésében rejlik.”

A rendkívül terjedelmes utasítás lényege az, hogy Rákóczi végül is különösen szigorú feltételek mellett fogadja el a lengyel koronát. Többszörös biztosítékra van szüksége Svédország és a Habsburg-kormányzat támadása ellen, de arra is, hogy a cár ne sajátítsa ki Lengyelország kormányzását. Rákóczi nem akar bábkirály lenni, s szuverén hatalmat kíván szerződésében biztosítani. Sőt mint lengyel király kíván külön pénzbeli és katonai támogatást a cártól. (20 ezer katona, 40 ezer tallér) A cár királyi méltóságnak kijáró tisztelettel bánjék vele, távollétében az egész orosz hadsereget az ő parancsnoksága alá rendelje. Béküljön meg a svédekkel. A bajor választót hívják meg a magyar trónra. Ez előbbre viszi a cseh és a sziléziai kapcsolatok ügyét is. Sarkalatos feltétele a szövetségnek, hogy a cár ígéretéhez híven térítse Rákóczi hűségére a rácokat. Az általános békebe foglalják be Magyarországot, Lengyelországot és Oroszországot is.

Rákóczi bekérte a lengyel királyságról a Szenátus és az Erdélyi Tanács véleményét.²¹⁰ Az Erdélyi Tanács Opiniójából idézünk. Először a korra jellemző szó-

²¹⁰ Pekry Lőrinc, Barcsay Mihály, Thoroczky István, Kemény László, Mikes Mihály, Barcsay Ábrahám, Arelt János az Erdélyi Tanács nevében Rákóczinak. MNL-OL G. 18 II. -2/a. – Az

kinccsel és kifejezési formákkal méltányolták a meghívás jelentőségét: „Szívünk nem kevésbé örvendez rajta, hogy Isten az Felseged Méltóságos személyét nemcsak az maga tulajdon Nemzete és vére előtt tötte dicsőséges emlékezetre méltóvá, hanem még az idegen Nemzet előtt is böcsössé és kellemetessé, hogy ne csak jó emlékezetekkel tündököljék köztök és szép híre és tündöklő emlékezete Felsegednek, hanem még Isten arra bírta elméjeket is, hogy az Felseged Királysága alatt remélhessenek maguknak megmaradást és boldogulást. Kit az mindeneket bölcsen igazgató nagy Úr Isten maga felséged Méltóságának örök emlékezetire, édes nemzetünknek állandó vigasztalására örvendetességgel koronázza.” A továbbiakban azonban nagyon is realisan számolnak a körülményekkel. Ha a lengyel Republika megválasztja, – írják Rákóczinak – ne vonja meg a királyságtól magát, és kövesse Báthori István „dicső példáját”. Ha nem választják meg, akkor viszont azt javallják, hogy Péter cárral és a lengyel Republikával „örökös és állandó colligatiót” mind két hazával hozzon létre. Vagyis az Erdélyi Tanács Lengyelországgal tartós szövetséget javasolt. Ez a vélemény csupán annyit jelez, hogy Rákóczi tervei Közép-Európáról nem voltak egészen elszigetelt elképzelések Erdélyben sem.

Tehát az orosz szövetség feltétele Lengyelország szabadságának biztosítása, amit Rákóczi mint lengyel király kötne ki, ugyanakkor a lengyel-magyar szövetség lehetőséget ad a kapcsolatok nyugati bővítésére Csehországgal és Sziléziával, a bajor választóval. Továbbá a rácokat megbékíti a cár és Rákóczi pártjára vonja. A rác kérdést Benda Kálmán részletesen és mintaszerűen kidolgozta. Én itt csupán néhány szempontot hangsúlyozok. Az egyik, hogy a rácokat már a szervezkedésnél befoglalták a tervezett összefogásba. A másik: 1704 elején, a lengyel-svéd-porosz konföderációval egy időben Rákóczi kísérletet tett megnyerésükre. Végül a lengyel-magyar-erdélyi konföderációhoz kapcsolódva Rákóczi a rácoknak a régi magyar királyok alatt elnyert területi különállást biztosít a Dráva és a Száva között, teljes autonómiát élveznek, követekkel részt vesznek a magyar országgyűlésen, mintegy társországi ranggal, vallásukat szabadon gyakorolhatják, hajdúvárosi kiváltsággal élhetnek.

Miért maradt kívánság, megoldandó kérdés, szép álom Rákóczi középeurópai konföderációs terve? Az okok sokfélék. Seregszemlét itt nem végezhetünk. A terv

Erdélyi Tanácsról: Trócsányi Zsolt: Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában. Levéltári Közlemények, 1955. 148–187.; és II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. Rákóczi-tanulmányok, 113–122.; Az Erdélyi Consilium leveleskönyve és iratai, 1705, 1707–1710. Kiadásra rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Bánkúti Imre. Bp. 1985. Vö: Lengyelország és az „európai hatalmi egyensúly” II. Rákóczi Ferenc politikájában. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. (Szerkesztette: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs) Bp. Történeti Múzeum, Bp. 2004. 335. 48 U. o. MNL-OL G 18 II, 2/a.

bonyolult volt, sokféle érdeket kellett egyeztetni, és az idő rövidnek bizonyult. Az erőviszonyok soha nem voltak Rákóczi államára nézve kedvezőek: Európa legjobb hadseregével állt harcban, a Habsburg Birodalom óriási diplomáciai súlyt képviselt, hatékony nemzetközi kapcsolatokkal és kémhálózattal rendelkezett. A viszonylagosan kedvezőbb erőviszonyok is gyorsan változtak. Ezt Rákóczi és kormányzóköre nagyon is jól tudta. A lengyel koronával például Rákóczi már, úgy tűnik, 1708 tavaszán leszámolt. 1708 márciusában a cár mellé küldött követe utasításában írja, hogy a lengyelországi királyság nem valósítható meg: „látjuk, hogy azon uraknak is nagyobb része, az kik annak előtte választásunkat sürgették, azon szándékok mellől elállván, magokat Augustus királyhoz csatolták.”²¹¹

Összefoglalóan: A történelmi pillanat jelentőségét jól kifejezte Richard Warre helyettes államtitkár: hogy félbeszakadtak a béketárgyalások, és nem sikerült a garanciális megegyezés a császári udvar militáris körei miatt, annak „Európa közös ügye látja kárát.”²¹² 1718-ban pedig Rákóczi Poroszország számára készített egy elemzést, amelyben az egész kontinens hatalmi egyensúlya és Közép-Európa szempontjából bírálta az utrechti és a rastatti békét. Véleményem szerint Rákóczi az európai hatalmi egyensúly és Magyarország, Erdély, Lengyelország és más országok békéje és biztonsága szempontjából ragaszkodott a térség államainak konföderációjához, szavakba öntötte a kora újkorban Közép-Európa hivatásának gondolatát, értelmes összefogását azoknak az országoknak, amelyeket annyi csapás ért azóta is. A terv akkor nem lehetett más, mint nagyralátó álom, de a probléma már akkor megoldásra várt. Ezt bizonyítja Anglia és Hollandia érdeklődése.

A fejedelem politikai pályáján mindvégig gyakran használt fogalom írásaiban a „közös ügy” és az „univerzális béke.” Európa közös ügye, hogy ne legyenek többet háborúk, s a megvalósítás útja a kölcsönös garancia, a kisebb nemzetek függetlensége, önrendelkezése, s a nagyhatalmak erőegyensúlya.

Úgy vélem, a további kutatások feladata, hogy megérdemelt realitásában, a megértést és az országok egymásra utaltságát szolgálva rekonstruálja Rákóczi államának, Közép-Európa és Magyarország leghosszabb szabadságharcának történetét. Szolgálja, amiről ma még határainkon túl alig esik szó: Magyarország történelmének európai jelentőségét.

²¹¹ Instructio pro egregio Matthia de Talaba residente nostro ad aulam suae czarae majestatis. Gálszécs, 1708. március 8. Ráday-iratok II. 400.

²¹² „I cannot however but lament with you, for the private and publick Share you beare in this disappointment, out of your Zeale for the publick Good which cannot but Suffer in the Common Cause of Europe, wherein your Court seems to have as great a share as another.” Warren George Stepneynek. Whitehall, July 30th, 1706. AR II/III. 175.

TÖRVÉNY A BÉKÉRŐL

(II. Rákóczi Ferenc békekonceptiója és a szécsényi országgyűlés.)

„...semmit nem mulasztottam el, ami jó békéhez
vezethetne, olyan békéhez, amely megegyezik
szabadságainkkal, amelyekért már annyi vért ontottunk”.

Rákóczi: *Emlékiratok*, 1717.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem Nyitráról 1705. szeptember 1-én indult Szécsénybe Bercsényi Miklós főgenerális és Szécsényi Pál kalocsai érsek kíséretében. Úti beszélgetését Bercsényivel Emlékirataiban örökítette meg.²¹³ Egy francia titkos jelentés, amelyet Velencén át küldtek volna rendeltetési helyére, de a bécsi angol követ emberei elfogták, az érsekkel váltott szavairól tudósít: „ő annyira óhajtja a békét, hogy a legszebb uradalmát odaadja bárkinek, aki szilárd békét szerez az országnak”.²¹⁴

Meglepő kijelentés, ha a szabadságharcot csupán löporfüstös háborúnak látjuk. De ha elmélyültebben vizsgáljuk Rákóczi és társai nagyszabású vállalkozását, ha felismerjük a nyolc évig fennálló Magyar Konföderáció államában a török uralom után az új Magyarország berendezésének egyik alternatíváját, nem csodálkozunk. Rákóczi politikai kultúrájából következő természetes megnyilatkozásnak tekintjük.

Mégis háromszáz évnek kellett eltelnie, hogy a szécsényi országgyűlésen a békekötésről alkotott törvény létrejöttét, jelentőségét diplomáciai háttérét, igazság tartalmát és következményeit mélyrehatóbb vizsgálatokkal próbáljuk megérteni.

*

²¹³ Histoire des revolutions de Hongrie... A La Haye, 1739, Tome V. 245. – II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Fordította Vas István, A tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla, a szöveget gondozta Kovács Ilona. (továbbiakban Emlékiratok) Bp. 1978 AR III/I 362. A tanulmány az OTKA T-037638 számú pályázata keretében végzet kutatások eredményei alapján készült.

²¹⁴ The Proceedings of the Diet at Ssetchin in Hungary in September 1705 George Stepney, aki ezt Bécsből, 1705. november 21-én keltezett jelentéséhez csatolta, úgy vélte, hogy valószínűleg Bonnac írta. Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. Angol levéltárakból közli Simonyi Ernő. Archívum Rákócziánium Második osztály: Diplomátária. II. k. (AR II/II,) Pest, 1873, AR II/II 242-244.

A kérdés. A szécsényi országgyűlés kinyomtatott 19 törvénycikke közül a 4. articulus foglalkozik a békekötéssel.²¹⁵

A törvény létrejötte, szövege, értelmezése eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Mellőzése több körülményből következett. A régi szakirodalomban erős irányzata élt a szabadságharcot csaknem kizárólag harcnak és háborúnak tekintő felfogásnak. Pályám kezdetén ennek a felfogásnak a következtében kaptam kritikát azért, mert leírtam, hogy Bottyán János generális békére készült. E szemlélet jegyében a háború a dicsőség, a békekötés szégyen, s ha mégis elkerülhetetlen, a hadvezérek szakítják meg vagy zárják le a harcot, személyes elhatározással. A tagadhatatlan felelősség ily módon elhatárolódott a kor békekötési kultúrájától, a maga összetettségében értelmezett hatalmi erőviszonyoktól, és eltűntek a szűken vett katonai helyzeten kívül a diplomáciában, szokásrendben, erkölcsi, anyagi tartalékokban kifejeződő esélyt meghatározó körülmények. Erre a felfogásra jellemző, hogy a békekötési tárgyalásokat és a békekötés különböző állomásait, aktusait elszigetelten, mint egyszerű, a folyamatokból kimetszett eseményt vizsgálja. Ez az eljárás felszínes, hiányos, nemegyszer szélsőséges, történetietlen megállapításokhoz vezetett. Ebben a felfogásban az országgyűlési törvényt a békéről meg sem említették. Rákóczit ki lett rekesztve a békekötésből.

A korszak dokumentum együttese, politikai gondolkozása és békekötési gyakorlata más vizsgálati módszert kívánt. A 17. századi béke kötési kultúra addig számon is alig tartott területeire Bibó István hívta fel a figyelmem. Ismeretlen területet nyitott meg előttem az a megállapítása, hogy a kora újkor évszázadaiban megegyezések békéket kötöttek szemben a 19. és a 20. század szankcionális békekötési gyakorlatával.²¹⁶

Minden háborút viselő fél célja a ránézve minél előnyösebb béke. A 17. és a 18. század háborúi Európa egyetlen országát sem kímélték. Évekre elhúzódtak, százazres létszámú, nagy költséggel kiképzett és felszerelt hadseregeket mozgattak.

²¹⁵ Rákóczi Tár. Történeti érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, pátensek, hadiszabályok, országgyűlési diáriumok és törvénycikkek gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korához. Szerkeszti Thaly Kálmán I. k.. Pest, 1866, 441. – Faszimile kiadása: A szécsényi országgyűlés 1705-ben. Csécsi János naplója Kazinczy Ferenc hiteles másolatában, a magyar fordítással, továbbá az országgyűlés dokumentumaival, valamint R Várkonyi Ágnes tanulmányával. Szerkesztette Praznovszky Mihály. Szécsény, 1995. 441.

²¹⁶ Bibó István: A szankciók kérdése a nemzetközi jogban. Szeged, 1934.; R. Várkonyi Ágnes: „Ad Pacem Universalem” (A szatmári béke nemzetközi előzményeiről). Századok, 114 (1980) 165-197.; Uő: „Ad Perpetuam Rei Memoriam ...” Rákóczi államáról. Magyar Tudomány 109 (2003) 699-712.; Összefoglalóan Siptár Dániel szemináriumi dolgozata és tanulmánya: „Sine nobis de nobis” A békekötés mint a Rákóczi-szabadságharc kiobbantásának oka és célja. In A Rákóczi szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. Szerk Tamás Edit. Sárospatak, 2003, 217-242.

Elviselhetetlen terheket raktak a civil lakosságra. Szétlőtték a városokat, kiélték a falvakat, elpusztították a tartalékokat, és a háború hiénája a pestis tízezer számra szedte áldozatait. Vesztesek lettek a győztesek is. Hugo Grotius (1583–1645) lefektette a háború és béke jogi szabályait. A vesztfáliai békével pedig a tárgyalófelek úgy kívánták három éven át folytatott egyeztetések és megbeszélések után lezárni a harmincéves háborút, hogy ne legyenek többet háborúk. Úgy vélték: az országok között is megvalósítható az univerzum békéje, ahol a bolygók ütközésmentesen járnak pályájukat. A vesztfáliai béke modelljét követő európai békerendszerek az európai hatalmi egyensúly kialakítására törekedtek.²¹⁷

Magyarország három részre széttört állapotában, a háborúk és az állandósult határ menti harcok terheit viselve különös gonddal foglalkozott a jó béke megteremtésével. Bocskai István (1557–1606) Magyarország és Erdély fejedelme zseniális politikáját dicséri, hogy külső hatalmak garanciájával kötötte meg a Habsburg hatalommal a bécsi békét (1606). Azt is elérte, hogy a tizenöt éves háborút lezárják, és a zsitvatoroki békében ő Magyarország és Erdély fejedelme, mint közvetítő hatalom vegyen részt. A békekötési kultúra európai normákban gyökerező alapelveit Bethlen Gábor (1580–1629), Erdély fejedelme úgy fogalmazta meg, hogy a „legnagyobb eszeség és bölcsesség...” Mintegy magyarította a kora újkori Európa vágyát és látomását kifejező gondolatot: „Pax optima rerum.” Nagyon is tisztában volt vele, hogy országa békéjét az európai universális békébe foglalva biztosíthatja. Törekvését folytatta és sikerrel meg is valósította I. Rákóczi György (1593–1648) fejedelem, az Erdélyi Fejedelemséget is befoglalták a vesztfáliai békébe.²¹⁸ Pax sit Christiana, Universalis et Perpetua, ez a vesztfáliai békéről kimondott alapelv nehezen érvényesült.

²¹⁷ A nagy nemzetközi irodalomból: Dietrich Kurze: Krieg und Frieden im mittelalterlichen Denken. In: Heinz Duchhardt (Hrsg) Zwischenstaatliche Friedenswahrung in Mittelalter und Früher Neuzeit Böhlau-Verlag Köln Wien, 1991. 1-44., Leopold Auer: Konfliktverhütung und Sicherheit. Versuche zwischenstaatlicher Friedenswahrung in Europa zwischen den Friedenschlüssen von Oliva und Aachen 1660-1668 Uo. 153-184. – Dieter Wyduckel, Recht, Staat und Frieden im Jus Publicum Europaeum Uo. 185-204.; L. Bély Y. M. Berce J. Meyer: Guerre et Paix dans L' Europe du XVIIe siècle. Paris, 1991. – Klaus Bußmann, Heinz Schilling (Hrsg) 1648 Krieg und Frieden in Europe. Münster- Osnabrück, 1998.; Hans-Martin Klaubach: Diplomat und Maler des Friedens. In: 1648 Krieg und Frieden in Europa Kunst und Kultur. 565-574.

²¹⁸ R. Várkonyi Ágnes: „A legnagyobb bölcsesség és eszeség...” (Bethlen Gábor és az európai béketárgyalások /1648-1714/. Valóság 24 (1981) 2. 1-10. – Uő: Erdély és a vesztfáliai béke In: SRIPTA MANENET. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk: Draskóczy István. Bp. 1994, 187-190.; Uő: Háborúk és békerendszerek. In: Európáról és Magyarországról A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára VI. Sorozatszerkesztő Szabolcs Ottó. Bp. 1996 92-107.

A Habsburg Birodalom és a Magyar Királyság perszonáluniója révén a magyar főméltóságok több törvényben ismertették el a királyokkal jogukat a békekötésekhez. Törvény szavatolta, hogy jelen legyenek a török béketárgyalásokon, a király az országot illető diplomáciai ügyekben kikérje a Magyar Tanács véleményét és békét a magyar alkotmány képviselőjének bevonásával kössenek.²¹⁹ Ezeket a törvényeket sértette meg drasztikusan Lipót császár, amikor az 1664-ben a vasvári békét a magyarok kizárásával, és a főméltóságok tudta nélkül kötötte meg a török szultánnal. A magyarok és európaiak tiltakozásából kötetet lehetne megtölteni. Minden keresztény lelkű ember contradictor az ellen a békekötés ellen” – „Az békekötés ellen kicsiny és nagy rend, mint szájukból kifér becstelenül szólnak...” tudósít a magyar és a nemzetközi közvéleményről Wesselényi nádor. Erdély kancellárja Bethlen János a Magyarország rovására megkötött béke jövőbeli hatása miatt marasztalta el a vasvári megegyezést: „Hol van Magyarország biztonsága? Elveszett Érsekújvár! Hol van Erdély a váradi erőd nélkül? [...] Bevallom, elborzadok a jövőtől félelmemben, mialatt ezeket írom, ugyanis a keresztények most tették le a fegyvert – bárcsak csalatkoznék ebben, és ne hinném, hogy a mi nemzetünk végső lemeszárlására újra fel fogják venni azokat.” Növelte a felháborodást, hogy a béke pontjait sem a főméltóság viselőkkel, sem a vármegyékkel nem közölték, s a Wesselényi szervezkedést kísérő regionális gyűléseken hiába követelték, hogy hozzák tudomásukra tartalmát.²²⁰ Az ország békéhez való jogát Bethlen Gábor és I. Rákóczi György hagyományai szellemében Apafi Mihály (1632–1690) fejedelem vitte tovább, aki az erdélyi-lengyel-francia szövetségben biztosította, hogy a fejedelemséget befoglalják a nymwegeni békébe.²²¹

A Királyi Magyarországon szívós politikai harccal érték el végül, hogy a Habsburg uralkodó ismét elismerte Magyarország részvételi jogát a béketárgyalásokon. Figyelemreméltó, hogy az eredmény több politikai irányzat, nemzetközi igény közös erőfeszítéseként jött létre. A Thököly felkelés katonai és diplomáciai sikerei, meg a készülő török támadás miatt a pápa jelzése, Hollandia és Anglia érdeklődése s nem utolsósorban a központi kormányzat tárgyalókészségét kihasználva Esterházy Pál és köréhez tartozó egykori Zrínyi hívek diplomáciai erőfeszítései hoztak sikert. 1681-ben I. Lipót császár és magyar király összehívta az országgyű-

²¹⁹ 1546/4. tc., 1559/8 tc., 1608/2. tc., 1613/25. tc. 1618/8. és 37. tc., 1622/17. tc., 1630/36. tc., – 1635/27. tc. – 1647/74. tc. – 1649 /7. tc. – 1655/50 tc. – 1659/14. tc. Vö: Siptár Dániel, „Sine nobis de nobis”

²²⁰ Wesselényi Ferenc nádor Rottal Jánosnak, Murányalja, 1664 október 28 MNL-OL P-507 Nádasdy lt. No 466 és Wesselényi ismeretlennek, Murányalja, 1664 november MNL-OL R-199 Wesselényi levéltár, Fasc. 9. – Bethlen János, Erdély története. 1629-1673. Fordította: Vásárhelyi Judit. Az utószót írta: Jankovics József. Bp. 1993, 238. – Dokumentációval: R. Várkonyi Ágnes: Az országegyesítés évszázada. Kézirat.

²²¹ XIV. Lajos Apafi fejedelemnek a 1679. június 8. MNL-OL P-1239 Apafi Gyűjtemény, 3. d.

lést és szentesítette az ország békekötéshez való jogát. A törvény kimondja, hogy a török béketárgyalásokon a magyar résztvevőket a központi kormányzat kiküldöttjeivel egyenlő jogok illetik meg.²²²

Annál nagyobb jogsértésnek számított, hogy a törököt kiűző háborút lezáró karlócai béketárgyalásokra (1698–1699) a magyarokat nem hívtak meg és az országról az ország nélkül döntöttek. Ahogy Rákóczi a külföld tájékoztatására kiadott Manifestumában megfogalmazta: „sine nobis de nobis concluduntur.”²²³

Rákóczi tehát a politikai gyakorlat egész Európában érvényes normáihoz tartotta magát és magyar hagyományokat folytatott, amikor bekapcsolódva a spanyol örökösödési háborúba azzal a szándékkal kezdte meg és harcolta végig a szabadságharcot, hogy az ország államiségét nemzetközi garanciákkal és az univerzális békébe foglalva biztosíthatja. Rákóczi többször is világosan kifejtette, hogy államának munkatársaival, híveivel, hadseregével együtt a békét akarja megnyerni. Sokszor hangsúlyozott elvét mintegy összefoglalva fogalmazta meg 1711. november 24-én Jean Besenval, XIV. Lajos svéd udvarba küldött követe számára: „Ha tekintetbe veszik összes cselekedeteimet, látni fogják csak az általános békével (paix generale) reméltem elérni azt a célt, amelyet első elhatározásomkor áhítottam.”²²⁴

Tapasztalatból tudta, munkatársaival és a császári udvarban hasonló irányba törekvő magyar államférfiakkal együtt, hogy a béke megteremtése súlyos belső viszonyok és külpolitikai kérdések megoldását követeli meg. Béketapogatódzások 1705 előtt is úgyszólván a háború kirobbanásának ideje óta folytak, mert többféle érdek kapcsolódott hozzá. Széchenyi Pál (1645–1710) kalocsai érsek, aki szándéka szerint az ország ügyét a király hűségén maradva szolgálta, 1704 január 2-án elérte, hogy Lipót császártól megbízást kapott, tárgyaljon Rákóczival. Azonban sem a Gyöngyösön tartott megegyezési próbálkozások (1704 március 18–29, augusztus 20–28), sem a selmechányai békeértekezlet (1704. október 17–30) nem járt eredménnyel.

Jogos a kérdés, hogy a kudarcba fulladt kísérletek után miért hoznak törvényt

²²² 1681/ 4. tc.

²²³ 4. pont, Közli: Ráday Pál iratai I. 1703-1706. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán Esze Tamás Maksay Ferenc Pap László. Bp. 1955, 99. – A Manifestumot Ráday Pál fogalmazta, de Rákóczi intenciói szerint, Rákóczi javításaival és neve alatt került kiadásra. Siptár Dániel mutatta ki, hogy a kifejezés előfordul Bercsényi Miklósnak 1703 június 15-én XIV Lajos királynak Bonnac márki, francia rezidens útján küldött harmadik memorandumában. Siptár, 2003, 222-223.

²²⁴ A Francia Külügyi Levéltár Correspondance politique Hongrie (FKL,CPH) című gyűjteményében őrzött eredetiből (16. k. fol: 91-98) magyarul idézi Köpeczi Béla: A Rákóczi szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966. 240, 248. – Fogalmazványa: MNL-OL Rákóczi levéltár, I. Caps. H. Fasc 244. – A levél jelentős részét kiadta: Josef Fiedler: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczys und seiner Verbindungen mit dem Auslande. Wien 1855-1858. II. k. 486-490. – Idézi: Siptár: 2003, 242.

a szécsényi országgyűlésen a békekötésről? Miért volt rá szükség, mit tartalmazott? Hogyan illeszkedik az európai békekultúrába?

Rendelet a vármegyéknek. Az országgyűlés szerteágazó programját a lehetőségek között alaposan előkészítették. Nem történt másképpen a békekötésről hozott törvénnyel sem. Előkészítése két nagy területen folyt. Egyrészt a belpolitikában. Másrészt pedig a szabadságharc külkapcsolatainak európai hatalmi rendszerében.

Rákóczi 1705. április 25-én az egri táborból kelt országos rendelkezését megküldte minden hatalma alá tartozó vármegyének. Tájékoztatót és állásfoglalást rendelt el. Kifejtette, az a célja, hogy az ország szabadságát vagy hadakozással, vagy „a Törvény és a meg maradható (állandó) békesség traktájának securitása által kimunkálkodhassuk.” Utalt az addigi megegyezési kezdeményezésekre, különösen a selmeci tárgyalások kudarcára. Leszögezte, békét csak nemzetközi hatalmak közvetítésével és garanciájával köthetnek.”A végre is édes nemzetünknek javát minden utakon s jobb módokon kimunkálódni igyekezvén, noha Istennek úgy tetszván az jövőbeli pacificationnak állandó megmaradására nézve pro futuri tractatus et pacis sponsoribus, némely felséges királyokat és hatalmas respublicákat az bécsi udvarnak extraserialiter múltóképen projectizáltuk, és most is ily nagy és az egész haza javára célzó jót magunktúl (kit az confederált nemes vármegyék ezen magyar ügy kormányzásásának homagialiter recognoscáltak)²²⁵ folytatni senkinek is botránkozására nem lehetne, mindazonáltal semmi nemű ország dolgaiban az ország híre s akarattya nélkül nem kívánván procedálni az n. /emes/ vármegyéknek is opinioját és consensusát az iránt, hogy az föllyül említett garanciát avagy sponsiot az bécsi udvarnak proponáljuk-é, és a praetitulált felségeket requiráljuk-é, cum solennitate praevia vennünk tanácsosnak itéltük.

Kihez képest minek előtte a bővebb securitásrul és az végezhető pacificationnak állandóságáruul annak idejében az n/emes/ országh szükségképpen végezne, intimáljuk az n/emes/ vármegyének, hogy praevia generális congregationis publicatione consideratióra vévén a praemissacat, és nevezett szerént a projectált gvarantiának mind a bécsi udvarnál leendő propositióját, mind a felséges sponsoroknak szükséges solennis invitatióját pensitálván, maga opinioját, és az szerént consensusát mentül hamarébb literatorie adni igyekezze, s el ne mulassa.”²²⁶

²²⁵ Utalás az 1704 elején megkötött Magyar Konföderációra. Vö: R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc államáról In: Az államiság megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi szabadságharcról. Szerk Czigány István. Bp. 2002, 254 kkl.

²²⁶ Ex Civitate Agriensi, die 25. Mensis Aprilis Anno 1705. – A Nógrád vármegyének küldött példányt Nagy Iván másolta le 1853-ban.: Nógrád Megyei Levéltár (NML) XIV-3 C5/6 fol 39-

Az első Konföderációval nyert hatalmára hivatkozva Rákóczi elrendeli, hogy a vármegyék nyilvánítsanak véleményt a garanciális béketárgyalások ügyében. Valójában látnia kell, hogy a vármegyék mennyire értik meg és fogadják el a külföldi közvetítőkkel és a garanciával megköthető békét.

A Magyar Konföderáció központi kormányzati intézményének, a Consilium Aulicumnak a tagjait Rákóczi iskolázott, művelt köznemesekből válogatta össze. A vármegyei és a városi vezetőréteg ugyancsak többnyire a hazai vagy külföldi egyetemen fejezte be tanulmányait, s könyvtárában az Machiavelli, Bodin, Justus Lipsius és más államelméleti művek mellett ott volt Grotius munkája is. A vármegyék pedig az 1660-as évek második felében sorozatos gyűléseken tiltakoztak a vasvári béke megkötésének módja ellen és követelték, hogy a császár közölje velük a béke szövegét. Többen rendszeresen figyelték a külföldi békekötéseket, és valószínűleg a különböző nyomtatott tudósításokból, újságokból másolták is azokat. Rákóczi rendelkezését Nógrád vármegyében május 4-én Losoncon tartott közgyűlésen olvasták fel és közös egyetértéssel másolták be a vármegyei jegyzőkönyvbe: „Ez ügyben a nemes közösség a közjó felé fordulva és arra tekintve helyesli Öfelsége, a Fejedelem szándékát és méltó megbízását.”²²⁷

Mennyiben fejezte ki Nógrád vármegye a többi vármegye álláspontját is? A rendelkezés visszhangjának rendszeres áttekintése nyilván árnyalja a képet, de bizonyos, hogy általában egyetértést váltott ki. Rákóczi a bajor választóhoz küldött instrukciójának egyik kitétele úgy értelmezhető, hogy a vármegyék elfogadták a garanciális béke elvét.²²⁸ 1705 tavaszán a császárhű magyar körökben is az a vélemény alakult ki, hogy hamarosan megköthetik a békét.

A fejedelmi rendelkezés jelentőségére jellemző, hogy George Stepney, (1663–1707), Anglia bécsi követe is megszerezte, vagy megkapta a dokumentumot. Majd közölte, hogy ezt a magyar nyelvű levelet a horvát bán és császári generális Pálffy János (1663–1751) egyik szolgájával fordította le latinra. Sőt az angol követ tudni vélte, hogy Rákóczi a vármegyéket külön összehívja Egerbe, hogy a

40. Vö: Szirácsik Éva: A nemes vármegyének kezéhez... II. Rákóczi Ferenc levelei és Nógrád vármegyei visszhangjuk I. k. (1703-1705) Salgótarján, 2004, 291-294. – Uő: „Rákóczi levelek” Nagy Iván Rákóczi-kori iratmásolatainak regesztái a Nógrád Megyei levéltárból. Salgótarján, 2005, 148-149. – Pest vármegyének: Hornyik János: Kecskemét története Oklevéltárral. IV. köt, Pest, 1866. 356-358. – Szatmár vármegyének.: A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. Károlyi Oklevéltár) Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. V. 1703-1707. Bp. 1897, 185-186.

²²⁷ Nógrád vármegye, 295.

²²⁸ Mocsonoki tábor, 1705. július 29 Archivum Rákócziánium (AR.) I/I. 379, – Vonatkozó részlet új kiadásra: Köpeczi Béla, (szerk), II Rákóczi Ferenc válogatott levelei. (Rákóczi levelei) Bp. 1958, 67-69.

mediatioról tanácskozzanak. Feltehetően félreértette Rákóczi sorait, mert a vármegyék külön tanácskozásáról nem tudnak a kutatók.²²⁹

Közvetítés és garancia. George Stepney angol követ véleményében is érvényre jutó nemzetközi érdeklődés jól jelzi, hogy a béke kötés törvényének diplomáciai előkészítése sokkal nehezebb feladat volt, mint azt elfogadtatni a vármegyékkel. A hatalmi érdekellentétek valóságos labirintusából kellett Rákóczinak munkatársaival kiutat találni.

Franciaország oldalán Rákóczi két reálpolitikai megfontolással kapcsolódott be szabadságharcával a spanyol örökösödési háborúba. Tudatában volt, hogy a háborút akár a francia király, akár a Habsburg császár nyeri meg, felborul az európai hatalmi egyensúly és az új rendezésben a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség is esélyt kaphat, hogy XIV. Lajos majd befoglalja az országot a fegyveres harcot lezáró általános európai békébe. 1703 március 17-én Brežán várából Bonnac márkinak (1670–1738), Franciaország lengyelországi követének küldött terjedelmes tervezetében Rákóczi miután ismerteti a magyarországi helyzetet, közli az eredményes háborúhoz szükséges feltételeket, már korábbi kérelmére hivatkozva írja: reméli annyira megnyerik a király bizalmát, hogy „nem fog rólunk elfelejtkezni, amikor Európa békéjének visszaadásában fáradozik.”²³⁰ XIV Lajos már 1704 elején kilátásba helyezte, majd többször is megismételte, hogy befoglalja Rákóczi Magyarországot az általános békébe. Minden alkalommal megjegyezte azonban, azzal a feltétellel, hogy Rákóczi nem köt külön békét.

Ez az általános európai gyakorlatra jellemző követelmény Rákóczi diplomáciai döntéseit erősen befolyásolta. Egyrészt korlátozhatta, mert eszerint a háború folyamán nem köthet külön békét. Másrészt különleges érdekérvényesítő fegyvert is adott a kezébe: hivatkozva rá, hogy kénytelen külön megegyezni, vagy hajlik rá, hogy éljen a lehetőséggel. Franciaország elemi érdeke, hogy 20–50 ezer főnyi császári haderő Magyarországon legyen lekötve, a magyarországi háború folytatása érdekében kénytelen méltányolni Rákóczi kívánságait. A fejedelem élt is ezzel a lehetőséggel. Tanulmányának beillő részletességgel számolt be XIV. Lajosnak

²²⁹ Fordításban, április 24. -i dátummal: London, Public Record Office (PRO), SP 80/25 fol, – Elismeréssel a levél tárgyosságáról PRO, SP, 183, – AR II/II, 83, Említi: Márki Sándor, II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1907, I. 431.

²³⁰ Lelőhelye: FKL, CPH, tome 9 pièce 30. Magyar fordításban közölte: Thaly Kálmán, A székesi gróf Bercsényi család története. II. k. Bp. 1892, 465-466. – Eredetiben közölte: Lukinich Imre, II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára. AR I/XI, Bp. 1935, 417-449. Ismerteti és fordításban közli: Köpeczi Béla: 1966, 40. és Rákóczi külpolitikája és a szabadságharc nemzetközi jelentősége. In: Rákóczi tanulmányok. Szerk Köpeczi Béla- Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1980, 208. – Siptár Dániel, 2003, 229.

arról, hogy a császári udvar mennyire kívánna a békét, de érdemi biztosítékot nem helyezett kilátásba, vagy Lipót császár fia, I József ifjabb király személyét kínálta fel garanciául. Így érte el Rákóczi, hogy a francia király rezidentst küldött udvarába. Des Alleurs (1643–1725) máriki 1705 március 11-én, éppen az országgyűlés előkészítésének idejére érkezett meg Rákóczi egri udvarába. A király május 18-án keltezte megírja neki, hogy Rákóczit ünnepélyesen is elismeri Erdély fejedelmének és kötelezettséget vállal, hogy a spanyol örökösödési háborút lezáró általános (univerzális) békébe beiktassák.²³¹ Ezek után Rákóczi méltán elvárta minderről a hivatalos okmányt.

A külpolitika mindenütt többtényezős. Rákóczi magas szinten élt a többtényezős módszerrel úgy, hogy átlátta az európai erőviszonyok labilis jellegét, viharos változásait és követni is tudta a gyorsan átalakuló viszonyokat. Des Alleurs megérkezése után Rákóczi nem titkolta csalódását, mert a királytól írásban lefektetett megállapodás helyett, mindössze szóbeli ígéretet kapott. Bonnac márkinak címzett 1705 április 4-én kelt levelében írta, hogy Des Alleurs nem hozta meg, amit várt, a király írásos biztosítékát. „Nincs semmiféle garanciám, sem pedig formálisan megkötött szerződés. Magamat és hazámat, mely egyedül a király kegyeiben reménykedett, veszedelemnek tettem ki. Des Alleurs úr nem kapott parancsot arra, hogy biztosítékot adjon: belefoglalnak-e az általános békekességbe vagy nyújtanak-e menedéket balszerencse esetén nekem és azoknak, akik követni fognak. Így őszinteségem ellenére ma szilárd alapom nincs, ne vádoljanak tehát álhatatlansággal, ha megpróbálok erőmhöz képest a legjobban szolgálni a közös ügynek s nem várom meg, hogy torkomra tegyék a kést.”²³² Valóban „nem várta meg.”

Franciaország höchstadi-blenheimi csatavesztésében (1704 augusztus 13) rejlődöntő fordulatot a spanyol örökösödési háború és egyben Magyarország esélyeire nézve Rákóczi Emlékirataiban világosan jelezte.²³³ Szinte valamennyi a szabadságharcra foglalkozó történeti áttekintés idézi az Emlékiratok idevágó részletét: Rákóczi ezzel elvesztette a katonai győzelem egyetlen reményét, amiért belefogott a háborúba. Indokolt a kérdés, akkor miért maradt fegyverben? Egyrészt ettől kezdve még intenzívebben foglalkozik a háború eredményes befejezésének feltételeivel. Másrészt, és témánk összefüggésében ez döntő szempont, a háború kezde-

²³¹ Köpeczi Béla: 1980, 209. – Köpeczi B.-R. Várkonyi Á.: II. Rákóczi ferenc Harmadik bővített kiad., Osiris, 2004. 288.

²³² Egri tábor, 1705, április 4. Fogalmazvány. MNL-OL G-16, E. /112. Szövegkritikával, variáns magyar fordításban is, a vonatkozó részletet kiadta: Köpeczi Béla: Rákóczi levelei., 62–63.

²³³ Emlékiratok, 340. Következményeiről szakirodalom is egyhangúan: Linda and Marsha Frey: A question of Empire: Leopold I and the War of Spanish succession. 1701-1705. New- York, 1983. – Lucien Bély, Les relations internationales en Europe (XVIIe-XVIIIe siècles) Paris 1992. 396. kkl.

te óta nem hagyatkozott egyedül Franciaország segítségére, hanem több tényező diplomáciát alakított ki. Erre vitték a magyar politikai kultúra hagyományai, a kor szokásrendjében gyökeredző eljárások és a rendkívül gazdag államelméleti irodalmi ismereteiből leszűrt megfontolások. Különösen két irányban létesített kapcsolataiból várható segítséget. Ezek a tengeri hatalmak és a szomszéd országok, beleértve a szomszédos Lengyelországban megjelenő svéd királyt is.

A Habsburg Birodalom és a tengeri hatalmak, Anglia és Hollandia nagykoalícióját a kezdetektől fogva több labilis tényező terheltte. A két protestáns ország érdekében állt, hogy Magyarországon elhallgassanak a fegyverek. Társadalmi aggodott hittestvéreiért, a magyar protestánsokért, és amikor Tige ezredes felégette a nagyenyedi kollégiumot, Angliában országos gyűjtést indítottak megsegítéséért. Hollandiával együtt Anglia is mielőbb hozzá kívánt jutni a Bécsnek adott kölcsönei fejében lekötött magyarországi és erdélyi rézbányákhoz. Emellett a City urainak elemi érdeke volt, hogy a Habsburg kormányzat minél nagyobb haderőt vethessen be a francia hadszíntére. Miközben a két ország bécsi követei a kezdetektől fogva élénken foglalkoztak a magyarországi megegyezéssel, az európai hatalmi erőegyensúly szempontjából is a garanciális béke hívei voltak, és keresték a Habsburg kormányzat katonai pártjának szándékát. A Haditanács terve, a „magyarországi rebellio” gyors leverése pedig a nagy veszteséggel járó nagyszombati győzelem (1704 december 26) ellenére egyre inkább áttolódott a generálisok álmaiba.

Anglia és Írország királynőjéhez, Anna királynőhöz (1702–1714) a Parlament alsóháza már 1705 februárjában feliratot intézett: mozdítsa elő, hogy a császár béketárgyalásokat kezdjen a magyar malcontensekkel. A királynői válasz egyértelmű ígéret: mindent elkövet, hogy a császárt béketárgyalásokra **ösztönözze**.²³⁴

Rákóczi többször is hangsúlyozta, hogy a béke biztosítéka az európai hatalmi erőegyensúly. A magyar politikában, amint utaltunk rá, nem Rákóczi idején merült fel a garanciális béke elve. Hagyománya elevenen élt és belekerült az angol tárgyalások érvanyagába. Amikor az 1705 február végén Anglia bécsi követével George Stepneyvel tartott megbeszélésen báró Johann Friedrich Seilern (1646–1715) császári főkancellár kijelentette, hogy nem szokás a király és alattvalók között idegen országok képviselőinek közvetítenie, Stepney udvariasan magyar történeti példára hivatkozott. Előadta, hogy 1620-ban II. Ferdinánd császár és Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelem között létrejött békében spanyol, francia, lengyel királyok vállaltak a garanciát. Seiler az ellenkezőjét kívánta bizonyítani.²³⁵

²³⁴ Az angol bécsi követség levelezési naplójából, másolat. 1704/1705 February, AR II/II. 29.

²³⁵ Stepney jelenetése Harley miniszternek, Vienna, 1705 febr. 28. AR II/II,33. – A mediatorok Rákóczi álláspontjában is kételkedtek, legalább is egy elfogott a francia királyhoz intézett le-

I. Lipót kormányzata ellene volt a garanciális megegyezésnek, a magyar háború békés lezárását egyedül az uralkodójukhoz visszatért alattvalók hűségesküjével vélte megvalósítani.

1705 május 5-én I. Lipót császár és magyar király befejezte közel ötven éves uralkodását és I. József foglalta el a trónt. Régen készült rá, évek óta árnyékkormányt alakított híveiből, trónra lépésével pedig apja kormányzótestületét félreállította. József, az első magyar király, aki nem választás, hanem örökösödés útján foglalta el a trónt. Rákóczi és hívei az 1687-évi országgyűlés alkotmányváltását, a királyválasztás és az Aranybulla ellenállási záradékának eltörlését törvénytelennek nyilvánították. Ugyanakkor I. Józsefet korábban Rákóczihoz jó viszony fűzte. Az ifjú császár és király keresztapja volt a fejedelem József fiának és feltehetően szökését is segítette bécsújhelyi börtönéből.²³⁶ Legfőbb tanácsadója, Johann Wenzel Wratislaw (1669–1712) cseh kancellár és diplomata, a Haditanács elnökével, Savoyai Jenő herceggel (1663–1736) együtt azonban messzemenően ellene volt a garanciális megegyezésnek, s csak súlyos feltételekkel hajlandók tárgyalni.

Ezt az álláspontot fogalmazta meg határozottan Theodor Salm herceg (1648–1710), I. József új kormányának főudvarmestere s egyben a Titkos Tanács elnöke a magyar béketárgyalásról június 5-én tartott tanácskozáson. Magyarország ügyeit a Haditanács kezeli, mivel fegyverrel meghódított tartománynak tekintik, és semmi külföldi közvetítést, vagy garanciát nem fogadnak el. A békekötés nem lehet más, minthogy a császár megbocsát és kegyelmet ad megtévedt alattvalóinak²³⁷ Rákóczi és hívei azonban ezen az alapon még előkészítő tárgyalásokra sem voltak hajlandók.

Ezzel szemben Churchill, John duke of Marlborough (1650–1722) herceg, 1705-ben katonai szempontból egyenesen sürgetőnek látta, hogy lezárják a magyarországi háborút és a Habsburg császár a teljes hadipotenciálját a nyugati hadszíntereken vethesse be. Befolyásának is köszönhető Anna királynő álláspontja: a leghatározottabban ragaszkodott hozzá, hogy szövetségese mielőbb kössön a magyarokkal békét. Stepney mellé, mint különleges megbízottat, Sunderland gróftól küldi, olyan instrukcióval, hogy kövessen el mindent a tisztességes vagyis garanciális békekötés érdekében. Stepney pedig felhatalmazást kap, hogy Anglia és

velük szerint azt állítják, hogy nem akarnak a béketárgyalásokba kezdeni. A mediatorok nyílt válasz kérnek. *Puncta Domini Deputatis Hungaris exhibita pro memoria.* AR II/II, 40–41.

²³⁶ Charles W. Ingrao: *In Quest and Crisis: Emperor Joseph I. and the Habsburg Monarchy.* West Lafayette, 1979.; R. Várkonyi Ágnes: *A király és a fejedelem. II. Rákóczi Ferenc, I. József és az európai hatalmi egyensúly 1676–1711.* In: Fazekas István Újváry Gábor (szerk) *Történelmi utazás, Ausztria és Magyarország.* Collegium Hungaricum, 2001. 55–66.

²³⁷ Stepney jelentése Harleynek, Vienna, június, 13, 1705. AR II/II. 115–116.

Hollandia közvetítésével és jótállásával megindítandó béketárgyalás szükségességéről meggyőzze a bécsi minisztereket.²³⁸

A Habsburg kormány nem fordulhatott szövetségese ellen, a spanyol örökösödési háború addigi és ezután következő győzelmeit is kevés kivétellel Marlborough herceg katonai zsenialitásának köszönheti. A császári udvar álláspontjának megváltozásához közvetett módon a nádorispán, Esterházy Pál (1635–1713) herceg is hozzájárult. Nádori körlevélben tudatta a főispánokkal Lipót császár halálát, s tikára, Jeszenszky István azzal a hírrel tért vissza Magyarországról, hogy Rákóczi és kormányzóköre ragaszkodik a garanciális tárgyaláshoz. Széchenyi Pál kalocsai érsek pedig hivatalosan is tudatta vele, hogy ha az ifjú császár nem fogadja el a jótállást, Rákóczi országgyűlést hív össze, üresnek nyilvánítják a trónt és kormányzót választanak.²³⁹ A központi kormányzat háborús pártja erre csapatösszevonásokkal és támadási tervvel felelt, de a kincstár hiánnyal küzd, József császár 400.000 korona kölcsönt kért Angliától. Ezután nem meglepő, hogy június 24-én Philip von Sinzendorf (1671–1742) főudvarmester tárgyalásra hívta Stepney és Hammel Bruyninx követeket. A tárgyalásról George Stepney számolt be.

A főudvarmester közölte: a császár megtartja koronázási esküjét, orvosolja a sérelmeket és Rákóczit ünnepélyesen hercegnek nevezi. Stepney, a korabeli Európa egyik legjobb diplomatája udvariasan zsarolt: ha a császári kormányzat nem megy bele a garanciális békébe, a magyarok üresnek nyilvánítják a trónt. Ismerte Rákóczi, Széchenyi Pál és Bercsényi Miklós többször kinyilvánított álláspontját, hogy csak garanciális békéről hajlandóak tárgyalni. Sinzendorf és Salm felháborodott: a garanciális béke megalázó a császárra és királyra nézve. Különben a mediatiót elfogadták.²⁴⁰

Közben Sunderland gróf megkapta Robert Harley (1661–1724) miniszter június 26. / július 7-én kelt értesítését: a Lordok Háza sürgeti, hogy egyezzenek meg a magyarokkal²⁴¹

1705 június utolsó hetében és július első napjaiban azután nyilvánvalóvá vált, mégis van remény a tárgyalásra. Rákóczi és I. József császár egyaránt elfogadta, hogy Anglia és Hollandia közvetítésével kezdik majd meg a béketárgyalásokat. Rákóczi az Olcsa melletti táborban 1705 július 3-án kelt levelében köszönte meg Anna királynőnek fáradozását, hogy az ország és a nép elnyerje a békét. S hason-

²³⁸ Anna királynő Instructiója Windsor, 1705, június 17. AR II/II,127-132.

²³⁹ Stepney Harley miniszternek, Vienna, 1705 június 2. AR II/II,138.

²⁴⁰ Stepney Harley miniszternek, Vienna, 1705, június 27. AR II/II,144.

²⁴¹ Stepney Harley miniszternek, Vienna, 1705, július 8. AR II/II, 156.

lóan mond köszönetet a holland rendeknek.²⁴² A nádor pedig Memorialist ad be a császárnak a mielőbbi béke érdekében.

A fejlemények nem kedveztek a francia érdekeknek. Des Alleurs egyre idegebben tájékoztatja Versaillesst, s utasításának megfelelően mindent elkövet, hogy a béketárgyalásokat elodázza. XIV. Lajos felemeli a segélypénz összegét, kinyilvánítja, hogy hajlandó elismerni Rákóczi erdélyi fejedelmi méltóságát, s kötelezettséget vállalni, hogy befoglalja a Magyar Királyságot az általános békébe.

Brüsszelben, a bajor választófejedelem Miksa Emmanuel (1679–1726) udvarában, a francia magyar kapcsolatok közvetítésének fontos bázisán Vetési Kőkényesdi László (1680?–1756). vitte a Magyar Konföderáció ügyét. A tehetséges, intelligens, ügyes, de fiatalsága révén kevésbé tapasztalt követnek a diplomácia öreg rókáit is próbára tevő bonyolult helyzetben kell Rákóczi érdekeit, koncepciójának megfelelő módon képviselnie. Olyan diplomáciai központban, mint a könnyed választófejedelem udvara, ahol a francia megbízott, Oierre-Antoine Rouillé egyik legfőbb feladata, hogy tudósítson Rákóczi valódi szándékáról: békét köt vagy harcol tovább. Kőkényesdinek Rákóczi július 29-én keltezett utasítása alapján Miksa Emmanuel elé kell terjeszteni egy javaslatot a francia-bajor-magyar szövetségről. Mellékelt levélben világosan összefoglalja: eddig nem kötött vele szerződést a francia király: „ez volt az oka, hogy a békeség traktáját eleitül fogvást kezdvén mindedig folytattam”²⁴³ Vagyis érvényes szerződés birtokában beszünteti a tárgyalásokat. Kőkényesdi 1705 augusztus 28-án közvetlenül küldi a francia udvarba a javaslatot. Közli Rákóczi álláspontját: az ország rengeteg áldozatot hozott, tele van az elesett katonák özvegyeivel és árváival. A császár, Anglia és Hollandia a megegyezést sürgeti, a Magyar Királyság viszont azt kéri, hogy XIV. Lajos kössön a fejedelemmel szoros és örökös szövetséget, s az okmányt még az országgyűlés előtt küldje el. A mellékelt szövetséglevél tervezetben az első két pont a békekötéssel foglalkozik: a legkeresztényebb király Erdélyi Fejedeleme tudta és beleegyezése nélkül nem köt békét és a megkötendő béke szavatolja a Fejedelemség önállóságát Rákóczi és hívei biztonságával együtt, a békeidőben is pénzbeli támogatást nyújt, mert csak így biztosítható az ország „örök békéje.” A francia udvar ezúttal formai hibát talál: a szerződéstervezet közvetítésére Des Alleurs márki jogosult.²⁴⁴ Miksa Emmanuel választófejedelem csak Rouillé francia követtel együtt volt hajlandó

²⁴² Stepney Harly miniszternek, Vienna, 1705, július, 11. AR II/II 161-162. – PRO SP 80/26 fol 135. – Rákóczi levele Anna királynőnek: Ex Castris ad Olcsa positis, 1705, július, 3. AR II/II, 174-175.

²⁴³ Részletesen: Köpeczi Béla: 1966, 104-109. Uő: Vetési Kőkényesdi László kuruc diplomata és a császár katonája 1681?-1756, Bp. 2001. 7- kkl.

²⁴⁴ Szövegvariánsairól: Köpeczi, 2001, 13-14. A szövetségtervezet franciául és magyar fordításban: 22-24.

Kökényesdit fogadni, és nem bízott a fejedelem őszinteségében. Szerinte Rákóczi sürgetése a francia szerződés megkötésére csak azt szolgálja, hogy ürügye legyen a megegyezésre a császári udvarral. Kökényesdi eleve kételkedett benne, hogy a legkeresztényibb király beváltaná ígérését és megkötné a szerződést. Majd fiatalos túlbuzgóságból bead a választóhoz az országgyűlés céljáról egy Rákóczi nevével jelzett június 24-én datált levelet, eredetijét azonban nem tudja felmutatni.²⁴⁵ Fokozza a zavart Miksa Emmanuel álláspontja: ha a magyarok üresnek nyilvánítanak a trónt, nem zárkózna el, hogy királlyá válasszák.

Ha létrejönne Rákóczi szerződése a francia királlyal, nem lenne bizonytalan, hogy kimondják az interregnumot, és módosíthatná esélyeiket a béke tárgyalásokon. Csakhogy Rákóczi maga is kevésbé bíz a császári kormányzat őszinteségében. Erre vall Surányból július 19-i keltezéssel elküldött Thököly Imrének címzett országgyűlési meghívójához fűzött megjegyzése. Részletesen foglalkozik erdélyi fejedelmi méltósága francia elismerésével és az esetleges béketárgyalásokkal. „Most újonnan a francia király, követe által, erdélyi fejedelemnek agnoscáltatván assecuratióit megújabbította, hogy követeink nélkül, kiket is úgy mint erdélyi fejedelmét admittáltatni fog, a békeség tractájához nem kezd.” Különben Thököly hírei tévesek az általános európai békéről, attól még messze vannak. Bizonytalan számára, hogy József császár valóban hajlandó e a béketárgyalásra, és vajon azt elfogadja-e az „ország”, vagyis az országgyűlés. Jelzi, hogy a porosz és svéd király garanciájához is ragaszkodniuk kell. „Ha az ország dolgai tracta által mennek végbe nem remélem, a svékus és prussiai királyok gvarantiája nélkül lehessen valami a dologban, accedálván hozzájuk az anglus, hollandus is, kiknek mediatioját már acceptáltam.”²⁴⁶

Rákóczi a szomszédos országokat, Közép-Európa hatalmait közös szövetségbe próbálta összefogni s programjába befoglalta a békekötés távolabbi céljait. Gyorsan változó erőviszonyokhoz alkalmazkodva az 1704. évi sikertelen kísérletet, hogy szövetséget kössön a szomszéd országokkal, 1705 elején újabb követte. A lengyel – svéd – porosz konföderáció tervében ugyancsak fontos tényező a garanciális béke. A lengyel, svéd s végül a porosz királyi udvarba küldött követének Ráday Pál bizalmas secretariusának adott, 1705 április 30-án kelt instrukciójában központi gondolat az univerzális béke. A három hatalom konföderációja nemcsak a térség békéjét biztosíthatja, hanem egész Európa hatalmi egyensúlyának megteremtéséhez hozzájárulhat. Különösen akkor, ha az angol királynő és a holland

²⁴⁵ Kökényesdy Rádaynak, Brüsszel 1705 augusztus 10, Ráday-iratok, I. 314-315. Vö: Köpeczi Béla, 1966, 106.

²⁴⁶ Rákóczi Ferenc Thököly Imrének, Surány1705, július 19, Másolat, MNL-OL G-16, H, II/3 a. Kiadva: AR. I/I. k. 374-376. Új kiadásra: Rákóczi levelei, 1958, 65.

köztársaság felismeri jelentőségüket. Majd követve a hirtelen megváltozott viszonyokat július 29-én kelt instrukciójában Rákóczi a következőket írja Rádaynak: ha „az svéciai királlyal instrukciója szerint véghez nem viheti dolgát, elég is lesz mostanában, [...]hogy az említett svéciai király, ha az mi békességünk az universalis békességgel concurrálna, assecuratiót ad, hogy abban minket is comprahendáltatni kíván, az francia király adott assecuratiója szerint, és úgy mint az erdélyi fejedelem követjét fogja admittáltatni követeinket. Kegyelmed a prussiai udvart mindenekrűl informálja, assecurálván, hogy a gvaratiája kérésétűl nemcsak nem recedáltunk: de aztat az országgyűlésében is sürgetni fogjuk, jóllehet az új császár igen contrarius benne.”²⁴⁷

Változó erőviszonyok. Nehéz lebontani a készülő országgyűlés valós programjában a béketárgyalásokkal összefüggő különböző vélemények, félreértésülések és feltételezések rétegeit. Bizonyos azonban, hogy a nemzetközi és a magyarországi fokozott várakozást a bizonytalanság táplálta. A tágran értelmezett politikai helyzetben többféle lehetőség rejtett. Különböző érdekek keresztezték egymást. Párizs, London, Bécs és Krakkó egyaránt latolgatta, milyen irányt vesz Rákóczi Magyarország. Legfőbb kérdésnek az interregnum és a királyválasztás bizonyult, mert végtelen befolyásolja az esetleges megegyezést.

Erdélyben és a magyarországi területeken, ahol Rákóczi katonasága megvetette a lábát, más forrásból táplálkozva és más megoldásként erősödött az várakozás, hogy új királya legyen az országnak. Bercsényi az öreg király halála után azonnal felvetette, hogy kimondhatják az interregnumot. A legkülönbözőbb szociális rétegek körében fogalmazták meg, hogy az országgyűlés királyt válasszon. Mégpedig úgy, hogy üresnek nyilvánítják a trónt és Rákóczit kiáltják ki Mátyás király méltó örökösének. A várakozás reálisnak tekinthető, ha figyelembe vesszük I. József magyar királlyá koronázásának a hazai és a külföldi közvélemény többé-kevésbé jelentős részében elutasított, vagy vitatott körülményeit. Az ország nemességének jelentős része elfogadhatatlannak minősítette az 1687-i törvényeket, és a XIV. Lajos el is várta, hogy királyt válasszanak. Rákóczi az első katolikus államférfi, aki protestáns elődeit követve harcba szállt a magyar alkotmány, a magyar államiság védelmében. Uralkodói képességeit az udvarában megfordult külföldiek, s még a

²⁴⁷ Rákóczi Ráday Pálnak, 1705, július 29 Mocsonoknál lévő táborból. AR I/I, 281. – Vö: R. Várkonyi Ágnes: Lengyelország és „az európai hatalmi egyensúly” II. Rákóczi Ferenc politikájában. Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk: Erdei Gyöngyi – Ngy Balázs, Monumenta Historica Budapestiensia XIV. Bp. Történeti Múzeum. É. n. 332-333.

kritikus Des Alleurs márki is elismerte. Dinasztiáját félreérthetetlenül reprezentálta Forgách Simon (1669–1730) generális, az erdélyi hadak főparancsnoka az országgyűlés előkészületei idején megjelentetett mű, Zrínyi Miklós, A török Áfium ellen való orvosság szép ajánló soraiban. S az erdélyi fejedelmi beiktatásra készülve a magyar jezsuiták önállóságáért harcoló Kapi Gábor professzor társaival Kolozsvárott a Fő téren a hatalom jelképét, Porta Triumphalis-t állított fel, és a kapu felső homlokzatát a Báthory-Rákóczi családból származó lengyel királlyal és erdélyi fejedelmekkel ékesítette.²⁴⁸

Ellene mond viszont a királyválasztásnak, hogy a francia szövetségi ígélet bizonytalan, az ország rendi főméltóságai a Habsburg kormányzat, a koronás fő oldalán, vagy hatalmi szférájában maradtak, Ha üresnek nyilvánítják a trónt, célszerű azt külső, diplomáciai és katonai segítséggel szolgáló s nemzetközi uralkodó körök származékával betölteni, de a pályázó Miksa Emmanuel választófejedelem személye, alighogy felmerült máris gondokat okozott. I. József hajlik a megegyezésre és a kilátásba helyezett angol holland közvetítés és garancia jelentős eredmény.

Rákóczi tökéletesen tisztában volt a háború terheivel, a folytatásából az országra háruló nehézségekkel. Tudott az egész Európára jellemző általános békevágyról, sőt óvatos tárgyalási kezdeményezésekről Höchstadt-Blenheim után. A békekötésről számba vett minden lehetőséget. Természetesen a béketárgyalások belpolitikai és külpolitikai előkészítését is nagyon sok bizonytalan tényező kísérte.

A császár híveit ugyancsak behatóan foglalkoztatták a különböző lehetőségek. Czobor Márk (?–1728) Heister Siegbert tábornagy (1646–1718) hadsegédje 1705 tavaszán, március 21-én szinte értekezésnek tekinthető leírásban mérlegelte a békekötés esélyeit. Jól értesültségéhez nem férhet kétség. A tájékozott Heister bizalmas köréhez tartozott. Nagy hírnevet szerzett azzal, hogy a nagyszombati csatában a hadvezér életét mentette meg, ahogy a tábornagy maga elbeszélte: a csata forgatagában egy miskolci hajdú közvetlen közelébe került, rásütötte pisztolyát s hiába kapta el a fejét, mert a hatalmas termetű vitéz már emelte rá a kardját, s vége lett volna, ha ebben a pillanatban hadsegédje nem lövi szíven a támadót.²⁴⁹

A királyi főajtónálló címet már korábban elnyert Czobor Bécsben nagyon jól látja a béketárgyalások nemzetközi meghatározóit. Tudomása van róla,

²⁴⁸ Összefoglalóan: R. Várkonyi Ágnes: Rendhagyó országgyűlés 1995. 25–29.; Uő: A kolozsvári Porta Triumphalis. Emlékkönyv Szilasy József tiszteletére. Szerk: Szilágyi Csaba. S. a.

²⁴⁹ Markó Árpád: A nagyszombati csata. Új kiadásra: Markó Árpád II. Rákóczi Ferenc csatái. Válogatott tanulmányok. Sajtó alá rendezte Mészáros Kálmán. Nap Kiadó (2003), 135–136.

hogy a selmebányai tárgyalások béke biztosai ismét megfordultak Rákóczi táborában. „Szirmay, Okolicsányi és Viza²⁵⁰ uraimék, két hétnek előtte újonnan Rákóczi és Bercsényihez s azon rebellis statusokhoz le küldettek, irt is már Szirmay Méltóságos Pálffy Miklós (!) úrnak ő Excellenciájának, melyet is io békességnek reménségével biztat, adgya az úr Isten bizony valóban máris körmünkre éget, megh emlegethetjük húsz esztendő múlva is Rákóczi és Bercsényi kurucz háborúját. Én ugyan in hoc (!) materia hitetlen Tamás vagyok, látván az kuruczság h erőtlenségünket, Békességet csenálni akarjon, legalább mégh ezen a nyáron von/n/ ani fogják az dolgot, eventusát megh akarván várni, és látni Olasz országhis s Imperiumbeli Campaniaknak, addigh principálisra rebelliam, több pinztis csinálnak magoknak, ha nekünk szolgál az szerencse nem mondom, hogy meg nem aláznák magokat, de ha nem, bizony mégh tovább is Franciaji (!) királlyal confoderatiojokat mindenképpen manutenealni fogják, mindazonáltal jobbat köll biznunk, Dunán innend való Földis nagyob részrül mind hozzájuk állott, és az bizonyos minden nap szaporodnak fegyvert is osztat az parasztságnak Rákóczi, az mieink pediglen naponként fogyna, éhség és nyomorúság miatt, gyün ugyan még két regiment lovas / egy gyalogh Imperiumbol két hét alatt itt leszen / Olasz országban az Veronat az Franciák rövid nap megh veszik, mindenütt bizony csak imígy–amígy vagyunk. Eugen herceg két hét alatt bizonyosan meghindul Olasz országban, holott húszezer embere armadakon kerül, Dániai és Pruszi királyoktul Fölséges úrnak segítségére commandoja alá rendeltetett. Magam is resolváltam magamat, úgy mint general adjutáns ő Hercegségével ki mennem, látom, hogy csak katona világ vagyon, az után is, ha békesség lesz is, leszen Fölséghes Úrnak katonára szüksége.”²⁵¹

A pillanatnyi katonai erőviszonyok azonban gyorsan változtak. A császáriak „erőtlenségét” látványosan megcáfolta Károlyi dunántúli veresége és március 31-i magányos menekülése át a Dunán, Bercsényi Miklós ugyancsak értekezésnek beillő hosszú elemzést irt a béketárgyalások esélyeiről. „Pozsonban ugyan köz az híre, hogy óránként várják az követeket és bizonyosnak tartják az békességet. Adja az irgalmas Isten az jót! – az ki hogy meg ne lehessen, nem mondom; de az mint látom az propositiókot: üdőt s alkalmatosságot kíván a tracta.” Egyetért Rákóczi álláspontjával, hogy „nem lehet ...az ország híre nélkül még csak a quarantiát is

²⁵⁰ Szirmay István (?-1711) nádori ítélőmester, Okolicsányi Pál (1650-1715/21) ügyvéd, Túróc vármegyei nemes, Rákóczi egykori jogtanácsosa, aki részt vett a szervezkedésben majd a király hűségére tért, és Viza János kalocsai prépost

²⁵¹ Czobor Márkus levele Erdődy Györgynek. Vienna, 1705 márc. 21. Szlovákia, Erdődy lt. Karton 12. (folio szám nincs.)

nomine regni acceptálni, annyival is inkább tractálni.²⁵² Látható, a béketárgyalások kérdését Bercsényi Miklós is, miként Rákóczi szorosán összekapcsolja az országgyűléssel.

A katonai erőviszonyok fejleményei nem kedveztek a Magyar Konföderációnak. I. József császár leváltotta Heistert és az öreg tapasztalt Ludwig Herbeville tábornagyot nevezte ki a császári csaptok magyarországi főparancsnokának. A közvetlen irányítása alá vont itáliai hadjárat érdekében pedig növelni kívánta a császári haderő létszámát.²⁵³ Miután meghíusult Bottyán János generális dunántúli hadjárata (június 20–22), Rákóczi tervét Herbeville tábornagy bekerítésére generálisai nem tudták megvalósítani és augusztus 11-én Vöröskő és Pudmeric között egy kisebb összecsapás is a császáriak javára dőlt el. Kedvezőre fordulván a császáriak számára a magyarországi hadi helyzet a Habsburg kormányzat katonai pártja fölénybe került. I. József császár megváltoztatta álláspontját.

Eszerint a béketárgyalásokat csakis az 1687. évi törvények alapján kezdek el. Ez azt jelentette, hogy Rákóczi híveivel együtt ismerje el az örökös királyságot és híveivel együtt mondjon le az Aranybulla ellenállási záradékáról. Messze túllépve a korabeli béketárgyalások szokásrendjét József császár azt kívánta, hogy Stepney és Hammel–Bruyninx mint békeközvetítők menjenek el az országgyűlésre és érvényesítsék kívánságát. Vagyis vegyék rá Rákóczit és híveit, hogy az országgyűléssel ismertessék el a dinasztia örökösödési jogát a magyar trónra és nyilvánítsák semmisnek az Aranybulla ellenállási záradékát. A kívánság az angol-holland béke biztosokat meglepte, felmérték, hogy Rákóczi és kormányzóköre ezt nem fogadhatja el. Anna királynő a mielőbbi méltó béke megteremtése érdekében írt császárnak és a császárnénak.²⁵⁴

A béketárgyalásokról terjengő hírek csak növelték a Magyar Konföderáció országrészén a belső feszültségeket. Különösen az ezredekben nőtt a nyugtalanság, megdőbentető méreteket öltött a szökés, és a földesurak hazaparancsolták jobbágyaikat. A helységekből és az államvezetés köreiből egyaránt kiéleződtek a vallási ellentétek. Bercsényi részletesen ír a „Catholicus Status” panaszáról, nemcsak a papok, világiak is úgy beszélnek, – közli Rákóczival – hogy „pennámra bíznom nem kívánom.” A katolikusok mellőzöttnek érzik magukat a Konföderáció kormányzótestületében vallásuk miatt. Rákóczi aláhúzza a következő sorokat: „tartják igen sajnálatosnak, hogy az Nagyságod Udvarának miniszterjei (mert így neveztetnek communiter) mind

²⁵² Bercsényi Rákóczinak, Újvár, 1705 április 22. AR I/IV. 471-475.

²⁵³ Harley Stepneynek Whitehall, 1705 augusztus, 14/29ARII/II 199.

²⁵⁴ Lord Sunderland 1705 augusztus. 29/18- i és Stepney jelentése Harley miniszternek, Vienna 1705. szeptember 2. AR II/II, 197-198. 199- 200.

acatolikusokból állnak, senki abban promócióját sem magának, sem relígióknak dolgának nem várhatja...” s részletezi a képtelen vádat, hogy a fejedelmi udvartól távol tartják a katolikusokat.²⁵⁵ A protestánsok viszont elkobzott parochiáikat követelik vissza és fellángoltak a templomok körüli harcok. Fejedelmi pátensek sora ígerte, hogy a különböző felekezetek igényeit és sérelmeit az országgyűlésen rendezik. Katonafolyamodványok tudósítanak, hogy a jobbágykatonák helyzete államhatalmi szintű megoldást kíván. Ha azonban békét kötnek, minden marad a régiben?

„Válasszák azt, ami a legértelmesebb.” 1705. július 1-én az Ócsa melletti táborból kibocsátott meghívójában Rákóczi még a Rákosi mezőre hívta össze az országgyűlést. Témánk összefüggésében az a fontos, hogy igyekezett megnyugtanni az országot, feloldani a béketárgyalásokról szállongó ellentmondó hírek keltette zavart és bizonytalanságot. Hangsúlyozza, hogy mint addig, ezúton is az a cél vezet, hogy „az ország dolgait tegyük minnyajoknak nyilvánosságossá.” Őszintén a valóságot tárja az ország elé. Közli, hogy az Ausztriai ház hajlandóságot mutat a békére, bár őszinteségében nem bízik. Külső hatalmak pedig bejelentették, hogy közbenjárnak és közvetítenek az ország megcsendesítése érdekében. Nehogy bárkinek is balvélekedése lehessen, hogy elmulasztotta a kedvező alkalmat, vagy időnek előtte megbékélt, az országgyűléssel együtt, közösen kell dönteniük, hogy „az ország csendes békességének és régi tündöklő szabadságink tellyes gyümölcsét magok után maradandó posteritasra is hagyassák.”²⁵⁶ Egybevág a meghívó kissé patetikus szövegével az Emlékiratok tárgyyszerűbb tájékoztatása is. A gyűlés összehívásának egyik célja valóban a béketárgyalások körül kialakult tévedések tisztázása és kölcsönös tájékozódás volt. „Főképpen két okból hívtam össze ezt a gyűlést” ismerteti szándékát Rákóczi. Egyrészt, mert a császár követei azt híresztelték, hogy a békét meg lehetne kötni, mert József császár nagyon hajlik rá, de Bercsényi és ő magánérdekeik miatt megakadályozzák. Másrészt hadikudarcaik a nemesség körében kívánatossá tették a békét és a gyűlés résztvevői maguktól a

²⁵⁵ Bercsényi Rákóczinak, Radosnya, 1705 május 5. ARI/I-IV., 491.

²⁵⁶ Különböző változatokban: Stefano Katona: *Historia Critica Regum Hungariae*. Tom: XVIII. Ord.: .XXXVII Budaë, 1806, 40. – Szalay László: *Magyarország története*. Pest, 1959, VI köt 262-264, Erdélyi Nemzeti Múzeum kéziratára, Kemény József gyűjtemény I. 431.; További példányait, Ráday Pál fogalmazványát és autentikus szövegét szövegkritikai jegyzetekkel: Benda Kálmán: Rákóczi meghívója a rákosi országgyűlésre. In: Ráday-iratok I. k. 328-332. – A meghívó jogtörténeti kérdéseiről: Mezey Barna: Jogforrások a Rákóczi szabadságharc államában (1703. június 6–1705. szeptember 12.) In: *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, 1976. Balassagyarmat, 1976, 24-32. – Vö: R. Várkonyi Ágnes: 1995. 9-12.

császári béke biztosoktól, mindenekelőtt Széchenyi Pál kalocsai érsektől hallják a feltételeket.²⁵⁷ Végül is az országgyűlési tárgyalások másként alakultak.

A Magyar Konföderáció első országgyűlésén, az 1705 szeptember 12-én megnyitott, a hadi helyzet, a biztonság és nem utolsó sorban az ellátás követelményei miatt Szécsénybe áttett országgyűlésen alapvetően fontos nagy kérdéseket kellett megoldani. Tudatában voltak, hogy az ország békéjét csak belső viszonyaiban is fejlődőképes, kiegyensúlyozott és hatékony állami berendezkedésű társadalommal lehet biztosítani. Ki kellett bővíteni és újrafogalmazni az 1704 elején létrejött Magyar Konföderációt, létrehozni alkotmányát és nem utolsó sorban meghatározni Rákóczi státusát és központi hatalmát. A feladatok megsokasodtak, ellátásukra alkalmas intézmények kellettek s szükséges volt, hogy meghatározzák pontosan hatáskörüket, a központi hatalom csorbítása nélkül kellett kialakítani az intézmények együttműködési rendszerét. Rendezni kellett a vallások ügyét. A régi rendi kereteket feszegető társadalmi csoportok érdekei érvényesítésére, mások sérelmét elkerülve az érdekeket egyeztető stratégiára volt szükség. Megoldásra várt a hadsereg reguláris átszervezése, testületi szabályzata és biztosítani kellett a katonaság, a fegyvert viselő jobbágyok szociális szabadságát. Rendezést kívántak az elkobzott birtokok tulajdonviszonyai, az osztrák rendtartománytól elszakadni próbáló magyar jezsuiták helyzete, s a gazdaság. Mindezzel együtt fel kell oldani a felgyülemlt belső ellentétek növekvő feszültségeit.

Az országgyűlés ma ismert forrásai meglehetősen töredékesek. legkevesebb információval a béketárgyalásról hozott törvényt megfogalmazó tárgyalásokról rendelkezünk, mert a figyelmet a nagyhorderejű, látványos események és az éles viták kötötték le. Két napló Csécsi János pataki professzor és Lipóczi Keczer András naplója az országgyűlés eseményeinek rendjét is némileg eltérően jegyezte fel.²⁵⁸

1705 szeptember második szombatján a Veni Sancte-t az egri püspök, Telekessy István celebrálta, s utána „a felséges fejedelem egy magyar nyelven maga által dictált beszédet olvastata fel az ország titkára Ráday Pál által” A beszédéről több forrás is tájékoztat, némileg eltérő módon, nagyon röviden, eltérő hangsúlyokkal. Két szöveg változat maradt fenn: az egyiket ismeretlen kézírásban Rákóczi javí-

²⁵⁷ Emlékiratok, 362.

²⁵⁸ Acta Conventus Széchenyiensis 1705 a 12. Septembris ad 3. Octobris celebrati auctore Joanne Csécsi, Collegii Reformat. Sáros Patakiensis Professore, in Conventu hoc presente. Ex autographo Auctoris in Bibliotheca Collegii custodito pro Archivo Comitatus Zempliniensis manu mea scripsi ego Franc. Kazinczy. Ad fasciculi 218. Num/erus/ 201. Továbbá Joannis Csécsi Professoris Patakiensis Commentarii de rebus in conventu Generali Szécheniano 1705. Mense Septembris et Octobris gestis. Kazinczy Ferenc fordítása. Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár Quart Lat. 2524/3. – Kiadva: A szécsényi országgyűlés, s.

tásaival látta el, a másik Ráday Pál végleges bővebb fogalmazványa. Mindkettő befejezetlen és tartalmában némileg eltér egymástól Nincs rá bizonyíték, hogy melyiket olvasta fel az országgyűlésen Ráday.²⁵⁹ Mindkettő tárgyyszerű, ismerteti az ország előtt álló lehetséges utakat: interregnum vagy béketárgyalás, további harc, vagy béke! Központi gondolat azonban a fejedelmi előterjesztés mindkét változatában az európai hatalmi egyensúly és a békekötés kérdése.

Az európai keresztény fejedelmek azért öltöztek mind fegyverbe, – hangsúlyozta a fejedelem, – hogy a hatalmi egyensúlyt biztosítsák, vagy megeremtsék. Szabadságát pedig Magyarország az idegen uralom alól csak külső hatalmakkal szövetségben a békesség, vagy a fegyver erejével nyerheti vissza. Részletesen ismerteti Rákóczi a jó béke esélyeit, a külső hatalmak garanciáját és azt, hogy miért akadtak el a tárgyalások. „Mely szívesen kívántam volna édes nemzetem igyedet a szerentsés békességre vezérelnem, melynek küszöbére midőn már sokféle könynyebbítések után lépni akartam volna, gondolván, hogy feltett kívánságok szerint az mediatorok bevetélén és az garantianak mostani gyűlésig halasztásán kívül semmi egyéb hátra nem volna, mind ezeket is kívánságok szerint véghez vivén, vetének oly árkot előmben, melynek átugrása lehetetlen vala. Így teczék ki valóságoson az eddig hordozott, színes zöldségű békesség olajfájának keserves gyümöltse, midőn a tractának elkezdése előtt kívánák, hogy ország nevével megígéri, hogy ezen mostani gyülekezetben és békesség tractájában sem az hereditásnak elrontását, se az nagy ditsóságú András király decretumának helyre állítását kívánni nem fogjuk...” Elfogadhatatlan kívánság ez, – hangsúlyozza – mert alapja az alkotmány elvesztésének, és minden törvénytelenségnek, mindannak, amelyek elvették az országtól az óhajtott békességet, s nélkülük döntöttek róluk. Elsorolja Rákóczi a béke feltételeit, „az felséges svéciai, angliai és prussiai királyoknak s nem különben az hatalmas hollandiai respubicának kezességül” való elfogadását kívánja. Számba veszi a kockázatokat: Lelkem ellen modanám, ha az békességnek állandóságával biztatnálak” mert szomszédok az ellenség. Végigtekint az ország lehetőségein, hangsúlyozza a kockázatokat. Fegyveres segítséget nem várhatnak, főleg azért, mert a fegyverbe öltözött Európa kimerülőben van, legjobb akaróinktól sem remélhetünk mást, mint nyomorúságuk miatti panaszkodást. Számíthatnak ugyan a „német nemzet” (a Habsburg birodalom) és a török háborújára. De a német azért harcol a török ellen, hogy más keresztény fejedelmek segítségét megnyerje és „az törököt meggyőzvén, rabbá tehesse a magyart.” Ha meg a török győz, „mi gyönyörűségünkre lehet az pogánynak birodalma.?”

Az örökös királyság megerősítése és az Aranybulla megcsonkítása árán nem

²⁵⁹ A két szöveg kritikai vizsgálatát Benda Kálmán végezte mintaszerűen el. Vö: Ráday: Iratok I. k. 33-346.

köthetnek békét, mert az nem igazságos béke lenne, hanem beleegyezés az idegen uralomba, és hogy lemondanak az ország integritásáról. Ily módon a külföldi hatalmak garanciájára sem számíthatnak. Hiszen 1687-ben az örökös királyságról nem szabadon, hanem megfélemlítéssel és úgy döntött az akkori országgyűlés, hogy döntéshozó tagjait megvásárolták. Marad, hogy „az európai békességnek ki nyilatkoztatásáig”, folytatásig hadakozzanak. Ebben az esetben – tette fel a kérdést Rákóczi – „mit tartózkodunk [...] az említett interregnumnak proklamációjától”, nem kíván új királyválasztást, de az általános európai békesség alkalmával jobb helyzetből tárgyalhatnak, új alkotmányt adhatnak. Biztos, hogy a háborúnál jobb a béke, és a szerencse forgandó. De Portugália, Hollandia, Svájc, Svédország példájára tekintsenek. Vessenek össze reményt és félelmet és „válasszák azt, ami legértelmesebb.”

A beszéd józan elvet minden szélsőséget. Azt sugallja, hogy „az köz európai békességnek kinyilatkoztatásáig” maradjanak fegyverben, és Anglia, Hollandia békeközvetítő, garantáló ajánlatát se vessék el. Ehhez azonban „egyességre és rendre van szükség.”²⁶⁰

Lipóczi Keczer András naplója szerint a Ráday Pál felolvasásában előadott fejedelmi propositio után Rákóczi külön is beszélt „az Német ellenségnek család szin alatt tett ennyihány rendbéli békesség-kínálását declarálván, magátul semmit sem kívánt concludálni: hanem az Nemes Ország Rendeit és az Statusokat azért kívánta egybengyűjteni, hogy az Békességnek munkájában, s több szükségesen előfordulandó hadi dolgokban is minden Űri és Szegény Nemesi Rendnek szabad Voxa és szólása lehessen.”²⁶¹

A béketárgyalásokról várható döntés fontosságára jellemző, hogy a megbízottak Széchenyi Pál, Szirmay István, Viza János és Okolicsányi Pál részvételén kívül, számítottak az angol és a holland közvetítőkre is. Ma még nem világos, hogy végül is miért maradtak távol, bár megkapták a fejedelem útlevelét és biztonságukról is gondoskodtak, fogadásukra a határon és kíséretükre Ocskay László ezrede kapott megbízást,²⁶² Mégis a gyűlés résztvevői olybá vették, mintha jelen lettek volna. Rákóczi beszéde után felolvasták az angol királynő és Hollandia bécsi követének szeptember 2-án kelt és Szécsénybe 11-én érkezett leveleit, me-

²⁶⁰ Ráday-iratok, I. k. 334-345. – Csécsi néhány mondatban említi, felületesen. A szécsényi országgyűlés, 150-151.

²⁶¹ Lipóczi Keczer András: Memoriale. Az Tekintetes Nemes Ország Gyűlése Anno 1705. Die 12. Septembris Szécsényi mezőm beállván, az mely kiváltképpen való dolgok naponként folytanak, renddel így következnék. OSZKK Fol Hung. 664. Kiadta: Thaly Kálmán, Rákóczi Tár I. k. Pest, 1866, 423-424.

²⁶² Szeptember 13-án az angol és a holland rezidenseknek „megküldetett az útlevél”. Márki Sándor, 1907. 438.

lyekben „közbenjárókul ajánlkoztak az Ausztriai házzal kötendő békesség megszerzésére...”²⁶³

Csécsi tudósítása szerint ezután „kérdés tétetett”, hogy az ország inkább hajlik a békére, vagy folytatja a háborút. Lipóczi Keczer naplója szerint a kérdést Rákóczi csak szeptember 22-i ülésen amikor már a Konföderációt újjáalakították és azután tette fel, hogy a gyűlés a „a haza szabadságáért összveszövetkezett Magyarok Fejedelmévé” választotta. Ráadásul Platthy Sándor felszólalt mondván, hogy a publikum ügye előtt a vallás ügyeit tárgyalják. A szavazást megelőzően Bercsényi beszélt. Kijelentette a békéről szó se legyen, a császár nem őszinte, a fegyverszünet alatt fegyverkezik, hogy annál nagyobb erővel támadjon ellenük. Ezzel a Csécsi naplójában közölt véleménnyel szemben Thaly Kálmán tartalmában más, ellenkező jelentésű szöveget ismertet, forrását, sajnos, nem jelöli meg. Bercsényi az interregnum ellen emel szót, mivel a császár „békebiztosai s a közbenjáró hatalmak által előterjesztéseket tesz és kijelenti, hogy a nemzet sérelmeit – melyeket apja idejében elkövetettekül nyíltan elismer, – orvosolni kész; királyválasztásról szó nem lehet.”²⁶⁴ Valószínűleg Bercsényi kétszer beszélhetett, s harcra ösztönző szavai akkor hangoztak el, amikor már nyilvánvaló lett, hogy Herbeville tábornagy haderejével Erdély felmentésére vonul. Rákóczi az országos ügyeket, főleg a vallás ügy toleráns elrendezését éjszakákon átnyúló hajszolt tárgyalásokkal vitte végbe, mert Herbeville támadó hadjárata következtében az országgyűlést mielőbb be kell fejezniük és közben kialakítani Erdély lehetséges védelmét.

Az országgyűlés szavazását a béke vagy háború kérdésében nyilvánvalóan befolyásolta Herbeville vonulás Erdély felé, mivel sem Károlyi sem Bottyán portyázó támadásai nem tudták feltartóztatni. A rendek – az egyházi és világi főrendek, a vármegyék és városok követei „egy szájjal–lélekel azt kiálták: hogy vívni akarnak, mindnyájan, kivétel és tekintet nélkül bárminemű nemesi, vagy személyes előjogokra.” Csécsi Jánoshoz hasonlóan írt az országgyűlés ugyancsak naplót vezető Des Alleurs márki: „az egész gyűlés kiáltotta, hogy készek életüket és vérüket adni szabadságuk visszaszerzésére.” Vagyis a francia rezidens értelmezése szerint kijelentették, hogy „nem kötnek békét.”²⁶⁵ Mivel az országgyűlés szenvedélyes viták színtere lett, ezek a naplók aligha adhatják vissza a teljes valóságot.

Törvény a békéről. Képtelenségnek tűnhet, hogy ebben a feszült helyzetben, számolni kényszerülve az új császári támadással és a rendek harcias elszánásával

²⁶³ Csécsi: A szécsényi országgyűlés 151-152.

²⁶⁴ Thaly Kálmán: 1892, 421.; Köpeczi Béla: 1969, 113.; Összefoglalóan idézi R. Várkonyi Ágnes: 1995, 25-27.

²⁶⁵ Idézi. Köpeczi Béla: 1969, 112.

törvényt fogalmaztak meg a békekötésről. A mediátorok augusztus 27-től megszakításokkal vezetett naplójából tudjuk, hogy az országgyűlés ideje alatt folytak a béketárgyalások elkészületei. Rákóczi amint szeptember 20-án megtudta, hogy Herbeville haderejével átkelt a Dunán azonnal fegyverszüneti ajánlattal fordult a mediátorokhoz. Javaslatát Széchenyi Pál kalocsai érsek további érvekkel támogatta. Másnap a mediátorok már Salm hercegnél tárgyaltak a fegyverszünet érdekében. A javaslatot Salm herceg elutasította azzal, hogy a fegyverszünet a magyarok és nem a császár érdekét szolgálja és a császárnak soha nem volt nagyobb és jobb serege Magyarországon és nincs akadálya, hogy Erdélyt visszafoglalja, s kedvezőbb feltételekkel köthetnek békét. De a mediátorok érvelésének engedve, számolva a hadjárat sikertelenségével is, nem zárkózott el a fegyverszünet elől.²⁶⁶ Rákóczi és munkatársai sem tehettek mást, mint lázasan szervezték Erdély védelmét, de racionális megfontolásból a béketárgyalások törvényesen szabályozott módjáról is döntöttek.

Az országgyűlés eszerint elvetette a feltétel nélküli harc és az önállóságot feladó megegyezés útját. Elfogadta Rákóczi proposícióját törvénybe iktatta, hogy államhatalmi szinten nemzetközi közvetítéssel tárgyal a békéről

A békekötésről szóló törvényt első megfogalmazásban a hatodik tc-ként került be az országgyűlés sietve összeállított 19 törvény közé. Ezt olvasták fel szeptember 30-án. A kinyomtatott törvények között a 4. törvénycikk.

„Lészen attribuált Authoritással az Méltóságos Vezérő-Fejedelemnek az mellette lévő Senatorsággal egyetemben, hogy az midőn az Austriai Ház az maga követtyei avagy Angliai és Hollandiai s úgy más Hatalmasságoknak Mediatioja által az Békességnek Traktáját folytatni fogja; annak elkezdésére **és folytatására** magát az Tractában nemcsak béereszthesse, hanem annakelőtte az Coniunktúráknak **és Haza** dolgainak rátiói szerint valamint az közügyeknek javára hasznosnak ítéel, munkálódhassa és végezhesse, – eresztvén mindazonáltal Ratificatióját az Conföderált Nemes Statusoknak Köz-Decisiójára.”²⁶⁷

Október 3-án Szécsényben „Te Deum laudamust énekeltenek.” Folytatódott a háború és folytak a béketárgyalások előkészületei.

A mediátorok – Anglia részéről Stepney, és Anna királynő különmegbízottja Sunderland grófja, Hollandia részéről Hammel – Bruyninx bécsi követ és gróf Rechteren miniszter megkapták a fejedelem levelét, s Rákóczi kinevezte a magyar békemegbízottakat Bercsényi vezetésével²⁶⁸ gróf Csáky István (1669–1725), báró

²⁶⁶ Az angol és holland követek naplója AR II/II., 411-412.

²⁶⁷ 1705 4. tc.

²⁶⁸ AR II/II 414.

Sennyey István (?–1725), Jánoky Zsigmond (–1709), Kajali Pál (1659–1710), Gerhard György (?–1728) az újonnan alakult Szenatus tagjai.

Anglia és Hollandia egyértelműen a garanciális béke mellett foglalt állást, és annak ellenére, hogy szövetségesük, elutasították a császári udvar igényét, hogy az örökös királyság elfogadására és az Arany bulla eltörlésére vegyék rá a szabadságért harcoló Magyarországot. Marlborough herceg Bécsbe érkezet és Anna királynő hozzájárult, hogy újabb kölcsönt adjanak a Habsburg birodalomnak.

Közvetlenül a szibói csata, a fejedelmi beiktatás kényszerű elhalasztása után Rákóczi november 25-én XIV. Lajos királynak címzett levelében írja: többet is elérhetett volna, ha Franciaország szabályos szerződést köt vele: „...még nagyobb hatást érhettem volna el, ha ezt a szerződést megkötöttük volna az országgyűlés előtt. Találhattunk volna egy olyan kormányformát, amely az említett szerződést ratifikálhatta volna” és hivatkozik az Apaffi fejedelemnek és őseinek nyújtott szerződésre.²⁶⁹ Az országgyűlési törvény mégis nagyjelentőségű volt, alkotmányos szintre nemzetközi összefüggésbe helyezte a szabadságharcot befejező békekötést.

Rákóczi Franciaországból visszatekintve Emlékirataiban részletesen ír az országgyűlésről. Ismerteti az országgyűlésen elmondott beszédét, azt hangsúlyozva, hogy elértek jó béke megkötésének lehetőségéhez. „Kijelenttem, boldog vagyok, hogy odáig vittem ügyünket, hogy a rendek jó állapotban láthatják és teljesen szabadon rendezhetik érdekeiket. A hadviselés közben semmit nem mulasztottam el, ami jó békéhez vezethetne, olyan békéhez, amely megegyezik szabadságainkkal, amelyekért már annyi vért ontottunk. Jelen vannak a császár követei, hogy számot adjanak a rendeknek azokról az ajánlatokról, amelyeket elénk kell terjeszteniök, amelyeket a gyűlésnek kell megfontolni [...] Ami a császárral kötenődő békét illeti világosan megmutattam a gyűlésnek, hogy ezt nem személyes érdekek miatt halogattuk, hanem azonkívül, hogy semmi komolyságot nem láttam az előterjesztett ajánlatokban, nem akartam magamnak tulajdonítani azt a hatalmat, hogy a rendek nevében intézkedjem, és ezután sem az a szándékom, hogy a szenátustól függetlenül tárgyaljak erről. A béketárgyalásokra biztosokat neveztem ki [...] Ami a császár követeit illeti, ők tanúi voltak mindannak, ami történt. Megbíztam őket, jelentsék, hogy a szövetkezett rendektől a szenátussal együtt teljes hatalmat kaptam a béketárgyalásokra és ezért utasításokat adtam Bercsényi grófnak, hogy távollétem alatt folytassa az alkudozások ügyét.”²⁷⁰

²⁶⁹ Rákóczi XIV. Lajos királynak, 1705 november 25. Lelőhelye FKL C PH 12. k. fol 128-129. Magyar fordításban idézi: Köpeczi Béla, 1969, 111, 121.

²⁷⁰ Histoire des revolutions de Hongrie, T. V. 1739, A La Haye, 248-259.

II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. For-

A RÁC KÉRDÉS (AUTONÓMIA A RÁCOKNAK)

1703 kora őszén Bercsényi Miklós generális a „Vitéz Rác nemzet” számára kiadott pátensét a következőkkel zárta: „Ezen pátensemet pedig valaki eltitkolja és helyrül helyre nem híresíti, az leszen az oka Isten s világ előtt az elkövetkezendő veszedelmeknek.” Pusztán ebben a rövid közlésben annyi feszültséget sűrített az azóta megélt történelem, hogy ma már nem mellőzhető az egész folyamat: II. Rákóczi Ferenc és kormányzóköreinek következetes kísérlete, hogy a „rác nemzetet” egyenjogúan fogadja a magyar állam keretei közé.

A História terjedelmi korlátai között ezt ismertetjük a következőkben. Nemcsak azért mert úgy tűnik, feledésbe merült, mielőtt megismerték volna. Nem is azért, mert szerves része a szabadságharc történetének. Vagy, mert fontos fejezete a Közép-Európa stabilitásáért folyó láthatatlan küzdelemnek. Vagy mert úgy véljük, annyi régi és új történetíró²⁷¹ munkáját nem temetheti be a közöny, nem mondhatunk le a történelem megközelítéséhez nélkülözhetetlen szellemi autonómiáról, s a nemzetek együttélésének mélyebb vizsgálatát sem mellőzhetjük. Több és nagyobb a tét.

*

A szabadságharc megindulásától kezdve Rákóczi és kormányzóköre folyamatosan próbálkozott, hogy megnyerje a rácokat. Komoly tárgyalások három alkalommal kezdődtek el: 1703/1704 fordulóján, majd 1705-ben s végül 1707/1708 folyamán.

1703 augusztus 9. keltezéssel a székelyhídi táborból, szeptember 18-án pedig a szatmári táborból kibocsátott pátenseiben. szólította Rákóczi zászlói alá a rácokat Hasonló tartalommal Bercsényi szeptember 17-i keltezéssel küldött kiáltványokat. Valamennyi „a vitéz rác nemzetnek” címzett pátens a közös múltra, a közös érdekre hivatkozik. Biztosítják „az eddigh hazánkban lakó és hazánknak kenyerével, s savával élő, sőt az előtt való boldog időkben is mindenkor a magyar nemzettel

dította Vas István, A tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla, a szöveget gondozta Kovács Ilona. Bp. 1978 AR III/I 362, 366.

²⁷¹ Ld. Szalay László, Hodinka Antal, Márki Sándor, Hadrovics László, Benda Kálmán, Bánkúti Imre, Mészáros Kálmán, Seres István s e sorok írója tanulmányait.

együtt lakó, s egyet értő, és következőképpen országunk szabadságával is élő egész Rác Nemzetet mint Vitézlő, mind Lakos rendeket,” hogy az országban mindenfelé lakó „Rác Nemzetnek” pecsétes pátenseket bocsátottak ki. Sőt, „hogy biztosabbak lehessenek édes hazánk szabadságával magok szabadságával is, sőt Hazánk mellett való mostani Hadakozásoknak érdemes jutalmát is vehessék, Fejedelmi neve alatt tette bizonyossá a rácságot, hogy valakik és valamely Helységbeliek most édes Hazánk felszabadítása mellett fegyvert fognak nemcsak minden adófizetés, Terhe és Idegen Bíróság alól fel szabadulnak, hanem valamint a Hajdú városiak, országunkban oly nemesi szabadságban lesznek.” Rákóczi, mint hatalmi tényező biztosítja szabadságukról nemcsak a rác katonaságot, hanem a lakosságot is. A terjesztés módjáról az egyik példányon Hátszegi Márton (Hatszegan Markuly) román ezereskapitány írása tájékoztat: „Tökeli János vitéz kapitánynak nekem jó barátomnak cito, cito, citissime.”

Mennyiben volt Rákóczi ajánlatának realitása? Közös kapcsolatokra, fegyverbarátságokra, s mi több korábbi szervezkedési együttműködésre építhetett. A rácokat ugyanúgy sújtották Habsburg kormányzat adói, kereskedelmi monopóliumai, a török határ menti életkörülmények, mint a magyarokat s az 1680-as években Bottyán János a végvári kapitányokkal, és a dél-dunántúli rác vajdákkal, a Dráva-menti rác telepek lakóival szoros kapcsolatban közös kereskedelmi ügyleteket bonyolított le, majd a Szent Liga visszafoglaló háborújának idején mint császári ezredest erős fegyverbarátság fűzte Monasterly János rác alvajdához, a rácok generálisához. Bercsényi a szegedi főkapitányi tisztségében személyes tapasztalatokat szerzett az új határőr telepekről. Hiteles a pátensek kijelentése is, hogy néhány évvel ezelőtt a rácok már „hitet tettek.” Valóban az 1698–1700. évi Rákóczi szervezkedésben részt vett Černojević Arsenije pátriárka is, és ígérte, hogy a rácok 40.000 főnyi fegyverrel kapcsolódnak a Magyar Királyság szabadságáért indítandó háborúban. Csakhogy a szervezkedés leleplezésével a pátriárkát a Habsburg kormányzat Bécsben barátságos fogságban tartotta, internálta. Ettől függetlenül 1703 elején a császári adóügyi főhivatalnok, Alexander Johann von Kollarek (Kollaneck) szerint a rác lakosság és katonaság forrongott a magasra emelt, és drasztikusan behajtott adók, a császári főtisztek hatalmaskodásai és a privilégiumokban biztosított jogaik semmibevétele miatt. A rácok csatlakozásának intézményes lebonyolítása 1704 elején Károlyi Sándor generális feladata lett.

Károlyi jól ismerte a „rác-kérdést”, tagja volt a marosi-tiszai-dunai határőr kerület összeírását végző bizottságnak. Fergetes időben, 1704 január elején vonult át 5000 főnyi haderejével a befagyott Dunán. Pápán alakította ki hadiszállását és Ausztria, Horvátország határmenti területeire a Dráva mentére és Dél Dunántúlra küldött kiáltványokat a rác nemzet számára. Meg is érkeztek Károlyihoz Sümegre „Rácországról az drávamelléki, szerémségi és bácskasági rácságnak

expressus követei.” Készek a hűségesküre és hogy kiállítsanak 5.000 fegyverest. Károlyi hitlevelet adott és a hadainak halálbüntetés terhe alatt megtiltotta, hogy a rácokkal harcba bocsátkozzanak. A tárgyalások egyik résztvevője Hellebronth János, a bácskasági cameralis praefectus és a rác nemzetség királybírája ezerskapitányi kinevezést kapott Bercsényitől és mindvégig elkötelezett híve volt a megegyezésnek.

A „sümegegyezés” a tárgyalások első szakaszában zátonyra futott. A rácok ragaszkodhattak. Černojević patriárka egyik Memorialéjában megfogalmazott feltételekhez: szabad kereskedelem, vallásszabadság, önálló nyomda, iskolaalapítási jog, részvétel a magyar országgyűlésen és a rác nép ne legyen kizárva a békekötésből. Ilyen szintű megállapodásra idő kell.

A Habsburg kormányzat pedig felismerte Rákóczi kezdeményezésében a veszélyt. Lipót császár és Savoyai Jenő herceg elrendelték a pátensek szigorú beszolgáltatását és a császár oldalán a magyarok elleni harcra szólították fel a rácokat. 1704 januártól májusig gróf von Herberstein ezredes vezetésével a Dráva és Siklós, Szigetvár, Kaposvár térségében zajló hadműveletek során következett be Pécs tragédiája is. A szemtanú Kollareck 26 éves fiát vesztette el, beszámolója nem nélkülözi a császár oldalán harcoló rácokról a horort, a császári tisztek, egyházi személyek, szerzetesek, rác határőrök és rác parasztok gondosan leírt diskurzusaiból viszont az derül ki, hogy mindennek ellenére a megegyezésre maradt még esély: Szlavóniában, Horvátországban, a Dráva mentén, Siklós, Pozsega környékén élő rácok sokan titokban Rákóczi hívei. Hellebronth János kapitány pedig azt írta: „én nagy reményekben vagyok, hogy az egész rácság meghódul, csak a vitézlő renddel a disciplinát tartassa meg Nagyságod.”

Rákóczit mélyen megrázta a tragédia, s annál inkább kereste a megegyezést. Szeged elfoglalására indított hadjáratán a rác határőrökkel Feketevíznél vívott csata után rendelkezéseiben igyekezett megnyugtanni a különböző rác csoportokat. Itt adományozta a táborába átvált Draguly Farkas rác kapitánynak „egy lovas erzbélie főcolonellusságnak tisztit és hivatalját.” Mivel „kegyelmes tekintetben vélvén Nemzetes Vitézlő Rác Draguly hívünknek az ellenség közül önként és szabad akarattal [...] édes hazánk dolgainak elő segéllésére vágyódó szives indulattal viseltetett ki jövetelét. ...”

A megegyezés újabb feltételeit országos érvénnyel Gyöngyösön 1704 szeptember 2-án kelt és rác kezdeményezésre született fejedelmi kiáltvány vázolta fel. Már nem általában a Rác Nemzetet, hanem minden rétegét külön szólítja meg. „Az egész Rác Nemzet Egyházi és egyéb minden Rendinek, nevezetesen pednigh Sz. Patriarchájoknak, Plebanusoknak, Kalugyereknek, Generálisoknak, Fő és Vice kapitányoknak, Hadnagyoknak, több és más mind Egyházi rendeknek, mind penigh külső renden lévő Vitézlő és lakos Rátcszágnak, valakik e Pátens levelünket láttyák,

olvasni, vagy olvastatni hallják, ajánljuk Fejedelmi kegyelmességünket.” A továbbiakban közli, hogy hadakozásuk kezdetétől fogva azon igyekezett, hogy a rác nemzet a régi magyar királyoktól elnyert szabadságuk alatt velük együtt hadakozott, most is „mindennemű szabadságok helyre állatásában velük együtt megegyező akarattal munkálódjanak.” Ezzel szemben ugyan a „német nemzettel ellenünk fegyvert fogván” a kereszténységgel és a természettel ellenkező kegyetlenkedéseket követték el, de a „Magyarországban és Erdélyben Rác Hiveink „kérésére (!) és a maga meggyőződéséből is, az egész Tisza, Duna, Dráva, Száva mellett „lévőknek gráciát ad”, vétkes cselekedeteiket elfelejti. „Intyük azért azon az egész, akár mely renden a Magyar Korona alatt megtelepedett Vitéz Ratz Nemzetet Felső s közép alsó rendű Egyházi s világi Tiszteit s vitézeit, akármely helységnek Tiszteivel s Lakosaival edgyütt, tudván a Magyar nemzet boldogulásával leendő, valóságos régi boldog emlékezetű Szent. Királyoktul adatott, régi elejektül reájok maradt Privilegiumoknak s szabadságuknak bizonyosan való helyre állítását, abban való megthartásokat, mellyet fejedelmi Parolánk Szerént Valóságosan is ígérünk Magokat Nemzetes vitézlő Hellebronth János Ezredes Fő Kapitány Hívünknel bejelentvén, állyanak hűségünkre.” Semminemű adózással nem terhelhetnek, minden jószágukat visszakapják és szabadon birtokolhatják, hadakozásra nem erőltetnek, akiknek kedvük van, azok havi fizetést kapnak, tisztségeket nyernek, fegyverfogók és otthon lakosok régi szabadságukban megvédelmezik őket.

A gyöngyösi pátenst a megbocsátás szelleme hatja át, és történelmi jogra hivatkozva biztosít szabadságot. Már nem a hajdúszabadságról van szó, hanem a régi szent királyoktól kapott a magyarokkal egyenrangú szabadságról. Azt ígéri, hogy az országban lakós rácok ügyét mintegy alkotmányos szinten rendezik.

Cernojević pátriárkának 1704 szeptember 6. keltezéssel Rákóczi külön írt, a pátenst szellemében. Biztosítja a pátriárkát, hogy a „rác nemzetet, minden renden lévő statussit... hűségünk és kegyelmességünk, s a mostani közügynek elő segéllésére való concursusra ...adhortállya, édesítse, és ösztönözze. Fejedelmi parolánk s hitűnkre ajánljuk és ígérjük...” jószágait mindenki visszakapja, szabadságban élhet és a pátriárka még külön 20000 frt. tiszteletdíjban részesül. A levelét átadó Hellebronth János ezereskapitányt feljogosítja külön tárgyalásra is. A kísérlet nem volt eredménytelen Rákóczi ezredeiben feltűnően jelentős számban szolgáltak magukat rác identitásúnak tartó közvitéztek és ezereskapitányok. A bécsi angol követ, George Stepney 1704 december 3-i jelentésében, közölte Hedges miniszterrel, hogy a rácok a császáriak ellen akarnak fordulni.

1705 kora tavaszán Egerben Rákóczi uralkodói minőségben azzal a céllal adta ki nyílt levelét, hogy megteremtve az áttörést, a készülő országgyűlés legalizálja a rácok csatlakozását. „Nos Franciscus Dei gratia Princeps Rákóczy...” kezdetű nyílt levélben a fejedelem, mint a hatalom képviselője biztosítja a rácok kiváltsá-

gait. A régi kiváltságokra hivatkozik, többen már hadai között vannak és a Dunán túl, meg a Duna Tisza között lakó rácok ellenségeskedése is megszűnt. Szükséges, azonban, hogy bejelentsék csatlakozásukat. Bottyán János generálishoz küldött követek útján.

A rác csatlakozás ügye mégsem jutott el az országgyűlésig. Van olyan vélemény, hogy Károlyit terheli a felelősség. Balatonkilitinél (1705, március 31.) elszenvedett csatavesztése miatt. Valójában a tervet Lipót császár 1705 tavaszán bekövetkezett halála után trónra lépő I. József politikája hiúsította meg. Černojević pátriarcha birtokadományra és privilégiumaik új megerősítésére kapott ígéretet. Popovics-Tököly János. Arad főkapitánya, a Maros menti határőrvidék parancsnoka magyar nemesség és József arcképével díszített aranylánc adományában részesült.

Okulva a császári udvar fölényes politikájából Rákóczi a harmadik kísérletét nagyobb diplomáciai támogatással alakította ki. 1707 elején megindulván I. Péter orosz cárral a tárgyalások a lengyel királyságáról és a szövetség kötéséről, Rákóczi több feltételt szabott. Az egyik feltétele volt, hogy a cár nemcsak kibékíti a magyarokkal a rácokat, hanem melléjük is állítja őket a császár oldaláról.

A tervezet és az első pátens 1707 őszén készült el. Hosszabb tájékoztató előzette meg, mert a Magyar Konföderáció kancelláriáján tudtak a császáriak ajánlatáról is. Rákóczi ezt a nyílt levelét mint a cár szövetségese és a készülő lengyel-magyar-erdélyi konföderáció tagja adta ki 1707. október 10-én Ungvárott. Az Erdélyi fejedelem, a szabadságért szövetkezett rendek vezére felsorolva minden egyéb méltóságát is a régi magyar királyok idejében már elnyert jogokat és újabb kiváltságokat biztosít a rác nemzetnek. Szabadon választott despotájuk alatt élhetnek, szabad letelepedésre választott területen. Katonaságuk tisztjeit maguk választják, Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben szabad kereskedési joguk lesz, vallásukat szabadon és háborítatlanul gyakorolhatják, és további kiváltságokban részesülnek.

Mikes Mihály generális 1708 július közepén jelezte a fejedelemnek, hogy a rácok havasalföldi közvetítéssel hajlanak a megegyezésre. A feltételeket az augusztus 29-én Egerben Rhédey Mihály, a Nemesi Társaság strázsamestere és Hellebronth János ezeres kapitány számára adott fejedelmi Instructio tartalmazza. Áttekinti a régi magyar királyok idejében a „magyar nemzettel azon egy szabadsággal” rendelkező rác nemzet hányattatását, és jobbágyságra jutását az Austriai Ház uralma alatt. Ajánlja tehát, hogy „állyonak azon anya nemzetnek kebelében vissza.” Rákóczi és „az egész magyar nemzet” a magyar országgyűlésen megerősítve és Péter cár jóttállásával biztosítja a régi szabadságukat, amit pátenseiben is megígért. Ez összességében a Dráva és a Száva közében a teljes autonómiát, a magyar országgyűlésen követségi részvételt, mintegy társországi ranggal szavatol. Vallásukat szabadon gyakorolhatják, városaik hajdúvárosi kiváltsággal élhetnek.

A tervezet többet ígért, mint amit Černojević pátriárka utódja Diakovicš Ézsaiás püspök és császári tanácsos 1708 január 4-én I. József császárnak benyújtott tizenegy pontos Memorialéjában követelt. A külön területet, a magyar országgyűlésen részvételt kívánó igényükre a császári kormányzat feltehetően azért nem válaszolt, mert kikötötték, a római katolikus valláshoz hasonló vallásszabadságot és jogokat kívánnak s ne kényszerítsék népüket vallási unióra. Ez pedig nem volt összeegyeztethető a Habsburg kormányzat politikájával.

Rákóczi javaslata viszont szervesen illeszkedett a Magyar Konföderáció valláspolitikájához is és méltányolta a rác nemzet ragaszkodását önrendelkezéséhez és identitásához. Megvalósítására azonban már nem jutott idő. Viszont a nyolc éven át minden súrlódás, kölcsönös sérelem és kudarc ellenére megújított és újra-fogalmazott megbékélési tervek és tárgyalások jelentőségét csak növelték az elkövetkezendő századok. Amit Rákóczi Magyarországa a határai között élő „rác nemzet” autonómiájáról kialakított, ma nagy szellemi tőkénk lehetne.

A JEZSUITÁK

„Megvan benned egy kimagasló fejedelmi lélekhez méltó összes ékesség... éles lángészt kaptál adományul...” dicsérte a 16 éves II. Rákóczi Ferenc uralkodói képességét a neuhausi jezsuita gimnázium igazgatója, Melchior Guttwirth könyvének ajánlásában.²⁷² Tizenkét éves korától fogva jezsuiták nevelték, közreműködtek, hogy megszökhesse bécsújhelyi börtönéből, mellette voltak szabadságharcának kezdetén, és hatásuk átszövi száműzetésben írt műveit. Személyes történetét, hivatástudata kialakulását, politikáját, lelki életét összegző nagyszabású műve, a *Confessio peccatoris*, a Vallomások sem érhető a jezsuita kapcsolatok nélkül. A fejedelem azonban korlátozta a Társaság működését, birtokaikat, javaikat lefoglalta, a rendtagok többségét országa elhagyására ítélte. Sőt nevét jelöli szerzőként címében az egész jezsuita rendet példátlan kritikával és durván elítélő híres publicisztikai mű, a „Responso”²⁷³

Valójában mi rejlik a végletesen ellentétes jelenségek mélyén? S ha a Társaság a Habsburg birodalmi törekvéseket képviselte, Rákóczi pedig Magyarország integritását, hogyan minősíthető ez a viszony tárgyszerűen? Több mint két évszázad óta zajló heves viták, a szélsőségesen eltérő álláspontok, elfogult vélemények egyértelműen jelzik, hogy a Társaság és a fejedelem kapcsolata roppant összetett, politikai jellegű viszony. Összefüggött az egész nagy kérdéskör a rend helyzetével, a két Habsburg császár és magyar király I. Lipót és I. József eltérő koncepciójával, foglalkoztatta az Egyházi Államot, sőt Franciaország és Anglia követeit is. Különböző nézőpontokból vizsgálva eltérő megvilágításba került a Társaság viszonya az államiságot védő Magyarországgal, eltérő hangsúlyt kapott Rákóczi valláspolitikája, s a szabadságharc helye a változó Európában.

Mindez megköveteli, az utóbbi évek kutatási eredményei pedig lehetővé teszik,

²⁷² Guttwirth, Melichor, *Amores Mariani, seu Pii Mariani Dei param Amantium Affectus* 1690. Idézi Szörényi László: Rákóczi csehországi tanulóévei. In: Rákóczi tanulmányok. Szerk: Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes. A szerkesztők munkatársa: Nagy József Zsigmond. Bp. 1980. 191-216.

²⁷³ Francisci principis Rákóczý responsum ad supplicationem Patrum Societatis Iesu e regno Hungariae. Anno– 1706. H. n. 1784 – Új kiadásra: *Responso Francisci Rakoczy anno 1706 ad supplicationem sex Comitatum protestantium contra relegationem patrum Societatis Jesu.* = Ráday Pál iratai, I 1703–1706. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Papp László. Bp. 1955. 711-726. (Továbbiakban: Ráday iratai I.)

hogy újragondoljuk e vitatott viszony történetét. Tanulmányom terjedelme kötött, a nagy kérdéskör kulcspontjain tekinthetek csupán végig, beleértve a Responsiót is.²⁷⁴

*

Évszázados vita, feloldhatatlan patthelyzet, meglepő új források és a szemléletváltás követelménye – a kérdéskör hosszú historiográfiájának, kutatási történetének röviden összefoglalható lényege.

A történetírók véleményét mindig is nagymértékben befolyásolta, hogy az adott korban milyen dokumentumokhoz fértek hozzá, milyen módszerrel, milyen szemlélettel dolgozhattak. A 19. századi társadalomtudományra hatott a reformkorban a jezsuiták visszatelepítése körül zajló heves vita s az ellenzék kritikus véleménye.²⁷⁵ A Rákóczi-szabadságharcról pedig romantikus felfogásban a Habsburg-magyar katonai küzdelem fekete-fehér képei éltek. A történetírók – főleg a vallásszabadságukat elvesztett protestánsok szemszögéből – úgy vélték, hogy a Társaság feltétlen kiszolgálja a Habsburg Birodalom abszolutista politikájának, a rend tagjai Rákóczit és híveit ellenségnek tekintették, Ungvárott éjszaka robbanó golyókat öntöttek, és gróf Bercsényi Miklós generálist meg akarták mérgezni. Katolikus egyháztörténészek ugyan bebizonyították, hogy mindez mese, de az alapképlet, a birodalmi abszolutizmussal azonosuló Társaság és a szabadságáért harcoló nemzet fekete-fehér képe megmaradt.²⁷⁶ „Itt még felekezeti harcok folynak” jellemezte Ady Endre a 20. század hajnalán híres Cassandra jóslatában a történeti látásmódot

²⁷⁴ Írásunk az OTKA (T37638) támogatásával folyó kutatás eredményeit összefoglaló nagyobb tanulmány egyik részlete. A tárgykörben két rövidebb közleményem készült el: „Ha Indiáig bújdosnak is visszahozzuk őket” (II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták néhány kérdése) = „Nem sülyed az emberiség!” Album amicorum Szörényi László LX születésnapjára. Magyar irodalomtudományi Intézet Bp. 2005. Megjelenés előtt. – „Montecuccoli szöretet tart”, Bécsi jezsuita beszámoló Zrínyi háborújáról, Orosz István Emlékkönyv. S. a.

²⁷⁵ Fazekas Csaba: A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra = Fazekas Csaba (szerk) *Fiatall egyháztörténészek írásai*. Miskolc, 1999. 76–113.

²⁷⁶ Thaly Kálmán: A jezsuiták mérgezési terve Bercsényi ellen s a szécsényi országgyűlés VI. artikulusa. = A Hon, 1875 április, 15. szám. – Fraknói Vilmos Válasza Új Magyar Sion 1875. 369–379. – A Hon 1875 április, 28. szám – Thaly Kálmán, Mégegyszer a jezsuiták mérgezési ügyéről (Nyílt válasz Fraknói Vilmosnak). A Hon 1875 május 12. szám. – A vita háttéréről: MNL-OL A Thaly család levéltára. Levelezés. Idézem: *Változatok a liberalizmusra című esszéjében*. = A tűzvész tanú. Bp. 50–51. Továbbá: Thaly levele Odescalchi Artúrnak, 1875 május 2., Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSzKK), Levelestár. Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve 1687–1712. IV. 1897.

is befolyásoló egyik körülményt.²⁷⁷ Trianon után a különböző szemléleti irányzatok szerint dolgozó történészek feltárva a hazai és külföldi levéltárak és kéziratárak jezsuita dokumentumait a janzenista Rákóczi és a janzenizmust elítélő jezsuiták, a barokk szellem, a már hanyatlónak mondott jezsuita oktatási rend, a protestáns iskolák, a korszellem eltérését hangsúlyozva, magasabb színvonalon, de változatlanul a „Habsburg kormányzatot kiszolgáló” Társaság és a magyar rendek feloldhatatlan ellentétét fogalmazták újra.²⁷⁸ Kötetnyi dokumentumot feltárva és a tisztázás igényével számba véve a szakirodalmat maradt a régi képlet: a Társaság a birodalmi abszolutizmus eszköze, Rákóczit pedig a felvilágosodás szelleme hatotta át, nemzeti felelősséggel döntött, és ítélte el a Társaságot.²⁷⁹

Újabb módszerek és szemléletek segítségével bevonva a vizsgálatokba a modern rendtörténet és eszmetörténet eredményeit, nyilvánvaló lett, hogy a Társaság céljai túlterjedtek a Habsburg Birodalom határain, a rendtagok hatékonyan, a barokk stílus művészi színvonalán fogalmazták meg a 16–17. századi magyar történelmet is. Missziós tevékenységük pedig népességmegtartó értéket hordozott. Rákóczi a magyar államiságot védte, a magyar katolikus egyház érdekeit is képviselte, s jelentős része volt az európai hatalmi átalakulásban.²⁸⁰ Ugyanakkor főleg

²⁷⁷ Ady Endre: István király országa. = Nagyvárad Napló, 1902. 188. szám, 33–34.

²⁷⁸ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. II. k. Bp. 1909. 401–405.; Szekfű Gyula: A tizenhetedik század. = Hóman – Szekfű Magyar történet. Bp. 1935. IV. k. 298–299.; Mályusz Elemér: A Rákóczi-kor társadalma. = Rákóczi. Emlékkönyv halálának kétszáz éves évfordulójára. Szerk: Lukinich Imre. Bp. 1935. 26–27, 36.; Bártfai Szabó László: II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták. = Magyar Kultúra XXIII. 1936. 15–18.; Meszlényi Antal: II. Rákóczi Ferenc felkelésének vallás-politikája és a jezsuiták. = Regnum I/1936 225–304.

²⁷⁹ Esze Tamás: Rákóczi „Responsio”-ja. = Irodalom és felvilágosodás. Szerk: Szauder József – Tarnai Andor. Bp. 1974. 27–100.

²⁸⁰ Tarnai Andor: Rendiség és jezsuitizmus = A magyar irodalom története 1600–1772. Szerk: Klaniczay Tibor 1964. 398–399.; Köpeczi Béla– R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Második, javított kiad. Bp. 1976 –után 2004-ben megjelent harmadik kiadás a kérdéskörben sok új szempontot vázol, de a kérdés szisztematikus feltárásával adós maradt: U. ök: II. Rákóczi Ferenc. Harmadik, javított kiad. Bp. 2004. 381, 387.; Szörényi László: 1980. 291–216.; Fabiny Tibor: Rákóczi diplomáciájának egyházpolitikai vonatkozásai. = Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk Benda Kálmán, Bp. 1980. 301–306. Köpeczi Béla: Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Bp. 1982.; R. Várkonyi Ágnes: A Confessio értékrendszere = Gazdaság, társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára. Szerk Glatz Ferenc Bp. 1989. 147–155.; Frey, Linda – Frey, Marsha: The Confessional Issue in International Politics: The Rákóczi Insurrection = R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Szerk Tusor Péter, Rihmer Zoltán Thoroczkay Gábor. Bp. 1998. 432–441.; R. Várkonyi Ágnes: A király és a fejedelem. II. Rákóczi Ferenc, I. József és az európai hatalmi egyensúly. 1676–1711. = Császár és király. Szerk: Fazekas István, Újváry Gábor. Bécs 2001. 56–57.; Aretin, Karl Otmar von: Magyarország és I. József politikája = Európa és a Rákóczi-szabadságharc. 1980. 35–40.; Rákóczi vallás-politikájáról az irodalmat is összefoglalva: Fazekas Csaba: II. Rákóczi Ferenc miskolci pátense

a Habsburg Birodalom történetével foglalkozó újabb munkák is, mindazt ami Magyarországon történt, miként két évszázaddal ezelőtt, a magyar rendek „rebeliójáj”-nak, vagy a protestánsok vallásháborújának tekintették.²⁸¹

Kiutat ebből a közel három évszázados labirintusból Lukács László S. J. monográfiája nyújt. 1989-ben tette közzé a római Archivum Romanum Societatis Iesu anyagából feltárt dokumentumokat a magyar jezsuiták 1649–1746 között vívott szívós küzdelméről a Habsburg abszolutizmussal szemben, hogy kiváljanak az osztrák provinciából és létrehozzák az önálló magyar rendtartományt.²⁸² Tehát az addig ismertnél merőben más jezsuita renddel kell számolnunk, amikor összevetjük az ugyancsak új kutatási eredmények alapján azzal a Rákóczival, aki a nemzetközi hatalmi egyensúly kialakításával számolva célját így fogalmazta meg: „Azon fáradozunk, hogy hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának és az egész kereszténységnek szolgálhassunk.”²⁸³

A hatodik törvénycikk, a Magyar Konföderáció szécsényi országgyűlésén (1705) elismerte a jezsuiták oktatási munkáját, és három döntést foglalt magában. 1. Adják vissza az eredeti tulajdonosoknak, a katolikus klérusnak és a különböző szerzetesrendek azokat a birtokokat, amelyeket az elmúlt évtizedekben a császár a Társaságnak adományozott. 2. A „németes”, vagyis az osztrák provinciához ragaszkodó rendtagok hagyják el a Magyar Konföderáció területét. 3. Szakadjanak el az ausztriai provinciától, és hozzák létre az önálló magyar rendtartományt, különben: „az Confoederált Magyarország részeiben meg nem maradhatnak.” Az országgyűlés heves viták során meghozott hatodik törvénycikke szervesen kiegészítette a vallásszabadságról, a lelkiismereti szabadságról és a toleranciáról hozott törvényeket. Tisztázni kívánta a Társaság helyét az új rendszerben, és megoldást ígért a Társaság magyar tagjai életében. Rákóczi és kormányzó hivatala, a Consilium Aulicum tagjai tapasztalatból ismerték a jezsuita pátereket övező roppant nagy társadalmi feszültségeket.

A Habsburg Birodalom különböző érdekcsoportjai és pártjai abban egyetér-

a vallásügyről. = A Rákóczi szabadságharc dokumentumai Abauj-Torna, Borsod, Gömör, Kishonyt és Zemplén vármegyékből. 1703–1704. Szerk: Dobrossy István. Miskolc 2004. 63–78.

²⁸¹ Spielmann, John P. Leopold I.: Zur Macht nicht geboren. Graz, Wien, Köln 1981.; Ingrao, Charles, W.: In Quest and Crisis Emperor Joseph I. and the Habsburg Monarchy. West Lafayette. 1979.; Golubeva, Maria: The Glorification of Emperor Leopold in Image, Spectacle and Text, Mainz 2000.

²⁸² Lukács László: A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649-1773.) Szeged 1989.

²⁸³ „quantum adlaboremus ut per reductionem libertatis patriae, non tantum genti huic, sed et universae Europae ac rei Christianae servire possimus.” Ráday-iratok I. 253.

tettek, hogy a török hatalom alól visszafoglalt Magyarországot és Erdélyt be kell tagolni a birodalomba. De hogy miként valósítsák meg, arról megoszlottak a vélemények. Johann Paul Hoher (1616–1683) kancellár és köre a gyors és radikális módszer híve volt, többek között úgy is, hogy az egyházi ügyekben a döntés a világi hatalmat, az uralkodót illeti meg.²⁸⁴ Hoher irányzatának tehetséges képviselője és továbbfejlesztője, gróf Kollonich Lipót kalocsai érsek bíboros az ország birodalmi betagozását többek között a protestáns lelkészek, tanárok, tanítók eltávolításával vélte megvalósítani. Ahogy jelentőségét veszítő Spanyolországtól a Habsburg- dinasztia osztrák ága átvette a nagyhatalmi törekvést, úgy kívánta adaptálni a spanyol jezsuita rend régi szerepét az osztrák provinciában, Magyarországon működő tagjait is bevonta az abszolutizmus kiépítésének munkájába. A Társaság kiemelt uralkodói támogatást kapott. Az 1687. évi, a magyar alkotmányt megváltoztató országgyűlés 20. törvénycikke a Társaságot az ország bevett rendjévé tette, és kiváltságokkal ruházta fel. Részvételi jog illette meg az országgyűlésen, hozzá tartozott a cenzúra, és tetemes javakat kapott, a szerzetesrendek, a bencések, premontreiek és más egyháziak birtokaiból. Hatalmas vagyont jutott az osztrák provincia kezébe. Ez tovább növelte a különben a XVII. század folyamán a nemzetközi publicisztikára is jellemző jezsuitaellenességet, kiélezte a magyarországi társadalmi ellentéteket, s a rend magyar tagjait is nehéz helyzetbe hozta.²⁸⁵

Magyarországon a katolikusok méltányolták a rend iskoláit, a korszerű pasztorációs munkát, a szegénygondozásban, a patikák létesítésében megnyilvánuló modern gyakorlatot. Ugyanakkor az evangélikusok és reformátusok, akiknek lelkészeit gályákra küldték, egyházaik javait elvették, iskoláikból császári katonai asszisztenciával verték ki a tanárokat és a diákokat, jelentős részben városi polgárok, vármegyei köznemesek és mezővárosi cívisek körében határtalan lett az elkeseredés. Eperjesen például a tudós, mecénás polgár, az evangélikus Weber János orvos és bíró, aki patikáját is elvesztette, úgy vélte, ha áttér, védelmet nyer, de csalódott. A város rövid időre Thököly hatalmába került, azután pedig a Caraffa rendezte koncepciók perben, több vállalkozó protestáns nemessel és polgárral együtt a két Weber-fió is áldozat lett. I. Lipót császár 1700-ban kizárólag a jezsui-

²⁸⁴ R. Várkonyi Ágnes: Az abszolutizmus kísérleti intézményéről. A Gubernium utasítása 1673-ban = Kapcsolatok. Tanulmányok Jászay Magda tiszteletére. Szerk: Tima Renáta. Bp. 2002. 29.

²⁸⁵ Mayer, Theodor: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. H. n. 1911. Új kiadásra: Fleckenstein, J. Stoob, H., Toth A.: Sigmaringen, 1980. 38–39.; Sashegyi Oszkár: Az állami könyvcenzúra kezdetei Magyarországon, 1674–1705. = Magyar Könyvszemle, 84 (1968) 1–12.; Lukács Olga: Apologia és protestáció. HK 2004, (113), 1260.; Dongó Gyárfás Géza: A jezsuitáknak volt szölei és ingatlanai a Tokaj-hegylán. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1909. 318–320.

ita rend feladatává kívánta tenni a tanítást. Rákóczinak polgárháborús viszonyokon kellett úrrá lennie.²⁸⁶

A Társaság magyar rendtagjai maguk is évtizedek óta keresték a kiutat az áldatlan helyzetből. 1649 óta következetesen kérték, hogy önálló magyar tartományt hozzanak létre. Visszatérő indokuk, hogy az osztrák provincia területe egész Európában páratlanul nagy, és az ország érdeke is megkívánja az önálló magyar rendtartomány felállítását. Hivatkoztak a csehekre, akik már 1622-ben kiváltak az osztrák provinciából, és miként a szlovén jezsuiták is a többségében magyar származású rendtagok azért kérték, hogy önállóak lehessenek, mert az osztrákokkal szemben hátrányos helyzetben voltak. Kapi Gábor (1658–1728) az önálló provincia érdekében páter Thyrsó Gonzales rendi generálisnak 1700-ban írt előterjesztésében kifejtette, hogy az osztrák és a magyar rendtagok között áldatlan viszonyok uralkodnak. Az osztrákok kezében van minden hatalom, a magyarokat barbároknek tartják és megvetik:

„Magyarországra az osztrák rendtagok selejtjét küldik, a magyarok a rend mostoha gyermekei,” Levelében – írja Lukács László – „nemcsak egy igaz magyar, de egész jobb sorsra érdemes népének tragédiája izzik.”²⁸⁷

Rákóczi kormányzókörevel együtt tisztában volt a Társaság magyarországi helyzetének súlyos ellentmondásaival. A szabadságharc első napjaitól kezdve voltak körülötte jezsuita páterek, de a döntő többségben protestáns közkatonák indulata ellen meg kellett védenie a különböző vidékek rendházait és templomait. Kemény szankciókkal tiltott minden önbíráskodást és az első, minden vallás szabad gyakorlatát biztosító pátensein kívül, külön rendelkezést is kiadott a jezsuiták védelmében (1704. február 13). Ugyanakkor azonban meg kellett határoznia a Társaság törvényes helyét az új magyar államban. Ezt a feladatot hivatott megoldani a szécsényi országgyűlés. A hatodik törvénycikk egyrészt a különben általános birtokügyi rendezést kívánta érvényesíteni úgy, hogy a katolikus klérusnak és szerzeteseknek juttassa vissza eredeti birtokaikat. Másrészt az osztrák rendtartomány befolyását akarta megszüntetni a saját hatalma alá jutott területen, azzal, hogy megkívánta, tegyenek hűségesküt a Konföderációra, a császárhű osztrák rendtagok pedig távozzanak el. A hangsúly azonban a magyar rendtartomány

²⁸⁶ Eperjesen a többségben lévő protestáns lakosság az 1673-ban oda került jezsuitákkal hallatlanul durva harcot folytatott, 1681-ben a Szent Miklós-templom mellékoltárait kidobták, állítólag sörfőző katlanok alá fűtöttek be vele. Rákóczi vallási rendelkezéseiben külön kikötötte, az oltárokat ne pusztítsák el. Vö. Bubryák Orsolya: Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612-1684) *Ars Hungarica* 2003. 2. sz. 248.

²⁸⁷ Gabriel Kapi Thyrsó Gonzalez generálisnak Rómába, 1700. márc. 27. Közli Lukács László, 1989. 32., 97–102.; Lukács, Ladislaus: *Catalogus Generalis*. (1551-1773). Romae, 1988.

megalapításán volt. A Társaság magyar tagjai vigyék végbe az „Ausztriai Provinciátul való magok elszakasztását.”²⁸⁸

Ezzel Rákóczi állama törvényes keretet, támogatást adott a magyar rendtartomány érdekében folyó félévszázados igénynek. Először nyert országos szintű politikai megfogalmazást az önálló magyar provincia ügye. A kiutasítás mint szankció került a törvény szövegébe, kényszerítően, hogy az önálló magyar provincia minél gyorsabban jöjjön létre. Azonban mérhetetlenül összekuszált, elrontott viszonyokat kellett eligazítaniuk, vagy régen aktuális reformokat meghozniuk, s ez az egyházak ügyében rendkívül bonyolult helyzet megoldását kívánta. Az elvileg indokolt – a katolikus egyházon belül megvalósítandó – tulajdon-átrendezés, különben is Rákóczi általános birtokpolitikájába illeszkedik, viszont a Társaság kiterjedt iskolahálózata, pasztorációja az uradalmak és az alapítványok jövődelmeire épült.

Rákóczi, amikor a Társaságot mint önálló magyar provinciát kívánta beilleszteni a Magyar Konföderáció állami és egyházpolitikai rendszerébe, építhetett a magyarországi jezsuiták elemi igényére. Bizhatott a Társaság római generálisában, Thyrsó Gonzales páterban, aki 1705-re teljesen magáévá tette az önálló magyar provincia ügyét.²⁸⁹

Törvényt hozni sem könnyű, érvényesíteni még nehezebb. Rákóczi még az országgyűlés zárónapján, október 3-án közölte Berzeviczy Henrikkel, a nagyszombati egyetem vice-rektorával a végzést.²⁹⁰ Bizottságokat nevezett ki a jezsuita vagyon összeírására.²⁹¹ Mivel pedig az Erdély felé vonuló Herbeville császári generálist Károlyi Sándor és Bottyán János generálisok nem tudták feltartóztatni, az országgyűlést időnek előtte be kellett zárni. A hatodik törvénycikk végrehajtásának részleteit is a miskolci tanácsülésre halasztották, s még mielőtt Erdélybe indult volna, Rákóczi meghívta a tanácskozársra Cseles Márton (1641–1709) győri jezsuita házfőnököt és Páhi János (1651–1727) jezsuitát, a soproni rendház lelki vezetőjét.

A Porta Triumphalis, amint 1705 októberében Vizaknai Bereck György kolozs-

²⁸⁸ A szécsényi országgyűlés törvényei. = Praznovszky Mihály (szerk.) A szécsényi országgyűlés 1705. Szécsény, 1975, 441–442.

²⁸⁹ Lukács László: 1989, 74, 105.

²⁹⁰ Egyetemi Könyvtár Kézirattár (EKKt.) Collectio Hevenesiana (CH) Tom: LXXXVII. No 4. – EKKt Collectio Kapryana (CK) 1705. Tom: 75. No 3. Vö: Esze Tamás: 1974, 57/76.

²⁹¹ Rákóczi a felső-magyarországi tizenhárom vármegyében lévő jezsuita vagyon összeírásával Krucsay Miklóst, Bertóthy Ferencet és Platthy Sándort bízta meg. Az instrukció szerint az összeíróknak fel kell tární a birtok eredetét, azt is, hogy milyen családi örökségek jutottak a kezükre, össze kell írni az alapítványokat, külön az iskolára tett alapítványokat és hogy mennyi ment ebből az iskolák fenntartására. Ráday-iratok I. k. 432–434.

vári főorvos feljegyezte naplójában, a fejedelmi beiktatásra Erdélybe vonuló Rákóczit szándékozott fogadni: „A méltóságos fejedelem készül bé, kinek solennis pompájára porta triumphalist szép dicsőségsen készítének a jezsuiták Kolosvárat a tanácsháza előtt”²⁹²

A diadalkaput a kolozsvári jezsuita akadémia tanárai építették. Szerkezetét, eszmei tartalmát Kapi Gábor professzor gondolta ki és valósította meg. A kolozsvári diadalkapu Gyalogi János részletes leírása alapján régen ismeretes a történeti irodalomban.²⁹³ Az Európában elterjedt porta triumphalisok nagy családjából való.²⁹⁴ Antik formájával, a képek és feliratok megszerkesztett együttesével értelmezve az alkalmat, egyetemes és magyar hagyományok alapján készült, korszerű tartalommal. Az elrendezés szerkezete a barokk reprezentáció képi megfogalmazásában bevett gyakorlatra emlékeztet, az oszlopok közé zárt tér felső, középső és alsó régiókra volt osztva.²⁹⁵ Felső részét kilenc, a Báthori – és a Rákóczi – családból származott erdélyi fejedelem címereikkel ékesített képei töltötték ki.²⁹⁶ Szöveg

²⁹² Vízaknai Bereck György naplója. = Rákóczi Tükör, Szerk: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes Bp. 2004 2, I. 329.

²⁹³ Részletes szemtanúi leírása: Gyalogi János: De rebus memorabilibus Transylvaniae anni 1705. Közli: Varga Imre: A II. Rákóczi Ferenc tiszteletére emelt kolozsvári diadalkapuról, = Vigilia, 1976. Herbeville generális zsidói győzelme után leírását a hadijelentéséhez mellékelte: Descriptio portae Claudiopolis in honorem Ragoczy et Forgatsch erectae = Diarium über die Operationem der K. Truppen gegen die Rebellen unter Ragozzi und Forgatsch von 3 bis 26 November, 1705. Haus-Hof und Staatsarchiv (HHStA) Kriegsarchiv. Krieg mit den Rebellen in Ungarn. Protokoll und Index 1705 No. 207 XI. – Feltárta és a kaput rekonstruálta: Galavics Géza: A Rákóczi-szabadságharc és az egykorú képzőművészet = Rákóczi-tanulmányok, 1980. 483–490. Egykorú nyomtatott kiadására G. Etényi Nóra hívta fel a figyelmet: Entwurf Der zu Clausenburg vor dem Ungarischen Erz-Rebellen Rackozi (!) Auffgerichten Von denen Kays. aber nach erhaltenen grossen Victori unter den S. V. Galgen verbrennten Triumph=Porten. AppH. 2373. Vö: G. Etényi Nóra: A Rákóczi szabadságharc hírei a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt. = A Rákóczi-szabadságharc és Közép Európa. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. (Szerk: Tamás Edit). Sárospatak, 2003, 129.

²⁹⁴ Pl. Merian Matthäus: Diadalkapu, 1652. Vö. Bubryák Orsolya, 2003, 243.

²⁹⁵ Vö. Peter Isselburg metszete Rem Georg: Emblemata politica, Nürnberg, 1640 díszcímlapján. Vö: Szilágyi András: Egy rendhagyó tézisillusztráció a 17. századból. = Tanulmányok Rózsa György tiszteletére Szerk: Basics Beatrix. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp. 2005. 59.

²⁹⁶ Nyomtatott német leírásában „groß vergulte (vergülte) Statuen” olvasható. Mivel a Gyalogi – leírás és a hadijelentéshez csatolt leírás képeket és nem szobrokat említ a képeket tekintjük mérvadónak. Érdekes, hogy a fejedelmi képek közé felkerült I. Rákóczi Ferenc képe is, bár őt soha nem iktatták be a fejedelmi hatalomba és nem uralkodott. A fejedelmek képeinek felkerülése a diadalkapura egyesíti magában a reprezentatív és a narratív vagy historizált képi funkciókat. Vö: Marosi Ernő: A kép mint tárgy. Néhány újabb művészettörténeti könyvről (Főleg: Belting, Hans, Bild und Kult. Eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst. München 1990) = BUKSZ, 4. évf. (1992) 3. sz. 361. Itt jegyezzük meg, hogy a művek nyilvános

egyedül Báthori István képe mellett olvasható: „Fejedelem, majd király. Mindket-tőként a legnagyobb.” A diadalív fölött II. Rákóczi Ferenc lovas képe. Balján Erdély címere, jobbán Forgách Ferenc, Erdély katonai főparancsnoka, amint jogarát nyújtja, s a gesztust szöveg magyarázza: „Vedd Erdély jogarát, mely téged illet, téged, oly nagy fejedelmi ősök véréből származó legnagyobb utód.” A kapu túloldalán szív és szöveg: „Ajándéku adjuk neked ezt a szívet, legkedvesebb feje-delem.” A diadalkapu oszlopai alján Pietas, a kegyesség, és Prudentia az okosság szobra, a fejedelmi erények szimbólumai. A Pietas szobor fölött a könnyörgő és diadalmaskodó Mózes a győzelem jelképe, a másik oldalon a Prudentia fölött meredek hegy tetején arany gyűrű volt látható ezzel a felirattal: „Arany szabadság.” További bibliai szövegek, az elfoglalt várak és városok képei az antik szerzőktől vett idézetekkel az egyetértés, a rend, a szabadság szimbolikus kifejezői.²⁹⁷ Képei és szövegei pozitív programot hordoztak. Más vallást, vagy a császárt megsértő szó, írás, kép nem volt rajta, ellenségre még csak nem is utaltak. Visszafogott eleganciával hidalta át a diadalkapu tervezője a Báthori Zsófia végrendelete és alapítványai körüli vita még élő emlékét: a fejedelemasszony nevét meg sem emlí-ti, viszont a Munkács vára alatti felirat finoman utal Zrínyi Ilonára: „Engemet az anya megvédelmezett, a fiú visszafoglalt.” A többi vár és városkép alatti felirat is aktuális események tömör foglalata.

Honnan származik a diadalkapu koncepciója és hová illeszthető be? A kon-cepcióját alkotó szimbólumok és emblémák, a kép és a szöveg kölcsönhatásának hagyománya évszázadokra nyúlik vissza, a reneszánsz új tartalommal töltötte meg és a barokk képzőművészetben az uralkodói és főúri mecenaturával össze-kapcsolódva a Társaság mesteri szinten fejlesztette tovább.²⁹⁸ A bécsi, gráci, nagyszombati jezsuita egyetemeken végző növendékek záróvizsgájára a tanárok koncepciója szerint készült tézislapok egyszerre voltak aktuálisak és elvontak. Programot adtak és erkölcsi értékeket tudatosítottak. Tartalmilag történeti példákkal a Birodalom császári-királyi kultuszát vagy a magyar patriotizmus változatait fejezték ki. 1663–1664-ben a nagyszombati egyetemen végzett növen-dékek tézislapjain a képi és szöveges kompozícióik Zrínyi Miklós koncepciójában a török ellen harcoló, az oszmán hódító hatalmától megszabadulni kívánó Magyar Királyság igényeit fogalmazták meg. A Nádasdy Ferenc országbíró költségén

elégetése mintegy a gondolat szimbolikus megsemmisítését fejezte ki. Ez lett a sorsa az 1663–1664. évi török háborúban a magyarokat előnyösen bemutató műnek is: Andler, Joan, Heinricus: *Memoria belli Hungarico-Turcici inter Leopoldum et Mahometen, Marsielle, 1665.*

²⁹⁷ Varga Imre: 1976.; Galavics Géza: 1980. 483–490.

²⁹⁸ Szőnyi György Endre: *Pictura & scriptura. Hagyományalapú kulturális reprezentációk husza-dik századi elmélete.*, 2004.; Knapp Éva: *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI–XVIII. században.* Bp. 2003.

készült Mausoleum (1664) latin szövegét a jezsuita Nikolaus Avancini (1611–1686) állította össze, aki előzőleg már Nádasdynak ajánlotta drámái kötetét. (1655)²⁹⁹ A szöveg és a kép akkor a nemzetközi török ellenes háború megindításáért életre-halálra küzdő magyar politikához kötődött.³⁰⁰ A személyiség jelentőségét, az arisztokrata családok társadalmi és politikai szerepét megfogalmazó gyakorlatnak ugyancsak magas művészi szintű hagyományai voltak.³⁰¹ Az I. Rákóczi Ferencet Herkulesként ábrázoló metszet (1666) s Guttwirrt idézett laudációja a serdülő II. Rákóczi Ferencről más példákkal együtt jelzi, hogy a magyar politika és a jezsuita renden belül a magyar rendtartományt is szorgalmazó irányzat között sokréttű kapcsolat fejlődött ki.

A tanulmányait Bolognában és Velencében végző, a prágai és nagyszombati egyetemeken teológiát tanító Kapi Gábor professzornak tehát volt mire építenie, amikor a kolozsvári diadalkapun antik, bibliai és magyar történelmi képi toposzok, emblémák, latin szövegek együttesével aktuális tartalmat fogalmazott meg. Történeti és irodalmi képzettségére jellemző a kolozsvári jezsuita iskola növendékeinek előadásában 1702-ben megjelenített latin színmű. Az állítólag a tolla alól kikerült színdarab címe „A tisztelet házassága, avagy Korvin Mátyás fogolyból Csehország királyának veje lesz” a bécsújhelyi börtön megszökött foglyára utalt. A cseh királylány szerepét, a tizenkét éves Mikes Kelemen játszotta.³⁰²

A Porta Triumphalison a viszonylag egyszerű képsorok és a szövegek eszmei tartalma az Erdélyi Fejedelemség önállóságát és a Királyi Magyarországgal Rákóczi személyében kifejeződő egységét demonstrálta. Bibliai példázat, antik értékrend és magyar történelmi múlt, mint modell különböző változatokban a magyarországi jezsuiták nevéhez fűződő minden képi kompozícióra jellemző. Alternatíva a hagyományörző múlt korszerű megújítására. Cserei véleménye elfogult.³⁰³

²⁹⁹ Rózsa György: A Nádasdy Mausoleum. Bibliotheca Hungarica Antiqua XXIV. 8–9.; A német versio az evangélikus Sigmund von Birken (1626–1681) munkája. Irodalmi köréről is G. Etényi Nóra: A Mausoleum és a nürnbergi nyilvánosság. Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György, Bp. 2002.

³⁰⁰ Galavics Géza: Kössünk kardot a pogány ellen. Bp. 1986. 93–94. Uő. Esterházy Miklós tézislapja a bécsi egyetemen 1675-ben. = A barokk közép-Európában. Utak és találkozások. 215–216.

³⁰¹ Buzási Enikő: Nádasdy Ferenc pottnedorfi galériájának fennmaradt arcképei és a Wiedemann-portréesorozatok. Művészettörténeti Értesítő, L (2001) 1–2. 15–30. Uő. Fikció és történetiség az Esterházy családósgalériájában és a Trophaeum metszeteiben. Történelem-kép, Szerk, Tímár Á. Sinkó K. 2000. 411–420.

³⁰² Veres Dániel: Rodostói csillagnéző, Kalauz Mikes Leveleskönyvéhez. Kolozsvár 1972. 40–41.

³⁰³ „A kolozsvári jezsuiták, két kézre tudván játszódni, páter Kapi intimációjából nagy költséggel porta triumphalis erigálnak, bent a városban Székely Lászlóné háza előtt...” Cserei Mihály: Erdély históriája (1661–1711) Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre. Európa könyvkiadó, Bp. 1983. 361. A diadalkaput a szécsényi országgyűlés határozatát és a

Ha a kép hangsúlyos aspektusa a képet választó szándékában ragadható meg,³⁰⁴ akkor messzebbre ható jelentőséget hordoz, hogy Kapi Rákóczi államának politikai programját saját Társaságában az önálló magyar rendtartományt szorgalmazó elgondolással összhangban komponálta meg. Eleve cáfolta az osztrákok vádját, hogy a magyar rendtagok tehetségtelenek és barbárok, amint azt Kapi 1.700. évi beadványában is panaszolta.

„Közel sem ilyen Vendéget vártak” vezette be Gyalogi a zsibói csata rövid vázлата után a diadalkapu történetét. Kolozsvárra Herbeville generális vonult be, a jezsuitákat megbüntette, rendházukba dán luteránus katonákat kvártélyozott, a sebtében szétvagdalt kapu részeit összeszedette, a képeket és a szövegeket leíratta, csatolta a hadijelentéshez, majd a kapudarabokat az akasztófa alatt elégettette. A kortársi tájékoztatókat viszont nem lehetett megsemmisíteni, leírása amint láttuk kijutott a külföldi hír piacra. Nem lehetett elrejtteni, írta Gyalogi hogy a kapu „ híre ne menne Tiszán, Dunán és azon is túl a tengerig, és a Hír olyan, hogy minél tovább-tovább mégyen, mindenkor szaporodik; a híre a’ volt, hogy a’ Császárra bötstelen írásokka, és jegyekkel lött volna rakva az a készület, úgy hogy a’ Tzimeres Sas, a’ Rákóczi lova lábai alatt írva lött volna; egyfejű Sas ugyan a Rákóczi tzimeriben volt mellette írva, és az írigyek az egy-fejű Nemzetséges Sasból, két-fejűt tsináltak, hogy a világ előtt gyűlöltessék olyan dolgokból, a’ miből semmi nem volt, se ellenséges találmányok, se Írások, és Jegyek valakinek motskára.”³⁰⁵ Az „irigyek” kifejezés valószínűleg az osztrák rendtartomány híveire, a magyar rendtartomány létrehozását ellenzőkre, esetleg az udvari körökre vonatkozhat. Erre vall a páter példákkal is bizonyított megjegyzése, a magyar jezsuiták elítéléséről: Innét esett a’ Jezsuitáknak gyűlölséges emlékezete és neve ide ki, és mindenütt a’ Sógorok előtt.”³⁰⁶ A jezsuita kérdés új röpiratháború tárgya és ami a későbbiek szempontjából különösen fontos eszköze lett.

Kapi nagy kerülővel Bécsbe ment. Útjáról Gyalogi tájékoztat, de nem tudjuk, volt e passusa Rákóczitól. Eljutott József császár elé, tárgyalásáról közvetlen forrás egyelőre nem ismeretes. Feltehető, hogy aki a magyar rendtartományt nagyszabású európai összefüggésbe állította és a helyi viszonyokat jól ismerve

protestánsok igényeit ellensúlyozni akaró szándékkal magyarázza Zsilinszky Mihály: 1896. I. 276.

³⁰⁴ Belting: 2000. 2. Vö. Szőnyi: 2004, 192–193.

³⁰⁵ Gyalogi János: 1976. 692.; Cserei ugyancsak azt állítja, hogy a kolozsvári jezsuiták a diadalkapuvál a császárt alázták meg, s mivel konkrétumot nem tud felhozni, Rákóczi 1707-ben veretett aranyérmét a hidrát leverő Herculessel, Varou svéd művész munkáját 1705-re tette és létrehozását összekötötte a diadalkapu elkészülésével. Hangsúlyozva, hogy a hidra a római császár szimbóluma. Tévedésére Bánkúti hívta fel a figyelmet: Cserei Mihály: 1983. 361, 499. jegyzet.

³⁰⁶ Gyalogi János: 1976, 692.

tekintette át, elgondolkozathatta az ifjú császárt az osztrák provincia kettéválasztásáról.

A béketárgyalások feltételei között, hogy az önálló rendtartomány is államközi megállapodástárgya lett, az a Magyar Konföderáció Szenátusának miskolci tanácsülésén dőlt el.³⁰⁷ A szenátusi ülésen a Társaságot Cseles Mártonnal együtt Páhi János képviselte. Két alkalommal került szóba konkrétan a jezsuiták ügye. Február 4-én minden vita nélkül helyt adtak a Széchenyi Pál kalocsai érsek által erőteljesen támogatott kérésnek, hogy az elszakadásra eredetileg adott négy hónapos határidőt a Társaság római generálisának halála miatt, és tekintettel az új generális megválasztására, hosszabbítsák meg.³⁰⁸ Február 9-én a döntések véglegesítése alkalmával vita alakult ki. A béketárgyalások feltételei között szerepelt a neoquisticum eltörlése és az, hogy a konfiskált birtokokat adják vissza. Ennek kapcsán hangzott el, hogy „az jezsuiták is sok considerációra nézve hajtassanak ki az országból és az jószágok adattassék azoknak, az kiké volt, s a többi azoknak, kik helyettek iskolákat fognak tanítani és erigálni.” Az ellenvélemény azonban a magyar rendtartomány megalakulását hangsúlyozta, szakadjanak el az osztrák provinciától, és bizonyos kárpótlást is kapnak.³⁰⁹

A nagyszombati béketárgyalásokon (1706. május–július) a magyarországi jezsuiták kérdése egyértelműen országos ügy. A Bercsényi elnökletével a Magyar Konföderációt képviselő béke biztosok, az egyházi és világi főurak, a református és evangélikus köznemesek, az Udvari Tanács volt tagjai és szenátorok a békekötés feltételei közé kezdetektől fogva belefoglalták a Társaság önálló magyar rendtartományának megalapítását. A 23 pontból álló béketervben a 16. pont leszögezi: a jezsuita rend ebben az országban független legyen és az alapítványait az ifjúság nevelésére fordítsák.³¹⁰

³⁰⁷ 1706 január 30. – február 18–ig. Vö. R. Várkonyi Ágnes, Rákóczi tanácsülései Miskolcon. A Rákóczi – szabadságharc dokumentumai I. 1703–1704, 2004, 19–27.

³⁰⁸ Széchenyi Pál kalocsai érsek szinte szenvedélyes híve a magyar rendtartomány megalapításának. A miskolci tanácsülés után azonnal írt a generálisnak Pozsonyból, hogy haladék nélkül hozzák létre a magyar rendtartományt, ez az egyetlen módja, hogy a Társaságot fenyegető veszélyt kivédjék. Kazy Francisco: *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu*. Tyrnavia 1738, 172.; Lukács László: 1989. 34.; Esze Tamás nem ismerve a magyar jezsuiták félvévszázados törekvését az önálló magyar rendtartomány megalapítására, kétségbe vonta Széchenyi szándékának őszinteségét: „vajon Széchenyi eszköze, vagy pedig áldozata volt a Rákóczi megtévesztésére irányuló jezsuita propagandának?” Esze Tamás: 1974, 80.

³⁰⁹ Károlyi Sándor feljegyzései a miskolci tárgyalásokról és némely azután lett dolgokról. 1706 jan. 30. – febr. 18-ig. = A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára. Sajtó alá rendezte Géresi Kálmán. V. k. Bp. 1897. 383, 389.

³¹⁰ „Independens ab aliis patrum jesuitarum sit in regno hoc provincia, bonis eorum fundationalibus

A döntés az uralkodó kezében volt. József császár trónra lépése után rögtön új kormányzatot vezetett be, apja régi garnitúráját, közöttük Kollonich érseket is azonnal félreállította. Üres kincstárat vett azonban át, és feltöltéséhez az osztrák jezsuita rendtartomány vagyonához is hozzányúlt „ötmillió pénzt csakhamar kiránta tőlök” írta Cserei. Az ifjú császár rá volt utalva az osztrák rendtartomány anyagi, diplomáciai és szervezeti segítségére. Elítélhette apja politikáját, de a cenzúrát, a nagyhatalmi propagandát és a több szintű tájékoztatási rendszert nem mellőzhette. Csakis ennek tudatában értelmezhető a szécsényi országgyűlés hatodik törvénycikkére reagáló levele: „Nálam nem szorul különösebb bizonyításra az a hűség és ragaszkodás, amit a Társaság irántam tanúsít s aminek legújabban is fényes bizonyítékát adta [...]...Jól tudom, hogy Magyarország csak úgy lesz hűséges énhozzám és Istenhez, ha Jézus társasága ott maradhat.”³¹¹ A császári propaganda pedig a hatodik törvénycikket a kiutasítás sémájára leegyszerűsítve állította, hogy Rákóczi a katolikus vallás ellensége. Az osztrák rendtagok magyar társaik elszakadási igényét elfogult végletességgel értelmezték: „omnes omnio ungaros rebelles esse.”³¹² Nagyszombatban a császári béke biztosokat Kollonich híve, báró Friedrich Seilern kancellár vezette, s a magyar javaslatra azt felelte, hogy az osztrák provincia jezsuitáit az 1687. évi országgyűlés befogadta, ügyükben, beleértve a különválást és a vagyoni ügyeket is, a leendő országgyűlés dönthet.³¹³

Ennek ellenére Rákóczi június 20-án Érsekújvárott audiencián fogadta páter Cseles Márton, és megbízta, hogy nevében kérjen a rend illetékeseitől támogatást az önálló rendtartomány érdekében.³¹⁴ A Bécsbe június 29-én Péchi Ferencsel induló Cseles küldetése az osztrák rendtagok körében heves ellenállást keltett. Viszont a Gonzales halála után, 1706 tavaszán megválasztott új római generális, Michael Angelo Tamburini (1648–1730) hajlott az önálló magyar tartomány meg-

per clerum pro fructu erudiendae juventutis administrandis.” Ráday-iratok, I. 588.

³¹¹ Cserei Mihály: Erdély története. 1983. 359. – József császár Bischoff osztrák provinciálishoz, 1705. október 8. Közölte Meszlényi a Pannonhalmi Levéltár Paitner gyűjteményéből (119 B. 8.), hangsúlyozva, hogy magyar jezsuiták a rendtartomány elszakadásának „szorgalmazásában, nem láttak felsegítségét.” Meszlényi Antal: 1936. 288–289.

³¹² Lukács László: 1989. 105, 117.

³¹³ *Independens ab aliis patrum jesuitarum sit in regno hoc provincia, bonis eorum foundationalibus per clerum pro fructu erudiendae juventutis administrandis* eredetije Ráday Pál fogalmazványa: MNL-OL G-19, I. l. Caps. A/1 fasc 3. – Kiadva: Ráday-iratok I. 588.; Továbbá: *Puncta Pacis Confoederatorum Regni Hungariae Statuum et Ordinum. Histoire des revolutions de Hongrie où l'on donne une idée juste de son legitime Gouvernement. A la Haye 1739 III. 372–375.* és *In negotio Patrum Societatis Jesu... a császári békebiztosok I. József király álláspontját közlő válasza.* 1706. július 12. Uo. IV. 65 kkl., 100–103– Vö. Esze Tamás: 1974. 63.

³¹⁴ George Stepney Aspremont grófnak. Nagyszombat, 1706 július AR II/III. 104.; Lukács László: 1989. 36.

alakulására, de az osztrák rendtagok felháborodása miatt „megrémult, félt a császáriak bosszújától”, és utasította páter Bischoff Engelbert (1655–1711) császári gyóntatót, kérdezze meg az uralkodót, mit tegyenek.³¹⁵

Bizonytalanul, de megindultak a tárgyalások. Berzeviczy prorektor értesülése szerint a pozsonyi kollégium kertjében a Bécsből július 12-én visszatért Cseles arról számolt be, hogy a divisiót József császár elvben nem ellenzi, de a békéhez köti: „mihelyt meglesz a béke, meglesz a divisio is.”³¹⁶

Mivel az önálló magyar rendtartomány nem jött létre – állapította meg a Szenátus 1706 július 23-i ülésén, – a szankciónak kellene életbe lépnie. Megjelennek a fejedelmi rendeletek: azok a rendtagok, akik nem tesznek esküt a Konföderációra, el kell hogy hagyják a Konföderáció területét.³¹⁷ Rendeletei végrehajtására Rákóczi bizottságokat nevezett ki s feladatukul szabta az ingatlanok és ingóságok gondos összeírását is. Mivel pedig a bizottságok halogatták, hogy érdemben elkezdjék munkájukat, több keményhangú fejedelmi rendelet is napvilágot látott.³¹⁸ Kiváráo bizottságok és szigorú fejedelmi rendeletek indítéka közös: az önálló magyar rendtartomány ügyében a lassú tárgyalásokat siettették.

A fejedelmi rendeletre az osztrák provincia szinte pánikszerűen reagált, Tamburini generális pedig kijelentette, hogy nem ellenzi a magyar rendtartomány megalapítását.³¹⁹ Berzeviczy prorektor a Társaságot ért vádak valótlanágáról

³¹⁵ Tamburini Bischoffnak, Róma 1706, július 24. Közli: Lukács László: 1989. 105–106.

³¹⁶ Berzeviczy Henrik nagyszombati vice rector Diariuma (1705 augusztus–1706 december.) MTA Könyvtár Kézirattár, Tört. 4/r 4/IV. 1706. július 16. – Vö. Esze Tamás: 1974. 68.

³¹⁷ A jezsuiták szerzete iránt hozott articulushoz magukat nem alkalmaztatták, nincs más hátra, mint hogy „az országnak Confoederált részibül kimennyenek, vagy kivezetessenek.” Datum Ex castris nostris ad Érsek Újvár positis Mens. Aug. 1706. Másolat, II. Rákóczi Ferenc fejedelem és Lapsánszky János szenátor aláírása.; Rákóczi Szentiványi Lászlónak, Rozsnyó 1706 november 30 „Micsoda vakmerőséggel viseltetett Kegyelmed, hogy a Confoederatiohoz való kötelességet, azon Jezsuita szerzethez való indulatjával alább valónak tartván” mivel akadályozta „Szatthmári János udvari káplányunknak Mislei prépostságban való installátója.” Ellenjegyző Paulus Ráday, leíró titkár: Franciscus Aszalay MNL-OL E- 152 Acta Iseutica, Irregistrata. A jezsuiták II. Rákóczi Ferenc alatti helyzetét érintő iratok 1705- 1707 (AJI) 4. t. 7. sz., fol 10. Korábbi dátummal Ex Castris ad Érsekúvár positis, ex Senato Consilio, 1706. július 23 idézi a komisszáriusok személyeivel együtt Esze Tamás: 1974. 69.

³¹⁸ Parancsolja, mint előbbi levelében is parancsolja, hogy instructio szerint kövesse tisztit „men-tem kezdgyen hozzá azon szerzetbeli Paterek ki küldéséhez.” Datum in Castris Nostris ad Strigonium positis Die 2. Septembris Anno 1706. Másolat, Rákóczi aláírása és Aszalay Ferenc titkár kézjegye. Paria Mandati MNL-OL E- 152 AJI 4. t. 8. sz. fol 11. Rákóczi Szentiványi János biztosnak 1706, december 26. Miller, J. F.: Epistolae archiepsicoporom Georgii Strigoniensis et Pavli Colocensis e Comitibus Szécsényi. Pest 1807. II. 278.

³¹⁹ Lukács László: 1989. 35.

tájékoztatta a primást, és mivel az Informatiót kinyomtatta, a közvéleményt is megnyugtanni kívánta, hogy a Konföderációra nem politikai okok, hanem a rend belső szabályai miatt nem tehetnek esküt. Kérte a császár segítségét, mert a birtokok elvétele és a rendtagok kiutasítása tragikus következményekkel jár.³²⁰ A császár döntésétől függ, hogy lesz-e magyar provincia

A Habsburg-kormányzatban váltólázás állapot uralkodott el: Savoyai torinói győzelme ellenére az itáliai haditerv nem várt nehézségekbe ütközött, Erdélyt fel kellett adniuk, és előrevetítette árnyékát a szövetségeseikkel, Angliával, Hollandiával megromló viszony. A kincstár kimerülőben, a tartalékokat felemésztette a háború. Franciaország hajlott a békére.

1706 őszén Rákóczi hadserege ellátási nehézségekkel küzdött, a közkatonaság és a tisztikar között kiéleződtek a szociális ellentétek, a vármegyék rendi jogaikra hivatkozva szervezkedtek. Rákóczi bevette, majd elvesztette Esztergomot, le tartóztatatta legképzettebb tábornokát, gróf Forgách Simont, új külpolitikai akciót indított, s hogy Franciaországgal szövetséget köthessen, döntő lépést készített elő. Összehívta Rozsnyóra a Szenátust, belpolitikai reformok és két országgyűlés, a fejedelemeik tartó marosvásárhelyi és az ónodi országgyűlés programjával. Megkezdték az adórendszer átalakítását, a közteljesítés kidolgozását és döntöttek róla, hogy kimondják az interregnumot.³²¹

Sennyey István szenátor szeptember 8-án keltezett levelében tudósította Rákóczit, hogy az önálló provincia ügyében Bécsben kedvező fordulat történt. „Kegyelmes Uram! Az itt való nyavalyás Jezsuiták in provictu vannak ugyan az országból kimenetelre, tegnap mindazon által oly híre jött Pater Rectornak hogy már az Magyarországi Provinciának az Auszriaitól való divisiója, és mindenekben leendő independentiája Resolváltatott és megengedetett volna, mind az Generalisuktul, s mindaz Udvaratul,” pater Cselest független provinciálisnak nyilvánították. Eleget tettek tehát a Konföderáció kívánságának, „az Országbul

³²⁰ RMK II. 2265. Esze Tamás: 1974. 72–73. Berzeviczy a birtokelvételek és az eltávolítás ellen külön is tiltakozott. A védekező nyomtatványok közé tartozik: Apologia pro innocentia Societatis Jesu, dum edicto Principis Francisci Rákóczi ex Hungaria proscibetur RMK II. 2258. Vö. Esze Tamás: 1974. 76.

³²¹ A vármegye „vadak és madarak barlangjává tétetett,” a vármegye „szekér hátán él.” Borsod vármegye Rákóczinak 1706. szeptember 29., november 3. „A vármegye sedes belli, a hadak kipusztították.” Nyitra vármegye Rákóczinak 1708. november 13. Abauj vármegyében nincs pénz, a szegényebb nemesekre háruló személyes felkeléssel járó költséget nem tudják előteremteni, Hont vármegye többek között felmentését kéri a personalis insurreció terhe alól. 1706, november 8. MNL-OL G – 16 II/2 e.

való kimenetelre nem volnának méltók.” Különben pedig a rendtagok kiutasítását külpolitikailag is veszélyes lépésnek tekinti.³²²

Sennyey tájékoztatása tárgyyszerű. A feltételes mód jelzi, hogy a hír további megerősítését várja. Cseles Márton 1706. október 12-én közölte Rákóczival, hogy az osztrák provincia kettéválásáról a döntés megtörtént. Rákóczi dokumentumokat kért, Széchényi Pál november 22-én kelt levelében megerősítette Cseles Márton állítását. Tárgyalt a bécsi provinciálissal, majd ezt írta: „sőt a Generálisok levelét is vettem., az kik nem hogy consideratioba vennék, s controvertálnák az aránt való dolgot, sőt egyenlő akarattal és végzéssel közönségesen, már effective is annak separatióját, s elválasztását decidáltak [...] a mely Magyarországi Provinciának az eő directiojára Pater Czeles Uramot Provincialisnak is választották és rendelték a mint eő Kegyelme az aránt való elegendes Autenticumbeli patenseket representalt előttem.” Kéri, hogy küldjenek passust Cseles Márton és Hevenesi Gábor számára.³²³ Megindultak a tárgyalások. Bercsényi december 22-i keltezésrel még Besztercéről válaszol Széchényi Pálnak és mellékelve küldi is Cseles és Hevenesi számára a passzust.³²⁴

József császár írásbeli nyilatkozata azonban hiányzott. Úgy tűnik, hogy a császári udvar hét hónapon át „lebegtette” a divízió kérdését. Következőképpen Rákóczi rendelkezéseinek szigorával próbálta kierőszakolni a döntést. Bizonytalan helyzet, izgatott légkör, súlyos hadműveletek mindmegannyi akadálya a nyugodt, egyeztetést kívánó politikai rendezésnek. Nagyszombat város tanácsa, Rozsnyó polgársága, a hat nyugat magyarországi vármegye katolikus fő és köznemesei és a felső-magyarországi városok katolikus egyházai nemesei és polgárai egyaránt kérték Rákóczit, hogy a Társaság maradhasson meg az országban.³²⁵

³²² Sennyey István Rákóczinak Kassa szeptember 8. 1706 (autograf) MNL-OL E-152 AJI 4. t. 9. sz. fol 12–13.

³²³ Berzeviczy diáriuma, 1706, október 12., október 29.; Széchényi levele Rákóczinak, Pozsony 1706. november 22. Másolata magyarul: EKKt CH, Tom: IV. No 10 pag. 36. Latin fordításban: Miller, J. F.: II. 274-275.; Vö: Esze Tamás: 1974. 74- 81.

³²⁴ EKKt CH, Tom: IV, No 29, pag 79- 79/v.

³²⁵ „mint serény és jó lelki Pásztorok és tanítók nevelnek bennünket lelki tudományokban, az Oskolák Syntaxisig való serény tanításokat is mind az külső Úri és Fő Rendek gyermekei bőven expediáltak. A római Catholica Szentegyházhoz tartozó Rozsnyói lakos Rendek közönségesen Rákóczinak, s. d. és Rákóczi válasza rávezetve a folyamodványra Lőrinci tábor, 1706, november 13. Humillimi et Fidels servi Comitatum Poseniensis, Nitrensis, Trencheniensis, Liptoviensis, Thuroczienis et Avenis Status Catholicus ad Serenissimum Electum Transylvaniae Principem et Confoederatum pro Patriae Regni Hungariae Statuum ac Ordinum Ducem D/omi/num D/omi/num Franciscum Rákóczy de Felső Vadász... Humillima Instantia Exhibita in Castris ad Darócz posis die 30. oct. Anno 1706. és magyar fordítása: Zsilinszky Mihály: IV. 1897. 203-204. – Nyomtatásban latinul és németül: Ad Franciscum Rákóczium Supplicatio et

A hat vármegye – Pozsony, Turóc, Trencsén, Árva, Liptó, Nyitra – katolikus státusainak folyamodványát 1706 október 30-án adták át a követek személyesen a fejedelemnek Darócon. A vármegye katolikus főurai és nemesi fájdmukat és szomorúságukat fejezték ki, hogy a jezsuita rend tagjait, akik már nagyrészt magyarok, saját fiaik, és rokonaik, az országból kiűzik, megsértik az anyaszentegyház jogait, az ország régebbi törvényeit s az ifjúság nevelésében és tanításában súlyos károkat okoznak. Teljes tisztelettel és ünnepélyesen tiltakoznak az ellen, hogy a jezsuita rend honosított tagjait az országból száműzzék és alapítványaitól megfoszszák. Az egész keresztény világ előtt tiltakoznak az eljárás ellen.³²⁶ A fejedelmi audiencián Rákóczi egy névtelen tudósítás szerint röviden válaszolt. Hivatkozott a szécsényi törvényre, de ennél lényegesebbet is közölt: „Assecuralt Ő nagysága, hogy három négy holnap alatt, megint bé jön Kegyelmetek az Országban, ha másképpen nem, az Indiabul is. Irás szerint azonban azon Instantiara semmi választ nem adott.”³²⁷

A Bécsből Nagyszombatba érkező Cseles Márton azonban csupán egy *assecuratoria reversalis*-t tudott felmutatni arról, hogy mint provinciális politikai kérdésekbe nem fog beleavatkozni, és további haladékot kért, amíg végre meglenne a divízió. Az 1707 január 21-én folytatódó rozsnói szenátusi gyűlés a bizonytalan, de nem teljesen reménytelen helyzet szellemében döntött. Mivel a béketárgyalások meghiúsulása után új politikai stratégia kialakítására volt szükség, az európai békerendszerbe foglalás érdekében az ország függetlensége, az adóreform, a hadseregreform kérdései foglalták le a tárgyalások idejét. A jezsuiták ügyét csak január 27-én tárgyalták. Rákóczi azonban már előzőleg, január 23-án leállította a kassai kollégium előrehaladott és a nagyszombati kollégium megkezdett felszámolását.³²⁸ A szenátus a következő végzést foglalta az ülés jegyzőkönyvébe: „hogy jó

Protestatio sex Comitatum in Causa exilii Societatis Jesu. OSzKK, App. H. 1485. A folyamodvány nagyon sok másolatban maradt fenn. Különös, hogy a kéziratári és levéltári másolatokon mindenütt egyértelmű az aláírásban, hogy a hat vármegye katolikus statusai folyamodnak Rákóczihoz, a szakirodalom ezt nem vette figyelembe. EKKt, CH, Tom: IV No pag. 1-1/v. – No. 11. pag. 37–38. MNL-OL-E 152, AII, 4. t. No 2, fól. 5–6., No 3. fól. 6–7., No 5, fól. 3–4. (A továbbiakban: *Supplicatio*).; Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa eklézsiái, nemes és polgári katolikus státusi memorialéja Rákóczihoz. Uo. 4. t. No 6, fol 14.

³²⁶ Esze Tamás megállapította, hogy a kezdeményező Pozsony vármegye volt. A vármegyét 1706 folyamán, a császár és Rákóczi katonái egyaránt végigpusztították. Pozsony vármegye gyűlése Rákóczinak, Nagyszombat, 1706. november 5. MNL-OL G-16 II. 2. D.

³²⁷ Ismeretlen Pater Bossányi Andrásnak, 1706 november közepe. EKKt CH, Tom: IV, No. 9. 35-35/v pag.

³²⁸ „Illustrissime Comes... Pater Jezsuiták iránt, hova hamarabb bizonyos ratiokra nézve tegyen olly rendelést, ámbár Kassáról és más helyekről kimozdultanak is, mindazonáltal subsistályanak Lőcsén, vagy a holott kegyelmekek az iránt teendő rendelése eő Kegyelmekek éri és ottan tovább

lehet a páter jesovitáknak ki kellene mennie az Országbul minnyájoknak, mind azon által, hogy az ifjúságnak stúdioma ne turbáltassék (a ki az Confoederationnak ereje szerént minden religionak szabadossan foltatni engedtetett) míglen azon studiumrul jobb rend tétetik, addig is említett páterek közöl Kassán és Nagy Szombatban bizonyos személyek, kik tudni illik signatumban feltétek megmaradgyanak.³²⁹ A döntést hozók között a hat katolikus, négy evangélikus és három református szenátorral a protestánsok alkottak minimális többséget, de tisztségeikkel a katolikusok képviseltek tekintélyesebb súlyt.³³⁰ A végzés Rákóczi döntését foglalta össze. Engedményt adott, feltételes módot használt, szigorú tanúsított. A magyar rendtartomány ügyében kívánt áttörést kierőszakolni.

Cseles Márton 1707 február 13-i keltezéssel sürgető írást nyújtott be Rescalli bécsi provinciálisnak. Kérte, hogy haladék nélkül hirdesse ki az osztrák provincia megosztását. A provinciális erre összehívta a Cosultatoriumot és kérvényt írt Tamburini generálisnak, másolatát a császár gyóntatójának küldte, hogy nyerve meg a császárt a nyílt állásfoglalásra. I. József hajlott az engedély megadására, annál is inkább, mert 1707. január 21-én távozott az élők sorából gróf Kollonich Lipót, az önálló magyar rendtartomány elszánt ellenzője. Tamburini generális 1707. április 2-án utasította az osztrák provinciálist, hogy mivel a császár most engedékenyebb lett, hozzájárulását „haladék nélkül szerezze meg” és tanácsosaival hozzák meg a döntést a magyar provincia kiválásáról. A további halogatás rendkívüli veszélyeket rejt magában.³³¹

Egyelőre semmi biztos támpontunk nincs, hogy Rákóczi tudott volna Tamburini generális utasításáról. Annyi bizonyos, látott megoldást. 1707. április 4-én

való dispositionkig várjanak...” Rákóczi ismeretlenek. Ex Senatus Consilio Rozsnyó 1707. jan. 23 Ellenjegyző Sennyey István, titkár Olasz Ferenc MNL-OL E- 152 AJI 4. t. No 14. fol 16 (8-19.) A kassai kollégium javainak összeírását, a biztosok munkáját részletesen ismerteti: Meszlényi Antal: 1936. 296-298.

³²⁹ Conclusa Rosnaviensia in Anno 1706 Mense Decembri. Közli: Bánkúti Imre: A rozsnyói szenatusi tanácsülés jegyzőkönyve (1706. december 18-20, – 1707 január 21 – február = II. 1704–1706. 2004.

³³⁰ A rozsnyói tanácsülésen jelen voltak: Bercsényi Miklós a szenátus elnöke, katolikus szenátorok: Pethes András püspök, Sennyey István kancellár, gróf Esterházy Dániel generális, Bertóthy Ferenc kassai vicegenerális, Kálmáczay István. Evangélikusok: báró Petrőczy István generális főstrázsamester, Jánoky Zsigmond udvari kancellár, Kajaly Pál Hont vármegyei alispán, 1707-től főhadbíró, Gerhard György. Reformátusok: Galambos Ferenc tiszántúli vicegenerális, Soos István, Vay Ádám udvari kapitány. Vö: Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc szenátorai. (Életrajzi adattár.) = Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. születésnapjára. Szerk: Glatz Ferenc. Bp. 1993, 69-80.; Ráday Pál is végig Rozsnyón van. Vö. Ráday iratai: 1955 I. k. 738-749. – II. k. 67-83.

³³¹ Lukács László: 1989. 35. A jegyzőkönyv közli a lajstromba vett tanárok névsorát. Ez majd összesen 18 főre egészül ki.

Marosvásárhelyen a fejedelmi beiktató szertartás alkalmával elmondott beszéde az uralkodó felelősségéről sok vonatkozásban egybevág az abszolutista uralkodóknak a jezsuiták körében is megfogalmazott gondolataival.³³² Határozott kérésére a *Te Deum Laudamus*-t a jezsuiták szerény kápolnájában tartotta meg gróf Zichy Pál apát négy székelly prépost segédletével.³³³ Másnap pedig, amikor gróf Mikes Mihály generális felemlítette a jezsuiták magyarországi helyzetét, kijelentette:

„Gróff Uram, oda-ki a Magyarok példáját ideki alkalmaztatni nem lehet: mert mi a Magyaroknak Ura nem vagyunk, hanem Elöljárójk, itt benn parancsolunk, mint Urak; és nemhogy nem engednénk azoknak bántására végezzenek Erdélyben, sőt ha Isten továbbra is boldogíttya igaz ügyünket, oda-ki azokat is a' kik kimentenek, és ha Indiáig bújdosnak is, vissza hozzuk őket.”³³⁴

A magyar rendtartomány ügyét Rákóczi befoglalta az Egyházi Államba küldött követi utasításába is. A Rómába XI. Kelemen pápához induló Brenner Domokos számára készített követi Instructioját Debrecenben 1707 május 4-i keltezéssel írta alá. Brenner útjának célja, hogy megnyerje a Szent Szék támogatását. Elő kell adnia: a római egyház védelmébe fogadta a magyar nemzetet, szentesítette a Szent István óta megőrzött királyválasztási szabadságát, ő mint Erdély választott fejedelme, és a szabadságért harcoló magyar állam feje teljes bizalommal fordul a Szent Atyához, hogy ismerje el a Magyar Konföderációt és az ő fejedelmi jogát, segítsen betölteni az erdélyi püspökséget, és küldjön megfigyelőt Magyarországra.³³⁵ Az

³³² A „gyönyörűséges peroráció” bő tartalmi leírása: Aszalay Ferenc Radvánszky Jánosnak, Marosvásárhely 1707. április 6. OSZKK Fol. Hung 1389, Fasc. 6. fol 15. – Vö: Zsilinszky Mihály: 1896. 278-279.

³³³ Márki Sándor: 1907. I. 605.; Meszlényi Antal: 1936. 261.

³³⁴ Gyalogi János: *De rebus memorabilibus Transylvaniae*. Kézirat. Az Erdélyi Múzeum Kemény Collectio minor gyűjteményéből (XXXIV 353). idézi. Márki Sándor: II. 1909. 405.; Gyalogi János írását magyar fordításban kiadta Varga Imre: = *Vigilia*, 1976. 694.; Sommervogel, Carlos: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Première partie: Bibliographie (Nouvelle édition par...)* Bruxelles-Paris-Toulouse, 1890–1914, III. 1980–1981.; Némethy Lajos: *A magyar egyházi írók csarnoka*. Gyalogi János. Új Magyar Sion, 1879, 102-112.; Knapp Éva, egy ismeretlen irodaloméleti munka a XVIII. század első feléről Gyalogi János (?): *De eloquentia Sacra (1750) = Religió, retorika, nemzetudat régi irodalmunkban*. Szerk: Bitskey István és Oláh Szabolcs. Debrecen 2004. 227-262

³³⁵ Rákóczi fogalmazványa: MNL-OL G-19, Caps D. fasc. 70. Ráday tisztázata Rákóczi javításával Ráday-levéltár I/B/2 fol: 2-22, Brenner másolata: MNL-OL A 106. Magyar Kancellária. Hung. Esterházyana, No. 38. Eredetije: *Arcivo Secreta Vaticano (ARV)*, Fondo Albani 197, fol. 78. Kiadva: Ráday-iratok, II. k. 1961, 194-205. Vö: Benda Kálmán: *Rákóczi és a Vatikán*. Brenner apát küldetése XI Kelemen pápához 1707-1708. *Történelmi Szemle*, (2. évf.) 1959. 1-2. sz. 8-24. A Pásztor Lajos által feltárt rendkívül fontos vatikáni anyaggal kiegészítve: Köpeczi Béla: *Rákóczi követe Rómában*. = *Történelmi Szemle* 1982. (25 évf.) 3. sz. 404-415. és új kiadásra: Uő. *Tanulmányok a kuruc szabadságharcok történetéből*. Bp. 2004. 275-286.

utasítás kiemelten foglalkozik a jezsuiták kérdésével. A utasítás 8. pontja a szécsényi országgyűlés vallásügyi törvényei ismertetését és indoklását szabja meg a követnek. Az utasítás 9. pontja szerint Brennernek kötelességévé teszi, hogy keresse fel a Társaság illetékeseit, mindenekelőtt a rend generálisát, Tamburinit és tárja fel őszintén a magyar jezsuiták ügyét. Hangsúlyozza a követ, hogy az osztrák provinciától a magyaroknak szükségszerűen el kell szakadniuk, és megalakítaniuk saját rendtartományukat, amíg ez nem következik be, addig mint az ellenséges hatalomtól függők, annak parancsait szolgálók, nem maradhatnak az országban. Azokat viszont felkarolta, akik a haza szeretetéből csatlakoztak a konföderációhoz. A Magyar Konföderáció területét elhagyók javait pedig, amit az uralkodótól törvénytelenül kaptak, a katolikus klérusnak juttatta. Különbözik a jezsuita rendet általában nagyra becsüli, mint „az egyház hite, tudománya és méltósága őrállója”-t.³³⁶ Rákóczi a nagyszabású államférfi, a mélyen vallásos és különleges izléssel megáldott személyiség ugyanakkor nem ír le a Társaságról olyasmit, ami a Responsióban olvasható: „szenny”, „kártevő”, „kigyó.”³³⁷ Kulcsot az Instructio 7. pontja adhat a Responsio titkához.

A Responsio keletkezéséről 1974-ben Esze Tamás adott ki alapos, de vitatható tanulmányt.³³⁸ Véget kívánt vetni a több mint kétszáz éves vitának, hogy ez, az egész jezsuita rendet szélsőségesen elítélő írás hamisítvány vagy Rákóczi eredeti alkotása.³³⁹ Meggyőzően mutatta ki, hogy már 1784 előtt, nyomtatásban történt megjelenése előtt ismerték, több egykorú és közel egykorú említése és 18. századi másolata alapján úgy vélte, hogy ezt a művet Rákóczi 1706 október 30. és 1707 január 15. között írta, amikor a hat vármegye Supplicatióját a követek személyesen átadták és amikor szerinte a Szenatus kimondta az „utolsó szót”.³⁴⁰ Esze Tamás tanulmánya szerint a Responsio a szenátusi határozat „irodalmi szintű indoklása” Rákóczi jelentős alkotása, és azóta Rákóczi művei közé iktatták.³⁴¹

³³⁶ Ráday – iratok II. 203.

³³⁷ Ráday – iratok I. 726.

³³⁸ Esze Tamás: 1974.

³³⁹ Hamisítvány: Katona István: *Historia critica...* XXXVII. 402–409.; Rákóczi írta: Thaly Kálmán, Nem Rákóczi írta, hanem íratta: Zsilinszky: 1898. IV. 205.; Hamisítvány: Márki Sándor: 1909. II. 403 171 jegyzet. Meszlényi, 1936, 1936 280–281. – Rákóczi műve: Révész Imre: = *Protestáns Szemle* 1936. 397.; „Valószínűsítve látjuk, hogy ezt az iratot is Ráday fogalmazta.” Benda = Ráday-iratok. I. 711. – „Rákóczi és Ráday közös alkotása”: Veres Dániel: 1972. 39–40.

³⁴⁰ Esze Tamás: 1974. 80.

³⁴¹ „Elsősorban Rákóczi alkotása [...] A világirodalomnak ezt az egyik legszenvedélyesebb jezsuitaellenes publicisztikai irata” Hopp Lajos: *Kuruc vitairatok Responsio = II. Rákóczi Ferenc Vallomások és Emlékiratok*. Bp. 1979. 861–864 „Valószínűleg Ráday és Rákóczi közös műve.” Köpeczi – R. Várkonyi Á.: 2004. 387.

Ez a megállapítás az újabban feltárt források, a magyar rendtartomány érdekében létrejött irategyüttes, a rozsnyói tanácsülés jegyzőkönyve és Rákóczi január 22-én keltezett levele alapján feltétlen felülvizsgálatot kíván.

A Responsio, amint címe mondja, Rákóczi válasza a hat vármegye katolikus rendjeinek Supplicatiójára, amelyben azt kéri, hogy a Társaságot ne utasítsa ki Rákóczi az országból, mivel az ifúság nevelésében és a tudományban jeles eredményeket értek el, és a magyarországi rendtagok az ő fiaik. A Supplicatio ismert másolatainak többsége a Responsióval együtt, mint összetartozó irat együttest van lemásolva, azonos kézírással. A kettőnek valamikor össze kellett tartoznia, ilyen eredeti dokumentumot azonban nem ismerünk. A Responsiónak sem került elő eddig eredeti példánya.³⁴²

Címe szerint Rákóczi ezt a választ a vármegyék katolikus statusainak kérelmére írta. Különös, hogy egyetlen látóköriünkbe került másolaton sincs megszólítás. Aláírás az ismert másolatok közül egyetlen taláható.³⁴³ Még inkább különös, hogy a Responsiónak csak az első része válasz a hat vármegye katolikus rendjeinek kérésére. Ezt a részt két pontból álló, a Rákóczi család és a fejedelem személyes sérelmeivel foglalkozó szöveg követi. A harmadik rész pedig végképp nem tartozik a vármegyékre. Ez 10 pontból áll és azokat a feltételeket tartalmazza, amelyek alapján a Társaság bent maradhat az országban. Ezek, mint például ne gyóntassanak, legfeljebb falun, vagy mondjanak le fogadalmuk negyedik pontjáról azon

³⁴² Responsio Francisci Rakoczy, Anno 1706 ad Supplicationem sex Comitatum protestantium contra relegationem S. Jesu Patrum ex Hungaria proscriptionem. (A Responsum ad supplicationem sex comitatum contra relegationem patrum societatis Jesu, regno Hungariae a. 1705. H. n. 1784) Közel egykorú másolatok és szövegvariánsok alapján rekonstruált szövegét: Rákóczi válasza Pozsony, Nyitra, Trencsén, Turóc, Árva, Liptó vármegyéknek a jezsuita rend érdekében tett fölterjesztésére. Röpirat a jezsuiták ellen, 1706 okt. kettős címmel közli: Ráday-iratok I. 709–710. Egykorúnak látszó másolata: Ráday-levéltár. Egyházi és iskolai akták 19. sz.; 18. századi másolatai: EKKt, CH Tom.: IV, 8. CK Tom. IX, No 38., Tom: XXXIV No 19. OSzKK, Fol Lat 2293/1, Kéhler-gyűjtemény.; Hiányzik a Rákóczi szabadságharc iratait tartalmazó jezsuita gyűjteményből: MNL-OL E-152. AJI.; A Pannónhalmán őrzött Paitner-gyűjteményben sem található. Borián Elred szíves közlését, ezúton köszönöm.; Eddig ismeretlen másolatát őrzi az Egri Főegyházmezei Könyvtár. V. II. (fol 1-7.) Ligeti Gabriella ismertette és xerox másolatának megküldésért ezúton köszönöm. Vö. Ligeti Gabriella: A Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatos kéziratok az Egri Főegyházmezei Könyvtárban = Párhuzamos történelmi évfordulók. 1703–1803–2003. Szerk: Gebei Sándor. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Tom XXVIII. 74. (megvan Pulay gyűjteményében is, provenienciája további vizsgálatot kíván (67.) Ma ismert legkorábbi említése Cserei Mihálynál 1709-ből: „Olvasd meg hat vármegyéknek supplicatiójára való resolutioját, ad vivum describálja annak a szent szerzetnek istentelen praktikáit...” = Dr. Szádeczky Lajos: Cserei történetbölcseleti műve, Történelmi Tár, 1906. 526–527.

³⁴³ Az Egri Főegyházmezei Könyvtárban őrzött példányon. V. II. (fol 1-7.)

kívül, hogy a Társaság belső szabályait érintik, legkevésbé sem tartozhat a vármegyékre. Viszont hiányzik, amiről a tárgyalásokban valóban szó volt. Legfőképpen különös, hogy az önálló magyar rendtartomány megalapításáról nincs szó.

Láttuk, 1706 ősze –1707 tavasza, vagyis a Responsio keletkezésének ideje döntő időszak az önálló magyar provincia ügyében. Tamburini, a Társaság generálisa nemcsak elismerte létjogosultságát, hanem Rómából a császár meggyőzését is javasolta. Rákóczi Erdélyben reményteljesen nyilatkozott az elmentek visszatéréséről is, és Rómába küldött követe Instructiojában elismeréssel írt a Társaságról.

Vizsgálva a Responsio aktuális politikai rétegét, logikailag lehetetlen, hogy Rákóczi 1707 tavaszán ilyen durva és elítélő választ írt volna a nyugat-magyarországi hat vármegye katolikus rendjeinek Supplicatiojára. Elég számba vennünk néhány döntését, s láthatjuk, hogy eleve cáfolják a Responsio állításait. Rendelkezett a nagyszombati és a kassai tanárok helyben maradásáról, a Responsio viszont az egész jezsuita oktatási rendszert és tudományt hevesen és végletesen elítélte, nevelési rendszerüket azzal vádolta, hogy formális, üres, a tanulókat a haza és szüleik ellen fordítja.³⁴⁴

Államhatalmi szinten Rákóczi következetesen követelte, hogy az osztrák provinciából a magyarok váljanak ki, és alakuljon meg a magyar rendtartomány. A helyzet nem volt egyszerű, Cseles Mártont máig kellően nem tisztázott körülmények miatt, valószínűleg mivel Rákóczi az idegtépő huzavonákat nem tudta elviselni, Munkácson barátságos fogságban tartotta, s a fogságban, vagy közvetlenül szabadulása után halt meg. A provinciális tisztséget Kapi Gábor professzorral kívánta betölteni, mivel 1707 után sem adta fel, hogy rendezze a Társaság magyarországi helyzetét és különböző megoldással próbálkozott.³⁴⁵

A Responsióból hiányzik minden utalás a tényleges tervekre: a hatodik törvénycikk részleteire, a nagyszombati béketárgyalásokra és arra, hogy a kassai és a nagyszombati tanárok közül többen csatlakoztak a Konföderációhoz. 1706 vége és 1707 tavasza súlyos belpolitikai körülményei között, amikor Turóc vármegye nagyszabású szervezkedést kezd a központi kormányzati rend s a tervezett nemesi adófizetés bevezetése ellen, politikailag esztelen lépés lett volna, ha Rákóczi a vármegyék katolikusait durván kioktatja, kérésüket megalázó módon elutasítja, és mi több, röpiratot ad ki a világ jezsuitái ellen.

A Responsio állításainak második rétege Rákóczi személyes történetéből közül részleteket. Ezek közül a futólag megemlítettek, Wolf páter közreműködése kizsa-

³⁴⁴ Responsio 1-3. pont. Ráday-iratok I. 711-717.

³⁴⁵ 1708. augusztus 21-25. A cár számára pontokba szedett megegyezési feltételek a Habsburg császárral 4. „A jezsuiták úgy maradjanak, mint Leopoldus coronatiojának idejekor.” Vagyis 1655-ben. Ráday-iratok II. 456.

badításában, az ungvári jezsuiták segítségével, a kolozsvári diadalkapu megfelelnek a valóságnak. Viszont a súlyosabb közlések a fantázia szülöttei.

A Társaság anyagiasságáról írja, hogy „kapkodnak az örökségek után, Minek mi magunk is tanúi voltunk. Ugyanis (hogy ne mindennapi példát idézzünk) Pater Kiss jezsuita boldog emlékü nagyanyánk halála után övéihez egy gazdagon megtöltött szekrényt küldött e felirattal „Páter Kiss egyházi beszédei” A páttert „mostoha apánk” útközben meglepte, és a szekrényt fölnyitva látta, hogy az ékesszólás remekei aranyláncokká, gyöngyökké, drágakövekké változtak, s ebből tudta folytatni a háborút. Ez valóságélemek tendenciózus, kiszínezett quasi történetté hamisítása. Báthory Zsófia végrendeletével és alapítványával kapcsolatban udvari papja, Kiss Imre S. J. ügyéről nagy tömegű forrás, levelek, rendeletek, tanúvallatási jegyzőkönyvek maradtak fenn, s ilyen eseménynek nyoma sincs.³⁴⁶

A másik személyes sérelem, amit a Responsio megemlít, hogy a Rákóczi-levéltárból Kollonich a Comissio neoaquisticával a család minden hiteles birtokiratát megsemmisítette, és a magyar fundációk könyveit a vatikáni levéltárból eltávolította. Máig nem került elő ezekre vonatkozó hiteles bizonyíték. Ezzel szemben Rákóczi maga írja, hogy édesanyja magával vitte Bécsbe az anyagi ügyek tisztázásához szükséges iratokat. A Responsiónak ez a része kísértetiesen hasonlít az 1704 elején feltűnt koholt iratra, a hatvan pontos manifesztum utal Báthory feje-

³⁴⁶ Responsio 3. pont, Ráday-iratok I. 718. Az ügy országos hullámokat vetett, évekre elhúzódott. Rákóczi már mint nagykorú 1695-ben újabb vizsgálatot volt kénytelen elrendelni róla. Annál különösebb, hogy legszemélyesebb műveiben az Emlékiratok és a Vallomások lapjain erről semmit nem ír. A végrendeletet közölte: Katona István: *Historia critica Regum Hungariae*. Budae 1794. XXXIV. 372.; Gubacsóczy János nyitrai püspök és kancellár levelei, az általa elrendelt vizsgálat vallomásai, Lipót császár 1680. augusztus 3-án Linzben kelt levele, Szelepcsényi György érsek békítő próbálkozása és Zrínyi Ilona néhány levele alapján a végrendelet meghamisításáról írt, de a kérdés további vizsgálatára utalt: Horváth Mihály: 1869. 32-39.; Leegyszerűsített sémákkal: Kiss a családi kincstárt „tetemesen meglopta... kétféle végrendeletet koholt... a Rákóczi árváknak nagy megrontására.” Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc ifjúsága. Pozsony 1881. 27. Komáromy András: A Rákóczak kincse Munkács várában című tanulmányában átvette Thaly véleményét: „Kiss a „gonoszlelkű ember [...] alávaló terveit” akarta keresztülvinni. = Századok, 1891. 739-750.; Érdekes, hogy Márki Sándor, Rákóczi első életrajzírója egyszerűen megkerüli a kérdést: Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1907. I. k. 56-57.; A központi hatalom, a bécsi provinciális páter Vid és Thököly egyaránt az ügy békés lezárására törekedtek: Meszlényi Antal, Báthory Zsófia élete és végrendelete. Regnum, 1939. 47-49.; Báthory Zsófia tervét a gyermek Rákóczi lengyel királyságáról és Kiss temetési beszédét is bekapcsolva a kérdéskörbe: R. Várkonyi Ágnes: A fejedelem gyermekkorára. Bp. 1987. 106-110.; Kiss Imre: Báthory Zsófia halotti pompája. Nagyszombat 1680.; Kritikai kiadásra: Kecskeméti Gábor: Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból Bp. 1988. 223-239.; Továbbá: Kecskeméti Gábor: Prédikáció, retorika, irodalomtörténet. A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században. Bp. 1998.

delemasszony végrendeletére, a kincsek elrablására, követeli, hogy a Rákóczi család jezsuiták kezére került birtokait adják vissza, a Társaságot űzzék ki, javaikat, levéltáraikat, kollégiumaikat adják a protestánsoknak, s Munkács várát és a kincseket pedig juttassák vissza Zrínyi Ilona fejedelemasszonynak. Az ismeretlen író nem tudta, hogy a fejedelemasszony egy éve halott. Mindemellett Rákóczi Vallomásaiban rendkívül távolságtartóan nyilatkozik Kollonich tervéről, hogy őt a jezsuita rendbe léptesse be, és hangsúlyozza, nincs benne gyűlölet és bosszú.³⁴⁷

Hiteltelen állítás az is, hogy Rákóczi nem saját elhatározásából fordult a francia királyhoz. A Responsio szerint Longueval kapitány a jezsuiták bécsi megbízottja volt, ők parancsolták meg neki, hogy kierőszakolja: Rákóczi írjon levelet a francia királynak, azt Versailles-ba vigye, s Bécsben a terveket felfedje. Mi sem jellemzőbb tehát a jezsuiták csalárdságára, írja a Responsio, hogy ők juttatták börtönbe, s szabadították ki.³⁴⁸

Mindhárom valótlan állítás közvetve súlyos vádakat tartalmaz Rákóczi ellen. A mostohaapa, a török bérencének, a kereszténység ellenségének kikiáltott Thököly emlegetése lejáratásnak is megfelel. Lehetetlen a célzatosságot nem feltételezni a vatikáni levéltár hanyag őrzésének nevetséges vádjában, éppen akkor, amikor Rákóczi követet küld az Egyházi Államba a pápához, többek között azzal a kéréssel is, hogy az Aranybullának a vatikáni levéltárban őrzött példányát keressék elő. A Longueval-mese pedig jól időzített támadás Rákóczi francia kapcsolata ellen: akkor, amikor a Magyar Konföderáció „mindent bevétve” igyekszik elérni, hogy XIV Lajos kössön vele szövetséget, egyenesen Rákóczi szájába adva a kijelentést, hogy a francia segítségkérés nem az ő műve volt, hanem jezsuita praktika csupán, a titkos diplomácia manipulációjára vall. Ez a vázlatos áttekintés is bizonyítja: nemcsak erősen vitatható, hanem csaknem ki is zárható, hogy Rákóczi írta volna a Responsiót.

³⁴⁷ Responsio, Ráday-iratok, I. 719. Rákóczi Vallomásaiban határozottan leszögezte: Kollonich Báthory Zsófia végrendelete alapján kívánta kielégíteni a családnak I. Rákóczi Ferenc fejeváltására kölcsönt adott jezsuitákat 100.000 tallérral. Csakhogy Zrínyi Ilona Bécsbe vitt és gyermekeinek szerencsésen kezébe juttatott iratai alapján „tisztán és világosan bizonyítható volt a végrendelet érvénytelensége” s maguk az atyák elégedtek meg a kifizetetlen hitelek és alapítványok fejében 20.000 rajnai forinttal. Charles Whitworth bécsi angol követ 1704. január 5-én keltezett levele mellékleteként küldte a 60 pont bő kivonatát Londonba. A jezsuitákkal foglalkozó pontok: 7, 10, 21, 37. Manifesto of the Hungarians. = Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. Angol levéltárakból közli Simonyi Ernő. Archivum Rákóczianum, II. /I. 90–94. – „Rákóczi szerint ezeket a pontokat Bécsben koholták.” Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc I. k. Bp. 1907. 304.

³⁴⁸ Responsio, Ráday-iratok, I. 720. Vö: Lukinich Imre: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára. Bp. 1935. I II.; Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966, 31–35.

A Responsio harmadik igen terjedelmes rétegét a hírhedt jezsuitaellenes pamflet, a *Monita Secreta* érvei alkotják.³⁴⁹ A Responsio véleménye „majdnem teljesen azonos” a *Monitával*, hasonlóan ítéli el a rend anyagiasságát, szószerint azonos érvekkel mutatja be a rend hatalmi igényét, pénzszerzési módszereit, uralmi vágyait. Esze Tamás szerint is a két írás szemlélete azonos. „A Responsio keményebben fogalmaz »Határtalan e szerzet vagyonszerzési dühe«. De ez nem érinti, hogy a Responsio ne Rákóczi eredeti alkotása lenne” – állapítja meg. – „A két iratot egymástól élesen megkülönbözteti eltérő tendenciájuk. A *Monita* célja az hogy egy volt jezsuita,[...] bosszú indulatától indítva, leleplezze a rend legbensőbb titkait, az igazságot megkeverve a hamissággal. A Responsio egy felelős államférfi, egy országot valóságosan kormányzó fejedelem tiltakozása és intézkedése egy olyan tendenciával szemben, amely létében fenyegeti, mert veszélyezteti szuverenitását és hadviselését. Leszámolás a belső ellenséggel.”³⁵⁰ Most, hogy dokumentumok bizonyítják, a magyar rendtartomány megalapítása változatlanul napirenden volt, s Rákóczi feladatául szabta Brennernek, hogy Trambulinival, a rend generálásával tárgyaljon, és „a kereszténység öré”-nek nevezte a Társaságot, a „leszámolás” feltételezése elvethető.

Nehezebb kérdés, ha nem a fejedelem, akkor ki a szerző?³⁵¹ Íróját aligha kereshetjük Rákóczi körének protestáns írástudói között. Ráday Pál és társai művelt, tapasztalt politikusok voltak, távol állt tőlük, hogy a magyar jezsuitákat a gályarabok sorsára emlékeztető helyzetbe hozzák. Református vagy evangélikus szerző ilyen nem ír le „az isteni praedestinációt (hogy »barbár« szólásmóddal éljünk).”³⁵²

Új hipotézisre a Responsio keletkezésének, céljának és írójának megfejtése érdekében Brenner Domokos római követsége kínál lehetőséget. Brennernek a fejedelmi Instrukció 7. pontja szerint hangsúlyoznia kell: ellenségei azt terjesztik a fejedelemről, hogy csak színleg katolikus, célja a római egyház fegyveres megsemmisítése, koholt vádakkal a kereszténység ellenségének állítják be. Ennek érdekében pedig Rákóczi neve alatt adnak ki és terjesztenek valótlan, hazug írásokat.³⁵³

Gyakori módszerrel, és az európai politika hatalmi harcaiban általánosan alkalmazott félreinformálás bevett eljárásával éltek, akik ezeket a koholt dokumentumokat írták. A Habsburg-kormányzat rendkívül jól szervezett titkos diplomáciaja és propagandája hatékonyan szolgálta a dinasztia érdekeit. Rákóczi már

³⁴⁹ Meszlényi Antal: 1936.

³⁵⁰ Esze Tamás: 1974. 30–33.

³⁵¹ Esze Tamás: 1974. 91.

³⁵² „praedestinationes divinas per acceptam (ut barbare loquamur). Ráday-iratok, I. k. 722. Zsilinszky: 1898. 219.; Egyelőre nincs bizonyíték Ráday Pál szerzőségére: „Ráday megírta a Rákóczi által jóváhagyott Responsióját,” Rákóczi eszméi = Köpeczi Béla: 2004. 109.

³⁵³ Ráday-iratok II. 202.

többször tapasztalta a hamis és rágalmozó császári tájékoztatás veszélyeit. 1704 őszén például levelet kapott Bonnac márkitól, a lengyelországi francia követ azt írta, hogy XI. Kelemen pápa brevét küldött XIV. Lajosnak és csatolta a magyarok Bécsből hozzá eljuttatott békefeltételeit, ezek a katolikus vallás „kiirtását” célozták, és a francia király kijelentette, szent vallásuk ellenségét nem hajlandó támogatni. Természetesen a Bécsből Rómába, onnan Párizsba eljuttatott feltételek hamisítványok voltak, azt a célt szolgálták, hogy Rákóczit külpolitikailag elszigeteljék, elidegenítsék tőle az Egyházi Államot, a francia királyt, az egész katolikus világot.³⁵⁴

Az 1707. évi helyzetben sok a hasonlóság az 1704. évi esethez. Csak a tét nagyobb. Brennernek a francia diplomácia segítségével kell megnyernie XI. Kelemen pápát az alkotmányát védő Magyarország ügyének. A császári csapatok előretörnek Nápoly felé, I. József császár szívügyének tekintett itáliai tervét egyaránt zavarják az Egyházi Állam francia és magyarországi kapcsolatai, az erdélyi püspöki kinevezés királyi joga, sok évtizedes neuralgikus kérdés, miként az önálló magyar jezsuita provincia ügye is. A Habsburg- diplomácia korszerű, hatalmas mechanizmus, s Brenner útjával egy időben heves célratörő akció indul Rákóczi elszigetelésére, lejáratására a Szent Szék és a Társaság generálisa előtt.³⁵⁵ Ennek lehetnek részei az Instructióban említett „hazug írások.” A tájékoztatás egybevág az Egyházi Államhoz eljuttatott, Rákóczit a katolikus egyház ellenségének feltüntető propaganda iratokkal. Nem tudjuk, hogy Keresztély Agost esztergomi érsek 1707 április 13-án kelt és Rákóczit többek között az „egyházi javak elkobzásával”, s

³⁵⁴ „megmutattam nekik a Bonnac márkitól, a lengyelországi francia követőtől kapott levelet, amelyben tudomra adja, hogy ura, a király brevét kapott XI. Kelemen pápától, hozzá csatolva a felkelő magyarok, békefeltételeit, amelyeket a császár közölt Öszentségével. De ezek a feltételek annyira ellenkeznek a katolikus vallással, és annyira a katolikus vallás kiirtását célozzák, hogy a pápa azt hiszi, a királyt becsapták, amikor pártfogását ígérte a magyaroknak. Így tehát, ő, Bonnac márki parancsot kapott, jelentse ki nekem ura nevében, hogy semmiképpen sem hajlandó segíteni nekem szent vallásunkra nézve ártalmas szándékaimban. Ezeket a feltételeket Bécsben koholták...” *Mémoires du Prince François Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'à sa fin*: II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford. Vas István, a tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla, a szöveget gondozta Kovács Ilona, Bp. 1978. 342, 30-38.; Sennyey István szenator számolt is vele, hogy a jezsuita kérdést Rákóczi elleni propagandára használják fel: „Az Kölső Catholicus Potentatusok is adgya Isten ezen kimeneteleket valami másra nem magyarázzák/kit Ellenségink s még az kiüzött, meg keseredett Jezsuiták is másra magyarázzván velek könnyen elhitetnek/ meg ne vonják hozzánk való eddigi mutatót eddigi való affectionokat.” Sennyey István idézett leveléből. A Rákóczit katolikusellenességgel vádló rágalmakról: Fazekas Csaba: 2004. 68.

³⁵⁵ Lukács László: 1989.; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. *Collectanea Vaticana Hungariae* vol. 2. Sajtó alá rendezte Fazekas István. Bp.– Róma 2005. 269–271.

azokat a protestánsoknak juttatásával vádló jelentésével együtt milyen dokumentumok és írások kerültek ekkor Rómába. Bizonyos, hogy a XI. Kelemen pápa családi gyűjteményébe, a Fondo Albaniba ekkor került a hat vármegyebeli katolikus rendek beadványának másolata a jezsuiták érdekében.³⁵⁶

Sok érv szól tehát amellet, hogy a Responsio a Magyar Konföderációt ellenzők, Rákóczi ellenségeinek köreiből került ki. Célja az lehetett, hogy Rákóczit külpolitikailag elszigetelje, az Egyházi Állam, s Franciaország és a Magyar Konföderáció közé éket verjen, megakadályozza az önálló magyar rendtartomány létrejöttét, hiszen bizonyítékkal szolgál: Rákóczi, aki az önálló rendtartományt szorgalmazza, saját írása szerint gyűlöli a jezsuitákat. Talán a Responsio egyike lehet azoknak a hamis iratoknak, amelyek Rákócziról 1707-ben koholt vádakot terjesztettek.

Elképzelhető azonban, hogy Rákóczi szájába adva, neve alatt készüljön ránézve dehonosztáló írás? Európa-szerzte szélesen elterjedt jellegzetes gyakorlat, hogy változatos műfajban, eltérő tartalmakkal és céllal, fiktív szerző vallomásai, fiktív szereplők párbeszédei közölnek egyik vagy másik hatalom szempontjából fontos tájékoztatást. A gazdag anyagból kettőt említünk. A Rákóczi táborában keletkezett Ricsány német főgenerál töredelmes gyónása című vers a császári generális szájába adja a magyar nép ellen elkövetett bűnöket.³⁵⁷ A műfaj prózai, államelméleti tartalmú példája a Magyar Konföderációnak franciául, latinul és németül kiadott írása: Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről. Valójában ez az írás Rákóczi koncepciója szerint Brenner tollából, Grotius elveit és Szent István Intelmeit hangsúlyozva Magyarország jogát ismereti garanciális békéhez, s 1710 nyarának végén jelent meg, amikor megkezdődtek a nemzetközi előkészületek a magyar – Habsburg béketárgyalásokra.³⁵⁸ A Responsio

³⁵⁶ Copia supplicationis et protestationis sex comitatum catholicorum Ungariae in causa exilii Societatis Jesu.” Archivo Segreto Vaticano. Fondo Albani T: 197. Feltárta Pásztor Lajos. Közölte: Köpeczi: 1982. 409. A tanulmány 2004. évi kiad.ában nincs róla szó, viszont a római követséget ismertető legutóbbi tanulmány megállapítása szerint Brenner vitte volna magával.: Uő. Brenner Domokos, a Rákóczi- szabadságharc és a bujdosás diplomatája és publicistája. Bp. 1996. 24. Véleményünk szerint a Supplicatio e példánya is alapos forráskritikai vizsgálatot kíván.

³⁵⁷ Varga Imre (Válogatta, sajtó alá rendezte): A kuruc küzdelmek költészete. Bp. 1977. 486-488, 819.

³⁵⁸ Lettre d’un ministre de Pologne à un Seigneur de l’Empier sur les affaires de Hongrie. Kiadva Benda Kálmán fordításában: A Rákóczi szabadságharc és Európa. Szerk: Köpeczi Béla. Bp. 1970. Benda Kálmán: Egy lengyel királyi tanácsos levele. Magyar Könyvszemle, 1979. Megjelenése a béketárgyalások megkezdésének összefüggésével: R. Várkonyi Ágnes: „Ad Pacem Universalem” A szatmári béke nemzetközi előzményeihez. = Századok, 1981. Benda Kálmán: Egy lengyel királyi tanácsos levele. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk: Fügedi Erik, H. Balázs Éva, Maksay Ferenc. Bp. 1984. 23. Köpeczi: 1996. 43-52.

címe is megtervezett történetet imitál: Rákóczi válaszol a vármegyék katolikus nemesei kérésére, akik a jezsuitákról csak jót mondanak. De amint láttuk nemcsak erről szól, hanem arról is, hogy Rákóczi válogatott gonoszságokat tulajdonít a Társaságnak, kozmikus gyűlölettel viseltetik irántuk. Azt állítja, ha jezsuiták nem teljesítik képtelen kívánságait, legjobban, ha egy távoli szigetre mennek. Meggyanúsítja a Vatikánt, hogy hanyagul őrzi a dokumentumokat, nem őszinte híve a francia királynak, és aki így ír, nem kívánhatja őszintén a magyar rendtartomány létrejöttét.

Feltételezhető, hogy a Responsio, ha 1707-ben keletkezett, akkor valamilyen összefüggésben lehet az akkor a megvalósítás küszöbéhez ért magyar önálló rendtartománnyal is. Ezt a lehetőséget a Responsiót elfogulatlan igénnyel vizsgáló kutatók nem vették, nem vehették figyelembe, mert ha a forrásokból ismerték is a rend önállóságára utaló tényeket, úgy vélték, hogy a magyar jezsuiták kijelentései az önálló rendtartományról, csak időhúzásul, Rákóczi félrevezetésére szolgál, valójában nem akartak elszakadni az osztrák tartománytól.³⁵⁹

Az 1708-évi pozsonyi országgyűlésen a király oldalán maradt rendi főméltóságok és a vármegyék, az országgyűlésre meghívott rendtagok támogatásával együtt követelték az önálló magyar provincia felállítását. Az ügyből kisebbfajta botrány lett, I. József kormányzó köre vizsgálatot rendeltek el, s az még 1712-ben sem zárult le, a jezsuita rend országgyűlési jelenlétének jogát visszavonták. Látókörünkbe egyelőre nem került a Responsio keletkezését az 1708. és az 1712. évekhez köthető forrás.³⁶⁰

Van azonban a Responsiónak egy másolata, amely mutat némi összefüggést az önálló magyar rendtartomány ügyével. A Teleki-levéltárban fedezte fel Esze Tamás és „legfontosabb”-nak minősítette, annak bizonyítására, hogy a Responsio jóval 1784 előtt, 1707-ben keletkezett. Valóban fontos, de az eddig elmondottak alapján más miatt is. A hat vármegye Supplicatioja és a Responsio mellett a másolattal azonos írással megcímezett boríték van, erre írta rá a címzett Teleki Sándor vagy a titkára az irat megérkezésének dátumát: „Advenerunt Anno 1746 1 Xbris.”³⁶¹

³⁵⁹ Tarnai Andor igen korán felismerte, hogy voltak jezsuiták, akik a magyar köznemesség véleményét fejezték ki, szemben álltak az abszolutizmussal és a hangsúly az osztrák provinciától történő elszakadáson volt. Tarnai Andor: Rendiség és jezsuitizmus. = A magyar irodalom története 1600–1772. Szerk: Klaniczay Tibor 1964. 398–399. Véleményével Kosáry Domokos vitába szállt: „ha ennyire a magyar rendiség volt a szívügyük, miért ragaszkodtak a Monarchia egészét átfogó, közös rendtartományhoz, a bécsi központhoz, ahelyett, hogy más szerzetes rendhez hasonlóan külön magyar rendtartományt szervezzenek?” Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon Bp. 1980. 73–74. A válasz: Lukács László: 1989. 10, 118.

³⁶⁰ Lukács László: 1989. 35–37., 105–113.

³⁶¹ Esze Tamás: 1974. 31. lap, 13. jegyzet, az itt megadott levéltári jelzet alatt a másolat nem található.

Az 1746-os évszám kétszer is előfordul az irategyüttesen. Ez azért fontos, mert a Társaság 1746-ban tartott kongregáció provinciálisának hivatalos aktái szerint négy magyarországi rendtag javasolta, hogy a provinciális terjessze fel Rómába az osztrák provincia szétválasztásának kérelmét, lehet ugyanis, hogy „a magyar rendek sürgetésére a Császár megengedi a magyar provincia felállítását.” Végül mégsem küldtek Rómába postulátumot, mert az osztrák tanácsosok elleneznék, és sértené a császár és udvara érzékenységét.³⁶² Az 1739-ben hágai impressummal megjelent *Histoire des revolutions de Hongrie* a szécsényi országgyűlés törvényének megfelelően azt hangsúlyozza, hogy a jezsuita rend osztrák rendtartományából váljon ki a magyar önálló rendtartomány. A *Responsio* 1746. évi másolatában sincs szó az elszakadásról. Nem tudjuk, hogy a *Responsió*t ki küldte meg 1746-ban Teleki Sándornak, de az évszámok azonossága alapján feltehető, hogy az önálló magyar provincia tervének felmerülése kapcsán vették elő vagy terjesztették a szöveget ismét 1746-ban.

A szöveg tartalmi hangsúlya 1784-ben, amikor nyomtatásban megjelent, a történeti környezetben nagyon megváltozott. Eredeti mondanivalója elhalványult és a felvilágosodás légkörében, amikor II. József feloszlatta a rendet, Rákóczi írásaként kiadott szöveg azt sugallta, hogy a Társaságot mennyire elítélte még Rákóczi is, akinek neve nyomtatott mű élén a szatmári béke után Magyarországon nem igen jelenhetett meg.³⁶³

Összegzés. Rákóczi és kormányzóköre egyetértett a magyar jezsuiták önálló rendtartomány megalapítását célzó törekvésével, sőt törvénybe foglalva és a nem-

tó. A két másolatot tartalmazó pallium helyes jelzete: MNL-OL P- 266 Teleki lt. Teleki Sándor iratai, 9. csomó, No 2156 a/ 1-2., felkutatásában Kovács Zsuzsa volt segítségemre, ezúton köszönöm. A vármegyék kérése: a/1 fol. 212-213. – a *Responsio* a/1, fol: 213-222. Más kézzel írt másolat: b/1 fol. 224-226 Erre valószínűleg a 20-ik században ceruzával ráírták: „A Jezsuiták kiűzése tárgyában beadott hat vármegye kérelmére válasz 1746.” A *Responsio*: b/2 226/v – 236.

³⁶² Lukács László: 1989. 37.

³⁶³ Végig a 18. század folyamán, a megtörtént dolgokról beszélni tiltó csendben, a szabadságharc történetének dokumentumait jezsuita történétírók szervezetten gyűjtötték össze, és az első összefoglalások közül több az ő tolluk alól került ki. Történeti munkák Magyarországon csak cenzori engedéllyel láthatnak napvilágot. Nem hagyták érintetlenül az évszázad vezető történetírói iskolája, a jezsuita történetírói iskola műveit sem. Vö. Borián Előd: Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében. Pannonhalma, 2004.; Az 1784-ben kinyomtatott *Responsio* szöveggörnyezetére jellemző: Szachvay Sándor, a Magyar Kurir szerkesztője 1786-ban két jezsuitaellenes röpiratot tett közé. Majd 1790-ben Laczkovics János adta ki Bécsben – bizonyos Rautenstrauch – 1785-ben megjelent röpiratának magyar fordítását: „A Jézus társasági szerzeteseknek Khinából való ki-űzöttetése” címmel Vö. Kosáry Domokos: 1980. 386.

zetközi garanciával megkötendő béke igényének szintjén, addig páratlan politikai támogatásban részesítette ezt az akkor már félévszázados kívánságot, és szankciókkal, diplomáciával is megpróbálta kikényszeríteni. Az állampolitikai döntések időben szoros összefüggést mutatnak a magyar jezsuitáknak és a római generálisoknak a kezdeményezéseivel, hogy az osztrák provinciából válják ki a magyar rendtartomány. Végül is sikert hozóan összehangolni a kettőt nem lehetett, mert a döntés a császár és kormányzóköre kezében volt és a Birodalom egysége érdekében elleneztek az önálló magyar rendtartomány létrehozását. Miként a béketárgyalások eredménytelensége miatt a békeközvetítő, George Stepney bécsi angol követ a Habsburg- kormányzat merevségét okolta, Lukács László hasonlóan látta: az önálló magyar rendtartomány sem valósult meg „a bécsi udvar makacs ellenállása miatt.”³⁶⁴

Tanulmányunk új megoldást kínál a Társaságot durván vádló és valótlan tényeket közlő *Responsio* szerzősége körül zajló vitában is. Megállapítottuk, hogy az aligha tekinthető Rákóczi írásának, vagy az ő tudtával környezetében írt műnek. (Bár a végső szót, csak az eredeti példány előkerültével és a szerző megállapításával lehet kimondani.) Hipotézisünk szerint a korabeli pamfletháború manipulatív célú terméke lehet. Rákóczi véleményeként adván elő a Társaság példátlan kritikáját – közvetetten, de annál hatékonyabb módszerekkel érvelt – az önálló magyar jezsuita rendtartomány megalapítása ellen, s a Magyar Konföderáció politikáját kívánta lejáratni. Ezzel eddig ismeretlen és további feltárára váró területe nyílt meg a Habsburg Birodalom, illetve Rákóczi állama és a jezsuita rend történetének.

³⁶⁴ Több dokumentummal: Lukács László: 1989. 35.

ARCKÉPEK

RÁDAY PÁL ÉS A KÖZÉP EURÓPAI KONFÖDERÁCIÓ TERVE

Előadás a Ráday Pál és a Rákóczi szabadságharc című konferencián

Pécel, 2003 október 18.

A Rákóczi szabadságharc 300 évfordulójáról úgy vélem Pécelen, a péceli kastélyban megemlékezni különösen méltó a hely szelleméhez. Kölcsey Rákóczi haj című verse alatt olvasható: Pécel, 1817 április 17. A péceli levéltár őrizte meg Ráday Pál Önéletírását, a Manifesztum fogalmazványát, és Rákóczi instrukcióit, a szomszéd országok konföderációjáról. És még egy fontos dokumentum kerül innen a viták tüzebe. 1868 szeptember elején gr. Ráday László meglátogatta Jókait és közölte vele, hogy levéltárában van egy érdekes írás. A Hon haladéktalanul le is közölte a szeptemberi számában. Ez az irat az Elmélkedés címen ismert, és valószínűleg Zrínyi környezetében keletkezett programirat. Rákóczi is ismerte.

Ez a két dokumentum együttes a legfőbb alapja mai előadásomnak.

*

Rákóczi diplomáciájával kiváló művek foglalkoztak és jelentős forráskötetek láttak napvilágot. A közép-európai konföderáció azonban elkerülte a kutatók figyelmét. „Közép Európa” ezt a fogalmat tudtommal, így II. Rákóczi Ferenc és munkatársai, de még kortársai sem, írták le, nem is írhatták le.³⁶⁵

Ugyanakkor Rákóczi politikájában a ma Közép-Európának nevezett térség több megfogalmazásban is jelen van. A megfogalmazások első csoportja földrajzi jellegű: Sokszor és következetesen elhangzik: „a szomszéd országok.” Ezek Lengyelország, Erdély, Morvaország, Csehország, a német fejedelemségek, beleértve Poroszországot, korábban az osztrák örökös tartományokat, és Moldvát és Havasalföldet is.

³⁶⁵ A kérdéssel több tanulmányomban foglalkoztam. Összefoglalóan: Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc politikájában. In: A Rákóczi szabadságharc és Közép-Európa. Tanulmányok a Rákóczi szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. Szerk: Tamás Edit. Sárospatak, 2003, 7-24. Továbbá: Közép-Európa II. Rákóczi Ferenc politikájában = Magyar Szemle, 2003. Új folyam XII. 101-102. szám. 2003 december. 8-30.

A második csoportja a megfogalmazásoknak a hatalmi viszonyokkal összefüggésben jelenik meg Rákóczi politikájában: ez a térségben a nagyhatalmak közé szorult, vagy a nagyhatalmak fenyegetettségében élő országok együttese, a veszélyeztetett kisebb országok érdekközössége.

A harmadik megfogalmazás az egész Európával összefüggésben kerül szóba, úgy, hogy a térség szerves része Európának, de külön egység is. Olyan térség, amelynek nyugalma biztonsága összefügg Európa többi részének biztonságával, s mint ilyen stabilizáló tényező.

Ezek után lássuk a tényeket. A térségben lévő országokkal való konföderáció gondolata már az 1698–1700, közötti szervezkedésben, majd a lengyelországi tervekben feltűnik és a szabadságharc folyamán mindvégig következetesen végig kísérhető. Alkalmazkodik a térségben viharosan változó katonai erőviszonyokhoz, a lényeg azonban változatlan. A következőkben három időmetszet vizsgálatát foglalom össze: 1703/ fordulóján, 1705 tavaszán és 1707 első felében.

A 1703 végén 1704 elején Rákóczi a tokaji táborban tartózkodik. Főurak, vármegyei és városi követek itt tesznek hűségesküt, közösségüket itt nevezik először konföderációnak nevezik, Szervezik a Consilium Aulicumot, működik a Cancellária és Vay Ádám már kinevezett udvari marsall. Elkészült Rády Pál közreműködésével a Manifestum, Címzése –Universis Orbis Christiani principibus et respubicis – szerint Rákóczi Európa közös asztalára helyezte az államiságáért, integritásáért fegyvert fogott Magyarország ügyét. Ugyanekkor a Habsburg kormányzat több több szintű támadást indít, hogy lezárja a magyarországi háborút Savoyai Jenő herceg a Haditanács elnöke átszervezi a magyarországi császári haderőt, Lipót császár elfogadta, hogy az angol-holland közvetítéssel béketárgyalásokat kezdjenek a magyarokkal, Thalmann konstantinápolyi követét pedig utasította, érje el, akár Magyarország déli részének felajánlása árán is, hogy a törökök támadják meg Rákóczi hadait, s ha nem megy, akkor a krími tatárokat mozgósítsa.³⁶⁶ A francia, velencei és osztrák követ jelentések szerint az Oszmán Birodalom fegyverkezik, s Thököly két híve Bay Mihály és társa indul vissza Konstantinápolyba Rákóczi levelével Ferriol márkinak, eszközölje ki a Porta engedélyét, hogy katonaságot toborozhassanak a határmenti területekről. A svéd király betört Lengyelországba II. Ágost király a Habsburg császár segítségét kérte. A francia-bajor seregek még sikerrel törnek kelet felé, s a francia király már döntött, hogy segíyezi a magyar vállalkozást.

Tehát az egész térségben óriási a mozgás. Minden bizonytalan. A diplomáciai

³⁶⁶ Ferriol konstantinápolyi francia követ jelentését közli Legrelle, A.: La diplomatie française et la succession d'Espagne. IV La solution, 1700–1725. Gand, 1892, IV. 333. Vö: Ráday-iratok I. 129.

jelentések és újságok első helyen közlik a térség eseményeit, Hiszen mindez az általános háború a spanyol örökösödési háború része. Rákóczi ekkor indítja meg első próbálkozását egy közép európai konföderáció érdekében. Kiáltványokat küldött a szomszédos országokba, Horvátország, Morvaország, Szilézia. Kössenek szövetséget a magyarokkal. Pátnseket ad ki a rácok megnyerésére. Követeket indít a svéd királyhoz, a lengyelekhez és Poroszországba. Követi utasítás szerint Ráday Pál és Okolicsányi Mihály feladata nem kevesebb, minthogy közbenjárjanak Egy lengyel-svéd-porosz-magyar konföderáció létrehozása, vagy előkészítése érdekében. Indoklását a fejedelmi instrukció 3. pontja foglalja magában. „A mostani háborúban akár a francia akár a Habsburg győz, felborul az európai hatalmi egyensúly és a győztes elnyomja majd a németalföldieket, meg a német birodalmi fejedelmeket. ... Magyarország ahogy a múltban igen erős fékezője volt mind a Porta, mind az ausztriai ház törekvéseinek, a jövőben is bástya lenne hatalmi törekvéseik ellenében, ugyanakkor biztos sarkköve, az európai hatalmi egyensúlynak.³⁶⁷ Az akciót titkolták a Habsburg kormányzat, a francia politika és a franciákon át a törökök előtt. Az információk védelmét, a követküldéseknél általában megkövetelt titoktartást a pillanatnyi helyzet ugyancsak megkövetelte. Az utat borkereskedő és vallási ügyben járó vállalkozásának álcázzák.

A második időpont: 1705 tavasza. A helyzet merőben más. Meghalt Lipót császár, I. József nagyszabású kormányváltást hajt végre, apja híveit elküldi Buccellini nyugdíjba megy, Kollonichot félreállítja. A francia bajor keleti front összeomlott. Rákóczit megválasztották erdélyi fejedelemnek és folynak a szécsényi országgyűlés előkészületei. Lengyelországban a svéd király Boroszlóig hatolt és a lengyel nemesség egy csoportjával, a varsói konföderációval Leszcinszky Szaniszlót tette meg királynak., A francia barát lengyel párt viszont Rákóczinak ajánlotta fel a koronát. Ráday a fejedelmi instrukcióval május végén indult el Krakóba. XII. Károly összehívta az országgyűlést, hogy Leszcinszkyt koronázással legitímálják. Tehát minden változóban volt.³⁶⁸

Ráday nagyon részletes fejedelmi utasítást kapott. Ez a fejedelmi instrukció ugyancsak a közép-európai konföderációt fejti ki, alkalmazva a változó viszonyokhoz. Eszerint a lengyel-svéd- magyar szövetség elengedhetetlenül szükséges, az együttműködésnek megvannak a katonai feltételei és a gazdasági előnyei. El kell érnie, Meggyőzően bizonyítja, hogy Svédország alapvető érdeke, hogy támogassa a lengyel-erdélyi és magyar konföderációt. Felveti azt is, hogy Szaniszló lengyel király békés uralkodásának feltétele, hogy Magyarország elszakadjon a Habsburg Birodalomtól és szabadon válasszon királyt. Rendkívül jellemző Rákóczi törek-

³⁶⁷ Ráday-iratok I. 123.

³⁶⁸ Ráday levele feleségéhez Kajali Klárához Eger 1705 május 27. Ráday-iratok, I. 267

véseire követi utasításának záró része. Javasolja, hogy ezt a hármas szövetség tervet ne csak a krakkói országgyűlésen terjesszék elő, hanem közöljék a tengeri hatalmakon kívül a francia királlyal is. Ugyanakkor szükségesnek tartja, hogy Lengyelország ne szakadjon pártokra. Rákóczi külön levélben tudatja Mikhal Radziejowski bíborossal (1705. május 8-án Eger) Szaniszló király ellenzéke vezetőjével, hogy meghívását a trónra nem fogadja el, Lengyelországnak egységre van szüksége.³⁶⁹

A harmadik időpont 1707 első fele. A hatalmi erőviszonyok nagyot változtak, Péter cár a hatalmi tényező Lengyelországban. Új lengyel királyra van szüksége. A cár amint 1707 április 27-én I. József császárt értesítette, Savoyai Jenő hercegnek ajánlotta fel a koronát, ugyanakkor készítette el utasítását a Rákóczihoz küldött követnek Dávid Corbénak a lengyel korona és az orosz szövetség ajánlatával. A cárnak van szüksége, hogy érdekei szerint rendezze a lengyel trónkérdést, vagyis a svéd barát Leszcinszkyvel szemben más királyt válasszon. Közli Rákóczival, kész békét kötni bizonyos feltételek mellett a svédekkel, és nemcsak kibékíti a magyarokkal a rácokat, hanem melléjük is állítja őket a császár oldaláról. A cár május 23- előtt gyors választ, titkos írásos értesítést vár külön futárral.³⁷⁰ A magyar konföderáció helyzete is megváltozott. A rozsnyói tanácsülés már döntött, a francia szövetség érdekében folynak az ónodi országgyűlés előkészületei, Rákóczi az erdélyi fejedelmi beiktatására indul (március 23. Marosvásárhelyi o. gy. ápr. 5–21.), A cárnak küldött válaszában ragaszkodik a feltételeihez. lengyel magyar – erdélyi – porosz szövetséghez. Nem feledhetjük, hogy Rákóczi felesége január 30. megszökött csehországi internáltóságából, XII. Károly svéd király heilsbergi, kelet-poroszországi szállására érkezik, innen Lengyelországba megy.) Május 24. Rákóczi megnyitja az ónodi országgyűlést. Ugyanakkor az orosz -magyar tárgyalások több mint fél éven át húzódnak.

Mindhárom alkalommal a tervek utalnak a történelmi előzményekre. Rákóczi azonban nem a régi szövetségeket akarta feleleveníteni. Konföderáció tervei az új európai viszonyokkal számoltak. A következőkben erről lesz szó.

A három alkalommal más és más erőfőlényrel kellett számolni. Először a Habsburg és a svéd, majd a svéd és az orosz, végül az orosz és török hatalmi terjeszkedés a szembetűnő. A konföderáció indoklásába két alapelv változatlan. Az egyik a térség országainak védelme a nagy hatalmi törekvésekkel szemben. A konföderációs tervek tanúsága szerint az egyik hatalom segítségével létrehozott konföderáció úgy nyújtana támaszt mindkét hatalmi terjeszkedés ellen, hogy mint az eu-

³⁶⁹ Fogalmazványa: MNL-OL A Rákóczi szabadságharc levéltára, I/1 Caps B, fasc 27.

³⁷⁰ Lelőhelyeinek, másolatának pontos felsorolásával: Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc, 1913. 28-30.

rópai hatalmi egyensúly az európai béke tényezője számíthat Főleg Angliát és Hollandiát kívánja Rákóczi megnyerni, hogy támogassák a konföderációt.

1704 tavaszán a svéd királynak szóló előterjesztésben Rádaynak közölnie kell, hogy Svédország vegye fel Magyarországot a svéd – porosz szövetségbe és segítse a magyar lengyel szövetség létrehozását. Feltételei a következők: nem kér sem katonai, sem pénzbeli támogatást, csupán azt, hogy a megkötendő európai békében Svédország is garantálja Magyarország önállóságát és hathatósan működjék közbe a magyar – lengyel védelmi szövetség létrehozásában. S ami nagyon lényeges, mindezt közölje az angol és holland kormánnyal.³⁷¹

Okolicsányi Mihály külön előterjesztést adott be. Ismertette a protestánsok veszteségeit Lipót császár országlása idején, majd hangsúlyozta, hogy a szabadságharcral megváltozott a helyzetük. Végül egyházi köntösben megismétli a központi gondolatot: vegye fel, vagy vétesse fel a protestáns fejedelmek ligájába a magyar református és evangélikus rendeket és vállaljon garanciát a békéért.

A porosz királynak előterjesztendő követi instrukció óvatosabb, Poroszország a spanyol örökösödési háborúban Lipót császár szövetségese. Kiemelve protestánsok érdekeit és elérve, hogy a porosz király ne támogassa a császárt viszont ugyan-csak azt kell a követnek hangsúlyoznia, hogy az „önállóságát visszanyert Magyarország éppen úgy mint régen, tényező lehet az európai hatalmi egyensúly kialakításában.” Kihasznlva a kedvező alkalmat, kérik tehát, hogy kösse meg a szövetséget. Ha pedig Ausztriával békét kötnek garantálja Poroszország, hogy a császár a törvényes új magyar kormánnyal a megállapodását megtartja. A protestánsok nevében Okolicsányi Mihály külön előterjesztést adott be. Ismertette a protestánsok veszteségeit Lipót császár országlása idején, s egyházi köntösben megismétli a svéd királynak is előadott központi gondolatot: vegye fel, vagy vétesse fel a protestáns fejedelmek ligájába a magyar református és evangélikus rendeket és vállaljon garanciát a békéért.

1705 tavaszán Rákóczi konföderációs tervének lényegét így indokolta: „azon fáradozunk, hogy hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának és az egész kereszténységnek szolgálhassunk.”³⁷² A szövetséggel megerősített két ország, Magyarország és Lengyelország együttesen olyan erőt képvisel, amely képes ellenállni a Habsburg Birodalom hódító törekvéseinek. Tájékoztassa a követ a svéd uralkodót, hogy a selmebányai béketárgyalások alkalmával előadta tervét a tengeri hatalmak követeinek, eszerint az európai hatalmi erőegyensúlyt kialakításában a közös érdeknek és a protestánsok igénye-

³⁷¹ Ráday-iratok I. 125.

³⁷² „quantum adlaboremus ut per reductionem libertatis patriae, non tantum genti huic, sed et universae Europae ac rei Christianae servire possimus.” Ráday-iratok I. 253.

inek jobban megfelelné, ha Magyarország szövetségre lépne a svéd és a lengyel királlyal. Hangsúlyozza, hogy a három szövetséget kötő ország ereje jobban biztosíthatná az európai hatalmi egyensúlyt, mint a Habsburg Birodalom, Anglia és Hollandia követői pedig nem zárkóztak el a terv elől. Az alternatív terveket tartalmazó követi utasítás (1705) 4. pontja ismételten visszatér az európai erőviszonyok stabilizálásában a hármass szövetség jelentőségére. Kérje Ráday Ófelségét, hogy „javasolja Anglia legfenségesebb királynőjének és a hatalmas Holland köztársaságnak, hogy a három állam tervezett unióját, ennek segítségével egész Európának a keresztény fejedelmek közötti örök békének jövőbeli állandóságát és a modern háború megszüntetését közvetítő aliját.... megteremtsek és a jelenlegi háborút e kikövezett úton helyesen vezessék el a legmegfelelőbb, igazságos békéhez.”³⁷³ A szöveg értelme nyilvánvaló: a három közép-európai ország szövetsége fontos feltevése az európai hatalmi egyensúlynak, e térség békéje nélkül Európa békéje nem lehet teljes és teherbíró.

Hasonló szellemben utasítja a fejedelem Rádayt a lengyel királynak előadandó javaslatról. A most létrehozandó szövetségben a két ország között a szabad kereskedelmet kívánja biztosítani, a nemesek mindkét országban hasonló jogokat élvezzenek és ne fizessenek határvámokat. Hangsúlyozza, hogy az európai hatalmi egyensúlyt nem fenyegeti, sőt erősíti Magyarország önállósága, Ugyanezzel érvel a svéd királynak is A császár szövetségesei- vagyis Anglia és Hollandia – nem fogják ellenezni a hármass szövetséget. Ha pedig ez a háború az általános európai békével lezárul, a svéd-lengyel-magyar csapatok együttes erővel Oroszország ellen fordulhatnak.

Két év múlva viszont Rákóczi szövetséget kötött I. Péter cárral. Az eddigiek alapján indokolt kérdés, hogy miért? Az előzetes tárgyalások anyagából kiderül, mint minden realitásokkal számoló politikára Rákóczi politikájára is jellemző, hogy követte a viharosan változó katonai erőviszonyokat, alkalmazkodott a lehetőségekhez. és az eredeti tervét ennek alapján próbálta érvényesíteni. Kiderül a meglehetősen hosszúra nyúlt és részleteiben alaposan ismert, de ebből a szempontból még nem vizsgált orosz tárgyalásokból.³⁷⁴

Rendkívül fontos az az utasítás, amit Rákóczi Nedeczky Sándornak, a lublini országgyűlésre a cárhoz küldött követének adott a szerencsi táborból 1707 május

³⁷³ „placeat suae majestati regiae projectatam ...trium regnorum unionem e re totius Europae futuram, quasi perpetuae pacis inter Christianos principes stabilitam, ac ad sopienda moderna bella mediatricem basim serinissimae Angliae reginae ac praepotenti Hollandiae reipublicae, ut modalitate suprascripta in effectum deducere conentur, proponere, ac modernum Europae bellum strata hac commode via in optatum pacis deducere effectum.” Ráday-iratok, I. 257-258.

³⁷⁴ Márki Sándor: Nagy Péter czár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben Bp. 1913.; Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Harmadik, javított kiad. Bp. Osiris 2004.

24-én. A cár meghívását „annál nagyobb megilletődéssel fogadta, mentül kevésbé vágyott a lengyel trónra. Hiszen hazája szabadságáért fogott fegyvert, legfőbb kötelességét hazája gondviselésének tarja. De fájó szívvel nézte Lengyelország felháborodott arcát is, mely annyi különféle álarc torzalakját viselte. ... Elfoglalták saját hazája ügyei ezért kellett szótlanul néznie a szomszéd rokon nép küzdelmeit. Most viszont legfőbb kikötése, hogy Lengyelország helyzetét biztosítsa. Kéri a cárt, hogy mindenekelőtt Lengyelország békéjét keresse. Gondolja meg, Szaniszló királyt elismerte a császár, elismerték a franciák, hollandok, az angolok és a poroszok Lengyelország uralkodójának, Rákóczi úgy látja, a cár nem állíthat erőhatalommal más uralkodót az ország élére, ha ő vagy bárki elfogadná a cár meghívását, az újabb európai háborúra vezetne. József császár és a svéd király ürügyet látna benne, hogy „Lengyelországot felosszák, Magyarországot leigázzák.” Miután a francia király elismerte Szaniszló koronáját, aligha akarhat újabb királyválasztást. „Adja vissza a cár Lengyelország szabadságát, erősítse meg annak trónját, segítsen a sanyargatott nemzeten, adjon a népnek biztonságot, magának dicsőséget, a kereszténységnek örökké tartó halhatatlan koronát... A cárt inkább Lengyelország szabadságának szeretete, mint Szaniszló király iránti gyűlölet vezesse. ... A cár legnagyobb dicsősége az lenne, ha visszaadná a nyomorgatott Lengyelország szabadságát, s trónjára lengyelek akaratával oly uralkodót emelne, ki szoros szövetségben élne vele. Majd ismét felvázolja a lengyel- magyar- erdélyi szövetség tervét. Ha a két ország királya és az erdélyi fejedelemség szövetséget köt, az biztonságot nyújthat a török ellen. A rácokat pedig bírja rá, hogy letegyék a fegyvert és a magyarok mellé álljanak. Végül ismételten javasolja, halassza el a cár a lengyel királyválasztást.³⁷⁵ A szövegben Rákóczi hosszan kifejti, hogy Lengyelország szabadságának biztosításából és a lengyel-magyar szövetségből a cárnak rengeteg haszna lenne és lehetősége nyílna, hogy minden erejét a török ellen fordítsa. Rákóczi a cár második, 1707 június 8-án eléje került ajánlatára azt válaszolta, hogy mivel Lengyelország szabad állam, a cár semmiképpen nem akarhatja megcsonkítani szabadságát és korlátozni a királyválasztást. Őt Lengyelország primásának és nagytanácsának kell meghívnia, addig érvénytelen a cár meghívása amíg a lengyelek maguk meg nem hívják.

Rákóczi az ónodi országgyűlést a francia-magyar-lengyel-orosz (esetleg a porosz) szövetség reményében nyitotta meg. A magyarországi interregnum kinyilvánításának háttérében a nagypolitikai érdeket, Franciaország igényét, már feltárta a történetírás. Habsburg Károly főherceget elismerték Spanyolország királyának s ezzel a hatalmi egyensúly véglegesen felborulással fenyegetett. Az ónodi országgyűlés napjaiban a lengyel királyság és a Lengyelországgal kötendő szerződés

³⁷⁵ Közli: Nedeczky Gáspár: A Nedeczky család 237-243. Vö: Márki: 1913. 414-416.

kérdése meglehetősen bizonytalan volt még. Ilyen előzmények után mondták ki az interregnumot. A magyar országgyűlés és a lengyel országgyűlés csaknem egy időben. Ónodon 1707 június 13-án, Lublinban július 11-én Hangsúlyozzák, hogy József örökös királyságát nem ismerik el és a királyválasztást későbbre halasztják.

Az orosz tárgyalások irat együtteséből egyértelműen kiderül, hogy Rákóczi olyan feltételeket szab, amelyek Lengyelország integritását biztosítják, s emellett Magyarország- Lengyelország szövetségét már országokkal és a rácokkal is megerősítik. Különösen fontos ebben a dokumentum anyagban Rákóczi 1707. augusztus 6-án Munkácson keltezett instrukciója Nedeczky Sándor és Klobusiczky Ferenc teljhatalmú megbízottaknak. Az instrukciót nagyszabású áttekintés vezeti be az európai politikáról. A gyógyítás könnyebb, ha a betegség okait, a test szervezetét ismerjük. Vácsolja tehát Rákóczi – mint írja – a magyar nemzet helyzetéről és az európai háborúkról való nézeteit. Magyarországot a Habsburg kormányzat politikusai mindenáron ki akarják rekeszteni az általános békéből és ez történik majd Lengyelországgal is. Lengyelország helyzete nyomorúságos, maguk a lengyelek is látják rohamos hanyatlásukat. A Svéd király fegyverrel akar törvényt írni Európának kizárólagos teljhatalomra tör. Rákóczi fő célja hazája fölszabadítása. Az ország érdekét kell szemmel tartania. Nagy szerencse, ha az ország a szabadság ügyében hasonló helyzetben lévő szomszéd országgal szövetkezhetik. „A nemzet boldogsága a béke és a szerződések kötésében rejlik.”³⁷⁶

A rendkívül terjedelmes utasítás lényege, hogy Rákóczi rendkívül szigorú feltételek mellett fogadja el a lengyel koronát. Többszörös biztosítékra van szüksége Svédország és a Habsburg kormányzat támadása ellen, de arra is, hogy a cár ne sajátítsa ki Lengyelország kormányzását. Rákóczi nem akar bábkirály lenni, s szuverén hatalmat kíván szerződésében biztosítani. Sőt mint lengyel király kíván külön pénzbeli és katonai támogatást a cártól. (20 ezer katona 40 ezer tallér) A cár királyi méltóságnak kijáró tisztelettel bánjék vele, távollétében az egész orosz hadsereget az ő parancsnoksága alá rendelje. Béküljön meg a svédekkel. A bajor választót hívják meg a magyar trónra. Ez előbbre viszi a cseh és a sziléziai kapcsolatok ügyét is. Sarkalatos feltétele a szövetségnek, hogy a cár ígéretéhez híven térítse Rákóczi hűségére a rácokat. Az általános békébe foglalják be Magyarországot, Lengyelországot és Oroszországot is.

Tehát az orosz szövetség feltétele, Lengyelország szabadságának biztosítása, amit Rákóczi mint lengyel király kötne ki, ugyanakkor a lengyel-magyar szövetség lehetőséget ad a kapcsolatok nyugati bővítésére, Csehországgal és Sziléziával, a bajor választóval. Továbbá a rácokat megbékíti a cár és Rákóczi pártjára vonja.

A rác kérdést Benda Kálmán részletesen kidolgozta. Én itt csupán néhány

³⁷⁶ Márki: 1913. 430.

szempontot hangsúlyozok. A lengyel-magyar-erdélyi konföderációhoz kapcsolódva Rákóczi a rácoknak a régi magyar királyok alatt elnyert területi különállást biztosít a Dráva és a Száva közében, teljes autonómiát élveznek, követeikkel részt vesznek a magyar országgyűlésen, mintegy társországi ranggal, vallásukat szabadon gyakorolhatják, hajdúvárosi kiváltsággal élhetnek.

Több kérdés vár tisztázásra.

1. Kik tudtak róla, kik dolgozták ki? Kormányzókörében művelt nemesek dolgoztak. Rákóczi bekérte a Senatus és az Erdélyi Tanács véleményét.³⁷⁷ Az Erdélyi Tanács Opiniójából idézünk. Részében a korra jellemző szókinccsel, és kifejezési formákkal méltányolták a meghívás jelentőségét: „Szüvünk nem kevésbé örvendez rajta, hogy Isten az Felsőged Méltóságos személyét nemcsak az maga tulajdon Nemzete és vére előtt tette dicsőséges emlékezetre méltóvá, hanem még az idegen Nemzet előtt is böcsössé és kellemetessé, hogy ne csak jó emlékezetekkel tündökljék köztök és szép híre és tündöklő emlékezete Felsőgednek, hanem még Isten arra bírta elméjeket is, hogy az Felsőged Királysága alatt remélhessenek maguknak megmaradást és boldogulást. Kit az mindeneket bölcsen igazgató nagy Úr Isten maga felsőged Méltóságának örök emlékezetire, édes nemzetünknek állandó vigasztalására örvendetességgel koronázza.” A továbbiakban azonban nagyon is reálisan számolnak a körülményekkel. Ha a lengyel Respublika megválasztja, – írják Rákóczinak – ne vonja meg a királyságtól magát, és kövesse Báthory István „dicső példáját”. Ha nem választják meg, akkor viszont azt javallják, hogy Péter cárral és a lengyel Respublikával „örökös és állandó colligatiót” mind két hazával hozzon létre. Vagyis az Erdélyi Tanács Lengyelországgal tartós szövetséget javasolt. Ez a vélemény csupán annyit jelez, hogy Rákóczi tervei Közép-Európáról nem voltak egészen elszigetelt elképzelések Erdélyben sem.

2. A tervek mindig utalnak az előzményekre. 1704 –ben Ráday követségével egyidőben a volhiniai, oroszai, krakkói és belzi lengyel palatinátus rendjeihez küldött Platthy Sándor tanácsosnak kötelessége volt jelezni, hogy Rákóczi fel kívánja idézni a két nemzet közös királyok alatti békés életét, vagyis felidézi Báthory István király emlékéket s ez azért is fontos, mert Báthory az első, aki a térségben először a közép-európai országok szövetségének tervét felvázolta.

³⁷⁷ Pekry Lőrinc, Barcsay Mihály, Thorockay István, Kemény László, Mikes Mihály, Barcsay Ábrahám Arellt János az Erdélyi Tanács nevében Rákóczinak. MNL-OL G. 18 II. -2/a.; Az Erdélyi Tanácsról: Trócsányi Zsolt: Erdély kormányzata II. Rákóczi Ferenc korában. Levéltári Közlemények, 1955. 148-187.; és II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormányzata. Rákóczi – tanulmányok. 113-122.; Vö: Az Erdélyi Consilium leveleskönyve és iratai, 1705. 1707–1710. Kiadásra rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Bánkúti Imre. Bp. 1985.; Tanulmányunknak nem az a célja, hogy az Erdélyi Tanács összetételének változásaival és működésével foglalkozzék.

A szomszéd országokkal kötendő konföderáció nem egyedül Rákóczi gondolata. A szomszéd országokkal kialakítandó konföderációnak a magyar politikai kultúrában gazdag hagyományai voltak. A 15 éves háborút lezáró rendi konföderáció az örökös tartományokban az osztrák rendekkel a török elleni védelmet és a Habsburg dinasztikus válság megoldását szolgálta. Bethlen Gábor konföderációs tervei, elsősorban a csehekkel, de beleértve a térség közös pénzrendszerének megalkotását és a rézkereskedelmi szerződést Svédországgal politikai-gazdasági stabilizációt segítették. Az utókor elfelejtette. Thököly és Zrínyi Ilona Török országba vitt, iratai között volt:: Bethlen Gábor konföderációja a csehekkel „³⁷⁸ A Zrínyi Miklós horvát bán környezetében keletkezett Elmélkedés konföderációs terve a vasvári béke traumájából a szomszéd országokkal kötendő szerződésben a közös parlamenttel és szabad kereskedelmet biztosító megállapodással az erőgyűjtést szolgálta, és a jövőre is tekintett. Az Elmélkedés egyik mondata Cassandra jóslatnak bizonyult: ha akkor 1664 utáni években nem sikerül konföderációt létrehozni a szomszéd országokkal, később már nem lesz lehetséges.

Rákóczi ismerte ezt az Elmélkedés-t. Miért nem vette figyelembe figyelmeztetését? Teljesen érdektelen kérdés. Az ország léte forgott kockán, a realpolitika vitte rá, hogy megpróbálja a lehetetlent.

3 Rákóczi és kormányzóköre különben, ha épített is a hagyományokra, már az újkori Európa hatalmi átrendeződésére figyelve látta kívánatosnak, hogy a térség kisebb országai összefogjanak. Az elképzelésnek a kor államelméleti irodalmában jelentős hagyománya van. A hatalmi egyensúly teóriája iránti érzékenység és érdeklődés a magyar politikai kultúrában az európai „az ország egységének, önállóságának és békéjének igényére vezethető vissza.” A gondolatot, amelyet még Thomas Wolsey (1475?–1530) kardinális fogalmazott meg, Francis Bacon (1561–1626) emelt elméletté s Hugo Grotius összegezte a nemzetközi jog szintjén (*De jure Belli ac Pacis* (1625–?6), a vesztfáliai béke megalkotói építették Európa egységes programjába. Többek között azzal az elgondolással is, hogy ne legyenek többet háborúk, és az egymással megbékélő országok összefoghatnak, hogy visszazorítsák Európa szívéből a keresztény világot állandó rettegésben tartó Oszmán Birodalmat. Európa nagyhatalmai és kisebb országai békében éljenek egymással és biztonságban kereskedjenek. A hatalmi egyensúly elvében vélték felfedezni, hogy megteremti a 17. század második felének vágyott állapotát a stabilitást. Az Erdélyi Fejedelemséget befoglalták a vesztfáliai békébe, de Közép Európa a békerendszer sérülékeny területe maradt. Azzal pedig egyáltalán nem számoltak a vesztfáliai béke megalkotói, hogy mi lesz ezzel a térséggel, ha az Oszmán Birodalom határait visszazorítja a Balkán küszöbére. A török kiűzése merőben új helyzetet te-

³⁷⁸ Monumeta Hungariae-Historica XXIV. 8. 66r. l. 78. tétel)

remtett a hatalmi egyensúly értelmezésében. Számolt ezzel az angol politika, ki-
fejezésre juttatta Daniel Defoe: „a just Balance of Power is the Life of Peace.”
Még ki sem tört a spanyol örökösödési háború Rákóczi és már úgy gondolkozott,
hogy a háború kimenetele felborítja a hatalmi egyensúlyt. S végig a szabadságharc
folyamán az európai hatalmi erőviszonyok változásait a hatalmi egyensúly szem-
pontjából minősíti.

1702-ben Lengyelországban készítettek tervezetükben felvázolták, hogy Ma-
gyarország, Lengyelország és az Erdélyi Fejedelemség konföderációt köt, és ez
„biztosíthatná az európai hatalmi egyensúlyt.” Már ekkor körvonalazódik az el-
gondolás, hogy a svéd támadásnak kitett Lengyelország és a Habsburg Biroda-
lomba betagozás ellen államisága védelmében fegyvert fogó Magyarország szövet-
sége a nagyhatalmak között egyensúlyozó tényező lehet. A francia királynak
küldött feltételekben figyelemre méltó, hogy a francia király támogassa ezt a
lengyel-magyar szövetséget és Magyarország új kormányát a lengyel királysággal
együtt foglalja be majd a spanyol örökösödési háborút lezáró békébe. „Az egyesült
két állam Franciaországgal szövetkezve Európa egyensúlyát biztosítaná.”³⁷⁹

Tudomásunk szerint Rákóczi az első, aki az európai hatalmi egyensúly elvét és
a közép-európai országok konföderációját összekapcsolja.

Ez a tény súlyos feladatokat ró ránk. Ma sok szó esik Közép- Európáról. Arról,
hogy Közép – Európa keresi identitását. Közép – Európa modern meghatározása.
Többnemzetiségű, sokféle kultúra találkozó helye, jellegzetes, sokszínű tartalma-
kkal rendelkező földrajzi- társadalmi térség. Ezek a meghatározások illenek Rákóczi
terveivel összefogott térségre, a tervekben érvényre jutó olyan érték kategóriákkal,
mint a szolidaritás, megértés, kölcsönös felelősség, egymásra utaltság. Úgy vélem,
hogy amit a magyar történelem régi évszázadai közép-európai gondolatban kiala-
kított, ma Magyarország nagy szellemi tőkéje lehetne. Ami eddig elmaradt, több
mint mulasztás, bűn.

Összefoglalás helyett. Bethlen János erdélyi kancellár 1663-ban kijelentette:
Erdély Európának abban a szegletében fekszik, amelynek biztonsága szorosan
összefügg a többi Európa biztonságával. Rákóczi ezt így fejlesztette tovább: közép
Európa biztonsága szorosan összefügg a többi Európa biztonságával.

³⁷⁹ Vö: Márki: 1913. 4. A terveket ismerteti: Köpeczi Béla: A Rákóczi szabadságharc és Francia-
ország. Bp. 1966. 37.

BOTTYÁN JÁNOS

Korélmény és személyiség

A BOTTYÁN KUTATÁS FELADATAI

Thaly Kálmán 1863. február 27-én a következő sorokat írta Ráth Károlynak. „örömmel olvastam az öreg Bottyán levelét és másoltam le többi levelei mellé, melyeknek száma gyűjteményemben 100 felé jár a reá vonatkozó mintegy 30 sűrű ívnyi mindenféle, nagy részben még eddig ismeretlenül volt jegyzeteken kívül, melyeket főképp a Károlyi Sándorhoz érkezett levelezésekből meríték.”³⁸⁰ A könyv Bottyán János II. Rákóczi Ferenc fejedelem tábornoka címmel 1865-ben hagyta el a sajtót³⁸¹ és írójának szorgalmas anyaggyűjtése, ügybuzgalma ellenére súlyos kritikát kapott. Gyulai Pál bírálatát azzal kezdte, hogy „Régóta nem olvastunk olyan rosszul megírt művet, mint ez a történeti életrajz.”³⁸² Három súlyos hibáját rója fel. Bőbeszédű, ami az eszmék hiányára vall, nem mint történetíró tekinti a múlt eseményeit, hanem úgy szól, mint egy korabeli ifjú vitéz, aki a híres Vak Bottyán udvarában szolgál. Végül hyper kurucos lelkesedést olvas a huszonhat éves szerző fejére. A lényegyet azonban ott ragadta meg, amikor azt írta: olvasója úgy jár, mint az a vendég, akit az ebédlő helyett a konyhába vezetnek, ahol sok minden össze van halmozva, amiből ebédet lehetne készíteni, de senki nem készít³⁸³ És még egy fontos észrevétel: az ifjú szerző nem az igazán lényeges dolgokra figyel.

Gyulai Pál kritikáját a lezajlott csaknem másfél évszázad alatt senki nem cáfolta meg. Viszont ez a közel másfél évszázad a kritika hiányosságát is megmutatta.

³⁸⁰ Ráth Károly levelezése MTA Kézirattár.

³⁸¹ Thaly Kálmán: Bottyán János II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka. Történeti életrajz a kuruc világ hadjárataival. Pest 1865. 509.

³⁸² Gyulai Pál: Thaly Kálmán Bottyán Jánosról = Budapesti Szemle 1867. 8. k. 369-377.

³⁸³ Thalyt Szalay László segítette, részese lehetett gazdag anyaggyűjtésének, de történetírói módszerét még nem sajátította el. Szalay kevesebb adat birtokában is többet és lényegesebbet vázolt Bottyánról, mint Thaly. Az is nyilvánvaló, hogy az országos érdeklődés következtében Thalyt elárasztották Bottyán levelekkel és rá vonatkozó forrásokkal. Az adományozók között számottevő a történetírók száma: Nagy Iván, Lehoczky Tivadar, Csapó Vilmos, Nagy Imre, Ráth Károly, Szilágyi Sándor, Wenzel Gusztáv, továbbá a családi levéltárakkal, vagy gyűjteményekkel rendelkezők nemesek, arisztokraták, politikusok, többek között Deák Ferenc, Bezerédiy Miklós püspök, gr. Károlyi György, Guthy Zsigmond ref. Lelkész. Thaly egyszerűen nem volt felkészülve, hogy kellően kezelje a rázúduló hatalmas anyagot. Vö: R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Bp. 1961, 365.

Vannak az utókor megismerésének keményen ellenálló történelmi személyiségek. Bottyán ezek közé tartozik. Gondoljuk meg, 1883-ban megjelent az Archivum Rákócziánium IX. kötete, Bottyán János vezénylő tábornok életének az 1686–1716 éveket összefogó hatalmas forrásgyűjtemény. És mégis, több mint száz évig nem jelent meg újabb életrajz Bottyánról. A hallgatás érthető, ha meggondoljuk, hogy a kiadott 600 dokumentumból összesen 43 foglalkozik Bottyán életrajzána 1703 előtti szakaszával, életének ötven esztendejével. Az újabb, ezúttal rövid, két hónapos határidő alatt megírt Bottyán életrajz 1951-ban jelent meg.³⁸⁴ A kötetet nagy érdeklődés fogadta, az egyik kritika viszont más előjellel ugyanúgy elkerülte a lényegét, mint Gyulai Pál írása. A személyi kultusz idején jártunk és a generalissimus stratégiáját kérték számon Bottyántól és szerzőjén, a Rákóczi szabadságharc idején. De hogy mit csinált Bottyán hatvan évig, míg nem a nyergesujfalusi jobbágyok segítségével kivágta magát a császári letartóztatói rabságából áteveztek vele a Dunán és jelentkezett Rákóczi táborában, arról keveset tudtunk ma is.³⁸⁵ Kolinovics Gábor lejegyzésében az érsekújvári vásárt elképesztő tette, s Lipót császár kitüntetése jelezte a pálya korábbi szakaszait. De mi ad ezeknek hitelességet. Ki volt Bottyán János a végvári vitéz? És mivel hogyan érdemelte ki Lipót császár magas kitüntetését. Erről kevésnél is kevesebbet tudtunk és tudunk ma is. Ezt azonban annakidején nem hiányolta sem Gyulai Pál, sem a későbbi kritika.

Az 1960-as években, a romantikus felfogást lebontó széleskörű tudományos munka nyomán Bottyán János hosszú előéletéről több, eddig ismeretlen forrás került elő. Még több a közvetett forrás. Ezek egyrészt az egri vártörténeti műhelyben folyó és a végvári katonaság társadalmi viszonyait feltáró kutatásoknak köszönhetőek. Másrészt a visszafoglaló háborúkra irányuló figyelem, az egyes hadjáratok részletes története, Buda visszafoglalása nyújtott új szempontokat tevékenysége dimenzióinak felmérésére. A Rákóczi-szabadságharc elmélyültebb tanulmányozásának eredményei Bottyán viszonylag jól dokumentált pályáját is új kérdések körébe állították. A hadtörténet sikerrel emancipálódott a politikátörténettől, s kialakította belső követelményrendszerét. Ugyanakkor feltárult Rákóczi államépítő munkája és széleskörű diplomáciája, megjelentek új feldolgozások Bottyánnal szoros kapcsolatokba került személyekről. Bottyán szerepéről és egy új magyar állam felépítésének sarkalatos újdonságai ugyancsak feltettek

³⁸⁴ Várkonyi Ágnes: Vak Bottyán. Bp. 1951.

³⁸⁵ 1955-ben Esze Tamás közölt egy rövid összefoglalást minden addigi kísérletet, sőt Rákóczi Emlékiratának sokat idézett jellemzését is megkérdőjelezve. „Nincs használható, tudományos értékű életrajza Személyére és hadvezéri működésére nézve Rákóczi Emlékiratai sem nyújtanak megfelelő tájékoztatást. A leírás sajtóhibás: Ocskayval történet párviszálalának pontos dátuma: 1713. november 15. Esze Tamás: Kuruc vitézek folyamodványai 1703–1710. Bp. 1955. 227/4.

kérdéseket, amelyekre Bottyán pályájával kapcsolatban is felelni kell. Ha lenne időm, hogy nekilássak ifjúkori könnyelmű tervem valóra váltásához, a vállalkozásnak akár azt a címet is adhatnám Bottyán János három élete. Ez azonban nem vertikálisan értendő, mintha Bottyán a végvidék, a Habsburg császár és király s II. Rákóczi fejedelem hűsége között bolyongó személyiség lenne. A három élet longitudinálisan értendő: a végvári vitéz, a császári főtiszt és a Rákóczi hadsereg generálisának három életszakaszát öleli fel

Noha az első két korszak adatai még mindig nagyon töredékesek, a harmadik szakasz probléma bősége alig átfogható, úgy vélem a korélmény fogalma pedig megteremti a biográfia megújított műfajától elvárt egységet, a következőkben korélmény és személyiség összefüggéseiről vázolok néhány gondolatot.

A korélmény fogalmát a kutatás a reneszánsz és a humanizmus korához köti, amikor az egyén addig ismeretlen módon ráébred saját értékére, személyiségének lehetőségére, s a fenyegető veszélyekre, és elkezdi a saját útját járni. Ez a saját út sokféle lehet, élethelyzetektől, foglalkozástól, a közösségben elfoglalt helyétől függően. Szoros kapcsolatban az önérték tudattal, kreativitással és az identitással.

Különösen hangozó lehet ez a felütés Bottyán János generálissal a híres vak Bottyánnal kapcsolatban. Pedig a korélmény az újkor fontos meghatározója, a társadalom egyedei állásfoglalását meghatározó különös jelenség. Van olyan felfogás, amely a reformációt a korélményből vezeti le. Az útleírások, emlékiratok, vallomások, naplók a kor mindennapi, vagy rendkívüli jelenségeiről tájékoztatnak. Újabban komoly kutatási terület lett, hogyan, milyen látószögből élte át a katona az ütközetet, a sebesülést, a vereséget, a sikert. Miként segítik felettesei, a dresszúra, az ideológia, hogy elviselje a borzalmakat. Közhely ma már, hogy nemcsak az a fontos, ami megtörtént, hanem az is, ahogy az emberek átélték azt.

Bottyán János a végvári vitéz, a hadnagy és a császári ezredes nem írt vallo-másokat, levelei viszonylag nagyszámúak életének utolsó hat esztendejében (266–300 levelét ismerjük). Ezek ugyan többnyire szűkszavúan célzottak, s a kor szokásszerűségének megfelelően formulákban fejezték ki mondanivalójukat. S hogy még nehezebb legyen megközelíteni, hogy milyen élményekkel élte meg korát, ő is mint kortársai, korszakváltást élt át.

De éppen ez az ami ennek a problémának a körüljárására vonz minket. Hogyan élték meg az emberek azt a roppant nagy változást, amely bekövetkezett, hogy az ország megszabadult a százötven éves oszmán hatalom alól. Lezárult egy korszak és elkezdődött az új.

A korszakváltások élményeiről közvetlenül nem igen írtak. Tudatosan a régi folytatásának szeretik feltüntetni az új törekvéseket is.

A kora újkori személyiségek élet pályáját, társadalmi identitását, szubjektív és objektív meghatározóit, önképét és a róla ránk maradt tájékoztatások hitelességét,

hogy akár hozzávetőleges pontossággal is meghatározhatjuk, ismernünk kell kapcsolatainak rendszerét. A természetszerűen, s kicsit korunk hatása alatt is megszerezett kapcsolatok – családi, tanulmányi, hivatali, baráti – kategóriákkal a töredékes, hiányos források adottságok miatt kevésre jutunk. Bottyán nagy ívű élet pályájáról viszont rengeteg részlet tájékoztatást sikerült a kutatóknak feltárniuk.

Bottyán kapcsolatai: jezsuitákkal, végvári katonákkal, a rácokkal Monastery rác kapitány jó barátja. kereskedőkkel Gindl, Győri kereskedővel,

A kecskeméti marhakereskedőkkel, 1703 Aug. 1. Koháry Kecskemétnek Boty-tyán kezességet vállalt értük és gróf Csáky István Bottyánon kívánja tartozását behajtani.³⁸⁶

Esterházy Pál nádorral – régi nagy jó uramnak – szőlítjatalán bányavidéki főkapitánysága idejéből

Császári hadsereg tisztjeivel. Savoyai Jenő hg. Buda visszavívása idején végig jelen van az élelmezés mester kimutatása alapján az ostrom 74 napján. Lotharingiai Károly hg.

Kapcsolata Esztergom városával, a város vezetőségével, a város katonai parancsnokával Kucklenderrel.

Alapítványok révén egyházi intézményekkel

Birtokai provizoraival és jobbágyaival

Családi kapcsolatok: felesége Lakatos Judit első házasságából a négy Jósa fiú. Nőttestvérének gyerekei osztoztak az örökségen. Második házassága báró Festetics Juliannával bekapcsolta az arisztokrácia köreibé. Királyi engedéllyel örököse lesz Grassalkovich János és Czagányi Mihály.

Rákóczi államában és hadseregében. Máig nem tudjuk, hogy miként történt kinevezése, majd dunántúli Feltűnően jó a viszonya Esterházy Antal generálissal. Ez azért fontos szál, mert Kolinovics Gábor Esterházy József titkára volt. A királyhú országbíró erős érzelmi szálak fűzték a Rákóczi szabadságharchoz. Megkapta Esterházy Antal birtokát s ezen építette fel a kamalduli kolostor együttest, a magyar Grosboist. Kolinovics rokonszenvenvel írt Bottyánról, feljegyzéseinek egyik mozzanatát, a letartóztatva Bécsbe vitt Bottyán kiszabadítását az egykorú dokumnetumok is igazolják. Amíg azonban Kolinovics művének kritikai fordítása nem készül el, biztosat nem mondhatunk.

Bottyán kapcsolata Esterházy Pál nádorral: 1706 december 27-én kelt levelében: „ régi nagy jó kegyelmes uram”³⁸⁷

³⁸⁶ AR IX, 80.

³⁸⁷ Iványi Emma: Adatok Andrassy Pál, Csáky Mihály, Bottyán János kapcsolata a nádorral, Esterházy Pállal (Kézirat?)

1706. márc 14. Szárnyai Nagy Miklós³⁸⁸ Eszterházy Antal parancsából „voluntérkodom”. Bottyán ekkor az imsód-kömlődi Duna átkelő védelmére Boty-tyán várát építette.

1706 júl 30. Neszmélyi Kovács János sebesült vitéz Károlyi Sándor dunántúli hadjárata alkalmával sebesült meg Kiskomáromnál, igazát „Méltóságos Generális Bottyán János uram passusa bizonyítja.”³⁸⁹

Kisjókai Asztalos Miklós Bélla, 1706 aug. 15. pozsony megyei szegény nemes, vagyonát labancok és kurucok elprédáltál. Tk amikor Bottyán és Bercsényi a német után mentek, két ökrét Szeti Mihály esztergomi fővajda hajdúi hajtották el.³⁹⁰

Bottyán hírközlője: Flórián István bajnai postás, Bajna, 1706. aug. 20, „híven hordván a híreket és más rám bízott dolgokat is mind generális Bottyán János uramtúl, mind másoktúl.”

Rákóczi rendelete Bottyánnak a sopron vármegyei nemesség fegyverbe szólításáról.³⁹¹

Szombathelyt Bottyán a 1707-ben sebesültek és betegek menedékhelyévé nyilvánította és külön oltalma alá vette.³⁹²

„Ritkán akadunk egy végig sajátkezű Forgách-, Bottyán-, vagy Berthóty le-velre.”³⁹³

Inácsi Ebeczky István: 1670. körül született, Léván. Katonai pályáját a lévai végvárban kezdte, majd később Bottyán János huszárezredébe állott. S onnan mint alezredes jött a kurucokhoz. Rákóczi ezredessé és egy huszárezred parancs-nokává tette.³⁹⁴

Nyárai László Bottyán László szervezés alatt álló labanc ezredében.³⁹⁵

Laky István Bottyán ezredbeli főhadnak berencze nevű hontmegyei falu ado-mányozását kéri.³⁹⁶

Tóth Pált Bottyán 1708 nov. 4.³⁹⁷

³⁸⁸ talán Sztárnyai Nagy családból Áldassy Antal: Címeres levelek III. köt. 53. Esze: 280-281.

³⁸⁹ Esze: 1955. 324.

³⁹⁰ Esze: 1955. 333.

³⁹¹ Esze: 1955. 37.

³⁹² Esze: 1855. 48.

³⁹³ Esze: 1955. 54.

³⁹⁴ Markó: Bercsényi felvidéki hadjárata HK XXXIII. 1932. 45. Esze: 1955. 189.

³⁹⁵ Oberwachtmeister – őrnagy- levelezése AR IX. köt. Esze: 1955. 341.

³⁹⁶ AR IX. 683. Esze: 1955. 353.

³⁹⁷ Esze: 1955. 368.

Eperjesi Péter rab feleségének folyamodványa- EP a Szinay ezredet 1705. máj 5. Bottyán parancsnoksága alá rendelte.³⁹⁸

Bolfert (Wolfart Ádám) elhagyva a császári szolgálatot 1706 elején Bottyán táborába jött.³⁹⁹

Bottyán halála után dubna- tizza közti hadosztályát Esterházy Dániel vette át.⁴⁰⁰

Kuckländer, Franz, Ferdinánd Freiherr von –Bottyán elfogatása és Esztergom átadása Rákóczinak: Feldzüge, Register Band, 453.

Bottyán Dunaföldfári harca, az ostromban csak Bottyán ezredei vettek részt. 1705 arkó: Bottyán harcai MKSZ III/1933 V. 1933.

Bottyán támadása Esztergom ellen, 1708 (1706?), febr. 10. Csabi Márton és Lévau Ferenc Bottyán ezredéből való katonák özvegyei folyamodványa, (1706. jún 15.) Kolinovics szerint 100 katona esett el.

Bottyán igali veresége miatt Bottyánt hibáztatja Bercesényi, levele R. nak.⁴⁰¹

Laky István, Györy, Szalkay kapitányokkal Bottyán ezredében.⁴⁰²

Szent Márton Káta rác dúlásáról Ordódy györgy levele Bottánnak, 1705 júl. II.⁴⁰³

Pápán lakozó Somogyi János kérvényét Puy Mihály Veszprém vm. Residense, ellenségei ellen Bottyán János uram Missilisban requiráltatott.⁴⁰⁴ Az Erdélybe vonuló Herbeville kíséretéről: Bercesényi 1705 júl. 15. levele Rákóczinak: „Az esztergomi hajdúságot expedáltam Bottyán mellé, azok mesterei az általcsapásnak.⁴⁰⁵

Esterházy Antal 1706 október 10-én kelt levele Rákóczinak a legnagyobb elismeréssel ír Bottyánról. Károlyival viszont sokkal ellentmondásosabb a viszonya. Herbeville 1705. koraőszi hadjárata alkalmával Károlyi több levelében is panaszodik rá, hogy parancsait nem fogadta meg, stafétával küldött csatlakozási felhívásának nem tett eleget, sőt elhangzik a vád is, hogysaját birtokait védi inkább.

1. végvár -kereskedelmi hálózat

2.császári hadseregben – nyelv, közvetlen felettesei. Jelentésekben

3. Rákóczi – hadseregében A rác kérdés.

Átállás:

Rákóczi-szabadságharc – 1705. április 20 – Barkóczy levele Rákóczinak „Ge-

³⁹⁸ Esze: 1955. 413.

³⁹⁹ Esze: 1955. 506.

⁴⁰⁰ Esze: 1955. 513.

⁴⁰¹ AR V. 19.; Esze: 1955. 380.

⁴⁰² Esze: 1955. 353.

⁴⁰³ AR IX, 203.

⁴⁰⁴ Esterházy táborigyűjteménye, 552. Esze: 1955. 291.

⁴⁰⁵ Esze: 1955. 334.

nerális b. uramtól vettem intimatit” Bottyánnak megparancsolta ne ártsa magát a hadmérnök munkájába. B. 159. „Az incsener munkájába, hogy továbbá ne avassa magát.”

1705. május 1. Bottyán becsukat a kecskeméti börtönbe egy hóhért, az szervezkedik az ott fogoly rácokkal, megássák a börtönt, a fogoly rácok másik csoportja ugyancsak megássá a börtönt, azt a kecskemétiak elfogják B 161.

1705. júl 19. Solti sánc Bottyán elvitette puskaporát és golyóit és Földvár alatt ellővette B. 193. Nincs lőszer Bottyán földvári vállalkozásához. !

1705 aug. 2. Károlyi Rákóczinak. Hatvan. „Bottyán uramnak is írtam, de az vagy jön vagy nem” Készül a Tiszántúlra, ott (Hatvannál) B. J. -t hagyja. B. 207.

1705 aug 3. Károlyi R. nak Hatvan, „Bottyánnak három ízben írtam „nem megy hadnagyát küldi háromsereggel. B AR IX 240.

1705 aug. 7. Barkóczy és Károlyi II. RF. nek Szentgyörgyi tábor Bottyánnak „ AR IX 240. stafetaliter írtunk egynehányszor”ak, de nem jön

1705 aug 10. Hatvan Károlyi Rákóczinak. A rácok becsapásáról. Bottyánnak írtuk, de azt válaszolta, hogy Rákóczi parancsolta nem menjen. B. 217.

1705. aug. 22. Károlyi feleségének „Vak Bottyán esztergom elein, holott is most nagy és sok lövések hallatnak.” B. 227.

1705 aug 27 Bátorkeszi. Károlyi feleségének Esztergom elein vagyok, az ellenség Buda felé nyomakodik, megy Bottyánnal. B. 230.

1705. aug. 27. Bátorkeszi. Károlyi Rákóczinak Súlyos ellátási gondok, Bottyán hadának se magamének se húsa, se kenyere, se szekere. Vonul a németek után, Bottyánt hagyja Hatvanig semmi élelem. B. 231.

1705. szept. 4–5 Károlyi Rákóczinak Hatvani tábor, „Valóban bánom Bottyán János apámnak elmaradását.” A birtokát onnan jobban védelmezheti B. 245.

1705. szept. 19 Károlyi Rákóczinak. AR IX 243-244. Bottyántól is hallhatta, hogy a német tábor megindult. „Már itten az hadat is felgerjesztették, csak elhülök bele, religiót emlegetnek, ma követeket akarnak küldeni az gyűlésre

1705. szept 19. este. Károlyi Rákóczinak. hatvani tábor Bottyán uramnak írok, hogy azon táborral szálljon ide barkóczi mellé AR IX. 244.

1705 szept. 21. Kókai mező Károlyi Rákóczinak. Bottyán had jöjjön utánam. B. 262.

1705 szept. 25. Károlyi Rákóczinak. Törteli pusztá Bottyánt több ezreddel az ellenség csipdesésére küldi. Ha a rácok támadnak előbb őket intézze el. AR IX 245-246.

1705. szept. 28 Károlyi Rákóczinak. Szolnok. „Bottyán portásai sem járatnak haszontalan. B 267.

1705

IRODALOM ÉS FORRÁSOK

Ráth Károly levelezés MTA Kézirattár

Thaly Kálmán: Bottyán János II. Rákóczi Ferenc fejedelem vezénylő tábornoka.

Történeti életrajz a kuruc világ hadjárataival. Pest 1865. 509.

Gyulai Pál: Thaly Kálmán Bottyán Jánosról Budapesti Szemle 1867, 8. köt. 369-377.

Bánkúti Imre: Bottyán János katonai tevékenysége a Rákóczi szabadságharc idején a Duna- Tisza közén. In: Komárom – Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Évkönyv 1993-1994., 20-29.

Czigány István: Bottyán János katonai pályája. In: Komárom – Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Évkönyv 1993-1994., 20-29.

R. *Várkonyi Ágnes*: Vak Bottyán. Bp. 1951.

R. *Várkonyi Ágnes*: Személyiség és történelem. In: Komárom – Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Évkönyv 1993-1994. 5-19.

AZ ÓNODI ORSZÁGGYÜLÉS

Régi és új kérdésekkel

Az ónodi országgyűlés évének prognózisát II. Rákóczi Ferenc fejedelem számára 1706. végén gróf Bercsényi Miklós fogalmazta meg: „az következő új esztendőnek minden részeinek szerencsés folyását” kívánja, „mindenképpen jobbat, többet, s kedvesebbet azoknál, kiket pennám feltenni tudna. [...] Kívánván maga méltóságának öregbülésével s gyűkerezésével s nemzetünk dücsűségével” ő maga is „megújult szívvel lélekkel” szeretné szolgálni a fejedelmet.⁴⁰⁶

Az előrejelzés két lehetőséget foglalt magában: a dicsőséges békével, vagy a sikeres háborúval számoltak 1706 második felének fejleményei szerint. Anglia és Hollandia, a spanyol örökösödési háborúban a Habsburg Birodalommal koalíciót alkotó két tengeri hatalom az újesztendőtől a béketárgyalások folytatását várta. Anna angol királynő a megkötendő béke reményében üdvözölte Rákóczit. Jacob Hammel – Bruynincx, Hollandia rendkívüli bécsi követe pedig ezekben a napokban I. József császár és magyar király megbízottait kereste fel, hogy felvegyék a a Magyar Konföderációval megszakadt tárgyalások fonalát.⁴⁰⁷ Rákóczi a Szenátussal Rozsnyón ülésezik és még nem dönt el, hogy milyen céllal hívja össze az országgyűlést. Békét kötnek, vagy tovább szólnak a fegyverek. Még senki sem sejtette, ami megtörténik majd Ónod alatt a sajó-körömi mezőn 1707. május 31 és június 22 között az országgyűlésen.

A következőkben az ónodi országgyűlés nagy témájából néhány régi és új

⁴⁰⁶ Bercsényi Rákóczinak, Beszterce, 1706. december 23 és 29. Archivum Rákóczianum (AR/) II. V. k. 349-350.; A köszöntés általános a koraujkori Magyarországon. Vö: Erdődy Sándor Erdődy Györgynek, Monyorókerék 1703. december 25. „ennél boldogabb és örvendetesebb” állapotot kíván az újesztendőre gróf Czobor Krisztina 1704. december 24-én kelt levelében Erdődy Györgynek, de a karácsonyi és újesztendői jókívánságai mellett a mai jó üzletasszonyok elődje nem felejt el megjegyezni, hogy „az interessben járó 250 frt-ról ne feledkezzék meg.” Mindkét levél: Szlovák Állami Levéltár Bratislava/Pozsony Archiv rodu Erdődy/ Az Erdődy család levéltára Karton 13 pall. 16, Karton 12 pall. 97. A karácsonyi köszöntőkről Rákóczi életében: R. Várkonyi Ágnes: In nocte nativitatis Domini...Európai szemmel. Tanulmányok Köpeczi Béla tiszteletére. Szerk Kalmár János. Bp. 2007, 81-82.

⁴⁰⁷ Anna királynő Rákóczinak. Kensington, 1706/7, január 12. Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára angol levéltárakból. Közli: Simonyi Ernő. Archivum Rákóczianum II. osztály III. k.. (Továbbiakban AR II/III.) Bp. 1877. 302-303.

kérdést vázolok. Átfutva történeti feldolgozásain exponálom a problémákat, majd vázolom az európai krízishelyzet Magyarországot és a Habsburg Birodalmat illető sajátosságait. Ismertetem a rozsnyói tanácsülést előzményeivel és döntéseivel együtt. Foglalkozom a diplomáciai koordinátákkal Londontól Marosvásárhelyig, Párizstól Varsóig. Elemzem a sajtó-körömi mezőn felállított országgyűlési sátorban történt eseményeket és a sarkalatos végzéseket. Forráskritikai kérdéseket és megoldandó feladatokat sem mellőzve remélem közelebb jutunk, hogy tárgyszerű választ találjunk a magyar történetírók között, és magyarok s más nemzetek között évszázadok óta vitatott kérdésekre.

Elfelejtve, mielőtt megismerték volna? Az országgyűlés első értelmezése nem más, mit a legolcsóbb horror. Vetési Kökényesdy László (1680?–1735), a Magyar Konföderáció diplomatája a szabadságharc után 1715-ben vetette papírra. Ész szerint Rákóczi a véres rémdrámát tudatosan hajtatta végre, Bercsényivel közösen titkos összeesküvést szőtt, hogy Franciaország követelésére kimondhassa az interregnumot. Eltervezték a nagyhatású jelenetet, néhány részletébe később beavatták Károlyit is, bár ő a mézárjáról nem tudott. Bűnbanak szemelve ki a terhek miatt elégedetlen Túróc vármegye két követét Okolicsányi Kristóf alispánt és Rakovszky Menyhért főjegyzőt, elhatározták, hogy miután Rákóczi a gyűlésben magáhozszólítja őket, majd bírálatak miatt hatástkeltően távozni készül, Bercsényi bosszúért kiált, s Ilosvai János az ország sátrának bejáratánál pisztoly lövéssel megadja a jelt. A terv pedig némi módosítással, de lényegében pontosan valósult meg: Rakovszkyt Bercsényi mellbeszúrta, majd Károlyi fejbevágta, és a tervbe ugyancsak beavatott Ilosvai Bálint és Imre brutálisan lemészárolta.⁴⁰⁸

Az országgyűlést és előzményeit legrészletesebben először II. Rákóczi Ferenc az 1717-ben franciául papírravetett és Párisban hágai impresszummal 1739-ben megjelent Memoires lapjain ismertette olvasóival. Miután a tájékozatlan érdeklődő rájön, hogy az Emlékiratok utólag történet évréndi tagolása elválasztotta egymástól az országgyűlést előkészítő rozsnyói szenátusi ülést és az ország sátorában történt eseményeket, ha felületesen olvas, akár úgy is vélheti, hogy Vetési igazat mondott. Rákóczi ugyanis maga írja az országgyűlés még 1707. elején kialakított programjáról „titoktartásra köteleztem a szenátust, melyet nagyon is megőriztek.” Csakhogy a titoktartás az interregnum kimondásának elhatározására vonatkozott. A Turóc vármegye követeinek (Rákóczi szerint tévesen az alispán, Rakovszky Menyhért és a jegyző, Okolicsányi Kristóf) fellépését és gyászos halálát elmondó részletet ugyancsak az előzetes tervre is utalható mondattal vezette be az Emlékiratait író fejedelem. „Föltettem magamban, hogy magyarázatot kérek Turóc

⁴⁰⁸ Particularités secrattes de la pretendue Diette d' Onod de 1707. Kiadva: Josef Fiedler Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's II. I. köt 292-294.

vármegyétől...” De le is szögezte azonnal: „...elmondhatom az Örök Igazság előtt, akinek művemet ajánlottam, hogy sem én, sem más nem gondoltunk arra, ami bekövetkezett és amit beszédem hevessége és indulatossága okozott.” Vetési rémeséjét a kitervelt vérengzésről már az Emlékiratok is cáfolta. Feltűnő viszont, hogy Rákóczi mennyire hangsúlyozza saját felelősségét azért, hogy tárgyalásukat vármegyei követek halála árnyékolta be. Elmondja, hogy bár a követekkel folytatott diskurzusát minduntalanul megszakító Bercsényi idulatait sikerült megfékeznie, saját keserűségét végül sem tudta visszafojtani. Elkeseredett, mert úgy érezte, nem bíznak benne, igaztalanul vádolták, hogy kincseket gyűjt és a rendek elfordultak tőle. Személyes sérelmek miatt vélte, hogy le kell mondania a Magyar Konföderáció fejedelmi méltóságáról és kész volt visszavonulni Erdélybe. Az országgyűlésről szólva szinte mellékesen említette meg, hogy a francia szövetség mielőbbi megkötése érdekében kimondták az interregnumot.⁴⁰⁹ A trónfosztást elhatározó okokról a rozsnyói tanácsülés tárgyalásait ismertetve írt. Kifejtette, hogy már a rozsnyói tanácsulást is a francia király elvárása miatt hívta össze, mivel kérésükre, hogy kössön velük szövetséget azt a választ kapta, hogy a szövetkezett rendek „szövetségükkel még nem szakadtak el az Ausztriai Ház uralmától, és úgy látszik, még elismernek urat maguk fölött. Az pedig ellenkeznék a király méltóságával, hogy egy másik fejedelem alattvalóival szövetkezzék [...]. Így hát a szenatusban mindenki azon a véleményen volt, hogy meg kell tennünk ezt az elszakadási nyilatkozatot azért az előnyért, hogy szerződést kössünk Franciaország királyával, amely alkalmat adna neki, hogy úgy kezeljen bennünket, mint szövetségeseit, ha majd az általános békekötésre kerül a dolog.”⁴¹⁰ Ezután hosszan leírja Rákóczi, hogy a tanácsülésen figyelmeztette a szenátorokat az elszakadás veszélyeire, s hogy nagy kárt is okozhatnak a nemzetnek. Ha legyőzik őket, a császár a hódítás jogán azt tenné, amit Ferdinánd Csehországgal tett. Ellenvetéseit pedig azért sorolta el, hogy jobban megismerje a szenátorok véleményét. Érveit senkit nem ingattak meg és ezekután döntöttek, hogy összehívják a rendeket, „mert ehhez a nagy ügryhöz szükség volt a beleegyezésükre.”⁴¹¹

Feltűnő, hogy a rozsnyói szenatusi ülés és az ónodi országgyűlés rövid leírásában Rákóczi mennyit mentegődzik, hogy esetleg tévedhet. „De ha nem csalódom”, „Már nem emlékszem rá pontosan”, „azt hittem” kitételekkel jelezte, hogy talán

⁴⁰⁹ II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Fordította Vas István. A bevezetőt és a jegyzeteket írta Kőpeczi Béla A szöveget gondozta Kovács Ilona. Bp. 1978. (továbbiakban Emlékiratok) 386, 394, 394-396. A 141 sornyi szövegből mindössze 9 foglalkozik a trónfosztással.

⁴¹⁰ Emlékiratok 385.

⁴¹¹ Emlékiratok 386.

elfelejtette pontosan, mi is történt. Valóban felcserélte a turóci követek statusát. Azt írta: Bercsényi Rakovszky alispán (!) vállára ütött és a mellett ülő Károlyi ugyancsak az alispánra sújtott. A jegyzőt (!) is több ütés érte. A szentanúk, az időközben előkerült országgyűlési naplók tanúsága szerint, mint majd látni fogjuk, másképpen írták le a diéta „nagyjelenetét.” Feltűnő, hogy Rákóczi a két Turóc vármegyei követ halála miatt önmagát, indulatos, heves beszédét hibáztatta. A trónfosztásról szólva pedig Rákóczi – saját bevallása szerint – már nem emlékezett ki kezdeményezte az országgyűlésen, hogy döntsenek. „Már nem emlékszem rá pontosan, én ajánlottam-e, vagy Bercsényi, hogy nyilvánítsunk érvénytelennek minden igényt, melyet az Ausztriai Ház a nemzettel szemben fenntart.”⁴¹²

Az emlékezet tűnékenysége, megbízhatatlansága már Szent Ágostont foglalkoztatta.⁴¹³ A reneszánsz hatására a személyiség önértékének felismerése a kora újkorban önéletírások, emlékiratok áradatában jelent meg egész Európában s napjainkig tartó hatalmas emlékezés-irodalmat indított útjára. Mennyiségében jóval szerényebb ugyan a magyar emlékirat együttes, mint például az angol, francia, német hasonló műfajú művek sokasága, de problematikájában a kérdés ugyanaz. Marc Bloch, Carr, újabban Alan Baddeley s mások véleménye egybevág, hogy az emlékiratok, emlékezések csak alapos forráskritikával értelmezhetők.⁴¹⁴

Az Emlékiratok közléseiből a valóság kiszűrése az országgyűlés episztemológiája szempontjából döntően fontos, de nem könnyű kutatói munka. Számolunk azzal, hogy a fejedelem Emlékirataiban a történeti valóság több rétege épült egymásra. A megtörtént valóság, Rákóczi, az átélő élményei, majd a bekövetkezett események fénytörésén át felidézett emlékek hangsúlyváltozásai mindmegannyi réteget alkotják ennek a nagyszerű műnek. Meghatározta Rákóczi szövegét, hogy milyen céllal, kiknek készült a mű, hogyan alakultak franciaországi viszonyai XIV. Lajos király halála után, mivel biztatta a Habsburg-török háború és a hatalmi egyensúlyt igénylő, még mindig nyugtalan európai helyzet.

Az Emlékiratok, mint többször megállapították, irodalmi alkotás, az ország-

⁴¹² Emlékiratok, 396

⁴¹³ Szent Ágoston Vallomásai S. Aureli Augustini Confessiones X. könyv, XIX. fejezet.

⁴¹⁴ Marc Bloch: A történész mestersége. Fordította: Babarczy Eszter, Kosáry Domokos, Pataki Pál. Bp. 1996, 48-50. E. H. Carr: What is History?/London, 1961 E. H. Carr, Mi a történelem. Századvég, 1995. Tóth Árpád: Mi a történelemelmélet? = Aetas, 1995. 1-2. Alan Baddeley: Human Memory Theory and Practice. Psychology Press, 1997. Magyar kiad.: Az emberi emlékezet. Ford. Racsmány Mihály. Szerk Pléh Csaba. Osiris Kiadó, 2005. 332-359. Deák Ágnes, A történelem, mint veszélyeztetett faj? Viták a posztmodern történetírásról. Aetas 1994/3, 155-161. Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, 2000. R. Várkonyi Ágnes: Torténetírás, kritika és emlékezet. Hadtörténelmi Közlemények, 120. (2007.) 2. szám 632-635.

gyűlés leírása ezen belül is mesterien szerkesztett részlet. Szövege a továbbiakban erősen hatott az országgyűléssel foglalkozó művekre. Egyrészt meghatározta, hogy több mit két évszázadon át a különböző történetírók eltérő értelmezésekkel, de főleg, vagy kizárólag egyaránt a Turóc vármegyei követekkel végző önbíráskodást és az *interregnum* kimondását tekintették az országgyűlés eseményének. Másrészt a korszak magyar történetírásának megkésett, visszaszorított és aktuálpolitikákkal terhelt jellegéből következett, hogy az országgyűlést hiányos ismeretanyag alapján, látványos eseményeire szűkítetten, ellenkező előjelekkel ítélték meg, idővel változó határainkon innen és a külföldi szakirodalomban egyaránt. Jellemző Horváth Mihály megállapítása a reformkorban kiadott *A magyarok története* összefoglalásában: „Rakovszky és Okolicsányinak az ónodi országgyűlésen véleménykülönbség miatti levágása szintoly zsarnoki önkény volt, mint az eperjesi mészárlat.” Közvetlenül az 1848/49 évi forradalom és szabadságharc leverése után nagy feltűnést keltett Jozef Fiedlernek a bécsi Akadémia történeti osztályán elhangzott és 1852-ben megjelent közleménye. Vetési vérgőzös összeesküvés leírását véve alapul, kifejtette: Rákóczi és köre előre eltervezte, hogy Turóc vármegye követeit lemészárolják. Előadásának hitelét a *Fontes Rerum Austriacarum* sorozatban kiadott forrásokkal tette nyomatékosá.⁴¹⁵

Abban az időben, amikor az osztrák és a magyar történetírás a párbeszéd közelségében volt egymáshoz, nem késett a reagálás sem. Szalay László genfi emigrációjában elkezdett *Magyar történetében* (1859) addig számba nem vett forrásokat vont be az országgyűlés értelmezésébe, hangsúlyozta a francia politika hatását, közölte Rákóczi országgyűlési előterjesztését, s Fiedler forrásáról, Vetési írásáról megállapította, hogy az hamisítvány, s ezzel más összefüggésbe illesztette a turóci követek ügyét. Véleményét osztotta Horváth Mihály is, és a Magyarország történelme 1872-ben megjelent művéből kihagyta a korábbi „lemészárlás” értelmezését. S újabb érvekkel bizonyította, hogy Vetési írása nem más mint utólagos fantazmagória.⁴¹⁶

⁴¹⁵ Horváth Mihály: *A magyarok története*. Pest, 1844, Fiedler, Jozef: *Der blutige Landtag zu Ónod. Sitzungsberichte der Wiener Akad. Phil. Hist. Classe 1852, Bd. IX.* Fiedler, Jozef: *Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's und seiner Verbindungen mit Auslande. I.* Wien, 1858, 49-58.

⁴¹⁶ Szalay László: *Magyar történet*. Pest, 1859. VI. k. 426. Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. Az új dolgozat második bővített kiadásra. VI. k., Pest, 1872, 474-487. Horváth első értékelésére: Szekfű Gyula: *Mit vétettem én*. Bp. 1916, Legutóbb idézi: Dénes Iván Zoltán: *Szekfű Gyula*. Bp. 2001. 158. Horvát reformkori történetírásáról: R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történet szemlélet a magyar történetírásban*. II. k., Bp. 1973, 109-112. A hamisításról: Áldásy Antal: *Az ónodi országgyűlés története*. Századok, (1895) 723-726. Thaly Kálmán: *Az ónodi országgyűlés történetéhez*. Századok, (1896), 6. Legutóbb: Köpeczi Béla: *Vetési Kőkényesdi László kuruc diplomata és a császár katonája 1680?-1756*. Bp. 2001.

A század végére elkészült az országgyűlés történetének részletes és objektív igényű feldolgozása Áldásy Antal tollából. Az Akadémia Vitéz-díjával jutalmazott pályamunkájának szerzője, az akkor alig huszonöt éves Áldásy, a korszerű képzésben részesült professzionális történészek első generációjához tartozott, a bécsi Institut für österreichische Geschichtsforschung ösztöndíjasaként ismerkedett meg a modern forráskritika követelményeivel és itáliai könyvtári és levéltári kutatásai során nyert fogalmat a magyar történelem európai beágyazottságáról. A Századok 1895. évi számaiban folytatásban közölt kismonográfiája széles forrásbázisra épült, felhasználta az országgyűlés máig legrészletesebb leírását, a Bártfa követi naplót, ismertette a Szalay László által feltárt francia forrásokat és közölt több, eddig ismeretlen dokumnetumot. Megkezdte a Emlékiratok szövegkritikáját is. Kimutatta, hogy emlékezete megcsalta Rákóczit, amikor úgy vélte, hogy esetleg Bercsényi javasolta volna, hogy kimondják az interregnumot. Részletes elemzéssel és új érvekkel bizonyította, hogy Vetési irata hamisítvány, s éles megvilágításba helyezte az országgyűlés gazdasági és szociális reformjait. Diplomáciatörténeti érdeklődéséből következett a merőben új megállapítás: az abrenuntiatio kikiáltásában a francia szövetség igénye bármely nyomós ok is lehetett, valójában „az esemény, mely a nemzetet függetlenségének proklamálására bírta, a nagyszombati békealku erőszakos félbeszakasztása volt.” A bécsi Intitut növendéke tárgyyszerűen és független szellemi tartással állapította meg: „maga a bécsi udvar nyomta a nemzet kezébe a fegyvert...”⁴¹⁷

„A turóci eset” fejezetcímmel is kifejezte Áldásy, hogy újabban feltárt források alapján, új szempontok segítségével vizsgálta meg a két követ tragédiájával végződő eseményeket. A fegyveres konfliktus kirobbanását az Emlékiratok vallomását felhasználva az 1890-es években modern eljárásnak számító pszichológiai érvekkel magyarázta. Rákóczit elkeserítette, hogy önzéssel, magánérdekei érvényesítésével gyanúsítják: „kitört belőle a sokáig elnyomott, elfojtott fájdalom, s mint a gátjait szétszakító folyó [...] elragadták környezetét, felkorbácsolták a szenvedélyeket, melyek megfékezésére, lecsillapítására az ő hatalmas egyénisége nem volt többé képes.”⁴¹⁸

Áldásy kitűnő feldolgozásának hiányosságai a Rákóczi szakirodalom addigi egyoldalúságából következtek: elmaradt a kor társadalmi, államelméleti vizsgálata s így nem tudta kibontani a forrásokban rejlő korszerű szociális, gazdasági, katonai reformok és kormányzati törekvések jelentőségét. A pozitívizmus már kissé megmerevedő irányzatának megfelelően pontosan, elfogulatlan igénnyel is-

⁴¹⁷ Áldásy: 1895 722-725, 740/4. jegyzet. Thaly: 1896. Csepreghy Kálmán: Az ónodi országgyűlés és előzményei. Bp. 1894.

⁴¹⁸ Áldásy: 1995, 714. Érdekes, hogy Szekfű Gyula, amint majd látni fogjuk hasonlóan fogalmaz.

mertette az eseményeket, a források tartalmát, de értelmezésükkel adós maradt. Mégis, munkája jó utat nyitott a további korszerű vizsgálatokra.

Az ónodi országgyűlésnek ezt a minden addiginál részletesebb leírását Thaly Kálmán méltatta. Pályája csúcán, mint a korszak vitathatatlan szaktekintélye nagy elismeréssel szólt a műről, de kicsit úgy is, mint saját alkotásáról. Egyrészt közölte, hogy a témát ő tűzte ki, ő volt a pályamű bírálója, (a másik Szilágyi Sándor), s tanácsokkal, kiegészítésekkel segítette a fiatal historikust, s magát a kismonográfia „keresztapjának” nevezte. Másrészt kiegészítéseket fűzött a munkához, hiszen valójában Áldásy önálló, eredeti alkotást tett le az asztalra az ónodi országgyűlésről. Összehasonlítva a vörösvári levéltárban lévő eredetiekkel Vetési leveleit, Thaly megállapította, amit már Horváth Mihály sejtett, hogy azokat is utólag eszelte ki. Vetési iktatókönyvének tartalmi bejegyzései alapján írta meg saját érdekei szerint a Savoyai Jenő hercegnek átadott leveleket. Nagy érdeme, hogy a tiszteletreméltó forrásgyűjtő Thaly közölte az ónodi országgyűlés történetét előkészítő rozsnyói tanácsülés jegyzőkönyvét és a Bethlen-család levéltárából a marosvásárhelyi diéta döntő fontosságú III. articulusának teljes szövegét. Romantikus szemlélete azonban ezen az egyik legjobb írásán is átüt. Változatlan indulattal ördögök és angyalok küzdelmét látta most is a múltban. A bécsi miniszterek „önhaszonlesők”, a generálisok „zsákmányolók”, József császár „mulatozásainak élt”, Vetési pedig maga a megtestesült romlottság, „korhely”. „hamisítás-gyártó”, aki „eladta” becsületét. A csaták történetírója az országgyűlést minden jelentősége ellenére nagy nyomatékkal csupán „epizódnak” minősítette.⁴¹⁹

A 20. század elején Márki Sándor II. Rákóczi Ferenc 1676–1735 című monográfiájában módosította az országgyűlés értelmezését. „A békepárt megtörése” címmel külön fejezetben tárgyalta a történeteket. Turóc vármegye követeinek kezdeményezését a „békepárt” akciójának nevezte, s „ellenforradalom szíttását”, „frondeurködést” látott benne. A követek tragédiájára a „vértörvényszék”, a „vérengzés” minősítést használta, s korának fogalmát vetítve vissza, úgy vélte, Rákóczi attól félt, hogy a „szólásszabadság elnémitásával” vádolják. Megalkotta a hosszú életű sémát, a békét szorgalmazók, a Habsburg uralkodó bérencének tekintett „békepártiak” és a velük ellentétben a végsőkig harcoló Rákóczi hamis sémáját. Ugyanakkor ő az első, aki ismertette az ónodi országgyűlés európai visszhangját és a császárpárti tiltakozásokat.⁴²⁰

A „békepárt” és a „háború fejedelme” képet rögzítette művészi fokon Szekfű Gyula a Magyar történet (1935) című összefoglaló művében. A száműzött Rákóci

⁴¹⁹ „történelmünk nagyérdékű epizódja”, „örökre emlékezetes történelmi epizód”, „nagyérdékű epizód”. Thaly: 1896. 1-3.

⁴²⁰ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc 1676-1735. II. k.. Bp. 1909. 5-53.

(1913) szélsőséges koncepcióját, a kizárólag a Habsburg Birodalom keretei között reális magyarországi fejlődésről és ezzel szemben a fejedelem törekvéseinek irrealitásáról Szekfű már sokban meghaladta. Mégis az ónodi országgyűlés Rákóczi-járól szólva ennek meghatározó elemeit vitte tovább. Magas színvonalon alkalmazva a szellemtörténeti módszert nem az országgyűlésről, hanem a fejedelem viselkedésben kifejeződő érték kategóriákról írt. A Rákóczi egyénisége című fejezetben a Turóc vármegye követeinek ügyét éppen hogy csak megemlítve állapította meg: „ónodi gyűlésen a lappangó, ki nem mondott, alig elgondolt vádra a bensőleg szótlanná tett, saját börtönében megkínzott lélek tör ki és szórja oda minden titkát.” Majd „belekeseredve szavainak hatástalanságába” lemond a szabadságharc vezetéséről. Szekfű miután közlte Rákóczi több, eltérően leírt beszédéből az egyik változatot, röviden lezárta az eseményt: „Bercsényi és Károlyi kardot rántott és Okolicsányival, Rakovszkyval az egész ellenzék megsemmisült.”⁴²¹ A trónfosztásról A külpolitika befolyása című fejezetben írt. „Ez a tömegettől elszakadt egyéniség az ónodi krízis lázas pillanatában mindenki előtt megmutatkozott” idézte fel újra a követek megölésének jelenetét, hangsúlyozva, hogy ennek semmi köze nem volt a trónfosztáshoz. Turóc vármegye nevében a katonai terhek ellen emeltek szót, szerették volna „a többi tót, luteránus megyét felizgatni,” s ezzel az értelmezéssel Szekfű az eseménynek indokolatlan etnikai jelleget adott. Figyelmen kívül hagyva Áldásy monográfiáját, Szekfű az interregnumot egyértelműen francia követelésből vezette le: Rákóczi, mivel nem látott át a franciák „pókhálószerű, megfoghatatlan ígéretein”, engedett követelésüknek. Megállapítja, (ma már tudjuk alapvető források ismeretének hiányában tévesen), hogy Rákóczi „a nemzetközi viszonylatokban mindvégig tanuló maradt.” Sőt Vetési véleményét is idézi, de nem említi, hogy az hamisítás lenne, amint már korábban történetírói elődjének vallott Szalay László is kimutatótt. Viszont egyértelműen érzékelteti, hogy Rákóczi műveltségével, erkölcsi normáival messze fölötte áll a rendeknek, akik a francia király biztatásának „meghallgatása után ’eb ura fakó József császár nem királyunk’ kiáltások közben kimondták, hogy Józsefet nem ismerik el többé királyuknak.” Holott ilyen romantikus hevület az egykorú forrásokból nem állapítható meg, csupán a 19. század historizáló festményei ábrázolják így szinpadai beállításban a rendeket. Ily módon azonban Szekfű tollán az ónodi országgyűlés akarva akaratlanul ürügyül szolgált, hogy segítségével Rákóczi politikáját az irrealitások világába helyezze. Szekfű az ónodi országgyűlést változatlanul a beszűkített Magyar-Habsburg viszony keretébe illesztette, és a haladást megtestesítő abszolútizmus,

⁴²¹ Szekfű Gyula: A Rákóczi-felkelés. In: Hóman Bálint- Szekfű Gyula: Magyar történet. IV. k. Bp. 1935. 281-282. A beszédet először Thaly közölte Rákóczi Emlékiratai 1868. évi kiadásának lábjegyzetében. 221. 304-305.

meg az elmaradt magyar rendiség küzdelmének értelmezte. Olvasmányos stílusban előadott véleménye felerősítette a század elején többször megismételt, de forrás-kritikailag soha ki nem fejtett aktuálpolitikai szónoki állítást, hogy a trónfosztás jogellenes volt és nélkülözött minden racionalitást. A magyar rendek egy közjogi törvényt érvénytelenítettek, amelyhez nem volt joguk.⁴²²

Az évszázadok során kialakult sémákat az 1930-as évek közepén néhány új értelmezés haladta meg. Polner Ödön a magyar alkotmány és a nemzetközi jog szempontjait érvényesítette, s eszerint az interregnumot nem a francia politika hatására mondták ki, hanem a Magyar Konföderáció céljaiból, az idegen hatalom támadásával szemben az államiság védelméből következett. Felfogása szerint nem a király és a rendek álltak szemben, hanem a Magyarország államiságát védők küzdöttek az állami integritást megsemmisítő, vagy külsőségeiben fenntartó, az országot birodalmába betagolni kívánó idegen hatalommal. Wellmann Imre pedig 1938-ban leszögezte: „az ónodi országgyűlést helytelenül ítélte meg eddig a történetírás”, s lényegét abban látta, hogy itt lett nyilvánvaló: Rákóczi eltávolodott a rendektől.⁴²³ Ezzel a társadalom rendi kereteiből az országos érdek és államfejlődés szintjére emelt események az addigiaknál tágasabb horizontra, európai távlatba kerültek. Oly módon is, hogy Balla Antal Rákóczi életrajzában a természetjogra és Rákóczi és az államvezetésben tevékenykedők európai színvonalú elméleti műveltségére hivatkozott.⁴²⁴ Zolnai Béla a „Nemzeti királyság” című fejezetében ugyancsak európai szellemi kapcsolatokra utalt és az országgyűlés történetében a „közteherviselés gondolatát” emelte ki úgy, hogy „a kort másfél évszázaddal megelőző terv meghiúsult a rendek ellenállásán.”⁴²⁵ Ezzel szemben Takács János kitűnő munkája újonnan föltárt nagymennyiségű forrás alapján kimutatta az országgyűlésen törvénybeiktatott új, a nemességet is magában foglaló adórendszer alaposan kidolgozott anyagát és eredményeit.⁴²⁶

Kétszáz ötven év után, az 1950-es évek elején az ónodi országgyűlés történetét részletesen ismertetve, de leegyszerűsített sémával próbálták beilleszteni a törté-

⁴²² Szekfü: 1935. 282., 304-305. Balla Antal: II. Rákóczi Ferenc élete. In: Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszázéves fodulójára. Szerk: Lukinich Imre. Bp. 1935. (továbbiakban: Rákóczi Emlékkönyv) 139-142.

⁴²³ Polner Ödön: II. Rákóczi Ferenc közjogi szempontjai. In: Rákóczi Emlékkönyv halálának kétszázéves fodulójára. Szerk: Lukinich Imre. Bp. 1935. 380-382. Wellmann Imre: Az ónodi országgyűlés történetéhez. Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének hatvanadik évfordulója tiszteletére. Írták tanítványai. Bp. 1938.

⁴²⁴ Balla: 1935. 141-142.

⁴²⁵ Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc. Franklin kiadó é. n. 27.

⁴²⁶ Takács János: Közteherviselés II. Rákóczi Ferenc korában. Zalaegerszeg 1941.

neti folyamatba.⁴²⁷ Hamarosan azonban a szabadságharc történetéről nyílt vagy látens viták alakultak ki. Az értékes részeredményeket az eltelt félévszázad során újonnan feltárt hazai és külföldi források, átfogóbb nézőpontok segítségével lehetett újonnan értelmezni és a valóságot jobban megközelítő rendszerben összegezni. Egyaránt hozzájárultak ehhez Benda Kálmán, Maksay Ferenc, Esze Tamás, Pap László dokumnetum kötetei, a diplomácia történeti monográfiák, Rákóczi államának jellegét tisztázó tanulmányok, a hadtörténeti munkák, a kiadott maplók, emlékiratok, jelentések. A nagymennyiségű, főleg a francia levéltárakból feltárt anyagból kiderült, hogy XIV. János politikáját rendkívül behatóan foglalkoztatta az országgyűlés és nagyra értékelte a trónfosztás következményeit. Az 1960-80-as évek magyar történetírása a szabadságharc történetét egyaránt kiemelte a romantika úgynevezett kuruc és labanc szemléletei rabságaiból s ezzel az ónodi országgyűlést az államépítkezés, a reformok, a szociális viszonyok, az európai hatalmi helyzet és a hadsereg modernizálásának szintjére helyezte. Az ónodi országgyűlésről azonban ma is megoszlanak a vélemények.⁴²⁸

Hosszú kutatói pályámon többször is írtam az országgyűlésről. Episztemológiai erőfeszítéseim oda vezettek, hogy az ismeretek egyre bővülő köreit kellett bejárnom. Kezdetben gyakorlatilag az Emlékiratokat követtem, sőt az ifjúság számára írt kötetben egyszerűen Rákóczi leírását közöltem dramatizálva, hogy könnyebben érthető legyen. A könyv címének története jól jellemzi az 1960-as évek mentalitását. A baráti beszélgetésen, hogy mi legyen a mű címe, Varga János az egykorú katonáénekből kiemelt sort javasolta, mondván az ország akkori helyzetére is talál, országunk képletesen szólva Két pogány közt él.⁴²⁹

⁴²⁷ „Az ónodi országgyűlés legfontosabb feladata azonban a Habsburg dinasztia Rozsnyón elhárított trónfosztása, Magyarország függetlenségének kikiáltása volt, s ez szükségszerűen összekapcsolódott a Habsburgok előtt meghódolásra készülő békepárt megtörésével [...] Az ónodi trónfosztással Magyarország jogilag is lerázta magáról a Habsburgok Mohács óta ránehezülő igáját.” Heckenast Gusztáv: A Rákóczi szabadságharc. Bp. 1953. 94-95.

⁴²⁸ A teljesség igénye nélkül: Ráday-iratok 1703-1705 I. k. Ráday Pál iratai 1706-1709. II. k. Szerk Benda Kálmán és Maksay Ferenc. Bp. 1961. Gottreich László: Az ónodi országgyűlés katonai vonatkozásai. Hadtörténeti Közlemények. (1957) 3-4 83-100. Kőpeczi Béla: A francia szövetség reménye és az ónodi országgyűlés. A Rákóczi szabadságharc és Franciaország. Bp. 1969. 142-152. Fabiny Tibor: Rákóczi és az evangélikusok. In: Rákóczi tanulmányok. Szerk: Hopp Lajos, Kőpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1980. Ságvári György: Kuruc regularizálás (1704-1706) In: Az államiság védelmében. Tanulmányok a Rákóczi szabadságharcról Szerk: Czigány István. Bp. 2004.

⁴²⁹ R. Várkonyi Ágnes: Két pogány közt. (A Rákóczi szabadságharc története) Bp. 1968. 133-137. Érdekes, hogy Bryan Cartledge, aki az idegen nyelven megjelent magyar szakirodalom alapján, Robert Evans támogatásával, Petrovics István, Kontler László, Frank Tibor, Gömörly György segítségével megírt összefoglaló munkája lényegét ajánlója a következően fogalmazza meg: „describes how a small country, for much of its existence squeezed between two empires...”

Korán nyilvánvaló lett, hogy az országgyűlés tárgyszerű megismerése lehetetlen az államszervezet, Rákóczi Udvari Tanácsának (Consilium Aulicum) a Habsburg Birodalom érdekeinek, a jobbgáypolitika, gazdaságpolitika ismerete nélkül. Tudomásul kellett venni, hogy az általánosan használt „rendi” fogalom nem felel meg a köznemesség egy jelentős, de figyelembe nem vett, művelt, Bodin, Justus Lipsius, Machiavelli, Grotius, Puffendorf művein iskolázott és vállalkozó, kereskedő rétegének. A feltárt új levéltári forrásanyag sok részletében módosította az országgyűlés hagyományos képét.

A legfontosabb kulcsszavakat Rákóczi politikájának következetesen használt fogalmai adták kezembe: „az európai hatalmi egyensúly”, a „közérdek”, „közjó”, „az általános európai béke.” Régi beidegződések miatt ezek, az ónodi országgyűlés hazai és külföldi forrásaiban is többször feltűnő képzetek elkerülték a régi kutatók figyelmét, vagy nem tekintették lényegesnek. Hosszú vizsgálatokkal sikerült kideríteni, hogy Rákóczi politikáját a szervezkedéstől kezdve következetesen áthatotta az a cél, hogy az országot foglalják be az európai univerzális békébe. Kibontakozott az országgyűlés széleskörű elméleti, eszmetörténeti hátszaga, az egész XVII. századi magyar politikát is meghatározó jellege. Használhatatlan lett a régi vélemény, hogy az ónodi országgyűlésen az abszolutizált „békepárt” és a végsőig harcoló fejedelem tábora állt volna szemben. Az „universalis békéről”, mint Rákóczi politikáját meghatározó koncepcióról vázolt véleményemmel ugyan a kor néhány kutatójának rendkívül heves és látens kritikáját váltottam ki. Viszont Mályusz Elemér elismerő megfogalmazása, hogy eszerint „másutt voltak a tengelyek”, messzemenően beigazolódott.⁴³⁰ Az ónodi országgyűlés megértésének új koordinátái az 1990–2000. évek szakirodalmában tűnnek elő. A török hatalom visszaszorítása erőteljesen befolyásolja azt az új Európa-kép kialakulását, amely a vesztfáliai béke óta az erőviszonyok kiegyensúlyozására való törekvésben is érvényesül. Az általában már ebben az új Európában gondolkozó Rákóczi az ónodi országgyűlés előkészítése idején is felvázolja a Közép-Európa országaival kötendő

Bryan Cartledge: *To Will to Survive. A History of Hungary*. London, 2006. A könyvre Paul Ten Hagen hívta fel a figyelmem, ezúton köszönöm.

⁴³⁰ Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1955. 134–135, 253–262.; R. Várkonyi Ágnes: A Rákóczi szabadságharc In: *Magyarország rövid története*. Főszerk Molnár Erik. Szerk: Székely György. Bp. 1963. (a kézirat 1958-ban készült) 310–311. Továbbá: Az ónodi országgyűlés történelmünk távlatában. = *Borsodi Szemle* 1967. 3. 53–62. Ad pacem universalem. (A szatmári béke nemzetközi előzményei) = *Századok*, 114 (1980) 165–197. Rendi vármegyei ellenzék és az ónodi országgyűlés. In: *Magyarország története 1686–1790*. Főszerkesztő Ember Győző és Heckenast Gusztáv. Bp. 1889 I. köt, 218–224., *Konföderációs tervek a XVII–XVIII. századi Magyarországon*. In: *Magyarok Kelet és Nyugat metszévonalán*. Szerk: Beke Margit – Bárdos István. Esztergom é. n. (1995) 151–155.

konföderáció egyik változatát, amelynek aklakulása Bocskai koncepciójától, Zrínyi Miklós törekvésén át végig követhetők.⁴³¹

Messzemenő vizsgálatokat kívánt, hogy az ónodi országgyűlést, mint egyetlen történelmi jelenséget sem lehet önmagába zártan megérteni. A vesztfáliai békében megfogalmazott európai egyensúly Rákóczi politikájának is vezérelve volt, és nem hagyta érintetlenül I. József császár és az angol és holland kormányférfiak törekvéseit sem. A fiatalabb történész generáció többek között az alkotmány, az országgyűlési döntési mechanizmusok, az eszmetörténet, a békekötés, a reprezentáció, a propaganda történetét feltáró eredményeivel, a hadsereg társadalmi összetételének mikrovizsgálataival ugyancsak hozzájárult, hogy európai összefüggésben, a hosszútávú folyamatban helyezük el mindazt, amit Rákóczi diétája a koraujkorban jelentett.⁴³²

⁴³¹ Ágoston Gábor: Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára Pécs 1997. 83-99. R. Várkonyi Ágnes: Konföderációs tervek a XVII-XVIII. századi Magyarországon. In: Magyarok Kelet és Nyugat metszéspontján. Szerk: Beke Margit- Bárdos István. Esztergom é. n. (1995) 151-155. Bocskai külföldi kapcsolatairól és konföderációs terveiről, a garanciával megkötött bécsi békéről és annak nemzetközi háttéréről is: Sahin-Tóth Péter: A francia külpolitika és a Bocskai felkelés. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk: Glatz Ferenc Bp. 1993, 123 kkl. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó – Szabó Péter: A koronás fejedelem. Bp. 2006. 214-216. Teszelszky Kees: A Bocskai-korona és a koronázás mítosza. *Confessio XXX* (2006) 3, 54-58. A Zrínyi környezetéhez köthető Elmélkedést kiadta: Bene, Sándor – Szabó Sándor: Oktatás jó elmélkedésre. *Hadtörténelmi Közlemények* 113 (2000) 2, 437-476.

⁴³² A bibliográfiát ld.: R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel: A Rákóczi – szabadságharc. *Nemzet és emlékezet*. Bp. 2004. 774-811. A nagy irodalomból itt csupán szűkebb témánkba vágó műveket említhetem. Mezey Barna: Jogforrások a Rákóczi szabadságharc államában. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, Salgótarján, 1976. 24-32. Siptár Dániel: „Sine nobis de nobis” A békekötés mint a Rákóczi szabadságharc kirobbanásának oka és célja. In: A Rákóczi szabadságharc és Közép-Európa. Szerk: Tamás Edit. Sárospatak 2003. II. k. 217-242. Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés. Bp. 2005. G. Etényi Nóra: Hadszín-tér és nyilvánosság. Bp. 2003. G. Etényi Nóra: A Rákóczi-szabadságharc hírei a Német-római birodalom nyilvánosság előtt. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa 2003. Bene Sándor *Theatrum politicum* Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban. Debrecen 1999. Kreutzer Andrea: Rákóczi fogsága és szökése a nürnbergi „Friedens- und Krieger – Courier” híreiben. In: A Rákóczi szabadságharc és Közép Európa, I. k. 85-108. Gyulai Éva: Egy borsodi nemes Rákóczi oldalán Aszalay Ferenc (1674-1729) udvari szekretárius életútja. A Rákóczi szabadságharc és Közép-Európa, 7-78. Kincses Katalin Mária: „Magamat megfegyveresítvén” Egy felvidéki köznemes Szirmay András hagyatéka. In: *Kultusz és hagyomány. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc 300 évfordulóján* Bp. 2003. 7-32. Mészáros Kálmán: Táborkoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 114 (2001) 2-3. 303-360. Kis Domokos Dániel: Az Erdélyből Magyarországra menekült bujdosók élete a Rákóczi-szabadságharc idején Szaniszló Zsigmond naplója alapján 1707-1711. In:

Hiányaink azonban nagyok. Nem készültek el a Rákóczi államában tevékenykedők biográfiái, a Magyar Királyság főméltóságai és a körülöttük tevékenykedő hivatalnokok életrajza egyelőre könyvek üres lapokkal. Mivel az országgyűlést hosszas előkészítés előzte meg, s a reformok kidolgozásában munkálkodók életúja, képzettsége még feltárássra vár, az országgyűlési végzések elméleti geneziséről keveset tudunk. Ismeretlenek a Habsburg Birodalom központi intézményeiben a döntési mechanizmusok. Charles Ingrao nagy levéltári anyagra építve és a magyar szakirodalmat is felhasználva I. József császár és király nagyszabású biográfiájában részletesen ír az ónodi országgyűlésről, de a Rákóczi szabadságharc egészét „rebellionak” értelmezi és nem feledtetheti, az első örökös király magyarországi politikájának feltárássra váró problémáit.⁴³³ Az egyetemes történetírásban ugyan figyelmesebb érdeklődés váltja fel az ónodi országgyűlésről a régi, 19. századi nézeteket.⁴³⁴ De sokat kell várnunk a magyar politikában nagy szerepet játszó bécsi államférfiak működését, többek között Savoyai Jenő herceg és Wencel Wratislaw kancellár magyarországi politikáját új szempontok alapján feltáró munkáktól. Tisztázásra vár, hogy miként van jelen a magyar kérdés a Habsburg kormányzat angol, holland, francia és spanyol politikájában, mennyire befolyásolta Rákóczi európai megítélését a császári udvar propagandája. Ugyanakkor a Habsburg Birodalom több országot átfogó uralkodói modelljét, csak a változó történeti helyzetek, és a szomszéd országok, Csehország, Szlovákia, Horvátország, Lengyelország összehasonlító vizsgálatai alapján lehet reálisan számba venni. Annál is inkább, mert a nemzetközi szakirodalomban érvényesül az a nézet is, hogy II. Rákóczi Ferenc szabadságharca egyrészt hosszútávú folyamatba illeszke-

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeum Évkönyve. Nyíregyháza, 1999, 372-413. Seres István: Csulay Imre jelentései II. Rákóczi Ferencnek a török földre menekült erdélyi kurucokról 1706-1708. *Hadtörténelmi Közlemények* 116 (2003) 3-4. 847-875.

⁴³³ Charles W. Ingrao: *In Quest and Crisis: Emperor Josef I and the Habsburg Monarchy*. West Lafayette, 1979. 143-145. Vö: Karl Otmar von Aretin: *Kaiser Josef I. zwischen Kaisertradition und österreichischer Grossmachtpolitik*. *Historische Zeitschrift* 215 (1972) 529-606. Karl Otmar von Aretin: *Magyarország és I. József császár politikája*. In: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*, Szerk: Benda Kálmán, Bp. 1980. 35-44. R. Várkonyi Ágnes: *A király és a fejedelem II. Rákóczi Ferenc, I. József és az európai hatalmi egyensúly*. In: *Császár és király 1626-1918*. *Történelmi utazás*. Szerk: Fazekas István Ujváry Gábor. *Collegium Hungaricum* 2001. 55-63. *Kormányzókörének tagjairól nagy irodalommal: The Treaties of the War of the Spanish Succession. An Historical and Critical Dictionary*. Edited by Linda Frey and Marsha Frey. Greenwood Press, 1995, 406, 498-499.

⁴³⁴ Erich Zöllner: *Ausztria története*. Fordította: Bojtár Endre. Osiris Kiadó 2000, 201. Karl Vocelka: *Glanz und Untergang der Höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerungenstaat*. *Österreichische Geschichte 1699-1815*. Hg. von Herwig Wolfram. Wien, 2001, 61.

dik, másrészt a spanyol örökösödési háború része volt, hatott az erőviszonyok alakulására, a háború kimenetelére, következképpen hozzájárult, hogy Franciaország elkerülte a teljes vereséget. A Magyar Konföderáció diplomáciáját pedig az ónodi országgyűlés előkészítésének idején is ösztönözték az európai erőviszonyok átrendeződésének esélyei és alternatívái.⁴³⁵

Ónod⁴³⁶ és Köröm mai őrzik mint helyi hagyományt az országgyűlés emlékét. De a társadalom szélesebb rétegeiben alig valamit tudnak róla, sőt még megtörténte is teljesen kiesett a történeti tudatból. Annak ellenére, hogy a szűk szakmai körökön túl a szélesebb olvasóközönségnek szánt hazai és külföldi művek között vannak, amelyek már lényegreható igénytel ismertetik.⁴³⁷ A középiskolai történelem tankönyvek némelyike is nagyobb figyelmet fordít az országgyűlésre. Az igényes Befejezetlen múlt című tankönyvcsalád „Nyugat felemelkedése 1450–1759” című kötet ugyan kevésbé hangsúlyozza Rákóczi államának reális külföldi kapcsolatait, sőt meglepő módon Vetési írásából idéz egy részletet és a detronizációról is leegyszerűsítetten szól: „az ónodi országgyűlés kimondta a Habsburg – ház trónfosztását, hogy a magyar trónt külföldi uralkodónak lehessen fölkinálni.” Ugyanakkor elismerésre méltóan hangsúlyozza az országgyűlés alkotását, a közteherviselést.⁴³⁸ Összességében, ha az ónodi országgyűlés úgy esik ki az emlékezetből, hogy valóságos mivoltában meg sem ismerték, a magyar történelem európai jelenlétének önismeretünk szempontjából is lényeges fejezetéről mondunk le.

Reformok vagy labirintusok? A Magyar Konföderáció Szenatusának, a fejedelem elnökletével 1706. december 18-án elkezdődött, majd hosszabb megszakítás után 1707 januárban folytatódó tanácskozásán Rozsnyón kritikus helyzetben kellett döntenie, súlyos gazdasági nehézségek és növekvő társadalmi feszültségek között. A szabadságharc terhei a tizenöt éves török háború anyagi és véráldozatokkal sújtott lakosságra zúdultak. A Habsburg kormányzat militáns gazdasági

⁴³⁵ Karl, Otmar von Aretin: Kaiser Josef I. zwischen Kaisertradition und österreichischer Grosmachtpolitik. *Historische Zeitschrift* 215 (1972) 529–606. Karl Otmar von Aretin: Magyarország és I. József császár politikája. In: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*, Szerk: Benda Kálmán, Bp. 1980. 35–44. R. Várkonyi Ágnes: Anna királynő levélváltása Rákóczival és az európai egyensúly esélyei. In: *Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára*. Szerk: Glatz Ferenc. Bp. 1993 149–161. Jozef BaĎurik: A csehek és magyarok első felkelése a Habsburgokkal szemben. Kiindulópontok a komparációhoz. In: „Frigy és békesség legyen...” A Bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerkesztette: Papp Klára és Jeney – Tóth Annamária. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára VIII. Debrecen 2006. 13–20.

⁴³⁶ Veres László – Viga Gyula: Ónod monográfiája. Ónod, 2000.

⁴³⁷ Vö: Bertényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története. Bp. 1992. 279–280. Carledge 2006. 125.

⁴³⁸ Bihari Péter: A Nyugat felemelkedése. 1450–1789. Bp. 2003. 188.

módszerei kimerítették a vármegyéket, eladósították a városokat és polgárháborúba sodorták a parasztokat, a volt végvári katonákat és a kereskedő rétegeket.⁴³⁹

A Kárpát medence természeti gazdagságából, éghajlati adottságából következően is a munka eredményeit pedig, amit még mindig a mezővárosok és városok kölcsönei, a nemesség és a főrend építkezései, vállalkozásai jeleztek, az általános nemzetközi krízis fenyegette. Európa hatodik éve fegyverben lévén a termelés, a kereskedelem, az utánpótlás bázisai a kimerülés határára jutottak, a pénzforrások kifogyóban voltak, 1706. a spanyol örökösödési háború kritikus esztendeje. A XVII. század nagy átalakulásait kísérő válságot elmélyítő háborús bajok tömege egyaránt éreztette hatását Franciaországban és a tengeri hatalmak Anglia és Hollandia kereskedői körében. Különösen érzékenyen sújtotta Közép-Európa országait, főleg a Habsburg Birodalom, Lengyelország és Magyarország területeit. Miként általában minden európai hatalom küzdött a stabilitásért, Rákóczi állama, a Habsburg kormányzat, a Magyar Királyságnak az uralkodó hűségén maradt főméltóságviselői és a lengyel rendek is egyaránt keresték a kiutat.⁴⁴⁰

Rákóczi és a mellette tevékenykedő államférfiak tudatában voltak a Habsburg Birodalom fölényes katonai, diplomáciai erejének. Az állami önállóság kivívásához az európai jelenlétben látták a legfőbb feltételt, beleértve a diplomáciai, kulturális kapcsolatokat és a megértésre számot tartó alkotmányos önmeghatározásukat. Kezdetből fogva hatalmas erőfeszítésekkel hozták létre államhatalmi intézményeiket, a Magyar Konföderációt, a központi kormány szerveket, az Udvari Tanácsot

⁴³⁹ Takáts Sándor: Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (VI) 343-367, 391-412, 439-464. A kereskedelemben érdekelt rétegekről először: Benczédi László: A hegyaljai felkelés 1697. Bp. 1953. R. Várkonyi Ágnes: A Habsburg- abszolútizmus és a magyarországi jobbágység a XVII- XVIII. század fordulóján. Századok, 99 (1965) 679-718. Wellmann Imre: Gazdasági élet Magyarországon a töröktől megszabadító háború idején. In: Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején. Szerk: Praznovszky M. – Bagyinszky I. Salgótarján, 1987. 40-78. H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16-17. századi Magyarországon. (A felsőmagyarországi városzövetség.) Bp. 2004, 2. k. 228.

⁴⁴⁰ Rabb, Theodore, K., The struggle for stability in Early Modern Europe. Oxford, 1975.; De Vries, Jan: The Economy of Europe in an Age of Crisis, 1600-1750. Cambridge, 1976.; Frey, Linda u. Marsha: Friedrich I. Preußens erster König. Graz, 1984.; Auer, Leopold: Konfliktverhütung und Sicherheit. Versuche zwischenstaatlicher Friedensschlüssen von Oliva und Achen 1660-1668. In: Duchhardt, Heinz, Zwischenstaatliche Friedenswahrung in Mittelalter und Früher Neuzeit. Wien, 1991. Shennan, J. H., International relations in Europe 1689-1789. London-New York 1995. – Tapié, V. L. Les Relations entre la France et l' Europe centrale de 1661-1715. Paris, 1958. Székely György: Fények és árnyak a 17. századi lengyel városfejlődésben. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv Szerk: Tusor Péter, munkatársak Rihmer Zoltán Thoroczkay Gábor. Bp. 1998, 389.

(Consilium Aulicum), majd az ebből átszervezett Szenátust,⁴⁴¹ a Gazdasági Tanácsot (Oeconomicum Consilium) és a Commissariatus intézményét.⁴⁴² Általános gyakorlatot követve, Lipót császár rézpénzkibocsájtásának mintájára rézpénzt verettek s megkezdték a hadsereg regularizálását. Az állami bevételek, a Rákóczi birtokok jövedelmeivel, kölcsönökkel és a francia segélyekkel biztosították a háború szükségleteit, az állam működését, de az 1704-ben kialakult egyensúlyi helyzet 1706. folyamán ingatagga vált, sőt felborulással fenyegetett.

Rákóczi hiányosan felszerelt és kevésbé kiképzett katonasága hátrányain, s a veszített csaták következményein keveset javítottak az 1706. évi katonai sikerek, a rézpénz értékvesztését feltartóztatni próbáló fejedelmi rendelkezések s a hadsereg regularizálásának lassú menete.⁴⁴³ A belső feszültségekről a fejedelmi kancelláriára befutó panaszok tömege tájékoztat. A jobbágyi státusú katonák hevesen igényelték szociális státusuk rendezését, a földesurak érdekeiket védték, a nemesek kiváltságaikat féltették és a városok, mezővárosok ragaszkodtak kereskedelmi kiváltságaikhoz. Súlyos terheket rótt a lakosságra a hadsereg élelmezése, ellátása, kiszolgálása, az időközben átvonuló császári ezredek és a várőrségek. A központi rendeleteket a vármegyék nehezen, felében-harmadában teljesítették, s 1706 elejétől a nemességre is érvényes katona kiállítás kötelezettségét sérelmesnek tekintették. Egy-egy régió vármegyéi „conventiculumot”, közös tanácskozást tartottak. Februárban az Ugocsa vármegyei Nánáson, március 3-án pedig Eperjesen gyűltek össze. Abauj, Zemplén, Sáros, Ung, Gömör, Torna és Ugocsa vármegye közös memorialist adtak be. Kijelentették, hogy hűségesen elfogadják a fejedelem központi zsoldosállítási rendelkezését. Ugyakkor nehézményezték, hogy nem országgyűléssel döntöttek, a rendelkezések hiányosak, sértik a nemesi szabadságjogokat és „romlik a nemességnek becse.” Nehezen viselik a drágaságot, az értékét veszített rézpénz dömpingjét s a tisztek, katonák, lófélvásárlók visszaéléseit.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc 1676-1735. Bp. 1955, R. Várkonyi Ágnes: Rendhagyó országgyűlés Szécsényben.

⁴⁴² Takács: 1941. Takács János: Az Oeconomicum Consilium szervezete 1707-ben Levéltári Közlemények, 1946. Bánkúti Imre: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái 1703-1711. Bp. 1991. Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc Udvari Gazdasági Tanácsa (Consilium Aulico-Oeconomicum) In: A gazdaságtörténet kihívásai. Tanulmányok Berend T. Iván 65. születésnapjára. Szerk: Búza János Csató Tamás Gyimesi Sándor. Bp. 1996. 61-68.

⁴⁴³ Rákóczi 1706 február 5-én kelt országos rendelete Thaly Kálmán: A gróf Andrássy család levéltára = Századok, 1874. 254.

⁴⁴⁴ Köpeczi – Várkonyi: 1976. 273-275. Rákóczi a vármegyéket beidézte, (MNL-OL G 16 2/ b. A vármegyék képviselőit be idéző levél formuláját Kiadta Bánkúti Imre: A Rákóczi szabadságharc dokumentumai Abauj-Torna, Borsod, Gömör –Kishont és Zemplén megyékből 1705-1707. Miskolc 2003, 151-152. Az 1706 évi vármegyei terhekről és fejedelmi rendeletekről, többek között a rézpénz limitációja a nyereszkesedők megbüntetése ügyében tanulságos a nógrádi köve-

Rákóczi és kormányzóköre a kritikus viszonyokról alapos áttekintéssel rendelkezett, a Gazdasági Tanács rendszeresen tájékoztatta a roppant nehézségekről, s az Emlékiratok drámai leírása kiáll minden forráskritikai próbát. De ugyanakkor a kölcsönök tartalékokról tudósítanak és Magyar Konföderáció hívei között többen gyarapodtak a szabadságharc alatt, bérlők, vállalkozók, szállítók, tisztségviselők, kereskedők csoportjainak anyagi helyzete még következetes feltárára vár.⁴⁴⁵ A Gazdasági Tanács működésére jellemző, hogy 1711 után a központi kormányzat hivatolnokai munkájáról elismeréssel szóltak. Báró Sternbach főkamaragróf jelentése szerint a Tanács felismerte a bányák faszükségének jelentőségét, és nagy gondot fordított az erdőkre.⁴⁴⁶

Rákóczi államférfiaival együtt ismerte a válság veszélyeit, kivizsgáltatta, a visszaéléseket, orvosoltatta a panaszokat, felvilágosított és tájékoztatott, de tudatában volt, hogy átfogó reformokra van szükség. Rozsnyón a Szenátus decemberi ülésein ezekről a reformokról döntöttek. A terhek igazságosabb elosztását, a pénzügyek rendezését, a rejtett gazdasági tartalékok megnyitását, a működőképes ország stabilitását és (amint a nagyszombati béketárgyalásokon előterjesztett feltételeik között is kifejezésre jutott) az ország önrendelkezésének nemzetközi fenntarthatóságát kívánták elérni.

Legsúlyosabb feladat az adórendszer átalakítása volt. A jobbágyportákra kivetett adó rendszerét Rákóczi elvetette azzal, hogy a szabadságharc kezdete óta nem szedett adót. A korszerű, a kiváltságos rétegeket is fizetés alá vonó adózás beve-

tek folyamodványára pontról pontra adott válaszok. Nagy Iván Nógrád vármegyei irat együttese.: Szirácsik Éva: „Rákóczi levelek” Nagy Iván Rákóczi-kori iratmásolatainak regesztrái a Nógrád megyei Levéltárból. Salgótarján 2005. 174-224. Továbbá Szirmay András részletesen feljegyzi a rézpenz miatt kialakult drágaságot („egy pár disznó fl 100 egy paar Csizma fl 8...”) gazdasági feljegyzései szerint azonban rézpenzzel és ezüst pénzen vegyesen adott el és vett. Viszont a munkaerő gyorsan reagált a rézpenz elértéktelenedésre, mert szőlőmunkásokat és fahordókat nem kapott rézpenzen, árendásait ezért zsellérségre szállította. Szirmay András feljegyzései 1680-1713. (Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a mutatókat írta): Kincses Katalin Mária. II. k. 1705-1713. Vaja 2007, 30-46.

⁴⁴⁵ A vasipari vállalkozóról: Heckenast Guszáv: Lányi Pál (A magyarországi korai kapitalizmus történetéhez) = Történelmi Szemle 5 (1962) 18-36. Szirmay András többszörözös gazdasági tevékenységéről, jövedelem kimutatásaival együtt.: R. Várkonyi Ágnes: Gazdaság, műveltség, mentalitás a XVII-XVIII. század köznemesi rétegeiben és a hosszú távú társadalomtörténeti fejlődés kérdései. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 7 (1981) 15-39. Gazdasági feljegyzései: Kincses Katalin Mária (Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a mutatókat írta): Szirmay András feljegyzései 1680-1713. I k.: 680-1704. II. k. 1705-1713. Vaja 2004-2007. Bánkúti Imre: Lónyay Ferenc fegyveresítési és ruházati főhadbiztos válogatott iratai. Vaja, 1980 Fólia Rákócziána, 4.

⁴⁴⁶ Péch Antal: A selmeci bányavállalatok története II. 1650-1750. Sajtó alá rendezte Kosáry Domokos. Bp. 1964. 148.

zetése azonban nehéz és összetett feladatnak bizonyult. Buktatóit a Habsburg kormányzat sikertelen kísérletei bizonyították. Rákóczi első próbálkozását a miskolci tanácsülésen 1706 elején nem tudta keresztülvinni s Károlyi Sándor generális elvi kifogásait is megfogalmazta.⁴⁴⁷ A rozsnói tanácsülés asztalára alaposan kidolgozott reformterv került. A tervek alapelvei egybevágóan a rozsnói tanácsülés és az országgyűlés döntéseivel, a szerzők többsége résztvett az ónodi tárgyalásokon is.⁴⁴⁸

Platthy Sándor (1677–1714), az Udvari Tanács, majd a Gazdasági Tanács tagja, az ország gazdaságának teljes átalakítását dolgozta ki. A merkantilista elvek alapján a szabad kereskedelemre, a pénz akadálytalan cirkulációjára helyezte a hangsúlyt. Az országos jövedelemforrások felmérése alapján gazdasági fegyelmet ajánlott, az országos és a magánérdekek között bizonyos egyensúly kialakításával próbálkozott. Sarkalatos követelménynek jelölte meg a nemesség, és a kiváltságos csoportok megadóztatását: „Nincsen semminémű méltó ok, se törvény, kire nézve a zászlós urak s bárók e hazánban dominiumokat bírván, jószágoknak jövedelméből e közönséges szükségre ne contribuáljanak.” Mivel „egy a haza, egy a szabadság.” A kereskedelmi forgalom alapján kivetett jövedelemadót, a működőképes gazdaság és a négy millió hatszáznegyvenhárom ezerre becsült országos jövedelem meghatározó feltételének tekintette.⁴⁴⁹

Bulyovszky Dániel (?–1714), az Udvari Tanács titkára, majd a Gazdasági Tanács számvevője és Spáczay Gábor (?–1722) nyitrai kanonok, a Gazdasági Tanács tanácsosa közös előterjesztésükben a rézpénz radikális bevonását javasolták, a katonaság jó ellátása érdekében európai példákkal és a nemzet szükségleteire hivatkozva érveltek a nemesség megadóztatása érdekében. Két elméleti forrásuk tűnik elő. Idézték Machiavelli már Zrínyi és Montecuccoli által is hangsúlyozott alapelvét. (*Bellum sine milite, miles sine pecunia, pecunia sine tributo subsistere nequit.*) Másik forrásként a Habsburg kormányzatnak is Anglia és Hollandia példáját hangsúlyozó Joachim Becher és általában a merkantilista elmélet szolgált.

⁴⁴⁷ „helyesnek és méltónak ítélem lenni, hogy azon négy status(kivéven a z törvény szerint determináltatott censussát némelyeikének) absolute legyen immunis és semmi contributioval ne aggraváltassék.... hanem az parasztság(kit az ország törvény soha szabadnak nem concludált, hanem mindenütt jobbágynek nevez) igen is pro conservatione regni facultása szerént adozzon és fizessen.” A nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltása. Sajtó alá rendezte Géresi Kálmán. V. k. Bp. 1897, 366.

⁴⁴⁸ A gazdasági reformok körülmekintő előkészítését bizonyító dokumentumok alapján nem fogadható el az a vélemény, hogy a z új adórendszer „ utolsó kétségbeesett kísérlet volt” Bánkúti: 2002. 76.

⁴⁴⁹ Tervezetét közli: Rákóczi Tükör II. 264-272. Életrajza: Szluha Márton. Liptó vármegye nemes családjai. Bp. 2000, 543.

„Consideráltassék az Portugallusok példája, mikor maguk szabadságát vindikálták. Nézettség meg, ma mit csinál Anglia, Hollandia. Mit csinálnak a császár hereditária provinciáiban (örökös tartományaiban) lévő hercegek, fejedelmek, grófok, nagyságos urak, nemesek, érsekek, püspökek, káptalanok, konventek, szerzetesek, városok és mindenféle rendek pro sui deffensa, et nostris offensa (a maguk védelmére és a mi veszedelmünkre) ne pöngössünk csak nyelvünkben hazafiságinkat és ne persvadeáljuk csak másnak azt, hogy pro libertate patriae ’ minden kárt, veszteséget dücsőséges dolog békivel szenvedni’, hanem ki-ki közülünk, elkezdvén a Méltóságos Fejedelmen, az utolsó nemes emberig a magunk facultása szeint offeráljunk s adjunk bizonyos számú pénzt, vagy az kinek az nincsen, valamely darab ezüstet vagy aranyat....”⁴⁵⁰

A Nógrád vármegyei köznemes Kajali Pál (1659k–1710) szenátor, akit az Udvari Tanács tagjaként „Rákóczi messze látó szeme világa”-nak neveztek, egységben tekintette át a rézpénz és az adó kérdését. Rákóczi megbízásából készített felmérésében javasolta a nemesség megadóztatását, és a vagyondézmát, együtt a kereskedelem élénkítésével. Részletesen foglalkozik a rézpénz kérdésével. Konzultált a vármegyékkel és elemzően tekintette át a kereskedelmi szokásokat. Többek között az is újdonsága diagnózisának, hogy kimutatta, a libertas értéke devalválódik, a pultura megőrizte viszonylagos kelendőségét. Árnyaltan vizsgálta a rézpénz válságának okait, többek között a hamisítást is, és az adóreformot a pénzügyi reformmal együtt látta megoldhatónak. Előterjesztése figyelmeztet, történetietlen eljárás összefüggéseiből kiragadva romantikus dolusszal ömlszteve sorolni a rézpénz miatti valóban drámai panaszokat, ha nem ismerjük és értelmezzük a megoldására tett javaslatokat. Kajali felmérése azért is fontos, mert jelen van a rozsnyói tanácsulésen és az ónodi országgyűlés adóügyi bizottságában is részt vesz.⁴⁵¹

Ráday Pál kancellár, Kajali vejének javításaival maradt fenn a minden bizonynyal fejedelmi megbízására készült munka a magyar társadalom adózási szokásairól: „Az Haza közjvára szolgáló törvényes tehernek rövid megmutatása.” Esze-

⁴⁵⁰ Rákóczi Tükör II. 257-263.

⁴⁵¹ Kajali Pálról R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi állama és Nógrád vármegye. In: Nógrád vármegyei Múzeumok Évkönyve. 22/1976, Salgótarján, 40-44. Továbbá: Heckenast Gusztáv: Kajali Pál (Rádai pál apósa) In Ráday Pál 1677-1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Szerk: Esze Tamás Bp. 1980 79-85. Gazdasági előterjesztésének kelte: Fülek, 1706. november 8. Ráday Gyűjtemény Ráday család levéltára IV. d /1-12 Kiadta Heckenast Gusztáv: Kajali Pál (1662-1710) kuruc szenátor, országos főhadbíró válogatott iratai. Vaja, 1980, 32-32-36. Bánkúti bár figyelmét Kajali előterjesztése korábban elkerülte. (Bánkúti, 1991, 73-87.) röviden megemlíti: Bánkúti Imre: A kuruc függetlenségi háború gazdasági -pénzügyi alapjai. (Bevételei források, eredmények és gondok). In: Az államiság megőrzése. Szerk Czigány István. Bp. 2002. 74.

rint adót nemcsak a háború idejére kötelesek fizetni, mégpedig „a nemesi szabadságok sérelme nélkül.” Fel kellett mérni a már rendkívül differenciált társadalom különböző rétegeinek teherbíró képességét, a régióként eltérő jövedelemforrásokat, s mindezzel összefüggésben remélhető megállítani a rézpénz értékének zuhanását és stabilizálni az Magyar Konföderáció pénzügyi viszonyait.⁴⁵²

Növelték a vármegyék nyugtalanságát az adóreform kiszivárgott hírei és néhányan 1706. őszén gróf Forgách Simon (1669–1730) generálishoz fordultak. A szenatus tagja, Rákóczi hadseregének legképzettebb főtisztje, a hadsereg regularizálásának kezdeményezője és szervezője, a kassai kerületi főparancsnoki tisztet is betöltötte és jelentős katonai erő volt a kezében. Az elsőrangú hadászati ismeretekkel rendelkező és művelt Forgách gróf Emlékiratában azt írta, hogy a vármegyék „teljes bizalommal” keresték meg, „felfedték előtte sok nyomorúságukat, tanácsot kértek tőle” s ő magáévá tette a vármegyék sérelmeit, „éles hangú levelet írt a fejedelemnek, s abban kérte őt, hogy az országgyűlés törvénye szerint kezdjen hozzá a meglevő bajok orvoslásához.” Rákóczi feltételezve, hogy bátorította a vármegyéket, talán szervezte is, s ha mint a reguláris csapatok főparancsnoka a vármegyei mozgalom élére áll, a Magyar Konföderációt véres polgárhábo-

⁴⁵² Az adózási szokásokat felmérő tervezet teljes címe jelzi a szempontokat is: Az Haza közjává szolgáló törvényes tehernek rövid megmutatása, melyeket a Magyar országon lakó rendek Hazájok mellett való hadakozás idején s még azon kívül is (a nemesi szabadságok sérelme nélkül) magok megmaradásáért, (mint igaz Hazafiak, bevött törvényes) szokás szerint viseltek vala és azon fölül most is viselni kötelesek.” A zárójeles részek Ráday sajátkezü betoldásai.” Hogy a hadviselés és fegyver zörejei ez hazában nem új dolog legyen azt Országunk Törvényei bőven bizonyíttják.” Kevés idő volt amikor az ország rendei és lakosinak arra költséggel ne tettek volna. „De lássuk boldogulását Hazánk mostani sorsának, midőn ennek lakosi az elveszett szabadságnak meg nyerését nagy kívánsággal óhajtják, és ahhoz szóval magokat mindenekre ajánlyák, de cselekedetbeli készséggel alig visznek valamit véghez. A Personalis insurrectiokhoz való idegenségeket komor kedvvel jelentik, s a hadak fizetésére való segedelemadást is nehez- telik, el annyira, hogy mindön valamely költséggel a közönséges jót elé kellene országostul segílni, akkor minden felül csak a sok panaszkodások hallatnak, hányván hogy az adózások felvetések az haza szabadsága ellen tétetnek a vármegyékre, megh nem gondolván abban magok javát, mintha Hazájok múlhatatlan szükségére valamely költségbeli segítséggel elő állani magyar országban új és soha nem történt és practikált dolog volna. És mintha a Szabad Országok magok megtartására az önön hadakozásaiktól kívántató minden költségadás nélkül megállhat- nának. Kihezképest senki se vélekedjék úgy, hogy a Haza szabadsága, egyedül csak abban állna, hogy annak szükséges oltalmazására senki semmit ne adgyon, ne költsön és fizessen, mert a nélkül ellenni lehetetlen.” (Ráday sajátkezü betoldásával: mi a Habsburg adóztatás és a Rákóczi adóztatása között a különbség: a cél. Történelmi példákat hoz fel „az Haza szabadsá- ga erejében svirágzó állapottyában vala, de vallyon úgy találhatik-e, hogy az Ország Rendei s lakossága a közjóra való minden költség s adakozás nélkül lettek volna. S. d. Ráday Gyűjtemény Ráday család levéltára Ráday-iratok IV. d /1 1-3, 3. sz.

rú seprí el. 1706 november 22-én letartóztatta és a krasznahorkai várban fogságba vetette.⁴⁵³

A rozsnyói szenatori ülés egyhangúan jóváhagyta Forgách letartóztatását és döntött, hogy lefoglalják a konföderációs esküt megtagadó nemesek birtokait.⁴⁵⁴ Egyetértettek, hogy bevezetik a nemességre is kiterjesztett általános jövedelemadót, korlátozzák a rézpénz kibocsátását. Drákói szigorral büntetik a pénzhamisítást és kodifikálják a hadsereg önállóságának régen készülő törvénykönyvét.⁴⁵⁵ Mind ezt az országgyűlés elé terjesztik. A tárgyalásokat azonban megszakították. Nemcsak az ünnepek miatt. Várták a császár választát, hogy folytatják vagy sem a béketárgyalásokat.

Kajali Pál jó szemére vall, hogy észrevette: a rézpénz elértéktelenedésének egyik oka, hogy sokan úgy vélik, „ha meglesz a békesség, a' rézpénzen egészen

⁴⁵³ Forgách Simon Emlékirata In: Rákóczi Tükör. II. 453. Köpeczi – Várkonyi: 2004. 347. Portréja: Ságvári György: Kuruc regularizálás (1704-1706) In: Az államiség védelmében. Tanulmányok a Rákóczi szabadságharcról Szerk: Czigány István. Bp. 2004, 196-198. Forgách a Magyar Konföderáció legképzettebb, nagy katonai tapasztalatokkal rendelkező és rendkívül művelt főtisztjének Emlékirata a szabadságharc után keletkezett, részben ez magyarázza az egykorú dokumentumokkal nem mindenben egyező állításait. Fogságban írt feljegyzései, imái alapján úgy tűnik Rákóczi központosított, abszolút eljárással kormányzó hatalmával fordult szembe. Vö: Iratok Forgách Simon tábornagy fogságáról. In: Ráday Pál iratai 1703-1706. I. 751-753. R. Várkonyi Ágnes: Politikai elmélet és gyakorlat. Irodalomtörténet. 13 (1981) 399-413. Szirmay András szerint „árultatásnak suspíciójából” fogták le. In Szirmay feljegyzései II. 30. Pontosabb megismerése Czigány István befejezés előtt álló Forgách biográfiája és a vele együtt kiadott levelezésének megjelenése után várható.

⁴⁵⁴ Mennyire összefüggésben látták a Magyar Konföderáció vezetői a gazdaság különböző szektorait, arra jellemző Jánoky Zsigmond udvari kancellár és szenátor véleménye: „Ez olyan dolog mint az óra, ha egy kerekcskéje hibás is megakad” Levele Rákóczinak Rahó, 1706, december 26. MNL-OL G-19, II. /2. e/A. Zrínyi a vitézséget hasonlította órához. Mely vármegyék fordultak Forgáchoz? További kutatásnak kell eldöntenie. Rákóczi kancelláriájához is változatlanul befutottak vármegyei kérvények, s ezekre ponrról pontra kimerítő választ kaptak. Vö. Korponay János és Kántor István Nógrád vármegyei követek előterjesztése és az arra adott válaszok. Rozsnyó december 17. Szirűcsik Éva, 222-223.

⁴⁵⁵ Rákóczi Rozsnyón, december 20-án keltezett rendeletét minden vármegyeének elküldte. Közli, hogy „ügyünk javát néző bizonyos rendelkezések köztanácskozással való kimunkálódására a nemes confoedarationak újonnan való összevgyűlését determináltuk” vagyis összehívják az országgyűlést de „minthogy az hadakozásnak állpottya minden üdő halasztást kirekeszt.” a rézpénz értékvesztésének megátlására megszüntetik a rézmonéták tovább való verését, „az összeveszövetkezett haza lakosaira bizonyos quantum kivetését rendelte el.” Nem kételkedünk semit is, hogy a Nemes vármegye „ebbeli adózást ... a vitézkedő haza fainak kifizetésére és mindnyájunknak közboldogulására fordíttatik.” Nógrád vármegyeének küldött rendeletből idézzük. Nógrádra 5496frt és 23 pénz havi quantumot vetettek ki. Nógrád megyei Levéltár. Nagy Iván másolatai. 1706. A téli quartély rendelését Bercsényi 1706 december 30. keltezéssel adta ki a vármegyéknek és a hadaknak.

kárt vall.” Ezért is javasolta 1706. november 22-én Rákóczinak, hogy nyilvánítsa ki, a rézpenz kártalanításának kérdését beleveszik a békeség traktájába.⁴⁵⁶

A nagyszombati béketárgyalások (1706. június 13 – július 25.) berekesztése után kora ősszel két vonalon is kezdeményezés történt, hogy folytassák a tárgyalásokat. Anglia és Hollandia továbbra is szorgalmazza, hogy közvetíti a megegyezést. Anna angol királynő 1706 október 8-án Rákóczinak címzett levele több volt, mint kötelező diplomáciai udvariasság: „Mon Cousin!” kezdte sorait s kifejtette, számíthat rá, mindent elkövetnek, hogy Rákóczi megköthesse a hazája és a közérdek szempontjából egyaránt kívánatos békét. Megbízottját küldi, hogy felvegyék a tárgyalások fonalát és „biztosítsa Önt a Magyar nemzet iránt érzett ragaszkodásunkról és jóindulatunkról különösen pedig az Ön személye iránti nagyrabecülésünkről.” 1707 január 12-én Kensingtonból keltezve írva hangsúlyozta: Rákóczi megkötendő békéje része lesz az európai univerzális békének.⁴⁵⁷ Megragadva a legkisebb esélyt is a méltó békére Rákóczi már októberben közölte Hammel – Bruynincx holland követtel, hogy a nemzetközi garancia, az Erdélyi Fejedelemség önálló államisága és az idegen katonaság kivételének feltételeivel készek az újabb tárgyalásokra.

A megegyezés másik változatát Okolicsányi Pál képviselte. Rákóczi egykori jogtanácsosa, szervezkedésének résztvevője I. József hűségére állt és az evangélikus nemesség királypárti vezető személyisége lett, a béketárgyalásokon a király egyik békebiztosi feladatait látta el.⁴⁵⁸ November közepén felkereste Rákóczit, s úgy vélte, az uralkodó és az alattvalók megegyezéséhez nincs szükség külföldi hatalmak közvetítéséhez. A fejedelem bízott Okolicsányi Pálban, jó polgárnak tartotta, s mivel mindennél előbbrevalónak tekintvén a megfelelő békét, 1706. október 6-án kelt levelében közölte: sok csalódása ellenére, nem nagy reményekkel, de kész a tárgyalásokra az ország egyetértésével, ha előre tisztázzák a feltételeket s a Magyar Konföderáció ragaszkodik Svédország és Poroszország királyainak közvetítéséhez is. Okolicsányi Pál felkereste a holland követet és túlzott optimiz-

⁴⁵⁶ Kajali, 1706. november 22. 36.

⁴⁵⁷ AR III/III 253-254. Az angol politika fokozott érdeklődésére Magyarország és a térség iránt Vö: Kurucz György könyve és a kandidátusi fokozat elnyerésére benyújtott munkája: Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800. London, 1992. R. Várkonyi Ágnes és Pálmány Béla opponensi véleménye és Kurucz György válasza. Továbbá: A. F. Pribram: Österreichische Staatsverträge England. 1526-1748. Innsbruck, 1917. Angyal Dávid: Erdély politikai érintkezése Angliával = Századok 34 (1900). Kurucz György Érdekek és előítéletek A brit diplomácia és Magyarország a 18. századig. = Századok 129 (1995) Bárczy István: A Rákóczi-szabadságharc angol holland diplomáciája. In: Rákóczi tanulmányok. 267-290.

⁴⁵⁸ Fabiny Tibor: 1980. 369-372.

mussal úgy vélte, az összehívandó országgyűlésnek nem lesz más dolga, minthogy megerősítse a békekötést. Bruyninx december 13-án részletesen beszámolt kormányának Rákóczi kikötéseiről, és közölte tárgyalási készségét Karl Salm herceggel, a Titkos Tanács elnökével.⁴⁵⁹ A császári udvar feleletétől függ, hogyan folytatódik a megszakitott rozsnyói szenátusi tanácsülés.

I. József császár kancellárja, Wenzel Wratislaw herceg a következően jellezte a Magyar Konföderációval harcban álló Habsburg Birodalom helyzetét: „a magunk hibájából belekerültünk egy szürnyű labirintusba.”⁴⁶⁰ A században általánosan használt a labirintus képzet, annyit jelent, hogy a helyzet veszélyes, kockázatos, bonyolult de van kiút. A Habsburg Birodalom számára 1706 végén égető szükség, hogy Magyarországon hallgassanak el a fegyverek.

I. József császár, az első magyar király, akit öröklés jogán koronáztak meg kilenc éves korában, amint 1705 tavaszán elfoglalta a trónt, megreformálta az idős udvart, uralkodói nyilatkozatban kijelentette: szakít apja önkényességével. Őt nem terhelik a múlt bűnei, törvénytelen eljárásai.⁴⁶¹ Elismerte a Magyar Konföderációt, elfogadta Anglia és Hollandia békeközvetítését, de a nagyszombati béketárgyalások sikertelenségét az angolok és a hollandok „jelentős mértékben Ausztria nyakába varrták”, a korban egyre nagyobb jelentőségű közvélemény miatt ez súlyos presztiszesvesztéssel járt. Már nyilvánvaló, hogy „a szövetségesek politikai gépezetének működésében Rákóczi jelentős bonyodalmat okozott,” mert tartósan lekötötte a Birodalom számottevő haderejét. Megnövelte az örökös tartományok és a német fejedelemségek terheit s ily módon „a Birodalom belső összetartó erejére is kihatott.”⁴⁶² A magyarországi hadszíntér mintegy 20–50 ezer főnyi császári haderőt vont el a spanyol örökösödési háború rajnai frontjáról, az itáliai haditerv növelte a katonai utánpótlás gondjait és további feszültségekkel terhelte meg József császár szövetségeseihez fűződő viszonyát. S sem a torinói győzelem (1706 szeptember 7.), sem az állambank megkésett létesítése nem oldotta meg, hogy a Magyarországról kiesett 7.1 millió adót az örökös tartományoknak és Csehországnak kellett megfizetnie és az üres kincstárat főleg a tengeri hatalmak kölcsönével tölthették fel.⁴⁶³

⁴⁵⁹ AR III/III, 268-277.

⁴⁶⁰ Ingrao: 1979, 123. Linda Frey and Marsha Frey: A Question of Empire: Leopold I. And the War of Spanish Succession 1701-1705. New York 1983. 85-87.

⁴⁶¹ Fraknói Vilmos: A Habsburg- ház trónöröklési jogának megállapítás az 1687/88-ik országgyűlésen. Bp. 1922. Aretin: 1972. Ingrao, 1979. 23 kkl.

⁴⁶² Áldássy: 1896. 546. Aretin: 1980. 36-38. G. Etényi Nóra: A Rákóczi-szabadságharc hírei a Német-római birodalom nyilvánosság előtt. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa 2003. 131-132.

⁴⁶³ Jean Bérenger: Finances et absolutisme autrichien dans la seconde moitié du XVIIe siècle.

A magyarországi béketárgyalások folytatását szorgalmazó angol-holland ajánlatról tárgyaló decemberi konferenciákra a király hűségén kitartó magyar főméltóságok közül senkit sem hívtak meg. Annak ellenére, hogy Esterházy Pál nádor kezdeményezésére a rendi főméltóságok ugyancsak kísérletet tettek az ország elképzelt megbékítésére. Némileg tompítva, de lényegében magukévá téve Rákóczi feltételeit, kérték a császárt, hogy ne zárkózzék el a béketárgyalások elől. Wratisslaw kancellár azonban nagyon is tisztában volt a Casa Austriaca kockázataival: a béketárgyalások meggyőzték, hogy a magyarok garanciális békét akarnak kötni, s ezt Anglia és Hollandia egyre inkább támogatja. A garanciális béke veszélyes a dinasztiára nézve és megbontja a több országból összefogott Birodalom óhajtott egységét. A döntést a háborús párt hozta meg. Erdélyről a császár nem mond le, a külső hatalmak garanciája sérti az uralkodó suverenitását, s a hadseregével Szászországból Lengyelországba készül a XII. Károly svéd királlyal szemben előretörő Péter cár 30 ezer főnyi haderőt ajánlott a magyarok ellen.⁴⁶⁴ Végül a kormányzat december 29-én közölte Okolicsányi Pállal és a holland követtel, hogy Rákóczi egyetlen feltétele sem lehet tárgyalási alap. Hammel- Bruyninx 1707 január 2-án kelt levélben tudósította Rákóczit a király válaszáról.⁴⁶⁵

Tudomásulvéve, hogy a király a háború mellett döntött, Okolicsányi Pál visszament családi birtokára Túróc vármegyébe, ahol az alispáni tisztséget fia, az ifjú házas Kristóf töltötte be, a jegyzői feladatokat pedig sógora Rakovszky Menyhért látta el. A két vármegyei tisztségviselő januári dátummal egy Memorialet küldött Rákóczinak és körlevelet a szomszéd vármegyéknek.

Rozsnyón január 22-én folytatták Rákóczi elnökletével a Szenátus plenáris ülését. Ismertették a béketárgyalások kudarcbafulladt folytatásának iratait, s elhangzott a kérdés: „az Ausztriai Dominium abrenunciatiója, detronisatio és interregnumnak pronuciációja, ezt tanácsos e elkövetni, vagy sem?” Érveiket öt pontban foglalták össze: „Hogy magát szabad nemzetnek declarálhassa szükséges az Domini Austriaci abrenunciatio.” Csak így kaphat segítséget külső hatalmaktól s főleg „az által az universalis békességnek traktátusában beléphessen és abból ki ne rekesztessék.” Az universalis békébe foglalva annyit jelent, hogy Európa

Paris, 1975. Jean Bérenger: A Habsburg hatalom gazdasági alapjai a XVII. század végén. Európa és a Rákóczi szabadságharc, 1980. G. M. Dickson, Finance and Government under Mária Theresia 1740-1780., Oxford, 1987, II. 186-187. Idézi: Szijártó: 2005. 213.

⁴⁶⁴ Eustache Le Noble: Histoire du Prince Rakotzi ou la guerre des Mécontents sous son commandement. Paris, 1707. Rákóczi Fejedelem históriája avagy az elégedetlenek háborúja az ő vezénylete alatt. Fordította Márki Sándor. Köpeczi Béla tanulmányával, a fordítást az eredetivel összevetette, a jegyzeteket írta Kovács Ilona Bp. 1976., 112. Brunynxc Stepney-nek, 1706 december 29. AR III/III, 299-300. Kiadta: Thaly, 1896, 14-15.

⁴⁶⁵ Thaly: 1896. 8., Köpeczi: 1966. 142.

elismeri az ország integritását. Leszögezték azt is, hogy csakis önálló országgént köthetnek más országokkal szövetséget. További pontokban kétségbevonták József királyi hatalmának törvényességét. Örökös királlyá koronázása előtt Lipót császár az eperjesi véres teátrummal a „Regnicoláknak nagy terrort incutialt szívekben.” Végül úgy határoztak, hogy az interregnumot országgyűlésnek kell kimondania és törvénybe iktatnia.⁴⁶⁶

Közép-Európai diplomácia. Rákóczi 1707. január 22-én országos körlevélben tudatta, hogy május 1-én Ónodon országgyűlést tart. Meghívóját megkapták a városok, vármegyék és a főrendek. Első alkalom, hogy a szécsényi konföderáció értelmében a katonaság képviselői is hivatalosak az országgyűlésre. Eredetileg Rozsnyón tervezték az országgyűlést. Miért helyezték éppen Ónodra? Rákóczi család egyik legrégebb birtokaihoz tartozott, a vár központja volt a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség kapcsolatának, a mezőváros élénk kereskedőhely, iskolája szerves kapcsolatot tartott a sárospataki kollégiummal, értelmisége, a gyülekezet lelkészei, tanítói, jegyzői a kollégiumban nevelkedtek. A rendkívül kiterjedt ónodi uradalom biztosíthatja az országgyűlés nagyszámú résztvevőjének ellátását, vár körül egykori végvári katonák, szabadságot nyert rusztikusok éltek és a sajkóköroemi mező védett, befogadó területnek számított.⁴⁶⁷

A császári udvar viszonylag későn nyilatkozott, bár tudott róla, hogy mi készül. I. József császár csak április 12-i keltezéssel közzétett pátensével próbált elébvágni a meghirdetett országgyűlésnek. Tudatta, hogy a béketárgyalások és az újabb béke kísérlet a pártütők miatt maradt sikertelen. Rákóczi minden híve amnesztiát kap, ha hűségére visszatér. S királyi hatalmával tiltja, hogy a „kihirdetett gyűlésükön” bárki résztvegyen.⁴⁶⁸

Alkalmazkodva a megváltozott hatalmi viszonyokhoz Rákóczi 1706 végén, 1707 elején intenzív diplomáciai akciókba kezdett. Kettős céllal. Errős pozíciókból kívánta biztosítani, hogy az országgyűlés elfogadja a rozsnyói szenatusi ülés döntéseit. S hasznosítani akarta a döntés eredményeit.

A Magyar Konföderáció francia kapcsolatait alaposan megterhelte az udvarába küldött királyi residens, a magyarokkal szemben elfogult és rosszindulatú Pierre P. Desalleurs márki (1645–1725).⁴⁶⁹ A király válaszait többnyire ő közvetítette,

⁴⁶⁶ „Conclusa Rosnaviensia. In Anno 1707. Mensibus Januario et Februario” Thaly: 1896. 12-22. A teljes szöveget közli: Köpeczi: 1966. 142-143.

⁴⁶⁷ Varga János: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1556-1767. Bp. 1969. 298, 305, 322, 439, 445, 464. Rémiás Tibor: A Rákócziak uradalma és a 16-17. századi mezőváros. Ágoston István: Ónod és térségének művelődéstörténete. In: Mindkét tanulmány: Ónod monográfiája. Szerk Veres László Viga Gyula. Ónod, 2000, 211-264., 347-378.

⁴⁶⁸ Horváth Mihály: 1872. VI, 464.

⁴⁶⁹ Köpeczi Béla: 1966. 106-107, 110-112, 134-136. The Treaties of the War of the Spanish Succession,

hallogatta és interpretálta. 1706 őszén a Magyar Konföderáció francia diplomáciájában hangsúlyváltás figyelhető meg. XIV. Lajos királytól nemcsak azt várta Rákóczi, hogy emelje meg a támogatás összegét és kössön vele szövetséget, nyomtérképpel kérte „tegye bizonyossá, hogy bennünket is befoglal az általános békeszerződésbe.”⁴⁷⁰ 1706 november 8-án a magyarországi viszonyokat a francia király számára ismertető sorai egybevágóan Ferriol márkinak, Franciaország konstantinápolyi rezidensének írott soraival: sügeti a szerződést, amelyben biztosítanak a nemzetet, hogyha az általános békét megkötik, akkor abba a nemzetet belefoglalják.⁴⁷¹ A sürgetés érthető. Franciaország elszenvedett vereségei miatt, 1706 őszén hajlandónak mutatkozott a békére.⁴⁷² A Magyar Konföderáció legfőbb célja lett, hogy mint önálló állam tarthasson igényt befoglalására a spanyol örökösödési háborút lezáró európai békébe. Az interregnum kimondásának ez az elsődleges indítéka. A Magyar Konföderációt a Habsburg kormányzat katonai pártja egyenesen rászorította, rákényszerítette erre az útra. Mivel Rákóczi és kormányzókörre tudatában volt az elhatározó lépés jelentőségével, igyekeztek alaposan előkészíteni azt.

1707 első hónapjaiban kapcsolatot teremtett a velencei francia követtel, utasításokat adott horvátországi megbízottjának, megkísérelte érdekkörébe vonni Szlavóniát, követet küldött Angliába és tájékozódott a svéd király és a török Porta terveiről. Amint Rozsnyóról Munkácsra érkezett azonnal fogadta Sieniawskát, a lengyel politika egyik kulcsszemélyiségét és írt Grofey Philippnek a svéd király mellett a francia ügyvivőnek. Február 27-én pedig meghatározóan jelentős sorokat küldött a sandomiri konföderáció nagytanácsára egybegyűlt lengyel rendeknek. A kiáltványnak is beillő írásában Rákóczi a Magyar Konföderáció nevében, lengyel rokonságára és ősei lengyel honosságára hivatkozva eléjük tárja a szabadságharc okait, hazája sorsát, hogy fogjanak össze szabadságuk védelmére.⁴⁷³

Kritikusabb időpontban Rákóczi nem is kezdeményezhetett volna összefogást a lengyel rendekkel. II. Ágost király az altranstädti béke (1706, szeptember 2.) értelmében lemondott a lengyel trónról Leszczyński Szaniszlót javára, akit a XII. Károly svéd király pártjára állt lengyel nemesség egy része, a varsói konföderáció

1995, 131-132.

⁴⁷⁰ Rákóczi XIV Lajos királynak, Esztergom, 1706, augusztus 5. In: II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta Köpeczi Béla. 1958. 115-116.

⁴⁷¹ 1706 november 8-9, Köpeczi: 1969. 135-136.

⁴⁷² „a francia udvartúl is tudtomra adatott volt, hogy tettenek vala onnan projectumot az univesalis békességrül” Rákóczi Bercesényinek, Marosvásárhely, 1707, április 13. AR II/II. 65. Horváth Mihály: 1872. 457. R. Várkonyi: Az önálló Fejedelemség utolsó évtizedei (1660-1711) In: Erdély története, 1986. II. 911.

⁴⁷³ Ráday Pál iratai II. 84-86.

emelt trónra. Viszont az időközben Lengyelország területére behatolt Péter cár támogatásával a franciabarát nemesség sandorimini konföderációja új királyt kívánt, és 1707 május 23-ára királyválasztó országgyűlést hívott össze Lublinba. Nem tudjuk, hogy Rákóczi februári sorai már előzetes tájékozódásra adott válaszok tekinthetők, vagy csupán jelzés. Nem ismerjük Rákóczi februári levelének hatását a sandomierzi konföderációban. További kutatásnak kell tisztáznia majd, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem pontosan hogyan került I. Péter nagyszámú jelöltjei közé. Egyértelműen nem bizonyítható, hogy Rákóczit márciusban Sieniawski koronai nagyhetmán felesége, Lubomirski Ezsébet javasolta a lengyel trónra, de az sem, hogy Rákóczit tudtán kívül jelölte a cár. Az orosz diplomáciát a Franciaországgal kiépítendő kapcsolatokhoz fűzött érdekek vezették, el akarta érni, hogy Rákóczi segítségével a franciák közvetítsék a svédekkel megkötendő békét. Esetleg a cár Rákóczi mediatiójával próbált bekerülni a francia diplomácia érdekszférájába. Nincs itt terünk, hogy a kérdés körül eleven vitával foglalkozzunk.⁴⁷⁴ Két eddig nem vizsgált körülményt azonban nem mellőzhetünk. Egyrészt Rákóczi lengyel királysága egybeesett, sőt összefonódott az ónodi országgyűléssel. Másrészt folyamatosan Rákóczi közép-európai konföderáció kialakítására törekvő hosszabtváú terveibe illeszkedett.

Május közepén megérkezik Rákóczi szerencsi táborába a cár követe, Corbea Dávid. Közli: Oroszország ura Rákóczit ajánlotta lengyel királynak. A cár pénzübeli segítséget ígért, az egykor a magyar koronához tartozó Moldvát és Havasalföldre visszavételét, és azt, hogy a Magyar Konföderáció mellé állítja a rácokat. Gyors választ vár, titkos írással, május 23- előtt, külön futárral.⁴⁷⁵

Rákóczi feleltét Ónodra indulás előtt a szerencsi táborban, május 23-án sajátkezűleg megírt, s másnap végleges formába öntött a lublini országgyűlésre a

⁴⁷⁴ Márki Sándor: Nagy Péter csár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. Bp. 1913. Jacek Staszewski: A magyarországi függetlenségi harc és Lengyelország. In: Rákóczi tanulmányok 229-246 Jacek Staszewski: Lengyel – magyar politikai kapcsolatok a szabadságharc idején In: Európa és a Rákóczi szabadságharc, 57-60. Artamonov, Vlagyimir Alekszejevics: Magyarország és az orosz-lengyel szövetség 1707-0711. In: Európa és a Rákóczi – szabadságharc. 1980, 46.” A lengyel rendek egy része Jakub Sobieskit, Savoyai Jenőt és II. Rákóczi Ferencet javasolta a trónra.” Köpeczi Béla: II. Rákóczi Ferenc külpolitikája. Bp. 2002. 98. Bánkúti Imre: Rákóczi és I. Péter cár: remények és/ vagy illúziók. In: A Rákóczi szabadságharc és Közép- Európa, 165-171. Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Eger 2004. Akadémiai doktori disszertáció. Csetri Elek, Horn Ildikó, Péter Katalin opponensi véleménye II. Rákóczi Ferenc lengyel királyságával kapcsolatban is. R. Várkonyi Ágnes: Lengyelország és az „európai hatalmi egyensúly” II. Rákóczi Ferenc politikájában. In: Változatok a történelemlere. 2004. 325-335.

⁴⁷⁵ Lelőhelyeinek, másolatának és kiadásának pontos felsorolásával közli: Márki, 1913, 28-30. A tárgyalások anyagát kiadva: Ráday Pál iratai II. 213-234.

cárhoz küldött követe, Nedeczky Sándor számára adott Általános utasításban fogalmazta meg.⁴⁷⁶ Ezt a május 26-án az Ónod melletti táborban keltezett *Instructio particularis* vagy Titkos utasítás egészítette ki.⁴⁷⁷ Mindkettő feltételeket szabott és hangsúlyozta Lengyelország érdekeit. A követnek közölnie kell, hogy a fejedelem a cár meghívását hálával fogadta, bár nem vágyott a lengyel trónra. Magyarország és Erdély szabadságáért fogott fegyvert, eskü köti, hogy hazájának gondját viselje. Fájó szívvel nézte Lengyelország szenvedéseit. Elfoglalták hazája ügyei, nem segíthetett a szomszéd rokon népek küzdelmeiben. A cár inkább Lengyelország békéjét keresse. Szaniszló királyt elismerte a császár, elismerték a franciák, a hollandok, az angolok és a poroszok, úgy látja, ha elfogadná a lengyel koronát, az újabb háborúra vezetne. József császár és a svéd király ürügyet látna benne, hogy Lengyelországot felosszák, Magyarországot leigázzák. A francia király sem akar újabb királyválasztást. Adja vissza a cár Lengyelország szabadságát, erősítse meg annak trónját, segítsen a sanyargatott nemzetet, adjon a népnek biztonságot, magának dicsőséget, a kereszténységnek örökké tartó halhatatlan koronát s hadd hagyja el a királyválasztást. Legnagyobb dicsősége az lenne, ha visszaadná a nyomorgatott Lengyelország szabadságát, s trónjára a lengyelek akarásával oly uralkodót emelne, ki szoros szövetségben élne vele. Magyarország, Lengyelország és az Erdélyi Fejedelemség szövetsége pedig a török ellen is védelmet ad. Az utasítás jelzi, hogy Magyarországot és Erdélyt kiszabadítja a Habsburg hatalom alól, s ha a cár megtámadja a császárt, rákényszerítheti, hogy békét kössön a Magyar Konföderációval. A lengyel koronát Rákóczi az erdélyi- magyar- lengyel szövetséggel együtt kívánja elfogadni. Tapasztalatai birtokában: 1705-ben a hasoló konföderáció tervében Rákóczi azt is belefoglalta, hogy Franciaország és Anglia Hollandiával együtt ismerje el a szövetséget és közösségüket együtt foglalják be az európai háborút lezáró békébe. Péter cár ajánlatára tehát Rákóczi feltételeket szabott, még az országgyűlés küszöbén, de már Erdély beiktatott fejedelmének öntudatával.

Az Erdélyi Fejedelemség jelentőségét már George Stepney angol békebiztos, majd a béketárgyalások felelevenítése körül munkálkodó Hammel-Bruyninx felismerte. Kompromisszumot ajánlott. A császári udvar nem tehet mást, minthogy maga emeli Rákóczit Erdély fejedelmévé, mert majd a török Porta segíti be a fejedelmi méltóságba, s ez az Austriai házat kellemetlen helyzetbe hozza. Ha viszont

⁴⁷⁶ Eredeti: MNL-OL Nedeczky levéltár, 1651. Első kiad.: Nedeczky Gáspár: A Nedeczky család. Bp. 1891, 237-248. Vö: Márki, 1913, 414-418. Rákóczi részben diktált fogalmazványát és Ráday Pál által leírt végleges szövegét feltárta és kiadta: Benda Kálmán In: Ráday-iratok II. 216-220.

⁴⁷⁷ MNL-OL Nedeczky levéltár 1664. sz. Kiadva: Ráday-iratok II. 221-224.

Rákóczi elfoglalhatja a fejedelmi széket, megszerezheti „Magyarország békéjét, amelyet már olyan régóta óhajtunk elérni.”⁴⁷⁸

Rákóczi végül 1707 február 15-én a hónap 28. napjára Marosvásárhelyre hívta össze az erdélyi három nemzetet.⁴⁷⁹ Mellőzve most az országgyűlés sokat elemzett és vitatott gazdag eseményeit egyetlen, az ónodi országgyűlés szempontjából jelentős döntésével foglalkozunk. Marosvásárhelyen április 5-én a vármegyék, a székelyek és a szászok követei a fejedelmi beiktatás szertartását a magyar királyságbeli és az erdélyi tradíciókat egyesítve rendezték meg.⁴⁸⁰

Rákóczi országgyűlési meghívójában a „törvényeinkkel semmit nem gondoló Ausztriai ház”, „nemzetünk közmeignyomoríttatása” és hasonló megfogalmazások eleve az országgyűlés legfonosabb feladatát fogalmazták meg. A Fejedelemségnek el kellett határolnia önmagát a Habsburg Birodalomtól⁴⁸¹

Beiktatási beszédében Rákóczi a fejedelmi hatalomról elmélkedett, a jó uralkodó eszménye ellentéte a zsarnoki uralomnak.⁴⁸² Az erdélyi három nemzet megerősítette a huszti gyűlés végzését.⁴⁸³ Kijelentették, hogy Erdélyt kivonják József király uralma alól, s a Magyar konföderáció nélkül nem kötnek békét. Leszögezték, hogy a belgiumi és helvéciai respublikák példájok szerint maguk és utódaik nevében a Habsburg háztól örökre elszakadnak. Bartha András ítélmester a fejedelmet beiktatása alkalmával köszöntő üdvözlő beszédében ugyancsak hangsúlyozta, hogy a Fejedelemség elszakadt az Ausztriai Ház Birodalmától.⁴⁸⁴ A kritikus Lemaire

⁴⁷⁸ Bruynincx Stepneynek, Bécs 1706 december 8. AR III/III 278.

⁴⁷⁹ „Az convocatoriákat tegnapelőtt Orbán Elek elvitte.” AR I/II, 22., és 23. Vö: Márki I. köt, 592. Mezey Barna: II. Rákóczi Ferenc erdélyi országgyűlései. In: Fialat oktatók műhelytanulmányai 3. 1982. 58-77.

⁴⁸⁰ II. Rákóczi Ferenc 1707-ben április 5-én Marosvásárhelyen lett dicsőséges beiktatása. Erdélyi Múzeum Levéltára. A Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókjának Történeti Levéltára. Gróf Kemény József Gyűjtemény T XIX Vaia 11. B. Szabó János – Erdősi Péter: Két világ határán A hatalom átadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben. Hadtörténeti Múzeum Értesítője. 4 91-95. Erdősi Péter: A szertartástól az Emlékiratig: II. Rákóczi Ferenc marosvásárhelyi fejedelmi beiktatása. In: Évforduló és tanácskozások 2007. Az élő Rákóczi X. 300 esztendeje foglalta el Erdély fejedelmi székét II. Rákóczi Ferenc. Szerk: Muzsnay Árpád. Szatmárnémeti 2007, 154-163. Köpeczi Béla: A fejedelem beiktatása francia szemmel. Uo. 104-107.

⁴⁸¹ AR I/II, 22. *

⁴⁸² MNL-OL P1848 A Berényi család levéltára, Fanda et Nefnda, 19.

⁴⁸³ „nyilván való lévén, hogy az erdélyi fejedelemségnek az austriai regimentül való el szakadása mind a' két hazának boldogulására szükséges...” Ráday-iratok I. k. 532. Vö: Köpeczi – R. Várkonyi: 2004. 340.

⁴⁸⁴ Tört. Tár, 1897 583-584.; = Századok 1888. 48. Márki: I. k. 604. Vízkelety András: Bartha Andrásnak II. Rákóczi Ferenc fejedelem beiktatásán elhangzott beszéde ItK 1961 578-581, Az erdélyi és a magyarországi rendek szövetséglevele. In Ráday-iratok I. k. 529-532.

francia hadmérnök is fontosnak tartotta, hogy a trónfosztást feljegyezze: „Plenáris ülésen nyilvánosan elutasították a császárt és a Habsburg ház uralmát”.⁴⁸⁵ Királya, XIV Lajos nevében Des Alleurs még a megválasztás napján elismerte Rákóczit a Habsburg uralom alól magát jogilag kiszabadított Erdély Fejedelmének.

A marosvásárhelyi országgyűlés az abrenuntatiót a III. törvénycikkében foglalta be. Lényeges része egyértelmű. „Mivel pedig olyatén erőszakos jussát még most is a török nemzettel tölt laroviczi békességnek fundamentumán építi, és az által szabad választásnak jussát elrontván magának rajtunk, mint jobbágyin örökös uralkodást tulajdonít és ellenben mindenkor szabad országunknak eleitül fogván fenntartott törvényit semmiben fel nem bonthattjuk, solemniter protestálunk és contradicálunk minden praetensióinak, jussának, fejedelemségének, uralkodásának és akármely directe vagy indirecte kigondolható reservátájinak, s úgy nemkülönbben mindazoknak és minden uralkodásinak rendit, módját és dolgait, donatiójit, collatiójit praeter titulares abrogálván, tollálván, annihillálván és reprobálván, magunkat mentekké, absolutusokká hirdettyük és pronuncióljuk. Sőt annak felette, hogy a belgiumi és helvetiai respublikának példájok szerint posteritásink is az Ausztriai Háznak uralkodásától örökké eliszonyodván, azt soha se ne javasolják, se be ne vegyék, sub Anathema et perpetua perduellionis in Patriam notae kényszerítjük és kötelezzük.”⁴⁸⁶

A marosvásárhelyi országgyűlésnek ezzel a végzésével, hogy kijelentette és törvénybefoglalta a Habsburg ház erdélyi hatalmának eltörlését „trónfosztását”, nem foglalkozott behatóbban a történetírás. Valójában az aktus mintegy bevezette az ónodi országgyűlés döntését és megerősítette azt. A beiktatott fejedelem hatalma katonailag korántsem volt szilárdan meglapozott, de a nyilatkozat határozott külpolitikai orientációnak adott hangot. Közvetlenül az országgyűlés után, az erdélyi katolikus püspökség visszaállítása érdekében, s az Erdélyi Fejedelemség és a küszöbönálló ónodi országgyűlés végzései elismerése céljából küldte Rákóczi Rómába XI Kelemen pápához Brenner Domokos követét május 4-én megfogalmazott instructióval.⁴⁸⁷

Az Országgyűlés. 1707 május 24-én, aznap, amikor lengyelországi követének az Általános utasítást átadta, Rákóczi Szerencsről Ónodhoz közel, a sajó-körömi mezőre, az országgyűlés színterére „nagy és ebben a magyar világban nem sokszor

⁴⁸⁵ „De ahelyett, hogy józan hangon kifejtették volna a trónfosztás okát, ezt szitkok özönével tették, ámbár ez talán szükségzerű és előre megfontolt dolog volt, hogy a faragatlan népben és a nemességben olthatatlan gyűlöletet ébresszenek a régi kormányzattal szemben, s felszítsák a lelkesedést a szabadító iránt.” Louis Lemaire: Beszámoló mindarról, ami a magyarországi háborúban történt az 1705-ös hadjárat kezdetétől 1708 márciusáig. In: Rákóczi Tükör. II.

⁴⁸⁶ OSZKK Fol Hung, 1389 fol. Idézi: Áldássy: 1895. 948-949.

⁴⁸⁷ Ráday Pál iratai II. 195-205.

látott pompával Beérkezett.⁴⁸⁸ A fényes reprezentáció az erdélyi fejedelmet illette, és kifejezte a Magyar Konföderáció vezérlő fejedelmének és a lengyel korona várományosának méltóságát, politikai, katonai erejét is. Várni kellett az árvizek miatt késlekedő követekre, s ügyrendi tanácskozások után a gyűlést május 31-én nyitotta meg az ország sátorába a főrendek és a szenatus kíséretében bevonuló fejedelem. Reprezentáció és ügymenet tekintetében a Magyar Királyság országgyűléseit igyekeztek követni. Rákóczi „trónon”, emelvényre helyezett vörösbárony széken foglalt helyet, s a kormányzótestület tagjai, a szenátus, az egyházi és világi méltóságok vették körül. A királyt köszöntő érsek helyett Telekessy István egri püspök üdvözölte, szokásos jókívánásokon kívül Zakariás próféta szavait idézve Rákóczit mintegy a haza Megváltójának, jövőjét biztosító uralkodónak nevezte. Viszont a rövid fejedelmi válasz és az előterjesztés már előlegezte az országgyűlés reformjait. Rákóczi kijelentvén, hogy eddig is minden törekvése a haza javát szolgálta, s a távolmaradt főurakra és nemesekre szigorú büntetés kirovását kérte az országgyűléstől.

A fejedelmi proпозиciókat Labsánszky János (?–1713) a szenátusi kancellária direktora olvasta fel. Válaszúthoz érkeztek, nyugodt elmével gondokozhatnak „szabadságunk helyrehozataláról és nemzetséges közügyünk folytatásáról.” Amit elértek, az egységüknek köszönhetik, mint már korábban is említette „mily erejű volt a portugálusok, helveták és hollandusok összekapcsolatott és egybenszövetkezett szívek, már most nemzetséges megegyezésünknek hasznát magunkban s nagy mértékkel tapasztalhatjuk.” Hosszan ismerteti a béketárgyalásokat s császár által ajánlott, minden biztosítékot nélkülöző feltételeket, ha beleegyeznek, valójában újabb alávetésükhöz vezetne. „Rövidítse inkább a nagyhatalmú Isten napjainkat, hervassza ifjúságunk virágát,” mintsem ezt elfogadnánk. „Mi készebbek leszünk sok igaz fiaiddal, a pusztai és az erdei vadakkal nyomorúságunk napjait töltönnünk,” mintsem hogy az önfeladás nyomorúságába vigyék az országot. Akik azzal vádol-

⁴⁸⁸ Beniczky Gáspár naplója 1707-1710. Rákóczi-tár. Történelmi érdekű naplók, emlékiratok, levelezések, hadi szabályok, országgyűlési diáriumok és törvénycikkgyűjtemény. Szerk.: Thaly Kálmán Pest, 1866, 5. A Bártfai napló, Kecskeméthy Imre levele és Károlyi Önéletírása a bevonulás napját május 23-ra teszi: „Úgy tűnik tehát, hogy Beniczky egybemossa a máj. 23-24 –ei két nap eseményeit...Talán néhány nappal később kezdte el vezetni a Diáriumot, s utólag az eseménytelen 24-ei pihenőnap miatt megcsalta az emlékezete. Bánkúti Imre: II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma 1707. május 24 –1710. február 28. Nap Kiadó (2005), 15. Mivel a Rákóczi Instructio keltezése egyértelmű („Datum in castro nostro Szerencs, die 24. mensis Maji 1707.” Ráday-iratok II. 220.) nincs okunk kétségbe vonni Beniczky közlését. Mivel az ünnepélyes bevonulás állami reprezentációval, főrendek, generálisok, különböző seregek és vármegyei küldöttségek részvételével történt, nyilván előkészítése, a résztvevők összegyűjtése több napot is igénybe vehetett, s a generálisok, így Károlyi is már 23-án elindult Szerencsről.

ják, hogy egyéni haszonkeresésből nem kötött békét, vagy hogy a terhek súlyosabbak, mint császár idejében voltak „álljnak elő [...] szóljanak szabad voksuk szerint.” Hivatkozik a bujdosú zsidók példájára, amint Mózes vezetésével eljutottak az ígéret földjére. A másik példa pedig a három szabadságát kivívott ország: Portugália, Svájc és Hollandia. „Kövessük a fellebb említett portugallusok, helvéták, a hozzánk hasonló hitekkel szövetséget kötött hét tartományok példáit, melyek ha súlyos hadakozástoktól megijedtek volna, bizony most is azon ellenségnek, kitől mi szabadulni kívánunk, igája alatt nyögének.” Nincs más megoldás, mint folytatni a háborút. De ez alapvető változásokat kíván: „Mivel azon utak és módok követése által, melyekkel eddig, folytatnunk nem lehet, válasszunk oly utat, mely által boldogulásunkat leginkább remélhetjük.”⁴⁸⁹

Továbbiakban a fejedelmi előterjesztés részletesen elsorolja a modernizáció programját. Az országos gyülekezeten elé tárja az igazságügy, a pénzügy, a hadsereg, a kereskedelem reformját. Közli a várható jövedelmeket, a kiadásokat, a katonaság költségeit és új tehereloszásra tesz javaslatot.

Rákóczi ezekután ismét beszédet mondott. Kifejtette, folyamatban van, hogy orvosolják a császári uralom miatt elszenvedett sérelmeket, s amire régen vártak, minden jogos tulajdonos hozzájut a császári uralom alatt elkobzott, és eddig a Magyar Konföderáció kincstári használatában lévő birtokához. A fejedelmi beszédek és az előterjesztés már előlegezték az országgyűlési tárgyalások kulcsszabvait: közügy, közérdek, közjó, közönséges jó közterher, vagyis az országos terhek, a közönséges szükség. A terveket majdnem meghiúsító események jól ismertek.

A július 6-án hétfőn reggel 8 órakor kezdődő ülésen az előző napokban az adó reform s a rézpénz körüli viták miatt feszült légkörben folytatódta a tárgyalások. Miután Berkes András, váci káptalan követe a tizenhárom vármegye nevében és néhány más vármegyékkel egyetértően azt kívánta, hogy ha a rézpénzt nem vonják be, akkor ne lehessen vele adósságot fizetni, vagy zálogbirtokot visszaváltani. Ezt az országgyűlésen jelen lévő katonaság követői hevesen ellenezték. Bercsényi kijelentette, hogy nem kedvezhetnek privát érdekeknek és a dúsgazdagoknak, az egész ország érdekét, a közügyet kell nézni, s mint Ung vármegye főispánja, a szatmári főispán Károlyival és a Bereg vármegye főispánjával, Csáky Istvánnal együtt nem tudnak a tizenhárom vármegye közös opiniójáról. Ezen a ponton a tárgyalás irányt váltott, már nem a rézpénzről volt szó, hanem Turóc vármegye kezdeményezte kérdésekről.

Turóc vármegye 1707 januárjában az alsó-magyarországi vármegyékhez elküldött levele három elemében üt el a vármegyék általános panaszaitól. A különböző élelem és katonaelátási szolgáltatásokat „az egész ország törvénye és szabad-

⁴⁸⁹ Szalay: 1859. VI, 411-415. Áldásy: 1985. 634-636.

ságuk ellen” veti ki rájuk a fejedelem. A császár parancsai ellen szólhattak, most a szegénység elviselhetetlen terhét szótlanul kell viselniük. Végül a többi vármegyét összefogásra hívja, hogy „unitus viribus” léphessenek fel. Kimondva- kimondatlanul a fejedelmet megvádolja, hogy tyrranus módon urakodik. A Memorialeban „édes hazánkhoz és nemzetünkhöz való igaz szeretet” ösztönzésére felszólítják a fejedelmet, hogy ne ragaszkodjék a külső országok garanciájával megkötendő békéhez, hanem fogadja el a császár ajánlatát, és térjenek vissza hűségére. Erősebb garancia nem lehet, mint Bocskai idejében volt, Alsó- és Felső-Ausztria, Csehország, Szilézia Morvaország jóállása ellenére is kiújult a háború Bethlen Gábor fejedelemmel. A kereskedelmi kiváltságot élvezők az ország értékeit a maguk hasznára fordítják. A Memoriale magas műveltségű, a tárgyalásokról tájékozott szerzőre vall, Okolicsányi Pál felfogását fejezi ki, lehetséges, hogy ő iratta, vagy sugallta. A két írás egymást erősíti, Rákóczi béke koncepcióját támadja, nemzeti és szociális retorikával arra ösztönöz kimondatlanul is, hogy szakadjanak el a konföderációtól. Tudatosan vette célba a vármegyéket. Rákóczi ugyanis a nagyszombati béketárgyalások megszakítása után körlevélben tájékoztatta a vármegyéket, hogy miért ragaszkodik a külső hatalmak közvetítéséhez és garanciájához. Kikötötte, „hogyminek előtte a békességnek munkájához fognánk, adódnék hazánknak a végezendő dolgoknak állandó megmaradására oly istáp, kit az külső fölséges királyoknak, s hatalmas Respublikáknak kezessége, avagy garantiája, mind felállatna, mind jövőre megerősítené, mindazonáltal tartván attól, hogy az ollyatén hatalmasságoknak reánk vigyázó oltalmazó szemeit meg nem csalhatván „nem fogadta el.”⁴⁹⁰

Az ellentét tehát nem a régi szakirodalomban abszolutizált „békepárt” és a háborút végletekig folytató Rákóczi között, hanem a háború befejezéséről kialakított két felfogás között volt. Okolicsányi az amnesztia elfogadását javasolta. Rákóczi a szervezkedés idejétől következetesen képviselt garanciákkal megkötött béke, mint az ország universális békébe befoglalásának feltétele biztosítja az állami integritást, jelentős európai és magyar politikai hagyományokkal rendelkezett és a szécsényi országgyűlés 4. törvénycikke is rögzítette.

A turóci követek kezdeményezéséből könnyen szélesebbkörű mozgalom bontakozhat ki. Bécsben a magyar főméltóságok körében már 1706 végén elterjedt a hír, hogy több nyugatmagyarországi és négy dunántúli vármegye arra kérte Rákóczit, ne folytassa az országot romba döntő háborút, békéljen meg a

⁴⁹⁰ Szalay: 1859, VI, 421-422. Áldásy: 1985. 712-714. Vö: Hont vármegye 1707 febr. 9-én, Pest megye 1707 ápr. 16-án kelt levele. MNL-OL G 19 II. 2 C. Rákóczi pátense a vármegyéknek a békeség megszakításáról Érsekújvár, 1706. július 30. Nógrád vármegyének küldött példányából idézünk.

császári udvar feltétele szerint, nekik elég ha a császár orvosolja némely sérelmüket, s Okolicsányi Pál jelentette Bécsbe „hét vármegye máris visszatáncolt a szövetségtől”. Közelebről nem datálható, de minden valószínűség szerint vármegyei környezetben 1706 második felében felbukkant írás „a konföderációból való kilépés és I. József hívségére való esküvés”-ről tudatos szervezésre vall. Az ajánlásában azt hangsúlyozza, hogy a „szabadságnak keresésének színe alatt. máris volt szabadságunk elrontatik.”⁴⁹¹

Nyugodt körülmények között Rákóczi alapos vizsgálattal tervezte elrendezni a turóci követek akcióját. A Szenátus kancellárja, Sennyey István az indulatok elszabadulás előtt javasolt törvényes vizsgálatot. A fejedelmi trón előtt, levelük felolvasása után is igazukhoz ragaszkodó követek vádjaival szemben Rákóczi elégtételt kívánt a konföderáció megsértéséért, a gyűlés hallgatott, Rákóczi fájdalmas és felháborodott szavakkal távozni készült, de hívei visszatartották. Kitört a vihar, Rakovszky meghalt, Okolicsányi véresen menekült. Az ország gyűlés tábora körül őrszolgálatot teljesítő udvari hadak és francia gránátosok között szétfutott a hír, hogy a fejedelmet megölték s néhány vármegye a császárhoz akar állni, s a katonák az ország sátorához rohantak. Okolicsányi alispánt kivallatták, majd kivégezték, Turóc vármegye zászlóját megtépték, pecsétjét összetörték, a vármegye gyanúba került tagjait, Révay Ferenc főispánnal együtt letartóztatták.⁴⁹² A vármegye 1707 november 26-i jegyzőkönyve szerint az akció Okolicsányi és Rakovszky magányos kezdeményezése volt, a vármegye tagjai nem tudtak róla.

A szemtanúk és a kortársak különbözően, sokszor egymásnak ellentmondóan írják le a döntő mozzanatokot. Összehasonlító kritikái vizsgálatuk külön tanulmányt igényel, csupán néhány lényeges eltérést ismertethetünk. Amit a bártfai követek naplója a Turóc vármegye nevében szétküldött körlevélből idéz,⁴⁹³ azt Louis Lemaire (1664?–?) hadmérnök leírása a versaillesi udvarnak 1710 augusztusában benyújtott Relation lapjain már mint a két követ és Rákóczi párbeszédét adja elő: „A két

⁴⁹¹ Stepney bizonytalannak tartja a hírt, de hangsúlyozza a vármegyék és a katonaság elégedetlenségének tudatában tagadta meg a császári udvar a béketárgyalásokat. Haga, 1707 január 11. AR III/III 300-301. Okolicsányi Pál jelentéséről: Bártfai napló, 278.

⁴⁹² Révay a fogságban meghalt, Okolicsányi Pál egy év után visszanyerte szabadságát. Platthy Sándor letartóztatásának oka nem világos, Ónodon, 1707 június 27-én kelt levelében köszönetet mond, hogy a halál torkából és a tömlőcből Rákóczi megmentette. MTA Könyvtár Kéziratár Másolatok 20. doboz.

⁴⁹³ „a császár idejében lehetett recurrálni és instálni a császár előtt: most pedig instanciának semmi helye nincsen.” Rákóczi Tükör, II, 291. A vád alaptalan, a fennmaradt vármegyei levelek és fejedelmi válaszok sokasága bizonyítja. Valószínűleg az az alapja, hogy Rákóczi költségkímélés címén is ahelyett, hogy a vármegyék követeikkel keressék fel udvarát, minden vármegyéből két állandó képviselőt kívánt udvarában tartani személyes képviselőként.

követ közül az első elmondta, hogy még a Habsburg-ház zsarnoki uralma idején is joguk volt ellenszegülni minden újításnak, ami az ország törvényébe ütközött.⁴⁹⁴

Rákóczi beszédét a kortársak különböző változatban írták le. Márki Sándor ezekből állított össze egy negyedik változatot.⁴⁹⁵ Megoszlik a naplótírók véleménye atekitetben is, hogy a két turóci követet ki és hogyan támadta meg. A névtelen napló szerint Bercsényi „nagy haraggal” kardot rántott és a vármegyei notariust megsebesítette, Károlyi hasonlóan nagy haraggal ugyancsak a notariust sebezte meg.⁴⁹⁶ Beniczky Gáspár, a fejedelem magántitkára, „protokollfőnöke”, aki valószínűleg hivatali kötelességből vezette naplóját, csak annyit említ, hogy „az egész ország felzendült ellenek, felkiáltottak, hogy megöljék őket[...]. Amint is mindenkinek szeme láttára Rakovszky Menyhértet ott az ország sátorában összevagdalták, lábainál fogva kivonták, és a sátoron kívül megölték. Okolicsányi Kristóf pedig az ország sátorbul kiugorván, a sátor mellett összevagdaltatott ugyan, de akkor meg nem öltett.” Egy ismeretlen követ latin Diáriumában azt írja, hogy a „rendek” miután Rákóczit fejedelmi székébe visszaültették „egy hangon kiáltották, hogy inkább vesszen el egy ember a nép javáért, mintsem hogy az ország fej nélkül, vezér nélkül maradván az örök szolgaság veszedelmeibe, útvesztőjébe (labyrinthusába) hulljon; miért is elvégezték, hogy Turóc vármegye alispánja, Okolicsányi Kristóf és Rakovszky Menyhért legyenek halál fiai. Amit mondtak, ott helyben megis cselekedték; szörnyű kavarodás támadt, kelevézzel és karddal hadonászva rontottak rájuk, kiüzték ország sátorából, s üldözték, vágták, aprították őket, amikor Rakovszky alig egy kőhajításnyira a sátortól földre rogyott, sok sebből vérezve és haldokolva, s amikor a generális úr káplánja odafutott, hogy mint amaz kérte, feloldozza, az ő kezei között kilehelte lelkét.” A leginkább részletes Bártfai napló írója, Péchy Ádám, a város jegyzője és országgyűlési követe szerint a katonaság támadt a követekre. Mialatt Bercsényi a távozni készülő fejedelmet tartóztatta, „Azalatt a sok körül belül álló fegyveres nép, reméltelen, nagy villámlásával kivont szablyáknak nekirohanván az adstáló feljebb említett nemes Turóc vármegye embereinek, úgymint viceispányának Okolicsányi Kristófnak, és táblabéli asszeszorának, Rakovszky Menyhértnek – kik is szaladásra vévén magokat, de nem használván semmit.”⁴⁹⁷

A szóbeszédék historikusát, Cserei Mihályt azért érdemes felütnünk, mert mulatságos példája, milyen gyorsan és hogyan jutott el a hír Brassóba. Szerinte a levelet nemcsak Turóc vármegye követei írtak, hanem más vármegyék követeivel

⁴⁹⁴ Lemaire: In Rákóczi Tükör, II. 226.

⁴⁹⁵ Márki: 1909, II. k. 24-25.

⁴⁹⁶ Rákóczi Tükör, II, 274-275,

⁴⁹⁷ Rákóczi Tükör, II 307-308. 291-292.

együtt adtak be supplikációt Rákóczinak, kérvén békéljen meg a császárral, mert ha tovább háborúskodik, az egész ország elpusztul, hiszen az adó felülmúlja a császár idejében szedett összeget. Bercsényi leárusította őket és nemcsak ő rántott kardot hanem „maga is Rákóczi” és „hallatlan pogány kegyetlenkedéssel a jó tanácsadó ártatlan embereket ott felmészárolák.”⁴⁹⁸

Lamaire hadmérnök leírásában ugyancsak sok a mese. Miután Rákóczi helyére visszaült „...Bercsényi emelkedett szólásra. Azzal vádolta a turóci követeket, hogy a császár szolgálatában állnak, amit ő már régen tud, s azt is tudja, hogy több más megyét is a maguk pártjára akartak vonni, mert jó bizonyítékok is vannak a kezekben e titkos összeesküvésről. A követek kérték, hogy tisztázhassák magukat a vádak alól, de Bercsényi gróf többet nem szólt, hanem cselekvésre határozta el magát; kirántotta a kardját, és lesújtott az egyik követre, Károlyi tábornok is társul szegődött a vérszomjas támadásban. A sebesültet ki akarták vinni a sátorból, ahol a diétát tartották, de útközben a jelenlévők felkoncolták. A másik követ azt hitte, hogy futásban kereshet menedéket a dühnek ez embertelen kitörése elől, de hiábavaló volt igyekezete: a fejedelem egy testőre elfogta, agyba-főbe verte és visszaterelte a sátor elé, ahol Bercsényi nemesurai olyannyira összekaszabolták, hogy félig holtan rogyott a földre.” Majd hatáskeltően leírja, hogy az ifjú Bercsényi miként döfte kartját az első meggyilkolt követ testébe „az apa kegyetlensége immár nem páratlan, hiszen fiában méltó utódra lett.”⁴⁹⁹ Lamaire a magyarokat nem sokra tartotta, Bercsényit pedig egyenesen gyűlölte. Szövege mégis figyelemreméltó, mert elfogultsága rokonságot mutat Vetési hamisított leírásával.

Forgách Simon generális az országgyűlés ideje alatt már fogságban volt, Ónodon felesége és fia instanciáztak érdekében. Esetleg tőlük értesülhetett, hogy mi történt. Emlékiratait lengyelországi emigrációjában írta, s a történetekbe beleszőtte a vármegyei követeket felkoncolással fenyegető katonaság dühödt lázadását is. „Bercsényi tüstént kardot rántott, és [...] Rakovszkyt ledöfte, Károlyi pedig a másik követet, a megye alispánját: mindketten súlyos sebükkel is menekülni akartak, de a testőrségbeli katonák, akik körülvették az országgyűlés színhelyét, Rakovszkyt nyomban megölték, s Okolicsányin újabb halálos sebet ütöttek. A katonák azon melegében berontottak abba a sátorba, amelyben az országgyűlés összeült, s fel akarták koncolni a követeket egytől egyig, a főrangúak azonban

⁴⁹⁸ Cserei Mihály: Erdély története (1661-1711). A Cserey életrajzot, a jegyzeteket, mutatókat írta Bánkúti Imre. Bp. 1983, 385-360.

⁴⁹⁹ Rákóczi Tükör II. 227-228. Szávai Nándor fordítása. Lamaire portréját Köpeczi Béla írta meg a Relation bevezetőjében 157-158. Beszámolója a marosvásárhelyi országgyűlésről: Köpeczi Béla: A fejedelmi beiktatás francia szemmel. In: Az élő Rákóczi (X) 300 esztendeje foglalta el Erdély fejedelmi székét II Rákóczi Ferenc. Kiadja: Muzsnay Árpád. Szatmárnémeti, 2007.

visszatartották a fejedelmet, s kérlelték: ne engedje a nemes urakat megölni; végül a fejedelem feltartóztatta a dühödt katonákat, de a testőrtisztek maguk is csak igen nehezen tudták visszatartani őket, és Isten volt az, aki végül is csodálatosképpen megmentette az egész nemességet.”

Összevetésünkéből egy sereg kérdés következik. Rákóczi Emlékirataiban magát hibáztatja és a két követ halálát Bercsényi és Károlyi tettének tulajdonítja. Ezzel szemben több forrást összevetve jogos a kérdés. Kik marasztalhatók el a két követ megölése, vagy halálos megsebesítése miatt? Rákóczi? Bercsényi? Károlyi? A katonaság? A testőrség? A nemesség? Vagy a rendek kollektíve döntöttek és rögtönítélő bíróságként működött az országos gyülekezet? Ha meggondoljuk, hogy az önbíráskodást kemény szigorral tiltó fejedelem, ezúttal nem indított vizsgálatot, ki a felelős a követek halálra sebesítéséért. Növeli a kérdéseket, hogy az ismert közvetlen források szerint sem Bercsényi, sem Károlyi nem említi, hogy része lett volna a követek elnémításában úgy, ahogy Rákóczi Emlékirataiban olvasható.⁵⁰⁰ Az ellentmondásokat csak feltevésekkel próbálhatjuk feloldani.

Az országgyűlési tárgyalásokon a fejedelem mögött az előző hónapok feszített munkatempója volt. Tudott a vármegyei szervezkedésről, de úgy vélte leszerelték. Turóc vármegye köveit pedig szabályos vizsgálaton kívánta felelősségre vonni, főleg a Memoriale miatt. A rézpénz ügyében zajló viták izgatott, feszült légkört teremtettek. A katonaság képviselői új radikális hangot ütöttek meg. Rákóczi kérdéseit az országgyűlés nem értette, ezért hallgattak. A hallgatást a fejedelem értette félre. Lemondása szokatlan és váratlan esemény volt. Kitért a pánik, a tömeghisztéria és a katonaság követei, a „fegyveres nép” ítélkezett. Arról maga is ír, hogy a indulatok kirobbanása pillanatában már másra nem gondolt, minthogy „megakadályozzam ezt a rendellenességet.” Nyilvánvaló Rákóczi lélekjelenlétén múltott, hogy nem következett be szakadás, vérfürdő, anarchia. A mögötte álló tisztekkel küldött parancsot udvari hadainak, nehogy a túróciaknak ártsanak. Az sebesült Okolicsányi Kristófot a hadbíró Kajali Pál elnökletével hallgatták ki, és ítélték halálra. Szüleitől búcsúzó levelében, amelyet Ács Mihály lelkésznek mondott tollba, megemlékezik róla, hogy a fejedelem védte meg a katonák dühösségétől. „Hiba volt, hogy olyan hevesen beszéltem” – vállalta magára a felelősséget Rákóczi. Nem akarta tovább feszíteni a húrt, a vármegyék és a katonaság között, Bercsényi és Károlyi kezdeményezését, kardrántását kiemelve a két vezető személyével mintegy legalizálta a túróci követek büntetését. Következő intézkedései arra vallanak, hogy nem akart büntetni, a vármegyéket igyekszik megnyugtatni

⁵⁰⁰ Károlyi naplója: Június 6. „Turóc megye követeinek árulása” Június 7. Turóc megye eltörlése, Június 8. „Okolicsányi Kristóf examináltatik” Június 9. „Hóhér által Okolicsányinak feje vértetik.” Szalay László: Gróf Károlyi Sándor önéletírása. I. k. 19.

és szorosabban a Magyar Konföderációhoz kötni. Okolicsányi Pált, az egész történet legnagyobb vesztesét, mert egyetlen fiát siratta, letartóztatta, majd egy év múlva a császári udvar kérésére szabadon engedte.

Az országgyűlés a június 6-át követő napokban megszavazta a rozsnjó szenatusi ülésen eldöntött és azóta alaposan kidolgozott reformokat. Heves viták után érvényesült az eredeti szándék, hogy szegény és gazdag, nemes és jobbágy egyaránt adózzék. Az országgyűlési törvény 6. végzése szögezi le az általános közteherviselés követelményét. Az alapelvet Rákóczi már korábban megfogalmazta: szabadságharcuk mind gazdagnak, mind szegénynek és akármely rendbeli országrendeinek egyenlő boldogulására és hasznára szolgál. Terhét is közerővel, közfáradsággal, vagyis közösen kell viselni. Adó nélkül az ország nem lehet, s amint előzetesen Plathy, Bulyovszky, Spáczay és kajali kifejtették az egész adórendszert gyökeresen át kell alakítani. Elvetették a portát, a paraszti adózás évszázados adóegységét. Az adó alapja a jövedelem lett. Az adót a jövedelmek alap egységei, a dikák után kellett fizetni. Az Instructió 35 pontban foglalta össze az adóalap kialakításának szempontjait.⁵⁰¹ Minden nemes főúr, egyházi személy, városi lakos és mesterember köteles volt alávetnie magát a vármegyénként és városonként kiküldött dikátorok összeírásának. Nem kivétel sem a fejedelem, sem a főtisztok, sem a főpapok. A harmincöt pontból álló alapos utasítás figyelmezteti a dikátorokat, hogy a zselléreket, szolgálkat se hagyják ki. A közrend – a parasztság – egy dikát kitevő jószága után mentességet kap, de személyenként is egy dikának megfelelő értéket kell fizetnie. A katonák hozzátartozóit úgy dikálták, mint a nemeseket, személyük mentes maradt. Ugyanilyen sokrétű körütekintéssel vették számba az adóalapul szolgáló jövedelmeket vagy hasznot hozó javakat. A vetéseknél például nem tettek különbséget a földtulajdon viszonyok között: „akár kúria, akár templom után való, akár ortvány (irtvány), akár puszta, és akármi módon nevezhetnék is, egyaránt menjen be a dikációkba úgy, akármely szőlőben termett borok is.” A szőlőtermő vidékeket a bor minősége szerint négy osztályba sorozták, az „első főklasszisba...a tokaji tájon lévő szőlőket” vették. Általában az összeíróknak kiadott utasítás korszerű gazdaságpolitikát fejez ki. Egységbe próbálja foglalni a Magyar Konföderáció uralma alá került egész területet. Számba veszi a legkülönbözőbb jövedelmi forrásokat és foglalkozásokat. Külön rovatban tüntetik fel a földesúri vagy városi, községi tulajdonban lévő üzemeket mint a malmok, serfőzők, különböző officinák. Megadóztatják a bérbeadott uradalom, helyi vám, mészárszék, stb, után kapott bérleti összeget. Az instrukció igyekezett kiküszöbölni a különböző területeken használatos eltérő mértékegységekből adódó egyenlenségeket. Vagyis

⁵⁰¹ Instructio dicatorum ex generali regni conventu ad oppidum Ónod celebrato exmissiorum, MNL-OL G-28 V. 2. d. A nógrádi dicátorok példányából Kiadta Takács: 1942. 136-140.

kísérletet tettek az egységes mértékrendszer kialakítására, amit Franciaországban majd a forradalom vív ki. A jövedelemadó alapjául szolgáló, körültekintően megszervezett dicális összeírás más forrásokkal is egybevágó képet ad az ország eltérő gazdasági helyzetéről, a leggazdagabb vármegyék: Zemplén, Sáros, Gömör, Szatmár, Nógrád.⁵⁰² Az országgyűlési törvény elvben és gyakorlatban megszüntette a nemesség adómentességi kiváltságát, s ez akkor is történelmi jelentőségű, ha nagy volt is az ellenállás és sok visszaélés történt.⁵⁰³

Az ónodi országgyűlés adóreformját kidolgozók átlátták, hogy az új adórendszer csak úgy működik, ha független a pénz értékének romlásától. Rákóczi is felismerte, hogy az árak emelkedése nem pillanatnyi jelenség csupán, hanem immáron évszázados tendencia. Devalváltak a rézpénzt. A libertás leértékelése 60%-os, vagy valamivel több volt. Az országgyűlés három törvényt hozott értékének megőrzéséről: összesen két millió kétszázézer különböző címletű rézpénz lehet forgalomban, a hamisítás ellen ezeket lepecsételéssel, a Boldogasszony kicsinyített képével jelölték meg. Törvény biztosította, hogy rézpénzzel lehet adósságot fizetni, birtokot kiváltani és mindennemű árút vásárolni. Mivel a rézpénz mennyiségét visszafogták, az ezüstpénz forgalma növekedésére is számítottak. A rézpolturások felügyelésére minden vármegyében, városban és mezővárosban hites vigyázó embereket állítottak.

Az adórendszerrel és a rézpénz stabilizálásának szándékával összefüggésben tekintették át a kereskedelmi forgalmat. Feloldották a kereskedelmi monopóliumokat. Felemelték a külföldi kereskedők által behozott árúk vámját, úgy, hogy azt arany és ezüstpénzben szedtek. A hitelek kiegyenlítése rézpénzzel is történhet.

⁵⁰² Alapos elemző feldolgozása, részletes kimutatásokkal és az Instructió közlésével: H. Kiss István: Az 1707. évi Rákóczi féle dicális conscriptio. Rákóczi tanulmányok, 1980. „A nemesség pénzbeli adóterhe tehát nagyobb volt, mint a többi társadalmi rétegé” Kovács Ágnes: 2003. 57.

⁵⁰³ Rákóczi Terebesről, 1707 szeptember 15-én keltezett rendelete szerint kifejti, hogy „némany nemes vármegyék tagjai, kik az előbbeni időkben időkben magokat mindenféle cotributioktul elvonni és kémélleni megszokván, most is csak a szegény parasztság nyakában, égbe kiáltó véteknem nem tartván az nyomorultnak megnyomoréttatását, kívánnják vetni” az ónodi gyűlésről kiadott intimántiókat nem értették meg, nem publikálták, ellenkezően magyarázták, „hogy az egész terhet a szegénység nyakába hajtsák” ezért ismét világosan kijelenti, hogy a kenyér, hús és egyéb naturálébeli subsidiumot a nemesség dicájuk szerint a parasztsággal együtt köteles szolgáltatni. Nógrád Vármegye Levéltára (NVLt.) Nagy iván másolatai 1707, 44. Külön megárazatot kívánt az egyházi személyek adózása. Rákóczi Sárospatakról 1707. szeptember 26-án kelt rendeletében megerősíti, hogy a papok, lelkészek, „az Egyházi Rendek ... személyekben nemeseknek tartatnak” személyek után miként a nemesek „nem dicáltatnak (Instr. 6. pont.), a különgazdaságuk, szőlőjük után viszont kötelesek adót fizetni. Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága. Sepsiszentgyörgy (S. Á. L.) Székely nemzeti Múzeum Kézirattára, 24/867 (Szerényi József ajándéka.)

Európa-szerte általános törekvés ebben az időben, hogy az adó érje el az ingatlan értékének változásait és kövesse a társadalom gazdasági tevékenységének sokféleségét. Az ónodi országgyűlés korának legmodernebb szisztémája szerint vetette ki az adót hatalma alá került országrészre úgy, hogy a gazdaság más területeit is igyekeztek összehangolni az adózók fizetőképességének növelésével. A Magyar Konföderáció új adórendszere túlmutat Lipót császár adópolitikáján, amely megtartotta a portális adószisztémát, majd központilag kirótt milliós összegeket vetett az országra, s közben kereskedelmi monopóliumaival, az árú forgalom megadóztatásával akadályozta, hogy az adóköteles lakosság folyamatosan bevételhez juthasson. Az ónodi országgyűlés adórendszere főleg a kereskedelmi, áruértékesítői tevékenységre, a lakosság jövedelmére épült. Éppen ezért a kereskedelem állami monopóliumát az adózás bevezetésével egyidőben Rákóczi feloldotta. A korabeli Európában az adórendszer modern voltát az határozta meg, hogy mennyiben sikerül a társadalom egészért és a jövedelmi források minél mélyebb rétegeit elérni. Az ónodi országgyűlésen elfogadott adószisztéma Közép – Európa keleti régióinak viszonyai között, korszerű úttörő kísérletnek számított.⁵⁰⁴ Bevezetéséhez időre lett volna szükség. vagyis hosszútávra építkeztek. A Habsburg Birodalom szempontjából sem érdektelen, ha a békekötésben ezt a rendszert átveszik. A gazdasági döntések hatékonyabb végrehajtása érdekében átszervezték a Consilium Oeconomicumot és a pontos pénzkezelést, pénzügyi fegyelmet és ügymenetet segítő instructióval látták el. Szerves részét alkotja a gazdasági reformnak az államkincstár évi elszámolási kötelezettsége.⁵⁰⁵

A dikák összeírására két hónapot számítottak, s addig is – hogy a hadak fizetése ne válasson magára – félmillió forintot vetettek gyorssegélyként a lakosságra oly módon, hogy abból ötvenezer forintot a szabad királyi városoknak kellett fizetniük.

A katonaság statusának rendezésére törvénybe iktatták a hadiszabályzatot, a Regulamentum Universalét. Hosszú és alapos munkával kidolgozott Regulamentum a szolgálati szabályzat és haditörvénytár biztosítja, hogy a hadsereg ezentúl külön testület, saját jogrendszerrel, belső törvényekkel.⁵⁰⁶ Rendezték a különböző kiváltságos fegyvert viselő csoportok helyzetét. Erre vall, hogy törvénybe iktatták Gönc korábban adományozott hajdúvárosi kiváltságát. Mégpedig oly módon szentesítette ezt az országgyűlés 24. artikulusa, „hogy az odavaló örökös és zálogos földesuraknak, valami károk s praejudiciumok ne következzenek, megegyeztünk és

⁵⁰⁴ R. Várkonyi: 1989. I. k. 221.

⁵⁰⁵ Takáts: 1946. 260-265. Heckenast: 1953. 92.

⁵⁰⁶ Zachar József: A magyarországi hadügy jogi keretei 1648-1848. Hadtörténelmi Közlemények 108 (1995).

elvégeztük”, hogy a fejedelem „az ő jussokat való megelégtetésében módot találjon és teljes satisfactiót [elégtételt] adhasson számukra”. A kártalanításról annyit tudunk, hogy Gönc zálogbirtokosa, a Csáky család számára Rákóczi évi ezernyolcszáz forintot utalt ki az „ország jövedelméből.” Nagy jelentőségű elv érvényesült, hacsak első, kezdeti lépéseiben is: a hajdúszabadság nem egyéni földesúri szándékból, hanem országos szinten, az állam rendeletére, a nemesség beleegyezésével jött létre, mégpedig az érintett földesurak állami kártalanítása útján. Mindazonáltal jogos a kétely, hogy miként következethetünk Gönc egyedi esetéből országos méretű intézkedés előkészületeire. A gazdasági gondok sűrűjében, mikor a háború elemi szükségleteire sincs pénz, miként vállalhatja az új magyar állam a földesurak kártalanításának nem kis terhét? Alapvető feltétele ennek az új, korszerű alapokra fektetett adózás lett volna, amelyet – korabeli szóhasználatban – közteherviselésnek, vagyis a közös teherviselésnek neveztek a kortársak. Valószínű, hogy a fegyvert fogott jobbágy státusúak és családjuk személyi szabadságát Rákóczi a földesurak kárpótlásával kívánta rendezni ennek anyagi fedezetét megteremtteni azonban csak a gazdasági reformokkal remélhették.

Háborús viszonyok között a katonaság egészségügyi ellátása érdekében hozott döntést ma különös elismeréssel értékelhetjük. A Konföderációhoz hűtlenné lett főurak és nemesek elkobzott birtokaiból országos ispotály alapot hoztak létre. Jövedelmét „a nyomorúságra és gyámoltalanságra jutott, és Országunk szolgálatára alkalmatlanná tett vitézeinek és az olyaténok Özvegyeinek és Árváinak” ellátására fordították. Rákóczi alapítványt létesített és helységeket rendelt a sebesültek rokkantak számára.⁵⁰⁷

Megkezdték az igazságügy reformját. Az újabb kutatók szerint Rákóczinak a törvényességet szorgalmazó következetes munkája nyomán a szabadságharc első hónapjai után már viszonylagos törvényesség érvényesült, és a hadbírói szervezet az első hónapoktól kezdve működött, a valóságos viszonyok tömegével hozták létre a bírósági ügyeket. A katonai igazságszolgáltatást szabályozó Regulamentum Universale létrehozta hadbírák mellett az esküdtszéket, a generális hadibíróság és a főhadbírói szervezetét.⁵⁰⁸ A polgári jogszolgáltatás rendezése érdekében kialakították a Magyar Konföderáció legfelső igazságszolgáltató szervét, az ítélőtáblát. Elnökének Szirmay Andrást nevezte ki Rákóczi.

⁵⁰⁷ Áldásy: 1895. 730-731. Articulus XI. tc. Takáts László: A Rákóczi-szabadságharc egészségügye. Kandidátusi disszertáció. Bp. 1972. Takáts László: Hadigondozás a Rákóczi-szabadságharc idején. Honvédtorvos, XXIII (1971) 290-304.

⁵⁰⁸ Elek Balázs: Büntető eljárás a Rákóczi-szabadságharc idején. A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. 2003. 194-195. Érvényesítéséhez ismét idő kellett. Kassa Rákóczinak 1707. április 17-én keltezt levelében ragaszkodik hozzá, hogy a kihágásokat elkövetett hajdúk felett a város bíraskodhassék. MNL-OL G-19 RSzht II. /2 fol 47-48.

Végül az országgyűlés folytatta a Szécsényben törvénybeiktatott vallási törvényeket érvényesítő munkát. Bizottságokat küldött ki, hogy ellenőrizzék hogyan hajtották végre a szabad vallásgyakorlatról és a templomok elosztásáról hozott törvényeket, érvényesülhet-e akadálytalanul a jobbágyok lelkiismereti szabadsága. /A vallásügyi törvények végrehajtását vizsgáló bizottságnak ügyelnie kell, hogy a lakosok között „a jü harmónia és az atyafiuságos szeretet „ érvényesüljön. A harangozás és a temetés mindenütt közös legyen. Az ispotályokba mindenütt sine discrimine religionis accomondaltassanak a koldusok „ és a sebesült katonák. /⁹⁹

Az ónodi országgyűlés intézkedései az államgazdaság, államigazgatás különböző területein fogaskerékszerűen illeszkednek egymáshoz és olyasmit szolgáltak, amit mai kifejezéssel „modernizációnak” neveznek. Az újabb elemzések hangsúlyozzák, hogy a modernizáció nem egyszerűen a gazdaság függvénye, hanem „gondolkozási attitűd”, a szellemi és anyagi erőforrások minél teljesebb kreatívabb igénybevételére módszert, találékonyságot, alkalmazást jelent.

Jókora késéssel, június 20-án érkeztek meg az országgyűlésre az Erdélyi Fejedelemség követei. Gróf Mikes Mihály és báró Kemény Simon főkövetek vezetésével jött küldöttség különlegesen ünnepélyes fogadtatásban részesült. „Ónodrul egészen a Sajó hídjáig” két lobogós székely sereg, és karabélyosok a táborra bekísérték. Fogadásukat a legnagyobb reprezentáció tette különlegesen ünnepélyessé. A két ország konföderációját törvénnyel erősítették meg.

Eközben tovább folytak a lengyel–magyar-orosz tárgyalások. Rákóczit várták a lengyel trónra, s a cár elfogadta a fejedelem feltételét: a rácokat a császáriak oldaláról a Magyar Konföderáció mellé állítja. Rákóczi teljes autonómiát, és az országgyűléseken a részvételi jogot ígért a „ vitéz rác nemzetnek.”¹⁰⁰

A turóci követek tragédiája után Rákóczi összehívta a Szenátust és feltette a kérdést: vajon a véres események után kimondhatják az interregnumot, ahogyan azt Rozsnyón elhatározták? Június 13-án „publica sessióban „ a téli kvartély a lovak ellátását elosztó és a dikátorok kötelességét meghatározó farsztó tárgyalások után Rákóczi előterjesztette: Magyarország szabadsága érdekében szükséges, „hogy a konföderált statusok az austriai ház s József királyságának abrenunciatiót tegye-

⁹⁹ MNL-OL P 1848 Fanda et Nefanda 19. tétel fol 166. A szécsényi országgyűlés vallásügyi törvényének végrehajtása, érvényesítés körül sok a nehézség. Eperjesen például nem sikerült elrendezni az evangélikusok és reformátusok közötti ellentétet. Eperjes levele Rákóczinak 1706 április 8. MNL-OL G-19. Rszhlt. 11/2. fol 38-39.

¹⁰⁰ Benda Kálmán: Magyar-rác együttműködési törekvések a Rákóczi-szabadságharc idején In: Rákóczi Tanulmányok, 1980. 141-157. R. Várkonyi Ágnes: A „rác nemzet” és a közép-európai konföderáció II. Rákóczi Ferenc politikájában. In: A tudós tanár. Tanulmányk. a 60 éves Gebei Sándor professzor tiszteletére. Szerk: Besze Tibor, Miskei Antal. Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos közleményei. Új sorozat XXXIV. k. Eger 2007. 105-126.

nek.” A javaslatához Bercsényi bővebb beszéddel szolt hozzá. Kifejtette, hogy valójában már Szécsényben megtörtént, kinyilvánítása elkerülhetetlen, mert csakis mint független ország köthetnek szövetséget más királyokkal és számíthatnak rá, hogy befoglalják az országot az európai békeszerződésbe.⁵¹¹ Az országgyűlés kijelentette, hogy Habsburg-ház az országot nem birtokolja örökös jogon, érvénytelennek nyilvánította az 1687. évi országgyűlés törvényét, mert az alkotmány átalakítására erőszakkal, megfélemlítéssel szorították rá a rendeket. A félrevezetéssel hozott törvények a kor jogi felfogása szerint nem léphetnek érvénybe. József örökös jogon elnyert királyi hatalmát nem fogadják el. Történeti és jogi érveléssel a természeti törvényre és államelméleti alapelvekre hivatkozva mondták ki, hogy az örökösséggel tróntfoglaló „József nekünk nem királyunk [...] országunkat király nélkül mondjuk lenni.” A dicsőséges Szent István és II. András király törvényei alapján alkotmányos jogukkal élve nyilvánítják ki, hogy Magyarország független állam, s az országban „interregnum” van.⁵¹²

Az uralkodói jogok gyakorlásával az új király megválasztásáig az országgyűlés Rákóczit ruházta fel. Gondoltak rá, hogy a Konföderáció pecsét feliratát átalakítják, ezt azonban Rákóczi elvetette.⁵¹³ Az állam központi tanácsadó szervezete, változatlanul a Szenatus maradt, némi személyi változással. Elnöke, Bercsényi Miklós tekintettel Rákóczi erdélyi fejedelmi és várható lengyel királyi méltóságából következő távollétére, elnyerte a fejedelmi helytartó méltóságot.

Az interregnum kinyilvánítását 1705 tavasza óta többször tervbe vették, a külföldi megfigyelők folyamatosan várták.⁵¹⁴ A döntés az erdélyi nyilatkozathoz képest is kicsit megkésett, de körültekintően előkészítették. A Magyar Konföderáció alkotmányos felfogásából következett, halaszthatatlanná a garanciális békéhez, az universalis békébe foglalásához, a nemzetközi szerződéshez elengedhetetlen állami integritás megteremtése tette halaszthatatlanná. Az állami integritás nemzetközi biztosítékának elemi feltételének tekintették. Európát az „Universis Orbis Christiani...” kezdetű kiáltvány tájékoztatta. „Ad perpetuam rei memoriam” hangsúlyozta, hogy utódaik boldogabb jövője érdekében készek voltak a béketárgyalásokra, de az Ausztriai Ház nyugalmat biztosító béke helyett csalárd módon a régi zsarnoki uralmat akarja visszaállítani, ezt bizonyítják a megszakad béketár-

⁵¹¹ Rákóczi Tár II. 299.

⁵¹² RMK I. 1735, II. 2280, 2317/b.

⁵¹³ Áldásy: 1895, 929. Orgona Angelika: Kuruc pecsétek és pecsétnyomók. In: A Rákóczi szabadságharc és Közép-Európa. I. 2003, 212.

⁵¹⁴ Rákóczi eredeti, de el nem mondott javaslatát a szécsényi országgyűlésre Benda Kálmán tárta fel. Ráday-iratok I. 333-345. R. Várkonyi Ágnes: Király-viták In: Rendhagyó országgyűlés Szécsényben. Szécsény 1975. Legutóbb: Kovács Ágnes: Társadalmi célok társadalmi támogatottság. In: Az államiség megvédése. 49.

gyalások és Konföderációjuk szent kötelékének megbontására Turóc vármegye felbérése. Ezért hozták meg a következő törvényt, s a kiáltvány idézi a trónfosztásról a 2. törvénycikket. Végül magyar történelmi példákra hivatkozva reményüket fejezik ki, hogy a külföld támogatta döntésüket. Elszántak, hogy Portugália, Helvécia, Hollandia példáját követve kivívják szabadságukat.⁵¹⁵

A törvényt június 22-én pecsételték le, s Rákóczi beszédjével, ünnepélyes ceremóniával, Te Deum Laudamus celebrálásával a diétát befejezték. De a döntések érvényesítéséről, országos ügyekről Rákóczi még a Szenatussal és Bercsényivel még napokig tárgyalt Ónodon.

A lengyel követség érkezését már másnap jelezték. A sajó-körömi mezőn, az ország sátorában a Magyar Konföderáció fejedeleme fogadta a lengyel küldöttséget – a Sandomiri Konföderáció képviselőjében Michael Wolińskit, s feleségét, Sieniewskát, a nagyhetmán feleségét, a litvániai marschalt és más lengyel urakat. Az ünnepélyes fogadáson és zenés banketten részt vett Bercsényi fejedelmi heyltartó, Des Alleurs márki, francia követ, a Szenatus és több tiszt.⁵¹⁶

Az érdemi tárgyalásról a Péter cárhoz küldött követe, Nedeczky Sándor Ónodon július 1–3 keltezett fejedelmi utasításból következtethetünk. Részletesen elemzi a térség katonai politikai viszonyait, számba veszi a spanyol örökösödési háború és a lengyelországi hadi helyzet esélyeit, s a lehető megoldásokat. Mérlegeli a lengyel királyválasztás elhalasztását addig, amíg megerősödik a lengyel-magyar-erdélyi szövetség, rendbe teszi Magyarország és Erdély dolgait. El kell érniük Franciaországnál, hogy Lengyelország, Oroszország, Magyarország és Erdély nélkül nem tárgyalnak az európai békéről, s a bajor választófejedelmet, vagy mást segítenek a magyar trónra. Ismerteti a lengyel trón elfoglalásának feltételeit és a magára nézve kötelező körülményeket. Visszatérő kívánsága az a magyar politikában is alapvető vezérelve, hogy az általános békébe Lengyelországot, Magyarországot és Erdélyt is bevonják. Az egész instrukcióban s ennek megfelelően nyilván az ónodi lengyel tárgyalásban érvényesül Rákóczinak az a már 1705-ben is világosan megfogalmazott követelménye, hogy a térség országainak szövetsége nemcsak az európai hatalmi egyensúly tényezője lehet, hanem a nagyhatalmak hódító igényeivel szemben is védelmet nyújt. Különben Magyarországot ellenségek veszik körül és Lengyelországot fosztják. Az ónodi országgyűlés és a Lengyelország kapcsolatát, mintegy a térség közös problémáit

⁵¹⁵ Jelezve nyomatott példányait és francia fordítását közli: Ráday Pál iratai II. 205-208. Több másolata létezik Európa különböző levéltáraiban és kéziratáraiban., rövid idő alatt eljutott Londonba, Public Record Office (PRO) SP 80/29,

⁵¹⁶ Beniczky Gáspár naplója, június 23-24. A lengyel küldöttség diplomáciai látogatását Ónodon, az ország sátorában érdemes lenne emléktáblával megörökíteni.

bizonyítja, hogy közel egyidőben az ónodi abrenuntiációval Lublinban 1707 július 11-én mondták ki Ágost király trónfosztását, s azt, hogy Leszczyński Szaniszló választása törvénytelen volt. Üres tehát a lengyel trón is.⁵¹⁷

*

I. József császár 1707 augusztus 25-én kelt kiáltványában az ónodi országgyűlést törvénytelennek és semmisnek tekintette. Esterházy Pál nádor a magyar udvari tanáccsal együtt az országnak és a keresztény világnak kiadott kiáltványában az abrenunciációt. Érvénytelennek nyilvánította.⁵¹⁸ Ugyanekkor a császár teljes amnesztiával kövezte ki az Ónodról hűségére vezető utat, s engedett a rendi főméltóságok sürgetésének, húsz év után összehívta Pozsonyba az országgyűlést. A nádor pedig József császár egyetlen és meg sem látogatott magyar országgyűlésére lényegében Rákóczi kívánságait fogalmazta meg.

Az ónodi országgyűlés megakadályozta, hogy 1707-ben amnesztiával befejezzék a szabadságharcot. Igaz, ezzel még három év háborús szenvedéseinek tette ki a lakosságot, de megmentette a férfiakat, hogy az utánpótláshiánnyal küzdő Habsburg kormányzat kivigye őket a spanyol örökösödési háború véres csatateleire. Bebizonyította, az ónodi diéta, hogy a Magyar Konföderációnak volt ereje, tehetsége és bátorsága a rendkívül súlyos válságra általános, átgondolt és korszerű reformokkal válaszolnia. Ha heves belső harcok árán is, de alkalmas döntéseket hozott arra, hogy megnyissák a gazdasági tartalékokat, így az egész államgazdaságot új síkra téríthessék át. Esélyt adtak Franciaországnak, hogy megmeneküljön a teljes összeomlástól, mert további három évig Magyarországon tartottak 20–50 ezer főnyi császári haderőt. Nem sokkal az országgyűlés után megkötötték az orosz szövetséget, és a következő évben megfogalmazták a Franciaország szövetség leveleit az Erdélyi Fejedelemséggel és a Magyar Konföderációval.⁵¹⁹ Európában végigkaszált a pestis, hosszú és kemény telek gyötörték a kimerült, lerongyolódott hadseregeket, az éhező, otthonából kivert lakosságot, ennek ellenére a veszteségekkel sújtott Magyar Konföderációnak sikerült fenntartania Anglia és Hollandia békeközvetítő és garanciát vállaló szándékát az universalis béke küszöbéig. Az

⁵¹⁷ Ráday-iratok II. 227-232. R. Várkonyi Ágnes: Lengyelország és „az európai hatalmi egyensúly” II. Rákóczi Ferenc politikájában. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk.: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs. Bp. Történeti Múzeum. Monumenta Historica Budapestiensis XIV. 334. Reese Werner: Das Ringen um Frieden und Sicherheit in der Entscheidungsjahren der spanischen Erbfolgekriegen 1708-1709. München, 1933.

⁵¹⁸ Haus-Hof- und Staatsarchiv. Hungarica Comititalia 1707-1722. 403. Nyomatott példány uo. Hungarica, Fasc. 192.

⁵¹⁹ A szövegeket XIV. Lajos király javításaival régen ismerteti a szakirodalom. Többszöri közlés után legutóbb: is Köpeczi Béla: A Rákóczi szabadságharc külpolitikája és a francia-bajor kapcsolat. In: Az államiség megvédése 2003. 15-17.

ónodi országgyűlés vezérelvét, hogy Magyarország, Erdély és Lengyelország bekerüljön Európa közös, a spanyol örökösödési háborút lezáró universalis békéjébe, Rákóczi végül sem tudta elérni. A közteherviselés, az úrbéres kötelék megszüntetésének földesúri kárpótlással történő megoldása majd a 19. század viszonyai között 1848-ban valósul meg. A két nagyhatalom pedig Lengyelországot valóban felosztotta, s Közép-Európa keleti régiójában a két nagy birodalom között fekvő országok a 20. században is hatalmas áldozatokkal tovább küzdhettek a túléléért.

A SÁROSPATAKI ORSZÁGGYŰLÉS JELENTŐSÉGE

Előadás Sárospatakon 2008. október 18-án.

Néhány hét és pontosan háromszáz éve, hogy a sárospataki vár lovagtermében megnyílt a Rákóczi szabadságharc harmadik országgyűlése. Sokáig keveset, vagy semmit sem tudtak róla. 1711 után majd egy évszázadig említését is tiltotta a hatalom. Forrásait rejtegették, törvényeit titokban másolgatták. Nem csoda, hogy a tudomány nehezen küzdhetett meg az országos emlékezetvesztés terheivel. Az érdeklődést először az országgyűlésen elítélt és kivégzett Bezerédj Imre brigadéros és társainak története ragadta meg, majd a jobbágy katonáknak szabadságot adó törvénycikk keltett különleges érdeklődést, s jelentőségéről végletes és meddő viták indultak. Méltán állíthatjuk, hogy az ország elfelejtette, mielőtt megismerték volna. Ma azonban a hazai és külföldi kutatásoknak köszönhetően, már ha nem is mindent, de nagyon sokat tudunk róla.

Mégis vajon mit mondhat a 21. század emberének a sárospataki országgyűlés? Minden korszakban feltették az örök kérdést: Mi a történelem? A válasz: a múlt és a jelen párbeszéde. Az országgyűlésen három nagy kérdéskörben hoztak döntéseket. Ezek a gazdaság ellenőrzése, a békekötés minősége és a szegények, kiszolgáltatottak, a katonák jövője, vagyis a szociális kérdések, a névtelen Magyarország jövője. A következő félórában szeretném úgy felidézni az országgyűlés történetét, hogy a múlt és a jelen mérhetetlen távolsága ellenére, három behavazott évszázad ellenére semmit ne veszítsen hiteléből az akkor elhangzott elvek, érvek, elhatározások megszólító ereje.

1708 november 27-december 17 között, amikor az országgyűlés Sárospatakon ülésezett, már öt éve tart a szabadságharc, Európa egyik legerősebb haderejével rendelkező Habsburg Birodalom ellenében. Két és fél esztendő van hátra a szatmári békekötésig. Rákóczi és hívei, ha nagy áldozatok árán is, eddig eredményes választ adtak addigi történelmük páratlan kihívására, hogy milyen legyen Magyarország berendezése az Oszmán Birodalom visszaszorítás után. Miközben kirobbant a spanyol örökösödési és az északi háború. Az erőviszonyok átrendeződéséért, a hatalmi egyensúly megteremtése érdekében 1700 óta fegyverben állt egész Európa.

Visszafoglalták a Királyság és Erdély jelentős területeit, társadalmi érdekegységet teremtettek, létrehozták az államot, a Magyar Konföderációt, kialakítottak

központi intézményeit, a Consilium Aulicumot, majd a Senatust, a Gazdasági Tanácsot, a hadsereg ellátó Commissariatusságot és a Rákóczit erdélyi fejedelmévé, és a szövetkezett magyarok fejedelmévé választották. Elindították az ország megújulását, korszerűsítését, amint a lelkiismereti szabadság, a szabad vallásgyakorlat, a nemesség megadóztatása, a közteherviselés, a szegények és elesettek panasztételi gyakorlata bizonyítja a hadsereg korszerűsítésére, a szabad kereskedelem megvalósítására tett erőfeszítések is jelezték. Megvédték az ország államiságát, az ónodi országgyűlés kinyilvánította, hogy ragaszkodik a választó királyság alkotmányához, I. Józsefet, az örökösödéssel trónra lépett uralkodót nem fogadják el királyuknak. A Magyar Konföderáció, amint a nemzetközi szakirodalom is hangsúlyozza, része lett a nemzetközi erőviszonyokat átrendező küzdelemnek Elvont 20–50 ezer katonát a nyugati francia frontról, A Magyar Konföderáció élt Franciaország anyagi és diplomáciai támogatásával, megkötötte I, Péterrel a varsói szerződést felébresztette Anglia és Hollandia rokonszenvét, és visszhangra talált Rákóczi alapelve, hogy „hazánk szabadságának megnyerésével nemcsak a nemzetnek, hanem az egyetemes Európának is használni akarunk.”

1708-ra azonban európai küzdelem fordulóponthoz érkezett. Kiürült államkasszák, utánpótlási gondok, éhező rongyos katonák és a háború hiénája a pestis. Általános válság bontakozott ki és a harcban álló hatalmak megkezdtek felkészülést a háborút lezáró tárgyalásokra. Ezt a szakaszt intenzív harci cselekmények jellemzik és lázasan működnek a nyílt és titkos diplomáciák. Minden félnek az az érdeke, hogy minél kedvezőbb helyzetből kezdhesse majd a béketárgyalásokat. A Habsburg kormányzat gyorsan le akarta zárni a magyarországi háborút, általános amnesztiát hirdetett. Ugyanakkor katonai diplomáciai offenzívát kezdett. A nyugati frontról újabb csapatokat vont át, dán zsoldosokat fogadott fel, és tárgyalásokat kezdett Péter cárral, hogy bocsásson rendelkezésére haderőt a „magyar rebellió leverésére.” és né írja alá a Rákóczival megkötött szövetséget. Emellett élt a korra jellemző manőverekkel, az ellenfél táborában, amelyeket „az erkölcsi válság okozásának” címe alatt foglalnak össze. (Bezerédi)

Rákóczi és munkatársai ugyancsak érzékelvén megszenvedték az általános válságot, az volt a céljuk, hogy megőrizték elért eredményeiket és az európai általános békébe kapcsolódva nemzetközi közvetítéssel és garanciával biztosítsák az ország államiságát. Számottevő diplomáciai sikereket értek el, belső reformokat hoztak, de 1708 augusztus 3-án Trencsénnél súlyos vereséget szenvedtek. Savoyai Jenő herceg, a császári Haditanács elnöke kijelentette: „Megmondtam a magyarokat fegyverrel és nem tárgyalással kell engedelmességre szorítani.” Az összeomlás azonban nem következett be. A magyar Konföderációt újabb súlyos válság sújtotta, bizalmi gazdasági, katonai válságok. Rákóczi államférfiúi képességei most mutatkoznak meg igazán. Képes volt ebből a súlyos helyzetből kivezetni a Magyar

Konföderációt. Munkatársaival még intenzívebben folytatták eredeti célkitűzésük megvalósítása érdekében a megkezdett munkát.

Ilyen előzmények után hívta össze az országgyűlést. A meghívó jelzi a programot: mindazoknak, melyek édes hazánknak megmaradására, mindpedig hadakozásunk szükségére valók egyenlő szívvel akarattal végezhessek, s elősegítésére jó rendet tehesünk.” Miután a hadsereget és a mezővárosokat is befoglalták a konföderációba hivatalosak az országgyűlésre, a katonaság képviselői is megjelentek. A súlyos hadi helyzet miatt kevesebben, de így is elegen voltak jelen. Részt vettek olyan észak-nyugat magyarországi vármegyék, mint Árva, Liptó és Turóc vármegye. A szenátus tagjai csaknem teljes létszámban, Bercsényi mellett a generálisok, Károlyi, Pekry, Csáky István és a Rákóczit támogató művelt, vállalkozó köznemesek, az ország legjelentősebb tőkése, Hellenbach Gottfried báró és mások.

1 Az országgyűlés első napján a gazdaság ügyeit tárgyalták. Rákóczi megnyitó szavai úgy adták meg az országgyűlés alaphangját, hogy a szegények érdekeit hangsúlyozta és a gazdasági intézmények vezetőitől nyilvános elszámolást kívánt. Az alapelv Rákóczi nyilvánosságot követelő politikáját fejezte ki: „az egész ország tudhassa, a törvényes kivetések és egyéb jövedelmek hova lettek.” Két álláspont vitázott, az 1707 végi és a két 1708-i szenátusi gyűléseken. Az egyik: az ország szegény, jövedelme nem elég. A másik: az ország eredendően gazdag csak rosszul gazdálkodik és egyenlőtlen a terhek elosztása. Ezért 1707-ben átalakították az adórendszert. A portális, vagyis a jobbágyportára rendelt adóról áttértek a jövedelemadóra és a nemeseket is adóra kötelezték. Természetes, hogy rengeteg a visszaélés. Rákóczi és munkatársai úgy vélték a bajok oka, hogy sokan a maguk hasznát keresik, a szegényekre hárítják a terheket, kibújnak kötelességük alól. Maguk hasznára, a privátumot helyezik előtérbe. A visszaélések, korrupció, önzés, ügyeskedés. Rákóczit ilyen kijelentésekre ragadja: Az isten inkább irtsa ki közülünk mindazokat, kik a szegénység vérében és prédálásában s nem a szabadság keresésében fáradoznak s csak erszényeket tölteni igyekeznek” A tisztek visszaéléseit keményen büntette, s rendeletek sokaságát hozta a vármegyék önkényessége ellen.

A megoldás egyik eszköze a szigorú ellenőrzés. A nyilvános zárszámadás. Két bizottság – az Országos hadbiztosság ot ellenőrző bizottság elnöke Sennyey kancellár tagjai képviselték a hadsereget, az egyházi rendet, a nemességet. Ellenőrizték a Gazdasági Tanács és a Bányakamarák számadását. A pénzügyi fegyelem régi követelmény, az ellenőrzés sem újdonság. Érvényesült a kamarai gazdálkodásban. De országgyűlésen nyilvános zárszámadás először itt történt. A pénzügyi ellenőrzés mindenütt a modernizáció megjelenése. A gazdaság ügyeit végig az országgyűlés egész folyamán tárgyalták. A rézpénz stabilizálásának több módját próbálták ki. Sikertelenül. Most az országgyűlés is elfogadta az egri szenátusi gyűlés döntését: a rézpénz megszűnik és katonaságot ezüstpénzzel, vagyis nemes

valutával fizetik. Döntöttek a hitelezők kielégítéséről. Volt város pld. Bártfa, amelynek elengedték adóhátralékát. A reális viszonyokhoz közelítették az adó elvárt összegét.

2. A másik nagy témára pedig már november 29-én rátértek. Ez a béketárgyalások kérdése volt. A trencsényi csata után a császáriak jelentős támaszpontokat foglaltak el, bevonultak a bányavárosokba, megvették Nyitra várát, negyvenöt ágyúval lőtték Érsekújvárt. S a császár megismételtette amnesztiát ad mindenkinek. Kezdjék meg a fegyverszüneti tárgyalásokat. Rákóczi a garanciális békéhez ragaszkodott. Nagyon is átgondolt elvi alapokon és gyakorlati tapasztalatokból.

A 17. században a vesztfáliai béke megvalósította a megegyezési békét. béketárgyalások. Bécs amnesztiát ígért. Miért nem fogadják el. Csak nemzetközi garanciával. A békekötések módja. Bibó, a vesztfáliai béke, Erdély. Elérték, hogy Anglia Hollandia közvetít, garanciát vállal. Ez a békekötések nemzetközi módja. Fegyverszüneti ajánlat Válaszul („Felkiáltván az egész Státusok: ki ki *életit letenni édes haza szabadsága mellett és vérét kiontani* resolválta.”) Miután jelenetet leírta Beniczky azért fohászzkodott, hogy a szabadságharc „kívánt végét” segítse megérni az Isten. Tévedés az az állítás, hogy Rákóczi mindenáron és kizárólag harcolni akart. Minden háború vége a béke. Nem mindegy hogy milyen békét kötnek. A jövőt ez határozta meg. Európa mérvadó hatalma Anglia 1708-ban is egyértelműen a nemzetközi garanciával megkötendő békével értett egyet. Peter Medows bécsi angol követ írta Harley miniszternek: nem hiszi, hogy Anna királynő közvetítése nélkül békét lehetne teremteni Magyarországon. Jean de La Capelle pedig I. József császár békeajánlatba burkolt amnesztiáját egyenesen nevetségesen tekintette és a megegyezésre csak nemzetközi garanciával látott lehetőséget.

Rákóczi már augusztus 24-én kéréssel fordult a bécsi angol és holland követekhez hogy miután a cár felajánlotta mediációját a béketárgyalásokon, eszközöljék ki a Nagy Britannia Királynője és a Holland rendek közvetítését is. Meggyőződése, hogy Magyarország helyzetét tárgyalásokkal rendezhetik. Az 1708 október 18-án Nagykarolyban keltezett követi utasítás a porosz királyhoz és az angol kormányfőhöz Marlborough herceghez indított követnek Magyarország állami önrendelkezését európai összefüggésben vázolja. Európa érdeke, mert hasznára válik, hogy Magyarország elnyerje szabadságát. Stabilizáló tényező lesz a térségben és az európai hatalmi egyensúly kialakításában. Rákóczi elhárítja a császári udvar érveit, hogy az Erdélyi Fejedelemséget nekik kell megvédeniük a török ellen. Erdélyt a kereszténységnek csakis az önrendelkezését visszanyert Erdély maga tarthatja meg. Rákóczi kész bizonyos kompromisszumra, Erdély elfogadhatja a császár főségét, ha visszanyeri önálló államiságát. Ha bekövetkezik a legrosszabb, a nemzetet leigázzák, ő száműzetésbe kényszerül, a császár kénytelen lesz továbbra is három hadsereget tartani az országban, és nem lesz nyugalom. A század egyik

legfontosabb államelméleti műve, a nemzetközi jog alapja Grotius könyve *De jure belli ac pacis*. Alapján az országnak joga van a békére. A császári udvar megegyezéseket nem tartotta be. Ezért nélkülözhetetlen a nemzetközi garancia. Úgy döntöttek, hogy ezen az alapon dolgozzák ki a fegyverszüneti feltételeiket. A sárospataki országgyűlésen a fejedelmi beszéd kifejtette hogy a megfelelő békét kell kötniük, s addig kell kihúzniuk a háborút, amíg az ország önrendelkezését biztosító megállapodást megköthetik, amint már törvénybe foglalták külső hatalmak garanciájával. Ebben a szellemben dolgozzák ki a békekötés elveit és küldik el december 8-án Tolvay Gábor nádori ítélmestert és királyi tanácsost a fegyverszünet feltételeivel.

3. Szociális döntések. Egyik beszédét így adta vissza a tárgyalások jegyzőkönyve:

„Ófelsége, hol egy hol más parasztemberrel szólván és nyomorúságit fájdalmas szívvel érezvén, által látta, hogy a nemes vármegyék tisztjei, mely magok hasznuk keresésével nyomorgatják a szegénységet.” Szociális programját többek között a törvénytelen uzsora megszüntetni elrendelő hosszú fejtegetésében is megfogalmazta: „Az Isteni Kegyelem a végre adta vállainkra Hazánk minden dolgainak terhét, s kezünkbe kormányát, hogy a köz igazságot ... nemcsak lábra kaphassuk, hanem meg örökösíthessük édes nemzetünk között. (G 13 II/3e, fol 97)

Az országgyűlés történelmi jelentőségű szociális törvényeinek hosszú előzménye van Marosszéki jobbágyok folyamodványa. Vetési pátensek. 1704 1705 kész törvénytörvény. Diószeg és Tarpa. A jobbágykatonák felszabadítása. Gondoskodás a katonák özvegyeiről intézményesen. Szabad föld, földesurak sérelme nélkül.

„akik a szolgálatban állhatatosan megmaradnak, azoknak bizonyos föld adatik letelepedésre és minden jobbágyi szolgálattól s kötelességtől maga személyében és maradékiban fölszabadíttatnak.” A parasztságról áthárítani a terheket. A nemesiség megadóztatása ezt szolgálta, de szűkebb területre szorulva több vármegye kiesett. Bártfa mentessége, a hajdúvárosok mentessége. A vármegyei visszaélések megfékezése,

Vajon mely társadalmi rétegek érdekeit képviselték?

Bottyán János generális nyilatkozataiból kötetnyit idézhetnénk: Édes fejedelem! Érdemen feletti jó Kegyelmes Uram! amennyire isten segít sem erőmet, sem elmémet, sem értékemet nem kímélem, csak remélhetem is, hogy valamit használhatok... Hitelek veszt fel, magáéból fizeti katonáit, és javasolja, mindenki fizesse értékeinek tizedét a haza szükségére. Az 1708. évi katonafolyamodványok között előfordul, olyan, aki 1703 óta harcol.” Mihent Felséged ebbe a szegény hazába belépett, ottan én is szegény nemzetemnek utolsó veszedelmét látván Felséged fegyverét erősíteni igyekezhén...”

Kevésbé ismeretes, hogy a sárospataki országgyűlés idején a szenátorok igen

jelentős alapítványt tettek az eperjesi kollégium számára. S ebben a halmozott válságokkal terhes évben mintha Rákóczi még többet gondolna a jövőre „az ország fiatalságát nevelni akarom művelt erkölcsökre akarom szoktatni...azért küldöm utazni azokat,akiknek kedvük van külföldi országokat látni.”

Nagy gondot fordít a tájékoztatásra. Pátenseiben megjelenik a lex naturae, a természeti jog fogalma, mint a békéhez, szabadsághoz való jog indoka. A nevében kiadott írás együtt hivatkozik Grotiusra hivatkozik, és Szent István Intelmeire, mint a bevezetésben idézett francia, Jean de La Chapelle műve.

A sárospataki országgyűlés összegezte a szabadságharc korábbi és az 1708. évi változások során kialakított törekvéseket. A hagyományt ötvözi az új realitásokkal a jövő érdekében. Kifejezi egy rendkívüli uralkodó, egy korszerű államférfi képességeit és morálját. Törekvései messze túlmutatnak a rendi államon, a rendi nemzettudaton. Az egyenlő teherelosztás, a vallásszabadság, a lelkiismereti szabadság, a garanciális béke, a természeti törvény követelménye, az emberi jogok érvényesítése mind olyan igény, amelyben már az európai patriotizmus érvényesül.

KRONOLÓGIA

- 1708 nov. 17. Rákóczi megérkezik Sárospatakra
 nov. 18. éjfélig tanácskozás, megérkezik Brenner prépost és Bécsből Tolvay Gábor.
 nov. 20, egésznapos konferencia. Megérkezik Károlyi és néhány zempléni „főrend”
 nov. 21. Tárgyalás Tolvay Gáborral, konzultáció egész nap, Bercsényi Károlyi
 nov. 22. Megérkezik Petes püspök, Kálmáczay János szenator és Jánoky Zsigmond
 nov. 23. vasárnap Megérkezik Gróf Csáky István szenator és Sennyey István
 Rákóczi misét hallgat, utána tárgyalás Keczer Sándorral az udvari rendtartásról
 Audiencia Görgei uraiméknak (Görgény vár védőinek?)
 Nov. 24. hétfő audiencia a vármegyéknek, konferencia Károlyival. Megérkezik
 Soós István szeanátor
 Nov. 25 kedd. Audiencia a szenatorooknak. Ebéd Petes István pp-vel, Szalay Pál
 óbesterrel (ezereskapitánnyal) Megérkezik Eszterházy Dániel szenator és
 Klobusiczky Ferenc praeses és más vármegyék
 Nov. 26 szerda „sok vármegyék embereinek „audiencia. Kitűzték az első sessiót
 másnap 9. h. megérkeznek Hellenpach, Beniczky László szenatorok
 Nov. 27. csütörtök. Regisztrálás, Fejedelmi ebéden Petes, Buday Csáky, Szalay
 Pál és több főember
 Nov. 28. péntek. A palotában Rákóczi a szenatorokkal megjelent, köszöntés a „köz
 haza javának folytatását...”
 Sennyey István az ország nevében köszönti

- Első program gazdasági elszámolás, ellenőrzés! Már pénzügyi fegyelem, de az országgyűlésen először. Deputátusok! Ebéd Petes ppk, Jánoky Bay Mihály, főemberek. Ebéd után főgenerálisné udvarlása
- Nov. 29. szombat A deputátusok betérj. A vármegyék terhei a szegénységen, Rákóczi orvosolni kívánja (szociális program)
- Nov. 30. Deputatusok munkája. Rákóczi megbeszélés, francia generálissal, és más főrendekkel.
- Dec. 1. a béketárgyalások. Megjelenik Turóc vármegye
- Dec. 2. isteni szolgálat + conferencia. Megjeleni Árv és Liptó vármegye.
- Dec. 3. A fegyverszünet pontjai ról a szenatussal
- Dec. 4. A vármegyék ellenkező discursusai. Rákóczi beszéde. Döntés a fegyverszünet feltételeiről, a statusok elkötelezettsége.
- Dec. 5. A hadak fizetése, igazságos teherelosztás. Rézpénz. (a nemespénz felemelt értékének leszállítása?) Megérkezett Pekry lőrinc generális.
- Dec 6. Szent Miklós nap, Kassáról hozzák Bezerédyt, Bottka Ádámot, Szegedi Ignácot, Pöstyén Gergély hadnagy, Újkéri János hadnagy.
- Dec. 7. Qantum kivetése a vármegyékre, hogy a szegénység ne terhetessék.
- Dec. 8. az öreg etemplomban communicált is. Kiváltként való devociója lévén (fogság?) Károlyi megérkezvén, tízóraig tárgyaltak.
- Dec. 9. az isteni szolgálat után szenátorokkal és főemberekkel asztalánál, utána Károlyival konferencia. Érsekóvjárról Limprech János ezereskapitány
- Dec. 10. Rákóczi a palotán a statusokkal és szeantorokkal az adó igazságos elosztásáról. Szienyiavszky emberei (lengyel kapcs.)
- Dec. 11. Sokan a nemesség színe alatt sokan a katonaságtól é az adótól megvonják. Vizsgálat, kötelezettség. Pirinyi és Bessenyei megérkezik
- Dec. 12. felolvasták a fegyverszünet pontjait. Az adóelosztást, Rákóczi beszéde a nemzet maga iránt való diffidentiaja okairól – (nem bízik magában)
- Dec. 13. katonaállítás. A városok katonaállítási kötelezettségének felét elengedték. Este bellica conferencia.
- Dec. 14 a számadások ellenőrzésének kimutatását elfogadták, de volt, amelyet nem.
- Dec. 15. Isten haragjának megcsendesítésére, régi keresztének módjára, pénteken országos böjt.
- Dec. 16. Bercsényivel, Károlyival templomba. Előtte a propozíciók tárgyalása.
- Dec. 17 felolvasták a forgalmi adót, decimalitás. Rákóczi beszéde új elkötelezettség. Vay László érkezik
- Dec. 18. vége lévén a publica sessióknak. Bezerédj és társai halálra ítélese. A város főterén Kajali mint főhadbíró pálcát tört.
- Dec. 21. Rákóczi isteni szolgálat után elhagyja Patakot.

AD PACEM UNIVERSALEM
(A szatmári béke nemzetközi előzményeiről)

1710 közepén, miután megszakadt a gertruydenbergi békekonzferencia, II. Rákóczi Ferenc, a magyar konföderáció vezérlő fejedelme, bizalmas utasításban tudatta konstantinápolyi követeivel: „Az universalis békesség tractája kéz alatt continuáltatik, melybűi, hogy ki nem felejtetünk, újonnan is nemcsak az francziátúl, de az alliatusoktúl is affidáltattunk.”⁵²⁰ Nem sokkal később pedig, 1710. augusztus 19-én mint a Habsburg-hatalommal harcban álló államfő, országos kiáltványban hozta köztudomásra, hogy egyfelől az „alliatusok”, vagyis I. József császár szövetségesei, Anglia és Hollandia, másfelől a magyar konföderáció szövetségese, Péter cár közvetítésével és garanciájával hamarosan megkezdik a „Békesség tractáját”⁵²¹

1711 tavaszán azonban a szatmári béke néven ismert megállapodásban a magyarországi és erdélyi háborút külső hatalmak közvetítése és garanciája: nélkül zárta le két hadvezér, gróf Pálffy János, a magyarországi császári hadsereg főparancsnoka és báró Károlyi Sándor generális, akit a magyar konföderáció katonai főparancsnoki tisztségétől nem sokkal azelőtt fosztott meg Rákóczi. Magyarország és Erdély ügyét pedig nem foglalta magában a spanyol örökösödési háborút befejező, a csaknem másfél évtizedes küzdelemben érdekelt kisebb-nagyobb országok mindegyikét felölélő általános európai békemű, az utrechti és a rastadti béke (1712/13,1714.)⁵²²

⁵²⁰ Rákóczi – Pápai Jánosnak és Horváth Ferencnek. Sarud, 1710. július 29. Archivum Rákóczianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára, bel- és külföldi irattárakból bővítve. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Első osztály: Had- és belügy. Szerkeszti: Thaly Kálmán Bp. 1874. (Archívum Rakóczianuin) III. k. 296.

⁵²¹ Országos Levéltár (OL) G. 19. A Rákóczi-szabadságharc levéltára (RHL) 11 3/e. fol: 153; -Országos Széchényi Könyvtár (OSzK) Kézirattár Fol. Hung. 1389 Fasc. 14. fol: 42. A patens egyik példánya 19. századi másolatban: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (MTA Kézirattár) Podhradszky gyűjtemény. Tört. ívrét. 48. 187-190.

⁵²² Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára. Bp. 1925.; Kállay István: Adatok a Rákóczi szabadságharc végnapjainak történetéhez. Levéltári Közlemények XXXIII. évf. 1962.; Benda Kálmán: A szatmári béke és az általános külpolitikai helyzet In: A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Tudományos emlékülés 1976. január 29–30. Vaja-Nyíregyháza, 1976. 44–50. Köpeczi, Béla: La Francie et la Hongrie au début du XVIIIe siècle. Bp. 1971. 303 k.

Milyen diplomáciai akciók és politikai döntések eredményeit foglalta össze Rákóczi 1710. augusztusi pátensében? Vajon az állami önállóságért 1703-ban ki-robbant háború befejezése idején Magyarország, Erdély és a Habsburg-dinasztia viszonyának újrendezésére mennyiben tettek kísérletet Európa különböző hatalmai? Tanulmányunkban ezekre a kérdésekre Rákóczi államának 1709–1710 között a béketárgyalások érdekében indított külpolitikai akcióit vázlatosan rekonstruálva keressük a választ.⁵²³

I. NEMZETKÖZI BÉKETÁRGYALÁS TERVE MAGYARORSZÁGON

1709. szeptember 5-én Munkácson a konföderált Magyarország és Erdély fejedelmét tekintélyes svéd küldöttség kereste fel. Bárá Meijerfeldt János Ágost tábornok és diplomata, a magas rangú svéd tisztek vezetője, XII. Károly király javaslatát hozta Rákóczinak. A poltavai csatából sebesülten, hadseregének töredékével a török fennhatóság alatt álló besszarábiai Benderbe menekült svéd király nem nyugodott bele a megsemmisítő vereségbe. Szövetséget ajánlott a Portának, és bízva a török háborús pártban meg a francia segítségben azt tervezte, hogy svéd csapatmaradványait török hadakkal, tatár, kozák, román és lengyel katonákkal kiegészítve, Magyarországra helyezi át főhadiszállását, hogy innen Lengyelországba törve – miután a svéd hadsereg szétszórt töredékeivel egyesült – folytassa a háborút Oroszország ellen a Balti-tengeri kereskedelem feletti hatalomért. Rákóczitól pártfogást, átvonulási engedélyt és támogatást kért. Mindennek fejében pedig felajánlotta, hogy garanciát vállal: Magyarországot belefoglalják a majdan megkötendő európai univerzális békébe.⁵²⁴

Magyarország és Erdély konföderációját ez a poltavai csata következményeként támadt kihívás nehéz helyzetbe hozta. Noha a diplomáciát Rákóczi szuverén hatalommal tartotta kézben, az új magyar állam különböző külpolitikai orientációjának megvoltak a maguk pártjai, a társadalom különböző rétegeinek összefogását megvalósító, a protestánsokat, katolikusokat és más vallásúakat, sőt a különböző

⁵²³ Tanulmányunk nagyobb munka részlete. Mivel célunk politikai folyamatok rekonstruálása, tanulmányunk megszabott keretei között különböző jelenségeket és területeket egybefoglalva igyekszünk vizsgálni Nem Rákóczi diplomáciáját tekintjük át, hanem csupán a svéd, orosz, francia, angol, holland, orosz kapcsolatok közös tartalmi vonásait és céljait, az indítékok esetleges közös összefüggéseit vizsgáljuk. Vizsgáljuk társadalmi hátterét, s mindazt az eszmei anyagot, amit a béketárgyalásokról a kor európai és magyar politikai gondolkozása kialakított.

⁵²⁴ Ballagi Aladár: XEL Károly és a svédek átvonulása Magyarországon 1709-1715. Bp. 1922. 17-38. Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966. 216-217. II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai. Archivum Rákóczianum III. oszt. írók. I. k. 410-411.

nyelvű és műveltségű csoportokat magába foglaló konföderáció központi kormány-szervében: az Udvari Tanácsban, majd a Szenátusban. Különösen a protestáns, főleg evangélikus, a háborúra sokat áldozó kereskedelmi és ipari vállalkozásokra orientálódó köznemesek és polgárok csoportját képviselők alkottak erős pártot. Ez a széles körű politikai műveltséggel rendelkező csoport, részben annak tudatában, hogy a 17. század közepén az önálló erdélyi fejedelemséget szövetség kötötte a svédekhez, részben az élő egyházi és kulturális kapcsolatok miatt is, a szabadságharc kezdetétől messzemenően támogatta Rákóczi diplomáciai tervét, hogy felelevenítsék I. és II. Rákóczi György erdélyi fejedelmek svéd szövetségeit.⁵²⁵ Az Erdély fejedelmének megválasztott II. Rákóczi Ferenc kezdeményezései azonban nem értek célt, bár első diplomatája, a magyar es az erdélyi konföderáció kancellárja, Ráday Pál 1704-ben a protestáns köznemesség kitaposott útjain jutott el a svéd királyi udvarba.⁵²⁶ Ha szövetséget nem is kötött XII. Károly király a magyar és az erdélyi konföderációval, az evangélikusokat ösztöndíj, iskolaalapítvány és más egyházi keretekben nyújtott segítséggel támogatta.⁵²⁷ Élő kapcsolatban maradt a magyar és az erdélyi konföderáció a svéd királlyal a vallás ürügyén azután is, hogy I. Péter cár és Rákóczi fejedelem 1707 szeptemberében megkötötte a varsói szerződést.⁵²⁸ Különösnek aligha mondható ez, hiszen az átmeneti jellegű hatalmi viszonyok között élő Európában általános jelenség, hogy az alapvető ellentétek és

⁵²⁵ Szilágyi Sándor: Okmánytár I. Rákóczi György svéd és francia szövetkezéseinek történetéhez. 1632-1648 Monumenta Hungariae Historica Diplomataria 21. k. 1873. Szilágyi Sándor: Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez 1648-1657. Monumenta Hungariae Historica Diplomataria 23. k. Pest, 1873. Jonasson. G.: XII. Károly és II. Rákóczi Ferenc kapcsolatai 1703-1707. Kivonata: Századok, 1976. 1072-1073.

⁵²⁶ Ráday Pál iratai 1703-1706 (Ráday Iratai.) Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Papp László. Bp., 1955. I. k. (1704. követség: 114-165. 1705. 248-284.) Benda, Kálmán: Le projet d'alliance hungaro-suédo-prussienne de 1704. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 25. Bp. 1960.

⁵²⁷ Majláth Béla: Egy magyar követség Svédországba 1705-ben. Századok, 1880. Zsilinszky Mihály: Egy forradalmi zsinat története 1707-1715. Bp. 1898. Zsilinszky Mihály: Tájékoztató a külföldi egyetemeken magyar protestáns ifjak részére tett ösztöndíjakról. Bp. 1897. Az eperjesi kollégiumi alapítványról és a greifswaldeni egyetemi alapítványról. MNL-OL P 1854 Szirmay levéltár. Másolati könyv. Responsio ad desideria statuum Evangelico.

⁵²⁸ Márki Sándor: Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. Bp. 1913. Perényi József: II. Rákóczi Ferenc és I. Péter diplomáciai kapcsolatainak kezdetei Bp. 1956. Zur Entstehungsgeschichte des Warschauer Vertrages vom Jahre 1707. „Das östliche Mitteleuropa in Geschichte und Gegenwart.” Acta Congressus historiáé Mavicae Salisburgensis in memóriám SS. Cyrilli et Methodii anno 1963 celebrati. Wiesbaden, 1966. Váradi Sternberg János: Az 1707-es orosz-magyar tárgyalások előzményei. Szeged, 1965.; Artamanov, A.: Magyarország és az orosz-lengyel szövetség 1707-1712-ben. Kivonatos ismertetése: Zachar József: A sárospataki nemzetközi tudományos ülésszakról. Századok, 1976. 1073-1075.

a részleges érdekezések a különböző államközi kapcsolatok eltérő szintű és egymást metsző köreit hozzák létre. Remek összefoglalást hagyott reánk a hatalmi érdekkörök állandó átrendeződéséről az Európát egységben látó Rákóczi abban az utasításban, amelyet a cári udvarban – az erdélyi megbízott, Thalaba Máté mellett – a magyar konföderációt képviselő rendkívüli követének, Nedeczky Sándor tanácsosnak adott 1707-ben.⁵²⁹

1709. szeptember elején Munkácson azonban a svéd javaslat a magyar konföderációnak ezt a mindkét oldalon elkötelezett külpolitikáját súlyos próbára tette. Meijerfeldt tábornok küldöttségét a magyar konföderáció protestáns társadalmi bázisának egyik jelentős személyisége, Kermann Dániel püspök kísérte, aki a poltavai csata idején a magyar evangélikusok küldöttként tartózkodott a király környezetében és vele együtt menekült Benderbe.⁵³⁰ A szabadságharc francia érdekszövetségben indult meg. Rákóczit erős szellemi és politikai elkötelezettségek fűzték Versailles-hoz, s a magyar külpolitikában ugyancsak hosszú történelmi előzményekre visszatekintő” francia orientációnak főleg a katolikus főnemesség, a klérus tagjai és a franciabarát lengyel nemességgel kapcsolatokat tartók körében, ha nem is széles, de tekintélyes társadalmi bázisa volt.⁵³¹ Némileg egybekapcsolódott a francia orientációjú csoporttal a nemesek törökbarát tábora. Ez a csoport a szabadságharc első éveiben kevéssé kapott hangot, Rákóczi a török orientációt mindig következetesen visszautasította, de 1708-tól a katonaság tisztikarában sokan, javarészt pedig egyes erdélyi főurak főleg történelmi példákra hivatkozva sürgették, hogy török segítséget vegyenek igénybe.⁵³² Mivel pedig a hagyományosan svédbarát francia politikát egyre komolyabban foglalkoztatta, hogy ha titkos béketapogatódzásai nem érnek célt, a Portát vonják be a maguk oldalán a háborúba, a magyar konföderáció párizsi megbízottja, Vetési Kökényesdi László jelentései és Franciaország Rákóczi udvarában tartózkodó rezidense, Des Alleurs márki tanácsai a svéd és a török orientációt tartották ébren.⁵³³

Csakhogy Rákóczit 1709 őszén nemcsak szövetség fűzte Péter cárhoz, hanem

⁵²⁹ Rákóczi utasítása Nedeczkynek 1707. aug. 6. Nedeczky Gáspár: A Nedeczky-család. Bp. 1891. 265.

⁵³⁰ Kermann Dániel oroszországi útjának leírása 1708-1709. Kiadta: Mencsik Ferenc és Kluch János. Monumenta Hungariae Historica Scriptores 33. k. Bp. 1894.; Szimomdesz Lajos: Kermann Dániel evangélikus püspök főbenjáró pere iratai a Magyar Országos Levéltárban. Rózsashegy, 1940. Zsilinszky Mihály: Kermann Dániel evangélikus püspök élete és művei 1663-1740. Bp. 1899.

⁵³¹ Köpeczi: 1966. 31,57, passim

⁵³² R. Kiss István: II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. Bp. 1906. Barcsai Mihály véleménye a fejedelemség érdekében való teendőkről, 1704. aug. 14. előtt: 188-189.

⁵³³ Köpeczi: 1966. 216-217.

már elküldte megbízottját, Brenner Domokos szepesi prépostot és consiliariust a marien-vederi konferenciára, ahol Oroszország svédellenes szerződést kötött Lengyelországgal, Dániával és Poroszországgal.⁵³⁴ Mindemellett Rákóczi diplomáciájának az ismert nehézségek miatt rendkívül differenciált jellegéről szólva említést érdemel az a körülmény is, hogy a magyar külpolitikának a protestáns kapcsolatok ürügyén a porosz királyi udvarban már korábban szilárd bázisa alakult ki. Jablonski, a Sárospatakon politikai és kulturális tevékenységével történelmi jelentőségű éveket töltő Comenius unokája, a Habsburg császárral jó viszonyt ápoló Frigyes király udvari prédikátora pedig 1704-től a hivatalos diplomácia szervezetére is építve, az egyházi mozgalom keretei között, lényegében mégis illegális, de rendkívül jól működő diplomáciai érintkezést létesített a holland és angol hatalmi körökkel.⁵³⁵ A szellemi kapcsolatokat szorosabbra fűzték a korai pietizmus műhelyei. Francke hallei professzor és Rákóczi államvezetői köre mindvégig eleven összeköttetésben állott egymással. Ez a sokrétű kapcsolat jó diplomáciai közvetítőként működött. Nemcsak a porosz király minisztere, Ilgen, hágai és londoni követei, báró Wolfgang von Schmettau és Spanheim, vagy a berlini holland és angol követek segítették évek óta Rákóczi megbízottait, hanem a francia protestáns származású Adam de Cardonnel, a teljhatalmú hadititkár Marlborough herceg mellett.⁵³⁶

Angliában és Hollandiában 1700 után először ugyancsak kulturális-vallási keretek között létesültek magyar bázisok. Egyrészt Bogdány Jakab, Anna királynő udvari festője körül kristályosodott ki egy kis magyar kör, másrészt a holland és angol egyetemeket látogató diákok révén alakult ki tájékozódási rendszer.⁵³⁷

⁵³⁴ Brenner életrajzát a korábbi irodalommal közli: Benda Kálmán: Rákóczi és a Vatikán. Brenner apát küldetése XI. Kelemen pápához. 1707-1708. Történelmi Szemle, 1959. A marien-vederi szövetségről: Rákóczi Rádaynak, Munkács, 1709. dec. 5. Archivum Rákócziánium I. o. II. k.: 582-583.

⁵³⁵ Jablonski diplomáciai szerepére elsőként hívta fel a figyelmet: Szalay László: Klement János Mihály II. Rákóczi Ferenc követe Berlinben, Hágában, Londonban. Századok, 1870. 80-81. Az egyházi-kapcsolatok jelentőségét a diplomáciában legutóbb hangsúlyozta: Fabinyi Tibor: Rákóczi diplomáciájának valláspolitikai vonatkozásai. Századok, 1976. 1101.

⁵³⁶ Bittner Ludwig-Gross, Lothar: Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Lander seit dem Westfalischen Frieden. Berlin, 1936.; Church M, Winston S.: Marlborough His Life and Times. New York (1968) 237.; Kvacsa János: II. Rákóczi Ferenc porosz összeköttetései történetéhez. = Századok, 1890.; Ráday Iratai I. k. 126-167.

⁵³⁷ Ország László: James Bogdani magyar festő III. Vilmos és Anna királynő udvarában. Studies in English Philology. Bp. 1937, Vol. 11. Esze Tamás: Almási Benjamin. Irodalomtörténeti Közlemények, 1964. Jankovics József: A Pápai Páriz-család angol kapcsolatainak történetéhez I. Ifjú Pápai Páriz Ferenc londoni levelei. Szeged, 1972. Irodalomtörténeti Dolgozatok, 92. 142-143. Jankovics J.: A Hungarian Traveller in late 17th Century England. Angol Filológiai Tanulmányok. Debrecen, 1973.

Tevékenyen segítették Rákóczi államában a központi hatalom érdekét képviselő szándékait azok az erdélyi magyar és szász diákok is, akiket Paget angol követ Konstantinápolyból hazatérve Erdélyen átutazva vitt magával Londonba.⁵³⁸ A tengeri hatalmak Magyarország és Erdély bányakincseire hatalmas kölcsönöket adtak a Habsburg-kormánynak, a háború növekvő terheinek oroszlánrészét ők viselték, így az angol és holland egyházi körök érdeklődése átítatódott a kereskedő és vállalkozó csoportok üzleti érdekeivel. A bécsi angol és holland követek, Lord George Stepney és Jacob Jan Hamel-Bruyninx, akik 1704-től kormányaik utasítása szerint éveken át a Habsburg–magyar békeközvetítésen munkálkodtak, nemcsak behatóan megismerték a magyar helyzetet, és reálsan számoltak a soha ki nem zárt török beavatkozás számukra fenyegető rémével, hanem egyre inkább megértették Magyarország és Erdély fegyverben álló, különböző nyelvű, vallású és társadalmi helyzetű rétegeinek az állami önállóságot igénylő követeléseit. Rákóczi diplomáciai esélyeit vizsgálva a tengeri hatalmaknál, számolni kell végül az angol külpolitika álláspontját a mindenáron elérhető békéről a Habsburg-szövetségre építő véleményekkel is. Defoe azokat igyekezett leszerelni, akik vallási alapon rokonszenveztek a magyarokkal. A *Weekly Review* lapjain mindjárt 1704-ben kifejtette, hogy Magyarországon nem vallásháború, hanem szabadságharc folyik Anglia szövetségese, a Habsburg császár ellen, aki megvédte Európát a töröktől. A cikksorozat ugyan Rákóczi politikáját úgy értékelte, hogy ismét Európára hozhatja a török veszélyt, de sokoldalúan és részletesen ismertette a magyarországi viszonyokat, mégsem csak ellenséges érzületet keltett a közvéleményben. Sokféle hatás következményeként alakult tehát úgy a helyzet, hogy az angol kormányban is voltak, akik a mielőbb létrehozandó béke érdekében, ha közvetett módon is, de elismerték Rákóczi államát, és az állami önállóság korabeli kritériumait felölelő igényeit méltányosnak minősítették. Így Rákóczi kormányzóköreinek érdekei szerint a holland rendek is az államhatalmi szintű megegyezést szorgalmazták, és elvállalták a hivatalos közvetítést. 1705–1706-ban a Habsburg-kormány végre elfogadta, hogy Anglia és Hollandia az államhatalmi testületnek elismert magyar konföderációval a kor diplomáciai szabályai szerint lépjen kapcsolatba, a közvetítés érdekében. A tárgyalások azonban 1706 nyarán megszakadtak, de a magyar konföderáció és a porosz–angol–holland udvarok között továbbra is élénk

⁵³⁸ Trócsányi Berta: Magyar református teológusok Angliában a XVI. és XVII. században. Debrecen, 1944. vö.: Herepei János: Külső országokbeli akadémiák magyarországi hallgatói Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Bp.–Szeged, 1971. Tappe, E. D.: Dr. Benjámín Woodroffe and the Hungárián Malcontents. The Slavonic and East European Review XXXVIII. No. 91. 1959. 534–536.

kapcsolat állott fenn.⁵³⁹ Bethlen Gábor westminsteri szerződését ugyan nem lehetett feleleveníteni, azonban ez az államszerződés Anglia és Erdély között olyan kulturális és kereskedelmi kapcsolatok alapjait vetette meg annak idején, amelyek még ekkor is tovább gyümölcsöztek.

Végül az 1709 őszén döntés elé került magyar konföderáció diplomáciai helyzetét vizsgálva tudnunk kell, hogy a varsói szerződés után az orosz politikában új irány kezdett érvényesülni. Mivel a francia udvarban nem mutattak különösebb érdeklődést szövetségkötési igényei iránt, I. Péter cár a „nagy koalícióba” igyekezett bekapcsolódni, így vélvén érvényesíthetőnek jogos igényeit, hogy nagyobb súllyal vehessen részt az európai politikában. A tengeri hatalmak pedig egyre inkább számolva a háború számukra gazdaságilag hátrányos, belső ellentéteiket felszító következményeivel, kezdtek felhagyni korábbi elzárkózó politikájukkal, és az orosz vitorlavászon, kátrány, len, fa és egyéb kereskedelmi cikkekre tekintve, már a mielőbbi béke lehetőségeit latolgatták.⁵⁴⁰

⁵³⁹ Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára. Angol levéltárakból közli Simonyi Ernő. I-III. k. Pest, 1871. -Bp. 1877. Archívum Rákócziánium Második osztály: Diplomátia. III. k. 165 kkl. Weensche gezantschapsberichten van 1670 tot 1720. Bewerkt door: G. von Antal en J. C. H. De Páter. Tweede deel 1698-1720.'s-Gxavenhage 1934. A holland szöveg fordításában dr. Körpüly Károly volt segítségemre, ezúton mondok köszönetet érte.; Cseh Lajos: Az angolok és hollandok diplomáciai szereplése II. Rákóczi Ferenc felkelésében. A nyitrai r. k. főgimnázium 1892-1893. évi Értesítője. Nyitra 1893.; Kovács Kálmán: Egy magyarbarát angol diplomata a Rákóczi-szabadságharc idején. A Kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője, Kolozsvár 1908. Kropf Lajos: Defoe Dániel a Rákóczimozgalomról. = Századok, 1907. 269-270.; Márki Sándor: Marlborough herceg és a kurucok. Hadtörténelmi Közlemények, 1922-1923.; Szekfü Gyula: Bethlen Gábor, Bp. 1929. 219.; Gál István: Maksai Péter angol nyelvű Bethlen Gábor életrajza 1629-ből. Irodalomtörténeti Közlemények, 1976. Az angol királynő és a holland rendek nyilatkozatát, hogy a béketárgyalások közvetítőiül ajánlják magukat, a szécsényi országgyűlésen olvasták fel: Csécsy János naplója in: Rákóczi Tükör Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. Szerk.: Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes Bp. 1973. II. k. 145. a Weekly Review vonatkozó cikkeit közli Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Európa, 1970. 75-187. Vö. Bárczy István: A Rákóczi-szabadságharc angol-holland diplomáciája. S. a.

⁵⁴⁰ Az orosz külpolitika erős angol-holland orientációját és a varsói szerződés után érzékelhető változásait a magyar tudományos irodalomban először hangsúlyozta Perényi József: II. Rákóczi Ferenc és I. Péter cár diplomáciai kapcsolatai a portavai csata előtt. Rákóczi Tanulmányok. Szerkesztők: Sinkovics, István és Gyenis Vilmos. Bp. 1978. ELTE Bölcsészettudományi Kai. 24. kkl. Vö.: Nyikoforov, L. A.: Russzko-anglijkszkie otnosenija pri Pétre I. Moszkva, 1950. A hamburgi angol kereskedők panasza I. József császárnak rájuk nézve hátrányos vámpolitikája és kereskedelmi adói miatt: Meadows, Philip bécsi angol követ Boyle, Henry miniszternek. Bécs, 1709. június 15. Archívum Rákócziánium II. osztály Hl. k. 443-445. Továbbá: Artamanov, A.: Magyarország és az orosz-lengyel szövetség (1707-1712). = Történelmi Szemle, 1978. 3-4. sz. 529.

A svéd király harcias terve tehát lényegében Európa minden országát elevenen érintette. Ha XII. Károly célt ér, a háborúk elhúzódnak, a harci cselekmények súlypontja Közép- és Kelet-Európa térségeire helyeződik át, s Európa csaknem minden nagyobb és kisebb országát magával sodró, az angol nyelvű szakirodalomban újabban joggal „world war”-nak nevezett kilencéves küzdelem vége a beláthatatlan jövőbe tolódik.

1709 kora őszen azonban Rákóczi államának külső és belső helyzetét tekintve egyaránt súlyos érvek szóltak volna amellet, hogy elfogadják a svéd tervet. Erdélyben császári hadsereg vette át a hatalmat, északnyugaton I. József császár csapatai elfoglalták a magyar konföderáció egyik legfőbb gazdasági és társadalmi bázisát, a bányavárosok kerületét. A Habsburg-kabinet remek diplomáciája ugyancsak sorozatos sikereket aratott. Elérte, hogy az angol kormány a magyarbarát és az udvart kompromittáló jelentéseket küldözgető Stepney-t hazarendelte Bécsből. 1709 őszen a porosz udvar támogatását leszerelve visszautasította a magyar konföderáció fegyverszüneti ajánlatát. Megakadályozta Rákóczi diplomáciai akcióját a Vatikánban, és a pápa állásfoglalását nyilvánosságra hozta. Felismerte és mindent megtett, hogy kihasználja Oroszország új orientációjában a magyar konföderáció kelet-európai elszigetelésének lehetőségét. E céljainak megnyerte a bécsi holland követet. Amikor 1709 nyarán Rákóczi az első hágai békekonzferencia értelmében elfogadva az angol döntést, hogy az általános európai békét meg kell hogy előzze a Habsburg-magyar megegyezés, tárgyalásokat kezdeményező levelet írt Lamberg grófnak, a császár első miniszterének és a holland követnek, Hamel-Bruyninx feledve kormánya korábbi döntését, a császári udvar kívánságának feltétlen elfogadását javasolta a magyar konföderáció vezetőinek, mert – szerinte – a koronás király ellen feltámadt lázadók csak kegyelemre és nem államközi közvetítéssel megkötött békére számíthatnak. Rákóczi akkoriban kelt leveleinek elkeseredett hangja és kormányzókorének nyilatkozatai egyértelműen bizonyítják, mennyire tisztában voltak vele, hogy a tengeri hatalmaknál eddig növekvő politikai tőkájüket gyors megsemmisülés fenyegeti, s számolniuk kell a diplomáciai elszigetelődés veszélyeivel. Ezzel szemben 1709 elején a török követ a Porta veszélyes és homályos, de mégis segítséggel biztató javaslatát hozta Rákóczi fejedelemnek. XII. Károly potenciálisan még Poltava után is nagy katonai tekintély, s a francia politika nagyon is számol vele. Kőkényesdi 1709. június 4-i jelentéséből értesülhettek a magyar konföderáció politikusai, hogy a magyar rezidens kérdésére – mi lesz, béke vagy háború –, a hágai konferenciáról feldúltan hazatért Torcy külügyi államtitkár így válaszolt: „la guerre, Monsieur.” Mivel pedig a francia politika már korábban is igyekezett a török Portát a maga oldalán bevonni a háborúba, XIV. Lajos király határozott utasí-

tása értelmében Kökényesdi és Des Alleurs márki egyaránt azt javasolta, hogy Rákóczi és kormányzóköre fogadja el a svéd tervet.⁵⁴¹

Rákóczi és kormányzóköre tehát 1709. szeptember 5. és október 27. között zajló tanácskozások és tájékozódások sora után a háború és béke kérdésében a béke mellett döntött. Ez a svédek királyának adott válasz lényege. Miért tértek ki a háború újabb tüzeit gyújtó XII. Károly király tervei elől? Miért igyekeztek a következőkben ismertetett diplomáciai akcióval leszerelni a svéd kezdeményezést, lemondva ezzel a török támogatásról is? Sőt miért utasították el a francia javaslatot? Mindennek mélyebb társadalmi és politikai okaira tanulmányunk szűk keretei között részletesen nem térhetünk ki. Csak utalhatunk rá, hogy Rákóczi és politikusai alaposan végiggondolták az ország helyzetét. A császáriak katonai fölényét, a francia politika titkos békepróbálkozásait, az 1708–1709. évi orosz termés nyomában támadt éhínség és a pestisjárvány pusztításait egyaránt számba vették, amikor arról beszéltek, hogy „jövendőbeli dolgokra függesztvéen” szemüket, mielőbb jó békével akarják megpecsételni a fegyverkezés végét.⁵⁴²

Rákóczi Meijerfeldt küldetéséről a következő javaslat kíséretében azonnal tájékoztatta a cárt: „Ha ő Felsőnének ellenére nem volna: küldenénk valakit a svéczi királyhoz és elméjét vennénk: ha nem volna-é hajlandó a megbékélésre? „ Ez az utasítás, amelyet Munkácson szeptember 5-én, tehát azonnal a svéd küldöttség fogadása után írtak, a Golovkin külügyminiszter mellett tartózkodó Nedeczkynek szólt. A jelzett szövegrészeket titkosírással közlő utasítás különben a varsói szerződés után kialakult együttműködés értelmében a portai hírekről is tájékoztatja az orosz udvart. De nem minden tendencia nélkül. Megnyugtatja ugyanis a cárt, hogy a konstantinápolyi magyar rezidens, Pápay Gáspár tudósítása szerint nem

⁵⁴¹ Kökényesdi jelentése, Páris, 1709. jún. 4. Fiedler, Josef: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczys und seiner Verbindungen mit dem Auslande. Wien, 1855. 1858, *Fontes Rerum Austriacarum* 9. 17. B. 1855: 133. Mivel a következőkben arról ír, hogy Torcy éppen ezért kifizetetti az 1708 óta rendszertelenül folyósított, majd elmaradt francia segélypénz hátralékokat, a tájékoztatás hitelét a francia diplomácia tényleges tervei tekintetében Kökényesdi jelentésével szemben különben is ajánlatos óvatossággal kell fogadnunk. Annál is inkább, mert Torcy már 1705 végén és 1706 elején titkos békepróbálkozásokba kezdett, amennyiben D’Alegre útján kétmillió livre-t ajánlott fel Marlboroughnak, hatékét kot Churchill: 1968. 498-499. Kökényesdi és Des Alleurs javaslatát, továbbá XIV. Lajos utasítását, a svéd terv elfogadásáról, végül a segélypénzek összegeiről: Köpeczi: 1966, 216-217, 262. Az 1709-i hágai békekongresszusról, Torcy nyilatkozatát felidézi Márki: 1910. 26-27.

⁵⁴² A francia udvar politikájára az „elvakult svéd barátság” jellemző: Köpeczi: 1966. 2 217 és Uő.: 1971. 27. A mielőbbi békekötés szükséges okairól: Ráday fogalmazványa és Rákóczi követi utasítása 1709. okt. A Duna melléki Református Egyházkerület Levéltára: [Ráday Levéltár] Ráday Pál iratai. IV d/2-5. és 2. sz. irat. fol.: 1-12.

kell közvetlen támadástól tartania, jó lenne azonban, ha nyomban küldene valakit a Portára, hogy kivédje a svéd támadási tervet.⁵⁴³

A svéd–orosz béke terve már korábban is foglalkoztatta Rákóczit, s nem is tulajdonítható egyedül a Fejedelemlennek. 1709 tavaszán Rákóczi és szűkebb kormányzó-köre már számolt a hágai béketárgyalásokkal, a poltavai csata után pedig egyértelműen úgy értékelte az általános helyzetet, hogy a háborúk minden ellenkező látszat ellenére a békekötés előkészületeinek szakaszába érkeztek el. Rákóczi már korábban javasolta a cárnak, hogy francia közvetítéssel kössön békét. Most pedig nagyobb nyomatékkal ismétli meg: francia közvetítéssel megkötendő svéd–orosz béke révén a cár az európai nagypolitika mezejére lépne. Lehetősége lenne rá, és célszerűnek is tartaná Rákóczi, hogy I. Péter az „universalis békekesség arbitriumát magára vállalja”.⁵⁴⁴

A korabeli külpolitikai gyakorlat szabályai szerint Rákóczi szeptember 5-i javaslatára még nem több, mint tájékoztató tapogatózás. Konkrét, vagyis diplomáciai szintű javaslat csakis több körülmény tisztázódása után lehet belőle. Tudnia kell, mit válaszol a cár. I. Péter békejavaslatát a svéd király pedig már kétszer visszautasította. Lengyelországban a svédpárti király Leszczyński Szaniszlóval szemben a szász II. Ágost pártja növekvőben van. Széltében terjesztik Ágost királynak a svédek ellen fegyverbe szólító harcias manifesztumait.⁵⁴⁵ Lengyelországot és Ágost királyt sem lehet figyelmen kívül hagyni, ha a cárral tárgyalásokat kezdenek. A magyar–orosz kapcsolatok Lengyelországon átvezető közvetítő szálait pedig a franciabarát lengyel főúri párt letéteményese és a cárral is remek kapcsolatot teremtő belzi palatinus felesége, Sieniawska tartotta kezében.⁵⁴⁶

Munkács és a cár udvara között 1709 szeptemberében sűrűn jártak a magyar, orosz, lengyel staféták. Jellemző Rákóczi fejedelem türelmetlenségére, hogy például szeptember 27-én azért nem mozdult ki egész nap rezidenciájából, mert

⁵⁴³ Rákóczi instrukciója Nedeczkynek, Munkács, 1709. szept. 5. Archivum Rákóczianum I. osztály II. k. 537.

⁵⁴⁴ Perényi, József: *Projets de pacification européenne de F. Rákóczi en 1708-1709. Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis. Sectio Historica. VI.* 1964. Markó Árpád: XII. Károly svéd király és Magyarország. Budapest–Stockholm, 1970. *Acta Sueco-Hungarica*, 3. Az idézet: Rákóczi instrukciója Nedeczkynek, Munkács, 1709. szept. 5. Archivum Rákóczianum I. o. n. k. 536. Köpeczi: 1966. 217.

⁵⁴⁵ Ágost lengyel király nyílt levele XII. Károly svéd király ellen. Drezda, 1709. aug. 8. OL 512 Nedeczky család levéltára 7. csomó, pali: 30. fol: 1-8. Vö.: „Másodszor is olvasám August pántását...” „Nekem nagy reménségem volna még Augustushoz is; ha kívánnak jót velünk tenni az lengyelek: inkább uniálódnánk vélek.” Bercsényi Rákóczinak, Rahó, 1709. szept. 20. Archivum Rákóczianum I o. IH. k. 339. 337.

⁵⁴⁶ A vizsgált időszak levezésére: Hopp Lajos: *A Rákóczi-emigráció Lengyelországban.* Budapest, 1973. 29. – Köpeczi: 1966. 43

generál-adjutántjának a „Mosqua Udvariul való érkezésére” vár.⁵⁴⁷ Október 12-én pedig Rákóczi maga is a lengyel–magyar határon fekvő Zvadkára ment Des Alleurs márki és Bercsényi Miklós fejedelmi helytartó és főgenerális kíséretében, hogy személyesen tárgyaljon az odaérkező Sieniawskával.⁵⁴⁸

Ezalatt pedig Ráday és köre előkészítették az akció sikere érdekében a porosz udvarba és az angol és holland kormányzókörökhöz küldendő követek útjait, és hogy e nagy horderejű külpolitikai lépésről a különböző politikai csoportokat tájékoztassák: a huszti tanácsulást.⁵⁴⁹

Indokolt a kérdés, hogy a francia közvetítéssel megkötendő svéd–orosz béke vajon mennyiben érdekelte az angol és holland kormányt? Ismeretes, hogy Marlborough-t korábban is nagyon nyugtalanította a svéd király. Kiismerhetetlen és kiszámíthatatlan uralkodónak tartotta, aki – miként 1706-ban Heinsiusnak, a holland államtanács elnökének kifejtette – még sok zavart fog csinálni.⁵⁵⁰ A török beavatkozást pedig a tengeri hatalmak, a háború kezdeteitől fogva a legfőbb veszélynek tartották, amelyet minden áron el kell kerülni. Rákóczi tehát jó érzékkel ismerte fel XII. Károly király harcias tervében a magyar politika európai lehetőségeit: a török hatalommal összefogni készülő svéd király fenyegető réme a békére készülő Európának, ajánlatos miatta Magyarországra nagyobb figyelmet fordítani. Az orosz–svéd megegyezés Hollandiának és Angliának egyaránt érdekébe vágott. Viszont a francia politika inkább úgy látta, hogy Franciaország érdeke az orosz–svéd ellentétek fenntartását kívánja.

Rákóczi külpolitikai akciója tehát végső soron, mai ismereteink szerint a magyar konföderáció céljait szolgálta. Középpontjában a Habsburg-magyar megegyezés terve állt, Oroszország, Anglia és Hollandia közvetítésével és garanciájával és az általános európai békébe foglalva. Nem számolt azonban eléggé a francia politikával és azzal, hogy Franciaország sokáig ragaszkodni fog diplomáciai hagyományaihoz.

A huszti tanácsulésen a magyar és az erdélyi konföderáció különböző külpolitikai orientációjú csoportjainak képviselői és potentátjai vettek részt. A magyarországi konföderáció szenátusának főúri és köznemesi tagjai, az erdélyi tanácsosok, a török párt feje, Barcsay Mihály, és Des Alleurs márki. Egyelőre nincs rá adat,

⁵⁴⁷ Beniczky Gáspár Naplója: (1707-1710) Rákóczi Tár. Szerkeszti: Thaly Kálmán I. k. Pest, 1866. 217.

⁵⁴⁸ Beniczky napló: 219

⁵⁴⁹ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Budapest 1910. 58-59.

⁵⁵⁰ „I am very much afraid, that this marriage of the Sweeds (sic) into Saxe will create a great degree of trouble . . . Whenever the States or England write to the King of Sweden, there must be care taken that there be no threats in the letter, for the King of Sweden is of a very particular humor.” Idézi: Churchill: 1968. 549-550. l. – Köpeczi: 1966. 211-212, 215-216.

hogy Des Alleurs és az erdélyiek törökbarát szárnyán kívül milyen erők pártolták volna a svéd támadási tervet, vagy ellenkezőleg: kik hajlottak volna arra, hogy a svéd királynak nyílt fegyvercsattogatással feleljenek. Kétségtelen viszont, hogy az egytényezős, kizárólagos francia orientációjú politikával szemben a többtényezős diplomácia vágott egybe Rádaynak és a mögötte álló protestáns köznemeseknek, a központi hatalom pártját alkotó evangélikus vállalkozóknak legsajátabb érdekeivel. A cárral és a svéd királlyal egyaránt célszerűnek látták fenntartani a kapcsolatot. Ugyanakkor igyekeztek Hollandiával, Angliával és a porosz udvarral is szorosabbra fűzni Rákóczi államának viszonyát. E csoporthoz tartozott a huszti tanácsülésen ugyancsak jelen levő fiatal diplomata, Klement János Mihály is, aki a besztercebányai bírónak volt a fia, és akit az evangélikus polgárság kiemelkedő vezetőjéhez, Rákóczi egyik pénzügyi szakértőjéhez, Kray Jakab késmárki bírónak rokon szálak fűztek. Az odera-frankfurti és a hallei egyetem látogatása után állt Rákóczi szolgálatába. Fiatalsága Károlyi szemében szálla. Nagyobb baj, hogy a tehetség és a vállalt feladat iránti kötelező felelősség még nem párosulhatott a személyiség kiforrott tulajdonságaival. 1709 tavaszán már ő járt Berlinben, Londonban és Hágában. Személyes tapasztalatok alapján számolhatott be tehát a tengeri hatalmak magyarországi politikájáról.⁵⁵¹

1709. október 14–26 között pusztán az események logikai rendje sem hagy kétséget felőle, hogy Magyarországnak és Erdélynek Európa több hatalmával való viszonyát érintő, egybehangolt diplomáciai akcióról döntöttek. Ez alatt a rövid két hét alatt ugyanis a következők történtek. Brenner Domokos utasítást kapott, hogy azonnal induljon Varsóból a Lengyelországba előretörő cárhoz.⁵⁵² Rendkívüli futár kelt útra Rákóczi október 21-i utasításaival Kökényesdi franciaországi rezidenshez és a velencei megbízotthoz, Tournon Henrik János grófhhoz. Tournon a francia kapcsolatok közvetítésén kívül Savoya szakértője, ugyanis savoyai születése révén a spanyol örökösödési háborúban egyre inkább a francia érdekek vonzáskörébe kerülő és neuralgikus góccá váló Savoya viszonyait nemcsak jól ismeri, hanem fontos kapcsolatokkal is rendelkezik.⁵⁵³ Október 24-én indult el Kle-

⁵⁵¹ Szalay: 1870. 4-5. Ráday Pál iratai 1707-1708 II. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán és Maksay Ferenc. Budapest, 1961. 52-53. és 472-473. Klement Emlékirata, Fiedler. 1858. II.

⁵⁵² Bercsenyi fogalmazványa Brenner utasításáról, Verecke, 1709. október 14. Archivum Rákócianum VIII. k. 137-144. Rákóczi levele a cárnak, meghatalmazása és utasítása Brennernek: Verecke, 1709. október 14. Archivum Rákócianum II. köt. 557-559. és Huszt 1709. október 21. Fiedler, Josef: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's und seiner Verbindungen mit dem Auslande 1706. 1709. und 1710. Archiv für österreichische Geschichte 43. B. (Wien) 1870. 487-488.

⁵⁵³ Kökényesdi János és gr. Tournon Henrik életrajzai: Benda: 1961., 43-45. Működésüket monografikus szinten feldolgozta Köpeczi: 1966., főleg 176 kkl. Rákóczi Kökényesdinek és

ment János Mányoki Ádám udvari festővel együtt a porosz, angol és holland udvarokba, és saját feladatait megszabó instrukción kívül utasításokat és propagandaanyagot vitt magával Körtvélyessy János és ifj. Dobozi István számára, akik 1709 nyarán a magyarországi és erdélyi reformátusok és evangélikusok képviselőiben mentek el, hogy végigjárják a különböző protestáns hatalmakat.⁵⁵⁴ Végül 1709 október végén kelt útra Ráday Pál kancellár, hogy Benderben a legkényesebb feladatnak eleget tegyen: tapogatóddzék a svéd királynál, hogy harci támogatás helyett miként fogadná Rákóczi békejavaslatát, s emellett tájékozzék a Porta svéd politikájáról, és készítse elő megfelelően a francia hivatalos közvetítéssel tervezett orosz–svéd béketárgyalások megindítását.⁵⁵⁵

Az ez idő alatt kiadott utasítások és a propagandaanyag tartalmának egybevetése alapján világosan kitűnik az egybehangolt diplomáciai akció gondolati, logikai váza. Igaz, hogy Rákóczi nagyon is számol a pillanatnyi helyzettel, csapatai harcban állnak, és védekező harcokat folytatnak, de nyilvánvaló, hogy a háborút nem a csatatereken, hanem a diplomáciai tárgyalóasztaloknál akarja befejezni.

Brenner feladata tájékoztatni a cárt, hogy ha nincs ellenére a francia közvetítés, Rákóczi mindent megtesz, hogy kieszközölje azt. Ha így békét köt Svédországgal, megveti az alapját a már korábban tervezett orosz–francia szövetségnek is, és ennek révén nemcsak közreműködik az általános európai béke mielőbbi megkötésében, hanem Oroszországot is belefoglalják az univerzális békébe. Az 1707-ben megkötött varsói szerződés nem csupán a kölcsönös fegyveres támogatásról biztosítja a feleket, hanem arról is, hogy csak egymás érdekeinek megfelelően kötnek békét. A francia közvetítés kieszközlésével a svéd–orosz béke előmozdításán fáradozó Rákóczi fejedelem tehát csak azt kéri, hogy legyen a cár kezdeményezője, mediátora és garantálója a Habsburg–magyar béketárgyalásoknak.⁵⁵⁶

Tournonnak: Huszt, 1709. október 21-én. Mindkettőt közül: Fiedler: 1870. 486-489. Savoya jelentősége a spanyol örökösödési háborúban: Churchill: 1968. 547-548

⁵⁵⁴ Körtvélyessy János és ifj. Dobozi István életrajzára: Benda: 1969. 53-54. Küldetésükről: Esze Tamás: Egy lengyel királyi tanácsos levele. Magyar Könyvszemle, 1961. 482-485.; Útjának előzményeiről Ráday Iratai II. k. 472-473.; Mányoki diplomáciai küldetése: Hopp Lajos: Mányoki Ádám fejedelmi képviselő. Irodalomtörténeti Közlemények. 1973. 734.

⁵⁵⁵ Ráday útját a huszti tanácskozáson eldöntötték, de csak okt. 27-e után indult el. – „Én most követségben az Török földre megyek...” Ráday levélfogalmazványa Körtvélyessynek Huszt, 1709. okt. 21. Ráday levéltár. Ráday Pál iratai d/2-17-32. sz. Benda Kálmán: Ráday Pál politikai iratai. Levéltári Közlemények. 1954. Negotiatio Benderiana IV-d/2-5. Passus Moldvába. Rákóczi útlevele Ráday számára Huszt, 1709. dec. 26.

⁵⁵⁶ „Quod Sua Czarea Majestas Arbitrium Pacis Universalis in se assumere velit, ita, ut honestis abutrinque conditionibus sí pacem inire, aut Suae Majestatis Czareae Arbitrium Aliati respuere velit: eo facto pro Aliato Regis Cattiae habeatur Majestas Czarea; e converso, Rex Galliae obiigabit se nunquam sine Czarea Majestate universalem aut particularem inire velle Pacem...”

Klementnek pedig el kell érnie, mivel Hollandia és Anglia már korábban mediációt vállalt a magyar–Habsburg tárgyalásokban, hogy a két tengeri hatalom és Poroszország lépjen fel ismét kezdeményezőként az államhatalmi szinten megkötendő s az általános európai békébe foglalandó Habsburg–magyar megegyezés érdekében, és Oroszországot is fogadja el maga mellett, mint közvetítőt. Készségét a béketárgyalásra és feltételeit Rákóczi Marlborough-nak és Hamel-Bruyninxnak külön levelekben fejtette ki. Megfelelő hangsúllyal kell ezt kifejezésre juttatnia Klementnek is. De azt is, hogy ha nem kapják meg a szükséges diplomáciai támogatást, nincs más választása Rákóczi híveinek, mint hogy a török karjaiba vessék magukat.⁵⁵⁷ Tudjuk azonban, hogy a török orientáció Rákóczi politikájában valóságban kevésbé számottevő tényező. Mint már korábban is, Rákóczi érve most sem más, mint diplomáciai fogás, vagyis tulajdonképpen zsarolás. Minden korabeli diplomáciára jellemző ez. Hasonlókkal nem számolva, a Versailles-ba küldött utasítás sem érthető.

Vetési Kökényesdi Lászlónak a francia udvarban nagyon határozottan kifejezésre kell juttatnia, hogy a magyar konföderáció válságos helyzetbe jutott. Instrukciója szerint nem kell fukarkodnia szemrehányásokkal. Nyilván azért, hogy nagyobb hangsúlyt kapjon a lényeg. Íme, a poltavai csata beigazolta, hogy Bonnac márki, a lengyelországi francia követ és Des Alleurs márki egyoldalúan képviselték a király érdekeit, mert az orosz közeledéseket elutasították. Kívánatos lenne, ha az orosz kapcsolatok kedvezőbb kibontakozása érdekében XIV. Lajos egy ügyes követet küldene végre az orosz udvarba. Nem utolsósorban pedig arra vigyázzon Kökényesdi, szögezi le a fejedelmi utasítás, nehogy Magyarország és Erdély ügyét a franciák kihagyják vagy kifelejtsek az általános békét előkészítő tárgyalásaikból.⁵⁵⁸

Összességében tehát valamennyi utasítás tengelyében az az elgondolás áll, hogy a magyarországi háborút államközi szerződéssel, külső garanciával, az általános európai békébe illeszkedő megállapodással zárják le. Az orosz–svéd béketárgyalásokat a francia közvetítés a spanyol örökösödési háborúval kapcsolja össze, a magyar-Habsburg megállapodást a porosz, angol, holland mellett az orosz mediáció

„Summe tamen interim necessarium esse videretur, ut Sua Czarea Majestas propositionem mediationis Suae fortius facere juberet in Aula Viennensi, ea solum expressione, ut sciant Czaream Majestatem res Ungaricas sibi cordi sumpsisse, et vult eas accomodatas quoquomodo videre; proinde, ut Tractatus suo modo inchoari possit: Armistitium statim concludendum desiderare Majestatem Suam...” Archívum Rákócziánium I. o. VIII. k. 140, 142.

⁵⁵⁷ Instructio pro Klement. Munkács 1709. okt. 8. Fiedler: 1858. 70-73. Rákóczi Hamel-Bruyninxnak Munkács, 1709. nov. 2. és kísérőlevelével Klementnek uo.: 73-75. Rákóczi Marlborough-nak Huszt, 1709. okt. 20. 1870. 483.

⁵⁵⁸ Rákóczi utasítása Vetési Kökényesdi Lászlónak, Huszt, 1709. okt. 21. Fiedler: 1870. 486-487. Vö: Kőpeczi: 1969. 219-220.

vonja az északi konfliktus érdekkörébe. Mivel pedig Franciaország már korábban megígérte, hogy Magyarországot és Erdélyt belefoglalja az „universalis békesség”-be, Oroszország és a tengeri hatalmak hasonló kötelezettsége nagy biztonságot nyújtana mindazoknak a társadalmi rétegeknek, amelyek Magyarországon és Erdélyben a háború és az államépítés eredményeit át akarják menteni. A francia-barát katolikus főurak és nemesek éppen úgy helyeselték a háború francia-orosz-angol-holland közvetítéssel és jótállással való mielőbbi befejezésének tervét, mint a vállalkozó protestáns köznemesek és polgárok s a katonaság érdekeit képviselő központi hatalom pártját alkotó csoport, akik a vallásszabadság keretei között már művelődési önrendelkezésük feltételeihez az angol, svéd, porosz és holland hatalmi köröktől eddig is nem kevés támogatást kaptak. Az elgondolás nagyvonalú. Rákóczinak azt az alapvető véleményét tükrözi, amit Tournonnak úgy fogalmazott meg, hogy a magyar konföderáció külpolitikai helyzete kedvező.⁵⁵⁹

Vajon realisan ítélte Rákóczi és köre az ismert körülmények ellenére is kedvezőnek a külpolitikai helyzetet? A követjelentések mindig optimistábbak, mint a valóság. Az akció sarkköve, hogy a francia udvar vállalja-e a maga részéről a közvetítést. 1709 októberében még rengeteg a bizonytalan tényező. Bender–Moszkva–Varsó–Dancka–Konstantinápoly–Berlin–Hága–London–Versailles között földrajzilag nagy a távolság. Ez a korabeli diplomácia idő- és pénzigényes ügyvitelét és a magyar követek protokolláris lehetőségeit, szűkös anyagi kereteit tekintve szinte irdatlan nagyságúnak tűnik. Bizonytalan, hogy megvalósítható-e az első lépés, a francia közvetítéssel létrehozandó orosz-svéd béke. S még nem több távoli reménynél a spanyol örökösödési háborút befejező általános béke sem. Közöttük pedig súlyos kérdések hosszú láncolata. Vajon hogyan dönt a francia udvar? Merre fordul a Portán a háborús és a békéhez ragaszkodó csoport belső harca? Sikerül-e elérni Bécsben, hogy elfogadják a közvetítést és garanciát?

A francia politikában 1709 őszén kedvező fordulat következett be. Versailles minden bizonnyal a malplaquet-i csatavesztés miatt és nem Rákóczi ajánlatára változtatta meg álláspontját a svéd–orosz kérdésben.⁵⁶⁰ Franciaország, miközben az angol és holland kormányoknál újra béketapogatódzásokba kezdett, kelet-európai politikáját is módosította: Bonnacot leváltják, Des Alleurs márkit pedig

⁵⁵⁹ „Rákóczi Tournonnak, Huszt, 1709. okt. 21. Fiedler: 1870.488-489. „Helyesebben értékelte (Rákóczi) a svéd és török kapcsolatokat, mint a franciák s ami a fő, felismerte Oroszország belső és nemzetközi helyzetének megváltozását.” Kőpeczi: 1966. 271.

⁵⁶⁰ Kőpeczi megállapította, hogy Kőkényesdi csak 1710. ápr. végén kapta kézhez Rákóczi utasítását; s Des Alleurs már szept. 29. előtt küldött valakit a svéd királyhoz – feltehetően még a támadás biztatásának szándékával. Kőpeczi: 1966. 216-220. Des Alleurs küldetéséről először Bercsényi okt. 15-i Brennernek szánt fejedelmi utasítás-fogalmazványában esik szó. Archivum Rákóczianum I. o. VIII. k. 141-142.

felmentik magyarországi megbízatása alól.⁵⁶¹ Uj állomáshelye: Konstantinápoly. Először azonban a svéd király udvara: Bender. De csak akkor indulhat, ha Rádaytól megérkezik a kedvező válasz.

Ráday, mint minden kényes diplomáciai ügyben eljáró követ, fedőmegbízással utazott. Bevallható úti célja az volt, hogy a szerdárnál közbejárjon a Moldvába kihúzódtott erdélyi csapatok érdekében. Adómentességet, önkormányzatuk méltánylását kérje Rákóczi nevében és azt, hogy nem adják ki őket idegen hatalmaknak. Ez amellett, hogy megnyugtatta a Magyarországra szorult erdélyi politikusokat, nagyon is elfogadható ürügyül szolgált Ráday valódi céljának elleplezésére.

Ráday tulajdonképpeni diplomáciai célját nehezen érte el. December 19-én még arról tájékoztatta Rákóczit, hogy a svéd király titokban tárgyal a Portával, és bizonyos jelekből biztosra állítják „a svékusnak és a töröknek a Moskva ellen való hadakozását”. Időbe telt, amíg Ráday a secretarius státustitkár, Müller révén eljuttatta propozícióit a svéd királynak. S a válasz nagyon kevéssel biztatott A király becsüli Rákóczit, kívánságát méltányolja, hogy befoglalják az általános békébe, s erre vonatkozóan angliai követének máris utasítást küld, de ami a cárral való békeségét illeti, annak nem látja módját. Közben Rákóczi mint Erdély fejedelme elküldte hivatalos megbízólevelét Rádaynak, de a svéd király még nem ismerte el Rákóczit erdélyi fejedelemnek.⁵⁶²

Közben Rákóczinak tudomást kellett szereznie a portai residenseitől és alternatív javaslattal a határmenti basákhhoz, majd Konstantinápolyba küldött rendkívüli megbízottjától, Pápai Jánostól a szultán szándékáról: valóban készül háborúra? 44 A Habsburg-kormány anélkül, hogy az orosz közvetítést formálisan elfogadta volna, a cárnak Rákóczi táborába induló (1709. nov. 13.) bécsi követével megüzente, milyen feltételekkel hajlandó tárgyalni. Ezek a feltételek semmivel sem különböztek attól, mintha a magyar konföderációt fegyveres erővel vernék le. Az orosz udvarban pedig az egész tervet felborulással fenyegette, hogy Rákóczi szolgálatába fogadta a Potocki, kijevi palatínus vezetésével jelentkező svéd és lengyel

⁵⁶¹ Des Alleurs felmentése és kinevezése Konstantinápolyba; XIV. Lajos levelei 1709. nov. 7. Rákóczinak és Des Alleurs-nek, idézi: Köpeczi: 1966. 217, 231. Bonnac felmentéséről: uo.; Rákóczi Brennernek 1709. dec. 4. Archivum Rákóczianum I. o. II. k. 575. ki., és Rákóczi Klementnek Hrabác, 1709. dec. 12. uo. 588 kkl.

⁵⁶² Ráday utasítása 1709. okt.; Levelei Rákóczinak, Bender 1709. dec. 9. és Szuchova 1710. jan. 13. Ráday Levéltár, Ráday Pál iratai IVd/2-5 1, 9, 16. sz. Rákóczi Xü. Károlynak, Szentmártonkátá, 1710. jan. 18. Fiedler: 1870. 496. Bercsényi Rádaynak, Kassa, 1710. jan. 19. és Bercsényi Nedeczkynek, Ungvár, 1710. febr. 14. Archivum Rákóczianum VIII. k. 144-145. 184. Vö.: Ráday Pál 1709. Benderben menő Utazásomnak Diariuma. Rákóczi Tár I. köt 404. kkl.

csapattöredékeket. Mindemellett több más, ma már részletkérdésnek minősíthető mozzanat is akadályozta Rákóczi akcióját.⁵⁶³

1710 február elején azonban Ráday kedvező hírrel érkezett vissza Benderből. Kiderült, a török megújította az orosz békét, és úgy tűnt, megérett az idő a francia békeközvetítés „solemnis” bejelentésére. 1710. február 14-én az orosz diplomáciát Rákóczi utasításai szerint intéző Bercsényi nem kis meglepetéssel tudósíthatja követét Nedeczky Sándort: a francia király „resolválta (kit eddig nem cselekedett,) solemnis követje által serio denuntiálni az mediatiót az svédiai királynak, az Felsőleges Czárral való békességre., Az mint is holnap indul Munkácsról Des Alleurs Uram, oly szándékkal, hogy ha succedál propositiója Benderben, (kihez egész reménsége van), egyenesen onnan megyén Benderből Kamienijecz felé.” Köszöntse Nedeczky – szól az utasítás – a külügyminisztert Golovkint, és emlékeztesse mindarra, amiről Bercsényi „occasione secretioris tractatus” szólt, mint a cár méltóságának és dicsőségének növekedése útjáról. „Most mind azon utak lesznek már elütte, s mindjárst colligátiójában veszi az francia, cum securitate pacis universalis.”⁵⁶⁴

Rákóczi 1710 elején hallatlanul fontosnak tekinti az orosz–svéd tárgyalások mielőbbi gyors megindulását. Radaynak újra Moldvába kell mennie. Látszólag azért, hogy az új vajdát köszöntse. Valójában, hogy készenlétben legyen ott, s mihelyt a svéd király a fejedelem mediációját elfogadja a francia mellett, azonnal Des Alleurs-höz mehessen. Rákóczi bizalmas híve, Dániel Péter ugyancsak a román fejedelmek jóindulatának megnyerésére – titkos megbízással a török tervek szemmel tartására – Iassiban száll meg, és rendkívül részletesen és rendszeresen tájékoztatja a fejedelmet.⁵⁶⁵ Közben Rákóczi és hívei Anglia, Hollandia belső viszonyairól értesülve, az ottani háborús pártokat ért támadások perspektíváit mérle-

⁵⁶³ „Az török felül azt írják Constantinápolyból az Fejedelem emberei: meg sem gondolják, hogy felbontsa az békességet az muszkával az svécus kedvéért...” Bercsényi Nedeczkynek 1710. január 31. Archivum Rákóczianum I. o. VIIn: k. 169. Rákóczi ugyan nagy fenntartással fogadta ezt és a hasonló híreket: „Én az Pápai írásin is keveset építetek: mert régen megismerem az törököt”. Rákóczi Bercsényinek. Szentmártonkóta, 1710. febr. 10. Archivum Rákóczianum I. o. III. k. 19.

⁵⁶⁴ Az üggyel foglalkozó hatalmas anyag vázlatos ismertetésére sincs módunk. Mellőznünk kell tanulmányunkban a lengyel királykérdéssel összefüggő ügyeket is. összefoglalóan vázolja: Köpeczi: 1969. 217.

⁵⁶⁵ Bercsényi Nedeczkynek, Ungvár, 1710. febr. 14. Hasonló értelemben tájékoztatja Brennert, febr. 15-én. Ráday megérkezéséről febr. 3-án tudósítja Pápai Jánost. Valamennyi kiadva: Archivum Rákóczianum VIII. k. 182-183. 186. és 179. – Vö.: Bercsényi levélfogalmazványa Des Alleurs-nek, Kassa, 1710. marc. 4. uo.: 198. – Rákóczi XIV. Lajosnak, Jászberény. 1710. febr. 24. Fiedler: 1870. 496. 1. – Des Alleurs-t magyar megbízottként Fray József kanonok kísérte, Josephus (Fray) Rákóczinak. Kassa, 1710. apr. 19. OL G 15 Fasc. 203. fol: 35-36.

gelve remélik, hogy Poroszszággal együtt a tengeri hatalmak a török beavatkozástól tartva maguk is sürgetik az orosz–svéd békét, és nem ellenzik sem az orosz közbenjárását a magyar ügyekben, sem a francia mediációt a svéd–orosz tárgyalásokon.

1710 április közepén megérkezik Rákóczi udvarába Des Alleurs benderi tudósítása a svéd király hivatalos álláspontjáról: hajlandó a békére, kész a tárgyalásokra elküldeni megbízottját, és elismervén a cár császári címét, maga is azon lesz, hogy Oroszországot belefoglalják az általános békébe.⁵⁶⁶

Sok szó esett róla, hogy a tárgyalások helyét hol jelöljék ki. Szóba jött Varsó, Kamenice, Bender és Moszkva. Rákóczi azonban már 1710 tavaszán tudatja Bercsényi úttján Rádayval: legjobb lenne Magyarországon lebonyolítani a tárgyalásokat, mivel úgy véli, hogy Varsóba és Moszkvába a svéd király, Benderbe viszont a cár vonakodnék elküldeni emberét. Kamenice török területen lévén azért alkalmatlan, mert a Porta inkább akadályozná, mintsem segítené a tárgyalásokat. A svéd király pedig csak abban az esetben számíthat rá, hogy szabad átvonulást kap Magyarországon, ha ott lesznek a béketárgyalások. Végül Rákóczi mint erdélyi fejedelem maga is közvetítőként venne részt a tárgyalásokon. Amikor 1710 áprilisában adott utasítását Bercsényi néhány hónap múlva kénytelen minden részletre kiterjedően megismételni, megint leszögezi: „Ne légyen Benderben tractája az békességnek. Hogy pedig Muskva – vagy Lengyelországban menjenek az tractára, az is nehéz; azért, ha in loco tertio, (az mint illik és szokás is), kellenék lenni az tractának: lenne az inkább itt Magyarországon, tamquam in loco tertio et securo. Tractája az békességnek itt lehetne meg, mediatorának, úgymint az franciának, s mindkét fél potentiáknak ad lucrum tertium sine praejudicione partis alterutrius legalkalmatosabban esnék concursussa.” Mivel pedig a tárgyalásokon maga Rákóczi is jelen lenne mint közvetítő, a tárgyalások sikere felől olyan bizonyos lehet „az Fölséges Czár, mintha készen, kebelében volna minden dücsüssége békességének”. Mennyire jelentősnek értékelték a magyar politikusok a svéd–orosz tárgyalások előkészítését az általános európai és a magyarországi béke szempontjából, arra jellemzőek ugyancsak Bercsényinek 1710 nyarán írott sorai: a cár „ezen békesség tractatassa által nemcsak ezen svécussal való hadakozásának teljes dicsőségét megtartja: de jó és állandó colligatiót csinálván az francia királlyal, mind az universális békességnek részessé, s mind pedig az császári méltóságban securussá

⁵⁶⁶ „Nem azért sietteti az Felsőleges Fejedelem útját Kegyelmednek, hogy mindjárt Benderben menjen, ante praeliminaria negotiationis per Dominum Des Alleurs; hanem, hogy ha acceptaltatik propositiója: ex voluntate praevia paciscendi hamar lesz, – érhesse azért Moldvában elsőbb tudósítása Des Alleurs Uramnak Kegyelmedet.” Bercsényi Radaynak, 1710. márc. 7. Archívum Rákócziánium I. o. VIII. k. 199–200.

teszi magát az Fölséges Czár és úgy, mint Magyarországnak igaz protectora, örökös dicsősége és emlékezeti fennmarad”⁵⁶⁷

Mindebből azonban az is kiderül, hogy a tárgyalások 1710 április és július vége között nem mozdultak előre. Rákóczi és köre úgy vélte, hogy a cár válasza a magyar diplomácia sajnálatos ballépése miatt késik. Des Alleurs ugyanis a mellette levő magyar megbízottal, Fray József kanonokkal küldte el levelét a cárnak, a magyar követ azonban Bercsényi utasításával együtt Rákóczi parancsa ellenére nem ment egyenesen a cárhoz, hanem előbb Sieniawskát, majd Ágost királyt kereste fel.⁵⁶⁸ Valójában azonban több oka lehetett, hogy a francia király késett elküldeni követét a cárhoz a svéd-orosz béketárgyalások ügyében. Nyilván számolni kell a francia politika nagyon erős hagyományaival de azzal is, amiért maga I. Péter cár ugyancsak várakozó álláspontra helyezkedett: 1710 márciusában békekongresszus kezdődött a Hága melletti Gertruydenbergben.

Rákóczi és kormányzókörének elgondolása szerint a francia közvetítéssel megkötendő svéd-orosz béke terve, miként a magyar-Habsburg megegyezés ügye is 1710 tavaszán már tágasabb nemzetközi összefüggésekbe illeszkedett. Beigazolódott, hogy az északi háború és a spanyol örökösödési háború fogaskerékszerűen kapcsolódik össze. Magyarország és Erdély állami önállóságáért vívott küzdelme pedig a diplomácia szintién már korábban áttörte a Habsburg-birodalom kereteit. A magyar konföderáció és a Habsburg-kormány vezetői között most azért folyt a láthatatlan háború, hogy a megegyezés nemzetközi szinten történhessék meg, vagy ellenkezőleg; a dinasztia családi ügyévé visszazorítva.

2. MAGYARORSZÁG, ERDÉLY ÉS A GERTRUYDENBERGI BÉKEKONGRESSZUS

„Mivel Gallussal való békesség csaknem bizonyos lévén... annál nagyobb remény-ségünk lehet Isten után a federátusokhoz (kik biztatnak benünnket)” – írta ifj. Dobozi István Berlinből 1709. december 26-án Ráday Pálnak.⁵⁶⁹ A spanyol örö-

⁵⁶⁷ Bercsényi levele Golovkinnak, Kassa, 1710. ápr. 26. Bercsényi javításával fogalmazvány, vagy másolat. Archívum Rákocziaum I. o. VIII. k. 245-248. Valószínűleg azonos azzal, amit mint másolatot ápr. 25-i keltezéssel említ Fiedler jegyzéke: Fiedler: 1858. 610. – Josephus F(ray) Rákóczinak, Kassa, 1710. ápr. 19. OL G 15. Fasc: 203 fól: 35-36. – Bercsényi Nedeczkynek, Kassa, ápr. 25. Archívum Rákocziaum I. o. VIII. k. 241. kkl. Bercsényi Sieniawskának, Kassa, 1710. ápr. 25. uo. 244-245.

⁵⁶⁸ Bercsényi Radaynak (1710. márc. 7.) és Bercsényi Nedeczkynek; Hernádnémeti, 1710. aug. 11. és Barkó 1710. júl. 28. Archívum Rákocziaum I. o. Vfl. k. 201. 270. 282-283.

⁵⁶⁹ „...még nem tudom, mit hozhatott Fraj Benderbül”? – írja Rákóczi Bercsényinek 1710. ápr.

kösödési háború közeledő befejezésének hírére a magyar konföderáció külpolitikájában határozott irányváltás figyelhető meg. A háború jó és megnyugtató befejezésének lehetőségeit mérlegelő magyar politikusok az általános békébe való felvételre biztosítékot, a mediációra és garanciára nyugat-európai bázist keresve már nem annyira Franciaországra, mint egyre inkább Hollandiára és Angliára tekintenek. Mai ismereteink szerint 1709 végén, 1710 elején szereztek róla tudomást Rákóczi udvarában, hogy hamarosan megkezdődik a spanyol örökösödési háborút lezáró univerzális békét előkészítő nemzetközi tárgyalás.

Rákóczi udvarában tudtak Franciaország teljes háborús kimerültségéről, a malplaquet-i mészárlás után a francia harci készség súlyos válságáról, Versailles béketárgyalásairól. Hallottak az európai városokban pusztító pestisről. Értesültek arról is, hogy 1710 januárjában a holland konföderáció generális ülésén már a háború kívánatos befejezésének és a megkötendő békének lehetséges előkészületeiről tárgyaltak.⁵⁷⁰ A magyar politikusok végig a háború folyamán rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak az általános európai béketárgyalásoknak, s amikor Gertruydenbergben összeült a békekonferencia, a fejedelem annyira meg volt győződve róla, hogy hatása Európa minden szegletébe kisugárzik, hogy törökországi követének instrukciójába is belefoglalta: a Porta már csak azért sem bocsátkozhat újabb háborús kalandokba, mert összeült az „universalis békesség tractája”⁵⁷¹

Általános békével, minden ország érdekeit szemmel tartó megegyezéssel zárni te a háborút, nemzetközi megegyezéssel rendezni el Európa hatalmi viszonyait, olyan alapelv, amely még a 17. század politikai gondolkozásában és gyakorlatában kristályosodott ki. Történelmi méretekben a békekötés alelveit mindig is az elmélet és a praxis, a győztes és a vesztes fél pillanatnyi és hosszabb távra tekintő érdekeinek ütközései formálták. Gazdasági-társadalmi változások és a technikai és kulturális fejlődés következtében azonban a 17. századi Európában a háborúk jellege megváltozott.⁵⁷² Új értelmet kapott a béke fogalma is.

A háború és béke új egyetemes követelményrendszerét elsőként áttekintő

20-án, Nem tartotta jó diplomatának, mulasztása miatt pedig lecsuktatását tervezte: Archívum Rákócziánium I. o. III. k. 103-104. és 136. E tekintetben Rákóczi és Des Alleurs tökéletesen egyetértettek, noha a Fejedelem meg volt győződve és valószínűleg nem is ok nélkül, hogy a francia residens, miként korábban is, most sem szolgálja Franciaország és Magyarország érdekeit, és a tárgyalásokat Benderben nem folytatja-kellő ügybuzgalommal. Vö.: Dániel Péter Rákócziának. Jassy, 1710. nov. 29. OL G. 15. Fasc: 225. Pali 14 fol: 8-10.

⁵⁷⁰ Ifj. Dobozi István Rádaynak. Berlin, 1709. dec. 26. Ráday Levéltár, Ráday Pál Iratai. A. 1/5 2-17., 42. gz.

⁵⁷¹ Köpeczi: 1966. 218-219]Hágai tudósítás: 1710. jan. 40. OLG. 15. Fasc: 203. fol: 5.

⁵⁷² Rákóczi Pápai Jánosnak, Kisír, 1710. márc. 25. Archívum Rákócziánium I. o. III. k. 80.

Grotius a vállalkozó polgárság nemzetközi érdekeinek megfelelően foglalta össze a békekötés új módját. A háború célja az idejében és kellő biztosítékokkal megkötött béke. Nemcsak arról van szó, hogy a béke szellemét a háborúk alatt is ápolni kell, hogy a végső kimerülésig csak a kényszer esetén ajánlatos hadat viselni, különben az adott pillanatban, még bizonyos áldozatok árán is megkötendő a béke, hanem a béke idején is azoknak a törvényeknek az alapján, amelyeket a természet törvénye és a népek megegyezése határoz meg, arra kell törekedni, hogy az emberiség mérsékelje a háborúk megpróbáltatásait. Biztosíték ugyanis a háború ellen nem más, mint a kellő körütekintéssel megkötött béke. Grotius tehát körülménybálya a katonai vezetésnek politikumot kisajátító tevékenységét, és a háború befejezését a politikai testület, a civil politikum, az államhatalom, vagy ahogyan ő mondja, a legfőbb hatalom kezébe helyezi. Hangsúlyozza, hogy hadvezér nem köthet békét.⁵⁷³

Gyakorlatban Európa természetesen nehezen és lassan tanulgatta a békekötés új módját. Amikor a háborúk már a jövő fejlődését megalapozó olyan célokért folynak, mint a kereskedelmi támaszpontok, kikötők, nyersanyagot, munkaerőt, piacot biztosító területek, a műveltségbeli önrendelkezés, az államérdek, a béketárgyalásokon kellett hogy számoljanak a hosszabb távra biztonságos viszonyok lehetőségeivel. Nemcsak a háborúk húzódtak így el, hanem a békék megkötéséig is hosszú út vezet titkos diplomáciai tájékozódások, fegyverszünetek, előzetes megállapodások és különbékék fordulói át. A megfelelő politikai együttélés feltételeit kifejező fogalom, a hatalmi egyensúly elve, a gyakorlatban először a westfáliai béke tárgyalásain tűnik fel mint követendő cél.⁵⁷⁴ Megfigyelhető tendencia ettől kezdve, hogy jó ideig az okatlan megtorlások, hatalmi elvakultságok szellemével szemben a különböző érdekek egybehangelése vezérli azokat, akik a béke-megállapodásokban a politikai együttélés tartós módjait szándékoznak kialakítani. Sőt Cromwell, II. Rákóczi György kezdeményezésére válaszolva, 1652-ben a keresztény világ belső békéjének közös – természetesen vallási keretek között mozgó – védelmére szólít fel. Elméletileg az együttélést később is a különböző vallások és a különböző népek érdekegyesítése útján tervező Spinola és Leibniz hatása kezdi majd átíratni a gyakorlati politika áramlatait, bár miként a kor gondolkodásának más szféráiban is, az együttélést mechanikus rendszerekben képzel-

⁵⁷³ Pach Zsizmond Pál: A nemzetközi kereskedelmi útvonalak XV–XVII. századi áthelyeződésének kérdéséhez. Századok, 1968. A háborúk megváltozásáról: Roberts, Michael: The Military Revolution, 1560–1660. Belfast, 1956. A nyomában kibontakozó vitát irodalommal együtt: Parker, Geoffrey: The „Military Revolution” 1560–1660 – a Myth? The Journal of Modern History (1976) Vol. 48. No. 2. 195. kkl.

⁵⁷⁴ Grotius Hugó: De jure Belli et Pacis. XXII/7.; XXV/2–7.

ték el. Mégis nagyjelentőségű, hogy a békeme-gállapodásokban igyekeznek megszüntetni az újabb konfliktusok okait, és ha a nyugtalan és rövid békeidőket újabb és újabb háborúk szakítják is még, a 18. század elejére már gyakorlati példák hosszú sora bizonyítja, hogy a kisebb országok helyzetét is mérlegelni kell az általános európai hatalmi egyensúly szempontjából.⁵⁷⁵

Ezek a részletek, amelyeket ki lehetne bővebben fejteni és sok példával illusztrálni, itt csak arra szolgálnak, hogy jelezzék: a magyar konföderáció politikusait nem provinciális képzelgés vezette. Miként mindaz, ami az utrechti békéhez vezető konferenciákon történt, bizonyos történelmi előzményekre tekint vissza. Az európai egyensúly betlehami csillaga távolian, de mégis már irányt jelzően mutatott kiutat a titkos diplomáciák és egymásba torlódó hatalmi érdekek útvesztőiből.

A „De jure Belli et Pacis” a 17. század közepétől kezdve gyakran előforduló mű a magyar politikusok könyvei között. Mivel pedig a 17. század végére Grotius elvei sokszorosán áthatották az európai politikai gondolkozás különböző áramlatait, ma még nem tudjuk megmondani, hogy a nyugati egyetemeket látogatók, vagy például a széles körű francia műveltséget tükröző könyvtárral rendelkező Rákóczi milyen áttételek során ismerkedett meg eszméivel. Ráday már 1706-ban a magyar konföderáció publicisztikai érvrendszerébe építette Grotius gondolatait.⁵⁷⁶ Tények sokasága bizonyítja azt is, hogy a korabeli nemzetközi békekötési gyakorlat nemcsak követendő, hanem tanulmányozandó mintául szolgált a magyar politikusok számára. A Hollandia és Svájc önálló államiságának elismerése mellett Erdély érdekeit is magában foglaló westfáliai béke eleven példaként lebegett szemük előtt, és különös érdeklődéssel figyelték a különböző országok békeszerződéseit, amelyeket külső hatalmak garanciájával kötöttek.⁵⁷⁷ Általános nézetet,

⁵⁷⁵ Acta Pacis Westphalicae. Red: Braubach, Max-Resgen, Karl B.: 1-3. Münster Westfalen, 1962, 1965, 1975. Marczali Henrik: A béke könyve. Budapest, 1920. Gajzágó László: A nemzetközi jog eredete. Notter Antal Emlékkönyv. Budapest, 1941. 246-247. Az európai hatalmi viszonyok átrendeződésének jelentőségéről legutóbb: Pach Zsigmond Pál: Európa a 16-17. században. Egyetemes történeti bevezető Magyarország története III. k.éhez. Történelmi Szemle, 1979. 297. kkl.

⁵⁷⁶ Cromwell II. Rákóczi Györgynek, London, 1652. június. Milton. Az angol forradalom tükre. Összeállította: Szemezi Miklós: Budapest, 1975. 132-134. A hatalmi egyensúly tényét mint a politikai együttélés feltételét Bacon ismerte fel, de a fogalmat még nem írja le (1624) Gajzágó: 246-247. A fogalom feltűnésére és elterjedésére adalékul szolgál: Acsády Ignác: A karloviczi béke története. Budapest, 1899. Reese William: Das Ringen um Frieden und Sicherheit in den Entscheidungsjahren des Spanischen Erbfolgekrieges 1708 bis 1709. 1933. Münchener Historische Abhandlungen, Erste Reihe, Aligemeine und Politische Geschichte 4, Bibó István: A szankciók kérdése a nemzetközi jogban. Szeged, 1934. 37-38.

⁵⁷⁷ Megvolt többek között Witnyédy István, Apaffi Mihály fejedelem, Thököly Imre, Szirmay András könyvtárában. – Rákóczi könyvtáráról: Zolnai Béla: Rákóczi bécsújhelyi olvasmányai,

elvileg és gyakorlatilag egyaránt átgondolt politikai elvet foglalt tehát össze Rákóczi, amikor számtalanszor leszögezte, hogy az általános európai békekötésig kell állami testületük egységében kitartaniuk, vagy ahogyan Ráday megfogalmazta: kihúzniuk a hadakozást „ad universalem pacem”.⁵⁷⁸

Régen készülő mozdulattal küldte tehát Rákóczi megbízottjait a gertruydenbergi béketárgyalásokra, mivel úgy vélte, mint a spanyol örökösödési háború résztvevőjét jelenlét illeti meg ott. Reálisan számolva helyzetével azonban a „jelenléte” úgy értette, hogy Franciaország és a tengeri hatalmak képviselői mellett működnek majd küldöttei. Az európai közvéleményt pedig a publicisztika útján igyekeznek érdekeltté tenni a magyar ügyekben.

1710. február 25-én már eldöntött kérdés, hogy Rákóczi a francia teljhatalmú megbízott mellé Brenner Domokost, a tengeri hatalmak képviselőjének oldalára pedig Klement János követeket küldi Hágába, hogy a magyar és az erdélyi konföderáció kérdéseiben tájékoztatással és segítséggel szolgáljanak. A személyek kiválasztása mögött alapos külpolitikai megfontolások és belpolitikai hatalmi érdekek tapinthatók ki. Rákóczit és kormányzóköreit 1710 elején már az a meggyőződés vezette, hogy a nemzetközi békét előkészítő tárgyalásokon a magyar ügy szempontjából a tengeri hatalmaknak és nem Franciaországnak lesz döntő szava. Félreérthetetlenül kifejezi ezt egyik, csak kivonatban ismert levele: „Az universalis békességre nézve Clement mellé Hágában Brennert küldeni pro direttore elég lesz: mert az francia rajtunk nem segíthet, ha unokáját kihagyja. Az alleatusoknál, ha maga interesséje nem sürgeti, nem efficiálnak semmit.” Miként az orosz-svéd béketárgyalásokban a központi hatalmat képviselő Ráday és köre segíti Rákóczi elképzeléseit, a gertruydenbergi tárgyalásokon is e csoport exponensére, Klementre hárult tehát a döntő feladat. A két megbízott hatáskörének világos elhatárolására Rákóczi különösen nagy gondot fordított. Brenner „director negociationis” volna – „a francia miniszterek mellett”. „Clement az aleatusoknál negociálna. ezt magával Brennerrel jól meg kell értetni...”⁵⁷⁹

Irodalomtörténeti Közlemények 1955, és Heckenast Gusztáv: D. Rákóczi Ferenc könyvtára. Uo. 1958. *Animadversiones Apologicae, quas in Caesareum super puncta Pacis statuum et ordinum regni Hungariae pro libertate confoederatorum dátum responsum syneere notavit, orbique Cristiano mani-festare voluit Veracius Constantius, miles Hungarus. (1706.)* vö.: „Explosio.” Ráday Iratai I. k. 648. kklKöpeczi: 1970.13-14.

⁵⁷⁸ Acta Pacis Westphalicae: B. 3, 431. – Hogy a nemzetközi garancia mint a béke vagy megállapodás biztosítéka a rendi felfogással össze nem egyeztethető, attól idegen, a maga korában modern követelmény, arra először rámutatott Lánczy Gyula: Széchenyi Pál érsek és a nemzeti politika. = Századok, 1882.

⁵⁷⁹ Ráday kijelentése Hermelin Ólai svéd kancelláriai titkárnak: naplója svéd és lengyel követségeről 1705. júl. 14. Ráday Iratai I. k. 295.

Indokolt a kérdés, Rákóczi miért nem bízott benne, hogy a békekonferencián Franciaország képviseli Magyarország és Erdély ügyét? Hiszen attól kezdve, hogy 1701-ben leszögezték, csak azzal a feltétellel fognak fegyvert, ha Franciaország a megkötendő békébe Magyarországot is beleveszi, állandóan visszatérő kikötés, hogy az általános tárgyalásokból ki ne hagyják a két országot. XIV. Lajos király elhatározásáról pedig 1705. május 14-én Des Alleurs márki ezt a tájékoztatást kapta Torcytól: (őfelsége) „elhatározta, hogy utasítsam önt, ismerje el Rákóczi herceg urat Erdély fejedelmének. Közöljem, hogy mondja meg neki őfelsége nevében: nem fog semmiről elfelejtkezni, hogy elfogadtassa követeit – akiket ilyen minőségben küld el az általános békekongresszusra, hozzátéve, hogy ezeket a követeket megbízhatják a Magyar Királyság érdekeinek képviselésével is”. Igaz, hogy a királyi elhatározás záradéka hangsúlyozza, hogy amíg a korona az ausztriai háznál van és a királyság kormányformája még bizonytalan, nehéz lenne, hogy „a magyar nemzet követeit elfogadják a béketárgyaláson”⁵⁸⁰ Azóta azonban a magyar konföderáció tagjai az ónodi országgyűlésen kinyilvánították és törvénybe iktatták: I. József császárt nem tekintik királyuknak. Hangsúlyozva pedig, hogy nem más, mint „a nemes Portugália és a holland rendek hatalmas köztársaságainak nagyszerű példáját” követik, elküldték manifesztumukat a francia, orosz udvarokba és Hollandia, Anglia követeinek.⁵⁸¹ Mindazonáltal Rákóczi és kormányzóköre 1710 tavaszán sem akart többet, mint hogy a magyar megbízottaktól kapott tájékoztatások alapján a tengeri hatalmak és Franciaország terjesszék a békekongresszus elé Magyarország és Erdély ügyét, ugyanúgy, mint a spanyol örökösödési háborúba belesodródott többi országét. Franciaország azonban korábbi béketerveibe sem vette fel Magyarországot, és nincs tudomásunk róla, hogy gondolt volna Rákóczi államára akár azokban a titkos tárgyalásokban is, amelyeket az 1705–1706-i francia békejavaslat elől még kitérő, de 1708-tól kezdve már a maga részéről is óvatos megegyezési tapogatózásokat kezdeményező Marlborough herceggel folytatott. Emellett a francia politikát a tengeri hatalmak békeközvetítései korábban is rendkívül nyugtalanították. Jól kifejezi ezt többek között Le Noble híres pamfletje. Az 1706. augusztusában az angol, holland mediációval folytatott Habsburg-magyar béketárgyalások után megjelent „La Caverne du Lion” c. műve Bercsényi és Hamel-Bruyninx párbeszédébe fűzve mondanivalóját többek között a tengeri hatalmak közvetítését is tollhegyre tűzte.⁵⁸² Maga Kőkény esdi

⁵⁸⁰ Brenner és Klement küldetéséről: Rákóczi levelei: Jászberény, 1710. febr. 24, h n. márc. 31.; Kisír, ápr. 3.; Eger, ápr. 7.; Valamennyi: Archívum Rákócziánium I. o. III. k. 51, 85, 87-88, 81.

⁵⁸¹ Idézi és Rákóczi fejedelmi címe hivatalos elismeréseként is értelmezi: Köpeczi: 1966. 93, 97-98.

⁵⁸² Meadows Philip bécsi angol követ a következő sorok kíséretében továbbítja Rákóczi közleményét és levelét: „I have received what goes with this, from Rákóczi & the Assemblies held in

ugyancsak ellenezte a magyar konföderáció holland–angol orientációját. Meglehet, hogy emiatt váltotta le őt Rákóczi 1710 tavaszán, azzal egyidőben, hogy Brenneret megbízta.⁵⁸³ Miként ismeretes: Kőkényesdi azonban, mielőtt a hazahívó parancsot megkapta volna, vagy Rákóczinak a gertruydenbergi béketárgyalásokra szánt feltételeit ismerte volna, a maga elképzelései szerint készítette el Rákóczi békejavaslatait, és adta át Torcynak. Ezt kapta kézhez a gertruydenbergi békekongresszus két francia követe, Huxelles marsall és Polignac abbé.⁵⁸⁴ Ez az emlékirat és javaslat lényegbevágóan ellenkezett azzal, amit Rákóczi és kormányzóköre Klement útján és közvetlenül a tengeri hatalmak képviselőihez eljuttatott.

Több tényező játszott tehát közre, hogy a francia béke-projektumból kimaradt Magyarország és Erdély ügye. A projektum egyik másolata a Nedeczky család levéltárában maradt fenn.⁵⁸⁵ Valószínű, hogy rajta keresztül jutott Rákóczi és kormányzóköre tudomására. A latin nyelvű projektumra Nedeczky Sándor ezeket a sorokat írta: „Ezen punctumokat placidálta már a Francia király, de nem szeretem, hogy Magyar Ország felül semmi szó nincsen, rossz szándékokkal lehetnek felőlünk.”⁵⁸⁶ Mivel királyi jóváhagyásról van szó, feltehető, hogy a hír kiszivárgott, és még a kongresszus előtt Rákóczinak és kormányzókörének tudomására jutott. Részben ez adhat magyarázatot arra a körülményre is, hogy Brenner, noha Rákóczi megbízta gyakorlati diplomáciai feladattal is, a gertruydenbergi békekonzferencia idején elsősorban a magyar álláspont publicisztikai közzétételével szolgálta Rákóczi szándékait. Részben pedig az orosz–svéd tárgyalások elhúzódása miatt kellett a konferencia ideje alatt főleg Danckában tartózkodnia.⁵⁸⁷

Mai ismereteink szerint tehát 1710 tavaszán Hágában érdemi munkát a magyar és erdélyi konföderáció diplomáciájának porosz–holland–angol ága végzett. Előtérben Klement állt, Jablonskitól kezdve Cardonnelig azonban sokan egyengették az utakat, amíg 1710. április 18-án Klementet és Körtvélyessyt fogadta Marlborough herceg és Heinsius Antony, a holland konföderáció államtanácsának elnöke az ún. „nagy pensionarius”, Schmettau porosz és Lord Townshend angol követek társa-

Transilvania and Hungary with the resolutions taken in them to thiw off absolutely all allegiance and future intercourse with this court.” Archívum Rákóczianum II. o. III. k. 325.

⁵⁸³ Köpeczi: 1966. 362.

⁵⁸⁴ Kőkényesdi diplomáciai tehetségéről és jellembeli fogyatékoságairól: Ráday Iratai II. k. 43–44. – „Vetésit is Brennerrel fel kell váltatni... Jó lesz azért megíratni, hogy készüljön, s több adóságot ne csináljon, és informáljon az eddigvalóul...” Rákóczi Bercsényinek. Jászberény 1710. febr. 24. Archívum Rákóczianum I. o. III. k. 51.

⁵⁸⁵ Az emlékiratot és a proposíciókat közli 1710. febr. 25. (Kőkényesdi leveleivel, Paris febr. 1. – ápr. 13.) Fiedler: 1855. I. köt 156–164. Idézi és a kérdést tisztázta: Köpeczi: 1966. 220–221.

⁵⁸⁶ Pacisprojecta. OLP512. 7 csomó, Pali: 35. 1683 s&fol: 1.

⁵⁸⁷ A kézírás provenienciáját Benda Kálmán állapította meg. Szíves tájékoztatását ezúton köszönöm.

ságában.⁵⁸⁸ Majd mivel a tengeri hatalmak a magyar ügyben közös álláspont kialakítására törekedtek, döntöttek úgy, hogy tekintettel a Habsburg-állam diplomáciai érzékenységére, ne Klement, hanem a „Berensdorff,” „Bimsdorf” árneveken működő és az evangélikusok küldötteként szereplő Körtvélyessy utazzék Londonba, ahol meghallgatta őt a minisztertanács, felkarolták az egyházi körök, és Boyle miniszteren át az egyházi köntösbe öltöztetett politikai emlékirat eljutott Anna királynő elé.⁵⁸⁹

Mit vártak a magyar politikusok a gertruydenbergi békekonzferenciától? Semmiképpen nem azt, hogy ott kötnék meg a Habsburg–magyar békét. Reálisan felmérve azonban az erőviszonyokat, ismervé a kor diplomáciai szokásait s egyaránt számolva a magyar konföderáció külpolitikájának kudarcaival és eredményeivel, ahhoz ragaszkodtak, hogy az általános európai békemű keretei között hozzák létre a Habsburg-magyar megállapodást. Mindent igyekeztek megtenni tehát, hogy Európa országai a magyar és az erdélyi konföderáció harcait az állami önállóságért vívott küzdelemként és mint a spanyol örökösödési háború részét tekintsék.

A tengeri hatalmak már 1709 tavaszán kifejezésre juttatták, hogy a spanyol örökösödési háború befejezéséhez az első lépcső az, hogy megnyugtató módon, tehát államhatalmi szintű megállapodással és garanciával létrehozott béke körülményei között hallgassanak el Magyarországon és Erdélyben a fegyverek. Ezzel szemben a Habsburg-államhatalom exponensei dinasztikus célok és az udvari arisztokráciának sokmillió holdnyi földbirtokhoz fűződő érdekei miatt a kezdetektől fogva hevesen ellenezték, hogy a magyar háború ügyét másként kezeljék, mint a birodalom belső ügyét, az uralkodó és az alattvalók fegyverrel vagy engedelmességgel és kegyelemmel megoldandó konfliktusát. Tehát minden módon megakarták akadályozni, hogy külföldi hatalmak garanciájával tárgyaljanak, és megállapodásukat az általános európai békébe belevegyék, hiszen az egyértelmű lenne Magyarország és Erdély államiságának elismerésével. Rákóczi és kormányzóköre gyakorlati tapasztalatként szűrte le, hogy az ausztriai ház az általános békébe „a nemzetet belépni semmi szín alatt nem fogja engedni”, tehát 1710 tavaszán legfőbb feladatának tartotta a tengeri hatalmakat és az európai közvéleményt meggyőzni, hogy igényei jogosak a háború államhatalmi szintű lezárására.⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ A nagy dokumentációval 1710. márc. 15-én Franciaországba küldött Lemaire a békétárgyalások idején ugyancsak Danckáig jut el. Archívum Rákócziánium I. o. III. k. 71

⁵⁸⁹ Klement Relatója Rákóczinak 1710. júl. és Emlékirata III. Károly császárnak 1715. Mindkettő: Biedler: 1858. II. 116., 7-8. Továbbá: Angyal Dávid: Erdély politikai érintkezései Angliával. Századok, 1898. 901. Marczali Henrik: Regeszták külföldi levéltárakból. Történelmi Tár, 1882. 162-163.

⁵⁹⁰ Spanheim jelentései: London, 1710. máj. 23 (jún. 3., jún. 9) 20. Idézi: Marczali: 1882. 162-163.

A fejedelmi instrukciókban és az angol és holland körök elé kerülő emlékiratokban az a közös vezérelv, hogy Magyarország és Erdély állami önállóságát a korabeli Európa nemzetközi viszonyaival szoros összefüggésben és történetileg vázolják.⁵⁹¹ Hasonlóságokat igyekeznek kimutatni egyfelől Magyarország, Erdély, másfelől Anglia, Portugália, Hollandia egykori története, helyzete között. Vázolják az önálló magyar államiság korábbi tényeit. Leszögezik, hogy Erdély önállóságát nemcsak a westfáliai béke, hanem Lipót császár is többször elismerte. Hangsúlyozzák, hogy az államközi szerződéssel és garanciával megkötendő béke nemcsak Magyarország érdeke, hanem az egész keresztény Európáé. Érdekes és messze a jövőbe előremutató gondolat, hogy azért is szükséges megteremteni az önálló állami élet feltételeit, akár a Habsburg-királyság hatalmi kereteiben is, mert így Magyarországnak nem kellene többé szabadságával foglalkoznia.⁵⁹² Nyomatékkal leszögezik, hogy ez általános, európai érdek. Az állami élet önállóságának feltételeit biztosítva Magyarország és Erdély a Habsburgok megnövekedett hatalmának körülményei között az európai hatalmi egyensúly fontos tényezője lesz. Anglia és Hollandia tehát a carrá együtt vigyék keresztül, hogy államhatalmi szintű tárgyalással zárják le a Habsburg-magyar háborút, és a megállapodást foglalják bele az általános békébe. S ezt annál inkább kérik, mert Hamel-Bniyninx legutóbb viszszautasította a mediációt. Különben, ha nem tudnak tisztességes békét kötni – mint már korábban is: jön a végső érv –, kénytelenek lesznek a törökhöz folyamodni.⁵⁹³

A megegyezési feltételek politikai rugalmasságról tanúskodnak. Elfogadják a

⁵⁹¹ Rákóczi utasítása Nedeczkynek 1707. aug. 6. Nedeczky Gáspár: A Nedeczky család. Budapest, 1891. 254.

⁵⁹² Instrukciók Körtvélyesi és ifjabb Dobozi István számára. 1709. szept. 16. és keltezetlen. Ráday Levéltár, Ráday Pál iratai 1. d/2. – Ezenkívül át kellett venniük Rákóczinak Ancillon Dávid porosz udvari prédikátor számára 1709. júL 8. küldött Emlékiratát és Instrukcióját. Klement Emlékirata Marlborough-nak, 1710. márc. 28. Hága. Klement Emlékirata Ilgen porosz miniszternek, 1710. február, valamennyi kiadva: Fiedler: 52–62. 1858. 95–100, 88–90., – Vö.: Rákóczi levele Jablonskinak 1709. márc. 31. – Fiedler: 31–34.

⁵⁹³ Ez a Jablonskinak küldött javallatban felvetett gondolat Fiedler: 1858. 32. – Szekfű Gyula, akinek különben súlyos fenntartásai voltak a magyar konföderációval szemben, elismeri: Rákóczi „Gondolatai... gyakran helyesek voltak, és olyan fejlődési lehetőségre mutattak rá... aminők később, 20–40–50 esztendő múlva csakugyan a realizálás stádiumába léphettek, de akkor még legfeljebb az éles megfigyelések, nem pedig a diplomáciai tervek rendjébe tartoztak.” Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet IV. k. 1935. 307. Marx és Engels 1875-ben a lengyel kérdéssel kapcsolatban ezt írják: „Egy életképes nép, minden energiáját szükségképpen a külső ellenség ellen fordítja; addig tehát belső élete béna maiad, addig nem képes a társadalmi emancipációért dolgozni.” Idézi: Köpeczi Béla: A haladás kérdése a Habsburg-ellenes függetlenségi harcokban. Kézirat. Végül: vö.: Gramsci: Az új fejedelem. Jegyzetek Machiavellihez. Fordította: Bethlen János. Bp. 1977. 28–31, 37.

Habsburg-királyt, de kikötik, az uralkodócsalád örökösödését angol mintára szabályozzák. A protestánsok vallásszabadságát a szécsényi országgyűlés toleráns törvényei szerint kívánják megvalósítani. Az ország érdeke, hogy önálló, vagyis saját lakóiból felállított és magyarországiak parancsnoksága alatt szolgáló hadserege legyen. Végül adjon a császár mindenkinek általános amnesztiát. Erdély kérdésében Rákóczi megváltoztatta korábbi álláspontját. A Habsburg-kormány a dinasztia családi örökségének, „provinciájának”, ugyanakkor a Szent Korona tagjának tekintette Erdélyt s ugyanígy az aulikus magyar főrendi tábor sem külön fejedelemségnek, hanem a középkori Magyarország keretébe tartozó szerves országrésznek fogta fel. Ezzel szemben Rákóczi és kormányzóköre a háború kirobanásának pillanatától Erdélyt külön államnak tekintette. Az erdélyi országgyűlés már 1706 márciusában kijelentette, hogy a Habsburg-császárt, aki az országot minden megállapodás ellenére betagolta a birodalomba, nem ismerik el uralkodójuknak. Rákóczi és kormányzóköre pedig Erdélyt mint különálló fejedelemséget államközi szerződéssel kapcsolta a magyarországi konföderációhoz. A korábbi tárgyalásokon Rákóczi nem mint az egykori erdélyi fejedelmek leszármazottja, hanem mint választott fejedelem, az önálló erdélyi állam feje ragaszkodott személyes hatalmához. Most azonban Instrukciója értelmében Klementnek azt kell tudtára adnia az angol és holland politikusoknak, hogy Rákóczi Erdélyt nem tekinti olyan országnak, amelyben ő maga kívánna uralkodni. Megfelelő feltételek között a fejedelem kész visszavonulni egy kijelölendő magyarországi vagy birodalmi birtokra. A fejedelmi címhez azért ragaszkodik, mert nem mint magánember, hanem mint államfő kívánja megkötni a békét, különben Erdély önálló államiségének feltételeit éppen úgy kívánja biztosítani, mint Magyarországtét.¹⁹⁴

Nagy gondot fordítottak arra is Rákóczi és kormányának tagjai, hogy a magyar ügy megfelelő dokumentációval, a történeti tényeket hitelesen ismertetve és korszerű érvrendszerbe foglalva kerüljön az illetékes fórumok elé. Már Dobozi István sürgősen kérte, hogy küldjék ki Bethlen János Erdély történetét több korábbi, a Habsburg-magyar megállapodásra vonatkozó dokumentummal együtt.¹⁹⁵ Klement pedig Ráday két publicisztikai írását viszi magával kinyomtatás céljából. A Ma-

¹⁹⁴ Az európai egyensúly gondolata már jóval korábban feltűnik a magyar konföderáció publicisztikájában; vö.: Ráday Iratai I. k. 123., 154. stb.

¹⁹⁵ Klement emlékirata Ilgen miniszternek Fiedler: 1858. 89. Kivonatosan idézi Marczali: 1882. 161. Klement emlékirata Marlborough-nak Fiedler: 1858. 98-99. Angyal Dávid: 1898. 900.; Erdély ügyét ebben az összefüggésben Rákóczi rendkívül részletesen Ancillon számára készített Instrukciójában fejti ki: 54. kkl.; Kökényesdi Emlékirata és békejavaslata ezzel ellenkező. Vö.: Köpeczi: 1966. 220-221. – Különben a nagy kérdéskör számos részletét, összefüggéseit a holland, angol kívánságokkal, a román fejedelemségek és I. Péter és Rákóczi tárgyalásaival stb. Erdély a Rákóczi szabadságharcban c. kéziratomban ismertetem. Benda Kálmán: Rákóczi és a szerbek.

gyarországon hosszú időn át tevékenykedő francia hadmérnököt, Lemairet, amikor Des Alleurs benderi útjával egy időben Danckán át Franciaországba indítja Rákóczi, ellátja több az 1704, 1705–1706. évek tárgyalásait tartalmazó dokumentummal. A külföldi tájékoztatásra kiadott latin nyelvű időszakos magyar újság, a *Mercurius* addig páratlan gyakorisággal 1710 január és március között háromszor megjelent számait pedig sürgősen sorra kijuttatják Brennemek. S amint az új kutatások bizonyították, Brenner tollán öltött végleges formát a „Lettre d’un Ministre de Pologne á un Seigneur de l’Erhpire sur les affaires de la Hongrie” c. röpirat.⁵⁹⁶ Nagyon is tudatosan, jól átgondolt szándékkal szólaltatja meg a magyar konföderáció mellett a „De jure Belli et Pacis” íróját: „Ennek a nagy embernek a véleménye minden vitán felül áll, mivel az egyházi és világi történelem tanulságaira és a világ teremtése óta élt valamennyi nép szokásaira épül.”⁵⁹⁷ A röpirat szó szerint közli azokat a dokumentumokat, amelyek bizonyítják, hogy Lipót császár az 1686. évi szerződés értelmében megerősítette Erdély önálló államiságát, József császár pedig 1706-ban a magyar konföderációt államhatalmi tényezőnek ismervén el, elfogadta és törvényes megoldásnak tekintette, hogy Rákóczival államhatalmi szinten kössenek békét.

Végül pedig a gertruydenbergi békekonferenciához fűződő magyar diplomáciai akció különböző vetületeit vizsgálva hangsúlyoznunk kell: Rákóczi és politikusai a nemzetközi béketárgyalásokkal egybehangolva tették meg a gyakorlati lépést a Habsburg–magyar béketárgyalások megindítására. Így érthető, hogy a cár, aki már 1709 végén elkötelezte magát, hogy elvállalja a mediációt Rákóczi és I. József császár között, a gertruydenbergi békekonferencia ideje alatt a fejedelem szándékával egybehangolva kezdte meg közvetítő akcióját. Báró Urbich János Kristóf bécsi orosz követ a cár utasítására, 1710. május 16–18-án Munkácson ünnepélyes fogadás és konferencia során átvéve Rákóczi békejavaslatát, és a magyar konföderáció megbízottjának kíséretében indult Bécsbe, hogy megkezdje mediátori működését. Közölnie kellene Rákóczi kívánsága szerint, hogy ha a Habsburg-kormány a magyar és az erdélyi konföderációval mint Oroszország szövetségeseivel kész megkezdni a tárgyalásokat, a fejedelem fegyverszünetet kér, elküldi követeit Pozsonyba az I. József császár által még 1708-ban összehívott és Keresztély Ágost esztergomi érsek vezetésével s az aulikus főrendek részvételével, megszakításokkal zajló rendi országgyűlésre. Személyileg Rákóczi nem ragaszkodik hatalmához, de az állami önállóság korabeli felfogása szerint alapvető feltételeit

⁵⁹⁶ Dobozi – Rádaynak, Berlin, 1709. aug. 2. és dec. 26. Ráday Levéltár. Ráday Pál Iratai A. I./d. 2-17. 40. sz., 42. sz.

⁵⁹⁷ Esze Tamás: Egy lengyel királyi tanácsos levele. Magyar Könyvszemle, 1961., 482-489. és Benda Kálmán: „Egy lengyel királyi tanácsos levele.” Előadás és Magyar Könyvszemle, 1979. 252-265.

megkívánja mindkét ország, Magyarország és Erdély számára.⁵⁹⁸ Urbich, miként ismeretes, nem ért célt, az udvar a mediációt sürgősen és látványosan visszautasította, de a maga feltételei szerint megindítandó tárgyalások elől nem zárkózott el. Rákóczi ennek értékét, ti. azt, hogy megteheti-e ezen az alapon a béketárgyalásokhoz vezető első lépést, a cár álláspontjától és főleg attól tette függővé, hogy a gertruydenbergi békekonzferencia milyen eredményeket hoz számára, és milyen támogatásra számíthat az angol és holland kormányoknál.⁵⁹⁹

Mielőtt tehát a magyar diplomáciának a gertruydenbergi békekongresszus alkalmával elért eredményeit számba vennénk, tudnunk kell, hogy július 20-án a békekongresszus hirtelenül megszakadt. Valószínűleg azért, mert nyilvánvaló lett, hogy a „nagy koalíciót” súlyos érdeellentétek bontják meg, Franciaország pedig jó érzékkel felismerve e belső bomlás jeleit, számolva az angol kormányváltozást kilátásába helyező prognózisokkal és Savoyában elért sikereivel, nagyobb kívánásokkal állt elő, mintsem azt katonai helyzete indokolta volna. A Habsburg-diplomácia viszont a harcterek perspektívájából ítélt Általános véleményt fogalmazott meg egy magyar tiszt, aki a Douai-t ostromló császári hadseregben szolgált: „hanem valamint egész télen békességnek itten nagy híre volt, Ugy Campania kezdetűre is continualódott, mindazonáltal itt való Armadának alkalmas ereje lévén Békesség tractájára semmit sem hajt, hanem actu Due minő várost obsideálván, reméljük nyolc nap alatt meg is vesszük. annyira kiszorítottuk itten a franciát, hogy Parisigh nem sok derigh (derék) Fortalitiumja marad”.⁶⁰⁰ Érdekes megfigyelni, hogy a császári udvar hágai követe, gróf Sinzendorf, a franciaellenes nagy koalíció egységét úgy igyekezett volna megerősíteni, hogy az északi háború lecsendesítésére terelte a figyelmet. Ugyanakkor a diplomáciát is kézben tartó Savoyai Jenő herceg a franciákkal szemben a császári csapatok katonai erőfölényének minél szorosabb és teljesebb kihasználását tartotta szem előtt.⁶⁰¹ Viszont

⁵⁹⁸ Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről. Fordította: Benda Kálmán. Kiadta: Köpeczi: 1970. 29

⁵⁹⁹ Okolicsányi Mihály levele Bercsényinek, Homonna, 1710. ápr. 29. OLG 15 Fasc. 203. fol: 38-39.; Bercsényi Urbichnak, Kassa, 1710. máj. 6. Projectum Dominó Urbik dátum. Fogalmazvány. Nagymihály, 1710. máj. 13. Rákóczi I. Péter cárnak, Nagymihály, 1710. máj. 14. Archívum Rákócziánium. I.o. VIII. k. 256-257.259-260. Rákóczi Bercsényinek. Szegipusztá, 1710. máj. 2. (Ja. DJ. k. 106-107. Rákóczi utasítása: Ottlyk Györgynek, Szeg, 1710. április 23.; „Mivel az Bécsbe menő Czár követjének parancsolatja vagon, hogy velem szemben légyen... tétessen idején oly dispositiokat, hogy méltóságunknak megfelelhessen.” OSzK Kézirattár Fol. Hung. 1389. Fasc. 14 fol: 21-22.

⁶⁰⁰ Köpeczi: 1966. 225-226.; Bercsényi Nedeczkynek, Barkó, 1710. júl. 28. Archívum Rákócziánium I. o. VIII. k. 271.

⁶⁰¹ Baranyai Pál levele Nedeczky Mihálynak, Ex castris ad Due, 1710. jún. 5. OLP 512 Fasc. 7 (csomó) pali: 36 fol: 5-6.

az angliai kormányválság érlelődő jelei nemhiába érdekelték a csataterék híreinél sokkal jobban az európai közvéleményt. A háború mielőbbi befejezését egyre hangosabban követelő angol ellenzék és a magas adók miatt ugyancsak békétlenkedő hollandok hatásával számolni kénytelen Marlborough herceg hadi dicsőségének csúcán már a megegyezések útjára tekintett inkább. Ha a nyílt tárgyalások meg is szakadtak, a béke érdekében tovább folyt a titkos egyezkedés.

Ha tehát el akarjuk még a látszatát is kerülni annak, hogy a magyar konföderáció eddig említésre sem méltatott és éppen ezért figyelemre érdemes, de természetesen a maga korabeli korlátjai között mozgó diplomáciai akciójának a realisnál egy jottányival is nagyobb hatást tulajdonítsunk, nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy a gertruydenbergi békekonzferenciának a magyar konföderációra nézve kedvező fejleményei a nemzetközi erőviszonyok változásának, elsősorban pedig a háború mielőbbi befejezését követelő angol és holland politikai csoportok erősödő befolyásának köszönhetőek. Rákóczi diplomáciája csak mintegy elébe ment a fejleményeknek rugalmas ajánlataival, átfogó javaslatával. S nem utolsósorban talán azzal, hogy az európai egyensúlyra hivatkozva, meg a török veszélyt hangsúlyoztatva sikerült ismét Magyarországra és Erdélyre fordítani a tengeri hatalmak figyelmét. Mélyebb elemzés számos hibát is kimutathat majd e diplomáciai akció bonyolításában. Nehézkesség és az akción munkálkodó személyek egyikének-másikának gyenge ügybuzgalma egyaránt súlyos tehertételként nehezedett az amúgy is sérülékeny diplomáciai szervezetre. Kétségtelen azonban, hogy Rákóczi javaslatait a tengeri hatalmak most nem tették unottan félre, és nem zárkóztak el, mint az előző évben. Marlborough herceg és Heinsius tanácselnök tévesnek vagy megalapozatlannak minősítették Hamel-Bruyninx-nak 1709 őszén Rákóczinak küldött válaszát, amelyben sértő hangon elutasította kérését a béketárgyalások közvetítésére.⁶⁰² Kívánatosnak tartották, hogy mielőbb meginduljanak a Habsburg-magyar béketárgyalások. Megígérték, hogy kezdeményezik és elvállalják a mediációt, bár hangsúlyozták, Boyle miniszter különösen is nyomatékosan hogy a császári kormány nehezen fog ebbe beleegyezni. Nem ellenzik, hogy a cár közbenjárjon ügyükben, sőt, ha a cár csapatokat küld Magyarországra, az nem sérti Anglia és Hollandia érdekeit⁶⁰³ Kilátásba helyezték, hogy Magyarország és Erdély megállapodását a Habsburg-kormánnyal beveszik majd az általános békébe. A

⁶⁰² Braubach, Max: Die Geheimdiplomatie des Prinzen Eugen von Savoyen. Wissenschaftliche Abhandlungen der Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen. Band 22. (Köln und Opladen 1962) Az új Habsburg–angol-holland hágai egyezmény másolata (1710. mára 31.) megvolt Nedeczky Sándor levéltárában, feltehetően ugyanaz küldhette meg, aki a francia békeprojektumot is eljuttatta hozzá. OLP 512 Fasc: 7 pali: 38, fol: 1-3, Vö.: Nedeczky Gáspár: 1891. 293.

⁶⁰³ Pater-Révész: 1935. 443-445, 457. vö.: Angyal: 1882. 900-901.

holland rendek nevében Heinsius kifejezésre juttatta, hogy az universális béke előfeltételei közé még nem iktathatták be a magyar konföderáció ügyét, de „be akarja fogadni a békébe a magyarokat”. Anna királynő és Marlborough herceg ugyancsak kilátásba helyezte, hogy belefoglalják Rákóczit és a magyar konföderációt az általános békébe, de Franciaországnak kell erre kérnie a szövetségeseket. S végül: Rákóczi az angol és holland kormányokhoz küldje el megbízottait.⁶⁰⁴

Ugyanakkor, nyilván az aktív Habsburg-diplomácia következményeivel is számot vetve, Franciaország megtette az eddig halogatott döntő lépést az orosz–svéd békeközvetítés ügyében. XIV. Lajos király 1710. július 24-én a cárhoz küldött lengyelországi ágense, Baluze útján felajánlotta a közvetítést, és felkérte Péter cárt, hogy a megkötendő béke egyik pontja legyen, hogy mindkét hatalom kötelezi magát Magyarország szabadságának megtartására – de közölte elgondolásait arra az esetre is, ha a békét nem lehetne létrehozni. Valószínű, bár nincs rá közvetlen bizonyíték, hogy most következett be a döntő fordulat: míg eddig általános béketerveiben Franciaország mellőzte Magyarországot és Erdélyt, következő békejavaslataiba már felveszi azokat.⁶⁰⁵

Rákóczi és kormányzóköre a különböző tájékoztatások, majd a hazarendelt Klement relációja, nem utolsósorban pedig szóbeli közlései alapján, úgy értékelte az angol és holland véleményeket, hogy a mediációt és a magyar ügynek az universális békébe való belefoglalását kilátásba helyezve, kedvező feltételeket biztosítanak a magyarországi háború megnyugtató befejezésére.⁶⁰⁶ A követek tájékoztatásai mindig kedvezőbbnek tüntetik fel a tárgyalások eredményeit, már csak azért is, hogy kiemeljék személyes érdemeiket. Valószínű tehát, hogy Rákóczi és kormányzóköre túlértékelték némileg a gertruydenbergi tárgyalások eredményeit, viszont nem ok nélkül kezdték meg az előkészületeket, hogy elküldjék megbízottaikat az angol és holland kormányhoz. A Portán bekövetkezett változást, azt, hogy a harcias Köprülü Numan lett a fővezér, inkább kedvező körülménynek tekintették, mert úgy vélték, a svédországi belső zavarok és a román fejedelemségekben növekvő orosz befolyás miatt ugyancsak meg kell gondolnia a szultánnak, hogy kibontsa a harci zászlót. Viszont azt is látták, hogy a török háborús hírek növelik a Habsburg-kormány és a tengeri hatalmak belső feszültségeit.⁶⁰⁷

⁶⁰⁴ Spanheim jelentését – London, 1710. máj. 23. – jún. 3. – kivonatosan közli: Marczali: 1882. 162.

⁶⁰⁵ Körtvélyessy Berendorf álnév alatt London 1710. iún. 6/17. Heinsiusnak írott levelét kivonatosan közli Marczali: 1882. 162. Klement jelentése. Fiedler: 1858:109-122.

⁶⁰⁶ Köpeczi: 1971. 291-292. 301 kkl.

⁶⁰⁷ „Klementnek elérézését igen akarom, s mivel már secure lehet, – küldje Kegyelmed hozzám; hozza el magával ha mit hozott számomra: mert soha papírosra annyit nem tehet, hogy szóval többet ne tanuljak olyanbúl is, az mit ű haszontalannak itíl.” Rákóczi Bercsényinek, Sarud, 1710. júli. 27. Júli. 31-én még mindig Klement elérézéséről ír „az mit hozott – hozza ide magával”.

Magyarországon és Erdélyben azonban súlyos helyzet alakult ki. Nem volt elegendő élelem, mert a pestis, az árvizek és az általános munkaerőhiány miatt sok föld maradt műveletlen, és a gabona ebben az évben különösen rosszul fizetett. Mivel Rákóczi és kormányzóköre védekező háborúra rendezkedett be, minden szem termést a megerősített észak-keleti országrészre, városok és várak raktárai-ba hordtak össze. A császári csapatok éheztek, és csapatostul szöktek.⁶⁰⁸ A jól értesült Habsburg-kormány pedig számolva a magyar konföderáció nemzetközi sikereivel, határozott akcióba kezdett, hogy a dinasztia érdekének megfelelően a fegyver erejével és a főnemességnek személyes kedvezményeket, a nemességnek adómentességet, a katonaságnak általános amnesztiát, a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatot ajánlva, de uralkodói kegyből, nemzetközi beavatkozás nélkül, tehát minél gyorsabban zárja le a magyarországi háborút. Az udvari politika fordulatát leváltások és kinevezések kísérték. A szeptember 7-én az új magyar és török referens, gróf Locher Károly, a Haditanács tagja, a Magyarországon hatalmas birtokadományokat nyert és Savoyai Jenő herceg körül tömörülő osztrák udvari arisztokrata csoport tipikus képviselője nyitja meg, a leglátványosabb eseménysorozat pedig, hogy gróf Heister tábornagyot felmentik főparancsnoki tisztségéből, gróf Pálffy János horvát bán tábornagy, az új magyarországi főparancsnok kinevezését 1710. szeptember 27-én írja alá az uralkodó.⁶⁰⁹ A magyar konföderáció elvesztette legfontosabb nyugati erődjét, Érsekújvár várát. A szűkülő területen az összetorlódott menekültek és a parasztság között könnyen fogott a császári propaganda, és feltűntek a pánik jelei. Viszont a magyar konföderáció még mindig jelentős katonai és társadalmi erőt képviselt.⁶¹⁰

Ilyen körülmények között hívta össze Rákóczi a Szenátus néhány tagját. Az augusztus 10-én Szerencsen kezdődő részleges szenátusi tanács 20-án, István király ünnepén hadiszemlével zárult.⁶¹¹ Itt döntötték el, hogy Rákóczi elképzelésének megfelelően lépéseket tesznek a béketárgyalások megkezdésére, de számolva a bécsi udvar szándékával és ellenállásával, gondoskodnak róla, hogy a magyar konföderációt, mint állami testületet és hatalmi tényezőt az univerzális béke tárgyalásig fenntartsák. A Tisza vonalának védelmére és néhány támaszpontra, mindenképp Munkácsra vontak össze minden erőt, és előkészítették, hogy a

Amikor tehát a békekonferencia eredményeiről július 29-én beszámol Pápai János és Horváth Ferenc követeinek, Klementtel még nem beszélt. Archivum Rákóczianum I. o. III. k. 142.144-145. 296.

⁶⁰⁸ Cernovodeanu, Paul: A román vajdaságok és Rákóczi diplomáciai kapcsolatai. Európa és a Rákóczi szabadságharc. Kivonatolva ismertetése: = Századok, 1976. 1078-1079.

⁶⁰⁹ Lukinich: 1925. 17-18., 266-268.

⁶¹⁰ Bécs, 1710. szept. 26. Kiadva: Lukinich: 1925. 216-217.

⁶¹¹ Erről régen és ma is nagyon megoszlanak a kutatók véleményei.

fejedelmi udvarban és a Szenátusban megtestesülő államintézményt – akár a szomszédos Lengyelországba áthelyezve is – megőrizték.

Államhatalmi döntést közölt, a magyar konföderáció híveinek megnyugtatósára szóló tehát a bevezetésben idézett augusztus 19-i pátens. A fejedelem tudatja az országgal, hogy hamarosan megkezdje a béketárgyalásokat, és minden reményük megvan rá, hogy nemzetközi garanciával, államhatalmi szintű békével fejezzék be a háborút. Ez a konföderált Magyarország és Erdély helyzetét számottevően befolyásoló döntésről tájékoztató kiáltvány röviden áttekinti a Habsburg-udvarral folytatott korábbi béketárgyalásokat. Emlékeztet rá, hogy az angol és holland mediátorok 1706-ban a béketárgyalások alkalmával megállapították: „nem mi rajtunk múlt, hanem az Ausztriai Ház adott okot azon Békesség tractájának elmúlására”. Tájékoztat a kiáltvány Urbich bécsi kísérletéről. Megállapítja, hogy I. József császár azt kívánna, hogy kegyelemre „simplex gratiara” adják fel magukat, és hagyatkozzanak a császárhű főrendek részvételével összehívott pozsonyi országgyűlés végzéseire. A Habsburg-császár tehát a háborút nem szabályos béketárgyalások útján szeretné befejezni, hanem úgy, hogy a császári kormány „de nobis sine nobis” döntsön, és „ad Gratiam et Disgratiam adjuk fel magunkot és Nemzetünket”. Ezek után közli a kiáltvány a korra jellemző frazeológiával, hogy kedvezően alakultak a nemzetközi viszonyok, és a háborút Magyarország és Erdély érdekeinek megfelelő békével fejezhetik be: „az Felső Angliai és Hollandiai Potentiák is elébbeni Mediatioikat manutenealni kíványák és cooperálni kívánnak előbbeni Békesség Tractanknak reassumptiqjában és annak hathatós continuatiojában.” A cár várható mediációjáról érthető okok miatt elég homályosan szól: „az felső Musqua Czárral már formális Colligátiók intervenciálván, meg kell látnunk, mint veszi ezen általa proponált Mediatioinak repudiálását”. Vegye tehát mindenki tudomásul – folytatódik a nagy erudícióval szerkesztett pátens – „külső hatalmasságok ügyünk előmozdítása mellett való indulatjokat”. Ne higgye senki, „hogy valamely privata ambitio, vagy particulare interessé akadályoztatná az Békesség Tractáját”.⁶¹²

Ennek értelmében teszi meg Rákóczi és kormányzóköre a béketárgyalások előkészítését szolgáló diplomáciai lépéseket. A tengeri hatalmakhoz Klementet küldik ki a megegyezési feltételekkel. Rákóczi 1710. augusztus 30-án Szerencsen kelt leveleiben mint államfő fordul Anna királynőhöz és a holland rendekhez. Megköszöni, hogy felajánlották a mediációt, és kéri további közbenjárásukat, hogy a válságos helyzetbe jutott ország szabadságát biztosítva köthessen békét.⁶¹³

⁶¹² Rákóczi Károlynak, Köröm, 1710. aug. 19., és In praedio Mohi, aug. 21. Archívum Rákóczianum I.o. III. k. 151-152, 305-306.

⁶¹³ Rákóczi pátense. Körömi tábor, 1710. aug. 19. o.LG 19RHLH. 3/efol. 153.

Amint az újabb kutatás kiderítette, 1710. július 30-án már megjelent latin és francia nyelven a Magyarország és Erdély önálló államiságát és igazságos békére való jogát Grotius érveivel és történeti dokumentumokkal alátámasztó nagyszabású röpirat. A benne szó szerint közölt, 1706-ban kiadott császári okmány a fejlemények összefüggésében új aktualitást nyert: „Mi József stb. Nagy-Britannia királynőjének és a Németalföldi Egyesült Tartományok szövetkezett rendjeinek rendes és rendkívüli követei tudomásunkra hozták, hogy a szövetkezett magyarok és erdélyiek szeretnék befejezni a háborúságot üdvös békekötéssel.”⁶¹⁴

*

II. Rákóczi Ferenc 1710. augusztus 19-én kibocsátott pátensében két nagy külpolitikai akció következményeit mérlegelve tudatta a hatalma alatt álló országgal, hogy külső hatalmak közvetítésével a háborút befejező béketárgyalásokat kezd a Habsburg-császárral. Tanulmányunkban áttekintettük ezt a két akciót, a svéd–oroszbéketervet és a gertruy-denbergi béketárgyalásokhoz fűződő külpolitikai kezdeményezéseket. Igyekeztünk kikapintani mindazokat a külpolitikai láncszemeket, amelyekeken át Rákóczi és a kormányt alkotó politikusok jelentős csoportja az 1710. augusztusi döntéshez eljutott. Akár reálisan értékelték a külpolitikai lehetőségeket, akár túlzott reményekkel kecsegtették is magukat, tény, hogy a tengeri hatalmak 1710 őszi kezdeményezőin léptek fel a Habsburg–magyar megegyezés érdekében. Ezzel új fejezet kezdődött a szatmári béke nemzetközi összefüggéseinek eddig jóformán figyelemre is alig méltatott történetében. Tanulmányunkat ennek a rendkívül fontos és csupán a történetismeret szempontjából is terjedelmes elemzést kívánó fejezetnek néhány pontját vázolván zárjuk.

Anglia leköszönőben levő whig kormánya utolsó intézkedései között kezdeményezte a béketárgyalásokat. Boyle miniszter tájékoztatta Palmes bécsi angol követet, hogy bár a bécsi kormány nem látja szívesen a közbenjárást, a királynőnek mégis szándékában van az angol és a holland mediációt szóba hozni Anna angol királynő 1710. szeptember 5-én uralkodói átiratban kérte József császárt, hogy a

⁶¹⁴ „Depuis le temps de son glorieux gouvernement Vostre Majeste Royale a si fortement appuyé la cause de Nations et de peuples opprimés, que l'experience meme que ma Patrie Conjointement avec moy avons conceües dans sa generosité ne sons pas devenües infructueuses depuis l'acceptation de sa mediation qu'elle nous avoit si benignement offert.” Rákóczi-Anna királynőnek, Szerencs, 1710. aug. 30. Fiedler: 1858. 126. kkl. Ugyanott Rákóczi levele a holland rendekhez: Szerencs, 1710. aug. 128. kkl. Az angol királynőnek írott levelet 1710. aug. 26-i keltezéssel először kiadta: Ptey Georgius: Epistolae procerum Regni Hungariae. Pars III. Pozsony, 1806. Ugyancsak aug. 26-i keltezéssel van meg mindkét levél az Erdélyi Múzeum levéltárában. Kolozsvár, Kemény József gyűjteménye.

közösen viselt háborút a közjót szolgáló békével fejezhessék be, rendezze viszonyát Savoyával, és egyezzen meg a magyarokkal. Az új tory kormány pedig azonnal erélyesen fellép a magyarországi háború megnyugtató befejezése érdekében. Szeptember 26-án Bolingbroke miniszter utasítja Palmes bécsi követet, hogy mivel a magyarok fegyverszünetet akarnak kötni „to smooth the way for the Mediation of the Queen and States”. 1710 decemberében azzal a megbízással küldik Bécsbe Peterborow rendkívüli követet, hogy Savoya viszonyainak elrendezése mellett a magyarországi megegyezés érdekében tevékenykedjen. Peterborow útban Bécs felé találkozik Klementtel, majd Raby berlini angol követ segítségével összeköttetésbe kerül Rákóczival, és megkapja annak feltételeit. Hamel-Bruyninx ugyancsak utasítás szerint emlékiratba foglalta a holland rendek álláspontját a mediációval megkötendő magyarországi béke ügyében.⁶¹⁵ S ha Anna királynő szeptemberi levele és utasítása még rendkívül óvatosan említi a megnyugtató béke feltételeként a közvetítést, decemberre már nemcsak a tengeri hatalmak, hanem Oroszország is a mediációval megkötendő békén munkálkodik.

A cári udvarban a francia elhatározás, majd a török–oroszl viszony kiéleződése és már a nyílt összecsapás árnyékát előrevetítő hadüzenet (1710. nov. 20.) szembeütközve növelte az ellentéteket a Habsburg-kormánnyal. Habsburg-csapatok nyugaton sikeresen harcoltak, a Vatikán Károlyt ismerte el Spanyolország királyának, a „nagy koalíció” már feltartóztathatatlanul bomlásnak indult. Ez közelebb hozta egymáshoz a tengeri hatalmak és a cár politikáját. Urbich Bécsben a tengeri hatalmak követeivel a magyar megegyezés ügyében többször folytatott tárgyalásokat.

Rákóczi a tengeri hatalmak bécsi követeivel általában Raby berlini angol követ segítségével, Urbichhal viszont Lengyelországon át tartott összeköttetést. Amint 1710 októberében megérkezett a francia király rezolúciója, amint a magyar konföderáció kormánya hivatalosan tudomást vehetett róla, hogy XIV. Lajos a svéd–oroszl béketárgyalásokat érdemileg elkezdni, a kolligációt létrehozni elhatározta, és Rákóczi fejedelmet a tárgyalások egyik mediátorává deklarálta, azonnal futár indult a cári udvarba a Habsburg–magyar békekötés mediációját sürgetve és a megegyezési feltételeket közölve. Ugyanakkor, mivel a francia király „mindenkiben egész plenipotenciát adott a méltóságos fejedelemnek”, Bercsényi mint fejedelmi megbízott ment ki Lengyelországba, hogy közvetlen tárgyalásokat folytatson a cárral.⁶¹⁶ Nincs terünk vázolni, hogy a török–oroszl háború fenyegető előjelei

⁶¹⁵ Egy lengyel királyi tanácsos levele. Megjelenési idejét tisztázta: Benda: 1979. 260. Az idézett szöveg Benda fordításából: Köpeczi: 1970. 343.

⁶¹⁶ Boyle miniszter Palmes bécsi követnek, 1710. aug. 25. és 29. Whitehall.; Anna királynő József császárnak. Kensington, 1710. szept. 5.; St. John Palmes követnek. Whitehall, 1710. szept. 26.,

milyen állásfoglalásokra készítették a magyar és az erdélyi konföderáció politikusait. Témánk összefüggéseiben viszont hangsúlyozni kell, hogy olyan hírekből, mint hadfogadások Konstantinápolyban, az orosz követ fogsága a Héttoronyban, a benderi pasa leváltása, majd megölése, Rákóczi udvara talán az elsők között vethetett számot a háború előjeleivel. Mégis Meijerfeldt generális üzenetei, a svéd–angol tárgyalások kiszivárgó hírei, s nem utolsósorban a cár moldvai és havasalföldi politikája miatt Rákóczi még 1710 végén és 1711 elején sem látta elveszettnek a svéd–orosz béke ügyét, annak ellenére, hogy a cári udvarban a francia mediációval már egyre inkább a török konfliktus elodázása érdekében számoltak.⁶¹⁷ Erdély ügyében Rákóczi és politikusai következetesen kitartottak a gertruydenbergi konferencia alkalmával a tengeri hatalmak elé tárt elhatározás mellett. Miután tehát előkészítették az államhatalmi testületek székhelyének áthelyezését Lengyelországba, megszervezték a belső katonai bázisokat, Rákóczi több előzetes biztosíték után megtette a béketárgyalások következő lépéseit. A kor szokásainak megfelelő formák szerint kezdeményezett Rákóczi fegyverszünetet úgy, hogy megbízta a főparancsnokot, Károlyi Sándor generálist a tárgyalásokkal, és a javaslatot Komáromy Csipkés György debreceni főbíró és Bihar vármegyei alispán vitte Pálffyhoz. Pálffy generális tudtára adták: az ország belső egységét megőrizve, az állami önállóság legfőbb kritériumait biztosítva „idegen pártfogók által”, vagyis mediációval, Urbich 1710 nyári kezdeményezését folytatva készek rá, hogy „solemnis békességgel” fejezzék be a háborút. Ha szükséges, esetleg úgy is, hogy az univerzális békéig vagy a beteg császár haláláig kihúzzák az időt.⁶¹⁸ Majd miként Urbich első bécsi mediátori próbálkozása alkalmával az udvar kívánta, és Rákóczi akkor az angol és holland választ megkapva már tervbe vette, Pálffy válasza után (1710. dec. 19.) megírta levelét Keresztély Ágost herceg esztergomi érsekhez (1711. jan. 2.), majd személyesen találkozást kezdeményezett Pálffy Jánossal (jan. 31.), és levelet írt József császárnak. Ezután pedig az olcsvai hadimustrán a hadsereget tájékoztatta az 1710. augusztusi pátens szellemében elkezdett béketárgyalások megindulásáról. A salánki részleges szenátusi tanácsülésen Rákóczi elrendezte a

nov. 21.; Instructio Peterborow-nak, 1710. dec. 6.; Valamennyi: Archívum Rákócziánium II. oszt. III. k. 454, 455, 456–458. 460–461. 464–466. „But I must acquaint you that as to the Mediation in the affairs of Hungary you are not to offer it diiectly to the Ministers...” Boyle miniszter Palmesnek. Whitehall, Sept. 5. 1710. Archívum Rákócziánium II. oszt. UI. k. 455.

⁶¹⁷ Károlyi Sándor tájékoztatása a bécsi udvar számára Rákóczi diplomáciájáról, Gróf Károlyi Sándor önéletírása és Naplójegyzetei Kiadta: Szalay László: Pest 1856. II. k. 490–495. Megállapítását, hogy a svéd király már ekkor visszautasította a mediációt, az eddig ismert levéltári források nem igazolják.

⁶¹⁸ Artamonov: i. m.; Dániel Péter Rákóczinak. Foxin (Foksani, Focsani), 1711. január 7. G. 15. Fasc. 225. fol: 28–30.

katonai és államhatalmi ügyeket; a magyar konföderáció ügyvivő vezetésével Sennyey István tábornokot, a Szenátus kancellárját bízta meg, székhelye Munkács, államhatalmi központ és katonai támaszpont. Ennek kivételével az összes csapatok teljhatalmú főparancsnoka Károlyi Sándor. A generálist nyomatékosan utasította Rákóczi, hogy – Grotius szellemében – a „politikumba” ne elegendjék. Vagyis a tárgyalások érdemi döntéseket kívánó fonalát Rákóczi és közvetlen környezete tartotta kezében. Rákóczi kormányzókörével áttette székhelyét Lengyelországba, a magyar határ közelébe. Innen irányítják Klement és Brenner munkáját, s Rákóczi készül, hogy személyesen tárgyaljon a círral. S jól koordinálják a a publicisztikát: 1711 elején újra megjelenik a híres röpirat az „Egy lengyel királyi tanácsos levele.”, amelynek tudatos terjesztésére jellemző, hogy Rákóczinak és Bercsényinek egy-egy csomó példányt küldenek.⁶¹⁹ Érthető tehát, hogy József császár 1711. ápr. 17-én bekövetkezett halálának óriási visszhangot keltő híre nyomán Rákóczi személye körül a nemzetközi érdeklődés új erővonalai rajzolódtak ki, s Ráday Pál kancellár mint fejedelmi békemegbízott, a közben kibontakozott súlyos belső helyzet ellenére is bizakodva megy Magyarországra, hogy Peterborow „solennis követségére” hivatkozva közölje Pálffyval: „az aleatusok sincera cooperatióját a magyarországi békességben” Rákóczi és kormányzóköre ismeri, a bécsi angol követ tárgyalásaival összhangban, szabályos feltételek szerint kívánja folytatni „a békesség dolgát”.⁶²⁰

Mindezzel párhuzamosan azonban Savoyai Jenő herceg irányításával lázasan dolgozott a nagy katonai és diplomáciai gépezet, hogy a magyarországi és erdélyi háborút mégis a Habsburg-dinasztia, valamint az osztrák és a magyar főnemesi csoport érdekeinek megfelelően, minden külföldi beavatkozást mellőzve fejezzék be.

Mielőbb, mert már nyilvánvaló, hogy Anglia különbékét fog kötni Franciaországgal.

Uralkodói kegyelemmel, mert az államközi megállapodás és mediáció súlyosan veszélyeztetné a dinasztia érdekeit.

A bécsi kormány első válasza a tengeri hatalmak kezdeményezésére az volt, hogy október 5-én általános amnesztia-rendeletet adtak ki Majd Savoyai Jenő herceg többször tárgyalt a tengeri hatalmak bécsi követeivel. Szerinte –jelentette Hamel-Bruyninx emlékirata átadása alkalmával lezajlott beszélgetésükről – a

⁶¹⁹ Esze Tamás: A szatmári béke történelmi előzményei. A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Vaja-Nyíregyháza, 1976. 5. kkl.

⁶²⁰ „Bremmer könyvei paketummal gyűttek hozzám, minden egyéb írásán kívül; Fölségednek is iníált egy csoportot” Bercsényi Rákóczinak. Ilyvó, 1711. márc. 30. Archivum Rákóczianum I. o, VI. k. 704.

magyarok előtt nincs más út, mint hogy kegyelemre megadják magukat, mediáció szükségtelen, mert Locher császári megbízott már elutazott Magyarországra.⁶²¹ A bécsi udvar ugyanis már 1710 decemberében tudomást szerzett róla, hogy Károlyi Sándor generális – aki elfogadta a császári kegyelemlevelét, majd letette a hűség- esküt Pálffy-nak – kettős játékot folytat, és kész több megerősített várat önként átadni. E folyamatnak a társadalmi meghatározóit a magyar történetírásban sokoldalúan megvilágították és ma is vizsgálják. Itt csak azért szólunk róla, hogy jelezzük: a tengeri hatalmak mediátori kezdeményezéseit aláásták, Rákóczi és kormányzókörenek nagyívű béketárgyalási terveit hazai erők keresztettk. Jellemző, hogy Pálffy és Károlyi különtárgyalásairól az angol kormány előbb szerzett tudomást, mint Rákóczi, s Londonban már 1711. április 19-én tudni vélték, hogy megkötötték a békét. Pedig Rákóczi csak ezután fosztja meg Károlyit parancsnoki tisztségétől, és csak ezután következnek azok a drámai napok, amikor a magyar konföderáció zavart és hosszú idegfezsültségben élő tagjai között a nyílt szakadás bekövetkezik. Károlyi, Pálffy, Locher, néhány tiszt, magyar és erdélyi nemes aláírják a végleges formába öntött megegyezést, s a hadiszemle ürügyén egybehívott tizenötezer főnyi katonaság leteszi a fegyvert. Ráday a megegyezés formális elfogadására összehívott gyűlésen, a császári fegyveresekkel körülvevett szatmári profuntházban már csak mint magánember kapott szót, Peterborow tárgyalásai ismertetését nem követelhetette, a fejedelmi megbízásnak nem tehetett eleget.⁶²² A mediátorok bécsi tárgyalásai még ma is feltárára várnak. Részleteikben teljesen ismeretlenek. Valószínűleg mégsem elhanyagolhatóak. Különben miért közölte volna mindjárt a megegyezés után sietve Eleonóra régenscsászárné a hágai és a londoni császári követekkel: a magyarországi rebellió szerencsésen véget ért.⁶²³

A béketárgyalások érdemi szakaszában Rákóczi és kormányzóköre elvesztette mindazt, amibe annyi diplomáciai energiát fektetett. Rákóczi a megegyezést nem

⁶²¹ Rákóczi Rádaynak, Kukizova, 1711. ápr. 18. Archivum Rákóczianum I. o. III. k. 621-622.

⁶²² Antal-De Pater: 1935. I., köt. 503-504. „Hogy a Czárnak mediatorságát hallgatni sem akarta az Bécsi udvar; az Angliai és Hollandiai Confoederatusok propositioit praeterealta, sőt egyáltalában csak meg átalkodott abban, hogy tertüst ezen magyarországi villongásokban nem akar admittálni, hanem amire megyén is idegen Intermediator nélkül cselekszik... haragszik azokra akik az ország törvénye ellen idegen mediatorokon kapkodnak”. „Az veszélyes zűrzavarban habozó magyar elmének tusakodása” – c. írás. OL P 287 (43) Forgách család levéltára. Fasc. HH.; Más esetekben azonban a császári kabinet elfogadta a mediációt, 1684-ben méltányolta, hogy Apafi fejedelem a császár és a Porta között közbenjáróul ajánlkozott. Lipót császár levele. 1684, Linz, ápr. 21.

⁶²³ Spectator No. 43, 1711. ápr. 19. Rákóczi Károlynak. Kukizov, 1711. ápr. 19. Pulay napló 395. Ráday beszédkivonata a szatmári gyűlésen uo. 408. A megegyezési okmány végső formába öntéséhez: Heckenast Gusztáv: A jobbágy katonaságra vonatkozó végzés a szatmári békeokmányban. A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Vaja-Nyíregyháza, 1976. 58. kkl.

békének, hanem fegyver által való legyőzetésnek nevezte. Pedig számos pontja egybevágott a fejedelem eredeti feltételeivel. De ingatag alapra épült Magyarország, Erdély és a Habsburg-birodalom viszonyát garantáló államközi megállapodás helyett, nemzetközi hatalmi egyensúlyi rendszer helyett a dinasztia és a magyar rendek kompromisszumára, belső, mintegy házi alkujára. A háború szociális és műveltségbeli eredményeit nem sikerült átmenteni a beköszöntő békekorszakra.

A magyar konföderáció megfogyott kormányzótestülete Lengyelországban még három hónapig tartotta magát, és élénk diplomáciai akciót fejtett ki. Amikor azonban Munkács elesett, Rákóczi feloszlatta a csonka Szenátust, a központi hatalom pártjának számos tagja Rádayval együtt visszatért Magyarországra, miután kegyelmet kapott Károly császártól. Rákóczi az utrechti tárgyalásokig azonban még nem adta fel a harcot. Utrechtnben ott van Brenner és Klement, szóba hozza a magyar ügyet a francia követ.⁶²⁴ Hiányzik azonban a fedezet, az önálló államhatalmi testület, az állami önrendelkezés nemzetközileg elfogadott intézménye, s maga az ország. Az általános békébe az angol kívánságnak megfelelően belefoglalták még Savoyát is. Viszont amint Magyarország és Erdély a Habsburg-birodalom megszilárduló hatalmi rendszerébe zárult, ügye tűnt úgy el a nemzetközi diplomácia tárgyalóasztaláról. A magyar politika egykori európai jelenlétét azonban már nem lehetett meg nem történnel nyilvánítani Szerves részként illeszkedik a nemzetközi békéért, az európai hatalmi egyensúlyért, a háborúkat megelőző jó békekötésekért folyó nemzetközi erőfeszítések történetének láncolatába is.

Végül fel kell tennünk a kérdést, ami a magyar történetírókat a Rákóczi-szabadságharc külpolitikájával kapcsolatban élénken foglalkoztatta régebben és foglalkoztatja ma is: illuzórikusnak tekinthető-e ez a három külpolitikai akció azért, mert végül sem valósult meg? A válasz igen tömören és Rákóczi egész külpolitikáját értékelve már megfogalmazást nyert: „Irreális volt-e ez a külpolitika? Ha a kor francia külpolitikájával hasonlítjuk össze, a Rákóczié realisabb és előrelátóbb, sőt haladóbb is volt. Helyesebben értékelte a svéd és török kapcsolatokat, mint a franciák, s ami a fő, felismerte Oroszország belső és nemzetközi helyzetének megváltozását Terve a francia közvetítésre Svédország és Oroszország között 1712-ben a nystadti békében megvalósult. Az Oroszország és Franciaország közti együttműködés kezdeményezése sem volt naiv elképzelés, a jövő ezt is valóra váltotta. Az sem volt helytelen, hogy a magyar szabadságharcot folytatni akarta a spanyol örökösödési háborúnak véget vető békéig, remélve, hogy Anglia, Hol-

⁶²⁴ Eleonóra régenskirálynő Gallas grófnak a császári angliai követnek. Bécs, 1711. május 9. Közli: Kállay István: Adatok a Rákóczi-szabadságharc végnapjainak történetéhez. Levéltári Közlemények XXXDI. évf., 1964. 3-4.

landia és Poroszország támogatják Magyarország és Erdély ügyének rendezését...
Általában nem a tervek voltak helytelenek, hanem az eszközök hiányoztak azok
végrehajtásához.”⁶²⁵

⁶²⁵ Köpeczi: 1971. 301. kkl.; Weber, O.: Der Friede von Utrecht. Verhandlungen zwischen England, Frankreich, dem Kaiser und den Generalstaaten 1710-1713. Utrecht 1891.

VÉGIG NEM VITT VITÁK: A SZATMÁRI BÉKE A TÖRTÉNETÍRÁSBAN⁶²⁶

A szatmári békét egyaránt számon tartják Magyarország és Európa történelmi könyvei.⁶²⁷ Évszáma korszak határ, eseménye meghatározó, forrásai kötetekre rúgnak, értelmezése vitákkal és mítoszokkal terhelt. Historiográfiájával azonban máig adós a magyar történetírás. Annak ellenére, hogy a Rákóczi-szabadságharc befejezésének máig megoldatlan kérdéseihez vihet közelebb. Miként lehet, hogy a szatmári béke tudományos és társadalmi recepcióját évszázadokon át elhallgatások, hiányos ismeretek, ellenkező vélemények nyílt és látens ütközetei kísérték? Hogyan lehet, hogy Rákóczi kimaradt a békéből? Mi történt történetírásunkkal és történelmi tudatunkkal, hogy a Bécs, London, Strij, Szatmár, Nagymajtény, Munkács, Páris, Rodostó hálózatában zajló, bonyolult eseményekről még most is, háromszáz év múltán az lenne valóban a kérdés, áruló volt-e Károlyi Sándor? Ezzel szemben Pray György és Szalay László közleményeitől több történetíró máig érő eredményeit összegezve e sorok írója úgy véli, a szatmári békére is érvényes, amit Babits Mihály az egész korról mond: „emléke teher is, de kincs is”.

Historiográfiai dimenziók. 1711. április 19-én a londoni újság, a *Spectator* közölte, hogy a magyarok megkötötték a békét. Valójában még minden bizonytalan volt. A király két napja halott. II. Rákóczi Ferenc fejedelem egy nappal azelőtt közölte válaszat a császári békepontokra kifejtve, hogy csak a szabadságharc jogosságát elismerő, intézményével, a Magyar Konföderációval megkötött béke lehet biztonságos. Másnap, április 20-án gróf Pálffy János, a magyarországi császári csapatok főparancsnoka még végletes fenyegetéssel szólította fel báró Károlyi Sándor generálist, hogy ne húzza tovább az időt. Károlyi pedig már kényszerpályán, de még ismételten közli vele, hogy fegyverrel nem győzhetnek, mert akik

⁶²⁶ A tanulmány a Vaján 2011 április 27-én elhangzott előadás kibővített változata. Az OTKA 81948 számú projektjének keretében készül.

⁶²⁷ Norman Davis: *Europe*. Oxford 1996. 647. Charles W. Ingrau: *In Quest and Crisis: Emperor Joseph I. and the Habsburg Monarchy*. Purdue University Press 1979. 152-160. L. Bély Y. M. Bercé J Meyer R. *Quatrefages: Guerre et paix dans l'Europe du XVIIe siècle*. Paris 1991. 327-328. Eric Zöllner: *Geschichte Österreichs* 8. Auflage. Wien 1998. Ausztria története. Ford. Bojtár Endre Bp. 1998. 201 Linda and Marsha Frey (Ed.) *The Treaties of the War of the Spanish Succession An Historical and Critical Dictionary*. London, 1995. 428-430. 505. Jean Béranger: *La Hongrie des Habsburg*. I. de 1526 à 1790. Rennes 2010.

kiszorulnak az országból, szikrát gyűjthetnek és nem lesz Magyarországon béke. A megtévesztő tájékoztatás historiográfiai értéke annál érdekesebb. Európa kimerült a hatalmi erőviszonyok átrendezéséért vívott évtizedes küzdelemben és békére készült, a félrevezető hír része az esztendő információ háborújának, s mint ilyen hatott a döntésekre.⁶²⁸

A történeti véleményalkotás másik végletéről Vaján 1976 januárjának utolsó napjaiban rendezett konferencián győződhettem meg. Azért gyűltek itt össze a kutatók, hogy tisztázzák a szatmári béke vitás kérdéseit.⁶²⁹ Este szakadt a hó, mint annak idején 1711 január 31-én, amikor Rákóczi fejedelem tárgyalta itt a szabadságharcot lezáró békéről Pálffy tábornaggal s a kastély bolthajtásos termében folytatódott a diskurzus. A tanácskozássra szép számmal eljöttek egyetemisták és főiskolások is, s néhányan előálltak, hogy előadnak egy korabeli éneket a szatmári békéről. S felhangzott a „Nagymajtényi síkon, letörött a zászló...”.

Kollégáimmal fejünkhöz kaptunk: ez nem korabeli ének, a XIX. század végén szerezték. A diákok viszont ragaszkodtak hozzá, hogy eredeti: „egy nagyon öreg bácsitól gyűjtötték.” S zengett a fura szöveget: „Nagymajtényi síkon letörött a zászló / Rászállt tollászkodni egy fekete holló, / Tépi sötét szárnyát, hull a tolla rája / Szegény kurucoknak rongyos dolmányára.”

Közöltük, ez a holló a XIX. századi romantika szülötte: ott van Thaly Kálmán Ocskay Lászlóval való ének című szerzeményében. Figyeljük, micsoda anakronizmus, a hollóval mondatja el a pedagógiát. Miután az áruló Ocskay fejét kitűzték Érsekújvár bástyájára: „Nagy fekete hollók környül szálldosának – / S ott környül keringvén, ekkép károgának: / Kár kár kár vala ilyen nagy vitéznek / Ocskay Lászlónak lenni árulónak, / De nem kár hazáját, vérét eladónak / Szemeit kivájni fekete hollónak ...” Nézzük az egykorú vitézi sirató énekek, vagy akár Zrínyi hollóját Az idő és hírnévben! Látnivaló a Nagymajtényi ének dallama⁶³⁰ és hisztérikus hollója idegen a Rákóczi kor értékvilágától. Mindegy, hangzott a válasz, de ébren tartotta az érzést, hogy elveszett a szabadság.

A szatmári békéről a kollektív emlékezet rengeteg hasonló, érzellemmel áthatott hiedelmet, vélekedést, tévhitet görget magával. Ilyen például, hogy a tárogatókat Heister, Pálffy vagy a „hatalom” mind begyűjtette és tűzre hányatta.⁶³¹ A

⁶²⁸ Karl Ottmar von Aretin: Kaiser Joseph I. zwischen Kaisertradition und österreichischer Grossmachtpolitik. *Historische Zeitschrift* 215 (1972) 528-606. Karl Ottmar von Aretin: Magyarország és I. József politikája. In: *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Szerk: Benda Kálmán. Bp., 1980. 41.

⁶²⁹ A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. Tudományos emlékülés 1976 január 29-30. Szerk: Molnár Mátyás. Vaja- Nyíregyháza, 1976.

⁶³⁰ A dallam XIX. századvégi jellegéről Sárosi Bálint tájékoztatott. Ezúton is köszönöm.

⁶³¹ Zayzon Sándor: Károlyi és a szatmári béke. = *Századok* (1915) 5-6. 273 Vö: Csörsz Rumen István:

nagymajtényi holló pedig átvészelte a két világháborút, a diktatúrát, a rendszer-váltást, megjelent a világhálón és hallható a Youtubeon, a Szentegyházi Gyermek-kórus szép, szomorú előadásában.

A historiográfia műfajairól Niederhauser Emil (1927–2010) közölt lényegbevágó áttekintést.⁶³² A szatmári békékével foglalkozó történetírás története rendkívül összetett és szerteágazó, de kevés előzményre építhetünk. A történetírói életművek monográfiái általában megemlítték a béke megítélését és a létrehozókról kialakított véleményeket.⁶³³ De már a szabadságharc történetírását áttekintve legfeljebb a békekötés néhány jellegzetes értelmezését vázolhattuk.⁶³⁴ Az összefoglaló historiográfiák általában nem foglalkoztak megítélésével.⁶³⁵ Az 1976-i konferencián viszont már felmerült a historiográfia kritikai igénye.⁶³⁶

Rákóczi és bujdosó társai sorsa a XVIII. századi Magyarországon tiltott téma volt, nyilvánosan csak a hatalom érdekei szerint szólhattak róla. Sok a kéziratban maradt emlékezés, a másolatokban terjedt mű, a bizonytalan provenienciájú lejegyzés és alig áttekinthető a külföldi vélemények sora. Meghatározóan hatott a társadalmi tudatra, hogy bár a lakosság minden rendű-rangú vallású és nemzeti-ségű rétege átélte, átharcolta, átszenvedte vagy egyszerűen átvészelte az ország mindmáig leghosszabb szabadságharcát, de nyíltan nem beszélhetett róla, nem

A törökök sípjától a magyar török sípig. In: *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Szerk. Ács Pál Székely Júlia. Bp. 2012. 344.

⁶³² Niederhauser Emil: Néhány megjegyzés a historiográfiáról. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Szerk. Tusor Péter, Rihmer Zoltán, Thoroczkay Gábor. Bp. 1998. 569–573. *Hogy mi tartozik a historiográfia fogalmába arra ld. Poór János: Egy abba hagyott vita. Századok 145 (2011) 5. sz. 1057.*

⁶³³ R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Bp. 1961. Gunst Péter: Aczady Ignác történetírása. Bp. 1961. Kovács Ágnes: Károlyi Sándor a magyar történetírásban. In: *Politikai gondolkodás–Műveltségi áramlatok. Tanulmányok Irinyi Károly születésének 60. évfordulója tiszteletére*. Szerk: Rácz István. Debrecen, 1992. 59–60. R. Várkonyi Ágnes: Feleselő képek (Bercsényi képek a magyar történetírásban. Bercsényi Miklós és kora. Szerk: Földesi Ferenc Czeglédi Sándor Hősmezővársárhely 1993. 8–26. Köpeczi Béla: Bercsényi Miklós és az orosz orientáció. U. o. 38–42.

⁶³⁴ R. Várkonyi Ágnes: Befejezetlen történelem (A Rákóczi – szabadságharc historiográfiája.) In: R. Várkonyi Ágnes- Kis Domokos Dániel: *A Rákóczi – szabadságharc. Nemzet és emlékezet*. Bp. 2004. 717–773.

⁶³⁵ Kivétel: Romsics Ignác: *Clió bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században* Bp. 2011. 129, 436., 467.

⁶³⁶ Esze Tamás hangsúlyozta a Pulay János forrásgyűjteményének hitelességét, és erős kritikával illette, Rákóczi „elnagyolt” beszámolóját, Lukinich Imre könyvének hiányait és Márki Sándor Rákóczi életrajzában a „zűr zavart.” Szekfű Gyula felfogásának változásáról Nagy József Zsigmond: Szekfű Gyula monográfia terve Károlyi Sándorról és Dénes Iván Zoltán: *A „hamis realizmus” eszményítése Valamennyi tanulmány In: A Rákóczi szabadságharc vitás kérdései. 5–6., 71–86.*

ismerhette meg, hol a helye múltjában annak, ami vele történt. Az évszázados csend következményei elfojtás, gátlás, frusztráció, bűnbakok, hiedelmek, mítoszok. Ez a körülmény erősen befolyásolta a történetírók véleményalkotását is. Érződik a művek nyelvezetén, behatárolta fogalomkincsét és asszociációs körét. A békekötéssel foglalkozó íráskor műfaja sokféle és egyenetlen. Viszonylag kevés a dokumentált munka, nagyon sok a koronként változó igényű ismeretterjesztő írás, sok az okos meglátást közlő, de bizonyítékot nélkülöző eszmefuttatás. Évszázadokon át hiányzott a békefolyamat pontos kronológiai rendje. Viselnie kellett térségünk gyors rendszerváltásai, elhúzódó szemléleti vitái és a torzóban maradt életművek terheit. Bizonyos megszorításokkal nyilván nemcsak a megjelent művek, hanem kéziratban maradtak, a másolatok, a populáris aktualizálások is beletartoznak a történetírás történetébe. Tárja a historiográfiának a tudományos közeg, a cenzori vélemény, a tulajdonított nézet, a bizonyítandóval bizonyító módszer, a társadalmi mentalitást meghatározó szépirodalom, dráma, vers, ének és a korai oral history. Sőt a korabelinek állított, valójában hamisított kurucénekekkel érvelő eljárás sem hagyható figyelmen kívül. Követelménye minden historiográfiai értékcélcslésnek, hogy számoljon a szerzők forrásismeretével, autonóm alkotói eljárásaival, s ne feledkezzen meg a korszak kihívásairól sem. Tudnia kell, hogy a történetíró mennyiben ismeri az adott kor békekultúráját és a békekötők elméleti megfontolásait.

Meggondolva, hogy a szatmári béke historiográfiája évszázadokat fog át, problematikája pedig rendkívül sokrétű, tanulmányom terjedelmi korlátai miatt is meg kell vonnom vizsgálatom körét. Mellőznöm kell a külföldi szerzőket, az összefoglaló Magyarország történetekben a rövid értékeléseket, az ismeretterjesztő munkákat, az elmélyültebb ismeret nélkül, kiragadott idézetekkel minősítő írásokat. Nem foglalkozhatok az elektromos hálón terjedő névtelen művekkel, sem a tankönyvek rövidebb-hosszabb, többnyire leegyszerűsítő sematikus leírásaival, bár ezek egyre inkább befolyásolják pro és kontra a közvéleményt. Érintőlegesen említhetem csupán a történetíró és a vizsgált kor békekultúráját, a jó békéről alkotott elméleteket és teljes mértékben mellőznöm kell az utóbbi évtizedekben a békekötésekkel foglalkozó rendkívül gazdag nemzetközi irodalmat.

Írásom nem lehet több, mint módszerek, értelmezések vázlatos áttekintése s így bárki ellentmondhat nekem.

Fogalmak, források, értelmezések. Minek nevezzék, ami 1711. április 29 – május 1-én történt? Már Pálffy tábornagy is bizonytalankodott. Miután Szatmárott nemesek és hadisztek aláírták a békeszöveget, másnap a nagymajtényi síkon a Magyar Konföderáció mintegy tizennégyezer főnyi, hadiszemle címén összehívott serege báró Károlyi Sándor generális vezetésével hűségét esküdött I. József, akkor

már két hete halott magyar királynak, majd a dragonyosok összeszedték a földbe-szúrt száznegyvenkilenc zászlót, eloszlott a díszlövések ágyúfüstje, elhangzott a Te Deum, Pálffy május 2-án Savoyai Jenő hercegnek, a Haditanács elnökének küldött jelentésében a megállapodás szövegét „békepontoknak” nevezte, de Károlyi beszédéről azt írta, hogy „köszönetet mondott a felségnek az amnesztiáért.”⁶³⁷

Azóta is az átélők és a történetírók a legváltozatosabb fogalmakkal illették: „béke”, „árulás”, „amnesztia”, „bukás”, „vereség”, „kiegyezés”, „nem békesség, hanem fegyver által való legyőzetés”, „elsietett béke”, „partikuláris béke”, „amnesztialis grácia”, „megegyezés”, „szatmári kiegyezés”, „végig nem gondolt béke”, „szatmári megállapodás.” Bár a szatmári béke „kompromisszum” értelmezése 1964 óta az elmúlt évtizedekben általában elfogadást nyert,⁶³⁸ letisztult fogalmi készlettel nem rendelkezünk.

A császári kormányzat végül a „pacificatio”, a „béke” fogalmát legitímálta. Több okból. Elemi érdeke volt, hogy Magyarországon csendesség legyen. Meg kellett nyugtatnia szövetségeseit, Angliát és Hollandiát, hadseregében súlyos utánpótlási és élelmezési gondokkal küzdött, s az angol bankok 1708 óta nem folyósítottak kölcsönt. A király halála után az utód, a spanyol hadszíntéren harcoló Károly főherceg, akinek megkoronázásáig is fenn kellett tartani a dinasztia hatalmi kontinuitását, egyértelműen kifejezte, a magyarokkal a legméltányosabban kell bánni.⁶³⁹ Esterházy Pál nádor elnökletével összeült magyar rendi testület és a Titkos Tanács jóváhagyása után, a nyomtatásban nyilvánosságra hozott megállapodást, mint békeokmányt ratifikálta május 26-án Eleonora császárné, majd július 20-án Károly, örökösödés révén magyar király.⁶⁴⁰

A tárgyalások és a megállapodás dokumentum gyűjteményt Pálffy generális „sürgető parancsára” titkára, Pulay János 1712 végére állította össze. A latin kézirat címében a „negotiatio”, a „pacificatio”, a „conventio” fogalmait használta a szerző. Vagyis a tárgyalás („les négociations de paix”, „negotiate a treaty”), a békekötés, alku, vagy szerződés kifejezésekkel élt. A dokumentum együttes magyar fordítása, vagy az eredetileg magyar szövegek latinból történt visszafordítása 1718-

⁶³⁷ Idézi: *Szalay László*: II. Rákóczi Ferenc bujdosása. Pest, 1864, 63. – Eredeti jelentés: ÖStA Kriegsarchiv Feldakten 1711. majus Nr.

⁶³⁸ A szatmári béke „a Habsburg ház és az uralkodó osztály kompromisszuma volt.” R. Várkonyi Ágnes: A Rákóczi szabadságharc In: Magyarország története. Molnár Erik főszerkesztő Pamlényi Ervin, Székely György szerkesztők. Bp. 1964. I. k., 315. „Kompromisszum” a Habsburg dinasztia és a magyar rendiség között. Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Második bővített kiad. Bp. 1976. 351. „A szatmári béke kompromisszum volt a rendi-nemzeti erők és az abszolutizmus közt.” Bánkúti Imre: A szatmári béke. Bp. 1981. 146.

⁶³⁹ Kalmár János: III. Károly és Magyarország 1711-ben Levéltári Szemle 1989 4. sz. 44-49.

⁶⁴⁰ Közli: Lukinich Imre: A szatmári békekötés története és okirattára. Bp. 1925. 433- 421.

ra készült el. A dokumentumokat összekötő rövid szöveg a „szatmári alku”-ról is beszél, a közölt különböző források, – Pálffy és Károlyi levélváltásai, Rákóczi néhány írása, I. József grationalisa, a békepontokkal együtt – pedig a „csendesség”, „békességcsinálás”, „amnesztia”, „meghódolás”, „frigy”, „fegyverletétel” „nem békesség”, kifejezések minősítik a történeteket.⁶⁴¹

Pulay magyar kéziratának címe, a Szathmári békesség, századokra meghatározta 1711 megnevezését. Viszont azt is bizonyítja, hogy azonos terminus technikus eltérő értelmezéseket rejthet. Bevezetésében Pulay a szabadságharcot „pártütésnek”, résztvevőit „pártosoknak” nevezte, s nem ismerte el Rákóczi és hívei intézményes közösségét, a Konföderációt. Rákóczi „felszedvén maga mellé némely közrenden lévő valamint lengyel, úgy magyar nemzetből álló gaz népet, [...] nemkülönben prédát kívánó s új támadást szerető szomszéd vármegyebelieket [...] sőt némely főrenden lévő uraknak elméjeket megtántorítván [...] tüzet támasztott, igazságtalan fegyverének előmenetelt biztosított, [...] nem irtózott magát az össze szövetkezett Magyar ország rendei vezérlő fejedelmévé választatni...”⁶⁴² Az ország megcsendesítése szerinte Pálffy érdeme, a Szathmári békesség Pálffy apoteozisa. A barokk képekben bővelkedő írás Károlyi „munkálkodását, fáradozását” is hangsúlyozza, mégpedig úgy, hogy forrásválogatásából azt a benyomást keltette, mintha Károlyi a kezdetektől titkosan a békekötés érdekében együttműködött volna Pálffyval. Rákóczi pedig végsőkig harcolni akart és eleve kirekesztődött a békefolyamatból.

A magyar fordítást Pálffy feleségének, Czobor Teréziának ajánlotta a szerző és művét „könyvecské”-jének nevezte. Elmondta, hogy azért írta meg először latinul, mert szeretné, hogy az Európabeli nemzetek között elhíresedjék. Miért maradt másfél évszázadig kéziratban a latin és magyar könyvecske? Talán mert a béke létrehozója hivatalosan Savoyai Jenő herceg lett?⁶⁴³ Nem tudjuk, hogy a mű Pálffy és Károlyi példányain kívül ki mindenkihez jutott el, majd hogyan terjedt

⁶⁴¹ Pulay Jánosnak a szathmári békességről írt munkája. In: Gróf Károlyi Sándor Önéletírása és naplójegyzetei Kiadja: Szalay László. Második rész. Pest, 1865. 291, 394., 499. Új kiadásra Pálffy család központi levéltárában őrzött latin és magyar példányról: Pulyai János: Szatmári békesség. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, a jegyzeteket, mutatókat Mészáros Kálmán közreműködésével összeállította Bánkúti Imre Bp. 2007 35. Mivel a történetírók a Szalay kiad. át használták ezt idéztük eddig is és a továbbiakban is: Pulay: Szathmári békesség.

⁶⁴² A „gaz” jelző az 1865. évi kiadásból hiányzik: Pulay Szathmári békesség 193. Az idézett szöveg: a 2007. 48.

⁶⁴³ Pulay János, még a 2007. évi kiadásában is rejtélyes személyéről eredetileg a Károlyi levéltárban őrzött, majd elveszettnek hitt levelei adnak tárgyyszerű felvilágosítást. A levelekre Seres István talált rá Esze Tamás történésznek a Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalmi Tanszékén őrzött hagyatékában. Vö: Seres István: A „Szathmári békesség” és írója – Adatok Pulyai János életéhez. Kézirat. Ezúton is köszönöm.

kézíratos másolatokban még a XIX. század első felében is? Annyi bizonyos, hogy a békekötés fontos dokumentumait közlő, saját elfogult felfogása szerint jószándékú de szelektív válogatás, s meghatározta befolyásolta az egymást váltó történészgenerációk véleményét.

A Magyar Királyság és az Erdély Fejedelemség társadalma politikai megosztottságban élte át a béketárgyalások nyolc hónapját. A király hűségén maradt főrendek az 1708. évi országgyűlésen a Magyar Konföderáció célkitűzéseire hasonló kívánságokat fogalmaztak meg és sérelmeztek, hogy bár sokat tettek az ország megcsendesítése érdekében, a békekötési tárgyalásból ki lettek zárva. Főurak és nemesek sora várt kárpótlást a nyolc éven át elszenvedett veszteségeiért és igazságtalannak tartotta, hogy az amnesztiával a már előzőleg elkobzott, sőt eladományozott birtokaikat is visszakapják a megtérők.⁶⁴⁴

A Magyar Konföderáció tagjai, a politikai elit, a vármegyék, városok, a hadsereg és a lakosság gyakorlatilag a békekötés folyamatát hónapokon át élénk véleményekkel kísérte, sőt a nagymajtényi eskü után is értelmezte a fejleményeket. A munkácsi őrség parancsnoka, Sennyey István kancellár még azt írta, hogy többen úgy vélik, Rákóczi jobb békét kíván kötni. Amint I. József halálhíre elerjedt, felmerült, hogy érvényes e egyáltalán a halott királynak tett eskü? Azok között pedig, akik Szatmáron még nem fogadtak hűséget, többen úgy látták, hogy az új királlyal törvényes jó megegyezést köthetnek, s Pálffy megállapodását érvénytelennek tekintették.⁶⁴⁵

Tovább bonyolította a béke megnevezését, hogy az 1711 április 28-i önmagát konföderációnak nevező gyűlés Károlyi indítására kimondta, hogy akik „az amnesztiális grátiát” nem fogadják el, azok „számkivetettek legyenek.” Az 1714–1715. évi pozsonyi országgyűlés nem iktatta be, de egységesen elfogadta, hogy az 1715 XLIX. cikkely Rákóczit, Bercsényit és bujdosótársait, mint a „haza árulóit” foglalta törvénybe. A végzést 1906-ban törölték.⁶⁴⁶ Nem tudjuk, hányan éltek az

⁶⁴⁴ „sőt ha ő Felségének volna is afféle szándéka, egyaltallyába azon volnánk mi megkárosodott és hűségünk miatt mindenünkből kifogyott magyarok, hogy lábaihoz borulván ő Felségének abban ellenállni kívánnánk” mondta Pálffy a vajai tárgyaláson Rákóczinak Pálffy beszámolója. Csáky Imrének Debrecen, 1711. február 4. ÖStA Csáky lt. Fasc 7 No 341 fol. 9.

⁶⁴⁵ „a pacificatio [...] azért rossz, mert feje, vezére nélkül köttetett” Szentiványi János Rákóczinak Munkács, 1711. május 5. MTA Kézirattár Ms 4968.

⁶⁴⁶ A tankönyvként is használt Hármaskis-tükör 1849 és 1850. évi kiadásra szerint „A szatmári békekötést az 1715. 49. törvénycikkely erősítette meg.” Losonczi István: Hármaskis-tükör, mely Magyarország I. Legújabb Földleírását, II. Régi és legújabb polgári állapotát III. A Magyar nemzetnek régi és legújabb történetét híven ábrázolja. Pest, 1849–1850. III. 97. A törvénycikk eltörlése: Magyar törvénytár 1906 évi XX. törvénycikk. Magyar törvénytár 1907. 172–173.

amnesztiával és hány ezer fegyverviselő hagyta el az országot. A Konföderáció megszűnt, fejedelme, generálisai, bujdosók lettek, emigránsok.

A szabadságharcot végigküzdők véleményeinek összegyűjtése, elemzése a jövő kutatóira vár. Károlyi és Ráday leírásai már kényszer hatására készültek. Gróf Bercsényi Miklós, a szenátus elnöke a megegyezés minden változatát elutasította. Forgách Simon lengyelországi emigrációjában írt Emlékirataiban a békekötést elítélte s Károlyit önzéssel vádolta. A székely főnemes, Vargyasi Dániel István 1762-ban latinul papírra vetett *Descriptio vitae* című művében Rákóczi háborúját veszedelmes belháborúnak minősítette, gróf Károlyi Sándort pedig „a nemes magyar nemzet oszlopa” címmel tisztelte meg. Bercsényit okolta, hogy a fejedelem nem fogadta el a békét, s „Magyarországot és annak igen virágzó ifjúságát, mint valamely zsoldos... és rossz pásztor elhagyá.” Művét 1764-ben Szebenben kinyomattatták, de elkobozták, s csak 1896-ban Vargyasi Dániel Gábor kiadásában ismerhette meg az ország.⁶⁴⁷

Hosszúéletű sikert Cserei Mihály Erdély históriája aratott. Cserei 1711-et pacificációnak és „átkozott amnesztiá”-nak nevezte. Szerinte valamennyien a béke vesztese lettek. Erdély ésők, a királyhűségük miatt nyolc éven át szenvedők még jobban, mint Rákóczi hívei. Féligazságok, szóbeszédok egyvelegéből összeállítva, olvasmányos, könnyed stílusban beszél a békekötésről, mint átélő koronatanú. Szerinte Rákóczi is beleegyezett volna a „compositióba”, vagyis a béketárgyalásokba, de azután Lengyelországból megírta „ő tudja miért,[...] semmiképpen compositiora ne menjenek a némettel.” Károlyi úgy hozta létre a pacificációt, hogy kevés gondja lévén a publikumra, csak a maga privátumát biztosította. Elosorolta Károlyi mesés vagyónát, s hogy az olvasónak ne legyenek kétségei, még lazán odavetette: „használt neki, hogy rebellis volt.”⁶⁴⁸ Műve a XVIII. század folyamán mintegy négyszáz kéziratos másolatban forgott.

Történeti énekek, kalendárium versek, históriák, a szájhagyomány és vizsgálati jegyzőkönyvek tömege tanúsítja, hogy a társadalom kiváltságok nélkül élő rétegeiben őrizték és értelmezték a szabadságharc történetét.⁶⁴⁹ Miként Thomas Percy püspök (1729–1811) angol és skót énekeit és balladáit, s Európa minden or-

⁶⁴⁷ Rákóczi Tükör. Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. A k. anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat írta: Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. A jegyzeteket írta: Bánkúti Imre. Bp. 1973. I. k. 513-514.

⁶⁴⁸ Cserei Mihály: Erdély históriája [1661-1711] Sajtó alá rendezte, és a jegyzeteket írta Bánkúti Imre, Bp. 1983. 454-459.

⁶⁴⁹ Dálnoki Veress Gerzson 1722-ben készült Kuruc krónika című verses krónikájában 255 strófából 23 szatmári békét mondja el, Pulay alapján. Varga Imre (Válogatta, sajtó alá rendezte): A kuruc küzdelmek költészete Bp. 1977. 679-681 „Károlyi zwar mit dir / Hat es viel ander Sachen So schließ ich doch hierbei / Das du doch blamiert / Dein treues, alt Geblüt.” „Károlyi a te

szágában összegyűjtött folklór anyagot, a magyart is átszövik az egymást váltó generációk szóban örökített történetei, s az új motívumok régi keretekbe épülnek. A Kárpát-medencében gyűjtött hagyományokra ugyancsak jellemző, hogy a közösség a számára racionálisan érthetetlen és értelmezhetetlen eseményekre irracionális magyarázatot talál. A hőst megcsalják, becsapják, ármány és árulás áldozata lesz, s ezek a gondolatformák az országot elhagyó Rákóczit minősítik. Majd a XX. században is virágzó hagyomány, vagy „közvélekedés” már az előző évszázad romantikus irodalmából, és az iskolai tananyag elemeiből is építkezett.⁶⁵⁰ Jellegzetes motívumai, az hogy a fejedelmet elárulják, ősi módszerekkel küzd az ármány ellen, alagutakon át menekül, titokban búcsúzik hűséges híveitől, népe visszavárja, a bujdosásban is ezer veszély fenyegeti. Ezek a motívumok azonban az ismert hagyományanyagban kevésbé rendeződnek a szatmári béke köré. Károlyit többnyire a harcokat megörökítő katonaelegekben, históriákban emlegetik. A fegyverletételt emlegetve kevészer tűnik fel. Károlyi neve Ocskay árulásával együtt nyilván átvétel a romantikus történetírásból. Viszont közvetlen származása bizonytalan a hagyomány olyan motívumainak, hogy Károlyi „az ország két-harmadáért” adta volna el „Rákóczi ügyét.” Az pedig, hogy terve végrehajtása érdekében, megölte testvérét ősi gondolatelem, nincs közvetlen helyhez, időponthoz köthető történeti vonatkozása.⁶⁵¹

A kiesett évszázad. „Az irányelveket a tudós Grotius fejtette ki: „[...] azoknak, akik irtóznak az igazságtalanságoktól és gondot fordítanak arra, hogy tetteiket iratokkal, nyilatkozatokkal és kiáltványokkal igazolják” – indította fejtegetését a béketárgyalások bejelentésének időpontjára, majd Rákóczi és Pálffy tárgyalásának idejére külföldön újra kiadott munka, amely a *De jure Belli ac Pacis* Háború és Béke joga írójának alapelvét Szent István Intelmeinek a hatalom önkorlátozásával foglalkozó IV. passzusával együtt a Magyar Királyság és a Habsburg uralkodók békekötései történetét bemutatva tájékoztatta a külföldet a megindult béketárgyalások történeti előzményeiről.⁶⁵² Egyben azt is jelezte, hogy milyen elméleti igényekkel foglalkoztak Rákóczi államában a békekötéssel. A XVIII. század

dolgod egészen másként áll, de jobb ha hallgatunk...szégyent hoztál régi nemzetségedre” Ismeretlen német vers Uo 683., 686.

⁶⁵⁰ Jellegzetes példája: Molnár Sándor: Kuruc néphagyomány Szabolcs- Szatmár- Bereg megyében In: Írott és tárgyí emlékeink kutatója. Emlékkönyv Bánkúti Imre 75. születésnapjára. Szerk: Mészáros Kálmán. Magyar Nemzeti Múzeum 2002. 197-220.

⁶⁵¹ Molnár: 217-218. Magyarai Zoltán: Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondanivalója. Bp. 2000. 253-256.

⁶⁵² A Lettre d'un Ministre de Pologne à un Seigneur de l' Empire sur les affaires de la Hongrie. Mittau (Paris) 1710 és 1711. Benda Kálmán fordításában. Egy lengyel királyi tanácsos levele

azonban kiesett a szatmári béke tudományos feldolgozását igénylő magyar történetírás történetéből. A békét először külföldi munkák emelték be Európa tágasabb, vagy szűkebb térségének történetébe.

A szatmári béke úgy jött létre – állapította meg az 1717-ben Londonban megjelent angol mű, – hogy „Károlyi gróf (Count Caroli) és mások aljasul elárulták a fejedelmet.”⁶⁵³ A szabadságharc történetét kétszázötven lapon át ismertető mű szerzőjét nem ismerjük, azt sem tudjuk, honnan vette információit. Korai, talán első darabja a szatmári békét többé – kevésbé a spanyol örökösödési háborút lezáró békerendszerrel összefüggésben tárgyaló vagy megemlítő műveknek.⁶⁵⁴ Ez a kor a tudományos történetírás alapvetésének ideje, s a szabadságharcot lezáró béke az európai háborúkat áttekintő leírásokon kívül a Habsburg történetírásban kapott hangsúlyt.

A Habsburg dinasztia udvari történetírói számottevő dokumentum anyaggal dolgoztak, s az uralkodók életrajzaiban általában Pálffy János és Karl Locher császári biztos munkáját említve, de I. József király és Savoyai Jenő herceget dicsérve írtak a békéről. Kiemelték a császári csapatok fölényét, a várak és városok – Érsekújvár, Eger, Szolnok, Lőcse, Sárospatak – elfoglalását, ismertették a gazdag nyereséget, vádolták Rákóczit és Bercsényit, hogy minden aranyat és ezüstöt külföldre vittek magukkal az országból. Adorálták az uralkodókat, hogy mindenkint amnesztiában részesítettek, s megemlítették az angol politikát is. Szerintük I. József megértette Rákóczi igényeit, de amint lehunyta szemét, engedményeit a katonai párt azonnal visszavonta, sőt Pálffy is megpróbálták visszarendelni. A megállapodást, a béke fogalmával illették, a Birodalom egysége kifejezőjének tekintették.⁶⁵⁵

Bujdosása csaknem negyedszázadában Rákóczi két főművében is részletesen

egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről In: A Rákóczi szabadságharc és Európa. Szerk válogatta és a jegyzeteket írta: Köpeczi Béla. Bp. 1970. 296–369.

⁶⁵³ An Historical and Geographical Account of the Antient Kingdom of Hungary... London, 1717. Az idézett részt fordította Ruttkey Kálmán In: A Rákóczi-szabadságharc. 2004. 319–321. Vö: Köpeczi Béla: A 18. századi Anglia Magyarságképe. In: R. Várkonyi Emlékkönyv 444–445. Gömöri György: Korabeli angol könyv a Rákóczi-szabadságharcról. In: Erdélyiek és angolok. Művelődés és kapcsolattörténeti tanulmányok. H. n. é. n. 90–91.

⁶⁵⁴ Guillaume Lamberty: Mémoires pour servir à l’histoire du XVIIIe siècle, contenant les négociations, traités, résolutions et autres documents... Haga, 1724–1740. Histoire intéressante ou relation des querres du Nord et de Hongrie au commencement de ce siècle. Hamburg, 1756.

⁶⁵⁵ Wagner, Francisco: Historia Josephi I, Caesaris Augusti, Felicis. (Vienna) 1745. 414–426. Rinck, Gottlieb, Eucharius: Leben und Thaten Joseph’s des sieghaften Römischen Kaysers. Köln 1712. B. I-II. Ch. Lünig: Literae Procerum Europae... 1552–1712 Lipcse 1712. J. J. Moser: Probe einer Staatenhistorie über die Regierung Kaiser Josephs I. Züllihau, 1738 Vö: Ingraio: In Quest and Crisis 154–160.

foglalkozott a tárgyalások történetével. A *Memoires* –t, a szabadságharc történetét 1716–1717 között írta, Párizsban diplomáciai céllal, a *Confessio peccatoris* pedig végső formájában Rodostóban készült el, 1720 után a lelki élet, az önvizsgálat és a politikai események egymást átítató műfajában. Mindkét művében Rákóczi az eltérő műfaj követelményei szerint sokat foglalkozik a békével. Idővel ugyan sok részlet feledésbe merült vagy átrendeződött,⁶⁵⁶ de összevetve az egykorú forrásokkal megállapítható, hogy békekoncepciójáról, főbb törekvéseiről, a háborút lezáró tárgyalásokról, ha általánosságban is, de lényegében hitelesen tudósított. Tudatosan számolt az európai hatalmi egyensúly változásával, s a háborút nem a csatatereken, hanem a békekötéssel remélte, hogy megnyeri. Ő kezdeményezte a békekötést, Károlyit ő bízta meg, és a huszti gyűlés Károlyba (helyesen Szatmárra) történő önkényes áthelyezéséig, április 7-ig részt vett a tárgyalásokban. A Konföderáció nevében megkötött, a szabadságharc jogosságát és vívmányait elismerve, nemzetközi közvetítéssel szabályosan létrehozott békével remélte befejezni a szabadságharcot. Saját fejedelmi hatalmához nem, de az Erdélyi Fejedelemség államiségének elismeréséhez ragaszkodott.⁶⁵⁷ A császár szóbeli ígéretére, amnesztiával megteremtett nyugalom szerinte „vékony jégen épül”, Pálffy nem kapott felhatalmazást politikai békekötésre, a tárgyalás nem a „békekötés rendje” szerint folyt, Szatmáron elhitették az összegyűltekkal, hogy az ő tudtával állapodtak meg. Az Erdélyi Fejedelemség államiségének elismertetése azért maradt ki az európai háborút lezáró békéből, mert a szatmári békével megszűnt a szabadságharc intézménye, a Magyar Konföderáció.⁶⁵⁸

Mindkét művében foglalkozott az „árulás”-sal. Kora felfogásának megfelelően. Európát elöntötték az árulások történetei. Éles hatalmi harcok, felgyorsult politikai irányváltások idején a „felségárulás”, a „hitehagyás” gyakori eset. Egyetlen hatalom, vagy hadsereg sem tűrte, ha hívei közül bárki az ellenfél táborába állt át. A katonai szabályzatok kegyetlenül büntették azt, aki elhagyta a zászlót, hűtlen lett vagy titkon cimborált az ellenséggel. A Magyar Konföderáció *Regulamentum Universalae*-je az árulóra halált mért.⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ Tipikus a békekötés utáni szóbeszédre utaló részlet a zsigói csatába be nem avatkozó Károlyiról írva: „sohasem tudtam elhinni, amit azóta mondtak nekem, hogy Károlyi már akkor hűtlen volt és Pálffy már akkor megvesztegette.” *Memoires*: 125., 370.

⁶⁵⁷ Az utrechti és a rastatti békekötéseken is megpróbálta keresztülvinni: Köpeczi Béla: *A bujdosó Rákóczi*. Bp. 1991. 104–113., 186–189.

⁶⁵⁸ *Confessiones* 181. „Telle fut la fin de la Guerre de Hongrie, époque que je fixe par cette Paix, dont on déposa l’Original entre mes mains.” II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai a magyarországi háborúról Fordította Vas István, A tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla. A szöveget gondozta Kovács Ilona. Bp. 1978, 357, 199, 423.

⁶⁵⁹ *Regulamentum Universalem Articulus XV*. In: Ráday Pál iratai. 1703–1707. Szerk: Benda

A politikai árulás fogalmát Rákóczi elvileg fogalmazta meg. Hazaárulás bűnébe esnék, –írta önmagáról – ha elhagyná a Konföderációt, ha magánérdekét a köz, a nemzet érdekénél előbbre helyezné, vagy ha tétlen maradna. Károlyi tehetségéről senki nem nyilatkozott olyan elismerően, mint ő, s gazdasági érzékét is dicsérette. Ma már tudjuk, miért említette később is nyomatékkal, hogy a tárgyalások folyamán megvédte a hadsereg vádjai ellen, elhárította letartóztatását javasló gyanakvó szenátorait. Azzal viszont, hogy Károlyi a gyűlést a biztonságos Husztról tudta nélkül, önhatalmúan Károlyba (helyesen Szatmárra), az ellenség torkába tette át, hogy Pálffy feltételét elfogadtassa, úgy vélte: „hitszegése és árulása a haza ellen és bűne a szövetség ellen kitűnt.”⁶⁶⁰

A *Memoires* 1739-ben jelent meg Párizsban a *Histoire des Révolutions de Hongrie* kötetében, Magyarországon tiltott olvasmánynak számított, de több példány is bejutott az országba és sokan forgatták. Magyarul csak 1861-ben adták ki. A *Confessio peccatorum* még később ismerték meg: a *Histoire des Révolutions de Hongrie* csak rövid életrajzi részt közölt belőle, csak az 1850-es években felfedezték fel, latinul az Akadémia 1876 évi kiadásában vált ismertté, s magyarul 1904-ben látott napvilágot. A történétírók, mint látni fogjuk, viszonylag kevésé építettek rá a szatmári béke értelmezésében. Reális tartalma csak akkor tisztázódott, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a béketárgyalásokat Rákóczi kezdeményezte és vitte az angol politika támogatásával.

Magyar szerző tollából a szatmári békét is dicsőítő egyetlen ma ismert irodalmi alkotás Kazy János (1686–1759) jezsuita történétíró 1719-ben megjelent könyve *Magnus pacis videx seu Eugenius serenissimus dux Sabaudiae. A Pax allegorikus alakja beszélget Savoyai Jenő herceggel „a béke védelmezőjével.”*⁶⁶¹ Magyarországon az egyháztörténeti munkák, a jezsuita és a protestáns egyházi szerzők történétírói alkotásai a szűk politikai mozgástérben mozogtak, de a közlemúltat eltérően ítélték meg. Pethő Gergely 1627-vel megszakadt magyar krónikáját Spangár András folytatta 1732-ig magába foglalva a „rebellis” Rákóczi sorsát. Kaprinai

Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Papp László. Bp. 1955., 415. A végvári katonaság hadi bíraskodásáról: Pálffy Géza: Katonai igazságszolgáltatás a Királyi Magyarországon a XVI-XVII. században Győr 1995. 126.

⁶⁶⁰ II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai a magyarországi háborúról Fordította Vas István, A tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla. A szöveget gondozta Kovács Ilona. Bp 1978, 376-379. 285. 377. 408.

⁶⁶¹ Johannes Kazy: *Magnus pacis videx seu Eugenius serenissimus dux Sabaudiae Tyrnaviae 1719.* Vö: Borján Elréd: A történétíró Kazy testvérek háttérbeszörítésének politikai okai. In: A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk: Szilágyi Csaba Piliscsaba 2006. 307.

István (1714–1787) viszont tisztelettel írt róla.⁶⁶² Ugyanakkor forrásgyűjtemények, kéziratban maradt művek, másolatok tanúsítják a szélesebb körű érdeklődésen túl is a tudomány öntörvényű fejlődését. Gróf Esterházy József országbíró titkára Kolinovich Gábor (1698–1770) a Rákóczi szabadságharcot áttekintő kéziratban maradt munkájában a szatmári békét leíró részhez, valószínűleg használta Pulay művét. 1796 őszén, a pozsonyi országgyűlésen, ahol I. Ferenc király és császár pénzt, katonát, élelmet kívánt a magyar nemességtől Napoleon ellen, a szónok azzal mutatta be Mikes Kelemen két évvel azelőtt a cenzúra megkerülésével kiadott művét, a Törökországi leveleket, hogy Rodostó a béke és nyugalom szigete. Kazinczy annyit írt: A tüzet „a szatmári béke oltá el 1711 április 22-én örök bizonyosságul, hogy a békétlenségek eloltásában a kegy többet ér minden erőnél.”⁶⁶³

KÍSÉRLET EURÓPAI SZINTÉZISRE

„A remény, melyet hazám s magam is tápláltam Királyi Felsőged nagylelkűségének köszönhetően nem maradt csírájában a meditáció vállalása óta, melyet oly jóindulatúan felajánlott, kérjük Asszonyom biztosítson bennünket továbbra is” kezdődik Rákóczi Szerencsről 1710 augusztus 26-án keltezett levele, amelyben kérte Anna királynőt, hogy Anglia közvetítse békekötésüket. A levelet a porosz királynak küldött levéllel és más dokumentummal együtt Pray György (1723–1801) a magyar tudományos történetírás alapvetője⁶⁶⁴ adta ki, s a halála után megjelent gyűjteménye akár ellentéte is lehet Pulay okmánytárának. Ami itt a két generális tevékenységére leszűkített esemény, az Praynál a nemzetközi összefüggésbe illeszkedik.⁶⁶⁵ Hatása érezhető a körébe a tartozó Katona István (1732–1811) monumentális latin munkájában.⁶⁶⁶ A felvilágosodás szellemében felkészült és már a Kamarai levéltár-

⁶⁶² Nyomtatott Cassán az Akadémiai betökkel a jezsuitáknál 1734. Összefoglalóan: Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Bp. 1980, Tóth Gergely: *Felekezeti és történelmi emlékezet. A Rákóczi szabadságharc a 18. századi honi történetírásban = Történelmi Szemle 52 (2010) 13-36.*

⁶⁶³ Gabrieli Kolinovic: számos másolatban fennmaradt: *Commentariorum de rebus Ungaricis libri XIII, 1701-1720*. Belli Rákócziani descriptionem. A szatmári béke részletes eseményleírása: VII. könyv. A Pannonhalmi Központi Fő Könyvtára, Ex libris A. B. Revay. 111-123. Dénesi Tamás hívta fel rá a figyelmem. Ezúton köszönöm. Kazinczy Ferenc: *Erdélynek történetei*. Idézi: Kincses Katalin Mária: *II. Rákóczi Ferenc és a szabadságharc Kazinczy hagyatékában*. In: *Kultusz és hagyomány*. 120.

⁶⁶⁴ Romsics: 39.

⁶⁶⁵ Pray, Georg: *Epistolae Procerum Regni Hungariae. Pars tertia*. Pozsonii, 1806.

⁶⁶⁶ Katona, Stephan: *Historia critica Regum Hungariae, stirpis Austriacae*. Budae, XXXVII. 617., 644.

ban is kutatásokat végző Fessler Ignac Aurél (1756–1859) német tíz kötetes összefoglalása az angol és holland mediációval zajló 1706 évi nagyszombati tárgyalásokkal is összehasonlította össze a háborút lezáró eseményeket.⁶⁶⁷ A magyar nyelven író historikusok azonban jókora megkésettiséggel ismerték fel Pray forráskiadásának jelentőségét.

A reformkort a kereskedelem-, az ipar-, a művelődés története, a polgári átalakulás érdekelte. Amennyit a „Rákóczi-forradalom”-ról tudtak, az a függetlenségért vívott dicsőséges fegyveres küzdelem volt és a majtényi síkra költők és írók vezették el először a magyar társadalmat. Az emlékezés szellemi szférájában a szatmári béke gyászos, elítélt, vállalhatatlan fejlemény lett. Költők és írók műveiben közös szólam lett a békekötés érzelmekkel átfűtött kritikája. Vörösmarty a Mikes búja címét a cenzúra miatt Öreg rabszolga keserve Pompejus sírjánálra változtatott versében a számkivetés elviselhetetlenségét érzékelteti. A „Nem lelé honját a hazában „ képzet átélésének intenzitását Kölcsey 1833. január 1-i naplóbejegyzése őrzi: „a mint képzeletem két század alakjain végigröppent, fájdalmasan akadt meg az örökre elbujdosott seregecskén [...] És tudjátok-e ti, mit teszen a szó távozni, és vissza többé nem jönni? távozni és ellenségi kezek közt hagyni mindent – hitvesét és gyermekeit? Mondom nektek: e kint egészen átgondolni nem merem. Szegény szép kis Erdély, a te gyermekeid idegen parton hamvadnak...”⁶⁶⁸ Petőfi 1848 április 21-én jegyezte fel naplójába: „ kiesett kezéből a kard [...] és míg otthon csalárd barátja a hazaárulás dúsgazdag díjából lakmározott, addig ő a száműzöttségben ette a kegyelemkenyeret.” Arany János utalása A Rodostói temető soraiban konkrét és félreérthetetlen. „Ha elfelednék, mily soká dacolt / Erőszak ellen ím e kis csoport, / S midőn legyőzték, nem kellett a béke: / Önkénti száműzés lőn menedéke...? „

A XIX. század második felében kibontakozó professzionális magyar történetírás egyik halaszthatatlan feladata volt, hogy a tudomány eszközeivel értelmezze a szatmári békét, tárja fel forrásait, rekonstruálja történetét és illessze be a nemzeti és európai történeti folyamatba. Az igényt Szalay László (1813–1864) ismerte fel. A Magyarország története összefoglaló munkájának a Rákóczi-szabadságharcral foglalkozó VI. kötete monográfiává szélesedett. Felhasználhatta békekötés előkészítésén fáradozó Rákóczi 1710–1711 évi, az osztrák Akadémia *Fontes Rerum Austriacarum* sorozatában Jozef Fiedler kiadásában megjelent diplomáciai iratait.⁶⁶⁹

⁶⁶⁷ Fessler, Ignac, Aurel: Die Gechichten der Ungarn und Ihrer Landsassen. Leipzig, 1815-1825. B. IX.

⁶⁶⁸ Szabad György hívta fel rá a figyelmem, ezúton is köszönöm.

⁶⁶⁹ Fiedler, Jozef. (Hrsg) Actenstücke zur Geschichte Franz Rakóczi's und seiner Verbindungen mit dem Auslande. B I-II. Wien, 1855., 1858.

Kutatott a Kamarai és a Károlyi családi levéltárakban. Innen emelte ki és rendezte sajtó alá Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei mellett Pulay Szathmári békesség című munkáját.

A II. Rákóczi Ferenc bujdosása címmel közreadott válogatott dokumentum együttes két kötete és az Előszó elfogulatlan vázlat a tárgyalásokról és a békéről. A magyar, és magyarra fordított latin, francia, német szövegek együttese önmagában is cáfolja azt a koncepciót, mintha a béke Pálffy és Károlyi műve lenne. Szalay a romhányi csatától az utrechti békéig jelölte ki az időhatárokat, s hangsúlyozta, hogy Rákóczi már 1710 elején letett a fegyveres harcról, annál nagyobb energiával kereste a diplomáciai és politikai megoldást.⁶⁷⁰ Korának megfelelő szakszerűséggel használta a mediáció terminus technikust, s számbavette a Rákóczi kezdeményezte tárgyalások több olyan fontos fejleményét, mint Pálffy próbálkozása, hogy Károlyit megnyerje, a vajai tárgyalás, a salánki gyűlés, a király halála és Rákóczi április 18-án kelt, Károlyi lépését elítélő levele. Figyelmét főleg a fejedelem nemzetközi kapcsolataira, s a francia-orsz szövetséget létrehozó munkájára helyezte, bár kiemelte, hogy igyekezett megnyerni a tengeri hatalmakat is. „Mindent elkövetett, hogy az utrechti és rastaldi békekötések iránta és ügye iránt intézkedjenek; hogy ezt internationalis, ne házi ügynek tekintsék az európai kongresszusok.”⁶⁷¹ Munkáját Szalay nem fejezhette be és a békekötés rekonstrukciója is terv maradt.

Az emigrációjából 1867-ben hazatért Horváth Mihály (1809–1878) az elérhető teljes forrás anyagra építve, ugyancsak nemzetközi összefüggéseiben rekonstruálta a szatmári béke történetét.⁶⁷² Leírásába beépítette a Pray által kiadott dokumentumokat, az akkor elérhető angol anyagot és Rákóczi diplomatai jelentéseit. Kifejtette, hogy a tárgyalásokat Rákóczi kezdeményezte s a császári udvar eleinte hallani sem akart az angol kormány közvetítéséről. Az uralkodó a protestánsok vallásszabadságát biztosító pátenzéval és amnesztiával próbálta átállásra készíteni Rákóczi híveit. Horváth elsőként jelezte a mediátorként Bécsbe küldött lord Peterborough hatékony tevékenységét. Ő is hangsúlyozta, hogy a háború lezárásának őszinte szándékával áthatott fejedelem nemzetközi garanciával akar békét kötni és ismertette Versaillesba és a tengeri hatalmakhoz küldött memoriálisait, hogy a Konföderáció és az Erdélyi Fejedelemség ügyét foglalják be az európai háborút lezáró univerzális békébe. Mivel azonban a tárgyalások kronológiáját egyedül

⁶⁷⁰ Szalay nagyszabású tervére jellemző: Szalay László: Klement János Mihály, II. Rákóczi Ferenc követe Berlinben, Hágában, Londonban a Pesti Napló 1864. -évi közlése után Századok 3 (1870) 1-13, 73-87.

⁶⁷¹ Szalay László: II. Rákóczi Ferenc bujdosása Pest, 1864. V. XII.

⁶⁷² Horváth Mihály: Magyarország történelme. VI. k., Pest, 1872. 560-658.

Pulay alapján követhette, nem tudta feloldani az ellentmondást Rákóczi koncepciója és a tárgyalásokat kizárólag Pálffy-nak tulajdonító leírás között. Horváth is, miként Szalay úgy látta, hogy Rákóczi bizalma Károlyiban az április 4-i szatmári gyűlés miatt rendült meg. „Károlyi ellen nagy haragra gyulladt...Haragjában ... eltért az eddiglé mindenha megőrzött eszélyességétől.” Számolva a király halálával, „elsietett béke” gondolatával is foglalkozott. Károlyit nem ítélte el. Tárgyilagosan megállapította: „Károlyi Sándor ezentúl oda fordítá minden törekvését, hogy a békeszerződés teljes megelégedést és nyugalmat adjon a nemzetnek.”⁶⁷³ Rákóczi pedig nem tekinthető illúziók foglyának, törekvései az európai erőviszonyok változása miatt nem értek célba. Nem dicsóított és nem sajnálkozott. Leírta, ahogy történt. Bizonyos egyensúlyt alakított ki a kényszerből békét kötő Károlyi és a jobb békéért végsőkéig küzdő Rákóczi között. Szalay és Horváth megteremtették a tárgyszerű békekötés-történet alapjait. A további elmélyült vizsgálat félévszázadot váratott magára.

MEGEGYEZŐK ÉS ÁRULÓK

„E béke fő létrehozója Károlyi Sándor” állapította meg Thaly Kálmán (1839–1909),⁶⁷⁴ akit Eötvös József bízott meg, hogy Szalay váratlan halála után a Szathmári békeséget, Károlyi önéletírásával és naplójegyzeteivel együtt közlő kötet kiadását gondozza és Bevezetéssel lássa el.⁶⁷⁵

Az akkor már heves verseiről és Bottyán János életrajzáról elhíresült ifjú történetíró ismertette Károlyi pályáját, Önéletírását, Naplójegyzeteit és. tévesen azt állította, hogy a Szathmári békeség dokumentumait Pulay „ura és Károlyi megbízásából szerkeszté össze.”⁶⁷⁶ Jelezte, hogy saját kutatásaiból is hozzátett pár dokumentumot a kötethez, s megállapította, hogy Pulay műve részrehajló

Thaly Bevezetésének legfontosabb részlete a szatmári béke történeti értékelé-

⁶⁷³ Horváth: Magyarország történelme 632.

⁶⁷⁴ Néhány sorral feljebb: „e szerződés létrehozója egy részről báró Károlyi Sándor, másrésztől gróf Pálffy János volt.” Thaly Kálmán: Bevezetés. In: Gróf Károlyi Sándor Önéletírása és naplójegyzetei Pulay János a Szathmári békeségről írt munkája. Kiadta Szalay László. Első rész. Pest 1965. XI.

⁶⁷⁵ Előzőleg Török János közölt részleteket: Török János: Adatok és oklevelek II. Rákóczi Ferenc és a szatmári békekötés történetéhez. Hazánk 2. (1859) 211–268.

⁶⁷⁶ Thaly: Bevezetés Károlyi Önéletírása, I. k. XIII. Szinnyi József egyenesen Károlyi megbízását hangsúlyozza. Vö: Bánkúti A Szatmári békeség” és szerzője. In: Pulyai: 30. Károlyi és Pulay levelezése, amit Seres István nemrég talált meg, azt bizonyítja, hogy Pulay iratokat kért Károlyitól, megbízásnak nincs nyoma. Vö: Seres István: A „Szatmári békeség” és írója.

se. Megállapította, hogy a Bocskai idejétől zajló vallási és függetlenségi háborúkat zárta le és „ez adá vissza elvégre a sokat hányatott nemzetnek a rég elveszetett belső békességet, hosszú időre.” Leírta összefogottan a tárgyalás menetét: Károlyi az „alkudozások fonalát” „Rákóczi tudtával” vette kézbe, sőt a fejedelem maga is részt vett „az egyezkedés művében.” De miután a salánki gyűlésen a szenátorok ragaszkodtak az 1706. évi nagyszombati békepontokhoz, Károlyi viszont ezekből engedni volt hajlandó, „meghasonlott a most már további harcokra készülő s ezek művét Lengyelországból előkészítő fejedelemmel.” Végül Károlyi bár könnyezve, hogy Rákóczi, Bercsényi és az összes tanácsúr távol maradt „a jelenlévő nemesség és a vitélő rend helyeslésére támaszkodva; – „megköté a békességet: Rákóczinak mennydörgő manifesztuma ellenére is.” Károlyi átlépte „a Vezérlő Fejedelem által ráruházott jog határait”, sőt a „Conföderatio” törvényét is, de kényszerből cselekedett, véget kívánt vetni a hosszú vérontásnak és „az ősi alkotmány lebegett szeme előtt. Lépése szigorúan jogi szempontból semmiképpen nem menthető: de indoka, célzata nemes, meggyőződése alapos volt – amint magok az idők bebizonnyították.” Magát a béke művet következményeiben minősítette: pálmája árnyékában ugyan nem pihenhetett nyugodtan a nemzet, s nem következtek utána „arany napok”, történetek alkotmány sértések is, sőt a protestánsok sem élveztek teljes vallásszabadságot. De „a szatmári szerződés a nemzet alapjogait, az ősi alkotmányt biztosította, megerősítette, s nagyobb szerű önkényleges intézkedéseknek elejét vevé.”⁶⁷⁷

Thaly kora döntő politikai eseményét, a kiegyezést vetítette vissza 1711-re. A Fővárosi Lapokban közölt riportjában egyenlőséget tett a szatmári béke és a látványos ünnepség közé. Javaslatára öltötte magára II. Rákóczi Ferenc katonáinak kék-vörös egyenruháját a díszmenetben vonuló Pest vármegye lovas bandériuma I. Ferenc József koronázása alkalmával.⁶⁷⁸ Létrehozta a „kiegyező Károlyi” és a „végsőig harcoló Rákóczi” modelljét. Pedig a végsőig harcoló Rákóczi mítoszt már Szalay elutasította. Horváth pedig tényekkel cáfolta. Viszont Thaly megállapítására hosszú jövő várt.⁶⁷⁹ Hatalmas forrásanyagot tárt fel és adott ki a békétár-

⁶⁷⁷ Thaly: Bevezetés, In: Károlyi Önéletírása V. XI–XII.

⁶⁷⁸ Thaly Kálmán: A koronázási menetről még egyszer. (Iratott a koronázás utáni napokban) Fővárosi Lapok 1867. 182, 183, 185, 187. számok. Vö: R. Várkonyi: Thaly Kálmán és történetírása. 1961.

⁶⁷⁹ Hatott a Deák párti Tanárky Gedeon (1815–1887) véleményére is: „kellő higgadsággal mérlegelve az eseményeket, melegegédést kell kifejeznünk a szatmári béke eredményei irányába, s méltánylással emlékeznünk az azt előidézett férfiak emlékére, mint a béke érdekében fáradozó buzgalommal közbenjáró Széchenyi Pál kalocsai érsekről, Gr. Pálffy Jánosról és Károlyi Sándorról s főképp és kitűnőleg, I. József királyunkról.” Tanárky Gedeon Magyarország

gyalások idejéből is,⁶⁸⁰ remek terepül szolgált az elmélyültebb vizsgálatra. Mégis minden szakszerűséget mellőzve alkotta meg az „árulás” Károlyi alakját.

1885-ben egyszerre öt, 1711-ben keletkezett éneket adott ki. Közöttük egy év-számmal nem jelzett, de tartalmilag egyértelműen a szatmári békekötés helyzetét idéző és eredetinek feltüntetett vers valójában saját műve volt. A Bujdosó Rákóczi Régi népballada című valószínűleg korabeli szövegtöredéket is tartalmazott, de a többi álkuruc verséhez hasonlóan pontos lelőhelye megjelölése nélkül kiadott versben a bujdosásba induló fejedelem mondja ki az ítéletet Károlyi felett. „Haj, Károlyi Sándor,/ Károlyi Sándorom! / Hová lött, hová lött / Az én szép táborom? / Most rejá kérdelek: / Felelj meg érette! / Kénszerítlek letött / Hétszeres hitedre; / Vald bé, ne is tagadd: / Elattad jó urad!”⁶⁸¹

Nemrég még a „legjózanabb magyar politikusnak” nevezte Károlyit, most viszont a legrútabb árulás bűnében marasztalta el: pénzért megszegte hitét, bujdosó sorsra juttatta a fejedelmet. Ráadásul Rákóczival mondat róla ítéletet és korabeli ének álcájában a nép véleményének tulajdonítja!

A romantikus történetnézet híveivel együtt Thaly is a történelmi fejlemények menetét a kibontakozás, tetőzés, csúcspont, majd hanyatlás és, bukás pályáján látta s a szabadságharcot a jók és a gonoszok harcának ábrázolta. A „bukás” indoklásához bűnbakra volt szüksége. Károlyi személyisége már pályakezdéstől fogva izgatta, s jelleméről egészen korán kritikusan írt. Majd megtalálta és kiadta 1711 március 14-én Pálffy-nak letett esküjének szövegét.⁶⁸² Azt tervezte, hogy

helyezte az európai államrendszerben. Történetpolitikai tanulmány. Pest, 1866. 100. Szabó Károly kritikája: R. Várkonyi: Thaly: 1961. 97-98.

⁶⁸⁰ Thaly Kálmán (közli) II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei levéltárának egykorú lajstromaival. 1710-1712. Archivum Rákóczianum Szerk: -. I osztály Had és belügy. 3. k. Bp. 1874. Thaly Kálmán (közli): Székesi gróf Bercsényi Miklós levelei főhadvezér és fejedelmi helytartó levelei Rákóczi fejedelemhez. 1708-1711. Archivum Rákóczianum Szerk: - I osztály 6. k. Bp. 1878.

⁶⁸¹ Bujdosó Rákóczi, Régi népballada (Udvarhelyszék Nyikó völgye s Szeged makúó vidéke.) In: Thaly Kálmán Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Toldalékul Kuruczvilági kiadatlan költemények tára. Bp. 1885. 407-409.

⁶⁸² Thaly Kálmán: A dunántúli levéltárak ismertetése, különös tekintettel II. Rákóczi Ferenc korára. Pest, 1867. 46. Thaly Kálmán: A szatmári béke történetéhez. = Századok 20 (1887) 465-467. Nem tudjuk, hogy hatott-e rá az ismeretlen vitázó Horváth Mihály korábbi felfogását idéző szövege: „1711-ben a Károlyi Sándor álnok közbenjárásá folytán a felkeltek előbb fegyverszünetet, később Szatmáron, bár a császár már nem volt életben, a Pálffy és Károlyi által eléjük adott pontok szerint békét kötöttek, melyet a kormány részéről Pálffy és Locher császári biztosok írtak alá. Rákóczi ugyan inté a rendeket.” Ne higyenek úgymond a csalékony feltevésekben, melyeket a bécsi udvar sohasem fog őszintén megtartani, ne rohanjanak vakon s hanyat –homlok veszedelmökbe, mint a megrémült s a futásnak eredt oklatan állatok az elsőnek példája után csoportosan rohannak a mélységbe; különben, ha egyszer az örvénybe ugrottak,

megírja az elpártolás gyanújába került és kivégzett Bezerédy Imre brigadéros életrajzát is.⁶⁸³ Végül csak a trencsényi csatavesztés után ezredével Pálffy haderejéhez átvált Ocskay brigadérosról írt monográfiát. Az Akadémia felolvasó ülésén, 1880 március 8-án előadást tartott az „árulás”-ról és Ocskay könyvét a hűségesek és az árulók nagy seregszempléjével vezette be. Károlyiról megállapította: „Mi ugyan őt [Károlyi Sándort] inkább csak a kétes jelleműek közé sorolnók, s árulónak csak félig, nevezetesen csak fejedelemárulónak, s nem hazaárulónak tartjuk. Ugyanis ő jó urát, fejedelmét [...] elárulá: azonban a hazát – legalább hite szerint – megmentette a szatmári békekötéssel. De a békekötésért pogányul megfizetteté magát a császáriakkal, s alkudott a bérre, mint akármely kufár. Károlyinak, kétség kívül igen tehetséges, s ha akarta, tevékeny működését, általában elejétől fogva piszkos önzés és telhetetlen rút haszonlesés bélyegzi.” Majd áttekint pályáján, hogy a legrosszabb színben tüntesse fel: a hiúság, az egyéni önzés és a bosszú s nem a meggyőződés vitte Rákóczi táborába. Kerülte a csatákat, a legkisebb mellőzéséért is megsértődött, katonáit hagyta, hogy raboljanak, csakhogy ő „halmozhasson aranyat aranyra, jószágot jószágra. [...] Dicséretére szolgál azonban, – írta Thaly – hogy a szatmári béke további megtartásáért – III. Károly minisztereivel s a volt labanc főurakkal szemben – gróf Pálffy Jánossal együtt mindent elkövetett, azáltal legalább az alkotmányügy körül érdemeket szerzett. Igaz ugyan, hogy e békekötés az ő műve volt.”⁶⁸⁴

Pálffy a meggyőződésből a császárpárton harcolók közé sorolta Thaly. Bár kezén sok kuruc tiszt vére szárad, rác hadaival „istentelen kegyetlenség, pusztítás terheli”, Ocskay és mások elcsábítása és „hamis eskü és orvgyilkosokkal való czimborálás” miatt – „mindazonáltal azt el kell ismernünk, hogy az alkotmánynak a szatmári béke által lett megmentésében s a katonai és udvari reakcionárius párt törekvései akadályozásában elévülhetetlen honfíui érdemei vannak.”⁶⁸⁵

Az Ocskay könyvet Thallóczy Lajos hibátlan alkotásként ismertette, Angyal Dávid kemény kritikában részesítette.⁶⁸⁶ Véleményét osztotta Gyulai Pál, Szilágyi

késő lesz átkozniok azt, aki őket oda becsalta.” Válasz a Válaszra Horváth Mihálynak Pest, 1868 154. Kovács Ágnes kiemelte, hogy Thaly a Bercsényi család című műve lapjain negatív színben tüntette fel Károlyit. Kovács Ágnes: Károlyi a magyar történetírásban. 59.

⁶⁸³ A Bezerédy kérdést tisztázta: Bariska István: A szemben álló hadvezetés konfliktusa és a Bezerédy-jelenség. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Szerk Tamás Edit. Sárospatak 2003. I. köt, 71-84.

⁶⁸⁴ Thaly Kálmán: Bevezetés In: Thaly Kálmán: Ocskay László II. Rákóczi Ferenc fejedelem brigadéros a és a felső-magyarországi hadjáratok 1703-1710. Történeti tanulmány Második bővített kiad. Bp. 1905. I. k. 11-12.

⁶⁸⁵ Thaly: 14.

⁶⁸⁶ Thallóczy Lajos: Egy kurucvilági Proteus. Magyar Szemle, 1881 III. füzet. Angyal Dávid: Ocskay László. Budapesti Szemle 1882. Vö: R. Várkonyi Ágnes: Angyal Dávid a történetíró.

Sándor, Pauler Gyula, Fraknoi Vilmos és mindazok, akiknek szemléletében különböző árnyalatban a pozitívizmus „elfogulatlan” múltvizsgálata érvényesült. Lánczy Gyula (1850–1911) kiváló tanulmányban állapította meg, hogy Széchenyi Pál kalocsai érsek, a szabadságharc idején zajló béketárgyalások kezdeményezője, a szatmári békét készítette elő.⁶⁸⁷ Erre Thaly azonnal a „nemzeti irány” védelmében vitát kezdett és mint Angyal Dávidot, Lánczyt is párbajra hívta ki. Már a Függetlenségi Párt tagjaként hevesen bírálta a kiegyezést követő évtizedeket és szinte kisajátította a Rákóczi–szabadságharc történetét. A békekötést az orosz segítségen bízó Bercsényi szavaival utasította el.

Az Ocskayt a közönség szétkapkodta, Jókai regényesítette az árulást, Cinka Panna szerelmével fűszerezve Herczeg Ferenc színpadra vitte és 1905-ben, az új Rákóczi kultusz forró légkörében az Ocskay László két kötete díszkiadásban, bevezetésében az árulók változatlan seregszemléjével látott napvilágot. Thaly a hangsúlyt a háború lezárásának egészéről Károlyira helyezte át, Rákóczit pedig kirekesztette a békéből.

Ebből a zsákutcából Acsády Ignác és Márki Sándor írásai kerestek kiutat. Jelentős új forrásanyaggal élhettek. Asztalukon feküdt a *Confessio peccatoris*, az angol kormány három kötetnyi iratanyaga, és a tárgyalások idején az angol mediatornak a fejedelemmel közvetlen kapcsolatát bizonyító dokumentum. Megjelent Rákóczi és Bercsényi levelezése a békefolyamat hónapjaiból, Károlyi Sándor elvi véleménye a béketárgyalásokról és Ebergényi altábornagy titkárának Bilovinyi Istvánnak naplója az 1710–1711 évekből.⁶⁸⁸

Acsády Ignác (1845–1906) a millenniumi Magyar Nemzet történetében megjelent terjedelmes összefoglalásához egyéni kutatásokat is végzett a Károlyi levéltárban, és tájékozódott a bécsi politikai csoportok álláspontjáról. Szalayt követve bekapcsolta a tárgyalásokba Péter cár politikáját, és Rákóczit erősen bírálta az orosz segítség reménye miatt. Felismerte, hogy a Habsburg kormányzati álláspont az angol politika befolyására módosult, s a fegyveres megoldásban bízó udvari párt ellenében a tárgyalásokat szorgalmazta. A pálmát azonban Károlyinak nyújtotta,

In: A konzervatív kortárs. Szerk: Császtvay Tünde, Halász Ferenc, Ujváry Gábor. Bp. 2009. 71–72.

⁶⁸⁷ Lánczy Gyula: Széchenyi Pál kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika (1642–1710) Századok (1882) 273–299.

⁶⁸⁸ Bilovinyi István naplótöredéke 1710–1711 In: Thaly Kálmán (közli): Történelmi naplók Monumenta Hungariae Historica Scriptores XXVII. K. Bp. 1875. 397–432. Simonyi Ernő (közli): Angol diplomáciai iratok II. Rákóczi Ferenc korára angol levéltárakból. III. k. Bp. 1877. A nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltára V. k. II. Rákóczi Ferenc fejedelem korabeli oklevelek és levelezések 1703–1707. Sajtó alá rendezte Géresi Kálmán. Bp. 1897. Marczali Henrik (közli): Regeszták külföldi levéltárakból. Történelmi Tár 1882. 167–168.

aki itt maradt egyedül az éhezõ, leromlott csapatok, a menekülõ lakosság, a pestissel és nyomorral sújtott Magyarország gondjaival, miközben Rákóczi szembefordulva a béke ügyével a szenátorokkal és generálisokkal együtt kiment Lengyelországba. A József király halála. A szatmári béke fejezet címével eleve azt a benyomást keltette, mintha az uralkodó távozása nyitott volna utat a megegyezésre, s hangsúlyozta, hogy a békét Pálffy az uralkodó elhunytát tudatosan eltitkolva kötötte meg. Értékelésében átvette Thaly 1865-ben megfogalmazott véleményét.” A szatmári békeszerződés Károlyi Sándor legsajátabb műve, melynek létrehozatala nemcsak töméntelen munkájába, hanem költségébe került. [...] másfél század tapasztalatai igazolták s a magyar génius egyik legszerencsésebb politikai alkotásának tüntették föl Károlyi Sándor művét.” A századvég agrármozgalmi hatására is hangsúlyozta Acsády, hogy a főurak és nemesek Rákóczinak „csakhamar nevét is megbélyegezték. Ellenben a szegény tömegek [...] szívükbe zárták emlékét.” Ellentmondás nélkül végül sem sikerült megfogalmaznia a szatmári béke jelentőségét. „Nem adott annyi jogot a nemzetnek, olyan önállóságot a magyar államnak, mint a bécsi béke, [...] de az a kevés is, amelyet adott, a végromlástól való szerencsés menekülés volt. Hosszú időre elveszett ugyan az állami önállóság minden lényegesebb kelléke, de a szatmári egység alapján a magyarság békés munkával, értelmiségével és verejtékével lassankint vissza tudta hódítani hazája elidegenedett részeit, virágzó polgárosodás színhelyévé bírt varázsolni sok száz mérföldnyi puszta területeket s megvalósította a kuruczok programjának azt a leglényegesebb kívánságát, hogy Magyarország magyar maradjon.”⁶⁸⁹

A történetíró – állapította meg Márki Sándor (1853–1925) – „elmondja a tiszta igazságot, mely csak kiegyezőket ösmer, nem árulókat.”⁶⁹⁰ A II. Rákóczi Ferenc 1676–1735 monográfia harmadik kötetében mintegy kétszáz oldalon az utrechti békét is magában foglalva tekinti át a háború lezárásának történetét. Széleskörű kutatásokat végzett mégis szigorúan ragaszkodva az életrajz eseményeihez a békétárgyalás folyamatát Rákóczi tartózkodási helyei szerint kiszabott fejezetekre tördelve követte Az utolsó nyaralás Szerencsen, A lengyelországi kirándulás, majd Lengyelországban című tizedik könyvbe került rész, lényegében Pulay dokumentumait közli, akár a Károlyi-Pulay szokatlan hivatkozással idézett Szathmári békekesség új kiadása is lehetne.

Ebben a Thaly emlékének ajánlott kötetében Márki elutasította, hogy Károlyit árulónak nevezzék. Ragaszkodott a forrásokhoz, így írt róla, hogy Rákóczi is békét, mégpedig „jó békét” akart kötni, de békekoncepciójának tárgyyszerű ismer-

⁶⁸⁹ Acsády Ignác: A kuruc világ és II. Rákóczi Ferenc. Magyarország története I. Lipót és I. József korában 1657-1711. In: Magyar Nemzet Története. Bp. 1897. 683-684 Vö: Romsics: 161.

⁶⁹⁰ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. III. k. Bp., 1910. 236.

tetés helyett a historizmus zátonyaira fut. Egyrészt érzelmekkel érvel: a fejedelem „a szívére hallgat”, vagy egyszerűen sóhajtva enged a „végzetnek.” Másrészt az eseményeket a magyar történelem más korszakainak eseményeivel azonosítja: A salánki szenátori gyűlést például a honfoglaló hét vezér Árpádnak tett fogadalmához hasonlította, s hatását Rákóczira az apostolok pünkösdi együttlétével írta le.⁶⁹¹ Hangsúlyozza Erdély ügyét, de a külföldet okolja, amiért kimaradt az utrechti békéből: Franciaország hálátlan lett, Anglia közönyös, a cár pedig cinikusan bánt Rákóczival. Ezzel szemben a szatmári békét elutasító Rákóczit a magyar társadalom szeretete kísérte, amint a sűrűn idézett katonanépek és a népdalok igazolják. Majd Arany János Széchenyi versének sorait alkalmazza Rákóczira.⁶⁹² Márki nagyon rokonszenves, a társadalom szeretetével körülvelt, nemes célokért harcoló, de sikertelen, sajnálatra méltó fejedelmével az okos, de ellenszenves, álnokul „kiegyező” Károlyit állítja szembe. E súlyos ellentmondás feloldására pedig Márki megszerkesztette a „reális” és az „ideális” politika modelljét.

„Károlyi tehát konzervatív magyar politikára szánta el magát. [...] A szatmári békében az alkotmány biztosítása helyett általános ígéretekkel kellett beérnie. A romokból csupán nemzetének gazdasági érdekeit remélte megmenteni. [...] Károlyi valóban sokat tett a teljes anyagi tönkrement elhárítására.” A földbirtokos és a földműves osztályt, „mondhatni az egész akkori nemzetet csak a mérsékelt béke árán remélte megtartani a jövő nagy feladatok számára.” Majd meglepő hasonlat következik: „Az uradalmaknak nyugodalmas művelésére vágyó nemesek olyas hálát éreztek iránta, [Károlyi iránt], mint őseik kétszáz esztendővel azelőtt Szapolyai János iránt, a ki a békeszerzés pillanatában szintén jobban ügyelt a nemzet gazdasági, mint általános politikai érdekeire.”⁶⁹³ Márki fejtegetésébe átszűrődnek a kiegyezés évtizedeinek gazdasági sikereit élvező, de politikai viszonyait élesen bíráló vélemények. Bár kortársai bírálták, erősen hatott a következő történetírói véleményekre.

⁶⁹¹ „S a hét tanácsúr épp olyan szentül fogadta Rákóczinak, mint a hét vezér valaha Árpádnak: a hova sorsod vezet, oda követünk; a míg nemzetséged él abból legyen a nemzet vezére fejedelme! Rákóczi valóban megtelt a szabadság szent lelkének erejével” Sebesen zúgó szélnek zendülésével”, a maga meggyőződésének egész erejével töltötte el mindenkor a házat, melyben ülnek vala. A hol maga megjelent és szólt, mindnyájan egy akarattal valának együtt, mint az apostolok pünkösöd napján...” Márki: III. k. 191-192.

⁶⁹² „Nagy lelkének háborgásában íme a népdal alaphangja, amely a két haza szeretetéről oly meghatóan biztosítja! Mikor rég elment visszaóhajtják; mikor rég meghalt, vissza sóhajtják. Haló poraiból is föltámasztanak, összeszednek porhanyó csontjait, Mert nem hal meg, ki milliókra költi dús élte kincsét. Lerázza, a mi benne földi s éltető eszmévé finomul, mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye, a mint időben térben távozik. Hozzá tekint fel az utód s óhajt, remél, hisz és imádkozik.” Márki: III. 185.

⁶⁹³ Márki: III. k. 239-240.

Közvetlenül a világháború előtt még néhány jelentős szerző említette 1711-et. Andrassy Gyula. (1823–1890) szerint Rákóczi óriási felelősség hárult, mert nem fogadta el, sőt meg akarta akadályozni a békét.⁶⁹⁴ Ladislaus Hengelmüller tárgyszerű, angolul és németül megjelenő, Rákóczi diplomáciáját az európai békerendszer koordinátájára helyező munkája jelentőségét Theodor Rooseveltt méltatva előszavában, hangsúlyozta, hogy az angol és az amerikai világ semmit nem tud a térség történetéről és viszonyairól.⁶⁹⁵ Az 1706. évi béketárgyalásokkal záródó mű folytatását azonban elsöpörte az ugyancsak 1913-ban megjelent és a szatmári béke alapkérdését élesen exponáló mű, A Száműzött Rákóczi körül kitört sajtóvihar és az első világháború.

Megoldandó tudományos feladat. „Az 1711 –iki szatmári békekötés története is a megoldásra váró tudományos feladatok közé tartozik” fogalmazta meg 1920-ban a Magyar Történelmi Társulat elnöke, gróf Klebelsberg Kunó történettudományi programjában és a munkával Lukinich Imre (1880–1950) akadémikust bízta meg.⁶⁹⁶ Döntését több körülmény indokolta. Trianon meghatározóan befolyásolta a magyar történetírást az új határokon innen és túl s a magyar államnak biztosítania kellett társjogát a korábban már tágasra tárt ajtajú bécsi levéltárakhoz.⁶⁹⁷ A világháborút lezáró békék heves kritikája felébresztette az érdeklődést a békekötések történeti és elméleti kérdései iránt,⁶⁹⁸ s felnőtt egy nyugat-európai színvonalú történész-nemzedék. A szatmári békét pedig valójában megoldatlanul örökölték meg. Szekfű Gyula (1883–1955) könyve A száműzött Rákóczi és a körülötte kirobbant vita. és a szakmai kritika pedig országos méretű bizonytalansággal vette körül.

Az első világháború küszöbén, 1913-ban megjelent könyv egyik gondolati tengelyét 1711 és következményeinek történelmi jelentősége alkotja. „A szatmári békeség nagyot fordított a világ folyásán Az egész nemzeti életre kiható fontosság dolgában csak a mohácsi vész mérkőzhetik vele.” Döntő változást hozott, „teljesen új irányba terelte a nemzet fejlődését.” Országos konszolidációt teremtett és megváltoztatta a nemzet felfogását. „A nemzet félénken állt a békének terülő asztala mellett [...] a kurucság lehangothsága lassanként – nem újra születő harci vágynak,

⁶⁹⁴ Andrassy Gyula: A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai Bp. 1911. III. k. 297.

⁶⁹⁵ Ladislaus Hengelmüller: Hungary's Fight for National Existence. London, 1913.

⁶⁹⁶ Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára. Bp., 1925. V.

⁶⁹⁷ Szekfű Gyula: Az erdélyi kérdésről. Napkelet 1925. Szekfű Gyula: Károlyi Árpád. a történetíró. In: Károlyi Árpád Emlékkönyv. Bp. 1933. 22-23.

⁶⁹⁸ Bibó István: A szankciók kérdése a nemzetközi jogban. Szeged, 1934. John Maynard Keynes: The economic consequences of the peace. Cambridge, 1920. Magyarul 1991ben jelent meg Félix Pál fordításában.

hanem a nyugalom bátor, öntudatos élvezetének adott helyet.⁶⁹⁹ A fiatal Szekfű véleménye szerint a béke kezdeményezője, megcsinálója a császári generális volt. Pálffy kínálta a békefeltételeket, „a Pálffytól nyújtott békejobb mentette meg a kurucságot a végső zülléstől.” Pálffy „ácsolta össze a békességet „Károlyival együtt, akit Rákóczi egyedül hagyott az országban az óriási feladat terhével.”⁷⁰⁰

A Száműzött Rákóczit átszövő szatmári béke problematikában a kulcs személyiség nem Károlyi és nem Pálffy, hanem a fejedelem. Mégpedig leginkább Erdélylyel összefüggésben. Rákóczi azért nem fogadta el a békét, mert ragaszkodott az Erdélyi Fejedelemséghez, pontosabban a fejedelmi címhez: „nem fogadhatja el azt a békét, amely a fejedelemségből kizárná. A szatmári békességhez való csatlakozást tehát végső elemzésében erdélyi fejedelmi esküje tiltja meg.”⁷⁰¹ Eltérő békekötési koncepciójáról, terveiről, diplomáciai erőfeszítéseiről Angyal Dávid forrásközleményeiből is olvasható Szekfű.⁷⁰² Annyit említett meg, hogy Rákóczi „nemcsak színes, hanem szíves békét kívánt hazájának”, de békefelfogásáról nem esett szó. Rövid, de hatásos mondatban a kudarcot írta meg: „az európai békesség létrejött, Rákóczi kimaradt belőle.”⁷⁰³

A száműzött Rákóczi írója szakított az általános felfogással, hogy a szabadságharc erőteljesen hozzájárult a béke viszonylag kedvező feltételeihez és az emigráció biztosította, hogy a Habsburg kormányzat betartotta azt. Ezzel szemben a szatmári béke Magyarországa a fiatal Szekfű értelmezésében Rákóczitól végletesen és végérvényesen elszakadt. Változatos, de egyértelmű kifejezéseket használt: Rákóczi „száműzte önmagát”, Pálffy és Károlyi minden könyörgése ellenére „sem hajtott térdet az uralkodónak”, közte és a nemzet között „mély űr keletkezett,” neve hallatára „a magyarság mozdulatlan maradt,” ő mindvégig „politikai irreálisában” élt, a nemzet elfordult tőle és szilárdan kitarzott a béke mellett.⁷⁰⁴ Mindez a könyv alapkoncepcióját hivatott igazolni: Magyarország jövője csakis a Habsburg Birodalom keretei között biztosítható. Szekfű még az 1917-ben megjelent művében, A magyar állam életrajzában is azt hangsúlyozza, hogy „1711 visszavette Magyarországot arra a pályára, melyből az 1526-iki katasztrófa kivetette.” Magyarország visszatért „a nyugati kultúrközösségbe, s megpróbálta ősi nemzeti követeléseit ennek érdekeivel összhangban megvalósítani.”⁷⁰⁵

⁶⁹⁹ Szekfű: A száműzött Rákóczi 79. 83.

⁷⁰⁰ Szekfű: A száműzött Rákóczi 78-79.

⁷⁰¹ Szekfű: A száműzött Rákóczi 56. Vö: Dénes Iván Zoltán: A realitás illúziója. A historikus Szekfű pályafordulója. Bp. 1976. 72.

⁷⁰² R. Várkonyi Ágnes: A pályakezdés esélyei. In: A negyedik nemzedék 48-53.

⁷⁰³ Szekfű: A száműzött Rákóczi 7-8.

⁷⁰⁴ Szekfű: A száműzött Rákóczi i. m. passim.

⁷⁰⁵ Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza. (Bp. 1917) 147.

Ha még kételkednénk, hogy A száműzött Rákóczi valóban a szatmári békéről is szól, üssük fel a vita egyik legrangosabb szakmai kritikáját, Domanovszky Sándor (1877–1955) írását. Elismerte Szekfű művészi írói tehetségét, de megállapítását tudományosan vitathatónak, képeit stilizáltak, hangját méltatlanul ironikusnak tekintette. Nem fogadta el a hatásos képet, amely kimondatlanul a szatmári békehez Rákóczi viszonyát léhának és felelőtlennek sugallta: „Mikor a felkelés ügye végét járta, szétszórt kuruczoknak nem volt hol fejüket lehajtaniok, a parasztságot kurucz és császári sereg egyaránt kiélte, Rákócziék és Bercsényiék víg szánkócsilingeléssel sikamlottak a lengyel határ haván, szép lengyel asszonyok társaságában.” Rákóczi nem volt léha – állapította meg Domanovszky – és természetes, hogy ragaszkodott az Erdélyi Fejedelemséghez. „A Rákóczi–mozgalomnak szükségese volt Rákóczi, nélküle soha [...] nem tudta volna elérni azt a szatmári meg egyezést, amely ugyan nélküle, de alapján véve mégis az ő működésének hatására jött létre, s amely a nemzet fejlődésének új perspektívát nyitott.” Rákóczi terveinek realitásáról csak a korabeli kategóriák alapján dönthetünk. Száműzetése nem 1715-el kezdődött, a szatmári béke után is tényező volt, hatalmas, tényező.⁷⁰⁶

Domanovszky igényét a szatmári béke reális ismeretére jól kifejezte, hogy mint a Századok szerkesztője közölte a fiatal Eötvös Collegista Zayzon Sándor Károlyi és a szatmári béke című tanulmányát. Zayzon friss gondolatossággal a békekötést elméleti síkra helyezte, hangsúlyozta Anglia hatását a Habsburg politikára, Károlyit felmentette, mert döntését az ország érdeke vezette. A béke minősítésére Deák Ferenc az akkor már szállóigének számító kijelentését idézte: „A nemzet halát adhatott volna Istennek, ha 1849-ben egy második szatmári békét köthetett volna.” Rákóczi álláspontjával azonban nem tudott mit kezdeni. Írását érzelmi síkra futtatva zárta (amely semmivel sem elfogadhatatlanabb tudományos műben, mint a szép lengyel asszonyok társaságában csilingelő szánon száguldó Rákóczi): „Messze, a török tenger partján siratta hazáját a száműzött fejedelem a ki ideálókért küzdve nem tudta felfogni a helyzet valódi mivoltát...” s vele „sirt talán az utolsó tárogató, amely elkerülhette a tűzhalált, az elnémítására kiadott bécsi halálos ítéletet. Félték nehogy fölzavarja álmából az örökre elaludni látszó nemzetet.”⁷⁰⁷

Ha pedig figyelembe vesszük, hogy A száműzött Rákóczi koncepciójában több tényezőnek, így például a Monarchiának, mint Magyarország fejlődését biztosító realitásnak, az Erdélyi Fejedelemségnek és Rákóczi kirekesztettségének a világ-

⁷⁰⁶ Domanovszky Sándor: A száműzött Rákóczi. Magyar Figyelő, 1914. 374–384. Vö: Dénes Iván: 61–63.

⁷⁰⁷ Zayzon Sándor: 268. Vö: Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelme 1900. III. k. 661.

háború következményei merőben más optikát adtak, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Klebelsberg döntése a magyar történetírás halaszthatatlan feladatába vágott.

Lukinich a Staatsarchiv anyagából száztíz dokumentumot tárt fel és adott ki alapos jegyzetapparátussal. Ezzel lényegesen kibővítette a békekötés történetét és megkérdőjelezte Pulay műve nyomán makacsul élő kronológiát. Az okmánygyűjtemény legfontosabb hozadékát Pálffy eddig teljesen ismeretlen jelentései, a Minisztertanács jegyzőkönyvei, továbbá Karl Locher, a Haditanács tagjának tárgyalási megbízása és tevékenysége alkották. A Károlyi levéltárba Lukinich nem kapott kutatási engedélyt és végzetes mulasztás, hogy nem nézhette át a Pálffy családi levéltár akkor még meglévő, de a második világháborúban nyugatra szállított és azóta lappangó anyagát.⁷⁰⁸

A szatmári békekötés (1711) története, a dokumentum együttest máig páratlanul részletes bevezetője az első monográfia jellegű munka. Bekapcsolta a tárgyalásokba a Habsburg központi kormányzat döntéseit, vázolta az erőviszonyokat, és foglalkozott a magyarországi császári haderő súlyos helyzetével. Részletesen ismertette a bécsi minisztertanács értekezleteit és Savoyai Jenő herceg meghatározó véleményét. Pálffyról az első és reális portré, közölte többek között, hogy a Haditanács utasításait követő tábornagy I. József halála után leváltásával nem törődve biztosította magának az önálló cselekvés lehetőségét. Szakítva a sematikus nézetekkel, Lukinich hangsúlyozta, hogy a Magyar Konföderáció tábora nem fogadta egységes egyetértéssel a békekötést. Kifejtette, hogy Bécsben nem vélték biztonságosnak a megállapodást, titkos megfigyelőket és megbízottakat küldtek Lengyelországba, s a többször felmerült orgyilkos merénylet politikai kockázatok magában rejtő tervét Savoyainak kellett lefűjnia. Az orosz kapcsolat hangsúlyos kidolgozása mellett Lukinich alaposan épített Michael Thalmann konstantinápolyi császári követ jelentéseire. Bár az angol, holland, porosz diplomáciát mellékesen kezelte. Rákóczi időleges diplomáciai sikerét a francia-orosz-svéd közvetítésben erőteljesen hangsúlyozta. Két alapkérdésben azonban nem jutott tovább. Rákócziról közölte a régi nézetet, hogy maga zárta ki magát a béketárgyalásokból, s ha bejön az országba megfordíthatta volna a szabadságharc ügyét. A monográfiát záró fejezet címe pedig teljes tanácsstalanságot tanúsított: Aruló volt-e Károlyi Sándor? Idézte Pálffy jelentéseit, Rákóczi véleményét, Károlyi mindkettőjüknek letett hűségesküvéseit és „Janus-arcú politikus”-nak nevezte. Megállapította, hogy Károlyi elárulta a Konföderációt és Rákóczit, a tiszántúli várakat Pálffy kezére játszotta át, „derékba törte a kuruc ellenállást.” Hangsúlyozta azonban, hogy a „kurucság már nem jelentette a magyar és az erdélyi nemesség többségének politikai meggyőződését,” és Károlyi meg volt győződve a helyzet kilátástalanságáról,

⁷⁰⁸ Lukinich Imre: A szatmári békekötés története. In: Lukinich 3-212.

s ezért elítélni nem lehet.⁷⁰⁹ A szatmári béke jelentőségéről Thaly 1865-ben leírt sorait melegítette fel „A szatmári szerződés a nemzet alapjogait, ősi alkotmányát biztosította [...] Károlyi legegységibb műve volt.” A generális részletesebben vizsgált anyagi érdekességéről tanulmányára Cserey kijelentését idézve tett pontot.⁷¹⁰ A béke befejezetlenségét viszont a XVIII. századi Rákóczi hagyományt ismertető úttörő tanulmányával hangsúlyozta.⁷¹¹

A Szatmári béke története és okirattára a magyar társadalomtudósok nemzetközi színvonalú vonulatába illeszkedett, munkásságuk új megvilágításba helyezte a XVII–XVIII. századot. Többek között Hajnal István (1892–1956) a bécsi béke európai, és a vesztfáliai béke erdélyi vonatkozásait mutatta ki. Markó Árpád (1885–1866) a hadtörténet modern módszerét kialakító tanulmányaival bizonyította, hogy a szabadságharc a spanyol örökösödési háborúba illeszkedett, s a császári haderő mindvégig sokszoros fölényben volt Magyarországon.⁷¹² Zolnai Béla (1890–1969) könyve nemcsak Rákóczi európai műveltségét hangsúlyozta, hanem felfigyelt a korabeli politikában az „árulás” fogalmának általános használatára. Eckhardt Ferenc (1885. 1957) kidolgozta a Habsburg gazdaságpolitika nem éppen kedvező hatását. a XVIII. századi Magyarországon.⁷¹³ Bíbó István (1911–1979) pedig megkezdte elméleti munkáját a XVII–XVIII század békekultúrájáról.⁷¹⁴ Az új látásmód, az új eredmények alapján a béke története is alapos felülvizsgálatra szorult.

Lényegesen újat azonban sem Károlyi átállását 1710 végére időzített, árulását Cserey nyomán értelmező és a békét Thaly szavaival jellemző Asztalos Miklós (1899–1986) nem mondott.⁷¹⁵ Sem Balla Antal (1886–1953) Rákóczi halálának két-századik évfordulójára kiadott Emlékkönyv reprezentatív életrajzát záró terjedelmes fejezete nem vitte tovább a béke történeti megismerését.⁷¹⁶ Részletező eseményleírásában Rákóczi az utolsó csepp véréig harcolni akart. Károlyiról az unalomig

⁷⁰⁹ Lukinich: 210–211.

⁷¹⁰ Lukinich: 210–212.

⁷¹¹ Lukinich Imre: Ál-Rákóciak és a Rákóczi kérdés a XVIII. században. Rákóczi Emlékkönyv. Szerkesztette - Bp. 1935. 389–400.

⁷¹² Markó Árpád: II. Rákóczi Ferc a hadvezér Bp. 1934. Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc haditervei és azok kapcsolata a spanyol örökösödési háború eseményeivel. Századok 71 (1936) pótfüzet 579–597. Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc csatái Sajtó alá rendezte Mészáros Kálmán. Bp. 2004.

⁷¹³ Zolnai Béla: Rákóczi. Bp. 1939. 103–104. Eckhardt Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában. Bp. 1922.

⁷¹⁴ Bíbó István: A szankciók kérdése a nemzetközi jogban. Szeged, 1934. Vö: R. Várkonyi Ágnes: A Békekötés kultúrájának „realista lényeglátó” folytonossága. In: Bíbó 100. Szerk.: Dénes Iván Zoltán. Bp. 2012. 331–250.

⁷¹⁵ Asztalos Miklós: II. Rákóczi Ferenc és kora Bp. (1934) 354–413.

⁷¹⁶ Balla Antal: II. Rákóczi Ferenc élete In: Rákóczi Emlékkönyv. 169–200. Lukinich Imre: II.

idézett Csereyvel és „a kuruc történetírással” vitázva többször is leszögezte, hogy az elfogulatlan történetírás szerint árulónak nem nevezhető, „amit tett kiegyezés volt, nem árulás.” A „szatmári kiegyezés”, a „megegyezéses béke”, a „labanc politika fényes győzelme”, a „magyar rendek sikere.” között bizonytalankodva megálapította, hogy Rákóczi „vereségnek érezte,... holott nem volt az.” Helytelen, hogy „a lírai történet szemlélet a majtényi jelenetet gyászos, leverő” eseménynek tekinti, holott „nem szomorú fegyverletétel történt, hanem ünnepélyes aktus.” A toleráns császár azt is megadta, amit nem kértek, de hogy „Szatmár nem Világos,” az Rákóczi érdeme, s a fejedelem „helyesen cselekedett, hogy nem fogadta el.”⁷¹⁷

Merőben új összefüggésekbe Szekfű Gyula helyezte Trianon után a szatmári békét.⁷¹⁸ Rendkívüli historiográfiai érdeklődését⁷¹⁹ jelzi, hogy más műveiben is vissza-visszatért a békére, hatalmas anyagot gyűjtött össze, mivel Károly Sándorról készült monográfiát írni.⁷²⁰ A Magyar történet lapjain Szekfű a bécsi békét megkötő Bocskai Istvánt „nagy magyar realista”-nak nevezte és Deák Ferenc elődjét látta benne, a „nagyszájú bécsivel,” Khlesl kancellárral szemben a „Bismarki magyart”, akinek békekötése előre nem láthatóan a kiegyezést és a Pragmatica Sanctiot készítette elő.⁷²¹

A szatmári békét azonban merőben másként értelmezte, mint ifjú korában. Most már nemcsak Mohácshoz, hanem Trianonhoz is csaknem hasonló, korszakos jelentőségű eseménynek tekintette és nem a kiegyezés előképét látta benne, mint előtte jó néhányan és A száműzött Rákóczi lapjain némileg ő is. Már megírta a Három nemzedéket és úgy látta, hogy a magyar társadalom egyik rétege sem élt a kiegyezés nyugodt korának lehetőségeivel.⁷²² A tárgyalás történetét itt is változtatlanul Pulay alapján követte. Válaszul Lukinich zárófejezet címére idézte Thaly 1865-ben kifejtett értékelését: Károlyi lépésének jogosságáról, de azt is hangsúlyozta, hogy az „árulás” vádját ugyancsak ő terjesztette el. Bár úgy látta, hogy „nagy hatása volt a Görgey-ellenes vádnak is, valamint annak a gyermekesen fortélyos felfogásnak, hogy a nemzetnek bukásai esetén bűnbakokra van szüksége,

Rákóczi Ferenc levelei Károlyi Sándorhoz (1708–1711) In: II. Rákóczi Ferenc Felsőgarulási pere. Archivum Rákócianum XII. köt. Bp. 1935. 313–584.

⁷¹⁷ Balla Antal: passim.

⁷¹⁸ Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi. Bp. 1913. Szekfű Gyula Magyar történet IV. k. és Szekfű Gyula: Károlyi és Bercsényi a szatmári béke előtt. Akadémiai székfoglaló Kiadta Czigány István. Hadtörténeti Közlemények 1990. 3. sz. 140–149.

⁷¹⁹ Erős Vilmos: Szekfű historiográfiai koncepciója. In: A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. Szerkesztette Ujváry Gábor. A szerkesztő munkatársa: Nagy József Zsigmond. Bp. 2011. 101–111.

⁷²⁰ Szekfű Gyula: Mit vétettem én. Bp. 1918 98–100. Uő: A magyar állam életrajza. Bp. 1917. 147.

⁷²¹ Szekfű: Magyar történet III. k. 381–83, 386.

⁷²² Ifjabb Bertényi Iván: Szekfű Gyula a kiegyezésről. In: A negyedik nemzedék, 136–170.

hogy önérzetét fenntarthassa.⁷²³ Vitába szállt Lukinich véleményével, szerinte a tárgyalások menetét Rákóczi akkor sem fordíthatta volna meg, ha bejön az országba. Mert „a felkelés évek óta haldoklott.”⁷²⁴ Véleménye szerint a reménytelen hadi helyzetben „két magyar ember együttműködésének sikerült a bukott úgynök békés likvidálása.” Hangsúlyozta, hogy a fejedelem a konföderáció nevében kívánta a megegyezést, Károlynak viszont volt bátorsága „a konföderáció fantomjától elszakadni.” Főleg a francia és az orosz kapcsolattal foglalkozott, s az Erdélyi Fejedelemség ügyét úgy vitte el az utrechti béketárgyalásokig, hogy még az Angyal Dávid által feltárt angol kapcsolatait sem említette meg.

Ezúttal Szekfű elsőként helyezte a szatmári békét és következményeit az abszolutista államrendszerhez és a magyar rendiség viszonylatában a történelem mérlegére. A megállapodást nem idealizálta. „A szatmári béke a konföderációnak állandóan fenntartott követeléséhez mérten csakugyan siralmas minimumot tartalmazott [...] Az egész békeokmány szinte kizárólag az amnesztiával és a birtokok visszaadásának módjával foglalkozott, s az évtizedes sérelmekre csak annyit tartalmazott, hogy őfelsége [...] Magyarország és Erdély jogait és kiváltságait meg fogja tartani. „⁷²⁵ A szatmári béke megakadályozta az abszolutizmus győzelmét, és ezzel a magyar közjogi viszonyoknak az európaiktól eltérő alakulását hozta magával. Magyarországon a rendiség megmerevedett. A erőviszonyok – állapította meg Szekfű – nyugalmi állapotot teremtettek, de nem egyelőt a két fél között. „A rendiségnek örülnie kell, hogy még él, míg a királyság, az európai abszolutizmus-hoz csatlakozó humanisztizmus következtében hatalmas lendülettel készül átvenni a civilizátor szerepét.” 1913-ban Szekfű még úgy látta, hogy a szatmári béke utat nyitott a nemzetnek Európába és biztosította a jövőt. 1935-ben merőben másként vélekedett: elzárta az országot az európai fejlődéstől. Ennek ellenére a magyar rendiség győzelmét vélte felismerni a békében: „meglepetéssel kell látnunk a kontinentális abszolutizmus e kis magyar rendiség előtt hajolt meg, alázkodott meg arra, hogy saját elvei végrehajtásáról lemondva, vele kompromisszumot kössön.”⁷²⁶ Végül is a szatmári kompromisszumot sikernek fogta fel. „A kontinensen az abszolutizmus erői ekkor már mindennél hatalmasabbak voltak, s hogy mégis velünk szemben transználni voltak kénytelenek, ez ismét a Rákóczi felkelés, az abban megnyilvánuló rendi szellemű nemzeti akarat hatása alatt történt.” A békét a „közjogi kompromisszum” fogalmával minősítette.⁷²⁷

⁷²³ Szekfű: Magyar történet IV. k. 602.

⁷²⁴ Szekfű: Magyar történet IV. k. 602.

⁷²⁵ Szekfű: Magyar történet IV. k. 311-312.

⁷²⁶ Szekfű: Magyar történet IV. k. 311., 318-320.

⁷²⁷ Szekfű: Magyar történet IV k. 320., 317.

Koncepciójában hatalmas ellentmondás rejlett: A Szekfű által újraértelmezett Rákóczi alakja nem volt összeegyeztethető a rendiség győzelmét és egyben megmerevedését, az európai fejlődéstől az elszigetelődést megtestesítő szatmári békével. A Magyar történet fejedelme európai államférfi, a rendi korlátoktól megszabadult politikus, „európai méretű egyéniség”, jobbagypolitikája egyedülálló és külpolitikai terveivel mintegy harminc évvel megelőzte korát. Merőben eltért A Száműzött Rákóczi politikai súlytalanságba került emigránsétól. A magyar konföderáció megadóztatta a nemességet, a Habsburg kormányzat viszont megerősítette a nemesség elavult adómentességi kiváltságát, cserében a rendek megszavazták a Pragmatica Sanctiot. Mindebből a szatmári béke és Rákóczi viszonyára is új kérdések következtek.

Egy váratlan fejlemény a szatmári béke nemzetközi beágyazottságának korszerű megfogalmazását is égető szükségé tette. 1934-ben megjelent Seaton Watson újabb magyarelles angol műve, s a politikai elit rádöbbsent, hogy nincs a külföldet tájékoztató, idegen nyelvű korszerű magyar történet. Erre határozta el a Magyar Szemle Társaság gróf Bethlen István javaslatára, hogy kiadnak angolul és franciául egy rövid magyar történelmet.⁷²⁸ A kora újkor történelmét Szekfű írta meg. Többek között a külföldi megértés érdekében is fontos lett volna hangsúlyozni az angol politika döntő befolyását a béketárgyalások menetére, továbbá Erdély és Rákóczi angol kapcsolatait, Anna angol királynő és államférfijai megértő szavait, ahogy azt már, mint láttuk, Pray és Simonyi kiadott forrásai, Horváth Mihály, Angyal Dávid, Marczali Henrik, Acsády Ignác és Zajzon Sándor közleményei jelezték. Az angol és francia rövid Magyarország történet terve nem valósult meg, 1940-ben végleg el is ejtették. Szekfű kézírata azonban elkészült.⁷²⁹ A békekötéssel itt is részletesen foglalkozott. A Magyar történet lapjain kifejtett álláspontjához képest némileg módosított felfogásban. A béke megtartásának garanciáját a szabadságharcban jelölte meg.⁷³⁰ Írt az 1706. évi béketárgyalásokon az angol – holland politikáról, követeik és a magyarok meleg baráti kapcsolatáról, de a szatmári tárgyalásokról a szakirodalomban már többször is hangsúlyozott Peterborough angol mediator bécsi tárgyalásait sem említette meg. Egyedül az oroszokban bízó

⁷²⁸ Soós István: Utószó. In: Szekfű Gyula: Rövid magyar történet 1606–1939. Sajtó alá rendezte és szerkesztette Soós István és Pótó János. Bp. 2002. 549. Robert William Watson: A History of the Roumanians, from Roman Times to the Completion of Unity (Cambridge, 1934) című könyvének megjelenése adott közvetlen okot. u. o.

⁷²⁹ A kézirat megtalálásáról Varsányi Erika: Előszó helyett. In Szekfű: Rövid magyar történet. 9-II.

⁷³⁰ „tulságosan veszedelmesnek látszott egy újabb Rákóczi-felkelésre alkalmat adni.” Uo. 121.

Rákócziról szól, aki megpróbálta elérni, hogy „Magyarország ügye az utrecht-rastatti általános békébe felvétessék.”⁷³¹

Szekfűt a szatmári békéről ekkor már más kérdések foglalkoztatták. Hogyan történhetett, hogy a fejedelem, ez az európai nagyságrendű személyiség a béketárgyalásokból kivonta magát, és elhagyta az országot? Nem tudjuk, hogy Szekfű milyen választ ad ezekre a kérdésekre, ha feldolgozza hatalmas forrás anyagát és elkészíti a tervezett Károlyi Sándor monográfiát. 1940-ben elhangzott akadémiai székfoglalóját a szatmári békéről tartotta, s a szellemtörténet jegyében Rákóczi – Bercsényi – Károlyi eltérő lelki alkatával, egymáshoz való viszonyával értelmezte.⁷³² Kifejtette, hogy Károlyi igazi ellenfele Bercsényi volt. A fejedelmet is ő vonta el az egész hadsereg gondját magára vállalt generálisától. Károlyi tevékenységét a közösségi érdek szolgálatával fogalmazta meg, s így morális előnybe helyezte Bercsényivel szemben. Rákóczit kiemelte ebből a közegeből. A légiésített, az erkölcsi magasságokba helyezett fejedelemben Zrínyi utódját és Széchenyi előképét látta.⁷³³

Az újrakezdés terhei. 1848 tavaszán Vas István (1910–1991) a nyolcvan év után újra megjelenő Emlékiratok bevezető szép költői esszéjében a szatmári béke különböző képeivel jellemezte a társadalom történelemismereti hiányait. A „freskó-romantika, a „kényelmes romantika”, a millennium fennkölt pátosza egyaránt összeomlott a fiatal Szekfű „kegyetlen-kitűnő” ábrázolásának hatása alatt. A békét el nem fogadó Rákóczit – írta Vas István – Szekfű. Lejáratta. Viszont a Magyar történetben írt letisztultabb véleményét nem ismerik. És sugallja a közvéleményben is elterjedt kérdés megoldását: Rákóczi miért nem kötött békét, holott köthetett volna.⁷³⁴ A válasz hosszan váratott magára.

A Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27. közgyűlésén az új elnök, Andics Erzsébet (1902–1986) programadó előadásában kijelentette, hogy a magyar történetírásnak el kell szakadnia a régi történetírástól, mely rehabilitálta a magyar nép „nyilt árulóit” Pálffy Jánost, Károlyi Sándor és Görgeyt, s Thaly Kálmán történetírását jelölte meg folytatandó hagyománynak.⁷³⁵ Az orosz megszállás ideológiai

⁷³¹ Szekfű Gyula: Rövid magyar történet 118–121.

⁷³² Czigány István: Egy kiadatlan akadémikusi székfoglaló. Szekfű Gyula a szatmári békéről. *Hadtörténeti Közlemények* 103 (1990) 3. 140–149.

⁷³³ Nagy József Zsigmond: Szekfű Gyula monográfiaterve Károlyi Sándorról. In: A Rákóczi-szabadságharc vitás kérdései. 71–77. A Magyar történetben hasonlóan: „Zrínyi Miklós talán az első magyar [...] a második Rákóczi Ferenc, mindketten korai előfutárai Széchenyi Istvánnak...” IV. k. 282.

⁷³⁴ Vas István: Rákóczi In: II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Bp. 1948, 7, 13.

⁷³⁵ Andics Erzsébet: Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén. *Századok*,? (1948) 1–18. Vö: Romsich Ignác: *Clío* bűvöletében. 372.

nyomása a Rákóczi–szabadságharc történetírására is ellentmondásosan hatott. Ismertetése külön fejezetet kíván. Itt csupán a szatmári–béke minősítésére szorítkozhatunk az 1951–1953 között megjelent művekben. Károlyi „áruló” lett, de egyben érdekes metamorfózis zajlott le. A „haladó hagyomány”-ként minősített Rákóczi-szabadságharc – a romantika fogalmával – „elbukásnak okait a diktatúra a hidegháború aktuális politikáját vetítve vissza rá, szinte világméretűvé növelték. Mindenki vétkesnek találtatott: a tehetetlen főurak, az „önző nemesek”, az „egyházi reakció”, az alsó papság, az aulikus főrend, a „gyenge” polgárság, az egész „bűnös nemzet” és a „nemzetközi reakció.” A Rákóczi-ellenesség e kozmikkussá növelt szereglésében Károlyi és Pálffy alakja sémává üresedett.⁷³⁶ Rákóczi álláspontját az orosz segítségbe vetett reménnyel és a harc folytatásával jellemezheték, különben a történetírókat a szatmári béke kevésbé érdekelte.⁷³⁷ Ugyanakkor a korszak rendkívül széleskörű kutatása indult meg. A társadalmi támogatottság, gazdasági érdekelttség és a diplomáciai kapcsolatok addig érintetlen rétegei kerültek feltárára.⁷³⁸

Az 1955-ben megjelent II. Rákóczi Ferenc életrajz három fejezetben foglalkozott a szatmári békével.⁷³⁹ Majdnem kizárólagosan az előző leírások kerékvágásában foglalta össze az eseményeket, s Rákóczi szemszögéből szolt a „hűtlen” Károlyiról, aki elfogadta Pálffy „megalázó feltételeit.” Rákóczi nem adta beleegyezését „az

⁷³⁶ Esze Tamás: A Rákóczi szabadságharc In: A Rákóczi szabadságharc történetéből. A magyar történetéskongresszus előadásából 1953 június 6–13. 39–31.

⁷³⁷ A nyíltan ellenséges nagybirtokosoknál is „veszedelmesebb volt a belső árulók bomlasztó tevékenysége [...] Ezek közé tartozott Forgách Simon, vagy Károlyi Sándor...”, „A szabadságharc bukása, a Károlyi Sándor és áruló társai által elfogadott szatmári béke.” Heckenast Gustáv: A Rákóczi szabadságharc. Bp. 1951 120–121., 127. „a belső árulók bomlasztó tevékenysége [...] élükön járt Károlyi Sándor.” Pach Zsigmond Pál: Előszó In: II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Bp. 1851. 20. „Károlyi esküje megszegésével, Rákóczi utasítása ellenére, az utolsó csonka országgyűlésen, a fejedelem és a rendek megtevesztésével, Rákóczi orosz tárgyalásainak eredményét be sem várva rábirta a rendeket, hogy az előre megállapított pontok alapján fogadják el a császár kegyelmét. [...] A szatmári békében a nemesség megmentette rendi előjogait, de az országot kiszolgáltatta a Habsburg uralom elnyomó és kizsákmányoló hatalmának.” Esze Tamás: A Rákóczi –szabadságharc. In: A Rákóczi –szabadságharc történetéből. A magyar történetéskongresszus előadásából. 1953. június 6–13. Bp. 1954 30.

⁷³⁸ Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790. Berlász Jenő Esze Tamás, Fára József, Hanzó Lajos, Iványi Emma, Soós Imre, Szántó Tibor, Varga János, Várkonyi Ágnes, Vörös Károly Wellmann Imre tanulmányaival. Szerk: Spíra György Bp. 1952. Heckenast Gusztáv: Rákóczi tevékenysége a gazdasági élet fejlesztése In: A Rákóczi-szabadságharc történetéből 81–93. Heckenast Gusztáv: Lószér és fegyvergyártás a Rákóczi szabadságharcban. Bp. 1959. Esze Tamás: Kuruc vitézek folyamodványai. Bp. 1955. Benda Kálmán, Esze Tamás Maksay Ferenc Papp László (sajtó alá rendezte): Ráday Pál iratai (1703–1706) Bp. 1955 és Benda Kálmán, Maksay Ferenc (sajtó alá rendezte.) Ráday Pál iratai (1707–1708) Bp. 1961. Köpeczi Béla: A Rákóczi szabadságharc és Franciaország: Bp. 1966.

⁷³⁹ Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1955. 297–325.

ország szabadságának eltiprásába”. E sorok írója címben emelte ki a fejedelem minősítését: „Nem békesség, hanem fegyver által való meggyőzetés...” Mintegy jelezve, hogy Rákóczi határozott és más békekoncepcióval rendelkezett, bár kezdő kutató lévén, valódi tartalmáról még mit sem tudott róla, hiszen Rákóczi békekoncepcióját a korabeli normák összefüggésében addig még senki nem tárta fel. A szabadságharc újonnan kifejtett eredményei, a magyar államiság korszerűsítésének szociális, gazdasági kezdeményezései, a vallásszabadság kérdése vagy a művelődéspolitikai ugyancsak nem kapcsolódott össze a béke értékelésével, csupán az erdélyi fejedelemség kapott erős hangsúlyt. Viszont a társszerző Köpeczi Béla bár a francia-orosz szövetség előkészítését, még nem hozhatta közvetlenebb összefüggésbe a békefolyamattal. A magyar ügy és az általános béke fejezet címével is jelezte már a szatmári béke nemzetközi holdudvarát és nyitott kérdéseit.^{74°}

Az 1950-es évek végétől a XVII–XVIII. század megközelítésében, s a Rákóczi-szabadságharc kutatásában a módszerek, s az elméleti értelmezés tekintetben nagyon jelentős változások zajlottak le. Több éves bezártság után megnyílt a kutatási lehetőség az erdélyi, kárpátaljai, szlovákiai és főleg a kincsesbányának tekinthető ausztriai levéltárakban. Új források kerültek kiadásra, és addig ismeretlen területek tárultak fel, új eredményeket születtek. Alapvető művek jelentek meg a historiográfia, az eszmetörténet és a diplomáciai kapcsolatok tárgykörében. A feltáruló történeti mélység feszültségei heves vitákban robbantak ki, mint a nemzeti kérdéstről, az abszolutista államrendszerről, a Habsburg Birodalom jellegéről, az értelmiségről és a művelődéstörténetről zajló viták. A determinista felfogást elutasító szempontrendszer alapján került vizsgálatra, hogy az Oszmán Birodalom hatalmi szférájából kiszabadult Magyarország előtt alternatív lehetőségek nyíltak, jövőbeli útjának kialakítására és jelenlétének biztosítására a hatalmi egyensúlyra törekvő Európában. Érvényesült a Közép- Kelet Európai összefüggésekben a hosszú távú fejlődés fogalma, a realista politika realitása az időkomponens alapján került mérlegelésre az interdiszciplináris látásmóddal együtt. Mivel a szabadságharc államának intézményes politikai irányítói a kereskedelemben és a protoindustrializációban érdekelt, vállalkozó, művelt és képzett magyarországi és erdélyi főúri és köznemesi rétegből kerültek ki, miként a Magyar Királyság nyugati régióiban a főúri elit és a bécsi udvari arisztokrácia is, heves gazdasági konkurencia harcokat vívtak egymással, a központi hatalommal és a különböző érdekkörökkel. Következésképpen a magyar rendek általánosító merev fogalma pontosítást követelt. Noha az 1964-ben kiadott Magyarország története már meghaladva az u. n. kuruc-labanc álláspontot a szatmári békét kompromisszumnak

^{74°} Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. 1955. 304-305, 315, 320.

minősítette,⁷⁴¹ és megjelent néhány részletkérdést érintő forrás és tanulmány is,⁷⁴² de csak az 1970-es évek közepére értek be annyira a többnyire a Történettudományi Intézet falai között zajló viták, hogy az új források alapján a szabadságharc államiságának, társadalmi reformjainak és európai beágyazottságának tényeit a szatmári békével együtt szélesebb körben megvizsgálják.

Az 1976 elején megrendezett konferencia,⁷⁴³ szinte valamennyi előadását igényes historiográfiai szemlélet jellemezte. Csaknem fél évszázad múltán kapott nyilvánosságot Szekfű Gyula nagyszabású Károlyi életrajz terve, azzal a kritikával, hogy kiemelte Rákóczit a békekötés konkrét folyamatából, éteri szférákban vélte felmenteni a békét elutasító felelősség alól.⁷⁴⁴ Elméleti szintű elemzés foglalkozott a hamis realizmus eszményítésének veszélyeivel.⁷⁴⁵ Felmerült többek között Pulay művének régen esedékes forráskritikai követelménye. Megfogalmazást nyert, hogy a „csak így történhetett” determinista nézettel szemben, alternatívával is számolni kell. Úgy véltük, hogy a régi értelemben áruló Károlyit és ellenében a fegyveres harcot végsőkig vállaló Rákóczit már elnyelte a meghaladott nézetek tengere.⁷⁴⁶

⁷⁴¹ Magyarország története. Főszerk: Molnár Erik. Szerkesztők: Pamlényi Ervin, Székely György. A vonatkozó fejezetet írta R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1984. 315. Ankét a Magyarország története című kétkötetes műről. Gyorsírói jegyzőkönyv. Kiadta a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Országos Titkársága. 1987.

⁷⁴² Szendrey István: A szatmári béke első kihirdetése. Gróf Pálffy János pátense. Acta Universitatis Debreciensis de Ludovico Kossuth nominatae. 2. k. 1955. Kállay István: Adatok a Rákóczi szabadságharc végnapjainak történetéhez. Levéltári Közlemények 1962. Forrásokat tett közzé a szatmári békéről: Rákóczi Tükör Naplók jelentések emlékiratok a Rákóczi szabadságharcról. A k. anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette bevezette és a naplórészleteket bevezető kistanulmányokat írta: Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes. A jegyzeteket készítette: Bánkúti Imre. I-II. k.. Bp. 1975.

⁷⁴³ Németh Péter: Megnyitó beszéd. Esze Tamás: A szatmári béke történelmi előzményei. 3-15. Balogh István: Szabolcs – Szatmár megye a szabadságharc utolsó éveiben 16-20. Gazdag István: Debrecen a Rákóczi szabadságharc utolsó éveiben 21-24. R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi szabadságharcra történelmünk fejlődésében és a szatmári béke értékelése. 25-43. Benda Kálmán A szatmári béke és az általános külpolitikai helyzet. 44-50. Bánkúti Imre: Károlyi Sándor 66-70. Köpeczi Béla: Az orosz segítség reménye és a szatmári béke 51-57. Heckenast Gusztáv: A jobbágyságharcra vonatkozó végzés a szatmári békeokmányban 58-65. Nagy József Zsigmond: Szekfű Gyula monográfiaterve Károlyi Sándorról 71-77. Dénes Iván Zoltán A „hamis realizmus” eszményítése. 78. -86. R. Várkonyi Ágnes: Válasz 87-92. In: A Rákóczi szabadságharc vitás kérdései.

⁷⁴⁴ Nagy József Zsigmond: 76-77.

⁷⁴⁵ Dénes Iván Zoltán: 79.

⁷⁴⁶ „Ma már aligha kérdezheti valaki a régi hangsúllyal: áruló volt-e Károlyi Sándor” „egyedül a fegyverekkel győzni akaró Rákóczi nincs” R. Várkonyi: 27-28. „Károlyival kapcsolatban általában történészek (és főleg a közvélemény) egy „nagy” kérdést szoktak feltenni: áruló volt-e? Én erre legjobb tudásom és lelkiismeretem szerint nem-mel felelek” Bánkúti: 67.

Az igazi drámai kérdés Rákóczi békekoncepciója körül zajlott. Mennyiben volt reális az ő és körének nagyszabású törekvése békekötési elképzelései érvényesítésére? Vajon az angol politika, a nemzetközi helyzet viharos változásai, a lényeges engedményekre kényszerült császári politika kötélhúzásai között vajon lehetett volna előnyösebb feltételeket elérni, a konföderáció nevében, nemzetközi garanciával, Erdély államiságát biztosítva? Lehetőleg a spanyol örökösödési háborút lezáró békéig fenntartani a Konföderációt? Vajon indokolt volt-e Pálffy siettetése, és amint Károlyi 1720 szeptember 22-én írt levelében a császári főparancsnokot emlékezteti, indokolt volt-e, számolva a király halálával is, hogy „időnek előtte” megkössék a békét.⁷⁴⁷ Természetesen erős hangsúlyt kaptak a katonai erőviszonyok. Viszont tény, hogy a háborúban kimerült Európa békekötési előkészületeinek szakaszában, amint a hágai (1709) és a gertruydenbergi (1710) nemzetközi konferenciák tanúsították, a diplomácia döntő jelentőségű lett. Rákóczi is elsősorban diplomáciai támogatásra számított.

A vitában kifejtett álláspontok utólagos téves megítéléseivel nem érdemes foglalkoznom.⁷⁴⁸ Lényegesebbeknek látom az eredményeket. Végleges konszenzus alakult ki a szatmári béke kompromisszum értelmezéséről. Áttörés történt a béke jobb megismerése érdekében, és az azóta sűrűn megjelenő tanulmányok és vélemények különböző felfogások üdítő sokféleségét fejezik ki Terjedelmi okok miatt ezúttal csak az azóta lezárt életműveken tekinthetünk végig.

A katonai veszteségek, a különösen kemény tél és a pestis miatt az ország északkeleti részébe, Szabolcs és Szatmár vármegyébe visszaszorult Rákóczi hadsereg, és az erdélyi menekültek helyzetét korabeli összeírások, elszámolások alapján Balogh István vizsgálta meg. Adatokkal bizonyította az 1708-tól bevezetett évi költségvetés végrehajtásának nehézségeit és vázolta a terület rendkívüli élelemszolgáltatását, irányt adva ezzel a még nagyon hiányzó hasonló vizsgálatokra. Rákóczi katonaságának összlétszámát 35.000 főre becsülte és kiadta Rákóczi 1710 augusztus 19-én kelt a tárgyalások megkezdését a vármegyéknek bejelentő patensét.⁷⁴⁹

Az első és máig egyetlen önálló könyvet a békekötés történetéről Bánkúti Imre (1927–2009) tette közzé. A szatmári béke szélesebb olvasóközönségnek készült, Pulay kronológiáját követte bár adatait újonnan feltárt forrásokkal is kiegészítette. Pálffy személyére helyezve a hangsúlyt, miként Acsády és A száműzött Rákó-

⁷⁴⁷ R. Várkonyi: 28-29, 40.

⁷⁴⁸ A vita utóéletében az egyoldalú, téves interpretációkról: Köpeczi Béla: A bujdosó Rákóczi. Bp. 1991. 52/13. jegyzet. A vitát említi: Romsics: Clío bűvöletében 436.

⁷⁴⁹ Balogh István: Szabolcs-Szatmár megye a szabadságharc utolsó éveiben 16-20. Balogh István: Szabolcs és Szatmár megyék a Rákóczi szabadságharc utolsó éveiben 1710 augusztus – 1711 május. Levéltári Közlemények, 58 (1987) 1-2. 13-25. Balogh István: Egy irat a Rákóczi szabadságharc történetéhez. 1710. augusztus 19. Szabolcs-Szatmár-megyei Szemle. 1988. 4. 407-412.

czy lapjain Szekfű, de szerepét abban látta döntőnek, hogy a szabadságharc fegyveres leverését kívánó Haditanács félrevezetésére tudatosan téves jelentéseket küldött a hadsereg eltúlzottan leromlott állapotáról. Károlyit eredeti megoldással mentette fel a mindkét oldalon hűséget esküvés vádja alól. Rákóczi békekonceptiójával nem foglalkozik, külpolitikájában a hagyományos orosz kapcsolatot emelte ki és azt hangsúlyozta, hogy Rákóczi illúziók vezették, a fegyveres harcban bízott, elszigetelődött, megpróbálta feltartóztatni a békekötést, és „egy megmáshíthatatlan erkölcsi, isteni parancsnak s végzetszerű családi hagyománynak engedelmeskedve” ragaszkodott az Erdélyi Fejedelemséghez. Úgy látta, hogy „a szatmári béke kompromisszum volt a rendi–nemzeti erők és az abszolutizmus közt.” Mégpedig „nagyvonalú amnesztia,” amelyben „az összbirodalmi dinasztikus elv érvényesült.” Ismerteti a „kiegyezés” ellen küzdő erőket és Károlyi anyagi elismerését, vitába szállva Csereivel, a kor szokásával indokolta.⁷⁵⁰ Több írásában is foglalkozott a békefolyamat egyes kérdéseivel, fontos dokumentumokat tett közzé és újra kiadta Pulay A Szathmári békesség című művét.⁷⁵¹

Bécs engedékenységének egyik rejtett okát Benda Kálmán (1913–1994) a rác kérdésben mutatta ki. Rákóczi kezdettől fogva, hogy megnyerje a császár mellett harcoló katonanépet, vallásszabadságot, autonómiát ígérve a „vitéz rác nemzetnek,” s elérte, hogy Péter cár közreműködött átállásuk érdekében. Savoyai azért engedett némileg Rákóczi kívánságának, mert számolt a rácok mielőbbi átpartolásával. Benda tisztázta Ráday küldetésének körülményeit Pálffyhoz. Áttekintve az európai hatalmi viszonyok változását, úgy látta, hogy I. József halála a Magyar

⁷⁵⁰ Bánkúti Imre: A szatmári béke Bp. 1981. 106–107, 116, 133–134, 146–147.

⁷⁵¹ Bánkúti Imre: A függetlenségi harc bukása. In: Rákóczi hadserege. Bp. 1976. 353–384. Bánkúti Imre: Rákóczi és I. Péter cár: remények és vagy illúziók. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak 203, I. k. 165–172. Dokumentumok a szatmári béke történetéhez. Bp. 1991. Bánkúti Imre: Néhány gondolat a trecséni csata (1708 augusztus 3.) előzményeiről és következményeiről. Folia Historica, 1994/1995 19. k. Bp. 1998. Válogatás Pálffy János gróf Károlyi Sándorhoz írt leveleiből 1715–1718. Hadtörténelmi Közlemények 104 (1991) sz. 122–150. Bánkúti Imre (Közli) Károlyi Sándor feljegyzése a béketárgyalások és békekötés elveiről 1711 január. = Történelmi Szemle 38 (1996) 2–3 315–319. Bánkúti Imre: Kecskemét a Rákóczi–szabadságharcban, 1703–1711. Bács-Kiskun megye múltjából 14. Kecskemét, 1998. 5–69. Bánkúti Imre Károlyi Sándor telepítő pátense a katonáskodók számára 1711 április 12. Hadtörténelmi Közlemények 113 (2000) 2. sz. 477–482. Károlyi Sándor két írása a Rákóczi-szabadságharcból (1706., 1711) A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve XXXIX–XL 1997–1998. Főszerk: Németh Péter Nyíregyháza 1998. 203–211. Bánkúti Imre: Források Kassa 1710–1711. évi védelméhez. Hadtörténelmi Közlemények 116 (2003) 876–932. Bánkúti Imre: A Rákóczi szabadságharc dokumentumai Abauj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből, 1710–1711. Összeállította Bánkúti Imre. Szerk: Dobrossy István. Miskolc 2005. Pulyai János: Szatmári békesség. Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta, a jegyzeteket és a mutatókat Mészáros Kálmán közreműködésével összeállította Bánkúti Imre. Bp. 2007.

Konföderáció számára inkább kedvezőtlenebb, mint kedvező helyzetet teremtett. Szerinte 1711-ben Rákóczi hadai megfogyva, de még „fegyverben álltak, leverésük sokáig elhúzódhatott.” Megállapította, hogy „a béke elismerte Magyarország alkotmányos különállását a Habsburg–Monarchián belül [...] Ugyanakkor a szatmári béke, melyet tudjuk, hogy Rákóczi sohasem fogadott el egy biztatóan indult nemzeti fejlődés elbukását jelentette. Elbukott a független magyar államiság kísérlete, ahogy elbuktak azon a társadalmi reformok is, melyeket Rákóczi megkezdett. A magyar nemességnek elsősorban saját kiváltságainak biztosítására volt gondja, s a béke révén valósággal megkövültek az ország már amúgy is anakronisztikus viszonyai. A bécsi udvar kísérlete, Magyarország beolvasztása az Monarchiába, nem sikerült.” Ez pedig „Rákóczi katonai és politikai tevékenységének, államszervezői munkájának eredménye.”⁷⁵²

A Rákóczi szabadságharc idején kibontakozó fegyver és lőszergyártással foglalkozó úttörő munkájában Heckenast Gusztáv (1922–1999) megállapította, hogy „a Rákóczi szabadságharc idején jelentkező tőkés csírák a szabadságharc bukása miatt nem fejlődhettek tovább olyan mértékben, amint azt egy független állam gazdaságpolitikája lehetővé tette volna.”⁷⁵³ Kimutatta, hogy a szatmári béke szövegébe április 26- vagy 27-én illesztették be a jobbágyszármazású tisztek szabad státusát elismerő szöveget. A Magyarország hadtörténete két kötetben című munkában külön nagyobb fejezetet írt a szatmári békéről. A békekötést mindegyik Pálffy-nak tulajdonítja, aki a „tekintélyét veszített nádor és a beteges országbíró” helyett, mint magyar rendi főméltóság első tekintély lett Bécsben. Sikerét nagyrészt azzal érte el, hogy „a támadás megindításának fenyegetésével zsarolta a kuruc főparancsnokot,” aki viszont nem tudta, hogy a császári haderő sokkal rosszabb állapotban van, semmint hogy azzal támadhasson. Károlyi miután letette a hűségesküt a császárnak, „nem volt bátorsága” nyílt színvallásra Rákóczi előtt, aki a konföderáció emigrációba vonult csoportjával a háború folytatása mellett döntött.”⁷⁵⁴

⁷⁵² Benda Kálmán: Magyar-rác együttműködési törekvések a szabadságharc idején In: Rákóczi tanulmányok. Szerk: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1980. 141-157. Benda Kálmán: Ráday Pál és a szatmári béke. In: Ráday Pál Emlékkönyv. Szerkesztette: Esze Tamás. Bp. 1980. 43-54. Benda Kálmán: Rákóczi és az európai hatalmak In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc Bp. 1980. 31. Benda Kálmán: A szatmári béke és az általános külpolitikai helyzet 49. Benda Kálmán: A Rákóczi szabadságharc és az európai hatalmak. Történelmi Szemle 21 (1979) 3-4. 513-519. Ráday Pál iratai 1709-1711. Sajtó alá rendezte Benda Kálmán. In memoriam Benda Kálmán. Ráday Gyűjtemény Bp., 2003.

⁷⁵³ Heckenast Gusztáv: Lőszer és fegyvergyártás ...140.

⁷⁵⁴ Heckenast Gusztáv: A szatmári béke 1711. In Magyarország hadtörténelme. Szerkesztette: Liptai Ervin: Bp. 1984. 396

A Rákóczi emigráció lengyelországi körülményeit, kapcsolatait, politikai súlyát tárta fel Hopp Lajos (1927–1996), aki Mikes művének kritikai kiadását elkészítette, felfedezte a fordító Mikest, rekonstruálta a fejedelem és ifjú hívei franciaországi életét.⁷⁵⁵

Francia diplomáciai kutatásai eredményeivel Köpeczi Béla (1921–2010) a Bujdosó Rákóczi monográfiájában csaknem száz oldalon foglalta össze a béke történetét. Időhatárait 1711 november és az utrechti béke között jelölte ki. Elhatárolta egymástól a megegyezést siettető Károlyi és a jobb béke érdekében a tárgyalásokat elhúzó Rákóczi álláspontját. Hangsúlyozta, hogy az amnesziát adó császári állásponttal szemben Rákóczi a szabadságharc jogosságának elismeréséhez ragaszkodott, s bízott benne, hogy külföldi hatalmak közvetítésével biztosíthatja az Erdélyi Fejedelemség államiságát. Kidolgozta az az orosz-francia szerződés tervét és összefüggését a török háborúval. Rákóczi és Károlyi viszonyában a politikai és a morális ellentétet hangsúlyozta. Ismertetette Rákóczi elitélő véleményét a tudta és beleegyezése nélkül megegyező generálisáról. Károlyi döntését Köpeczi rövidtávon helyesnek minősítette, bár mivel időnek előtte békélt meg, tragikai, morális vétséget követett el. Hangsúlyozta, hogy a kompromisszum Rákóczi szabadságharca nélkül ez sem jöhetett volna létre. Hosszú távon a fejedelem törekvését tekintette helyesnek. Feltárta a fejedelem intenzív diplomáciai kísérleteit, hogy Erdély ügyét foglalják be az univerzális békébe. Az utrechti béketárgyalások és Erdély című fejezetében megállapította: főleg Franciaországot terheli a felelősség, hogy Erdélyt nem foglalták be az általános békébe.⁷⁵⁶

Magyari András (1927–2006) Erdély helyzetében a Habsburg uralomváltással bekövetkezett változásokat és a szabadságharcban a románok részvételét vizsgálva kimutatta a szatmári béke katonai és politikai tényezőinek összefüggéseit.⁷⁵⁷

Zachar József (1943–2009) Bécsi kutatási eredményeivel alaposan hozzájárult az 1710–1711. évi katonai erőviszonyok tisztázásához. Megállapította a Magyarországon állomásozó császári csapatok létszámát hangsúlyozva, hogy az utánpótlási gondokkal küzdő hadvezetés Magyarországon jórészt Rákóczi katonáival igyekezett ezredeit feltölteni. Korrigálta Pulay makacsul tovább élő állítását a

⁷⁵⁵ Hopp Lajos: A Rákóczi emigráció Lengyelországban Bp. 1972. Hopp Lajos: Mikes Kelemen. Életút és pályakezdet. Szerkesztette és a képeket válogatta Tüskés Gábor Bp. 2000.

⁷⁵⁶ Köpeczi Béla: Bujdosó Rákóczi. Bp. 1991. 48–113, 60–62, 104–113. Köpeczi Béla: Erdély az utrechti béketárgyalásokon egy kuruc diplomata szemével. In: Emlékkönyv Imreh István születésének 80. Évfordulójára. (Hrsg. Kiss András, Kovács Kiss Gyöngy Kolozsvár 1999 3105–318. Köpeczi Béla: Köpeczi Béla: Rákóczi és Károlyi. In: Történészek a békéről. 7–12.

⁷⁵⁷ Magyari András: A Rákóczi szabadságharc főbb politikai és katonai problémái 1710–1711-ben In: Évek az ezerszázból. Kortárs erdélyi történészek. Erdélyi Könyvgyűjtő 2002 162. 171.

béketárgyalások kezdeti időpontjáról.⁷⁵⁸ Ismertette a bujdosó Rákóczi katonai terveit s feltárta Bercsényi László franciaországi katonai pályáját.⁷⁵⁹

Mint a bonyolult történelmi fejleményeké általában, a szatmári béke története sincs lezárva. Régi és új kérdésekben a vélemények különbözőek, de bármennyire eltérnek egymástól, mindegyikben van valami valóságtartalom. Újabban a béke jobb megismerésére konferenciák nyújtottak lehetőséget. Muzsnay Árpád hagyományteremtő szándékkal rendez a majtényi emlékműnél megemlékezést.⁷⁶⁰ Fiatalabb és idősebb, hazai és külföldi kutatók folyamatosan foglalkoznak a békefolyamat különböző szféráival, szerteágazó részleteivel, és értelmezik általános kérdéseit:⁷⁶¹ Czigány István,⁷⁶² Frey, Linda és Marscha⁷⁶³ Gebei Sándor,⁷⁶⁴ Gyulay Éva⁷⁶⁵

⁷⁵⁸ Zachar József: Kuruc katonák az emigrációban. In: Az államiság védelmében. Szerk: Czigány István. Bp. 2002. 283-311. Zachar József: A szatmári béke bécsi szorgalmazója: gróf Pálffy János tábornagy. „...Kedves hazám boldogulás munkáját kezébe adom.” Történeszek a szatmári békéről: „árulás vagy realpolitikai lépés.” Szatmárnémetiben 2001 április 27-én megrendezett történetészkonferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai. Nyíregyháza, 2003. 57-84. és Hadtörténelmi Közlemények, 114 (2001) 2-3. 508-513. Zachar József: Császári csapatok a szabadságharc hadai ellen. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Sárospatak 2003 II. k. 157-163. Zachar József: Das stehende Heer des Kaisers und die Ungarn 1683-1713. Studia Caroliensia. 2004. 3-4. 145-174.

⁷⁵⁹ Zachar József: Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja (Válogatott források). Vaja 1971. Zachar József: Franciaország magyar marsallja: Bercsényi László. Bp. 1987. Zachar József Török támogatásra építő kuruc utóközdelmek. 1711-1739. In: Takács Péter: (Szerk:) „Rákóczi urunk... hadaival itten vagyunk”. Debrecen-Nyíregyháza, 2000. 47 kkl.

⁷⁶⁰ A szatmári békével is foglalkozó fontosabb Történeszek a szatmári békéről. Szatmárnémetiben 2001. április 27-én megrendezett történetészkonferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai Szerk: Takács Péter. Nyíregyháza 2003. Istennel a hazáért és a szabadságért. Jubileumi Rákóczi Évek. 3. Szerk: Dukrét Géza. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő bizottság. Nagyvárad 2005. Rákóczi-szabadságharc, 1703-1711. Újabb megközelítésben. Szerk: Kónya Péter. Presov 2005. Rákóczi Évek 4. Szerk: Dukrét Géza. Nagyvárad 2011

⁷⁶¹ Az alábbiakban csak néhány tanulmányt említhetek itt meg Csatáry György: A salánki „országgyűlés” Salánk 2011.

⁷⁶² Czigány István: A kuruc állam katonai helyzete és a szatmári béke. Hadtörténelmi Közlemények 1990. 3. sz. 30-54. Czigány István: A Rákóczi szabadságharc és a közép- és kelet-európai hadi helyzet. In: Az újrakezdet esélyei. Tanulmányok. Szerk: Czigány István. S. a.

⁷⁶³ Linda Frey and Marscha Frey: The Treaties of Utrecht and the European international System Studia Caroliensia 2004. 3-4. 371-379

⁷⁶⁴ Gebei Sándor: A király és az ország kiegyezése. In: A Rákóczi-szabadságharc. 1703-1711. Magyarország története II. Főszerk: Romsics Ignác: Bp. 2009. 98-107.

⁷⁶⁵ Gyulay Éva: Egy borsodi nemes Rákóczi oldalán—Aszalay Ferenc (1674-1729) udvari szekretárius életútja. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Szerk: Tamás Edit. Sárospatak, 2003. 7-78.

Kalmár János,⁷⁶⁶ Kincses Katalin⁷⁶⁷ Kis Domokos Dániel,⁷⁶⁸ Kónya Péter,⁷⁶⁹ Kovács Ágnes,⁷⁷⁰ Kovács Zoltán⁷⁷¹ Mandula Tibor⁷⁷² Mészáros Kálmán⁷⁷³ Mezey Barna,⁷⁷⁴ Németi János⁷⁷⁵, Oláh Tamás,⁷⁷⁶ Papp Sándor,⁷⁷⁷ Seres István,⁷⁷⁸ Siptár Dániel,⁷⁷⁹ Ulrich Attila,⁷⁸⁰ e sorok írója⁷⁸¹ tanulmányai hozzájárultak és hozzájárulnak a magyar történetírás komoly adósságának felszámolásához.

- ⁷⁶⁶ Kalmár János: Erdély a rastatti béketárgyalásokon. In: *Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdéseiből Németh János 60. születésnapjára.* Bp. 1989 46-50. Kalmár, János: *Aristokrats Hongrois Fidels au roi pendant la revolte de Rákoczi* Studia Caroliensia 2004. 3-4. 333-338. Kalmár János: *La question de la Transylvanie au cours des traités de Rastatt (1713-1714)* in: *Európai szemmel. Tanulmányok Köpeczi tiszteletére.* Szerk: Kalmár János. Bp. 2007 61-66. Kalmár János: *Károlyi Sándor „árulása.”* *Korunk* 2012/3.
- ⁷⁶⁷ Kincses Katalin Mária: *Kultusz és hagyomány. Tanulmányok a Rákóczi szabadságharc 311. évfordulójára* Bp. 2003.
- ⁷⁶⁸ Kis Domokos Dániel: *A bujdosók– Kényszer és szükséges alkalmazkodás.* In: *II. Rákóczi Ferenc, az államférfi. Tanulmányok a sárospataki országgyűlés 300. évfordulójára* Szerk: Tamás Edit. Sárospatak 2008. 391-413. Kis Domokos Dániel: *Bujdosók Magyarországon a Rákóczi szabadságharc alatt (1707-1711)* In: *Studia Caroliensia* 2004 3-4. 241-252. Kis Domokos Dániel: *A fejedelem bujdosótársa. Valóság LV (2012)4.* 17-31.
- ⁷⁶⁹ Kónya Péter: *A szatmári béke és a protestáns egyházak további sorsa.* In: *Történesek a szatmári békéről.* 135-144.
- ⁷⁷⁰ Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor.* Bp. 1988. Kovács Ágnes: *A kuruc állam gazdasági helyzete a szabadságharc második felében.* In: *Történesek a békéről.* 27-38. Kovács Ágnes: *Rákóczi és Károlyi.* In: *Pro Patria.* Nyíregyháza, 2004. 41-51
- ⁷⁷¹ Kovács Zoltán: *Külpolitikai esélyek a Rákóczi szabadságharc utolsó éveiben.* In: *történesek a békéről* 45-58.
- ⁷⁷² Mandula Tibor: *Gróf Károlyi Sándor 1712-es Nagykároly környéki nagy sváb telepítése.* In: *A Rákóczi- szabadságharc és Közép-Európa.* Szerk: Tamás Edit. Sárospatak, 2003. 205-212.
- ⁷⁷³ Mészáros Kálmán: *Egy elfelejtett magyar tábornok a XVII-XVIII. század fordulóján.* *Ebergényi László szerepe a szatmári békekötésben.* In: *Bene regi-a király javára.* 5-24.
- ⁷⁷⁴ Mezey Barna: *Jogélet a Rákóczi –szabadságharcban.* In: *A Rákóczi szabadságharc és Közép-Európa.* 337-358. Mezey Barna: *„Öszveszövetkeztetett szövetségünk kötele”* Bp. 2009. 350.
- ⁷⁷⁵ Németi János: *Áruló volt e Károlyi Sándor?* In: *Történesek a békéről* 129-134.
- ⁷⁷⁶ Oláh Tamás: *Zemplén vármegye és térsége hadi krónikája 1710 első negyedében.* In: *Az újrakezdés s. a.*
- ⁷⁷⁷ Papp Sándor: *A Rákóczi-szabadságharc török diplomáciája.* *Századok* 138 (2004) 4. szám, 793-824.
- ⁷⁷⁸ Seres István: *A Rákóczi emigráció kutatásának török országi forrásai.* In: *A Rákóczi- szabadságharc és Közép-Európa.* Szerk: Tamás Edit. Sárospatak 2003, I. k. 295-310.
- ⁷⁷⁹ Siptár Dániel: *„Sine nobis de nobis” A békekötés, mint a Rákóczi szabadságharc kirobbanásának oka és célja.* In: *A Rákóczi- szabadságharc és Közép-Európa.* II. k. 217-242
- ⁷⁸⁰ Ulrich Attila: *A szatmári béke és a Rákóczi birtokok sorsa, különös tekintettel a tokaji uradalomra.* In: *Történesek a szatmári békéről* 85-128
- ⁷⁸¹ R. Várkonyi Ágnes: *„Ad Pacem Universalem” (A szatmári béke nemzetközi előzményei) = Századok.* 114. (1980) 165-200. R. Várkonyi Ágnes: *Anna királynő levélváltása Rákóczival és*

A szatmári béke mára, az újabb összefoglaló Magyarország történetek⁷⁸² lapjain, mint fontos, történelmi fejlemény, jelentős kompromisszum kap méltó említést, ismételten, sokadszorra hangsúlyozva, hogy tévedés Károlyit árulónak nevezni. S talán majd eljutunk oda is, hogy Rákóczinak a béke érdekében és a béketárgyalásokban kifejtett tevékenysége, a koaújkor Bibó István által meggyőzően kifejtett békekultúrájával együtt ugyancsak említést kap. Különösen pedig az angol politika aktív részvételéről sem feledkeznek meg a magyar történetírás, hiszen történelmünk európai jelenlétéről a XXI. században örültség (öncsonkítás) lenne lemondanunk.

az európai hatalmi egyensúly esélyei. In: A tudomány szolgálatában Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk: Glatz Ferenc. Bp. 1993. 149-162. R. Várkonyi Ágnes: A nemzetközi garancia és a generális. Károlyi Sándor elfelejtett levele Rákóczinak. In: Történeiszek a szatmári békéről 13-26.

⁷⁸² Bertényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története. Bp. Mecénás Kiadó 1992. 282-284. Ifj. Barta János: A tizenyolcadik század története. Bp. Pannonica Kiadó 2000. 22-24. Magyarország története Főszerkesztő Romsics Ignác. Bp. Akadémiai Kiadó, 2007. Vonatkozó rész: Pálffy Géza: Két világbirodalom határán 1526-1711. 485-486.

A HÁGAI BÉKEKONFERENCIA (EGY BANKETT ÜRÜGYÉN)

1709. szeptember 15-én Lublinban Nedeczky Sándor a következőket írta naplójába: „Ezen napra banquetumra ő Felsege az egész minisztériummal s lengyel urakkal, az kik még itt maradtak, ad interim hivatván, mindnyájan nálunk voltak ma. A czár ült Felseges asszonyom bal keze felül, Szenyavszkiné asszonyomnak jobb kezére, czár fia által ellenében, úgy osztán a több fejedelmek és miniszterek. Oly vig volt ő Felsege, hogy voltam legalább 12 bankitumon vele, de soha azt nem követte, egy óratul fogva egész tizenketted fél óráig mulatott, ivott s táncolt eleget. Vége felé egy legalább 4000 tallért érő contrafictit maga presentálta kegyelmes asszonyomnak s őt publice meg is ölelte és megcsókolta. Untig mind ezelőtt, mind ezután discourálván ő Felsegek egymással. Szinyavszkiné asszonyom is sokat beszélgetett magányosan mind a czárral, mind kegyelmes asszonyommal, ad partem penig közben, hol együtt Brenner urammal, hol particulariter s secretive Golovkin s Saphiroff, Dolguroky urammal is eleget, de interesse nobis incumbente beszélgettenek. Már holnap elválnak, micsoda prolatioval élnek.”⁷⁸³

Szélesebb körű kutatás jóvoltából került kezünkbe ez a máig kiadatlan napló: A hágai békekonferencia hatását vizsgáltuk a két harcban álló, I. József császár és II. Rákóczi Ferenc politikájában. Öröm volt a szemtanú éles megvilágításában olvasni azt, ami Márki Sándor közvetett értesüléséből homályosan régen ismeretes. A cár – utalt a bankettra Márki Sándor Des Alleursnek egy 1709. október 8-án kelt és a svéd királyi levéltárban fennmaradt jelentésére hivatkozva –, „Jaroslóban Rákóczinénál, ebédelt... és éjfélig maradt nála, s megajándékozta saját mellképével, amelyet Mencsikov nyakából vett le...”⁷⁸⁴ A francia király magyarországi megbízottja a részletekben elég sokat tévedett, de a lényegét jól

⁷⁸³ Nedeczky Sándor: *Diarium privatum*. Másolat: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár. Ms 4958 – Nedeczky Sándor életrajza irodalommal: Benda Kálmán: Rákóczi diplomatái. In: Ráday Pál iratai II. k.. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán – Maksay Ferenc. Bp. 1961. Bevezetés 48-49.

⁷⁸⁴ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. III. Bp. 1910. 54.; A hágai békekonferencia és a szabadságharc kapcsolatának mindaddig méltatlanul mellőzött jelentőségére Köpeczi Béla hívta fel a figyelmet és azt a francia politika szempontjából elsőként vizsgálta mélyrehatóan, Köpeczi Béla: *A Rákóczi szabadságharc és Franciaország*. Bp. 1966. 203. kkl. Des Alleurs-t árnyaltan jellemezve és Márki felfogását is bírálva a külpolitikai szituációról u. o.: 87-88., 201. kkl.

látta: a találkozás diplomáciai esemény volt, ami ott terítékre került, az a francia és a svéd kormányzatokat is érdekelhette.

Ismeretes, hogy az uralkodói reprezentáció – miként a korszakok stílust, magatartást, értékrendszereket kifejező más megnyilvánulásai – meghatározott társadalmi politikai jelentőséget is hordoz.⁷⁸⁵ A kegyetlen szép jelenet sem önmagáért érdekes: Rákóczi bankettet ad Oroszország uralkodójának és minisztereinek, az asztalfőn ül a Fejedelemasszony, jobbján a cár, I. Péter, balján Sieniawska hercegnő, a fejedelmi barátnő. Főbenjáró ügyről tárgyalnak, miközben cseng a pohár, szól a muzsika és táncolnak éjfél tájig. Milyen célt szolgálhatott ez a költséges és különleges szervezést követelő találkozó? Milyen céllal tudósította róla a svéd kormányt Des Alleurs márki? Mindent összevéve: hordozhatott valami történelmi jelentőséget ez az őszi bankett? Rálátást nyithat nagyobb horderejű események összefüggéseire? Adhatott választ arra a két nagy kihívásra, amely 1709-ben érte Rákóczi Magyarországot és Európát?

1709 tavaszán Hágában összeült a békekonzferencia, hogy lezárják a spanyol örökösödési háborút. Kiürült kincstárak, elapadt hitelek, rongyos és éhező katonák, kivérzett hadseregek, drágaság, országos kimerülés mindenfelé és az egész Európán végigkaszáló pestis mind megannyi jel, hogy elérkezett a háború befejezésének az ideje. Bizonytalan azonban, hogy meddig tart ez az átmeneti szakasz, a háború agóniája és a béke megalkotásának időszaka. Hágában gyorsan kiderült, tovább, mint gondolták. Átalakulóban levő erőviszonyok, az érdekcsoportok váratlan átrendeződése közben számolni kell az északi háború bizonytalan kimenetelével és kisebb országok, szövetségek és egyházi közösségek igényeivel. A hatalmi tényezők pólusai nem alakultak ki egyértelműen, mert a katonai, gazdasági, diplomáciai és ideológiai potenciák nem estek pontosan egybe.

Franciaország vesztesre állt. Lengyelországi társadalmi-politikai bázisát a svéd-orsz háború aláásta. Magyarországról XIV. Lajos király lesújtó híreket kapott. Már korábban jelezte, hogy hajlandó a megegyezésre, Hágában a tengeri hatalmak és a Habsburg császár feltételeit mégis visszautasította. Elfogadhatatlanul keménynek ítélte? Vagy inkább az északi háború fejleményeiből remélt még kedvezőbb békefeltételekre alkalmas időt? Számolt már a palotaforradalmak évei után újra háborús terveket kovácsoló török hatalommal. Főleg pedig Torcy külügyi államtitkár éppen Hágában érzekelte, hogy a nagy koalíció, a Habsburg–angol–holland-szövetség szálai reménykeltően szakadoznak.

⁷⁸⁵ Ehalt, H. Ch.: Ausdrucksformen absolutistischer Herrschaft. Per Wiener Hof im 17. und 18. Jahrhundert. Social und wirtschafts-historische Studien. Hg.: Hoffmann, A.; Mitterauer, M. Wien 1980. Bd. 14. – Klaniczay Tibor: Stílus és módszer. In: Hagymányok ébresztése. Bp. 1976.

Hollandiát sértette, hogy a Habsburg hadsereg nagyobbik és értékesebb felét az itáliai hadszíntéren vetették be. Viszont József császár hágai küldöttei, Sinzendorff kancellár és Eugén herceg, a Haditanács elnöke felrótták, hogy a hollandok támogatják a Nördlingeni Szövetségbe tömörült protestáns fejedelmek önállósulási törekvéseit és Franciaországgal állandóan kereskednek. Még inkább feszültté vált József császár viszonya Angliával. A Habsburg birodalom háborús kiadásait nagyrészt fedező szigetország 1708-ban beszüntette kölcsöneit és nem vállalt újabb kockázatokat. Nehezményezte, hogy a császár nem vet be a franciák ellen megfelelő hadsereget és ily módon kitolódik a háború lezárásának ideje, pedig mindkét párt, a toryk és a whigek is mielőbb élni kívánnának az orosz és a felajánlott francia kereskedelem áldásaival. Már látható, hogy Anglia előbb-utóbb kilép a szövetségből.⁷⁸⁶

A háború lezárását a békekötés korabeli elvei és technikai követelményei ugyancsak megnehezítették. Az elveket a gyakorlat és az elmélet alakította ki. Mindkettő a 17. századi Európa élményeiből táplálkozott. A gyakorlati élmény az, hogy a meggazdagodás új lehetőségei nyíltak meg az új nyersanyagforrások és a kereskedelem jóvoltából. Az elméleti élményt a tudomány és a világképvtárs táplálta: a természetben uralkodó rend és állandóság törvényekkel szabályozott, ezek a törvények megismerhetők, és ha megismerhetők, alkalmazhatók. Vagyis megteremthető a társadalmak és államhatalmak együttélésének nyugalmi állapota, a hatalmi viszonyok egyensúlyán nyugvó béke. Hiába hiúsultak meg a westfáliai békébe vetett remények. Hiába bizonyultak homokváraknak a későbbi évtizedek gonddal megalkotott egyezségei. Rendületlen az igyekezet, hogy tárgyalóasztalok mellett kialakítsák a népek és országok együttélésének ütközésmentes szabályait. Hiába ébresztette fel a kételyt, vagy táplálta a hagyományos bizalmatlanságot a mechanikus világkép egyetemes érvényességével s alkalmazhatóságával szemben a nyilvánvaló ellentmondás az Univerzum örök állandósága és az emberi világ, a politika kiszámíthatatlannak látszó gyors változásai között. A XVIII. század elején a különböző világfelfogású politikusok közös meggyőződése, hogy a természetben uralkodó rendet és egyensúlyt az ember a maga világában is megteremtheti. A békekötés technikája éppen ezért bonyolult és nehézkes, mert ezt a célt

⁷⁸⁶ Aretin, D. K. O.: Magyarország és I. József császár politikája. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk: Benda Kálmán. Bp. 1980. 33. kkl.; Bárczy I.: A Rákóczi-szabadságharc angol-holland diplomáciája. In: Rákóczi Tanulmányok. Szerk: Köpeczi B. – Hopp L. – R. Várkonyi Á., Bp. 1980. 269, 283, 285.; Mensi, F.: Die Finanzen Österreichs von 1701 bis 1740. Wien, 1890.; Kospach, H.: Englische Stimmen über Österreich und Prinz Eugen während des Spanischen Erbfolgekrieges. Mitteilungen d. inst. f. österreichische Geschichtsforschung. 1965.; Köpeczi B.: Rákóczi külpolitikája és a szabadságharc nemzetközi jelentősége. In: Rákóczi Tanulmányok. 210.

kellene szolgálnia. A béke legyen univerzális, vagyis nemzetközi fórum alakítsa ki, pecsételje meg és szavatolja minden érdekelt ország megegyezését. Előzetes tájékozódások, mediációk, ajánlatok, fegyverszünetek hosszú láncolata vezeti be az érdemi tárgyalásokat, különbékék az általánost és a megegyezéseket garanciákkal hitelesítik. A tárgyalások sokszor megszakadnak, részleges előnyökért helyi harcok robbannak ki, diplomáciai manőverek, heves publicisztikai csaták folynak. Főleg pedig azért nem siethetik el a békekötést, mert az elvi mérce, a grotiusi, magas: a béke legyen állandó, előzze meg az újabb ellenségeskedések viharvetéseit, az ellentéteket és a hatalmi túlsúlyt.

Magyarországra Hágából kettős kíváncsóság érkezett: Franciaország azt akarta, hogy Rákóczi folytassa a háborút, Hollandia és Anglia azt, hogy mielőbb béküljenek meg.

Rákóczi eleve a feltétellel szállt harcba, hogy nemzetközi békébe foglalva rendezik Magyarország és az erdélyi fejedelemség viszonyát a Habsburg-kormányzattal. Példákkal a jó béke szükségéről a XVII. század története bőven szolgált. Magyarországon az egymást váltó generációk mindennapi tapasztalatokra váltva ismerték meg a lipsiusi alapelv realitását: „az tiszta, tündöklő és valóságos békeség legyen. Mert amely tettetes (formális), színes és akinek nevezeti alatt hadakozás lappang, igen félek attól”. Zrínyi felfogása az ország békéjéről tetteit vezérlő alapelv. A törökkel mindenáron kiegyező Habsburg-udvarral végső soron azért fordul szembe, mert az ilyen békét, mint az állandósult harcok, a lassú felmorzsolódás, az anarchia, a romlás idejét, nem vállalhatja. Felfogásában a valódi béke a haza biztonságát, „öregbülését”, vagyis gazdagodását szolgálja, szent és sérthetetlen. Elvárta, hogy miként Magyarország, a kereszténység pajzsa, Európa békéjét védelmezte, 1664-ben Európa fegyverei segítsenek megteremteni az ország nyugalalmát. A vasvári békét másokkal együtt azért sem fogadta el, mert a Habsburg-kormány a török hatalommal a háború részvevői, szövetségesei és a magyar politikusok nélkül egyezett ki.⁷⁸⁷

1703-tól a szabadságharc évei alatt rövid megszakításokkal mindvégig napirenden volt a megegyezés ügye. Rákóczi publicisztikáját legalább ugyanannyit foglalkoztatta a két ország, a királyság és a fejedelemség békéhez való joga, mint a fegyveres harc törvényes alapja. Nem kis eredménynek számított, hogy a Habsburg-kormányzat elfogadta a tengeri hatalmak mediációját, s 1706-ban a béketárgyalásokon József császár elismerte a magyar konföderáció államiságát. Rákóczi

⁷⁸⁷ Klaniczay hangsúlyozta először, hogy a vasvári béke megkötési módjával a Habsburg-kormányzat politikai gyakorlatában elvileg is új eljárást követ: Klaniczay T.: Zrínyi Miklós. Bp. 1964. 786-787.; A Lipsius-idézet: Politikai. Fordította Laskai János (1641). Kiadta: Tarnóc M.: Laskai János válogatott művei. Magyar Justus Lipsius. Bp. 1970. 384.

pátenseinek állandóan visszatérő gondolata, hogy az országot „jó békességre”, „csendes partra” szándékozik vinni és csak kényszerből nyúl fegyverhez. Diplomáciai irataiban különös gonddal fogalmazza meg, hogy a béketárgyalásokon Magyarország és Erdély érdekeit biztosítsák. Méltán állíthatjuk, hogy a fejedelmi politikát a sokszor megfogalmazott szándék vezette: Isten „állandó dicsőséges békességünknek ragyogó napját felhozván... már valaha édes nemzetünkön maradandóképpen tündököltesse.”⁷⁸⁸

1709 elején az elvek és a politikai ráció egyaránt megkövetelték, hogy Rákóczi és hívei a hágai konferenciától a magyarországi háború megnyugtató befejezését remélik. A Habsburg-állam hatalmas katonai erőfölénye miatt, a kemény tél, a pusztító pestis következtében a hat esztendőn át szakadatlanul a hadszíntér életét élő ország teljesítőképességének határaitra érkezett. Rákóczi hadserege Erdélyből kiszorult, elvesztette legfőbb gazdasági utánpótlási bázisát, a bányavárosokat. A belső reformok – a nemesség megadóztatása (1707), a hadsereg kiépítése a földesúri függésből a törvény erejével örökletesen kiemelt jobbágyok soraiból (1708) –, jóllehet a gazdasági tartalékok és társadalmi erőforrások mozgósítását szolgálták, egyszersmind heves ellenérzéseket, a császári propaganda szempontjából is jól kihasználható feszültségeket keltettek. Rákóczi már 1708 őszén sürgette a meg egyezést, és reálsan mérte fel a helyzetet, amikor 1709-ben a hágai békekonferencia alkalmával erre vonatkozó szándékát kifejezte. Tárgyalási joggal felruházott megbízottakat a konferenciára sem mint erdélyi fejedelem, sem mint a magyar konföderáció vezetője nem küldhetett. Elvárta azonban, mert erre több előzetes ígérete volt, hogy Franciaország képviseli ügyét, de reménye meghiúsult. Hivatalosan a magyar ügyről nem tárgyaltak Hágában.⁷⁸⁹ A diplomáciai érintkezések második vonalán Rákóczi mégis benyújthatta szándékát az európai meg egyezést próbáló hatalmakhoz. Márciusban és április elején Rákóczi diplomatája, Klement János és Jablonski, a porosz király udvari lelkésze Londonban és Hágában jár, eljut az államtanács elé, beszél Marlborough herceggel és Heinsiuszal, a holland minisztérium elnökével és előterjeszti Rákóczi kérését. Így történt, hogy a magyar kérdésben valamennyi résztvevő mégis állást foglalt és a hágai konferencia József császár és Rákóczi politikájában egyaránt messze ható következményekkel járt.

Rákóczi lényegében 1706-ban kidolgozott, majd 1708-ban is kifejtett feltételek szerint szeretett volna megegyezni. Történeti érvekkel indokolja a két ország önálló államiségének jogos igényeit. Kéri, hogy a tengeri hatalmak közvetítsenek

⁷⁸⁸ MNL-OL A Rákóczi-szabadságharc levéltára II. /3-d, fől: 107-108.

⁷⁸⁹ Az 1708. évi béketárgyalási szándékról: Szalay László: Klement János Mihály, II. Rákóczi Ferenc követe Berlinben, Hágában, Londonban. = Századok 1870. 78. kkl.

békétárgyalásokat a császár és ő közte. Legfőbb igényei, hogy Magyarországot és Erdélyt foglalják bele az általános európai békébe, rendezzék a protestánsok vallásszabadságának az ügyét és biztosítsák fejedelmi hatalmát. Érvei közül kettő általánosabb európai érdekbe vág: az államiságát óvó békével megcsendesített Magyarország és Erdély tényező lesz a hatalmi egyensúlyban. Ha pedig nem kap megfelelő méltánylást és támogatást, – fejt ki Rákóczi – kénytelen lesz a Porta segítséget ígérő ajánlatát komolyabban megfontolni.⁷⁹⁰

Anglia – mint említettük – mielőbb békét akart. Ha Magyarországon elhallgatnak a fegyverek, Bécs az addig lekötött húszezer főnyi hadseregét a franciák ellen vetheti be. Anglia és Hollandia pedig remélhetően nemcsak a Habsburgoknak nyújtott kölcsönök magyar és erdélyi bányakincsekben lekötött fedezeteihez juthatna hozzá, hanem a protestánsok ügyét is biztonságban tudná. Rákóczi szándékát tehát a tengeri hatalmak rendkívül időszerűnek ítélték. Felfogásuk szerint a Habsburg–magyar béke az univerzális békéhez vezető lépcső lehet. Ily módon Rákóczinak helyeslő, biztató választ adtak. Kilátásba helyezték, hogy megegyezése József császárral mintegy fedezet lesz arra, hogy Magyarországot és Erdélyt befoglalják az általános békébe. Kikötötték azonban, hogy Rákóczi azonnal kezdeményezzen megegyezési tárgyalást és ne ragaszkodjék az erdélyi fejedelemséghez.⁷⁹¹

Rákóczi ezeket a feltételeket a Hágából megérkező Klement relációja alapján Bercsényi számára így foglalta össze: „Az mi dolgainkat állandóképpen kívánják manuteneálni az aleatusok, és engemet is az erdélyi fejedelemségben omnibus possibilibus viis et modis; de ámbár igazságomat általlátják is: nem hitethetik el magokkal posse rationem politicam et status imperatoris superare, az ki declarálta magát, hogy készebb az magyar királyságát is periclitáltatni, mintsem Erdély nélkül ellenni, minthogy a nélkül az töröktül meg nem oltalmazhatja az kereszténységet; mert ámbár, az mint mondja, éntüllem nem fél is, hogy ahhoz kapcsoljam magamat: az successoraim mindazonáltal okvetlenül el fogják követni; Melyre nézve persvadeálni kívánják az aquivalenst, az melyben hasonló mentséget nem találhatván: jobban adigálhatják, s az mint elméjeket kivette Clement, tíz vármegyérül gondolkodnak. Az particuláris békességet mindazonáltal javallják: mert a nélkül lehetetlennek ítélik, hogy az universalist ingrediálhassuk; azt mind-

⁷⁹⁰ Jablonski és Klement emlékirata, 1709. március 23., április 10. – Rákóczi Jablonskinak, 1709. március 31. In: Fiedler, I. J.: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy und seiner Verbindungen mit dem Auslande. II. Band. Wien 1858. 25–30., 31–34. Vö.: Köpeczi: 1969. 209.

⁷⁹¹ Klement jelentése (1709 május.) In: Fiedler: 1858. 36. kkl.; Rákóczi Bercsényinek 1709. Szerencs július 17. Archivum Rákóczianum I. Osztály Had- és Belügy. Közl.: Thaly K. II. (Továbbiakban: AR I/II.) 506–507.

azonáltal amabban inseráltatni akarják, gondolván egyszersmind, hogy ennek tractája megindulván, jobban foghatják pártunkat, – a mint errül kiváltképpen való parancsolatokat adtak minisztereiknek, javalván aztat is, hogy ennek tractáját directe Lamberg által az császárral inditsuk meg.”

A hágai konferencia május végén megszakadt, de a magyar béketárgyalások ügye, mivel az az európai béke összefüggésében, mintegy annak feltételeként merült fel, különleges fontosságot nyert.⁷⁹²

Rákóczinak, ha ezen az úton tovább akart lépni, három kérdésben kellett módosítania korábbi álláspontját: 1. A béketárgyalások kezdeményezése. 2. Az erdélyi fejedelemség. 3. Külpolitikai lehetőségei.

A választás nem látszott egyszerűnek.

1. Az elé, hogy a megegyezési tárgyalást Rákóczi kezdeményezze, József császár súlyos akadályt állított. A hágai konferencia ugyanis a Habsburg-politikusokat kettős alkalmazkodásra készítette. Franciaország újabb erőbetétét, Anglia és Hollandia pedig békekezdeményezést kívánt, s az Udvar legfőbb érdeke, hogy a tengeri hatalmakat megtartsa maga mellett. A magyarországi béke mindkét célt segíthette: katonaságát a nyugati hadszíntérre viheti, Angliát és Hollandiát pedig megnyugtathatja. Leginkább pedig megelőzheti, hogy Magyarország és Erdély ügye felkerüljön a nemzetközi béketárgyalások asztalaira. Savoyai Eugén herceg hágai tapasztalatainak egyik legfontosabb következtetését így vonta le: sürgősen be kell rekeszteni a magyarországi háborút, a birodalom anyagi, katonai érdeke ugyanúgy megkívánja, mint a diplomáciai tekintély. Hiszen a tengeri hatalmak megértő gesztusa Rákóczi szándékát, a nemzetközi szinten megkötött békét illetően, a birodalomra nézve beláthatatlan következményekkel járhat. Ezért történt, hogy József császár 1709. június 5-én újra megkezdte az 1708-ban összehívott és kínosan félbeszakadt országgyűlés tárgyalásait. Ezúttal az országgyűlésnek a hágai megbeszélések tanulságai alapján levont aktuálpolitikai célokat kell szolgálnia. József császár felszólította a rendeket, hogy törjék le a „rebelliót” és az ügy érdekében komoly engedményeket tett. Eltörölte a neoaquistica commissiót, univerzális amnesztiát hirdetett, s kijelentette, hűséges híveinek adományozza a korábbi három hónapról most négy hétre módosított határidő letelte után meg nem hódolt országháborítók elkobzott birtokait. Végül a törvényeket megtartó uralkodásra való készségét mintegy demonstrálva és egyenesen a vármegyéknek szóló gesztusként kész megerősíteni jogaiban Turóc vármegyét. Noha a magyar történetírás ma még nincsen abban a helyzetben, hogy az országgyűlés 1709. évi szakaszát biztonsággal minősíthesse, tény, hogy József császár több olyan engedményt tett, amit Rákóczi 1706-ban, majd a hágai tárgyalások alkalmából is a bé-

⁷⁹² Rákóczi Bercsényinek: 1709. Szerencs július 27-én. AR I/II. 507.; Aretin: 40–41.

kekötés feltételei között tartott számon, és amelyek majd a szatmári megegyezésbe foglalva vívmányként minősülnek. József császár híres pátenseit (július 14. és július 19.) gróf Illésházy Miklós kancellár és Hunyady László referens kézjeggyével ellátva bocsájtotta ki s az országgyűlésre hivatkozva döntött úgy, hogy a „rebellió” vezetőit, Rákóczit és Bercsényit, ha nem térnek vissza hűségére a megadott határidőn belül, mint a haza ellenségeit, a köznyugalom háborgatóit száműzöttnek nyilvánítja.⁷⁹³ Mindazonáltal az uralkodó és az ország király hű rendéinek véleményét kifejező országgyűlés között 1709-ben sem jött létre egyetértés. Noha a kilátásba helyezett birtokadományozásnak nagy vonzereje volt, a proscriptiót 1708-ban még testületileg nem fogadták el és most sem helyeselték osztatlanul, s a vallásügyben heves vita robbant ki. Az országgyűlés végzéseit a császár nem hagyta jóvá. Gróf Heister tábornagy, a magyarországi császári csapatok főparancsnoka, kegyetlen módszerekkel offenzív támadást indított. Mindez félreérthetetlenül kifejezte: József császár számára a háború lezárása a dinasztia belső ügye. Nem valamely közösség – ország, nemzet, status – áll szemben egy másik hatalommal, hanem az alattvaló az uralkodójával, sőt a rendi közösséget kifejező országgyűléssel, vagyis az országos közakarral. Az univerzális amnesztia, gyakorlatilag a háború lezárásának módja, államhatalmi szintű megegyezés helyett az uralkodó és az egyén viszonyának személyes rendezését ajánlotta. Rákóczit is a bűnbánó alattvalók útjára utalta. Ez a megoldás az államiság addigi új vívmányainak feladásával járt. Indokolt igénye volt tehát Rákóczinak, hogy a tárgyalásokat a két szövetséges, Anglia és Hollandia kezdeményezze.

A fejedelem ennek ellenére bízott a tengeri hatalmak ajánlatában. Kívánságuknak megfelelően 1709. július 29. keltezéssel elküldte megegyezési készségét kifejező levelét L. M. Lamberg von Leuthenbergnek, a Habsburg-kormányzat újonnan kinevezett első miniszterének, kérve, hogy küldjön választ és útlevelet a tárgyalások előkészítésére indítandó biztosának.

Ebben a kiélezett helyzetben Rákóczi lépésének realitását mérlegelve, kétségtelen, hogy a személyét közvetlenül érintő kérdésekben legfőbb magatartásformája a páratlan tolerancia volt. Főbenjárónak ítélt országos ügyekben önmagával, sőt közvetlen hozzátartozóival és híveivel szemben is könyörtelen szigora viszont a magyar és az európai politikai kultúra messzire nyúló hagyományából építkezett.

⁷⁹³ Benda K.: Rákóczi és az európai hatalmak. In: A Rákóczi-szabadságharc és Európa 28.; Ingraio, Ch. W.: In: Quest and Crisis. Emperor Joseph I. and the Habsburg Monarchy. West Lafayette, Indiana 1979.; A császári pátensek: Katona J.: *Historia Critica Regni Hungariae*. Tom: XVIII. Ord: XXXVII. Buda 1806. 529–538. Pray György Okmánygyűjteménye. 1709. 97–100. Pannonhalma. A Bencés Apátság Központi Főkönyvtára. Kézirattár. 118 G 17.; Vö.: Zsilinszky M.: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. Bp. 1897. IV. 439. kkl.

Rákóczi, mint annyi más erdélyi és magyar politikus, a kor legfőbb szükségletét a korszerű államiság átmentésében ismerte fel, és mindent az államhatalmi szintű béke érdekében mérlegelt. A későbbi fejlemények ismeretében a végső számvetést már most elvégző fejedelem a maga számára így állította fel a választható lehetőségeket: inkább számkivetésbe megy, de az univerzális békéből nem hagyja magát kirekeszteni.⁷⁹⁴

2. „Az aleatusok propositióját az tracta kezdése iránt is rationabilisnek látom” – írta Bercsényinek és az erdélyi fejedelemség kérdéséről is a béketárgyalások mielőbbi megindítása érdekében döntött.⁷⁹⁵

1709. július 19-én Sárospatakon kelt állásfoglalásában tudomásul veszi a tengeri hatalmak kívánságát; súlyos nehézségekbe ütközne, ha fejedelemségét meg akarná tartani, járhatóbb útnak látszik, hogy egyenértékű területtel kárpótolják. Csodálja, „hogyan a Szövetséges Urak gondolkozása Erdélyt illetően valamiféle módon megváltozott” – írja Rákóczi – hiszen „a fejedelemség különállását igazságos, becsületes megoldásnak, egyben saját ügyüknek véve azt... a suverenitás jogán is nekem ítélték, ha én is úgy akarom, hogy birtokoljam.”⁷⁹⁶ Mindazonáltal – szögezi le – „a Szövetségesek és különösképpen Poroszország királyának közbenjárása számunkra olyan súlyú, hogy már emiatt az egyetlen ok miatt is bele-

⁷⁹⁴ Rákóczi Lambergnek. Patak, 1709. júl. 29. In: Fiedler: 1858. 66-67.; Ingrao: 152-153. Az állam-érdekre tekintő politikai előképzettségéről: Köpeczi Béla: Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Bp. 1982. Mezey Barna: II. Rákóczi Ferenc állampolitikai elképzelései. In: A magyar politikai és jogi gondolkodás történetéből. XVIII–XIX. század. Jogtörténeti értekezések. Szerk: Kovács K. Bp. 1982. 88–89.

⁷⁹⁵ Rákóczi – Bercsényinek, Sárospatak, 1709. augusztus 6. AR I/II. 511. – Szekfű hangsúlyozta, hogy Erdély kérdése döntő jelentőségű Rákóczinak a békekötést illető álláspontjában, azonban az idevágó forrásokat részletesebben nem ismerve, azt végletes és irracionális jellegűnek vélte: „Ez a tartalom nélküli cím lelkéhez nőtt, elválaszthatatlanul...” „nem fogadhatja el azt a békét, mely a fejedelemségből kizárná...” Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi. Bp. 1913. 55–56. és kkl. „Más ember, kit nem kapcsoltak Erdélyhez a lelki öröklés homályos erői, bizonyára könnyen lemondott volna illő válságról e fejedelemségről, mely neki csak keserűséget szerzett. De Rákóczi csak most, megválasztása, beiktatása után ébredt tudatára családi hagyományainak, melyek őt, ősei példájára, minden más világi méltóság felett erdélyi fejedelemnek predesztináltak. Ez a tudat mind hatalmasabb erővel ragadja meg, s miután még vallási képzetek is hozzájárulnak... így fejlődik ki benne az a gondolatmenet, mely utóbb egész életére az erdélyi fejedelemség ideájának rabjává teszi.” Szekfű Gyula: Magyar történet IV. 303.

⁷⁹⁶ Rákóczi Klementnek, Patak, 1709. július 19. Fiedler: 1858. 62–65.; Klement életrajzát közli és iratainak máig nem tisztázott forráskritikai problémáira felhívja a figyelmet: Benda K.: Rákóczi diplomatái. In: Ráday Pál iratai II. 52.; Bercsényinek a béke kérdésének egyes részleteiben fenntartásai voltak, de Erdély kérdésében egyetértett Rákóczival: „csak azt insinualnak a bécsi udvarnak, (t. i. a szövetségesek), hogy securusok benne: nem fog Fölséged inhaerreální Erdélynek” Bercsényi Rákóczinak, Jósua, 1709. augusztus AR I/II. 238.

egyezőnk abba, hogy egyenértéket kapjunk érte Magyarországon, hiszen kezdettől fogva, Erdély átengedésével is, csakis a béke biztonságát kerestük, nekem mindegy, hogy így avagy másként szerzem meg ugyanazt.”⁷⁹⁷ Ugyanakkor nagy nyomatékkal sorolja el a nehézségeket, és közli fenntartásait. Véleménye szerint a császár és miniszterei ebbe sem fognak egykönnyen belemenni, mivel semmit nem fogadnak el, amit ő javasol. Szükséges lenne tehát, hogy ezt a Szövetségesek vigyék keresztül megfelelő módon. Kifejti továbbá, hogy elhatározásában nem egészen szabad, mivel a magyar és az erdélyi rendekhez eskü köti, de – és ez nagyon lényeges – szívesen közreműködik, hogy a rendek beleegyezését is elnyeljék. Ennek egyetlen feltétele, hogy szabad fejedelmválasztási jogukat ismerje el, és a katonai uralmat szüntesse meg a császár. Vagyis biztosítsák Erdély államiságát. Végül kéri, hogy a fejedelemség ügyét az európai helyzet szempontjából mérlegeljék a Szövetségesek. Annál is inkább, mert a magyar és az erdélyi megegyezés hathatósan hozzájárulhat, hogy a megszakadt hágai béketárgyalásokat folytathassák.

Rákóczi választása csakis történeti összefüggéseiben értelmezhető. Kész lemondani fejedelmi hatalmáról és személyes birtokként sem ragaszkodik Erdélyhez. Egyéni érdekeit alárendeli a politika racionális követelményeinek, ha így átmenthető a fejedelemség államisága. A család politikai kultúrájában nem ismeretlen az egyéni érdek efféle háttérbeszorítása a politika, a közügy miatt. Noha gyerekkorától kezdve uralkodásra nevelték, a Bécsből török földre induló Zrínyi Ilona búcsúlevele ad némi tájékoztatást a családi nevelés értékrendjéről: nem a vagyon, és nem a hatalom a legfontosabb, hanem a jó hírnév s – nyilván Seneca hatását tükrözve – a változtathatatlanba bele kell nyugodni.⁷⁹⁸

Vajon mégis nem kíván lehetetlent Rákóczi? Elképzelhető a fejedelemség önállóságát a Habsburg-érdekekkel egyeztetve megtartani? Ismeretes, hogy a török kiűzésével a fejedelemség helyzete megváltozott és státusára több változatot kínált az 1687–1709 közötti időszak története. Thököly kérészéletű fejedelemsége (1690), majd az erdélyi török párt próbálkozásai (1703–1705) egyértelműen bizonyították, hogy a régebbi, hagyományos megoldás felett visszafordíthatatlanul eljárt az idő. Sem az ország társadalmában, sem az Oszmán Birodalomban nincs már ehhez megfelelő erő. Annál életképesebbnek mutatták a különböző változatok azt a megoldást, hogy a Habsburg-birodalom vonzáskörébe jutott fejedelemség állami önállóságát megtartva lépjen át a következő századba. Maguk a Habsburg-kormányzat politikusai is többféle változatban látták lehetségesnek a fejedelemség további sorsát.

A királyság rendi hagyományait királyhűségben átmenthetni vélő magyar

⁷⁹⁷ Fiedler: 1858. 63–64.

⁷⁹⁸ Zrínyi Ilona levele fiához, Pozsony, 1692. január 8. Újabb kiadta: Kőpeczi Béla: 1982. 65–66.

politikuskok véleménye is nagyon megoszlott még az 1703–1709-es években is Erdély jövőjéről. Erős az igény, hogy a középkori magyar állam egységét állítva vissza Erdély „az magyar koronához incorporáltassék”, vagyis – a további szövegösszefüggések szerint – az országhoz csatoltassék. A Bécsbe szorult magyar politikuskok egy tekintélyes csoportja azonban a fejedelemség külön államiságát, megtartva a szabad fejedelemválasztást is, a Habsburg-érdekekkel egyeztetve véli az Erdély-kérdést megoldhatónak.⁷⁹⁹

Természetesen a fejedelemség jövőjéről az erdélyi politikuskok gondolkoztak legtöbbit, és itt alakultak ki a legváltozatosabb javaslatok. Tanulmányunk szűkre fogott keretei között ezekre csak utalhatunk. Érdekes, hogy az 1660-as évek kartézianus nemzedéke már a Grotius-i gondolatok jegyében mérlegeli a fejedelemség jövődöbeli helyét, majd Bethlen János egyenesen az európai hatalmi egyensúly koncepciójába állítja azt. I. Apafi Mihály politikájának nem lebecsülendő sikere az, hogy Erdélyt bevették a nymwegeni békébe, s a Lipót császárral kiépített kapcsolatok, majd a Sobieski János lengyel király politikájához fűzött elképzelések (1684–1686) egyértelműen bizonyítják, ebben az átmeneti korban a hazai politikai kultúrát nem a végletek merev ismétlése, hanem, mint minden értelmes politikát, a lehetőségek számbavétele és megpróbálása jellemezte. Bethlen Miklós sokat idézett röpiratában kifejtett javaslata (1704) a fejedelemségnek a Habsburg-birodalom hatókörében is megvalósítható önállóságáról a többé-kevésbé hasonló elgondolások tartományába illeszkedik. Érdekes felidézünk a királyhű magyar rendek egyik csoportjának véleményét 1707 elejéről: „Erdélyt illetőleg úgy vélekednek a királyi tanácsosok, hogy e tartomány a törvények szerint elválaszthatatlan ugyan a magyar koronától; de ebből nem következik, hogy igazgatása is közvetlenül a király kezében legyen. Bizonyítják ezt az 1595-ben Báthoryval s az 1606-ban Bocskaival kötött szerződések. Ezeknél fogva kénytelenek kijelenteni, hogy az ország törvényeivel s a királyi hitlevelekkel ellenkező, a korona jogaira nézve sérelmes is az az oklevél, mely szerint a boldogult császár a magyar országtanács tudta és beleegyezése nélkül szabályozta Erdély jelenlegi állapotát. Mivel azonban Leopold a szabad fejedelemválasztást oklevélileg megerősítette, s az erdélyiek, valamint akkor csak e föltétel alatt hajlottak hozzá, úgy azt most a magyar szövetséges rendekkel együtt fenntartani kívánják, mellőzni azt most sem lehet, (kiemelés V. Á.) Oda kellene mindazonáltal fordítani az ügyet, mi nem volna lehetetlen, hogy az erdélyiek Apafi Mihály, az általok már különben is megválasztott fejedelmet fogadják el, vagy válasszák meg újonnan, ki azután, vagy

⁷⁹⁹ Erdődy Sándor naplója a pozsonyi országgyűlésről. Rákóczi-Tükör. Szerk: Köpeczi B. –R. Várkonyi Á. Bp. 1973. II. 398.; Zsilinszky M.: Az 1708-as pozsonyi országgyűlés. Értekezések a Történeti Tudományok köréből. Bp. 1888. 16.

– ha őt az erdélyiek befogadni nem akarnák – egy más(ik) választandó fejedelem is, a király iránti hűségeskü mellett Erdélyt régi határaiban, a részek nélkül kormányozza.” E javaslat elkészítői nemcsak a múltbeli hagyományokkal és a korabeli realitásokkal számoltak, hanem Rákóczi 1706. évi békepontjait is méltányolták már. Rákóczi álláspontja tehát 1709-ben nem különlegesen szélsőséges, hanem a különböző felfogású politikusok körében is elfogadható volt. Fejedelmi címét addig akarta megtartani, amíg békét kötnek, utána visszavonulna. Csak a fejedelemség nemzetközi békében garantált államiságához ragaszkodik.

Érdeemes megjegyezni, bár a téma alaposabb kifejtést érdemelne, hogy az európai fejlődés ebben a korban az állami önállósulás erős tendenciáit is hordozta, a XVII. és a XVIII. század eleje új államokat bocsájtott útjukra, és a különböző politikai alakulatok önállósága részleges feltételeinek elismerésére is szolgáltatott példákat (Nördligeni Szövetség, Savoya). Mindezzel szemben a Rákóczi javasolta megoldást tagadó Habsburg-álláspont olyan elvi indokokon kívül, mint a fegyverjog, a jogeljátszás, a birodalmi állameszme, két konkrét érvet hozott fel: a császári csapatok elfoglalták a fejedelemséget, s József császár itt építi ki a török ellen a kereszténység védőbástyáját, Rákóczi vagy más választott fejedelem viszont bármikor a törökhöz fordulhat segítségért.

Ami az első érvet illeti, Rákóczi Erdélyt katonailag valóban elvesztette (máig nyitott kérdése a magyar történetírásnak, hogy ha ennyire tévedhetetlen biztonsággal ismerte fel a fejedelemség diplomáciai és nemzetközi jelentőségét, miért nem összpontosította katonai erejét is jobban megtartására), de az erdélyi magyar hadsereg Moldvába húzódva még együtt volt, a felső-magyarországi vármegyéket és a Partiumot elárasztó erdélyi menekültek pedig nemcsak súlyos gondokat okoztak Rákóczi államának, hanem a Rákóczi mellett működő államhatalmi testülettel együtt társadalmi és jogi igazolást adtak fejedelmi méltóságának. Savoyai másik érve, a török veszély viszont eggyel több érv mellett, hogy Rákóczinak felül kell vizsgálnia, mennyiben és hogyan élhet külpolitikai lehetőségeivel.

3. A partikuláris megegyezést vállaló Rákóczi 1709 nyarán elsősorban a francia politika irányvonalával került szembe. Mégpedig a magyar ügy szempontjából is ellentmondásosan. Lényegét ennek legvilágosabban a franciaországi magyar megbízott, Kökényesdi László sokat idézett levélrészlete fejezi ki:

Kökényesdi megkérdezte a hágai békekonferenciáról megterő Torcyt: – „mi lesz, béke vagy háború?” A felelet pedig így hangzott: „Háború, Uram! s hogy azt önök is folytathassák, első gondom lesz, hogy kifizessük az önök hátralékait”⁸⁰⁰ (t. i. segélypénzeit.) Mármost, ha Rákóczi béketárgyalásokat kezd, sérti a francia király érdekeit, s a tárgyalások kimenetele annál sokkal hosszabb időt követel,

⁸⁰⁰ Torcy kijelentése: Kökényesdi – Rákóczinak. Párizs, 1709. jún. 4. Fiedler: 1855. I. 133.

semmint hogy a francia segélypénzekről lemondhatna és Franciaország támogatását a nemzetközi béketárgyalásokon semmiképpen sem nélkülözheti majd. A kis országok szűk mozgásterre szoruló diplomáciájának igazi nehézségét pedig a török kérdésben döntései kerülvé tapasztalta Rákóczi.⁸⁰¹

A Porta 1709 elején segítségét helyezte kilátásba. Ez a segítség több fokozatú lehetett, de már az első, az, hogy török területeken katonaságot toborozhassanak, létfontosságú mentőövként szolgálhat a tárgyalások előre nem látható időtartama alatt védelmi állásait fenntartani kényszerülő Rákóczinak a kivérzett és pestis verte országban. Anglia és Hollandia pedig megkövetelték, hogy a török segélyt semminemű formában ne vegye igénybe. Hiszen Európa már nem a török szabályakat rettegte, mint nagy Szulimán idején. Attól tartott, ha a Porta beavatkozik a háborúba, kiterjeszti annak területét és Franciaország is így közvetett támogatást kapva, a távoli jövőbe tolódhat a békekötés.

Rákóczi súlyos gondjairól őszintén tájékoztatta a szövetségeseket. A török segítséget mindenkor is csak a legvégső esetben szándékozott igénybe venni, nehogy a keresztény uralkodók úgy véljék, hogy az ő támogatásuk helyett a keresztény név ellenségeinél keres oltalmat. Most azonban utal a fejedelem a több mint másfél évszázad óta, hosszabb-rövidebb megszakításokkal a hadszíntér életét élő ország kimerültségére: „ügyeink olyan helyzetbe kerültek, hogy nem titkolhatjuk és nem is titkoljuk el: betegségünknek immár a legvégső orvosságokra van szüksége és pusztá szavakkal nem gyógyítható.”⁸⁰² A betegség és az orvosság képzete Zrínyi művét idézi. Vajon „A török Áfium ellen való orvosság” 1705. évi kolozsvári kiadásával is kifejezett, határozottan törökellenes irányvonalat⁸⁰³ Rákóczi most ellenkezőjére fordítja? A „Betegség” a kor politikai gondolkodásában sajátos jelentést hordoz: beteg az ország, ahol nincs rend, nyugalom, ahol hiányoznak az önálló állami élet lehetőségei. A legvégső orvosságok: a fegyver vagy az érdemi rendezésre képes diplomácia. Az adott történelmi szituáció, 1709 nyelvére fordítva: a háború vagy a béke.

A háború folytatására 1709 nyarán erős ösztönzést kapott Rákóczi. A poltavai csataterőről (július 8.) Benderbe menekült svéd király, XII. Károly visszavágást tervezett, szövetséget ajánlott a Portának, csapattöredékeit török, tatár, román, kozák hadakkal készült kiegészíteni és elküldte megbízottait Munkácsra:

⁸⁰¹ Addig következetesen tartózkodó álláspontjáról: Benda K.: II. Rákóczi Ferenc török politikájának első évei 1702-1705. Történelmi Szemle 1962.; A későbbi évekre is kitekintve: Kritika és emlékezet. Rákóczi Thököly-képe című tanulmányunkban foglaltuk össze. In: Thököly-tanulmányok Szerk: Benczédi L. Sajtó alatt.

⁸⁰² Rákóczi Klementnek 1709. július 19. Fiedler: 1858. 63.

⁸⁰³ A török Áfium ellen való orvosság 1705-i kiadásának körülményeiről: Kovács Sándor Iván: A török Áfium ellen való orvosság. Kézirat.

ha főhadiszállását Magyarországra teheti, ha a fejedelem mellé áll, segítséget kap maga is és majd képviseli ügyét annak idején az univerzális békében. Ha valóban csak a fegyveres harccal akarta volna Rákóczi Magyarország és Erdély államiságát biztosítani, ha valóban nem mást, mint fegyveres támogatást várt volna csupán a külföldi hatalmaktól, most kapva kap a svéd ajánlaton. Egybevévagna a várható török segítséggel, és a francia politika szándékát is szolgálná. A svéd kapcsolatokat a protestáns nemesek, tehát erős társadalmi bázissal rendelkező tábor szorgalmazta, ugyanakkor Rákóczi egyetlen szövetségese, a cár politikájában – amint az újabb kutatások kimutatták – a magyar kérdés 1708 óta háttérbe szorult.⁸⁰⁴

Ezzel szemben a fejedelem és kormányzóköre a béke mellett döntött. A lublini bankett közvetlen előzményei ide nyúlnak vissza. Rákóczi már 1709. július 29-én, tehát ugyanazon a napon, amikor megegyezési szándékáról tájékoztatta Lamberget, röviden üdvözölte a cárt a poltavai csata alkalmából és Golovkin herceg főkancelár számára emlékiratnak beillő hosszú levélben fejtette ki az új európai helyzet követelményeit. Ez pedig nem a háború folytatását – amint azt a svéd ajánlatra adott válaszában is kifejti majd, hanem azt kívánja, hogy mielőbb kössenek békét a harcban álló felek. Hangsúlyozza Rákóczi, hogy ha a cár közreműködik az univerzális béke létrehozásában, hathatós tényező lesz az európai politikában. A gyakorlati megoldást a diplomáciai tervekre általában jellemző sok túlzással, de a lényeges követelményeket világosan hangsúlyozva ajánlja. A cár békéljen meg a svédekkel és kössön szövetséget Franciaországgal, ezt a régen aktuális kapcsolatot Rákóczi közreműködésével kész életre segíteni. Ugyanakkor kéri, legyen a cár mediator és vállaljon garanciát a magyar békében, mert a császár hajlik a megegyezésre. Ennek a javaslatnak a gyakorlati megbeszélésére szolgált a lublini találkozó.⁸⁰⁵

Előkészítéséről tanúskodó levélváltások bizonyítják, Rákóczi rendkívül fontosnak tartotta. Nedeczky Sándort a cár mellé küldött követét a fejedelem tőle szokatlan türelmetlenséggel rója meg, mivel úgy véli, nem szolgálja megfelelően az ügyet.⁸⁰⁶ Nedeczky 55 éves, az egyik legtehetségesebbnek mondott diplomata. A hivatali szolgálat követelményeit főleg még Esterházy Pál mellett szerezte meg, francia és orosz nyelvtudásával messze a magyar diplomaták átlaga fölé emelkedett.

⁸⁰⁴ Artamanov, V. A.: Magyarország és az orosz–lengyel szövetség. In: Európa és a Rákóczi szabadságharc. 48.

⁸⁰⁵ Rákóczi Péter cárnak. Sárospatak 1709. július 29. – Rákóczi Golovkin hercegnek, ua. Mindkettő kiadva: Fiedler J.: Aktenstücke zu Geschichte Franz Rákóczy's und seiner Verbindungen mit dem Auslande 1706, 1709 una 1710., in Archiv für öst. Geschichte. Bd XLIV. Heft: 11. 478-483.

⁸⁰⁶ Rákóczi – Nedeczkynek. Munkács 1709. szeptember 2. AR I/II. 527-528.

Köznemesi származék, abból a vékony rétegből való, amelynek annyi jobb sorsra hivatott tagja vérzett el Riniay óta, mert hiányzott az önálló állam, a főváros, az uralkodói udvar, a diplomácia gyakorlati feladatait ellátó generációk tradíciója. Nedeczky hivatali ellátmánya kevés, hitele elfogyott, a bankett költségeit a kis diplomáciai testület a sajátjából adja össze. Nemcsak Nedeczky felesége nyúl „utolsó szükségre tartott” aranyaihoz, hanem a követség tagja, „Gyulay Uram” ugyancsak leteszi azt a nyolcvan aranyat, amit anyjától kapott, hogy az idegen földön meg ne szoruljon. „Ezen banketumban senki nem szenvedett, fáradott annyit, mint a feleségem, Gosztony, Gyulai is, annyi magyar cselédünk megmondhatja Mezőssi uram. Feleségemnek, az mint iram, nyolcvan aranya van benne, maga asztalra való abroszai, keszkenői, ón tálai, tányérai, ezüst késeink, kanalaink 24 pár, ezüst aranyos poharaink. Valamiben tudtam maga is Felsőged becsületéért nem szántam fáradságomat...”⁸⁰⁷

Eredetileg Rákóczi maga szándékozott kimenni Lengyelországba. Meggondolván azonban, hogy hívei esetleg úgy vélik, cserben hagyja őket a súlyos hadi helyzetben, maradt. Annál nagyobb gonddal szervezte meg, hogy diplomáciájának fontos személyiségei legyenek jelen. Brenner Domokosnak, a francia ügyekről a legjobb és a legreálisabb áttekintéssel rendelkező s emellett az angol és a holland külpolitikát is jól ismerő diplomatájának Danckából kellett lemennie. Hesseni Sarolta Amália fejedelemasszony szeptember 10-én vonult be Lublinba, Rákóczit képviseli, ő hívja meg a cárt a „traktára”. A franciabarát lengyel főúri párt legfontosabb személyisége, Sieniawska hercegnő szeptember 12-én érkezett, s még aznap, csütörtök este felkereste a fejedelemasszonyt. Rákóczi ugyanis kikötötte, felesége és Sieniawska hercegnő „értsenek egyet”. Tudjuk Nedeczky naplójából, hogy a könyörtelen kívánságnak eleget is tettek: „valóban szép confidentiával voltak.”⁸⁰⁸

Des Alleurs tudósítása szerint ezen az éjjelbe nyúló ebéden a cár „mehagyta, tudassák Rákóczival és Bonac marquisval... ő mindig hajlandó volt a béke érdekében közbenjárni a szövetségeseknél”.⁸⁰⁹ Túlzás lenne ugyan a lublini bankett sikerének tulajdonítani, hogy a cár elfogadta a francia közvetítéssel, Rákóczi közreműködésével megkötendő orosz–svéd béke tervét és megígérte, közbenjár a magyar megegyezés érdekében. Mégis bizonyos, hogy a fejedelmi reprezentációnak ez az érdekes megnyilvánulása a hágai békekonferenciával elkezdődött események láncolatába illeszkedik.

⁸⁰⁷ Nedeczky: Diarium i. h.

⁸⁰⁸ Sieniawska és Rákóczi kapcsolatáról: Hopp L.: Rákóczi és Sieniawska: levelek és vallomások. In: Hopp L., A Rákóczi-emigráció Lengyelországban. Bp. 1973. 28–30.

⁸⁰⁹ Márki: 54.

1711 - 1715

EURÓPA KÖZÖS ÜGYE RODOSTÓ NÉZŐPONTJÁBÓL

BEVEZETÉS

Közel három évszázad telt el azóta, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelmet kíséretével együtt ünnepélyesen fogadták a Márvány-tenger parti városban. 1720. április 24-én délelőtt 11 órakor kötött ki velük az Isztambul jenikóji kikötőjét ágyúlövések tisztelgésével elhagyott szultáni díszgálya és a többi hajó. „Rodostó” ekkor született. A névadás pillanatát Mikes Kelemen, a fejedelem udvari tisztségviselője örökítette meg. A Márvány-tenger ősi kereskedővárosát török, görög, zsidó és örmény lakosai egykori görög és római neve után Rodosztosznak hívták. Gróf Bercsényi Miklós, a szabadságharc egykori főgenerálisa híres szellemes modorában anagrammát csinált, vagyis játékosan átrendezte a betűket, talán hogy felvidítsa a rossz széljárás miatt három napig tartó tengeri úton elcsigázott bujdosókat: „ostorod – Rodostó.” „A bujdosásban is bujdosnunk kell” – fogalmazta meg Mikes rodostói letelepedésükkel létállapotukban bekövetkezett változást. A „bujdosás” a történetileg kialakult élethelyzet sajátos magyar kifejezése. „A szót a világ semmilyen nyelvére nem lehet tökéletesen lefordítani” – állapította meg Rákóczi rodostói életének egyik jelentős szakértője, Zolnai Béla. Újabban „emigráns” kifejezéssel helyettesítik, bár hangulata és jelentése is kicsit más. Az „emigráns” kivándorló értelemben az 1720-as évek után tűnt fel a magyar nyelvben és politikai menekült kifejezéseként csak a francia forradalom után terjedt el. Megkettőzve a bujdosás Mikes szójátékában azt jelentette, hogy a száműzöttek II. Rákóczi Ferenc fejedelem és társai életében Rodostó minőségileg más helyzetet teremtett. A bujdosó létállapot véglegességét, de rendezett életet és biztonságot. Szétszóródottság helyett együttlétet. Az addigi bujdosó élethez képest másfajta emigráns állapotot.

Rákóczinak Franciaországba 1717 tavaszán hozta meg III. Ahmed szultán meghívó levelét követe, Pápai János és a kapudzsi pasa. Egy éve, hogy kiújult az oszmán hatalom háborúja a Habsburg Birodalommal és Velencével. A szultán Rákóczit, mint Erdély fejedelmét meghívta jöjjön Törökországba, segíti haddal és pénzzel, és kéri „legyen állandó jelleggel barátunk barátja, ellenségünk ellensége...” Az ahdnámét, azaz a szerződést az új nagyvezér Halil pasa küldte el: „isteni segítséggel és támogatással magas birodalmunk megszabadítja Erdélyt és Magyarországot a Habsburg hatalomtól, titeket, valamint az erdélyi és a magyar népet is befoglaljuk venni a békekötésbe...”

Magyarországot Rákóczi hat éve hagyta el, néhány hónapig Lengyelországban,

majd álnéven XIV. Lajos udvarában élt. A király halála után (1714) elhagyta Versaillest és a Párizs környéki Grosboisban, a kamalduli szerzetesek, a néma barátok kolostorába vonult vissza. Nehezen döntött, kikérte a kormányzó Orleans-i herceg véleményét, a kamalduli rendfőnök, a Sorbonne és barátai tanácsát. Levelet írt XI. Kelemen pápának: vádolni fogják, hogy a törökök szövetségét fogadta el, pedig ezzel a lépésével hazája és a kereszténység ügyét fogja szolgálni. Tudta, hogy a moldáviai Hotinban Bercsényi több generálissal és ezredessel együtt hadat gyűjt, hogy betörjön Magyarországra. Giulio Alberoni bíboros, Spanyolország minisztere és Cellamare herceg a párizsi spanyol követ egy spanyol–francia–török szövetség, kilátásával biztatták. Figyelmeztették, merénylet készül ellene. Végül lelkiismeretére hallgatva döntött – írta meg egy évtized múltán – minden lehetőséget meg kell ragadnia, hogy segítsen hazája helyzetén. Marseille kikötőjében 1717. szeptember 16-án kis udvartartásával felszállt a L'Angle Gábiellé kereskedőhajóra. A Gallipoli-öbölben október 10-én vetettek horgonyt. Rákóczi negyvenegy éves, két ifjú rangidős belső kísérő Mikes Kelemen és Ilosvay János meg néhány híve volt vele, amikor Törökország földjére lépett. A műteszaríf, a helytartó uralkodónak kijáró tisztelettel köszöntötte. Ekkorra azonban a császári haderő visszafoglalta a törököktől Belgrádot. Már megkezdődtek a béketárgyalások. III. Károly császár és magyar király békebiztosainak gróf Vermont és Talmann követeknek utasításuk értelmében ragaszkodniuk kellett a tárgyalásokon: Rákóczit és főúri társait „bilincsbbe verve” adják ki, hogy „elvegyék megérdemelt büntetésüket”. A nagyvezír válasza: „Mivel Rákóczi királyt a porta pártfogásába vette, becsületbeli kötelessége, hogy annak egyetlen hajszálát se engedje meggörcsülni.”

1718. július 21-én angol–holland–svéd közvetítéssel Pozsarevácban megkötötték a Habsburg–velencei–török békét. A fejedelmet és név szerint megemlítve főgenerálisát három generálisával együtt a béke 15. pontja értelmében a szultán veszi pártfogásába és a Habsburg Birodalom határaitól távol telepíti le őket. A béke egyfajta jogalapot teremtett a Rákóczi-emigráció törökországi létehez. A Habsburg császár isztambuli követe, Vermont ragaszkodott hozzá, hogy a bujdosók telepelye Európától minél távolabb, Kis-Ázsiában legyen. III. Ahmed szultán, miután tárgyalt Rákóczival, a Márvány-tenger parti várost jelölte ki a magyar bujdosóknak lakóhelyül.

A tenger, a gabonaföldek és a gyapotmezők, a szőlőskertek, gyümölcsösök, a hegyekre futó dombhátak, a vadakkal teli rengeteg erdők változatos, szép környezettel szolgáltak. Mikes ugyan panaszkodott a szélsőséges éghajlat miatt, de elismerte: „mi itt igen szép, kies helyt vagyunk... bizonyos, hogy suhult a fejedelemnek jobb lakóhelyt nem adhattak volna.” Letelepedésükkel elkezdődött Rodostó különleges élete. Szerves részévé vált a magyar, a török és az európai történelemnek. A legkülönbözőbb nemzetek fiai látogatták meg, és gondolkoztak lényegéről év-

századokon át. Olykor katartikus élményekkel szolgált, máskor a szerelmesek szimbolikus egymásra találásának színtere, mint Voltaire regényében a *Candide*-ban. Költők, írók, zeneszerzők sorát ihlette meg. Történetírók, szónokok, és a képalkotó művészet mesterei értelmezték. Változatos képeket, egymásnak ellentmondó jelentéseket, mítoszokat és ellenmítoszokat peregettek róla végig az évszázadok. S Rodostó maradt, ami volt. Kultúrateremtő hely, a XXI. századi Európa álma, a különböző nemzeti identitások kölcsönös megbecsülésének szellemi otthona.

RODOSTÓ VARÁZSA

Először Saint-Simon herceg (1675–1755) gondolkozott el Rodostó rejtélyén, különösségén, a fejedelem életével kapcsolatban. Emlékiratai lapjain a herceg mindenkiről mindent megírt XIV. Lajos király versailles-i udvarában. Félelmetes megfigyelő volt, szenvedélyesen érdekelték az emberek, kortársait telibe találóan jellemezte. Csak a bujdosó Rákóczi titkát nem tudta megfejteni. Már azt sem értette, hogy miért fogadta el a szultán hívását, „de még ennél is százszorta felfoghatatlანabb, – írta – miképpen tudta megőrizni magát változatlan életmódban haláláig, hosszú éveken át a törökök között, mégpedig pompa és tékozlás közepette, amit egyébként nem is kerülhetett el.” Mit adott a tengerparti város Rákóczinak? Ismert és ismeretlen társainak? Magyarországnak és a világnak?

Rákóczi Rodostója nyugaton előbb lett téma, mint Magyarországon, ahol a XVIII. században a fejedelem nevét is tiltotta a hatalom. Műveinek kéziratai kijutottak Franciaországba, sőt Emlékiratai (*Mémoires*) és Vallomásai (*Confessio peccatoris*) rövid részlete meg is jelent a *Histoire des Révolutions de Hongrie* hamis impresszummal kiadott hat kötetes műben (1739), a Politikai és erkölcsi végrendelete (*Testament politique et moral*) pedig nagy figyelmet keltett (1751). Rodostót igazán ismertté Voltaire tette híres regényével a *Candide*-dal (1759); a gyengéd szeretővel az erdélyi fejedelem rodostói udvarában találta meg szerelmét, Kunigundát, amint éppen ruhát teregetett a tengerparti tűző napon.

Az öreg és honvágy gyötörte Mikes Kelemen kérvényét, hogy hazamehessen az ifjú királynő, Mária Terézia elutasította s a hagyomány szerint elhangzott szavaival az örök kirekesztettség szimbólumává emelte a várost: „Rodostóból nincs visszatérés”. Hiába. A Török országi levelek kéziratával a szerző lélekben mégis visszatért, kijátszották a cenzúrát és 1794-ben megjelent. Kiadója Kulcsár István meglepő ajánlással tette a kötetet az olvasók asztalára: „gyönyörködhetsz a régi és újabb történetekből szedett mulatságos példákban; gyönyörködhetsz a vidám szívnek és friss elmének barátságos nyájaskodásában és abban a szép értelmes

Magyarságban, mellyel a külömbféle dolgokat oly kellemesen kifejezte a szerző.” Íme, a rodostói életéről megvidámító olvasmány. Ugyanabban az évben más híradás is jött Törökországból: A B/écsi/ Magyar Mercurius újság riporterere 1794-ben járt Rodostóban és tudósított a görögök templomában Bercsenyi, Esterházy Antal és Sibrik Miklós nyughelyét jelző alabástrom kövekről.

A felvilágosodás idején a rodostói emigráns mentalitásról további addig nem is sejtett újdonságot állapítottak meg. 1796 őszén, amikor I. Ferenc király és császár pénzt, katonát és élelmet kért a magyar nemességtől Napóleon ellen, a pozsonyi országgyűlésen bemutatták a Törökországi levelek kötetét és a szónok Rodostót, mint a csendes magányosság „nyugodalmát adó sátorát” dicsérte és Mikest gondolataival az „Albionbeli Pope”-hoz hasonlította.

Kölcsey Ferenc a bujdosás egyik alapjelentését zárta a Himnusz egyik sorába: „nem leíé honját a hazában.” Vörösmarty Mihály, amikor a Mikes búja (1826) verse címét a cenzúra miatt meg kellett változtatnia. Az *Öreg rabszolga keserve* Pompejus sírjánál címmel mondja el a számkivetettség fájdalmát, mert a hazában nincs szabadság. 1848 küszöbén Arany János A rodostói temető című hosszú költeménye lázas vízió: a tenger moraja, a szabadság lelke életre kelti a száműzötteket, hazajönnek Budára „és megváltoztatják rendjét az időnek”.

Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc leverése után a Törökországba menekültek közül néhányan elmerészkedtek Rodostóba, annak ellenére, hogy tudták: az osztrák császár isztambuli követsége figyelteti a várost. Az abszolutizmus idején a tizennégy éves diák, báró Eötvös Loránd, a későbbi nagy természettudós, érdekes új gondolatként fogalmazta meg, hogy a Pontus parti szép táj nem pótolhatja az elveszett hazát.

A Magyar Tudományos Akadémia részéről 1862-ben látogatott Rodostóba három tudós, Ipolyi Arnold történetíró, Henszlmann Imre művészettörténész, Kubinyi Ferenc régész. Rövid tájékoztatójukat Aszlán Péter, az Osztrák–Magyar Monarchia isztambuli konzulja segítette, a gazdag gabonakereskedő családi hagyományai szerint egyik ősét Rákóczi hívei között tartotta számon. A tudós társaság érdemben semmit nem végzett, a beszámoló a nyilvánosság számára végül sem készült el. (Mivel Rákóczi iránti tiszteletből Kubinyi karján feleségével díszmagyarban jött, a helybeliek esküvői menetnek nézték őket.) Hosszabb újságcikkben először egy osztrák diplomata, az isztambuli Osztrák–Magyar Monarchia nagykövetségének titkára Hugó Kutschera írt a Pester Loyd 1878. júliusi számaiban a város magyar emlékeiről.

Az első alapos tájékoztatás Beszédes Kálmán érdeme. A negyvenéves magyar festő 1878-ban hajózott Triesztből Törökországba, mint gróf Széchenyi Ödön tűzoltóparancsnok pasa tisztje Isztambulban élt, s többször is hosszabb-rövidebb időt töltött Rodostóban. Első útja alkalmával, mielőtt kikötöttek volna, a török

hajóskapitány elmondatta vele Rákóczi és társai történetét és utasította fiát: „Razmuszen! Amit most hallottál, írd le pontosan!” Beszédes Kálmán az első, akit mint megmentendő műemlék együttes érintett meg – ahogy egyik írása címében nevezte – „Bujdosó fejedelmünk városa”. Riportjai fontos, forrásértékű leírások. Pontosan számba vette a házakat, a kutat, a Rákóczi templomot. Semmit nem szépített: az épületek siralmas állapotban vannak, többet lebontottak, másokba helybeliek költöztek, noha, III. Ahmed adománya révén a magyar állam tulajdonának tekinthetők. Vázolta műemléki értéküket. Kifejtette, hogy az isztambuli levéltárban komoly kutatásokkal kellene pontosan kideríteni, melyik épületnek mi volt a feladata, valójában hol lakott a fejedelem. Leírta, hogy a tengerparti ház huszonhat ablakos, festett emeleti termét a beköltözött lakó lomtárnak és ruhaszárítónak használja. Beszédes mindent lerajzolt, mert úgy vélte, a roskatag faházak csak rá vártak, hogy megörökítse őket, mielőtt összeomlanak. Felhívást küldött a Magyar Történelmi Társulatnak: a művészi faburkolatos festett mennyezetű Rákóczi-templom renoválása mindössze négyszáznolcvanhat forintba kerülne, de mivel a plébániának ennyije nincs, le fogják bontani. Csak a Rákóczi-kút márványtáblájára sikerült valamennyi pénzt összegyűjtenie. Részletes javaslatot készített a tennivalókról, hogy megmentésük, ami még menthető, „de sietni kell, mert egy perc s az egésznek vége”. Javasolta, hogy a magyar állam emléktáblával fejezze ki köszönetét III. Ahmed szultánnak. Összefoglalva franciául a Rákóczi emigráció történetét a város kormányzója (műeszárifja) Nedzsib pasa részére, a pasa addig semmit nem tudott a magyar emigrációról, most valósággal beleszeretett az emlékekbe, büszkén gondolt elődei és II. Ahmed pasa vendégszeretetére és minden segítséget megígért. A lehetőség, hogy magyar–török összefogással méltó állapotba hozzák a magyar emlékeket, múló pillanatnak bizonyult.

Thaly Kálmán történetíró, aki több évtizedes munkásságában Rákóczi és Bercsényi leveleinek és rendeleteinek több mint egy tucat kötetét adta ki, a szabadság küzdelmet a kurucok és a császárpártiak, a labancok fényes fegyveres harcának ábrázolta, 1888. október 7–8-án két napot töltött Rodostóban tolmácsával, a török költészet neves kutatójával dr. Kúnos Ignác turkológussal együtt. Élményét és tapasztalatait Rodostó és a bujdosók sírjai (1989), és újra kiadva Rákóczi-emlékek Törökországban (1893) címmel foglalta össze. Végigjárta a fejedelem házát, Bercsényi sírját, Mikes vélt hajlékát, beszélgetett néhány helybeli öreggel, lemásolta a katolikus plébánia anyakönyvi bejegyzéseit, megszemlélte az „ódon bőr-karosszéket”, melyből a hagyomány szerint Rákóczi a misét hallgatta sőt – mint írta – „Áhítatos kegyelet érzelmeivel ültünk bele pár pillanatra Rákóczi karszékebe.”

Tollán Rodostó is, mint az általa teremtett és szenvedélyesen szeretett kurucor, mitikus jelleget öltött. „Rodostó!... Mennyi honszerelem, mennyi tört. remény,

menynyi bánatos emlék, mennyi szent kegyelet van e névhez fűzve ...Bujdosók tanyája, mártírok temetője. A délkeleti szellő sokáig hordott onnan bús sóhajtásokat az elárvult, távol hazába... a hontalan bujdosók könnycseppjeit az angyalok fölszedték...” A „hajdani kuruc-bujdosók” lakóhelyét fényes uralkodói udvarnak álmodta. A „fejedelmi palotasor főkapuja ...itt a távol keleten – kivált akkor még – szokatlan francia barok-stílusban épült.” A kapu fölött védőernyő, hogy a fejedelem „esős időben is szárazon ülhessen hintájába”. Rákóczi Ferenc ebédlő palotája „magas elég tágas; 40–50 személyre kényelmesen föl lehetne teríteni benne”. A teremben korláttal elkerített rész „a szolgálatszolgálatnak és a zenészeknek volt szánva”. Lábjegyzetben: „A híres Czinka Panna apja, Czinka Sándor a hagyomány szerint évek során át Rodostóban, Rákóczi udvarában tartózkodott zenekarával.” A falfestményekről úgy véli „olasz vagy francia képíró művészi ecsetjétől kell származniok”. S a minden tárgyszerű bizonyítékot nélkülöző megállapítással zárja „így egyesíté Rákóczinak nemes ízlése rodostói palotáiban (!) a kelet színdús pompáját és formáit a nyugat kifejtettebb művészetével, – a mór stílust a francia barokkal, sőt mint azonnal látni fogjuk, az olasz renaissanceval”. Majd visszazökken a valóságba. Az egykori fényes ebédlőpalotában a kitört ablakok sárral befalazva, mások daróccal, rongyokkal befedve. A szomszéd házakról Thaly szóbeli közlés nyomán állapította meg, hogy ezekben voltak a fejedelem „fogadó-termei”, itt volt a dolgozó és hálószobája. Megtalálni vélte Rákóczi tölgyfa padozatú hatalmas lóistállóját, ahol vadászparipáit és pár „hintóslovát” tartotta. Megszemlélték egy nagy kőlépcsős házat, az emeleten dohánylevélfűzések száradtak. De a „nagyúrias termék” a velencei „köszörült üvegtáblás ablakok”, festmények Thalyra a „nagyúri palota-szerű” benyomását tették, s Bercsényi ízlését, pompaszeretetét vélte bennük felismerni. Megállapította, hogy a török házat Bercsényi alakította át palotává, és minden kétely nélkül jelentette ki „ezt a házat Bercsényi palotájának tartjuk”. Boldogan teremtette meg elképzelésének királyi Rodostóját. Éppen ezért soha nem fogjuk már megtudni, hogy valóban a 95 éves öreg görög emlékeit vagy saját elképzeléseit írta le a Magyarok utcája fölött az egyik házsorból a másikba átvezető „két szép függőhíd”-ről, „madzar király” díszkertjéről és a palota tenger felőli kapujáról, mely „éppen olyan fényes, sőt még fényesebb volt, mint a sztambuli császár kapuja”. S ennek alapján állapította meg, hogy Rákóczi kapuja török stílusban díszesen épült „afféle nagyszabású diadalívezett forma kapuépítmény vala”.

Közben rengeteg adatot, hasznos dokumentumot közölt, de összességében költői fantáziával a kuruc romantika jegyében Mátyás király rezidenciáját álmodta Rodostóra. És minél fényesebb volt ez a világ, annál sötétebb bánat hatotta át az emlékezetet. Thaly adta meg évtizedekre Rodostó alapértelmezését: „Rákóczi áhítatos lelke, rodostói remeteségének bús magányában a vallásos merengésekbe

mindinkább belémerül vala.” Csak Mikes reménytelen szerelme hozott némi örömet Bercsényi grófnő ifjú komornája, Kőszeghy Zsuzsi iránt.

A századfordulón egészen más Rodostó képek is kialakultak. Több tényezőből tevődtek össze. Versek fejezték ki Rodostó magasabb értékrendjét a korukhoz képest: a száműzetésben több a szabadság, mint a hazában. Ezt sugallta Lévy József híres Mikes verse különös belső feszültségével a szülőföldjére vágyó magányos Mikes csendes meditációja és a természet kozmikus ereje között: „Rákóczi nagy lelke, az eget csapkodó tenger haragjában!” Jókai Mór kevéssé ismert A pontuszparti hamvak című költeménye (1898) a népi hiedelmet idézte fel csendesen.

Felerősödik a köszönet szava a török nemzetnek. 1903-ban a Rákóczi-zarándoklattal Szádeczky-Kardoss Lajos kolozsvári professzor járt Isztambulban Rákóczi sírjánál és egy aranybetűs, festett incialékkal ékesített díszkötésben foglalt francia írást nyújtott át a szultánnak: a magyar nemzet hálás köszönetét mond a török nemzetnek, hogy menedéket adott a számkivetett magyaroknak. A Rodostóba látogatókat díszruhában fogadta a rodostói szandzsák kormányzója Ahmed Chref pasa, a mufti, a kádi és más török főtisztviselők kíséretében hallgatta üdvözlő szavai után Szádeczky Lajos beszédét. Először hangzott el Rodostóban franciául a köszönet és a hála a város lakosságának, a kerület kormányzójának, az egész török nemzetnek és a szultán öfelségének, hogy „dicső fejedelmünk s társai az elvesztett haza helyett új és csendes otthont nyertek és kegyelettel őrzik emlékét”.

Most veszik számba Rodostó tárgyi, iparművészeti, művészeti értékeit. Szádeczky Lajos tárgyyszerűen leírta a színes üveglakokat, a falfestményeket, Rákóczi adományából származó templomi felszereléseket, bútorokat, a misemondó ruhát, a fejedelem díszruhájából készített skófiummal hímzett stólákat, a faragványokat, a kútból előkerült tárgyakat, Rákóczi üvegpoharát és kávéscsészéjét. Végigjárta a Magyarok utcáját, több házat már lebontottak, helyébe újakat építettek, de a testőrség lakóházának emeleti termében, ahol a beköltözött szegény örmény család éppen gyapotot tisztított, a mennyezet még a régi finom mestermű. Szádeczky hangsúlyozta a „nagyszerű műkincsek” megmentése, ami még menthető országos ügy, nemzeti kötelesség. Leírta, mennyit rombolt az idő az utóbbi tizenöt év alatt is. De az úgynevezett ebédlő palota légköre romlásában is lenyűgözte: „mintha a dicső emlékü fejedelemnek szelleme lebegne körülöttünk, történeti nimbusának ragyogó glóriájával.” A ház lakója, Georgiosz Nikolaidisz szegény özvegye a maga módján házi oltárt létesített a teremben: az egykorú faragott barokk tükörkeretbe beillesztett egy Rákóczi képet és körülrakta színes kendőkkel s virágokkal. Sajátos hagyomány születésének pillanata ez a különös adoráció: az itt élők, törökök, görögök, örmények kialakítják a maguk rodostói Rákóczi kultuszát.

Nagy meglepetéssel a tudomány szolgált. Az 1900-as évek ontották a rodostói emigráció történetének szenzációs forrásait. Angyal Dávid a francia diplomáciai

iratokat adta ki, Karácson Imre egy kötet török forrást tett közzé. Előkerült Rákóczi és az isztambuli francia követ, vicomte D'Andrezel levelezése Rákóczival az isztambuli francia nagykövetség levéltárából és a fejedelmi ágens és császári kém, báró Vigouroux irat együttese Nixos szigetéről. 1907-ben egy ifjú református teológus Svájcban rátalált César de Sausurre Emlékirataira. Márki Sándor történetíró pedig végtelen szorgalommal összeszedte a különböző német, francia, olasz kiadott forrásokat, a korabeli újságok híradásait. Kiderült, Rákóczi életének utolsó másfél évtizede alatt, amit a Márvány-tenger partján töltött diplomáciája behálózta egész Európát. Márki az első, aki Mikes leveleit és Rákóczi Vallomásait is felhasználta a rodostói emigráció európai diplomáciája rekonstrukciójára. Az események részletes leírását végül Thaly koncepciójával zárta.

Rákóczi és bujdosótársai hamvainak 1906-ban nagy ünnepélyességgel megrendezett újratemetése egyrészt az emigráció romantikus képeit erősítette meg, másrészt Rodostó megszüntetésének veszélyével is járt. A korhű kosztümök és az uralkodó Ferenc József nevével végződő szónoklatok feledtették, hogy a rodostói görög templomban nyugvó Bercsényi, Esterházy és Sibrik kihantolásának és átvételének bürokratikus eljárásai kiterjedtek az ottani emlékek átvételére is. Edvi Illés Aladár felmérése és Thallóczy Lajos tárgyalásai révén megkezdtek a Rákóczi-ház még ép részeinek lebontását a falfestményektől az ablakkeretekig és Kassára szállításának előkészítését. A külsőséges ünnepléssel szemben Kaffka Margit, a Nyugat körének nagy magyar íróője Rodostó című verse (1906) a történeti valóságot próbálta megragadni.

Szekfű Gyula A száműzött Rákóczi (1913) könyvében csaknem teljes egészében a Rodostó-jelenséggel foglalkozott. A huszonkilenc éves szerző az Eötvös Collegiumban elsőrangú nemzetközi színvonalú tudományos képzést kapott és világszerte körülhatárolta vizsgálatait területét. Az egyik: milyen hatással lehet a száműzetés a fejedeleme. A másik: a száműzött politikai törekvései hogyan illeszthetők az akkori európai diplomáciai mozgalmak közé. A Rákóczi-emigráció életét, mint írja, csak a két kérdés megoldásához szükséges mértékben kívánta érinteni. Valójában a romantikus mítoszt kívánta humanista kritikával, de aktuális politikától sem mentesen kiiktatni. Végtelen véleményre jutott. Rodostót a „száműzetés keserűsége, ... kétségbeejtő elhagyatottság, ...anyagi gondok” jellemezték. Rákóczi elszigetelt és magányos, bujdosótársaitól is elidegenedett, diplomáciai kísérleteit az elvesztett Erdélyi Fejedelemség visszaszerzésének illúziói vezették. Az emigráció Szekfű Gyula felfogásában korfölkötti, és történelmen kívüli jelenség, Rodostótól független, de visszavetítve rá, meghatározó a bujdosók lakhelyére is. „Az emigráns megmaradt emigránsnak”, tervei illúziók, miként – állította Szekfű – Rákóczi politikája is nélkülözötte a realitást. Mivel „minden száműzött élete a köznek haszontalan” Rodostó „egy darab megkövült múlt”. Magyarország a maga

jövőjét csakis a Habsburg Birodalom keretei között találhatta meg – írta egy évvel az első világháború küszöbén. Könyvét méltatlanul meghurcolta a sajtó, a tudomány meghatározó személyiségei azonban a vélemény szabadság nevében védelmére keltek, bár felfogásával nem értettek egyet.

Az értelmezést, hogy „Rodostó megkövült múlt” lenne elsöpörte az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása. A ládákban Kassára szállított rodostói Rákóczi-ház a trianoni béke új államában elvesztette aktualitását. Megalakult a Török Köztársaság, Bethlen István 1929-ben megkötötte Kemál elnökkel a török–magyar semlegességi szerződést, 1931 októberében Iszmet pasa török miniszterelnökkel döntenek, hogy Rodostón rendbe hozzák a Rákóczi-házat, elvitt darabjait másolatokkal pótolják, az eredeti mintákkal festik ki és 1933-ban Kemál elnök jachtján érkezik a felavatásra a magyar miniszterelnök.

Az egykori Rodostót pedig a francia irodalom tudósa, Zolnai Béla merőben új módszerrel kelti életre. Rákóczi rodostói könyvtára alapján rekonstruálja a kertet, az életmódot, az elszállt gondolatokat és diskurzusokat. Megállapítja: Rodostó szellemi műhely volt és egy darab Franciaország.

1938-ban Kassán is felépült Rákóczi rodostói ebédlőháza. Márai Sándor, a XX. század nagy magyar írója 1941-ben a kassai Rákóczi emlékek mellett megjelenő iskolásokat látva arról elmélkedett, hogy vajon mit jelent, jelent-e valamit ezeknek a gyerekeknek a szabadság? Amiért annak idején az emigránsok életüket áldozták? Nem is sejtette, hogy rövidesen ő is emigráns lesz.

Rodostó átvészelte a második világháborút, megnyílt a Rákóczi Múzeum, és zarándoklatok, turistautak célpontja lett. A diktatúrák szigorú éveiben Magyarországról úgy jöttek ide, mint a vasfüggönnyel elzárt szabad Nyugatra. A nagyvilágból pedig átrepültek a tengereket is, hogy itt éljék át a hazatalálás pillanatát a kivándoroltak, a menekültek, az „idegenbe szakadtak”, a disszidensek, vagyis XX. századi nevükön a bujdosók és az emigránsok. A fejedelem házának előterét elborította az emlékezés, koszorúk, elszáradt virágok, nemzeti szalagok feliratokkal... A kopjafát biciklivel székely diákok hozták, a zászlókat, az üres közepűeket és az újabbakat a koronás címerrel mindenhol, ahol magyarok élnek, hogy reményt és bátorságot nyerjenek.

A második világháborúban Európa lerombolta önmagát. A XXI. század a múlt maradandó értékein kívánja a jövő Európáját felépíteni. Vajon az idők hamujából Rodostó mit adhat át évszázadunknak? Választ egy sereg kiváló kutató munkájából kaphatunk. Magyar történészek, irodalomtörténészek, turkológusok, és török, francia, német, angol és amerikai történetírók a változó Európa és az addig ismeretlen Rákóczi szabadságharcát tárták fel.

És ezen át tűnik elő Rodostó jelentősége.

SZABADSÁGHARC ÉS HATALMI EGYENSÚLY

II. Rákóczi Ferenc az erdélyi fejedelmek leszármazottja, a Német-Római Szent Birodalmi herceg a szabadságharc indítékait 1703. július 7-én keltezett Manifestumában foglalta össze. Az 1704 elején több nyelvre lefordított kiáltványt *A keresztény világ fejedelmeinek és reszublikáinak (Universis orbis Christiani principibus et republicis)* címezte. A bécsi angol követ azonnal csaknem szószesrinti fordításban elküldte Londonba. Megjelent latinul, franciául, hollandul, németül. Rákóczi Európa asztalára helyezte az állami önrendelkezéséért, alkotmánya védelmére fegyvert fogott Magyarország ügyét, az európai hatalmi egyensúly tényezőjét.

A hatalmi egyensúly, mint egyetemes európai érdek 1648-ban a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békében lett a gyakorlati politika vezérelve: úgy kívánták elrendezni a nagy birodalmak és a kis országok egymáshoz való viszonyát, hogy Európa népei békében éljenek, nyugodtan kereskedjenek egymással. A vesztfáliai béke a mohácsi csatavesztés óta (1526) három részre szétért Magyarországra számára történelmi jelentőségű volt. Egyrészt az akkor török protektorátus alatt élő Erdélyi Fejedelemséget is befoglalták a vesztfáliai békébe, mint a térségben stabilizáló tényezőnek számító országot. Másrészt Magyarország létkérdése volt a vesztfáliai béke ígérete, hogy a keresztény országok félreteszik ellentéteiket, és egyesítik erőiket a Földközi tenger keleti medencéjétől a Duna tájon és Lengyelország déli részén Ukrajnáig húzódó határon támadásokat indító Oszmán Birodalom ellen. Ez azonban csak azután következett be, hogy Kara Musztafa nagyvezír ostrom alá vette Bécs városát (1683) Lipót császár és magyar király (1655–1705) székhelyét, és XI. Ince pápa védnöksége alatt megalakult a Habsburg Birodalom, Velence, Lengyelország és Oroszország szövetsége. A Szent Liga (1684) csapatai tizenöt éves véres harcokkal visszazorították az Oszmán Birodalom nyugati határát a Balkán küszöbére (1683–1699). Ezzel a vesztfáliai norma – *Pax sit Christiana, Universalis et Perpetua* – előtt újabb akadályok tűntek fel. Az Oszmán Birodalom európai befolyásának megszűnésével a Habsburg Birodalom hatalmi szférájába vonta a Kárpát medence, a Duna táj és az Adriai-tengeri partvidék térségét és ez megváltoztatta az európai erőviszonyokat. Ez a körülmény azzal együtt, hogy a Habsburg dinasztia spanyol ágának uralkodója végrendeletében XIV. Lajos unokájára hagyta birodalmát, felborította a hatalmi erőviszonyokat. Kirobbant Franciaország és a Habsburg birodalom között a spanyol örökösödési háborúnak nevezett küzdelem a hatalmi erőviszonyok átrendezéseért. Anglia és Hollandia a hatalmi egyensúly megteremtése érdekében döntött úgy, hogy nem Franciaország, hanem a Habsburg császár oldalán száll be háborúba. Ugyanekkor a Balti tenger kikötői birtoklásáért kirobbant I. Péter orosz cár és

XII. Károly svéd király között a harc. 1700-tól egész Európában másfél évtizeden át újra szóltak a fegyverek.

Magyarországnak két egymással összefüggő történelmi kihívásra kellett válaszolnia. Milyen legyen az ország berendezése? Hogyan biztosítsa helyét az új Európában?

I. Lipót császár és magyar király központi kormányzata megtagadta, hogy a török háborút lezáró karlócai béketárgyaláson (1699) törvényekkel biztosított jogokkal élve a Magyar Királyság főméltóságai részt vehessenek. Annak ellenére, hogy a II. Musztafa szultánt képviselő Hasszán Küprülü nagyvezír és a Birodalom kancellárja, Mehmed Rami tárgyalásokat közvetítő Sir William Paget angol követtel együtt ragaszkodtak hozzá, hogy az Erdélyi Fejedelemség állami önrendelkezését rögzítsék a béke szövegében, a Habsburg kormányzat keresztülvitte, hogy a békeokmány a Fejedelemséget a császár birtokának nyilvánította. „Sine nobis de nobis” nélkülünk döntöttek rólunk – olvashatták Európa szerte Rákóczi indokát a fegyverfogásról a Manifestumban.

Betagolva a Habsburg Birodalomba a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség integritása, saját hadserege, gazdasági, politikai önállósága megszűnt, világi, egyházi, polgári intézményeinek önrendelkezése elveszett. Megváltoztatták az akkor már nyolcszáz éves alkotmányt, a választott királyságot a Habsburg dinasztia örökös királyságává tették. A kereskedelmi monopóliumok, a kettő, majd négy millióra emelt adók, a protestánsok templomainak, iskoláinak és javainak elvétele, a katonai önkény jelentős rétegeket szorított törvényen kívüli helyzetbe, és végsőkig kiélezte a társadalmi ellentéteket. A helyi védelmi felkeléseket a központi kormányzat véresen leverte. Polgárháborús helyzet alakult ki.

A túlélés egyetlen útja a magyar alkotmány, az állami önrendelkezés megvédelése, korabeli kifejezéssel „a magyar nemzetszabadságának” kivívása volt. Tervezeteiket a király nem vette figyelembe, szervezkedésüket leleplezték. A bécsújhegyi börtönből külföldi segítséggel Lengyelországba menekült Rákóczi politikai stratégiáját gróf Bercsényi Miklós főispánnal közösen dolgozta ki. XIV. Lajos francia és II. Ágost lengyel királynak (1670–1733) benyújtott Emlékirataikban azt tervezték, hogy bekapcsolódva az európai háborúba szabadságharcot indítanak, új magyar kormányt hoznak létre s a háború befejezésével nemzetközi garanciával megkötött békével, az universalis békébe foglalva biztosítják Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség önrendelkezését. Az országot azonban a császári haderő tartotta megszállva és a háború megindításához hiányzott a pénz, a katonaság, a fegyver és a diplomáciai támasz.

Egyetlen lehetőség kínálkozott. 1703 tavaszán a lengyelországi Brezan várában hadmérnöknek álcázva Bercsényivel együtt rejtőzködő Rákóczit néhány jobbágy és kismemes kereste fel: Magyarország észak-keleti részén felkelés készül: „a föld

népe kész, csak legyen feje.” Ha nem élnek ezzel az utolsó lehetőséggel, a férfilakosság többségét kiviszik a spanyol örökösödési háború hadszíntereire, s az ország véres polgárháborúba süllyed.

Munkatársaival együtt Rákóczi különleges feladatot vállalt. Népfelkelésből országos szabadságharcot indított, és új magyar államot szervezett. Munkatársai többsége művelt, egyetemet végzett köznemes és főúr egyaránt jól ismerte a kor modern államelméleti irodalmát, és a magyar politikai kultúra hagyományait. Tudatában voltak, hogy az államiság védelme, az ország szabadsága a társadalom nemzeti összefogását és országos reformokat követel.

Az alkotmányos formák megteremtése érdekében a támadás megindításával egy időben megkezdtek az állam szervezet kiépítését. Rákóczi létrehozta a fejedelmi udvart. Megszervezte a központi kormányzati testületeket és hivatalokat: az Udvari Tanácsot (Consilium Aulicum), később a Senatust, a Gazdasági Tanácsot (Consilium Oeconomicum). Közösségüket 1704 elején Magyar Konföderációnak nevezték és a Németalföldi Rendek és Portugália konföderációját tekintették példának. Az ország szabadságáért összefogott négy rend, a világi és az egyházi főrend, a vármegyék és a városi polgárok konföderációjába befoglaltak két, eddig kiváltsággal nem rendelkező réteget, a mezővárosokat és a hadsereget. Rákóczi a szabadságharc első heteitől kezdve tiltott minden önbíráskodást. Szigorúan büntetette a hatalmaskodást, a rablást, a korrupciót. Védte a jobbágyokat a földesurak, katonák, hadseregellátók túlkapásai ellen. Lehetőségeihez képest segítette a rászorultakat, a szegényeket. Bárki fordulhatott hozzá. Panaszfelvevő irodájában minden kérést meghallgattak, kivizsgáltak és a kérvényező egy hónapon belül megkapta aláírásával a döntést. Szociális gondoskodásával messze megelőzte korát.

Franciaország az 1704. évi höchstädti csatában a császári és angol csapatoktól döntő vereséget szenvedett s ezzel a spanyol örökösödési háború kimenetele megpecsételődött, Rákóczi szabadságharca is hozzájárult azonban, hogy a Habsburg Birodalom nem aratott gyors győzelmet Franciaország felett, az erőviszonyok révén állóháború alakult ki.

A Magyar Királyság rendi testületének főméltóságai a nádor, herceg Esterházy Pál, az országbíró, a horvát bán a főpapokkal és a nyugati határhoz közeli birtokok főuraival a király hűségén maradtak és Bécsbe húzódtak vissza. S miután Savoyai Jenő herceg a Haditanács elnöke minden gyors beavatkozása ellenére sem tudta fegyverrel megakadályozni, hogy a felkelés szabadságharcra bontakozzék, a királyhű főurak köréből, Széchenyi Pál kalocsai érsek kezdeményezésére 1704 folyamán három béketárgyalással is próbálkoztak. Erdély főurait és a nemességet Rabutin, a császári csapatok főparancsnoka Szebenbe rendelte tanácskozásra, majd lezárta a városkapukat. Többeknek mégis sikerült kijutnia és az erdélyi három nemzet, a magyar vármegyék, a székely székek és a szász közösség Rákóczit 1704

nyarán a gyulafehérvári országgyűlésen fejedelemmé választotta. XIV. Lajos 1705. május 15-én elismerte Rákóczit Erdély fejedelemének. Lipót császár úgy fejezte be félévszázados uralkodását (1705. május 5.), hogy Magyarország számottevő része Rákóczit ismerte el urának. Országgyűlésre készülve a fejedelem előtt mint alternatíva merült fel, hogy kimondják az interregnumot, vagy a megegyezéssel tárgyalások útját válasszák. I. József, az örökösödés jogán megkoronázott magyar király azzal foglalta el a trónt, hogy kijelentette, a magyarok méltán fogtak fegyvert szabadságukért, s hajlandóságot mutatott a tárgyalásokra. A szécsényi országgyűlésen (1705 szeptember) a Magyar Konföderáció Vezérlő Fejedelemmé választott Rákóczi törvényt hozott a lelkiismereti szabadságról. Rendezte a csaknem egy évszázados vitát a templomok hovatartozása körül a katolikusok és protestánsok között. A templom a többségben lévő vallásúakat illeti meg, de úgy, hogy a többség köteles volt a kisebbség számára újat építeni. Mivel az egyházak kezében volt az iskola, a szószék, az alapítványok, a lelkek gondozása, összességében az anyanyelvi műveltség ügye, Rákóczi vallási tolerancia törvénye volt Európában az első kisebbségvédelmi törvény. Törvénybe foglalták azt is, hogy béketárgyalásokat Anglia és Hollandia közvetítésével kezdenek.

A felkelőkből Rákóczi reguláris hadsereget szervezett és megkezdte az állandó hadsereg kialakítását. A főtiszti kar a császári hadseregben kiképzett, vagy csak a hagyományos hadviselésben jártas főurak és nemesek köréből került ki, mint gróf Forgách Simon, gróf Esterházy Antal, báró Károlyi Sándor, Sennyey István, az erdélyi Pekry Lőrinc, Teleki Mihály, Thorockay István és mások. A jobbágyrendű fegyverfogókat a háború elején pátensek tudósították, szabadságot nyerne, és nyelvi, vallási és etnikai hovatartozásuktól függetlenül, 1708-ban a sárospataki országgyűlésen törvényei is megerősítve, Rákóczy kiemelte őket utódaikkal együtt a földesúri függésből. A hadsereg az ismert zsoldjegyzékek szerint nagyrészt magyar. Mindemellert sokféle nemzet fia is harcoltak a „Cum Deo pro Patria et Libertate” feliratú zászlók alatt: francia tisztek, és németek, ruszinok, szlovákok, románok. 1710-ben lengyelek és svédek. Mintegy 400 fős török–tátár csapat szolgált báró Andrássy Miklós ferences rendi szerzetes parancsnoksága alatt.

A jól felszerelt, korszerűen kiképzett császári haderő és Rákóczi hadserege között a különbség ég és föld, az ország területének mégis mintegy kétharmadát visszafoglalták.

A hagyományos történetírás a Rákóczi-szabadságharcban nem látott mást, mint fegyveres harcot, végeláthatatlan lovasrohamok sorozatát. Az újabb történetírás Rákóczi államszervező munkája mellett megegyezési tárgyalásaira is ráirányította a figyelmet és kimutatta, hogy az európai békekultúrának megfelelő pozíciót alakítottak ki. 1706 nyarán a Magyar Konföderáció államát elismerve I. József császár és magyar király is hozzájárult, hogy államhatalmi szinten angol és

holland közvetítéssel kezdjenek megegyezési tárgyalásokat. A Nagyszombatban George Stepney angol és Jacob Jan Hammel-Bruyninx holland közvetítővel megindult tárgyalásokon Rákóczi békebiztosai az alkotmány visszaállításán kívül két alapvető feltételhez ragaszkodtak: a császár és magyar király ne kössön többet békét a Magyar Királyság főméltóságai részvétele nélkül, mint Karlócán, az Erdélyi Fejedelemség pedig tartsa meg önálló államiságát. A császáriak viszont mereven ragaszkodtak hozzá, hogy Erdélyt betagolják a Habsburg Birodalomba. A császár birtoka. George Stepney angol mediátor, amikor a tárgyalások megszakadtak, mert véleménye szerint a császáriak mereven ragaszkodtak Erdély birtoklásához, a következő jelentést küldte Nagyszombatból 1706. július 20-án Londonba: a Habsburg kormányzat nem hajlandó semmi engedményt tenni az Erdélyi Fejedelemség államiságának visszaállítása és a vallásszabadság érdekében „ez pedig annyit jelent, hogy fejszét fognak a fa gyökerére. S aki oly szerencsés, hogy szabad kormányzat alatt élhet, nem nézheti másként, mint mély aggodalommal, ha egy szegény népet (amelynek öthatoda a reformált egyházak híve) egy csapásra megfosztanak szabadságától s szolgaságra és jövendőbeli üldöztetésekre kárhoztatnak...” Az angol kormány felismerte az európai hatalmi egyensúly szempontjából a magyar ügy jelentőségét és Anna angol királynő a tárgyalások megszakítása ellenére további támogatásáról biztosította Rákóczit: „... mindent megteszünk, hogy a lehető leggyorsabban visszaadjuk a békességet ennek a híres nemzetnek és ez a különbéke majd az universalis békét szolgálja.”

A Magyar Konföderáció tagjai az 1707. évi ónodi országgyűlésén kinyilvánították, hogy ragaszkodnak az ország alkotmányához, és I. József örökös királyt nem ismerik el uralkodójuknak. A függetlenség kinyilvánítását Rákóczi ugyancsak Európa hatalmainak szóló kiáltványban tette közzé és az volt vele a célja, hogy a Magyar Konföderációt nemzetközileg elismerjék és befoglalják a spanyol örökösödési háborút lezáró universalis békébe. Főleg a nemzetközi kapcsolatok megerősítésének céljával már korábban is felmerült, hogy a Franciaországgal szövetséges bajor választófejedelmet Miksa Emmanuelt hívnák meg a trónra, XIV. Lajos király támogatása ellenére, főleg a katonailag és politikailag meggyengült választófejedelemtől és a Magyar Konföderáció Rendjeivel történt egyeztetés hiányában a kérdés nem jutott a komolyabb tárgyalások szintjére.

Rákóczi többször is kifejtette, hogy a nyugati „jól regulált” országokat kívánja követni. Hosszú előkészítés után először a magyar történelemben törvénybe iktatták a közteherviselést, vagyis az addig adómentességi kiváltsággal élő nemeseknek is részt kell vállalnia a közterhekben. A reformok a merkantilista gazdaságpolitikával, intenzív művelődéspolitikával együtt, a hadviselő ország működését, és majdani korszerű berendezkedését szolgálták. A háború roppant költségeit nem fedezhették az ország jövedelmei, Franciaország pénzületi támogatása ke-

vésnek bizonyult. Rákóczi vagyonát, országrésznyi birtokai hozadékát, a városok, mezővárosok kölcsöneivel együtt felemésztette a diplomácia és a hadviselés. A Habsburg Birodalom katonái erejével szemben esélyeik soha nem voltak egyenlők, a nagy csatákat, mint a nagyszombati (1704), a zsigó (1705), a trencsényi (1708) csata, elvesztették. Legyőzhetetlenek voltak azonban az úgynevezett portyázó hadviselésben, amely a végvári harcokban alakult ki és abból állt, hogy váratlan rajtaütések, gyors visszavágások, állandó rövid támadások sorozatával kötötték le az ellenséget. A végvári katonából a császári ezredesi rangra emelkedett Bottyán János, a híres Vak Bottyán, aki 1704-ben szökött át a Magyar Konföderáció táborába, Rákóczi legsikeresebb generálisa lett, és Bezerédy Imre, Béri Balog Ádám és Ocskay László brigadérosok, a portyázó hadviselés mestereinek híre bejárta Európát. Rákóczi súlyos nehézségek között is kitartó ezredei mindvégig mintegy 20–30 ezer főnyi császári haderőt vontak el a spanyol örökösödési háború nyugati hadszíntereiről és – amint Marlborough herceg megállapította – megmentették Franciaországot az összeomlástól.

Sokan már az egykorúak között is csodának tekintették, hogy a Magyar Konföderáció nyolc éven át kitartott és az utókor a szabadságharcot, mint Magyarországot, sőt Közép-Európa leghosszabb szabadságharcát tarthatja számon. Rákóczi állama ezt főleg azzal érthette el, hogy rendkívül széleskörű nemzetközi kapcsolatrendszert épített ki, és mindvégig jelent tudott lenni a változó Európában.

Rákóczi a spanyol örökösödési háború kitörése alkalmával már világosan megfogalmazta, hogy „akár a francia, akár a Habsburg nyer a jelenlegi háborúban, felborul az európai hatalmi egyensúly”, megteremtése megköveteli a közép-európai régió hatalmi viszonyainak rendezését.

Politikai stratégiájában Rákóczi a legfőbb követelményként az európai jelenlétet határozta meg. Ennek érdekében tartott nemzetközi színvonalú fejedelmi udvart és alapította meg Kolozsvárott a Nemes Ifjak Társaságát, ahol az ifjúság a katonai és politikai pályára korszerű felkészítést nyerhet. A szécsényi országgyűlés és a vallásszabadság törvénybeiktatása emlékére készített érmei, Daniel Warou (1674–1729) munkái, az európai udvari művészet legjobb színvonalán közvetítették a Magyar Konföderáció üzenetét. A szabadságharc kezdetét megörökítő emlékérmén a szimbolikus alakok, amint a Justitia és az Egalitas leoldják az országot jelképező Libertás kezéről és lábáról a bilincseket, egyetemes gondolatrendszerben fejezték ki a korabeli értelemben vett magyar nemzet és az egész magyarországi és erdélyi társadalom patriotizmusát.

Diplomáciai szervezetét érdemi előzmények nélkül kellett kialakítania. A Magyar Konföderáció volt az egyetlen hatalmi képződmény a fegyverben álló Európában, amely minden, egymással ellenséges hatalommal is kapcsolatba került.

Franciaország oldalán beszállva a spanyol örökösödési háborúba Rákóczi elér-

te, hogy XIV. Lajos rendszeres pénzbeli támogatást nyújtott, 30.000, majd 50.000 ezer livre-t (10.000, 18.000 tallért) hadmérnököket és tiszteket és állandó követet küldött országa képviselőjében a fejedelmi udvarba. Az 1705-ben megérkezett francia követ, az idős Des Alleurs márki kevéssé értette meg a magyar viszonyokat. Rajta is múltott, hogy az 1708-ban kidolgozott, Franciaországnak a Magyar Konföderációval és az Erdélyi Fejedelemséggel kötendő szerződés aláírása elmaradt.

Rákóczi 1707 május elején kelt Instrukciója szerint azzal a kéréssel küldte követét, Brenner Domokost XI. Kelemen pápához, hogy az egyházfő vegye védelmébe a magyar nemzetet s Szent István kora óta megőrzött királyválasztási szabadságát, és nevezzen ki püspököket Erdélybe. A pápa eddig ellenállt a Habsburg kormányzat kérésének, hogy ítélje el a magyar szabadságharcot, most azonban a császári csapatok körülvették és felégetéssel fenyegették Rómát, s XI. Kelemen pápa kényszerhelyzetben annál többet nem tehetett, minthogy áldását küldte a magyar népnek és papjait felszólította, ne fogadják el a Habsburg ház trónfosztását.

Az oszmán hatalommal Rákóczi a szabadságharc kezdetétől fogva mindvégig kapcsolatokat tartott különböző ügyekben. Erősen foglalkoztatta 1705 őszén bekövetkezett haláláig az izmiti száműzött, Thököly Imre hazatérésének ügye. Franciaország szorgalmazására felmerült török támogatásról az isztambuli francia követ, Ferriol márki titkára tájékoztatta, de mivel a temesvári pasa az egykor elfoglalt várakat magának követelte, a tárgyalások el se kezdődtek. Majd követi Pápai János, Horváth Ferenc és Henter Mihály a török területen katonatoborzási engedély, s az erdélyi fejedelmválasztás bejelentése ügyében járták a temesvári pasához, vagy az Isztambulba vezető utakat. A francia követek állandóan közvetítettek a Porta és a Magyar Konföderáció között s a román vajdák változó viszonyai befolyásolták a térség játékerén a tatár kánhoz fűződő viszonyt. Meghatározta a kapcsolatot, hogy a szultán ragaszkodott a karlócai békéhez, annak ellenére, hogy a császári udvar többször is megpróbálta bevonni a maga oldalán a magyarországi háborúba.

Rákóczi különös elismeréssel gondolt a török nemzetre édesanyja hagyatéka ügyében vitt tárgyalások során. Zrínyi Ilona 1703. február 18-án halt meg a Virágok mezején, hagyatékának leltárát Rákóczi már 1705-ben elkészíttette. 1708-ban hiánytalanul kapta vissza azt a nagy szakrális értékű műkincset, az aranykoronás Boldogasszony képet, amelyet édesanyja vitt a munkácsi várkapolnából 1688-ban Bécsbe, onnan pedig a hadviselő Törökországba. Rákóczi úgy helyezhette vissza eredeti helyére, a munkácsi várkapolnába a különlegesen értékes képet, hogy az Istenanya és a gyermek aranykoronáiból nem hiányzott egyetlen smaragd és rubint drágakő, egyetlen gyémánt és igazgyöngy sem. Nem Rákóczi az egyetlen, aki egységben fogta fel az átalakuló Európát. Azok viszont nagyon kevesen lehettek,

akik olyan világosan látták az országok összefogásának szükségét, mint ő: „az ország szabadsága csak akkor biztosítható, ha azzal a szomszéd is egyetért.” Többször is kísérletet tett egy közép-európai konföderáció létrehozására. 1704 elején összefogásra szólította fel Horvátországot, Sziléziát, és Morvaországot. Ráday Pál fejedelmi titkár és diplomata pedig borkereskedőnek álcázva indult a lengyel, a svéd és a porosz királyi udvarokba. A közép-európai országok összefogásával a szabadságharc célját Rákóczi a következően fogalmazta meg: „Azon fáradozunk, hogy hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának is szolgálhassunk.” Az Erdélyi Fejedelemség államiségének megőrzését Rákóczi konföderáció keretei között látta biztosíthatónak. Személye az 1704. évi fejedelmválasztásától kezdve perszónaluniót teremtett a Magyar Konföderáció és Erdély között. A huszti országgyűlésen (1706) külön szövetség erősítette meg a „két magyar haza” összetartozását. Az államiségát és ezáltal nemzetközi szövetségeit és európai elismertségét őrző Erdélyi Fejedelemség jelentős súllyal lehet része a közép-európai országok konföderációjának. Ezért is ragaszkodott az erdélyi–lengyel–magyar konföderációhoz, a konföderáció angol és holland garanciával történő befoglalásához az általános európai békébe. Jelentőségét úgy vázolta fel, hogy a térség országainak konföderációja védelmet nyújt a nagyhatalmakkal szemben, elvezet a háborút lezáró garanciális békéhez, állandóságot biztosít, és elejét veszi az újabb háborúknak, mert az európai hatalmi egyensúly a térség stabilitása nélkül nem valósítható meg.

1707 tavaszán ismét felmerült, hogy Rákóczi fogadja el a már korábban kétszer is felajánlott lengyel koronát. Ezúttal I. Péter cár követe kereste meg a fejedelmet, s hosszú tárgyaláson dolgozták ki a feltételeket és a szövetség pontjait. Közel fél éves levelezésében kifejezésre jut, hogy Rákóczi csakis a lengyel rendek meghívására és egy lengyel–erdélyi–magyar szövetségben vállalja el a lengyel királyi méltóságot. Különbözik Magyarországot leigázzák és Lengyelországot fel fogják osztani. I. Péter cárral 1707 szeptemberében az orosz–magyar varsói szerződést Rákóczi több, a térség biztonságát szavatoló kikötéssel írta alá. A cár garanciát vállal Magyarország mellett a háborút lezáró béketárgyalásokon. Biztosítja Lengyelország szabadságát, hozzájárul, hogy megkötik a lengyel–erdélyi–magyar szövetséget és hathatósan segíti, hogy Rákóczi megegyezzen a rácokkal. Magyarország déli részén és különböző helyein katonai kötelékben élő rácokat a Habsburg kormányzat a magyarok ellen használta fel. Rákóczi szabadságot, teljes autonómiát és országgyűlési részvételt ajánlott fel kiáltványaiban a csatlakozásra többször is felszólított „vitéz rác nemzetnek”.

Rákóczi tervei és törekvései, hogy konföderációt hozzon létre Közép-Európa államaival, már azokkal a problémákkal voltak kapcsolatban, amelyeket a modern Európának kellett megoldania. Rákóczi nem tett mást, mint próbálkozásával

megfogalmazott olyasmit, amit ma Közép-Európa hivatása gondolatának szokás mondani. Értelmes összefogását azoknak az országoknak, amelyeket annyi csapás ért azóta is. Terveit nem segítették a katonai erőviszonyok gyors változásai és a nagyrészt fiatal és tapasztalatlan, könnyen törbe csalható követeivel nem vehette fel a versenyt a Habsburg kormányzat nagy hagyományokkal rendelkező reprezentatív és titkos diplomáciájával szemben. Bécs sikeres propagandája erős ellenállást fejtett ki Rákóczi diplomáciai akcióival szemben: törvényes urai ellen támadó rebelleseknek nevezte, rossz hírért keltette a „kurucok”-nak emlegetett Magyar Konföderáció híveinek. A „kuruc” név eredetét pontosan máig nem tisztázta a tudomány. Az 1670-es évek elején tűnt fel Felső-Magyarországon. A császáriak csúfnévként használták. Hamarosan közrendű fegyveres csoportok, Thököly-ezredek alkalmazták önmagukra. Rákóczi kezdetben tiltotta a kuruc nevet.

Rákóczi konföderációs tervei azért nem valósultak, mert ilyen nagyszabású nemzetközi rendszer kialakításához hosszú időre van mindig szükség.

1709-ben különösen kemény és hosszantartó tél sújtotta Európát, majd megkezdte pusztító munkáját végig a kontinensen a háborúk hiénája, a pestis. Három nagy csata pedig végérvényesen felborította az erőviszonyok addigi érzékeny egyensúlyát: A franciák először Quedenardenál szenvedtek súlyos vereséget, majd Marlborough és Savoyai Jenő aratott nagy győzelmet a malplaqueti csatátéren, Péter cár pedig Poltavánál történelmi jelentőségű diadallal mosta le a svédektől korábban elszenvedett veresége szégyenét és az addig verhetetlen XII. Károly svéd király Törökországba menekült. Európa győzteseit is kimerítette a hosszú küzdelem és elkezdődött a háború lezárásának időszaka, megnyílt a hágai békekongresszus. Rákóczi, aki időközben megkapta a korabeli Európa különleges elismerését, a spanyol aranygyapjas rendet, felismerte az idők változását és diplomáciai tevékenységét is a közelgő universalis békére fordította. Torcy francia miniszternek tudtára adta, hogy „inkább vállalja a száműzetést is semhogy engedje, hogy kizárják az általános békéből”. Elérte, hogy követét Marlborough herceg fogadta Londonban. Kérte Hensiuszt, a holland államtanács elnökét is, hogy segítse előmozdítani a békét. Hosszú emlékiratban fejtette ki a porosz király számára, hogy Magyarország szabadsága a békére készülő Európa érdeke és ha katonai ereje fogytával emigrációba kényszerülne a királytól kér menedéket. Hasonló értelemben, Európa békéjét hangsúlyozva írt levelet Raby berlini angol követnek, Péter cárnak, Golovkin orosz kancellárnak, s fogadta Lengyelország koronázatlan királynőjét Elisabeta Sieniawskát. Közben Törökországgal is tárgyalásokat kezdett és megkereste mintegy udvariassági gesztussal a Habsburg kormányzat új miniszterelnökét Leopold Mathias Lamberg herceget: bízik benne, hogy elkezdhetik a béketárgyalásokat az általános béke előtt. Közben főleg lőporvásárlási igénnyel a török Portával is tárgyalásokat kezdett.

Váratat és területeket kellett feladniuk, mivel katonailag kimerültek, József császár amnesztia ígérete pedig nagy bizonytalanságot okozott és a Magyar Konföderáció néhány híve, mint például Ocskay brigadéros a császári zászlók alatt vélte a jövőt. Rákóczi úgy összpontosította maradék erejét, hogy kitartsanak az általános európai békéig, vagy ennek jegyében nemzetközi garanciával zárhassák le a szabadságharcot.

Magyarországnak a vesztfáliai norma Európájáéval közös érdekeit Rákóczi különösen az ország békéhez való jogában fogalmazta meg. Elérte, hogy a gertruydenbergi békekongresszus után 1710 augusztusában Anglia és Hollandia közvetítési ígérletében bízva jelentette be az országnak, hogy megkezdik a béketárgyalásokat. Anna angol királynő külön megbízottat küldött Bécsbe a tárgyalások közvetítésére és Rákóczi méltán remélve, hogy a szabadságharcot garanciális megegyezéssel fejezhetik be. A Magyar Konföderáció és a Habsburg birodalom viszonyának rendezését, a magyar alkotmány sérthetetlenségét pedig az európai univerzális béke szavatolhatja. Nem így történt. A béketárgyalások megkezdésének bejelentése után Rákóczi megbízta Károlyi Sándor generálist, hogy kezdjen fegyverszüneti tárgyalást gróf Pálffy Jánossal a magyarországi császári haderők újonnan kinevezett parancsnokával. A Magyar Konföderáció kormány-szervének a Szenátusnak tagjaival együtt Rákóczi Lengyelországban a magyar határhoz közel várta a tárgyalások kimenetelét. Közben Rákóczi a vajai kastélyban személyesen is találkozott Pálffy generálissal. Savoyai Jenő herceg és Wratiszláv kancellár a garanciális békétől féltette a dinasztia érdekeit, Anglia megbízottját kirekesztették a tárgyalásokból, s az uralkodó amnesztiájával kívánták létrehozni a békét. A tárgyalások elhúzódtak, 1711. április 18-án váratlanul meghalt I. József. Halálát eltitkolva a katonai főlényben lévő Savoyai Jenő herceg elérte, hogy a két főparancsnok gróf Pálffy János és báró Károlyi Sándor császári amnesztia alapján kompromisszumos megállapodást kötöttek és a Rákóczi hozzájárulása nélkül létrehozott szatmári konföderáció gyűlésének tagjaival aláírták a szabadságharcot lezáró békeszöveget, 1711. május 1-én a nagymajtényi síkon a Magyar Konföderáció hadiszemle ürügyével összehívott mintegy 14 ezer főnyi hadereje elfogadta az amnesztiát és a tisztek és a közvitéztek hűséget esküdtek a halott királynak.

Rákóczi híveivel az amnesztiát nem fogadta el, mert mint írta, ez nem olyan béke volt, amely hazája szabadságát és függetlenségét biztosíthatja. Arra számított, hogy a Magyar Konföderációt, és az Erdélyi Fejedelemséget XIV. Lajos királlyal kötött megállapodásuk szerint befoglalják a spanyol örökösödési háborút befejező békerendszerbe. 1711 novemberében Lengyelországból Franciaországba hajózott, a király személyes környezetében a versailles-i fényes udvarban jó kapcsolatokat alakított ki, de az utrechti (1713) majd a rastadti (1714) béketárgyalásokon a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség érdekei már nem voltak érvényesíthetők.

Közben a magyar királlyá koronázott III. Károly (1712–1740) császár és a magyar rendek a pozsonyi országgyűlés 1715. évi 49. törvénycikkében Rákóczit és társait hazaárulóknak nyilvánították.

VENDÉGJOG EURÓPA PEREMÉN

„Az is való, hogy Európának éppen a szélyin vagyunk” határozta meg törökországi helyzetüket Mikes. Nem Európán kívül, nem kivetve Európából, hanem a szélin. Írásaiban Európa sohasem földrajzi kategória, hanem értékrend, civilizáció, morál és mindnyájuk otthona.

Lezárulván a háború, amiért a szultán Törökországba hívta, Rákóczi úgy vélte, visszatér Franciaországba. Ott a versailles-i udvar elzárkózott, itt pedig a Porta ragaszkodott a pozsareváci béke 15. pontjához. Ily módon tartósakban kellett Rodostóban berendezkedniük. A letelepedésben Rákóczit három törekvés jellemezte. 1. Udvart, vagyis emigráns fejedelmi központot alakított ki. 2. Diplomáciai híd főállást hozott létre. 3. Szellemi műhelyt létesített. A három következő törekvés közös célja az európai jelenlét és a kontinuitás biztosítása volt. Hogy ez megvalósulhatott, abban III. Ahmed szultánnak és a minden újra nyitott nagyvezirének Ibrahim pasának nagy része volt.

III. Ahmed szultán a vendégjog tiszteletét és védelmét biztosította: „Mivel / Rákóczi/ a nevezett király az örökké tartó birodalmamnak vendége, ezért igen fontos és szükséges, hogy szultáni oltalmamnak árnyékában nyugodtan és békében élhessen...” A kijelentés messze meghaladta a pusztá udvariassági formalitást. Megfelelő életkörülményeket biztosított, s nyilván azzal is számolt a szultán, hogy még szüksége lehet a magyar emigránsokra.

Kedvező időben, az Oszmán Birodalom változásának idején telepedett le Rákóczi híveivel Rodostóban. A szultán a negyvenes évei közepén járt és személyisége eltért elődeitől. Kialakította a Tükrök palotáját – talán Versailles mintájára és a porcelánházat, kedvelte a tűzijátékokat, gyönyörködött a szökökutakban, üvegházakat épített, virágok nemesítésével kísérletezett és különösen szerette a tulipánokat. Uralkodása az ún. tulipán korszak, (Lále Devri) nevet kapta. Szokásait a régebbi magyar szakirodalom a birodalmi általános hanyatlás tünetének tekintette. A török történettudomány újabb irányzata szerint viszont a Birodalom nem hanyatlását, hanem változásának időszakát élte, s III. Ahmed szultán másként tekintett Európára, mint csupán a hódítással foglalkozó elődei. Nagyvezirével, Damat Ibrahim pasával együttműködve katonai és más reformokkal kísérletezett, nyugati normákhoz igazította a diplomáciát megszervezte az állandó követségeket

és kiépítette az információs hálózatot. Közfürdőket, karavánszerájokat létesített és ispotályokat alapított a betegeknek és a szegényeknek.

Sokban ennek a nyitott politikának is köszönhető, hogy a mesék világába utalhatjuk a hagyományos történetírás régi véleményét, mely szerint Rákóczi rodostói életét „bús magányban”, a teljes elszigeteltségben élte. Ennek többek között ellentmond a krakkói Jagelló Könyvtárban őrzött török könyv és a múlt század végén felfedezett izgalmas bejegyzése. Az Ibrahim Mütefferrika nyomdájából kikerült Terdzseme-i Tárih-i Szejjáh, a XVIII. század elejei afgán–perzsa háború történetének külön lapján olvasható bejegyzés szerint a török fordítás alapjául szolgáló latin mű, Páter Krusiński lengyel jezsuita misszionárius munkája. A pártatlansága miatt is jelentős mű felkeltette Rákóczi érdeklődését, átolvasta, ajánlotta, hogy törökül nyomtassák ki. Hasznos tanácsokat adott, a kiadás idejét a politikai viszonyokkal egyeztetve javasolta és segítette Ibrahim Mütefferrika könyvkiadói tevékenységét. Ibrahim Mütefferrika, a fejedelem rendelkezésére bocsátott tolmács akár kortársának és földijének is tekinthető, 1674-ben született Kolozsvárott, európai műveltségét Erdélyben szerezte. Rabként kerülve Törökországba áttért a mohamedán vallásra és a törökül arabul és perzsául jól beszélő ifjú a Portán mint mütefferrika, a szultán személyes kíséretét alkotó személy kapott hivatalt. A széles műveltségű, tudós férfiú joggal került az egyetemes kultúra úttörői közé. Az első török könyvnyomda létrehozásában Rákóczi támogatta „hív tolmácsát” s III. Ahmed szultán és a minden újra nyitott Ibrahim nagyvezér teremtette meg hozzá a politikai lehetőségeket. Mütefferrika nyomdájából kerültek ki az első oszmán–török könyvek, ő használta először erről a Törökország történetében is izgalmas korszakról a „Nizâm-i Jedit”, az *Új rend* fogalmát. Nyomdájának egyik korai kliséje a Márvány-tenger térképe Rákóczi rodostói letelepedése táján keletkezett.

Felehetően politikai megfontolásból választotta a szultán az emigránsok lakóhelyéül a Márvány-tenger parti várost: Isztambulhoz viszonylag közel, 90 mérföldre, lovon két napi járásra voltak. A város forgalmas kikötő, rendszeresen szállítanak a hajók gyümölcsöt, zöldséget Isztambulba. Marseillesből, ha késve is, de rendszeresen megjönnek az újságok. Akik itt laknak, nem élnek a világtól elzárt életet.

FEJEDELMI UDVAR A TENGER PARTJÁN

III. Ahmed szultán a fejedelem rezidenciájául, vagyis ahogy a törökök Rákóczit hívták – a „magyar király” számára – a város szélén, a tenger partján emelkedő kertekkel övezett nagyobb épületet rendelt más épületekkel együtt. Társainak a

szomszédos örmény városrészben huszonhárom tágas házat adott. A kerteken túl a földek szélén temető, cimiterium Hungarorum. Távolabb a lovaknak hét széles legelő, amelynek kiutalását Mehmed, a város kádija is hitelesítette.

Pontosan nem tudjuk, hányán jöttek Rákóczival, hányán telepedtek meg állandóra a lassan gyülekezők közül, s hányán, mikor mentek el, és kik, mikor jöttek. Felkereste például a fejedelmi udvart egy huszonöt esztendő s kalandvágó utazó, svájci arisztokrata és foglyul ejtette Rodostó varázsa; Césár de Saussure a fejedelem francia titkára lett. A Török országi levelekben Mikes név szerint összesen huszonnégy személyt említ meg, több, más forrásokban feltűnő személyről hallgat, hiszen műve nem az utókor tájékoztatásának szándékával készült. Viszont ő írja le a rodostói élet napirendjét, tudósít a fejedelem szokásairól, és sok mindent közöl az egész emigráció életéről.

Töredékes forrásaink jelzik, hogy Rákóczi nagy gonddal alakította ki udvarát. Nem is tehetett mást. Nagyobb számú közösség ebben az időben csak szervezett rendben élhetett együtt. Rákóczi életének két viszonylag rövid szakaszától eltekintve udvari szervezetben élt, Közép-Európa úgyszólván valamennyi uralkodói, fejedelmi, főúri udvarát ismerte és éveken át nagy rokonszenvet ébresztő szereplője volt a versailles-i udvarnak. Fejedelmi mivolta, önérték tudata, a külföldi látogatókkal, az isztambuli francia követekkel és a Porta érdekében is tanúsított méltósága egyaránt megkövetelte, hogy udvari szervezet vegye körül. 1732-ben keltezett végrendeletének tanúsága szerint udvari személyzetének összeállításában a magyar főúri, fejedelmi udvarok mintáját követte. „Főudvarmester” Sibrik Miklós, „főkamarás” Mikes Kelemen, „első udvari pap” Radulovits apát, „Káplán” Damofyli apát, aki a francia La Roux után érkezett Grosboisból. Hányán voltak a „nemesi testőrség” tagjai, nem tudjuk, kapitányuk Louis Molitard, „udvari titkár” Louis Bechon, „pohárnok” Kovács Gergely, „udvarnok” bizonyos Lázár, „külső udvarnok” Parajdi, „fegyvertöltő” Kőszeghy. Udvari orvosát Láng Jakabot nem nevezte meg, mivel már az emigránsok égi mezejére költözött. A Végrendeletben még egy sereg fizetett alkalmazottat említett meg a fejedelem: főistálló-mester, komornyikok, apródok, főszakácsok, liberias és más inasok, háziszolgák, legények, takarítók. A fejedelem kiadásait nagyrészt a portai ellátmány „elég bőkezűen” fedezte. A szultán a régebbi számítások szerint havi kétezer, majd ezerötven piasztert utalt ki. Emellett biztosította az isztambuli Horvát Ferenc, később Pápai Gáspár ügyvivők tartását, s a tolmácsokat, Ibrahim Müteferrikát három másik csausszal együtt és a biztonságukra rendelt nyolcvan főnyi janicsár csapatot. Rákóczi franciaországi, kötvényekbe fektetett pénze követének, Brenner Domokos abbénak rossz spekulációja következtében elveszett, ami megmaradt, a 6000 livre életjáradékot a diplomácia emésztette fel. A Porta ellátmánya, úgy tűnik, lehetővé tette, hogy ha a régi udvaraihoz képest szűkös, de viszonyai között meglepően

népes udvari személyzetet tartson. Anyagi helyzete további vizsgálatra szorul, ha csupán a konstantinápolyi St. Benőit jezsuita egyháznak feljegyzett adományait és alapítványait vesszük számba: 1726–1730 között ez 2666 piasztert, 1731-ben pedig egyetlen alkalommal 10.000 piasztert tett ki. Gróf Bercsényi Miklós feleségével, a három komorna állandó szolgálatával élő Csáky Krisztinával együtt külön ellátást kapott. Valószínűleg a három főúri generális gróf Eszterházy Antal, gróf Csáky Mihály és a rövidesen Lengyelországba távozó gróf Forgách Simon is. A reggeli dobszó ébresztőtől estig szigorúan beosztott udvari rendet Mikes írta le. Tőle tudjuk azt is, hogy a fejedelem régi szenvedélyét és az udvari szokást követve hetente kétszer kijárt vadászni. Kutyaalkát és vadász lovakat tartott.

Mely házakból állt a fejedelem rezidenciája? Ki hol lakott a kolóniában? Erről eddig forrással nem rendelkezünk. Egyedül a „Magyarok utcája túlsó végén a fejedelem két házáról, a kápolnáról, majd templomról, és plébániáról került elő egykorú tájékoztatás. A tengerparti sarokház termét Thaly Kálmán nevezte el a „fejedelem ebédlőpalotájának”, ugyanígy ő határozta meg az egyik nagyobb, díszes házról, hogy „Bercsényi háza”, a másikról, hogy „Mikes Kelemen háza”.

Az ebédlő palotának nevezett nagyteremről Beszédes Kálmán úgy vélte, hogy ez lehetett a fejedelem könyvtára és levéltára, a terem hátsó falán kialakított ajtókkal ellátott bemélyedések alapján, amelyet Thaly pohárszéknek határozott meg. Egyelőre nem lehet eldönteni. Nem tudjuk, hogy hol volt a 208 tételből, de több kötetből álló könyvtára (például a Fleury bíboros költségén kiadott Calmet ó és új testamentuma, amit Rákóczi a St. Benőit egyháznak ajándékozott 27 kötetes volt.) Hagyományosan ez a terem Rákóczi „ebédlő-palotája” néven ismeretes. Reprezentatív jellege vitathatatlan. Egykori művészi szépsége az évszázados romlás után is minden látogatót megragadott. Mennyezetét aranyozott lécekkel négy-szögekre osztott cédrusfa lapok borították. A terem jellegét két sor összesen huszonhat ablak határozta meg. Az ablakok, a terem három oldalán 4–4 tengerre nyíló, és a bejárati falon 1–1 utcára nyíló ablak táblája méhsejt mintázattal felosztott színes üveg. Festett farámájukon szegfű, rózsa, jácint, nárcisz, búzavirág, tulipán a sárospataki kertek virágai. A mennyezet és a felső ablaksor között a termet festett párkány és festett rózsákkal gipszstukkók övezték. Az ablakok között a virággirlandos keretekben a bőségszaruból kiömlő „pompás gyümölcs egyveleg mosolyog le ránk a három oldalról, mind ép, színpompás állapotban ... A napsugár a színes és homályos ablak-mozaikokon megtörve ...varázslatos fény-sugarakkal szövi át e művészi ihlettel alkotott pompás terem légkörét” – írta Szádeczky Lajos. A terem legművészebb tartozéka a keleti stílus elemekkel kevert barokk „csibuktartó” faragott pipaállvány minden látogató elismerését megragadta. Hasonló belső díszítések nyomait állapították meg Bercsényi házának előcsarnokában és felső traktusán, a testőrök szálláshelyének mondott ház termében. A

díszes, Rákóczi adományaival is gazdagon felszerelt templom ugyancsak a fejedelmi udvarhoz tartozott, bár az időközben történt renoválások miatt eredeti jellege nehezen volt megállapítható.

César de Sausurre szűkszavú megjegyzése egyértelműen arra vall, hogy a házak rendbetételét, belső díszeit, kényelmesebb elrendezését valóban Rákóczi csináltatta.

A kert szerves tartozéka volt a Zrínyi és a Rákóczi család rezidenciáinak a múltban; udvaraik kertjei Horvátországban, Erdélyben és a Magyar Királyságban, miként a korban mindenütt Európában a felüdülés, a társas együttlét, a reprezentáció és a csendes elmélyülés színtere. Saussure-től tudjuk, hogy a fejedelem Rodostóban tágas kertet csináltatott. Ha Versailles kertjei emlékeit hozta magával, a napsugarakat a kastély tükörtermébe felvetítő nagy vízfelületekkel és a hatalmas méretekkel, akkor igényeit végtelenül le kellett szállítania. De a jó szemű Madame de Maintenon felfigyelt rá, hogy nagyon alaposan ért a kertekhez. Rodostóba kertészeti munkát is magával hozott. A rodostói Hortus Hungaricusról sajnos csak annyit tudunk, hogy a kert érdekében Rákóczi a külső házsor előtt házakat alakíttatott át és sétáló kertjének egyik kiemelkedő pontján filagóriát építtetett, melyet Belvedere-nek nevezett el.

A rodostói udvari életet rekonstruálására forrástörredékekkel is kevésel rendelkezünk. Feltűnő például, hogy mennyire hiányzik a zene. Rákóczi sárospataki udvartartásában több zenész is szolgált, Párisban azt írta róla Madame de Maintenon, hogy szereti a zenét. Édesanyja kisázsiai nyomorúságos udvarában is szolgált sípos és hegedűs. Rodostóból egyelőre nincs olyan feljegyzésünk, mint Nikomédiából, hogy a törökök csodálkoztak a „magyar muzsikának zengésén”.

Pierre Lamberti de Saumery hugenotta utazó nem sokkal a letelepedésük után járt Rodostóban és leírta, hogy Rákóczi ebéd közben élénk társalgó és hallgatói elbűvöli, cie „csak benső barátai körével” étkezik együtt. Asztaltársai nyilván az udvar főbb tagjai, esetleg a generálisok lehettek és bizonyára az itt megforduló külföldiek. A kör idővel sokat változott, miként a magyar kolónia összetétele is. A fiatalok, Bercsényi László, Esterházy Bálint néhány hónap múltán visszamentek Franciaországba. Esterházy Antal generális mindössze két évet élt Rodostó ege alatt. Öt esztendő múltán Bercsényi Miklós súlyos betegségről számolt be Mikes. Halála után udvarnépe, összesen negyvenhármán Lengyelországba költöztek. 1727 nyarán megérkezett Rákóczi kisebbik fia György, makovicai herceg, ünnepélyességgel fogadták, kivonult elé az egész udvar és sorfalat álltak a janicsárok. Apja bőven nyújtott számára udvari szórakozásokat, de sem a vadászatok, sem a tengerparti lovaglások nem elégitették ki, s az ifjú herceget már 1708 tavaszán vitte a hajó Franciaországba.

1730-ban a Patrona felkelés elsöpörte III. Ahmed uralmát, a rodostói ellátmány

egy időre lecsökkent. Rákóczi eladta lovait és pihenésképpen kertjeiben sétált, vagy esztergályozott, „csinos elefántcsont tárgyakat készített; rajzolgat is hébe-hóba, mégpedig nagyon ügyesen olykor-olykor megtisztel bennünket is egy parti billiárdal. Így tölti napjait – írja César de Saussure – és örömeire szolgál, hogy amennyire lehet, kellemessé teheti az életét mindazoknak, akiket az a kitüntetés ért, hogy közelében lehetnek”.

DIPLOMÁCIAI HÍDFŐ ÉS SZELLEMI MŰHELY

„Mikor pedig vadászni nem megyen a fejedelem, akkor csak a sok írásban tölti az időt” – tájékoztat Mikes a fejedelem alkotó tevékenységéről. Rákóczi írói, államelméleti és vallásos műveit jobban számon tartja az utókor, mint politikai tervezeit, a különböző országok uralkodóinak küldött emlékiratait és Rodostóban keltezett kiterjedt levelezését. A rodostói szellemi műhely jellege is csak az utóbbi időben vált megismerhetővé, amikor Mikes Kelemen széleskörű fordítói munkáit is kiadta Hopp Lajos.

Rákóczi alighogy letelepedett a Márvány-tenger partján az isztambuli angol követ Abraham Stanyan máris jelent róla és Londonban az a téves hír járja, hogy esélyes a lengyel koronára. A fejedelem rodostói külkapcsolatainak számos fontos dokumentuma az osztrák és a francia levéltárakban pihent évszázados finom por alatt, s csak legutóbb váltak ismertté Köpeczi Béla 1991-ben kiadott könyvében. Sokáig az országot vesztett fejedelem külkapcsolatait nem létezőnek, vagy merő illúzióknak tekintették. Mivel a szabadságharcot kizárólag a Habsburg Birodalom elleni fegyveres felkeléssel azonosították, a külkapcsolatokról sem gondolkoztak másként, minthogy a bujdosó fejedelem minden áron katonai támadásokon kell, hogy törje a fejét. Amióta azonban kiderült, hogy Rákóczi és hívei célja az ország-egyesítés után az ország alkotmányának megvédeése, korszerű berendezése volt, az európai változásokkal összefüggésben, a hatalmi erőegyensúly alakulását, esélyeit mérlegelve, a rodostói diplomácia eddig ismeretlen vonulatai tűnnek fel. A diplomácia fogalmába beleszámítva az információkat, a hatalmi tendenciák, esélyek változásának mérlegelését, az érdekérvényesítések különböző kényszer szabta útjait is a cél érdekében. A cél pedig a szabadságharc tapasztalataival megerősített korábbi felismerésből következett. Magyarország integritását, államiságát európai betagozódásával biztosíthatja, következésképpen a rodostói külkapcsolatok elsődleges célja a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodva fenntartani és ápolni az európai jelenlétet.

Ezt Rodostóból érvényesíteni, mégpedig hatékonyan roppant nehezen lehetett. Több körülmény miatt. Az egyik akadályozó tényező azonban segítette is ezt a

szándékot. Rákóczi személyének megfigyelése a Habsburg kormányzat számára mindvégig fontos volt. Isztambuli követének elsődleges feladatai közé tartozott tájékoztatásokat küldeni, hogy mi történik, kik járnak, mit terveznek Rodostóban. A követek, Virmont gróf, majd Dirring, végül Thalmann, különösen pedig az egyik követségi titkár, Thelys az értesülések megszerzése érdekében információs hálózatot tartott fenn. Ily módon a fejedelem nevéhez kapcsolódó politika állandóan téma volt Bécsben és innen szétsugározva a sajtóban. Ezek a jelentések válogatás nélkül közölnek légből kapott híreket és vad kombinációkat, de leveleket, valós eseményeket is, és segítségükkel elődeinknél sokkal részletesebben megismerhetjük a rodostói életet. Gondoljuk meg Rodostóból Spanyolországba, Franciaországba és az orosz cárhoz, majd Katalin cárnőhöz mentek követek, s előfordult, hogy lengyelországi futár ugrott le tajtékos paripájáról a fejedelmi szállás előtt.

Fontos személyiségek mindig is és mindenütt vonzották a kémeket és a kalandorokat. Rodostóban nyüzsögtek ezek a különböző nemzetbeli, eltérő műveltségű és képzettségű szélhámosok. Több hatalmi központnak is teljesítettek szolgálatokat. A hatékony védekezést ellenük nemcsak a fejedelem jóhiszemű személyisége akadályozta meg, hanem az, hogy a rodostói udvar erre, a korban minden uralkodói udvarra jellemző tényező kezelésére, sem tapasztalattal, sem eszköztárral nem rendelkezett. Végül, de nem utolsósorban hiányzott Rákóczi mellől a Magyar Konföderáció irányításában oroszlánrészt vállalt művelt és tájékozott köznemesi csoport, azt pedig nem tudjuk, hogy Bercsényi mennyire vett részt a rodostói diplomáciai kísérletekben. Rodostó körül sok volt a kém, kalandor, informátor. Így rendszeresen tájékoztatta a Habsburg követet Rákóczi egyik török tolmácsa Musztafa, és az öreg Cachod páter küldött jelentéseket. Több országnak kémkedett a titkárnak is felfogadott Paul Bohn hadmérnök. A legnagyobb stílű európai kalandort, a francia Vigouroux-t Mikes ki nem állhatta – „Ha húszat szól, a tizenkilenc szava hazugság” –, Rákóczit viszont megragadta nyelvtudása, határozott, elegáns fellépése, különböző diplomáciai szolgálatokkal küldte Lengyelországba és Poroszországba. Meg kellett küzdeni az intrikus Vigouroux okozta legnagyobb botrányral hívei között, de bizalmát nem vonta meg tőle, és soha nem tudta meg, hogy levelezését az isztambuli francia követtel rendre kiszolgáltatta Bécsnek.

Rákóczi eredeti diplomáciai elgondolásaihoz csak úgy juthatunk el, ha a kalandorok akcióit kiszűrjük. Mint például az angol Ploutman kalandos tervét a Földközi-tenger kereskedelme segítésére letelepítendő kalózokról, vagy bekapcsolódását egy francia–török támadásba, amelyet Bonneval pasa tárt elé, aki francia grófból lett császári tábornok, mielőtt mohamedán hitre tért.

Nehezítette, de egyben segítette is Rákóczi új helyzetéhez alkalmazkodó európai kapcsolatait a francia politika. A hivatalos francia politikát éles irányváltás jellemezte, a rastadti béke után (1714) aláírta a négyes szerződést, igyekezett jó

viszonyt fenntartani a Habsburg császárral. Ugyanakkor a királyi titkos diplomácia (Secret du Roi) a hagyományos Habsburg ellenes vonalat tartotta fenn, Közép- és kelet-európai franciabarát szövetség létrehozásán fáradozott. Rodostó iránt fokozódó érdeklődését növelte Rákóczi elmélyültebb ismerete a Porta politikájáról, amelyben a francia követek nehezebben igazodtak el. Rákóczi viszonyát Bonnac francia követtel a hagyományos tartózkodás jellemezte. Az új követtel, d'Andrezel vicomte-al viszont szoros és közös szellemi hullámhosszról tanúskodó kapcsolatát gazdag levelezésük tanúsítja. D'Andrezel „Erdélyi Fejedelemnek”, „Fejedelemnek”, „felségednek” szólítja és hitelesen tájékoztatta az európai napi politikáról. „Két hajó érkezett Marseillesből... végtelen számú levéllel... kihallgatáson voltam a nagyvezírnél a moszkvaiak dolgában” s hasonló bevezetésekkel részletesen megosztotta Rákóczival követi információit. Viszont többször is jelezte Párizsnak, hogy Rákóczi sokat segít és jó szolgálatokat tesz a francia diplomáciának.

Csalódások és kudarcok ellenére Rákóczi diplomáciai alapelve maradt, hogy Magyarország államiságát a hatalmas Habsburg Birodalom érdekszférájában, csak európai támogatással nyerheti el és tarthatja fenn. Erre, úgy véli, több körülmény is lehetőséget nyújthat. Az utrechti és a rastatti béke nem tudta megnyugtatóan rendezni a hatalmi viszonyokat: a Habsburg Birodalom hatalmának megerősödése felborulással fenyegeti az európai egyensúlyt. Közép-Európa térségében Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség önállóságának döntő szerepe van a valamennyi ország érdekébe vágó stabil hatalmi egyensúly megteremtésében. Elrendezésére megegyezésekkel, az egyes országok közötti béke megszilárdításával nyílhat lehetőség, fegyveres támadást csak nemzetközi szövetségrendszerben, kellő felkészüléssel lát Rákóczi elképzelhetőnek, mivel irtózik attól, hogy hazájának szenvedéseket okozzon.

Nem sokkal rodostói letelepedése után nyilvánvaló lesz, hogy Cambrai-ban összeülnek a „négyek”, Franciaország, Anglia, Hollandia és Spanyolország, hogy elrendezzék a háború lezárásával még nyitva maradt kérdéseket. Rákóczi szerette volna elérni, hogy Erdélyről is tárgyaljanak és V. Fülöp spanyol királynak a nemzetközi kongresszus alkalmára Bon követével 1720 ősztől küldött Memóriáié bán kifejti, hogy az Erdélyi Fejedelemség önállósága tényező a térség hatalmi egyensúlyában. Majd Franciaország számára készült Emlékiratban az európai viszonyok nagy ívű áttekintésében reális képet vázol fel a Habsburg Birodalom rendkívüli politikai és gazdasági megerősödéséről, az egyes európai országok helyzetéről. Számolva a jövővel körvonalazza Szilézia, Morvaország, Csehország, Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség esetleges kiszakadását a Habsburg Birodalomból és egyesülését közös király alatt.

Kapcsolatot tartott Grosbois-val és figyelemmel kísérte az orosz és lengyel viszonyokat. D'Andrezel-lel közreműködött az orosz-török közeledés elősegítésében.

Terveivel foglalkoznak az európai hatalmak isztambuli követségein, és amikor szemére vetik, hogy nem számol a realitásokkal, elismeri hogy elgondolásai nem mindig tartanak lépést a lehetőségekkel, hiszen, hangsúlyozza, nem él a gyorsan változó európai színpad közelében. De mindig az a szándék vezeti, hogy az annyi nyomorúsággal sújtott népeknek nyugalmát és javát szolgálja.

Az isztambuli osztrák követek, különösen ,Éhalmaim részletes jelentéseiből egyértelműen kiderül, hogy Rákóczi élénken követi az európai politika minden megismert rezdülését, fáradhatatlanul értelmezi lehetőségeit, s a hozzá érkező levelekről többnyire Bécsben azonnal tudomást szereztek. Arról is például, hogy 1729 egyik májusi napján lengyel futár vágatott be a fejedelmi udvarba: meghalt Elisabeta Sieniawska.

Rákóczit nagyon letörte a hír. A Lengyelország koronázatlan királynőjének nevezett nagyasszony, a lengyelországi francia párt kulcsszemélyisége, meghitt barátnője, politikai segítője volt. Legutóbb pedig György fiának házasságát kezdték előkészíteni Sieniawska leányával, s a halál a tervet is megpecsételte. A fejedelem körül sorra kidőlnek hívei és régi politikai kapcsolatai. Elvesztette feleségét, meghalt Bercsényi, Péter cár, távozott a legjobb francia barát és 1730-ban elvesztette portai jó akaróit: Ibrahim nagyvezírt és III. Ahmed szultánt.

II. Ágost lengyel király 1733. február 1-jén bekövetkezett halálának híre a rodostói száműzöttek számára azt jelentette, hogy változik az európai politikai helyzet. Az előző évben megalakult francia–angol–holland–spanyol szövetség XV. Lajos francia király apósát, Leszcziński Szaniszlót kívánta visszahelyezni a trónra, viszont a Habsburg Birodalom Oroszországgal együtt Ágost fiát segítette uralomra. Rodostó a török szövetséget igénylő francia politikát támogatta. A fejedelem diplomáciai és hadművelési javaslatával Párizsba küldött követét, Bohn dán hadmérnököt azonban a francia hatóságok letartóztatták hosszú idő óta üzött kettős, sőt hármás kémkedés alapos vádjával. Rákóczit megrázta a hír, de 1735 elején újabb helyzetértékelő és cselekvési tervet küld a francia udvarnak.

A rodostói száműzött utolsó Emlékirata nagyon érdekes. Számol a megváltozott erőviszonyokkal, de alapvető elveihez ragaszkodik, a vallásszabadságot, az alkotmányt, az ország államiságát kívánja biztosítani. „Én nem viseltettem kevesebb bugalommal hazám iránt, és emellett köteleznek az eskük, hogy biztosítsam fejedelemségem szabadságát és jogát.” Áttekinti a magyarországi helyzetet és meggyőződése, hogy a „nemzet hajlandósága ugyanolyan mint annakidején, mert a pozsareváci béke után a régi állapotok tértek vissza”. Lehet, hogy túlzott reményekkel tekintett Magyarországra. De éppen a Rodostóról küldött isztambuli osztrák követek jelentései bizonyítják, hogy a Habsburg kormányzat az emigráns Rákócziban mindvégig hatalmas ellenfélt látott.

A száműzött megmaradt mindvégig fejedelemnek. Régebben megelégedtünk

a magyarázattal, hogy abban a tudatban hunyta le a szemét, amivel vállalta a számkivetést: így „megmarad a remény, mert utolsó leheletemig megőrzöm a nép szeretetét, mely a nép szívében mindig élni fog irántam.” A rodostói szellemi műhely megtartó erejét újabb nézőpontok, a múlt mélyebb megismerésének hatékonyabb módszereivel végzett vizsgálatok hangsúlyozzák.

Rodostó fejedelmi udvarának, mint általában az udvaroknak, szerves részét alkotta a könyvtár. Mintegy 290 kötet. Egy része kézikönyv, mint Werbőczy Tripartituma, Wicquefort Ambassadeur-je a követküldés jogáról és történetéről, egy sematizmus a diplomáciai levelezés formuláiról. Más része általános ismereteket nyújtó kötet, természettudományos művek, gazdasági ismeretek hasznos tudnivalókkal, csillagászati mű a világegyetemről. Úgy tűnik a kertészkedés kézikönyve, az emigráns létben is nélkülözhetetlen, mert a Pisoni kert Thököly nikomediai udvarában is megvolt.

Szépirodalom csupán kettő: egy kalandos útirajz és a század legolvasottabb könyve: Feneion Telemachosa. Magyar nyelvű könyv az egyetlen imakönyv, a Liliomkert, amely Rodostóból kalandos módon került haza és a kalocsai egyetemi könyvtár őrzi. A Magyar Philosophia című kéziratot Csáky István Rodostóba került művéről másoltatta le a Rodostóban tartózkodó Kiss István egy bizonyos György deákkal. Azok a könyvek, amelyeket Mikes fordításaihoz használt nincsenek a ránk maradt katalógusban. Mikesnek külön könyvtára lett volna? Vagy az udvari könyvtár összeírása nem teljes? Nem tudjuk.

Rákóczi katalógusba vett könyveinek nagy csoportja a kor erkölcsi kérdéseivel foglalkozik és sok a filozófiai mű. A Biblia, mellett a könyvek harmadát olyan művek tették ki, amelyek a korabeli vallási kultúra élményével szolgáltak, teológiai művek a janzenizmus szellemében. A janzenizmus a korabeli Európa rendkívül jelentős szellemi irányzata a hitélet, a katolikus életforma, az egyházszervezet reformját szorgalmazta, közvetlenül fordult Istenhez és minden világi tekintélytől függetlenítette magát. Franciaországban olyan hívei voltak, mint például Pascal, aki az emberek teljes egyenlőségéről beszél. A janzenizmus eszménye és gyakorlata messzemenő társadalmi és politikai követelményekkel szövődtek át. Rákóczi rodostói vallásosságára és politikájára egyaránt jellemzőek.

Szinte felfoghatatlan, hogy rodostói életének másfél évtizede alatt elfoglalva az európai politikával, udvarának gondjaival, szoros, rituális napirendben, hogyan jutott ideje nemcsak ilyen terjedelmes, hanem eltérő műfajú, különböző élethelyzetekre szabott életmű megalkotására. A „Befejeztem Rodostóban, a Te segítségemmel Istenem 1721. november 17-én” sorral zárja a Meditationes – Elmélkedések című munkáját, amelyben az Ószövetség értelmezése alapján olyan kérdésekkel foglalkozik, mint a szabad akarat, a tízparancsolat, az erkölcsös élet. Az Aspirations dun Prince Chrétien – Egy keresztény fejedelem fohászai című mű kerete a feje-

delem udvari életének rendje, amelyben helye van az imáknak és az országvezetés feladatainak, s szembe kell néznie olyan nehéz kérdésekkel, mint a háború. A *Meditationes anni 1723.* a rodostói élet nehéz esztendejében készült. Régi hívét, Horvát Ferencet alighogy eltemették Rákóczi ott állt gróf Csáky Krisztina mellett, majd ő is beteg lett, s már az év elején megírta az Orléansi hercegnének talán élete legelkeseredettebb levelét, „...néha mélyebben elgondolkodom, magam sem igen tudom már, mit választanám, az életet, vagy a halált.” Sokan előszeretettel ezekkel a sorokkal jellemzik általában a rodostói emigrációt. Mikes is válságról ír, személyes tragédiája, hogy Kőszegi Zsuzsi hozzám Bercsényi Miklós grófhhoz. Mélyebb oka, hogy megkapta édesanyja hazahívó levelét, s kiderül, most gondolkodnak el azon, hogy rodostói létük immár végleges lehet. S a háttér: Magyarországon a rendek elfogadták a *Pragmatica Sanctiót*, a Habsburg dinasztia nőági örökösödését. Rákóczi ez évi Meditációja a kiutat keresi: a természet nagyszerűségét leíró bevezetés után az emberi természet megújulásának lehetőségeiről és eszközeiről elmélkedik.

Már a szabadságharc idején erősen foglalkoztatta Rákóczit az ifjúság nevelése. Súlyos és fájdalmas kritikával ír a nemzet hibáiról a szabadságharc történetét még Grosboisban összefoglaló *Memoirés – Emlékiratok* lapjain, s úgy véli, a nemzet bűnei nagyrészt rossz, vagy elmaradt nevelésének következményei. Éppen ezért rendkívül érdekes a *Réflexions sur les principes de la vie civile et la politesse dun chrétien – Gondolatok a keresztény ember polgári életéről és udvariassági alapelveiről* című munkája. Fiainak szánta, általában a fejedelmi gyermekek nevelését tartja szem előtt, de általánosságban az ifjúság kiműveléséről, a társadalmi együttélés követelményeiről szól. Alaposan ismerte, tapasztalta kora nagy problémáját a generációváltást, amelyekről számos francia korabeli mű is tájékoztat, de hazai művek, például Zrínyi Miklós írásai ugyancsak szólnak. A konfliktusok megoldásának alapja a kölcsönös szeretet és az emberi méltóság elismerése. A társadalmi egyenlőtlenségek a birtoklási vágyból következnek. Felfogása közel áll Montesquieu nézeteihez. A *Traité de la puissance – Értekezés a hatalomról* című államelméleti művében Rákóczi a jó kormányzás kívánalmait tárgyalja, részben Jacques-Bénigne Bossuet, a francia abszolút monarchia teoretikusa alapján, de külön hangsúlyozva a magyarországi viszonyokat, kifejti, hogy az ellenállás jogos, ha az uralkodó döntései ellenkeznek a természet joggal és a törvényekkel. A két művet Szent István Intelmeivel, Rákóczi életrajzával és hivatalos végrendeletével együtt 1751-ben Rákóczi egykori franciaországi emigráns társának, a lengyel trónról elűzött Leszczinszky Szaniszlónak az egyik „királyi testőre” adta ki, *Testament politique et morál du Francois II Rákóczi – II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete* címmel, Párizsban, hamis hágai impresszummal. „Bárki légy soraim olvasója majd szellemét keresd, ne betű szerinti értelmét” – írja Rákóczi sajátkezű,

kéziratban ránk maradt több mint hatszáz oldalas latin művében, amelyet a párizsi Bibliothèque Nationale kéziratárában őriznek. Hosszú címe szerint még Grosboisban, a kamalduli szerzetesek körében kezdte írni: Egy bűnös vallomása a szívében megszületett Megváltó jászlánál siratva életét, és hálásan *újrarendelve a Gondviselés vezérlő kegyelmeit elmélkedő beszélgetések formájában, melyet Krisztus születésének ünnepét megelőző napokban, az 1716. esztendőben* kezdett.

A röviden Vallomásokként idézett mű tartalma szerint három részből áll, a három rész három életszakasz: az ifjúság, a szabadságharc és az emigráció, beleértve a pozsareváci béke utáni időt is. A három rész szerkezetileg egységes, írásképe azonos, az egyes részek beszédhelyzete, szimbólumrendszere közös és egyenmű oda-vissza utalások fogják össze. Mindhárom részre jellemző, hogy a szerző gondolataiban követi példáját az ókori bölcselő püspök Szent Ágoston *Confessiones* című művét. Biztonsággal állítható, ez a nagyszabású mű is a rodostói szellemi műhelyben született. Ilyen elmélyült alkotásra csak Rodostó nyugodt körülményei adtak lehetőséget. Műfaja körül is sok volt a bizonytalanság. Nevezték életgyónásnak, önéletrírásnak, életrajznak, emlékiratnak, történetírói műnek. Lényegét leginkább úgy közelíthetjük meg, ha korának jellegzetes irodalmi alkotásának tekintjük. Rejtélyes mű, az író szabadon váltogatja az idősíkokat, a megírás idejét, a megélt személyes múlt eseményeit, a bibliai időt, lelki életének szakaszait és a teremtés örökkévalóságának szakrális szféráit. Az elbeszélést a betlehemi történettel és saját világra jöttével indítja, hogy életútjára visszatekintve elhivatottságának, lelki újjászületésének állomásait kísérje végig. Beszélgetve a Megváltóval, önmagával, az Atyaistennel és sokszor megszólítva olvasóit, az utókorral.

A gyermek sorozatos életveszedelmeket átélve, mint az ókori hős, a kígyót bölcsőjében megfojtó csecsemő Hercules, nagy feladatokra lett kiválasztva. Az ifjú herceg vállalva a felkelőket lesz karizmatikus fejedelem, majd a száműzött szigorú önvizsgálatok és felismerések katarzisain át jut el a betlehemi újjászületés transzcendens élményéig. Közben a történeti eseményeket ókori és bibliai példák szimbólumaival, elmélkedések, teológiai fejtegetések közbeiktatásával beszéli el, egyes részleteket kiragadva, másokat mellőzve. Hosszan foglalkozik döntéseivel. Miért és hogyan fogadta el a felkelők hívását, az Erdélyi Fejedelemséget, hogyan történt, hogy a szatmári megegyezéssel és nem szándékai szerint garanciális békével fejeződött be a szabadságharc, és miért fogadta el a szultán hívását. A Vallomások egyik gondolati tengelyét a jó pásztor és juhaj szimbolikáján át a szegény nép és áttételesen az ország helyzete alkotja.

Egybeitatódik az 1700–1702. évi országos helyzet és az elhagyott hazának rodostói gondolatvilága. „Egykor nagy nyáj pásztorává tettél, melyet jogosan vettél el tőlem, mert nem virrasztottam mellette... de nem menttél fel a pásztorásból... Uram tekints helyzetünkre, külső és belső bajainkra és szükségünkre...

Látod, hogy legelőinkről idegen legelőkre kényszerültünk. Ellenség üldöz, lelkünknek nincs nyugalma, idegenek ragadták el örökségünket, árvák lettek fiaink, gyalázat nevünk ...ellenségeink üldöznek, életünkre törnek, ...mit mondjak Uram, pásztorom, a juhokról, akiket egykor gondjaimra bízta!... az egész nép, mint pásztor nélküli nyáj tévelyeg.” Nem méltó a pásztorságra, az emberek előtt Fejedelem, de Isten előtt – írja – csak por és hamu. Nagy reálpolitikai érzékkel vizsgálja a szabadságáért harcolt nemzetet és bátran és merészen írja le a hibáikat, a mulasztásokat, önzéseket, bűnöket. A Vallomások a magyar történelem páratlanul önkritikus műve. Magyarul végiggondolva, latin nyelven, török emigrációban született.

A másik gondolati tengelye történeti áttekintésének a keresztény világ, a változó európai hatalmi helyzet. Talán a legmegrázóbb katartikus élmény a Vallomások leírásában a keresztény uralkodók és a mohamedán világ morális összevetése. Rákóczi személyes sorsát a bibliai irgalmas szamaritánus történetével értelmezte. A keresztény uralkodó életére tör, Törökország befogadja... „Nem a levita, nem a pap irgalmas velem, hanem a szamaritánus. Keresztény uralkodó bosszúja üldöz, halálomra tör, a többiek határaiktól távol tartanak, és íme a török magához emel, olajt és bort önt sebeimre.” A bibliai erkölcsi normákat a keresztény uralkodók sértették meg és a mohamedánok tették magukévá. A Vallomások a betlehemi jászol mellett kezdődött és ott is fejeződik be. A Megváltó születésének híre örömmel töltötte el a pásztorokat, megváltoztatta a földet, felemelte a békére méltó jóakarátú embereket. Rákóczi karácsony ünnepét a világ, az ország és önmaga megújulásának képzetével értelmezte.

A rodostói szellemi műhely alkotásra serkentő légkörét Mikes az Ifjak kalauza című fordításában a következőkkel indokolta: „Bujdosásomnak ideje adván alkalmatosságot erre, hogy szomorúsággal múló időmet haszontalansággal ne töltssem” – Hatezer kéziratoldal került elő az idő salakja alól, a Mulatságos napok, Az idő jó eltöltésének módja és más írások. Hatezer oldal fordítás franciából. Hatezer oldal Európa! De a halhatatlanságot az eredeti művével a Török országi levelekkel nyerte el Mikes. Mi a titka? Talán az, hogy az Erdélyből vitt romolhatatlan magyar nyelvet Rodostóban megőrizhette. Talán elleste a franciáktól az írás tudományát. Madame de Sévigné körétől Párizsban, vagy Madame Bonnac, a francia követné tanította, akit gyakran meglátogatott Istambulban? Csevegésében a székely és a gall szellem ölelkezett, vagy már századunk randevúzott századával? Történeti módszerrel átvilágítva a Török országi leveleket kitűnik, hogy Mikes gondolataiból Rákóczi új Európája tekint vissza ránk.

Sokszor mintha csak azért fogna tollat, hogy hírt adjon, hírt írjon, híreket jelentsen hírekről tudósítson. Tollán a hírek sajátos tulajdonságokat nyernek: van szépszínű hír, csendülő hír, illatos hír, mézes hír, füstös hír, hideg hír, megfagyott

hír. A jó híreket Mikes becézi, körül udvarolja, mint az Édes Néném hírt hozó leveleit. Hírt venni a világról annyi, mint jelen lenni benne. Hírt adni a világnak, az odatartozás biztosítéka. A hírlevelek magyarországi és erdélyi nagy hagyományát Mikes az emigráció körülményeihez alkalmazkodva vitte tovább. A bujdosók között a hír fogalma felfokozottan fejezi ki lényegét, a kommunikációs kapcsolatot. Híreit Mikes a Rodostóba járó újságokból, a fejedelmi udvar életéből vette és voltak konstantinápolyi hírközlői. Kimutatták, hogy egyik történetét a *The Spectator* lapjaiból vette át. Hírei hiteles, gyors tudósítások. A hírleveleket eredendően legtöbbször felolvasták. Mikes levelei többnyire rövidek, a hallgatókat ismételtlen megszólítja: „hallgassa, halljátok, hallgassátok...” Levelei tele vannak megnyugtató, feszültségoldó megoldásokkal. Írását gyakran valami megneveztetővel végzi. Még akkor is, amikor szomorú dolgokról kell tudósítania, haláleset, belső viszály, s a gyakori látogató, a pestis miatt. A földrengés okozta szorongást Csáky Krisztina grófnén nevetve oldja. Bercsényi felesége szigorúan ragaszkodott az udvari formaságokhoz, ezúttal viszont „az ijedtség volt a hoppmestere”

Nagy kérdés, miért „Édes Néném”-nek írta a leveleit Mikes és ki lehetett ez a leírásaiban csodálatos asszony. Több mint másfél évszázad kutatásaival sem sikerült kideríteni. Tőle egyetlen levél nem került elő. Valószínűleg Mikes teremtménye, egy a korabeli európai irodalomban akkoriban erősen divatozók közül. Mint ilyen, különleges személyiség. Remek társalgó, szép leveleket kap tőle Mikes és minden érdeklő, a táj, a lakosság, a házasságok, szerelmek, a gyapottermesztés. Mindent tudnia kell, mi hír a Portán és merre fordul az európai politika, hol dúl háború, milyenek a békekötések esélyei. Művelt hölgy, leveleit Mikes szeretné kinyomtatni. Kicsattanó kedély. Mikes dicséri főztét, káposztáját, ugyanakkor megrója, tegye le a varróút, vegye fel a tollat. Mikes gáláns udvarlója, és ugyanakkor elhalmozza csúfolódó pletykákkal, vásári történetekkel, legkevésbé sem szalonképes anekdotákkal. Lassan rájön az utókor, hogy „Édes Néném” az olvasóközönség. Rodostóban azonban nélkülözhetetlen. Az emigránsoknak szükségük volt rá, mint a hírekre, tudósításokra, mint a nevetésre. Segítségével Mikes ha ideig-óráig is, de segített a száműzötteknek elviselni létük roppant terheit. Jelentőségét Kosztolányi Dezső, a Nyugat körének költője, teljes horderejében megértette: Mikes „a nagy dolgokat kicsinnyé teszi, a kicsinyeket naggyá, s ezzel hangsúlyozza minden jelenség viszonylagos voltát.”

Rodostót az ifjú Bercsényi László korán elhagyta, katonai tudását, szervezői tehetségét átmentette Franciaországba és nagy karriert futott be, Franciaország marsallja lett. Még visszatért Rodostóba, hogy lovasokat toborozzon, s francia huszárezredekot szervezett. A dél-franciaországi Tarbes-ben a világ egyetlen huszármúzeuma őrzi a Rákóczi-szabadságharc katonai teljesítményét, az emigráció közvetítő szerepét.

Fekete Lajos, a világhírű magyar turkológus írt arról, hogy a magyarság mint jövőjén szüntelenül töprengő nép mindig kutatta történelmének tanulságait, hogy azt jelenének és jövőjének alakításában hasznára fordíthassa. Adósságaink még nagyok a rodostói emigráció szellemi hagyatékának számbavételében, hiszen a Márvány-tenger partján az egyetemes és a magyar kultúra különleges hídfője létesült. Talán eljön az az idő is, hogy az önmaga megőrzésére törekvő Európa felismeri Rodostó emlékében a XXL évszázad álmát, a nemzeti kultúrák és történelmek kölcsönös megbecsülését.

„IN NOCTE NATIVITATIS DOMINI...”
A KARÁCSONYI ELMÉLKEDÉS
RÁKÓCZI CONFESSIO PECCATORIS C. MŰVÉBEN

II. Rákóczi Ferenc fejedelem életművében központi jelentőségű alkotás a *Confessio peccatoris*.⁸¹⁰ Keletkezése, műfaja, jelentősége, értékrendje másfél évszázad óta kutatás tárgya, nyílt és látens viták lezáratlan témája. Méltó hazai és nemzetközi helyét máig nem foglalta el a latin nyelvű magyar irodalom e nagyszabású alkotása. Későn fedezték fel, hanyagul adták ki. Eredeti jelentőségét egyaránt elfedték az álkegyelet, és a Rákóczi-kultusz torzulásai Szövegét hanyagul kezelték, megcsonkították, félremagyarázták, Neveztek önéletírásnak, önvallomásnak, emlékiratnak, életgyónásnak. A legutóbbi évtizedekben Vallomások címmel tartja nyilván a magyar tudomány. Egyetemes értékeit, gazdag gondolati világát a hiányos történetismeret, vagy a szélsőséges szemlélet utalta, sőt utalja a félremagyarázott művek, vagy egyszerűen a nemlétezés birodalmába.

Befogadását bizonyos, hogy alaposan megnehezítette a kézirat rejtélyes sorsa, a mű különleges minősége, rendkívül összetett jellege, bonyolult világa. Tudományos megismerése sokoldalú vizsgálatot, több szakterület specialistáinak együttműködését kívánja. Vizsgálatai 19. századi „kuruc világ” romantikájával, vagy a 20. századi „művészi szemlélet”, „írói elhivatottság” korhoz kötött irodalmi kategóriáival sok jóakarattal kevés és részleges eredményeket hoztak, viszont növelték a kérdéseket és a tévedések rétegeit. Különösen súlyos feladat elé állítják a kutatót a történeti részletek. Több eseményt Rákóczi Emlékiratai lapjain kicsit másként írt le, s az előkerült egykorú források nem igazolják, vagy egyértelműen kérdőjeleket tesznek számos történeti közlése mellé, másokat viszont igazolnak. Ráadásul sok jól dokumentált eseményt hiába keresünk a *Confessio* lapjain. És valóban csak az Erdélyi Fejedelemség vágya vezérelte a száműzött gondolatait? Miért hallgat sok mindentről az Istennel fenntartás nélkül, kendőzetlen lélekkel társalgó Fejedelem? Életének legbensőbb titkait feltárva miért nem szól a vele megtörtént dolgok sokaságáról? Vagy valójában nem is hallgat, csak másként fejezi ki magát? Folytat-

⁸¹⁰ *Confessio peccatoris, ad praesepe in corde sou nati Salvatoris vitam suam deflentis et gratias ductumque Providentiae recolentis, per formam soliloquiorum, diebus Nativitatis Christi solemnitatem praecedentibus inchoata.* 1716. Bibliothèque Nationale, Paris. Département des Manuscrits, Latin: 13628, fol 1–671.; Filmmásolata: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Mikrofilmtár. (Továbbiakban: *Confessio*. 1716.)

hatnók a kérdéseket, a *Confessio* megértésével foglalkozó kiváló tanulmányok kételyeit és további vizsgálatokra ösztönző megállapításait.⁸¹¹

Röviden ezek vezettek el a felismeréshez, hogy új módszerrel próbáljam megérteni a *Confessio* bonyolult világát. Feltételezve, hogy a mű egészét egységes gondolati rendszer tartja össze, szemléleti építkezésében a korabeli egyetemes szimbolikus képzet együttes is érvényesül. Történeti állításait ne csak az egykorú adatokkal összevetve vizsgáljam, hanem a mű egységében, sőt Szent Ágoston *Confessiones* c. művével és a kor mentalitásával összefüggésben a korabeli és Rákóczi életével közvetlenül összefüggő forrásokkal is összevessem. Különösen figyelemmel szükséges vizsgálni a magyar dokumentumokat.⁸¹² Műfaját tekintve pedig keressem meg a Szent Ágostontól folyamatos, de az évszázadok élményeivel gazdagodó személyes vallásosság és a meditáció hagyomány 18. századi sajátos egyetemes és magyar változatát. Vizsgáljam a korra jellemző alkotói eljárást, azt, ahogy a világi élmények, események, érzésvilágok leírását az ókori mítoszok, a Biblia, a zsoldárok szövegeivel értelmezik az írók. Ahogy a pogány hitvilág és a keresztény egyházak szövegeit személyes, világi reflexiókkal, további elmélyülésre ösztönző gondolatokkal kíséri a művész. Bach oratóriumai, a barokk festmények és a *Confessio peccatoris* között a rejtett szerkezeti megfeleléseket figyeljem.⁸¹³

⁸¹¹ Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc fejedelem Önéletrajza. A párisi nemzeti könyvtárban őrzött eredeti kéziratból kiadja a Magy. Tud. Akadémia történelmi bizottsága. Bp. 1876.; illetve = Századok, 1876. 316–322.; Karácsonyi János: Rákóczi Ferenc fejedelem vallomásai. In: Katolikus Szemle, 1903. 627–655. (továbbiakban: Karácsonyi, 1903.); Fraknoi Vilmos: II. Rákóczi Ferenc vallásos élete és munkái. In: Katolikus Szemle, 1904. 321–337. (továbbiakban: Fraknoi, 1904.); Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi. Bp. 1913. 223–232. p.; Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1942.; Révész Imre: Bevezetés II. Rákóczi Ferenc 'Confessio peccatoris' c. műve új szövegkiadáshoz. 1960. (Kézirat. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei. Kézirattár. Kt. 4108. sz.) (továbbiakban: Révész, 1960.); Tolnai Gábor – Gyenis Vilmos – Reisinger János: A Vallomások műfaji kérdései. In: A Rákóczi-émlékév diákpályázatán díjnyertes tanulmányok. Szerk: Kovács Kálmán. Bp. 1977. 70–71. p.; Hopp Lajos: A *Confessio*... és a *Memoires* genezise. In: II. Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok. Bp. 1979. 915–926. p.; Tolnai Gábor: Rákóczi Ferenc, az író.; Köpeczi Béla: A Vallomások. In: A bujdosó Rákóczi. Bp. 1991. (továbbiakban: Köpeczi, 1991.) 489–503. p.; Tóth-Barbalics István: Beszédmód és retorikai struktúrák II. Rákóczi Ferenc Vallomásaiban. 2002. (Szakdolgozat. ELTE BTK. Témavezető: R. Várkonyi Ágnes.) (továbbiakban: Tóth-Barbalics, 2002.)

⁸¹² Ez különösen a *Confessio* latinsága megértése szempontjából fontos: Borzsák István: Rákóczi latinsága. In: *Tractatus de potestate*. Ed.: Köpeczi, Béla. Bp. 1984. 278–281. p.; Uő: *Dragma*. Bp. 1994. (továbbiakban: Borzsák, 1994.) 332–336.

⁸¹³ R. Várkonyi Ágnes: Kritika és emlékezet. Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly képeiről. In: A Thököly felkelés és kora. Szerk: Benczédi László. Bp. 1983. 215–255. p.; Uő: *Értelmiség és államhatalom a Magyarországon a 17–18. század fordulóján*. In: *Értelmiség a 18. században*. Szerk: Zombori István. Szeged, 1984. 55–80. p.; Uő: *A Confessio értékrendszere*. In: *Levéltári Közlemények*, 1985. 2. sz. 216–225. p.; Uő: *Rákóczi karácsonyi elmélkedése*; *Duna-táji labirintusok*.

A következőkben a *Confessio* talán leginkább félreértett fejezetét a Karácsonyi elmélkedést vázolom. A kötött terjedelem engedte keretek között ismertetem kiiktatásának történetét a *Confessio* szövegéből és összegzem visszahelyezésének indokait. Abból az alkalomból, hogy Köpeczi Béla volt az egyetlen, aki új módszerrel vizsgáló eljárásaimat megértette és eredményeit méltányolta. Elfogadta az akkori, sőt azóta is érvényesülő véleményekkel szemben, hogy a Karácsonyi elmélkedés csakis Rákóczi eredeti leírásában és jóváhagyott helyén hiteles.⁸¹⁴

A SZÖVEGCSONKÍTÁS VÁLTOZATAI

A *Confessio peccatoris* kéziratában az első könyvet két elmélkedés követi. A *Meditationes in forma soliloquiorum de misterio reparationis naturae humanae per Adam*⁸¹⁵ (a továbbiakban: Ádám elmélkedés) és II. Rákóczi Ferenc jól ismert írásával: *In nocte Nativitatis D(omi)ni / Soliloquia in forma Meditationum / super Evangelium Luc(ach). Sec(undum)*.⁸¹⁶

A második sort később, valamikor, valaki áthúzta és margóra írta: „*Meditatio in forma Soliloquio (rum)*”. A kézírás nehézkes, a betűformák elütnek a szöveg betűitől. A toll vágása durvább, vagy kopott. Az ismeretlen író ugyanezzel a tollal még a következőt véste fel a margóra: „*Propositum et praeparatio*.” Valaki tehát utólag javította a címet és értelmezte a szöveg első részét. Lehet, hogy Rákóczi? Mert később átolvasta és javította a szöveget? Majdnem kizárt. Az írás nem mutat hasonlatosságot a kézíraton Rákóczi autográf írásával. Fent a lap szélén olvasható egy valószínűleg másik utólagos írás: „*Ann(o) 1719*.” A lapokon a folyamatos számozás írásképe egészen más, mint ez az utólag felső margóra, tehát kiemelt helyre írt évszám.⁸¹⁷

Három kézírás, három történés nyoma a Karácsonyi elmélkedés címe körül. Grisza Ágost (1818–1884), a 1848-as honvédtiszt, aki emigráns évei alatt fáradhatatlan kutatással és némi szerencsével 1858-ban megtalálta a *Confessiot*, katonai és jogászai képzettséggel rendelkezett, nyolc nyelvet ismert, Párizsban fordító irodát tartott, de nem volt felkészülve arra, hogy a szöveg kritikus részeit felismerje.⁸¹⁸ Mentségére nemcsak a felfedezés euforikus öröme szolgálhat, a kor tudomá-

In: A tűzvész tanúi. Szerk: Levendel Júlia. Bp. 1995. (Liget könyvek) 160–197. p.; Uő: Rodostói karácsonyok. In: Rákóczi és a jezsuiták. (Sajtó alatt.)

⁸¹⁴ Köpeczi: 1991. 500.

⁸¹⁵ *Confessio*. 1716. 117.

⁸¹⁶ *Confessio*. 1716. 141.

⁸¹⁷ A kézirat lapszámozásával és az 1719. dátummal ehelyütt nem foglalkozhatok.

⁸¹⁸ Jakus Lajos: Rákóczi önvallomásainak kiadásra. In: *Vigilia*, 1976. 10. sz. 687–691. (továbbiak-

nyos gyakorlata sem kívánta a kézirat vizsgálatát. Később se figyeltek fel erre a kutatók. Az akadémia Történeti Bizottságának tudós tagjai, Toldy Ferenc, Thaly Kálmán, Fraknoi Vilmos nem látták szükségét, hogy megtekintsék a kéziratot, s tartalmában sem vették szemügyre a Karácsonyi elmélkedés címe körül a szöveget. A kéziratot senki más, csak Grisza látta.⁸¹⁹ De nem vizsgálták az íráskép különbözőségét 1953 után sem, amikor a Magyar Tudományos Akadémia a kézirat fotokópiáját meghozatta.

A Confessio kiadásáról érthetetlen halogatás után 1872-ben döntött az MTA Történeti Bizottsága.⁸²⁰ Az fel sem merült, hogy Grisza másolatát a szöveg kiadása előtt összevevessék az eredetivel. A szöveg javításaira Ponori Thwerewk Emil kapott megbízást, már a korban is korszerűtlennek számító szempontokkal együtt. Egy év múlva Toldy arról számolt be, hogy a kézirat egy része a nyomdába „küldözésben eltévedt”, magyarul elveszett. A Bizottság erre úgy döntött, hogy gróf Apponyi Sándor párizsi követségi titkár útján három hónapra kérjék kölcsön a kéziratot a Bibliothèque Nationale-ból, vagy amint Toldy írta, a kéziratot újra másolják le. Másolást ajánlott Grisza Ágost is. Pontosabb kiadásra nyílhatótt ezzel esély, akár megkapják a kéziratot, akár új másolat készül. Erre azonban nem került sor, mert az elveszett kézirat meglett, vagyis a Grisza-féle másolatot nyomtatták ki. Ezzel szemben Ponori Thwerewk naplójában a Vallomások egy másik másolatáról is megemlékezik: „A kéziratot én rendeztem sajtó alá, a lenyomat tökéletesen megegyez az eredetivel, csakis annyi változtatás történt rajta, hogy a zavart okozó tollhibákat helyreigazítottam s a hiányzó interpunkciót pótoltam.” Ez a másolat máig nem került elő, valószínűleg a második világháború idején a budapesti bombázások áldozata lett, vagy Ponori Thwerewk nyugatra távozott unokája magával vitte és lappang.⁸²¹

ban: Jakus: 1976.)

⁸¹⁹ A nyomdába adás után, mivel Grisza másolata egy darabig eltűnt, felmerült, hogy megkerik a kéziratot. Ebből azonban nem lett semmi. Ld.: Az Akadémia Történettudományi Bizottsága 1873. október 18. ülés jegyzőkönyve 8. pont.; Toldy Ferenc levele Apponyi Sándornak, 1873. október 18.; Grisza Ágost levele Horváth Mihálynak, 1873. november – Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. (továbbiakban: MTAKKt.) Vö. Jakus, 1976. 690.

⁸²⁰ Az MTA Történeti Bizottsága jegyzőkönyve, 1872. október 5. Vö. Jakus, 1976. 690. p.; Révész, 1960.

⁸²¹ Ponori Thwerewk Emil naplója, 1913. szeptember 25. – Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Quart. Hung. 2526: XLII. k. 42–43. (Ritoók Zsigmond közlése, ezúton is köszönöm! Ritoók Zsigmond megjegyzése: Thwerewk hagyatéka az OSZK-ba került, már ami nem vezett el. Unokája Thwerewk Pallaghy Attila történész volt, lehet, hogy a szóban forgó kézirat nem került be, magánál tartotta. Ez esetben Bp. ostromakor semmisült meg. Thwerewk Pallaghy Attila 1946-ban nyugatra távozott és azóta meghalt.)

A Vallomások első eredeti latin kiadása II. Rákóczi Ferenc Önéletrajza tévesen orientáló címmel jelent meg. Hiányos szöveget nyomtattak ki, nagyon sok olvasati és sajtóhibával, jegyzetek nélkül. A Karácsonyi elmélkedés címe körül az idegen kéz bejegyzései mint Rákóczi saját szövegei kerültek közlésre és ennek messze ható következményei lettek.⁸²² Már az első majdnem teljes magyar fordítás elkészítője Domján Elek evangélikus lelkész átvette a Karácsonyi elmélkedés ismeretlen kéztől származó bejegyzését, mint Rákóczi szövegét és az „Anno 1719”-et beépítette a jóindulattal, de önkényesen kreált címbe: Az 1719-ik esztendőben. Elmélkedés az Úr születésének éjszakáján a Lukács szerint való evangélium felett, magánbeszéd alakjában.⁸²³

Látszólag az előforduló fordítási hibák, valójában a Confessio minősítésének tartalmi kérdései miatt robbant ki heves vita. Domján az Előljáró beszédben nagy elismeréssel írt Rákócziról és szabadságharcáról, hangsúlyozva, hogy a megindulása kétszázadik évfordulójára készítette el a magyar fordítást. Zavaró volt, hogy amit az Akadémia és a Történelmi Társulat elmulasztott, azt magánember tette meg. Felháborodást azonban az keltett, hogy a Confessoról Thaly Kálmán véleményével ellenkezően vélekedett.

Thaly Kálmán volt az első, aki a Confessiot tudományos munkájában felhasználta. Nagyrészt a Confessionak első könyvéből tartotta akadémiai székfoglalóját, egy az egyben átvéve a gyermekkor és az ifjúság eseményeit írta meg két kiadást megélt nagysikerű könyvét.⁸²⁴ Egyszerű életrajznak tekintette Rákóczi művét és megjegyezte: „Közben-közben hosszabb vallási ömlengések is zavarják az elbeszélés összefüggéseit (Isten ne vegye vétkül e pogány megjegyzést árva lelkünknek)”⁸²⁵ Ezzel szemben Domján leszögezte: Rákóczi „beillesztette a történeti előadásba két elmélkedését: az emberi természet megújítása felett (88-103.) és a Lukács evangéliuma felett valót (104-115.); ezeket a mű teljessége és történeti vonatkozásaik miatt nem lehet elhagyni.”⁸²⁶ A Századok kritikáját Keller Imre írta, de véleményében Thaly Kálmán álláspontja jut kifejezésre: a Confessionak Rákóczi önbírálatával, bűneivel foglalkozó részeit nem szabad a magyar társadalom tudomására hozni. „Rákóczi Ferenc alakját nemzete az idők folyamán a

⁸²² II. Rákóczi Ferenc Önéletrajza és egy keresztény fejedelem áhításai című munkája a párisi Nemzeti Könyvtárban őrzött eredeti kéziratból. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága. Bp. 1876. 92.

⁸²³ II. Rákóczi Ferenc fejedelem Önéletrajza. Ford.: Domján Elek. Miskolc, 1903. (továbbiakban: Domján: 1903.) 104.

⁸²⁴ Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc ifjúsága, 1676–1701. Történeti tanulmány. Pozsony, 1881. (2. bőv. kiadásra: Uo., 1882.)

⁸²⁵ Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc fejedelem Önéletrajza. [Recenzió] In: Századok, 1876. 317.

⁸²⁶ Domján: 1903. VII.

szentek glóriájával vette körül, neve fogalommá lett, a hazaszeretet fogalmává [...] hibáit és bűneit tehát nem szabad, hogy tudja a közönség.” Ez a „magyar fordítás meggondolatlan indiszkrécio törvénytelen terméke [...] Helyeseltük volna, ha a fordító elhagyja a sok pietistikus elmélkedést, vagy legalább annyira összevonja, hogy a vallomások vallásos jellege, bűnbánó szelleme mégis megmaradjon.”⁸²⁷

Ezt az álláspontot Karácsonyi János vette igényes kritika alá 1903-ban. Kifejtette, hogy Rákóczi műve nem önéletírás, hanem confessio, gyónás, vallomás. Államférfi politikai műve, a korra jellemző vallásos részletekkel. Erős kritikával illette azokat, akik a Confessio tartalmát önkényes, „elvakult erőszakoskodással” megmástítják és ki akarják sajátítani.⁸²⁸ A két elmélkedést rendkívül fontosnak tekintette. De amíg az elsőt, az Ádám elmélkedését tartalmilag elhelyezte a szöveg összefüggésében, a Karácsonyi elmélkedést a fölébe írt 1719-es évszám miatt problematikusnak ítélte. Valószínűnek azt tartotta, hogy Rákóczi művét részenként küldte Grosboisba. Megállapította, hogy Rákóczinak volt egy elmélkedése, amelyet 1718 karácsonyán írt, ezt ugyan „a konstantinápolyi helytartó és megbízottai

⁸²⁷ Keller [Kajlós] Imre: II. Rákóczi Ferenc fejedelem önéletrajza. [Recenzió] In: = Századok, 1904. 7. füz. 711–715. Domján rövid válasza a Szerkesztőség elutasító megjegyzésével: Századok, 1904. 8. füz. 807–808. Keller-Kajlós Imre ugyancsak közreadott egy fordítás-válogatást, dilettáns szinten: II. Rákóczi Ferenc vallomásaiból. 1–2. Bp. 1903–1904. (Magyar Könyvtár.)

⁸²⁸ Rákóczi ismerősei között is sokan voltak, akik bírálták vallásosságát „mennyivel inkább akadnak ilyenek kortársaink között s akiknek éppen ezért a megtérés gyümölcsei: e vallomások nem tetszenek. Erővel akarnák elhithetni másokkal (vagy tán csak magukkal), hogy Rákóczi megtérése, kath. [olikus] vallásának buzgó gyakorlása szerencsétlenné, fejedelmi kötelességében hanyagá tették. Elvakult erőszakoskodással be akarnának ezek hatolni másnak szívébe és ráparancsolni arra, hogy e szív nyugalmát ne úgy keresse, amint ő érzi, hanem a tőlük kigondolt módon. Az utólag okoskodó államférfiak és politikai történetírók egyike-másika pedig csak akkor osztogatná kegyeit s dicséretét, ha az előttük élt államférfi az ő politikai ábrándjukat mindenféle tiltott és nem tiltott, okos és okatlan eszközökkel, pártküzdelmekkel, fölkelésekkel, késhegyig menő harccal, a kétségbeesés kapkodásával is kivívta, a lehetetlent lehetővé tette volna.” Karácsonyi, 1903. 649. Thaly válaszul egyszerűen megismételte vádját: „A magánjellegű magyar fordítás meggondolatlan indiszkrécio törvénytelen terméke.” De Saussure Cézárnak, Rákóczi Ferenc fejedelem udvari nemesének Törökországi levelei... és Följegyzései. Közli: Thaly Kálmán. Bp. 1909. 80. Jogos továbbá Révész Imre kritikája: „R. Várkonyi Ágnes Thaly Kálmán és történetírása c. egyébként kiváló monográfiája (Bp. 1961.) Thalynak a confessio iránti érdeklődésével egyáltalán nem foglalkozik.” Révész: 1960. 67. Thaly akadémiai székfoglalóját II. Rákóczi Ferenc ifjúsága címmel tartotta, a Confessio alapján tisztázta Rákóczi születési idejét. A hamarosan megjelenő könyvében a gyermekkor eseményeinek leírásánál gyakran hivatkozik az „Önéletírásra”, mint újonnan felfedezett forrásra, nem mellőzve serdülőkori testi gondjait sem. Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc ifjúsága. Pozsony, 1882. (2. kiad.) 134–135. Érdekes, hogy az elismerések, sem a kritikák a Confessiot nem említik. A vita a mű körül egészen más irányban bontakozott ki.

félremagyarázták”. Mindemellett ő a Vallomásaihoz csatolta, ez azonban a műben nem található. Végkövetkeztetése: „Rákóczi részenként küldte vallomásait Grosboisba és a bekötéskor a rendezkedő atya az 1718-iki elmélkedéseket kihagyta, az 1719-ikeket pedig az 1717-ikekhez csatolta.” A végső szót csak a kézirat megtekintésekor lehet kimondani.⁸²⁹ Fraknói Vilmos két további kutatásra ösztönző észrevételt tett a Confessio elmélkedéséről. Karácsony napját Rákóczi 1715-től évről-évre mint „újjaszületése napját” ünnepelte. Elsőként figyelt fel rá Fraknói, hogy a Confessioban bőségesen rálapozhatunk Szent Ágoston, Szent Anzelm, Kempis Tamás és más egyházi írók műveiben és más középkori szövegekben kifejtett gondolatokra és mondatokra.⁸³⁰ Ezzel hatalmas elvégzendő munkára hívta fel a figyelmet, de Brisits Frigyes kezdeményezése ebben a formában folytatás nélkül maradt.⁸³¹ Szekfű Gyula műve, a körülötte kialakult vita, nem különben a kuruc dalpör, majd pedig Zolnai Béla nagyszabású munkássága más kutatási irányokat és módszereket jelölt ki.

A kézirat megtekintése nem hozott megoldást. 1953-ban a szabadságharc évfordulója alkalmával felébredt érdeklődés nyomán a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete döntést hozott a Confessio peccatoris új, szövegű latin és magyar fordítása kiadásáról, s meghozatta az eredeti kézirat fotokópiáját. Kutatási szempontból szerencsés időben, mert Zolnai Béla már feltárta Rákóczi janzenista kapcsolatait, rodostói könyvtárát⁸³² és megtalálta a Confessio peccatoris két francia fordítását.⁸³³

A latin szöveggondozására Juhász László kandidátus, a latin filológia elismert szakértője, a Bibliotheca Scriptorum sorozat szerkesztője és kiadója, a magyar fordítás, a bevezető tanulmány és a jegyzetek elkészítésére Révész Imre egyetemi tanár, akadémikus kapott megbízást. A fordítás kérdése hosszú viták tárgya lett. A kézirat fotokópiájából dolgozó Juhász László gondos és alapos munkát végzett. Kijavította az 1876. évi kiadás hibás olvasatait, leírta a kimaradt részeket. Munkáját zaklatott lelkiállapotban végezte, és nem tekintette véglegesnek. Valószí-

⁸²⁹ Karácsonyi: 1903. 636–637.

⁸³⁰ Fraknói: 1904. 332.

⁸³¹ Brisits Frigyes: Szent Ágoston és Rákóczi Ferenc vallomásai. Pécs, 1914. (továbbiakban: Brisits, 1914.)

⁸³² Zolnai Béla: Magyar janzenisták. In: Minerva, 1924. 66–97. p.; 1925. 10–40. p.; Zolnai Béla: A janzenista Rákóczi. Szeged, 1927. (Széphalom Könyvtár, 3.) (továbbiakban: Zolnai: 1927.)

⁸³³ Chrysostome Jourdain, „majeur des Camaldules de Gros-bois”. Lelőhelye: Troyes, Városi Könyvtár, Ms Lat. 21 44. Szemelvényeket adott ki belőle: Köpeczi Béla: Autobiographie d'un prince rebelle. Bp. 1977. 47–235., 507–624. p.; Bonnaud, Jean-Baptiste: Sentiments de piété de François Ragotzki Prince de Transilvaniae ou Extrait de ses Confessions traduits sur l'original latIn: A csonka kézirat lelőhelye: Bibliothèque Nationale. Ms Fr. 17690. Vö.: Zolnai: 1927.; Köpeczi: 1991. 490.

nűleg a számára elfogadhatatlan elvárások miatt. Kéziratában az első rész után következő Ádám elmélkedés és a Karácsonyi elmélkedés ki van emelve eredeti helyéről és az egész szöveg végén található. A *Confessio peccatoris* azonnal a második könyvvel folytatódik.⁸⁵⁴ A végletekig aggályos és pontos szövegrekonstrukció hívének ismert Juhász László bizonyára nem változtatta meg önhatalmúan az eredeti szöveget. Az 1961-ig elhúzódó, majd 1962-ben abbamaradt munka során a szerkesztőbizottság ideológiai megfontolásából történt a szöveg módosítása. A kiadásról folyó megbeszélésen hangzott el: „az egész munka át meg át van szöve olyan vallásos elmélkedéssel, amelyeket annak a mai magyar olvasónak, aki nem kifejezetten tudományos céllal foglalkozik Rákóczi életével, teljesen elég néhány jellegzetes szemelvényből ismernie. Ezekben az elmélkedésekben ugyanis – ellentétben a pompásan és vonzóan megírt tulajdonképpeni önéletrajzi részletekkel – nagy terjengősség uralkodik, kevés bennük az eredetiség, annál több a folytonos ismétlése olyan vallásos gondolatnak, amelyekről a latinul nem értő mai magyar olvasó számára elég összefoglaló ismertetést adni, annál inkább, mert a néha nehézkesen elvont és misztikusan homályos teológiai fejtegetéseket megfelelő teológiai előképzettség híján, meg sem igen értheti.”⁸⁵⁵ Az sem felejtendő azonban, hogy az 1950-es években a *Confessió*ról lényegesen eltért a korszak kutatói véleménye.⁸⁵⁶

Nagy jelentőségű volt, hogy 1979-ben megjelent a *Confessio peccatoris* új magyar fordítása, Szepes Erika munkája. A Hopp Lajos szerkesztésében közreadott szövegben az Ádám elmélkedés visszakerült eredeti helyére, *Elméledések* címmel. A Karácsonyi elmélkedést a *Confessio peccatoris* végén közölte a szerkesztő, mint különálló, a főszövegtől független szöveget. Helyére az első és a második könyv közé az Emlékiratokat helyezte. Az eredeti kézirathoz képest nagyon lényeges

⁸⁵⁴ A kiemelés oka esetleg az 1953-ban tervezett kiad. koncepciója lehetett.

⁸⁵⁵ 1958. október 6. MTAKKt. Ms 5342/17. A *Confessio* ilyen megítélése valószínűleg összefüggött azzal, hogy a Magyar Történelmi Társulat elnöke 1949-ben elhangzott programadó beszédében Thaly Kálmán történetírását tekintette követendőnek. További vizsgálatot kíván, hogy Székfü Gyulát miért nem vonták be a munkálatokba.

⁸⁵⁶ „Még Franciaországban megírta a fejedelem Emlékiratait a szabadságharc történetéről; vallásos elmélkedésekkel tarkított Vallomásaiban pedig ifjúkora és száműzetése eseményeit mondta el.” Heckenast Gusztáv: *A Rákóczi szabadságharc*. Bp. 1953. 131. Ezzel szemben: „Az Emlékiratoknál is szorosabban tartozik a szépirodalomhoz a latin nyelvű »*Confessio peccatoris*« – Egy bűnös vallomása c. munka. [...] Az a befelé-fordulás amelyet a »*Confessio*« jelez egyáltalában nem jelenti azt, hogy ez a munka lelki fejlődése szempontjából, janzenizmusa miatt volna érdekes. A fejedelemnél a lelki élet, a vallás kérdése szorosan összefonódik a politikával. A vallásos elmélyülés még jobban megerősíti benne a hivatástudatot, az eskükhöz való ragaszkodást, a hazáért érzett felelősséget.” Kőpeczi Béla: *Az író Rákóczi*. In: Kőpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp. 1955. 375–376.

változtatásokat a művek időrendjével, és azzal indokolta a szerkesztő, hogy így „az írói alkotás menete” érzékelhetőbbé válik. A Karácsonyi elmélkedést „önálló meditációnak” tekintette, keletkezési helyét 1719-ben, Jenikőben jelölte meg.⁸³⁷ Sajnos állítását dokumentumokkal nem bizonyította. Legutóbb megjelent a Hopp Lajos szerkesztette kiadványból a *Confessio peccatoris* változatlan szövege. A névtelen Ajánlás nem ad tájékoztatást, hogy miért ezt az eljárást követi, miközben már van eredetiben helyreállított leírás.⁸³⁸

A *Confessio peccatoris*nak így módon sem teljes latin szöveghű kiadása, sem teljes magyar fordítása nem készült el. Legtöbb csonkítás az első és második könyv között lévő elmélkedés kiemelésével, áthelyezésével következett be. A elmélkedést a Rákóczi kézvonásával hitelesített eredeti rendbe a *Confessio* kritikai kiadás előkészítése során illesztettük vissza.⁸³⁹ Megfejtésre várt azonban, hogy a Karácsonyi elmélkedés helyi értékében kifejeződik-e vajon valamilyen többlettartalom? Van-e funkciója a mű vonatkozási rendszerében?

A SZERKEZET

Általánosan elfogadott nézet, hogy a *Confessio* három „könyvből” tevődik össze, ezt Rákóczi három helyen és három különböző időkből írta 1716–1720 között. Az időpontokban újabban nagyon megoszlanak a vélemények.⁸⁴⁰ Történeti tartalma a három életszakaszra különül el. A ma eredetinek ismert kézirat ezt nem egészen igazolja. A három rész folyamatos azonos írásképet mutat, helyenként több, másutt kevesebb javítással. Feltűnően elkülöníthető a bizonyosan Rákóczi autográf írás. Sajátkezűen írta Rákóczi a *Confessio* címét, az első rész végére nagyon jellegzetes nagybetűs, szálkás írásával az „Amen” után új sorban, a margón némileg kiemelt

⁸³⁷ Rákóczi Ferenc: Vallomások – Emlékiratok. A szerkesztés és a jegyzetek Hopp Lajos, az utószó Hopp Lajos, Szepes Erika és Vas István munkája. A Vallomásokat Szepes Erika, az Emlékiratokat Vas István fordította. Bp. 1979. A szerkesztés indoklásai: Bevezető ill. 736.

⁸³⁸ II. Rákóczi Ferenc: Vallomások. Ford.: Szepes Erika. Fel. Szerk: Hopp Lajos. A jegyzeteket átdolgozta: Balázs Éva. H. n., é. n. [Bp. 2003.] Ezzel szemben: Köpeczi: 1991. 500.

⁸³⁹ 1977. április 15-i döntés. Az átszámozást Dr. Kenéz Győző, a kritikai kiad.ban Juhász László szövege alapján a latin szöveget és a magyar fordítás elkészítő munkatársa végezte el, és az eredeti szöveget Érszegi Géza kontrollszerkesztő is jóváhagyta.

⁸⁴⁰ Az idevágó szakirodalmat is összefoglalta: Tóth-Barbalics: 2002. 29-30.

bejegyzést.⁸⁴¹ Autográf továbbá valószínűleg az Ádám elmélkedés és bizonyosan a Karácsonyi elmélkedés címe és a harmadik könyv címe.⁸⁴²

Anélkül, hogy a kézirat bonyolult kérdéseivel érdemben itt foglalkozhatnánk egyértelműen megállapítható az eredetinek elfogadott példány alapján, hogy a Confessio címét és a Karácsonyi elmélkedés címét Rákóczi saját kezűleg írta rá, esetleg utólag, a kéziratra. A mű egészének a címe karácsonyi élményét és a vallo-mástevő bűnösséget foglalja össze. A két elmélkedés ugyancsak a bűnbeeséssel és a karácsonyi megváltással foglalkozik. A főcím kettős beszédhelyzetet teremt: beszélgetés önmagával, és beszélgetés „a Megváltó jázsza” mellett, úgy ahogy szívében született meg az isteni gyermek.⁸⁴³ Eltekintve attól, hogy a hosszú címben érződik Szent Ágoston művében a Confessiones befejező elvont gondolata – „Mi-kor pihen majd bennünk az Isten”⁸⁴⁴ – a Confessio peccatoris címe szerint olyan történet, ahol az elbeszélő a megszületett Megváltó jázsza mellett beszélget ön-magával. Valójában a mű egészét tekintve a „beszélgetés” széles körű: beszélget a betlehemi gyermekkel, az Atyaistennel, kortársaival, a fejedelmekkel és az utó-korral.

Rákóczi életútját a betlehemi történet viszonyított értelmezésével indítja el: „Te [...] istállóban születél, én pedig palotában; [...] A te szüleid szegények, az enyémeik fejedelmek, te szegénységben jöttél a világra, én gazdagságban.” Az első könyv az életút elbeszélésével 1700-ban megszakad. Rákóczi csupán jelzi: kezébe vette hazája ügyeit, de bűnös ember, lelki értelemben por és hamu (lélek nélküli

⁸⁴¹ „Haec exaravit ante te, Domine, cinis et vermis peccatorum maximus coram mundo Franciscus II. Princeps Rakoczi, tua gratia Princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae dominus et Siculorum comes, dux in Munkacs et Makovicz, dominus hereditarius in Saros Patak, Tokai, Regecz, Szerencs et Onod, Somlio et Lednitze et in grati animi signum et charitatis pignus Eremitis Camaldulensibus S. Joannis de Groosbois, quorum sancta vita et exemplis ductus et gratia Dei adjutus haec didicit, reliquit conservanda, ut manifestentur mirabilia tua, Domine, et adoretur providentia tua a legentibus, quorum preces scribens expetit.” Confessio. 1716. 234.

⁸⁴² Confessio. 1716. 117, 141, 453.

⁸⁴³ A Rákóczi kézjegyével ellátott szöveg írásképe mindvégig egységes. A cím, az első könyv utáni bejegyzés, a harmadik könyv címe bizonyosan autográf, a szöveg apró betűs írása lehetséges, hogy más időben más körülmények között Rákóczié, de nem bizonyos. Ezúttal nem térhetünk ki a kézirat különböző írásaira, amelyben a végső szót írásszakértő bevonásával lehet kimondani. Mindenesetre, nagy súllyal esik a latban Kovács Ilonának a Meditációk szöveg-hagyományával kapcsolatos hasonló megállapítása és az a meglátása, hogy Rákóczi általában diktálta a szövegeit, mint általában Európában a hozzá hasonló társadalmi állásúak. Kovács Ilona: A Meditációk szöveg-hagyománya. In: II. Rákóczi Ferenc meditációi. A latin szöveget gondozta: Déri Balázs. A francia szövegeket gondozta és jegyzetelte: Kovács Ilona. A tartalmi összefoglalókat készítette: Tüskés Gábor. Bp. 1997.

⁸⁴⁴ Aurelius Augustinus: Vallomások. Ford. és a jegyzeteket írta: Városi István. Utószó: Redl Károly. Bp. 1982. 475.

lény, féreg). Nem méltó a reá váró feladatra, s nem is képes, hogy végrehajtsa. A szöveg itt a karácsony gondolataival zárul. Majd ezután következik a két meditáció: Az első az Ádám bűnbeeséséről és a megrontott emberi természet megújulásáról, és a második a Karácsonyi elmélkedés. Az egész mű záró részében ismét visszatér a gyermekhez, „akinek születését készülünk megünnepelni”. Jézus születése címével, kezdő és zárogondolataival mintegy megtartja a címbe jelzett beszédhelyzetet és a mű nagyon sokrétű tartalmához képest lazán és talán törékenyen, de mégis gondolati egységet teremt. Ebben a Karácsonyi elmélkedésnek központi jelentősége van. De miért előzi meg, sőt kapcsolódik hozzá az Ádám-elmélkedés?

Ádám és Éva napját a katolikus egyház december 24-én, karácsony vigíliáján tartja, Ádám története, az elkövetett ősbűn és kiűzetés a paradicsomból szerves része a karácsonynak, nélküle nem lett volna megtestesülés, megváltás. A középkori misztériumdrámák karácsonykor játszották a bűnbeesést és a Megváltó megszületését megjövendölő prófécíát. Az irodalomtörténeti, drámatörténeti kutatások kimutatták, hogy Ádám siralomát, az égi pert karácsony előestéjén adták elő, francia földön, Csehországban, Svájcban, Tirolban és Magyarországon a Dunántúltól Csíksomlyóig. Az újabb kutatások igazolták Bálint Sándor következtetését: a 17. századi betlehemes játékokban kellett lennie paradicsomi jelenetnek is, Évával, a gonosszal, és Ádám panaszával. A Kilián István kutatásaiból ismert első magyar nyelvű betlehemes játék 1629-ben Váradon Ádám jelenettel kezdődik. Erdélyi Zsuzsa gyűjtéséből kiderül, hogy a népi-Ádám siralom és a népi paradicsomjáték karácsony böjtjén került előadásra. 1667-ben a „Nagy-Bányai református Scholában szép, fényes gyülekezet előtt [...] Nagy Karácson estvéjén” adták elő Eszéki István Rythmusokkal való szent beszélgetés című ünnepi játékát, s a diskurzus a bűnbeesésről és megváltásról a Próféta, Keresztelő Szent János, egy rabbi, egy teológiai doktor között, mint barátságos hitvita zajlott betlehemes játék formájában. Medgyesy-Schmikli Norbert kimutatta, hogy a 18. századi Paksi Márton György énekeskönyvében az Ádám siralom három részből áll. A „Hogy Ádám kiűzetik a Paradicsomból” kezdetű ének elején Ádám visszaemlékezik a paradicsomra, siratja az emberiséget, majd Angyal jelenik meg és közli, hogy az Isten Fia megszületik és megváltja a világot. Végül Ádám bűnbánatot tart.⁸⁴⁵ Az

⁸⁴⁵ Nagy hazai és külföldi szakirodalommal: Medgyesy-Schmikli Norbert: Paksi Márton György énekeskönyvének dramatikus énekei. In: Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére. Szerk.: Ötvös István. Piliscsaba, 2004. 106–134. p.; Uő: Karácsonykor vagy a nagyhéten játszották? Az Ádám-siralom hagyományvilágunkban. Konferencia-előadás: A világ színháza – a színház világa. Dráma és színház Európában a 19. század elejéig. 5. Dráma- és színház-történeti konferencia. Eger, 2003. augusztus 25–27. (Tanulmányának kéziratot közlését és átfogó tájékoztatását az Ádám siralomról ezúton köszönöm.)

evangélikusok, unitáriusok, piaristák és reformátusok betlehemes játéka Selmecbányától Kolozsvárig több mint szokásrend; a szövegek a bűnbeesés, a pásztorok beszélgetése, az angyalok kórusa, a megváltás, Heródes döntése, a három királyok köszöntése minden generáció számára változatos asszociációs tartalmat hordozott. A soproni kisdíákok és a kézdiszentléleki és a szepesolasi kisiskolások betlehemes játéka arról is szóltak, hogy működött az ország közös gondolati hálózata. A Kárpát-medence egymástól távoli vidékein egyaránt állítottak fel jászlat.

A Karácsonyi elmélkedés előtt az Ádám elmélkedés a középkori hagyományból a 16–17. században még Európa-szerte és Magyarországon is élő szokás. Lassan átkerül majd a húsvéti ünnepkörbe, de a 18. század elején még a katolikusok, a protestánsok körében, és szlovák nyelvterületen is, a karácsonyhoz kapcsolódó ősi rituális szokás. A *Confessio peccatoris* még ezt rögzítette.

A hat napos elmélkedésre osztott szöveg gondolati tengelye a bűnbeesés és a megváltás. Ádám bűne nemcsak az isteni parancsszegés, hanem az ártatlanság elvesztése volt és el kellett buknia, hogy a megváltás isteni műve létrejöhesse. Bőven idézve az Ó- és az Újtestamentumból a meditáló változtatja beszédhelyezteit, szól, mint narrátor, majd maga lesz a bűnbeesett, beszél az Atyához, majd a megváltó Fiúistenhez szól. S végül a hangsúlyos mondat: újjá kell születnünk. Hatalmas feladat hárul rá: felszólítást kapott az ország kormányzására, amelyet egyszer már elfogadott.

A *Confessio peccatoris* megértésének egyik kulcsa az idősíkok gyors váltogatása. Rákóczi életidején belül is több idősíkon fut a szöveg: a *Confessio* írásának ideje 1716–1720-ig, a jelen idő, ami nem biztos, hogy egybeesik a tényleges megírás idejével, és a megélt személyes múlt, Rákóczi egyéni élete és a szabadságharc. Ebből vált át hol a bibliai időbe, hol a teremtés örökkévalóságának szakrális szféráiba, hol pedig lelki életének mélyebben áramló korszakaiba. Az Ádám-elmélkedésben a meditáló az emberi természet megromlásának és megtisztulásának útját járja be, az emberiség történetét a paradicsomi kiűzetéstől Betlehemig. Végigéli a sajátját is, a csodáig, hogy vállalja feladatát. Az első rész a jelen idő parancsával zárul: megérkezett a szultán levele, döntenie kell, amiről egyszer már döntött. Következik karácsony éjszakája, a megvilágosodás kozmikus pillanata. A Karácsonyi elmélkedés szavai, fogalmai, asszociációi áthatják az egész művet. Ez a fejezet az egész mű gondolati sűrített központja, mondhatnók intenzív faktora. Rákóczi idáig vezetett életútját úgy írja le, mint a kiválasztott, nagyra hivatott, de feladatát vállalni bűnösen vonakodó személyiség útját. Sok valós, vagy hangsúlyozott és szimbolikus jelenet láncolatával.

A kiválasztottság jelenetei világosan követik egymást a híres kígyó jelenettől kezdve. Csecsemő korában egyik este a szolgáló meglátta, hogy kígyó kúszik az édesanyjával és nővérével közös ágyába, anyja felragadta Juliankát és kirohant

szobából, s őt ott hagyta. Helyzetét hangsúlyos szavakkal fejezi ki: „Ego solus remansi cum serpente.” Egyedül maradtam a kígyóval. Vagyis én a csecsemő egyedül maradtam az iszonyatos veszéllyel, a kígyóval. A jelentre nem ő emlékszik, hanem nővére és a szolgálólány elbeszéléséből tudja, s később a jelenetet a várnép úgy magyarázta, hogy Thököly Imrének kezét nyújtó Zrínyi Ilona kígyót fogadott az ágyába. A magyarázat eleve sántít, hiszen, ha ágyába fogadta, miért rohant sikoltozva ki? Miért a nagyobbik gyermekét ragadta fel, aki már tud futni? S miért a magatehetetlen csecsemőt a Rákóczi ház utolsó sarját hagyta ott?⁸⁴⁶ A jelenetről egykorú forrás nem került elő. Csakis tudatos írói megformálásként tudjuk értelmezni. Több áttételes jelentést foglal össze. A kor műveltségi szintjén a csecsemő ágyban a kígyóval egyértelműen Herkulest jelentette, az erőt megtestesítő görög isten nagyra hivatottságát fejezte ki, hiszen már mint kicsiny gyermek bölcsőjében megfojtotta a kígyót. A Herkules képzet a 17. század folyamán európai toposz, szöveges és képi megfogalmazásokban egyaránt. Uralkodók, hadvezérek, nagyra hivatott személyiségek attribútuma.⁸⁴⁷ A munkácsi kígyójelenet alapjelentése a csecsemő kettesben a kígyóval, egyedül kiszolgáltatva a kígyónak, megmenekül.

Fokozza a kiválasztottság hitelességét, hogy a kígyó jelenet csak egyik láncszem a különböző veszélyek és csodálatos megmenekülések láncolatában: ilyen a mérgezési kísérlet, a tábori élet pusztító nélkülözései, a lezuhanó sátor, a töröknek túsul adási terve Thökölynek, s a leszakadt partról majdnem a folyóba zuhanó hintó. A veszélyhelyzet össze van kötve az egyik legfőbb veszéllyel, Thökölyvel, aki a gyermek életére tör. A kígyó lehet a török jelképe, de a magyar politikai közvélemény alkalmazza a Habsburg birodalomra is. Rákóczi ifúsága veszedelmek között telik, itáliai útján a tengerpart fölött a magas sziklák oldalába vágott keskeny ösvényen az öszvér egyetlen botlása életébe kerülhet. Rodostóból visszatekintve az „Ego solus remansi cum serpente”, mint helyzetének önmeghatározása absztrakciós, általánosító jellegű. Az egyetemes jellegű Herkules-toposzt⁸⁴⁸ Rákóczi alapos áttételekkel sikerrel töltötte meg személyes tartalommal és vonatkoztatva egyéni életére: megmenekülése a sokféle életveszedelemből személyének kiválasztott mivoltát, a rendkívüliségét bizonyítja.

A kiválasztottságot bizonyító esetsor konstrukciós jellegére utal, hogy a Confessio lapjairól hiányoznak az egykorú forrásokkal közvetlenül bizonyítható

⁸⁴⁶ Részletesen ismertetem: R. Várkonyi Ágnes: Kritika és emlékezet. (Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly-képeiről.) In: A Thököly felkelés és kora. Szerk.: Benczédi László. Bp. 1983. 248–255.

⁸⁴⁷ Vö. Bruck, Guido: Habsburger als Herculier. In: Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen. Wien, 1953. 191–198.

⁸⁴⁸ Hasonló eljárások figyelhetők meg az Ábrahám–Izsák motívum alkalmazásában is, s bár önálló meditációiban is alkalmazza, a Herkules-toposzhoz hasonló vonatkoztatási szimbólumai egyelőre még nincsenek megoldva.

veszélyek, például a nagy port felvert hír, hogy a kisgyermeket megmérgezték, vagy az ugyancsak jól dokumentált 1683. év végi munkácsi összeesküvés Thököly és Zrínyi Ilona ellen. Továbbá hiába keressük több, a gyermek Rákóczi különleges tehetségét dokumentumokkal tanúsított tény megemléztetését a *Confessioban*. Ilyen például a munkácsi védőkhöz intézett köszönőbeszéd, Melchior Guttwirtt, a neuhausi gimnáziumi igazgató véleménye kimagasló fejedelmi képességeiről.⁸⁴⁹ Rendkívüli szellemi adottságait dicsérte Lipót császár nagykorúsítási levele, és a Sáros vármegye főispáni tisztségébe beiktató beszéd. Ezekről nincs szó.

Élesen kirajzolódnak viszont a *Confessio* első részében a kiválasztottság ellenpontjai: a rossz tulajdonságok és a bűnök, nem szívesen tanult, jobban szerette a hadijátékokat, mint a tankönyveket, eltulajdonított egy körzöt és egy látsövet,⁸⁵⁰ gögös és büszke volt, s következnek a kamaszkor vadvizein elkövetett bűnök, majd a bécsi édes élet, színház, szerelem és átkártyázott éjszakák. Itáliai útján elvesztette a pápától kapott ereklyét, hiányzott belőle a hit, vallási gyakorlatait csak külsődlegesen végezte, egy alkalommal nővérét is megtagadta, házasságtörő életet élt és a bűnök bűneivel vádolta magát. Az egykorú források arról tudósítanak, hogy hazatérve fáradhatatlanul építette gazdaságát, rendbe hozta birtokait, elbocsátotta a jobbagyokkal hatalmaskodó korrupst gazdatisztet stb. A *Confessioban* erre még csak nem is utalt. Fényes udvartartását is épen, hogy jelezte. Az ország állapotáról reálisan írt, s bár a közügyekkel kezdett foglalkozni, vágyott a megvilágosodásra: Az Ádám elmélkedés a bűnbánat, a lelkiismeret vizsgálat, a várakozás ideje, felkészülés az újjászületésre. Hogy meg tudja tenni, amit tennie kell. És miért hat napra elosztott meditáció ez az Ádám elmélkedés? Rákóczi szuverén módon kezeli az időt. A hat nap a teremtés ideje.

A Karácsonyi elmélkedésből is nyilvánvaló, hogy a meditáció műfaját Rákóczi pontosan ismerte, az évszázadok alatt tartalmában, szerkezetében kicsiszolódott formában. Talán valóban Dávid király zsoltáraiból indult el hosszú útjára, Szent Ágoston formálta a személyiség önmeghatározásának klasszikus műfajává, a középkor évszázadai gazdagították, hogy alkalmazkodják a változó világhoz. A kora újkor válságában, amikor minden régi érték eltűnni látszott, járványok, hosszú háborúk gyötörték Európát, és addig ismeretlen fegyverek lőtték szét a városokat, pusztították már a békés lakosságot is, amikor csonka katonák s a falvakból a

⁸⁴⁹ Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 2004. (3. jav. kiad.) 69.

⁸⁵⁰ Ezt a gyermekkori bünt Szent Ágoston is leírja. De amíg a példakép körtét lop, ő műszert csen el. S az indoklás majdnem azonos: „loptam, mert szerettem a bünt” olvashatta Szent Ágoston *Confessiones* című művében. Rákóczi viszont büntét így indokolja: eltulajdonítottam, mert szerettem a látsövet. A mű megértésének hiányára jellemző Keller kritikája: a magyar fordításnak legalább ezt kellett volna elhagynia. Keller: 1904. 712.

városokba igyekvő szegények lepték el Európa országútjait és új otthon kerestek a vallási harcok áldozatai, Erasmus, majd a református Theódore de Bèze, Szalézi Szent Ferenc, Bossuet és mások tollán öltött a kora újkorra jellemző irodalmi formát, és nyerte el némileg kötött szerkezetét az elmélkedés.⁸⁵¹ Rákóczi rodostói könyvtárában megvolt a meditáció néhány klasszikusa.⁸⁵²

A Karácsonyi elmélkedés a műfaj szabályai szerint indul: a lélek felkészül és az invocatio hagyományos gondolatai után következik a meditáció állandó része, a bibliai textus. Lukács evangéliumának 2. része a betlehemi történet egyetlen elbeszélése. A karácsonyi liturgia szertartása az éjféli misén Lukács 2,1-4, a hajnali misén 15–20 szakaszát idézi. Karácsony éjjelén a jászol mellett Rákóczi nem is választhatott volna más evangéliumi részt. „Mária megszülte elsőszülött fiát, pólyába takarta, jászolba fektette [...] és pásztorok voltak azon a vidéken, ...akik örködtek és virrasztottak nyájaik felett [...] Fiad születését nekik adtad először tudtul, a szegényeknek és tudatlanoknak, a hűségesen virrasztóknak...” Kiemeli és pásztorok és a béke fogalmát. „Valának pedig pásztorok azon a vidéken”, „békesség a földön a jóakarató embereknek.” S azonnal átvált a „Jó pásztor” képzetére: „Íme megszületett a pásztor a jászolban [...] békesség a földön a jóakarató embereknek.”

A meditációkban a bibliai textus után következik a beszélgetés, a szabad aszociációk fejezete. Ez a műfaj íratlan szabályai szerint a tulajdonképpeni önvizsgálat, a magunk tetteinek számbavétele. Istenhez a meditáló csak önmaga megismerésén, életének, tetteinek meghatározásán át juthat el.

Rákóczi Karácsonyi meditációja azonban nem egészen követi a műfaj szabályait. Nemcsak önmagát vizsgálja, hanem az országot is. Bevonja hazáját is elmélkedésébe. Eljárása ugyanaz, mint a Confessio bevezető gondolataiban. Több idősíkkal dolgozik. Egymásra vetíti a betlehemi történetet, az ország viszonyait és saját felelősségét. Krisztus születése előtt „mint pásztor nélküli nyáj tévelygett

⁸⁵¹ Erdei Klára: Francia kálvinista meditációk a XVI. század végén. (Ecsedi Báthori István meditációs modelljeinek kérdéséhez.) In: Régi magyar irodalmunk és európai háttere. Szeged, 1980.; Ecsedi Báthory István meditációi. Sajtó alá rend.: Erdei Klára – Keveházi Katalin: Utószó: Keserű Bálint. Bp. –Szeged, 1984. (Adattár a XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 8.); Tüskés Gábor: A meditációról Rákóczi. In: II. Rákóczi Ferenc meditációi. Bp. 1997. (továbbiakban: Tüskés, 1997.) 959–964.

⁸⁵² Rákóczi rodostói ingóságainak jegyzéke, 1736. In: De Sausurre Cézárnak II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari nemesének Törökországi levelei 1730-1739-ből és följegyzései 1740-ből. Közli: Thaly Kálmán. Bp. 1909. 365–368. Jelentőségét kimutatta és a katalógust beazonosította: Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. Bp. 1926. A breviárium Monaszticum hatását a karácsonyi elmélkedésben kimutatta: Takács Imre: Pastor absque ovibus. In: Ország nélküli fejedelem. Tanulmányok. Szerk: Kalmár János. Kézirat (1985) (továbbiakban: Takács, 1985.); Vö.: Köpeczi: 1991. 471-473, 499.

az egész emberiség.” Most ők maguk hasonló bajokkal küzdenek. Egybeitatódik az 1700–1702 évi országos helyzet, a száműzöttség és a rodostói világ. „Egykor nagy nyáj pásztorává tettél, melyet jogosan vettél el tőlem, mert nem virrasztottam mellette [...] de nem mentettél fel a pásztorságból [...] Uram tekints helyzetünkre, külső és belső bajainkra és szükségünkre. [...] Látod, hogy legelőnkről távoli legelőkre kényszerültünk. Ellenség üldöz, lelkünknek nincs nyugalma, idegenek ragadták el örökségünket, árvák lettek fiaink, gyalázat nevünk [...] ellenségeink üldöznek, életünkre törnek [...] mit mondjak uram pásztorom a juhokról, akiket egykor gondjaimra bízta.” Majd segítséget kérve dönt. S kettős döntésére már a meditációkkal megszakított eseményeket folytatva utal vissza. Az első: Brezán 1703 áprilisa, amikor megérkeznek a magyarországi küldöttek.

A Confessio a „Krisztus a jó pásztor” középkori képzetét a betlehemi történettel továbbviszi, a megváltás műve a megtestesülés, bűnei megváltásának pillanata a karácsony. Kozmikus méretekbe emeli a világ megújulását. Nappalra vált az éjszaka, egybenyílik a földi és az égi világ, a lent és a fent, mint a barokk festményeken. Közelségbe kerülnek a juhok és a mennyei seregek. Majd következik a jól ismert bibliai szöveg: „Dicsőség a magasságos mennyekben Istennek és békeség a földön a jóakarató embereknek.” A megváltást hosszan értelmező szöveg után megjelenik a jó uralkodó virtuális alakja. Példaképe a jó pásztor, mert képes rá, hogy megújítsa a világot. Megy „pásztorként a pásztorok legfőbb pásztorához.” Legfőképpen a szegényekre van gondja. Hiszen a Megváltó születése hírért is először a tudatlan és faragatlan szegényeknek adta tudtul. A szegénység, mint kulcsszó a fejedelem elméjében végig követhető, ez a szociális tartalom, ha tetszik társadalomszociológiai gondolatmenet a mű egyik kötőeleme.⁸⁵³ S az éles váltás már a karácsony képzetében kifejeződő megújulás reményét fejezi ki: Nem méltó a pásztorságra, mégsem kapott felmentést, le kell vetkőznie gyengeségeit. A Megváltó születésének híre örömmel töltötte el a pásztorokat, megváltoztatta

⁸⁵³ Rákóczi szociális érzékenységét, jobbágyvédő politikáját nagy egykorú dokumentum anyag bizonyítja. Amióta a felvilágosodás, a francia romantika és a pozitívizmus történetiszemlélete a történet ismeret területét kiterjesztette a kiváltságokkal nem rendelkező társadalmi rétegekre, miként az európai történetírásban a 18. század vége óta Magyarországon is növekvő érdeklődéssel vizsgálták a történetírók a parasztság történetét, s Horváth Mihály, Szalay László, Marczali Henrik, R. Kiss István, Szekfű Gyula és mások művei tanúsítják, hogy fokozódó érdeklődéssel vizsgálják Rákóczi és a jobbágyosság történetét. Éppen ezért érthetetlen Bánkúti Imrénél, különben a Rákóczi szabadságharc megbecsült és elismert kutatójának a vádja, amely szerint – ha jól értem a zavaros szöveget – a szerzők Rákóczi és a jobbágyosság viszonyáról írva az 1950-es évek „osztályharcos”, „jobbágybarát Rákóczijának idealizált” alakjára emlékezve foglalkoznak a témával. Bánkúti Imre: Észrevételek II. Rákóczi Ferenc régi- új biográfiájához. In: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. [Recenzió.] In: = Századok, 2005. 5. sz. 1288.

a földet, felemelte a békére méltó jóakarató embereket. A Karácsonyi elmélkedésben Rákóczi a világ, az ország és önmaga megújulásának képzetével veszi körül az ünnepet: vállalja az ország ügyét, a pásztor felelősségét. „erősíts meg parancsolataid útjain.”

Ezek után az első könyv folytatódik az életrajzi leírás: amint elküldi levelét Longueval kapitánnyal a francia királynak, s ami utána következett. 1703 áprilisában a tiszaháti felkelők követi megérkezésének elbeszélésében a Karácsonyi elmélkedés szövegét idézi vissza: „Az egész nép, mint pásztor nélküli nyáj tévelyeg.” A Confessio államelméleti részében az uralkodóknak szóló intelmekben már a természeti törvényre is hivatkozik, de mégis a pásztor és a juhok allegóriájával is él. Más részekben is rálapozhatunk a pásztor, a juhok, a gondoskodó atya, a felelős fejedelem, és a szegénység ügyét magáévá tett jó uralkodó és a béke képeire. Ezeket átszövik az antikvitás utalásai és az Ó- és az Új-testamentum példázatai. Jézus születésének misztériumával foglalkozó liturgikus szövegekkel Rákóczi az egyetemes gondolatokat konkrét nemzeti összefüggésekbe helyezi és visszautal a Karácsonyi elmélkedésre.

A Confessio peccatoris utolsó oldalain Rákóczi ismét a karácsonyra tér vissza: „Közelgett fiad születése misztériumának örvendetes ünnepe [...] Emlékezetes nekem ez a nap többféle vallási okból, de fájdalmas is.” Majd hosszú elmélkedés következik, jó néhány kitétele még ma is megfajtsra vár: „Ezen a napon öltelek meg egykor szívemben [...] és ezen a napon nyújtottál benső békét, bátorságot adtál.” Ismét a jászol mellett vagyunk. A Confessio a karácsonnyal kezdődik és végső gondolatai ugyancsak a betlehemi gyermeket, a béke fejedelmét idézik. Végig a negyedréti kéziratban a 671 lapos latin műben újra és újra felidéződik a karácsony ünnepe. A szálláskeresés, a jászol, az istálló, a juhok és a pásztorok következetesen végigvezetett képzetek, allegóriák, metaforák és szimbólumok. Értelmeznek, oda-vissza utalásokat hordoznak, egységes koncepcióval fogják át a rendkívül bonyolult mű sokrétű tartalmát.

Könnyű megtalálni a Confessio különböző részleteiben a Karácsonyi elmélkedés gondolatait és szövegrészeit. Nehezebb kérdés, hogy melyek voltak a Karácsonyi elmélkedés forrásai. Közismert, hogy máig nincs megnyugtatóan megoldva a Confessio forrásainak meghatározása, Zolnai és Köpeczi vizsgálatai azt mutatták ki, hogy Rákóczi a janzenista Lemaître de Sacy kommentált bibliafordítását használta.⁸⁵⁴ Szent Ágoston műve, a Confessiones ott volt az asztalán. Sok mindent átvett belőle.⁸⁵⁵ Gyermekkorra érthetetlen nélküle. A karácsonyi elmélkedés gondolatait történetien lenne Hippo város püspökének írásában keresnünk. A hatás

⁸⁵⁴ Tüskés: 1997. 959–964.

⁸⁵⁵ Brisits: 1914.

másként működött. A megtérés misztériumát Szent Ágoston kertben élte át, Rákóczi a jászol mellett. Szent Gergely pápa homíliájából átvette Rákóczi a Betlehem = a kenyér-háza szójátékot, felhasználta a monasztikus szerzetesek karácsony éjszakáján mondott zsolozsmáját.⁸⁵⁶ A fejedelem janzenista olvasmányaiban a karácsony nem kap különösebb hangsúlyt, még talán Pascalnál sem. Arra pedig nem ismerünk példát, hogy a személyiség egész életet átfogó mű központja legyen. A genezist talán a valóságos, személyes élményekben kell keresnünk.

A karácsony, a keresztény világ egyetemes ünnepe Rákóczi Vallomásaiban a hosszú 17. századi Magyarország sajátos igényei kapnak különleges hangsúlyt: a megújulás, a szegénység felemelése, a jó uralkodó, a hazatalálás, a béke.

A szokásrend erős volt. Mohács és következményei sem tudták elszakítani a keresztény Európa hagyományainak erős szálait. A karácsony ünnepe összefogta Magyarország három hatalom alá szakított területeit, egyaránt ünnepelték katolikusok és protestánsok, falusiak és a főúri udvarok és akiket a mohamedánok közé taszított a történelem. Sőt mivel a budai pasák és a Habsburg kormányzat urai fél évszázadon át magyarul leveleztek előfordult, hogy Szinán budai pasa Ernő főhercegnek küldött írását így zárta: „Datum Budae festo Nativitatis domini Anno 1588.”⁸⁵⁷ 1664 decemberében Wesselényi Ferenc nádornak tudomásul kellett vennie, hogy politikájuk összeomlott, a formálódó nemzetközi török ellenes szövetség sikeres háborúját megszakította a furcsa vasvári béke, Zrínyi meghalt, reményeik romban, mégis szétküldte ünnepi jókívánságait: „Adjon Isten Nagyságodnak sok áldott Karáchon napokat szerencsésen megh érni s által élni.”

Rákóczi sokféle megélt karácsonyt vihetett magával Rodostóba A gyermekkor emlékeit. A 17. századi Magyarországról a kereszténység legnagyobb ünnepe gazdag sokféleségében ragyog felénk. Keresztény szakrális szokásrendbe emelt ősi szokások, pogány rítusok, hiedelmek, köszöntők. Az ünnepi asztalra tették a török rabságban szenvedő családtagok ivóedényét és tányérját, és énekelték a Csorda pásztorokat, ahogy az 1651-ben megjelent Cantus Catholiciben fennmaradt. Jártak a kántálók, hangzottak a „pásztorköltögetők”, betlehemesek taposták a behavazott utakat és a „szállást kereső” játékban elmondták: „Könyörgök, adj a családnak egy kicsi szállást, mert a szegénység a földre lenyomva tart szakadatlan.” Betlehemeket állítottak a városok templomaiban, a Rákóczi birtokokon szlovák és ruszin pásztorok arcvonásaival örökítették meg a jászol mellett térdeplőket a fagó mesterek. A földesurak megajándékozták az udvar népét és sáfrány is került az ispotályi szegények levesébe. A református templomokban az Ádám és Éva

⁸⁵⁶ Takács: 1985.

⁸⁵⁷ A budai basák magyar levelezése, 1553–1589. I. Szerk: Takáts Sándor – Eckhart Ferenc – Szekfü Gyula. Bp. 1915. Nr. 366., 411.

paradicsombeli jeleneteivel, s a bárány hímzésével díszített Úrasztala körül zengett a karácsonyi zsoltár. A munkácsi várkápolnában a fejedelem úrficska szőnyeggel letakart külön helyen eszmélkedhetett, amikor évről évre teljes pompájában celebrálta a pap az éjféλι misét, felolvasta Szent Lukács evangéliumát, az évszázados zárómondatával: „És béke a földön a jóakarató embereknek.” 1687 végén az utolsó munkácsi karácsony a búcsú ünnepe volt. 1688, Neuhaus jezsuita kollégiumában iskoladráma, Prágában az egyetemisták zajos éjféλι miséje, Bécsben udvari ünnepség barokk pompája, színház, opera tűzijáték kísérte az ünnepet. Rákóczi 1693 karácsonyát Rómában töltötte. Azután úgy döntött, hogy feleségével otthon telepszik le. Tizenkét év után érkezett meg az ünnepekre Sárospatakra. Jött vele nővére Aspremont grófné, gyermekeivel. Sárospatakon a betlehemezésnek nagy hagyománya volt. A diákok játékkal köszöntötték a várban a fejedelmi családot, Vízkereszt napján a jezsuiták magyarul adtak elő betlehemi jelenetet. Ekkor, 1694-ben a hazatérés karácsonyát élhette át Rákóczi. 1697-ben barátja, Batthyány Ádám otthonában a felelősségét.⁸⁵⁸

A Confessiot író Rákóczi szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy századforduló esztendejében, 1700-ban útból Bécsből Munkácsra tartva Gyöngyösön köszöntött rájuk az ünnep a nagy hírral: meghalt a spanyol király, kirobban az európai háború, eljött a cselekvés ideje. 1701 az első bujdosó karácsony Lengyelországban: a regényírók szívesen színezték ki ezt a napot a tiltott szerelemmel. Két év után az első hazai ünnep, lóháton, sátorban Tokaj vár ostrománál. 1704 Nagyszombat, lázas készülés, első csatáját másnap vívta meg és veszítette el. A magyar konföderáció vezére az 1705-ös esztendőt a munkácsi várban fejezte be. 1706 karácsonyát Kassán ünnepelte. 1707. december 5-én Erdély választott és beiktatott fejedelme az uralkodói udvarokra jellemző reprezentációval vonult be Kassára. Az ünnep vigíliáján tanácsosaival és a vármegyei követekkel késő estig tárgyalta az adóügyeket. Íróasztala mellől indult az éjféλι misére. „Az éjféλι Prédikációra sok szövétnekekkel és az egész Fejedelmi Udvara népével az örög Cathedrale Templomban eő Felsőge ment, az hol is sok az álgýú- és apró puskaölvés között Missét és Predicatiót hallgatván, annak végbemenetele után visszament a szállására eő Felsőge, és lenyugodott.”⁸⁵⁹ A személye körüli titkári teendőket ellátó Beniczky Gáspár valószínűleg hivatali kötelességként írta le pontosan a fejedelmi udvar karácsonyi ünnepének rendjét:

⁸⁵⁸ R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi karácsonyi elmélkedése. In: Uő: A tűzvész tanúi. Tanulmányok. Bp. 1995. 160–177.

⁸⁵⁹ Beniczky Gáspár naplója, 1707–1710. In: Rákóczi Tár. Szerk.: Thaly Kálmán. Pest, 1866. 79.

„[December] 25 A Felséges Fejedelem felkelvén, minek utána Udvari Fő-Kapitány, Hopmester és Udvari Hadnagy Urak eő Felségének szerencsés Christus Urunk születése napját üdvözlették volna, és M[éltóságos] Fő Gen[erális] több Senator Urakkal a belső Audientiás-házban, és a Palotára is frissen, ruhássan az udvari rendek concurráltak volna, a Felséges Fejedelem mintegy tíz óraker és Senator Urak is Hintókban, Főemberek pedig lóháton, a több Udvariak és Kapocsosok gyalog az örög Templomban mentenek, az hol is nagy devotioval) Méltóságos Egri Püspök által elmondott Misét és Tallián Páter Uram Concionator által Prédicatiót is eő Felsege hallgatván, annak végbevitele után Szállására eő Felsege ment, és Fejedelmi Asztalához Méltóságos Fő Gen[erális] Úrral, némely Senator Urakkal és több Főember-Szolgaíval leült. Ebéd után M[éltóságos] Fő Gen[erális] Úrral sokáig és egész kilenc óráig konferált.”⁸⁶⁰

A szertartáson valláskülönbség nélkül vettek részt a fejedelmi udvar tagjai és a katonák is. Az ünnepi jókívánságok az aktuális politikai helyzethez alkalmazkodtak. 1706. december 23-én Bercsényi így üdvözölte Rákóczit Besztercéről: „Szerencsés elérését az előttünk való szent ünnepeknek, és számos következőknek is boldog érését s által is élésit kívánom igazalázatos kötelességemből Nagyságodnak szívessen! Hogy az édes, új született kis Jézuska áldja meg Nagyságodot, édes kegyelmes Uram.” 1708 végén Rákóczi angol és holland közvetítéssel béketárgyalásokat kezdeményezett. Bercsényi a következőket írta Ungvárról 1708. december 25-én:

„Ezen mostani áldott szent ünnepeknek elérése s minden eltöltése után, hogy Isten sok számos esztendőig, az mai hirdetett szent békességgel együtt nemzet-séges békességünkkel, Fölséged hasznos és dicsűsséges munkálkodás után, engedjen ilyen jeles szent napokat érnyi s boldogul élni Fölségednek, – változhatatlan igaz tökéletességő kötelességemből igazán kívánom, alázatos üdvözlésemmel is!”

A karácsonyi üdvözlés 1709-ben is az államfőnek szól:

„Kívántam ez alázatos udvarló írásommal Fölségedet az előttünk való áldott szent ünnepekre alázatosan köszöntenem; nem az szónak sokaságával, hanem szívem tökéletességéből kívánom, hogy Isten Fölségedet boldogítsa, mind kis nyájával Hazánkknak, s mind maga nagyméltóságú személyének nevelkedésében, hogy Fölséged bölcs vezérlése által országostúl boldogulhassunk, Istenünk szent kegyelméből. Ammen.”⁸⁶¹

1710 utolsó karácsony Munkácson. 1711 zúzmarás ünnep Danckában, és karácsonyi vásár, ahogy Szatmári Király Ádám feljegyezte: „Felséges Urunkkal délután egy óraker a Várasra mentünk bé a Vásárra, a Kulmi Palatinusnéval és a Korona

⁸⁶⁰ Uo. 79–80.

⁸⁶¹ Archívum Rákocziánium. V. k. 349. p., VI. k. 177., 450–451.

–Marschallusnéval, jární a Vásárt, honnan kapuzáratkor ki is jöttünk.” 1712 „Karácsony második napján” miután heteket töltöttek Anglia partján, az angol királyné parancsára Hull városának parancsnoka külön hajót adott és befutottak a kikötőbe. 1713: Versailles, Sáros grófia álnéven a király kápolnájában hallgatta az éjféli misét, másnap részt vett XIV. Lajos király szertartásos öltöztetésén és innen indult az udvarral a nagymisére. 1714: hatalmas nagy havazások és fagyok miatt a tervezett karácsonyi szarvas vadászat elmaradt, magányosan töltötte az ünnepet.⁸⁶²

Rákóczi úgy kötött ki rodostói végső szálláshelyén, hogy Európa csaknem minden nemzetének karácsonyi szokásait végigélte. A Kárpátok ölén a nagy hideg telek családi ünnepét, az összetartozást, a menekülést lovas szánon behavazott utakon, s a hazatalálást, a béke reményét. Tudta, hogy ezen az éjszakán a két nagy ellenfél, a magyar király III. Károly császár és XV. Lajos király versaillesi udvara ugyanazt a szertartást hallgatja az éjféli misén, s hogy Rómában a világ békéjéért füstölögnek a hosszú gyertyák lángjai. Tudta, hogy székely palotásai és a Mátra mély völgyeiből annakidején fegyvert fogott egykori katonái némi változással, de ugyanazt a Csorda pásztorok éneket zengik ezen az éjszakán is, mint régen és másnap egész Európa városaiban hangos a karácsonyi vásár.

Ezeket az emlékeket így közvetlenül hiába keressük a *Confessio peccatoris* lapjain. Nincs egyetlen történet, leírás az átélt karácsonyokról. Nincs visszaidéző kép, vagy akár jóízű utalás a betlehemes játékok öreg pásztorának mindig is humorosra fogott szerepéről. A késői olvasó nem tudhatja meg, hogy miről prédikált a fejedelem udvari káplánja, a jezsuita páter a tokaji puskaropogásos, hóföregteteges karácsony estéjén. Vagy milyen látványosságok mulattatták, amikor a két lengyel főúri hölgygel végigjárta danckai karácsonyi vásár forgatagát.

*

Rákóczi latinságát „szinte költői szépségű műprozái remekelések” és magyar gondolkozásmód jellemzi.⁸⁶³ Az Ádám elmélkedés hangütése a középkor mélyéről hangzik felénk: „Ádám vétkezett és halálnak halálával halt.”⁸⁶⁴ A *Confessio* utolsó karácsonyi gondolatai a Hymnust sugallja („bűnhődjünk múltunk miatt”), s

⁸⁶² Szatmári Király Ádám Napló-Könyve 1711–1717 esztendőben, II. Rákóczi Ferenc Fejedelem Bujdosásiról. In: Rákóczi Tár. Szerk.: Thaly Kálmán. Pest, 1866. 255–256, 332. A *Confessio* és Szatmári Király naplórészleteinek szövegszerű megfeleléséről: Kis Domonkos Dániel: Rákóczi és Szatmári Király Ádám. A Vallomások és a napló összevetése. (Kézirat. Az OTKA037 638 sz. pályázat keretében végzett kutatás.)

⁸⁶³ Borzsák: 1994. 333–335.

⁸⁶⁴ „Peccavit Adam et morte mortuus est”. *Confessio*. 1716.; Domján: 1903. 83.

imperativusban a személyi felelősséget vállalva. („Verj meg engem a pásztort, de ne széleszd el a nyáját.”)⁸⁶⁵

A rodostói magyar világot mély válság emésztette: irigység, egyenetlenség, meghasonlás. A Márvány-tenger partján decemberben rendszerint meleg idők járták, langyos esők, lágy fuvallatok. Amióta partra szálltak, először 1734-ben, Rákóczi utolsó karácsonyi ünnepén esett a hó.

Rákóczi mégis a rodostói nyomorúság karácsonyában a reményt találta meg: a gyermek szegény, gyámoltalan és kiszolgáltatott, de győzni fog. S talán nemcsak Rodostó megkeseredett híveit szólította meg: „Készüljünk fel születése ünnepére mindenki a maga rendje és helyzete szerint, mindenkifelett Neked legjobban tetsző módon. Növeld bennünk a hitet. Gyűjts fel a szeretet lángját [...] s ez az isteni láng eméssze föl vizsálykodásainkat. Szilárdítsd meg a békét és a belső nyugalmat.” Morális, társadalomfilozófiai, teológiai és személyes életének, döntéseinek szférái áthatják egymást. Életének eseményeit úgy adja elő, hogy átszövik a rejtett és nyílt bibliai utalások, a kor elvárásai, a természettudományos világkép essenciája, a jezsuita nevelés fegyelme, a janzenizmus bensőséges, érzelem gazdag hite s a megélt szabadságharc mindmegannyi racionális tapasztalata. Nincs hagyományos időrendje. Logikája látszólag csupa töredezettség, gondolatmenete szaggatott.

Vizsgálataink azt bizonyítják, hogy Betlehem, a megváltás, a születés szimbolikája közelebb vihet a különleges mű megértéséhez. A 19. és a 20. században az irodalmi szövegeket úgy vélték megérteni, hogy mint elmondott történeteket emelték át a maguk elbeszéléseibe a történetírók. A régi pozitivisták óriási csapdája volt, hogy összeszedték a hasznos, fontos tényeket, de a lényeg rejtve maradt, az irodalmi szövegek nem úgy működtek, ahogy a színes adatok alapján elvárták volna.

Jó néhány évtizede azonban a megismerés, megértés, értelmezés egészen új tudományos irányzata bontakozott ki. Új módszer, új látásmód és a valóság addig elérhetetlen, ismeretlen területeit nyitotta meg a múlt vizsgálói előtt. A társadalomtudományok egyetlen ágát sem hagyta érintetlenül. Átvilágította a múlt rétegeit és élővé tette halott műveket. Ennek az irányzatnak két jelentős kialakítója Hans Georg Gadamer (1900–2002) és Jacques Derrida (1930–2004) a történetiség új dimenzióit nyitotta meg. A szövegekben a képi megfogalmazások, a metaforák az író rejtett utalásait tárták fel. A művek szerkezete értelmezési lehetőségeket kínál. Módszereink vannak, hogy megismerjük a szavak többretegű jelentését, és feltárjuk a sorok közé írt tartalmakat. Lehetővé vált, hogy közelebb kerüljünk az alkotó eltűnt gondolataihoz, értelmezzük, kibontsuk az alkotások belső dinamikáját és engedjük, hogy a szöveg újralkossa önmagát.

⁸⁶⁵ Domján: 1903. 431.

Wesselényi évszázados lecsiszolt formulájával régi hagyományt folytatott, de az „áldott karácsony” 1664 végén mást is jelentett, mint két vagy három évvel azelőtt. Az adott körülmények között többlet tartalmat is hordozott, azt, hogy mégis mindennek ellenére megéljük jó karácsonyokat, a hagyományos szokásrend a jövőre nyitott ablakot.

Karácsony tájékán Mikes Kelemen rendszerint hallgat. A Törökországi levelek lapjain a csendet „mondja el”, az ünnepre várás, az advent lényegét. Egyszer elszólta magát: 1731. december 24-én keltezett levelében írta: „Már én nem merek szerencsés karácsonyi ünnepeket kívánni.” Eszerint, ha a török császár kenyerét ették is, élt töretlenül a hazai szokás, a kölcsönös üdvözlés a keresztény világ legnagyobb ünnepe alkalmával. De mi történhetett, hogy 1731-ben nem mert szerencsés karácsonyt kívánni? Hiszen például Wesselényi Ferenc nádor 1664 decemberében is vitte tovább a hagyományt, pedig politikájuk összeomlását élte meg, úgy látszott, sikerül megszabadulni a törököktől, Európa összefogott, de a nemzetközi szövetség sikeres háborúját megszakította a furcsa vasvári béke, Zrínyi meghalt, reményeik romban, mégis szétküldte ünnepi jókívánságait: „Adjon Isten Nagyságodnak sok áldott Karáchon napokat szerencsésen meghérni s által élni.”

A fejedelem pedig a rodostói évek alatt írta a *Confessio peccatorist*, és ebben a nagyszabású alkotásban központi gondolat a karácsony. A szokásrend erős volt. Mohács és következményei sem tudták elszakítani a keresztény Európa hagyományainak erős szálait. A karácsony ünnepe összefogta Magyarország három hatalom alá szakított területeit, egyaránt ünnepelték katolikusok és protestánsok, falusiak és a főúri udvarok és akiket a mohamedánok közé taszított a történelem. Sőt mivel a budai pasák és a Habsburg kormányzat között fél évszázadon át magyarul folyt a levelezés, Szinán budai pasa Ernő főhercegnek küldött írását így zárta: „Datum Budae festo Nativitatis domini Anno 1588.”

Rákóczi műve nagyszabású, sokrétű, bonyolult alkotás. Párbeszéd latinul Istennel, önmagával, a kor uralkodóival, múlttal és jövővel. A korabeli igények szerint irodalmi bölcseleti, politikai alkotás. Gazdag világából csupán egyetlen vonulatán tekintettünk át. Rákóczi életének eseményeit úgy adja elő, hogy átszövik a rejtett és nyílt bibliai utalások, a kor elvárásai, a természettudományos világkép esszenciája, a jezsuita nevelés fegyelme, a janzenizmus bensőséges, érzelem gazdag hite s a megélt szabadságharc mindmegannyi racionális tapasztalata. Nincs hagyományos időrendje. Logikája látszólag csupa töredezettség, gondolatmenete szaggatott. De az elmélkedés a betlehemi jászol mellől indul és oda tér vissza, a karácsony-élmény átszövi a művet és különleges kommunikatív erővel tartja össze, frissen szólítja meg ma is a jövőt. Tudnunk kell tehát tárgyszerűen tudományosan bizonyíthatóan, hogy miről is szólnak, mit üzennek nekünk a Vallomások Rodostóban átél és papírra vetett karácsonyai.

Rákóczi Vallomásaiban a karácsony fogalma az olvasó számára lehetőség behelyezkedés az alkotás, az élmény, kultúra, vallás, az újraírt hagyomány esszenciális valóságába. Lehetőség újraértelmezni az alkotó programját, felfogni a lezárhatatlan érzelmvilág gazdag tájait és tovább gondolni a művet. A karácsony egyfajta kulcsélmény, hogy a befogadók, az olvasók, a 21. század megértse Rákóczi gondolatait, helyesebben – Derrida szavaival – mintegy élővé tegye megértésre az elmúlt időt, mert múltunkért és jövőnkért csak így vállalhatunk felelősséget.

A MAGYAR GROSBOIS?

Majkon először járva természetszerűen fogalmazódott meg bennem a különös elnevezés: „a magyar Grosbois.” Hiszen ilyenek voltak a Párizs melletti Grosbois kamalduli kolostor udvarán a különálló szerzetesházak sorai is, amikor II. Rákóczi Ferenc (1676–1735), a magyar konföderáció és Erdély bujdosó fejedelme három évet töltött (1714–1717) az ottani néma barátok között. Grosbois-ban írta meg a magyarországi háború történetét, a *Mémoires*-t (Emlékiratok) itt alakult ki újabb politikai stratégiája, s itt töltött idejéről a *Confessio peccatoris* (Vallomások) lapjain számol be.

Grosbois-t lerombolták, de ha korabeli metszet sem maradt volna róla, akkor sem kételkedhetünk, hogy hasonló volt, mint a majki kolostoregyüttes. A kamalduli szerzetesek rendházai az olaszországi anyakolostor vezérterve szerint mindenütt csaknem egyformán épültek. Majkon és Grosbois-ban egyforma volt az egymás mellett sorakozó cella-házak belső elrendezése és hasonló a fallal elzárt cellakertjeik.

Mégis eddig soha nem merült fel, hogy Grosbois-t és Majkot Rákóczi személye is összekapcsolta volna. Ez nagyon is természetes. Rákóczi a spanyol örökösödési háborúba (1700–1714) Franciaország oldalán bekapcsolódva szabadságharcot vezetett (1703–1711) Magyarország és Erdély állami önrendelkezéséért a magyar királyi koronát is viselő Habsburg császár uralma ellen. A majki kolostor alapítója, gróf Esterházy József (1682–1748) viszont a szabadságharc ideje alatt mindvégig megmaradt a császár hűségében, s a háborút lezáró szatmári béke (1711) után a Habsburg-birodalomba tagolódo Magyarországon, mint horvát bán, majd ország-bíró a királyság harmadik és második főméltóságát töltötte be.

Mégis annyira különös az egybeesés Rákóczi bujdosása és a majki kamalduli kolostor alapítási ideje között, hogy meg kell vizsgálnunk a tudomány szigorú módszereivel az alapítás eszmei indítékait. Vajon lehetséges egykorú, tartalmi kapcsolat Grosbois és Majk között? Történelmi összefüggés hiteles érték?

S ilyen jellegű kérdésekkel szólásra bírható egyáltalán a máig csaknem néma múlt? Széleskörű, mélyreható kutatás alapján adhatunk kimerítő választ. Addig csupán a lehetőségeket vázolhatjuk.

Grosbois és Majk három közös kulcsszava: a hallgatás, a magány, a múlt. Mindhárom külön-külön is egész világ.

A hallgatás, mint a személyiség önvédelmi reflexe és belső kiteljesedése. A magány, mint létállapot, ahol a megújulás genezise zajlik. Lezáratlan múlt pedig az élőjelen. Ha végigfutunk ezeken az egymással is össze kérdéskörökön talán érzékelhetjük egy majdani válasz dimenzióit az eredeti kérdésre. Vajon pillanatnyi ötlet, vagy valóság, hogy Grosbois-t és Majkot nemcsak a kamalduli rend, hanem a megélt történelem is összeköti?

A HALLGATÁS

Rákóczi anyai ágon különös örökségként kapta a hallgatás erejét. Zrínyi Péter (1622–1671) letartóztatása után leányát, a tizenhárom éves Zrínyi Aurórárt anyjától elszakították és a klagenfurti kolostorban helyezték el. A kolostor krónikájában feljegyezték, hogy a gyerekek egy álló évig egy árva szót sem szólt, gyóntatóját kivéve senkivel nem beszélt. Vizsgálva a 17. század gyermekeit ért különleges megpróbáltatásokat, tekinthetnénk ezt a pszichés állapotból következő elektív mutizmus jelenségének. Közel harminc év múlva azonban Auróra bátyja; a gyermekkorában Rákóczi Ferencre is nagy hatással volt unokabáty, Zrínyi János császári ezredes is hasonlóan viselkedett. Felkeltette az angol követ figyelmét is. Zrínyi Jánost a trónörököszt kiűző háború idején másodszor is letartóztatták.⁸⁶⁶ Börtönről börtönbe hurcolták, s rabtartóihoz egyetlen szót sem szólt. Feltétlen kívánságait írásban közölte. Visszavonult énjének legbelsőbb sáncai közé, és az elemi cselekvésről, a szólásról is lemondott. George Stepney, Anglia bécsi követe rokonszenvvel és részletesen írt róla, s kiváló férfinak nevezte.⁸⁶⁷

Zrínyi János némasága más, mint lelki görcs, zavar, kétségbeesés. Végső kiszolgáltatottságában a személyiség sajátos védekezése. Nagy lelkierőt kívánó magatartás. A nem cselekvés álláspontja. Magyarországon két évszázad alatt a török fogságban vasba vertek, a gályarabok, a rendkívüli bíróságok megkínzottjai, de még a boszorkányperek vádlottjai között is vannak, akik a némasággal tiltakoznak, vagy védik magukat. A megsebzett önérzet védekezik, lemond a szólásról, a leg-

⁸⁶⁶ Első letartóztatásáról: Bevil Skelton Leoline Jenkinsnek és Robert Spencernek. 1680. április 24., május 4. London Public Record Office (PRO) SP 80/16.

⁸⁶⁷ „I told you the unhappy Count Serini, who had been Prisoner near 20 years in the Castle of Rottenberg, would be transported to some other Confinement, and now I hear he was putt into the Castle of Gratz in Stiria. Formerly He was known here to be a Gentleman of very good Conversation, but by reason of his long Detention is grown stupid, and for several years has affected to be dumb: In a fortnight's time that his Journey lasted from Rottenberg to Gratz he never spoke to the Officer who conducted him.” George Stepney Sir Charles Hedges miniszternek, Vienna 1703. július 12. PRO SP 80/21.

elemibb cselekvésről is. Ez a „passzív rezisztencia” legelemibb megnyilvánulása. Babits Mihály (1883–1941) elvi szinten „igazi magyar létformá”-nak mondja.⁸⁶⁸ A hallgatás azonban nem magyar sajátosság. Hallgatásba burkolózva védik igazukat, önérzetüket, didergő kis világukat a legkülönbözőbb népek gyermekei, ha kiszolgáltatottak, megaláztatottak és meghurcoltak lesznek. Vagy magukra veszik a világ bűneit, mint a kamalduli szerzetesek.

A 16–17. század szörnyű büntetéseinek forгатókönyvében a hatalom igazolásának egyik fontos mozzanata, hogy a vádlott „megszólal”, beismerő vallomást tesz, dicséri a hatalom igazságát, méltóságát, és elítéli önmagát. Ha nem beszél, az a hatalom egyfajta kudarca, a rabtartók, vallatók, bírák számláját terheli.⁸⁶⁹

A hallgatás súlya, a beszélő csend Kosztolányi Dezső (1885–1936) Nero regényében pedig akár a 20. század kiszolgáltatottjainak üzenete is lehet. A császár szóra akarja bírni féltestvérét, Britannicust, hogy ismerje el nagy költőnek őt, a dilettánst. És Britannicus, az igazi költő hallgat, bár tudja, hogy ez a hallgatás életébe kerül.

Talán ennyi is érzékeltetheti, hogy a „hallgatás” országa a történelem hatalmas területe. Minket most ennek a világnak egyetlen szeglete, a megszervezett csend érdekel. Bár az egyéni magatartás és a közösségben vállalt nem-szólás természetesen nem választható el mereven egymástól. A közösségben vállalt némasághoz, vagy egy néma közösség elfogadásához személyes döntések sorozatán vezet az út.

Hosszú ideig ezeket a személyes döntéseket, magatartásokat a történelmi jelentéktelenség, sőt a nemlétezés temetőjébe utalta több történetírói irányzat is. A régi magyar történetírásban a romantikus historikusok csak a harcok kiállást, a csataterék hőseit és elesettjeit, a hangos „odamondogatókat” tekintették méltónak, hogy a múlt színpadán rájuk irányítsák jelenük rivaldafényeit. Nem jártak jobban a történelem személyiségei a bizonyos törvényszerűségeket egyoldalúan túlhajtó historikusok tollán sem. Eltűntek az egyéniségek sajátosságai. A személyiség sémákká egyszerűsödött. A nagy emberektől kialakultak a forгатókönyvek, hogy milyenek kell lenniük. A történelem közszereplői, a pusztá létükkel és hétköznapi cselekedeteikkel „történelemcsinálók”, számsorok lettek, még legszemélyesebb döntéseik tulajdonát is elvesztették. Hadjáratok, a jó vagy a rossz termés, a nagyhatalmak erőviszonyai között cselekvési terük semmivé vált. Újabban éppen a kvantitatív módszereket mesterei színvonalon alkalmazó francia történetírói mű-

⁸⁶⁸ Babits Mihály, *A magyar jellemről. Mi a magyar?* Szerkesztette: Szekfű Gyula, Bp. 1939, 76.

⁸⁶⁹ Összefoglalóan: Foucault, Michel: *Surveiller et punir. Párizs 1975. Felügyelet és büntetés.* Fordította: Fázsy Anikó, Csűrös Klára. Bp. 1990.; Dülmen, Richard van: *Theater des Schreckens. Gerichtspraxis und Strafrituale in der frühen Neuzeit.* München, 1985. A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntető rituálék a kora újkorban. Fordította: Bérczes Tibor. Bp. 1990.

helyből, az Annales köréből indult el az irányzat, amely az embert szubjektív döntéseinek, kapcsolatainak összességében, tehát életének teljességében teszi újra vizsgálat tárgyává.⁸⁷⁰

A „hallgatás”, a legkülönbözőbb megjelenési formájában végső soron a mentalitás fogalmával összefoglalt jelenség együttes, ma már könyvtárnyi irodalom tárgya. Vizsgálata nem nélkülözheti a társadalomtudományok szakágazatainak eredményeit, a politikatörténettől az egyháztörténetig és a szokásrendektől a filozófiatörténet kérdéseigiig. Válaszát azonban a különböző megfigyelések mintegy szintetizálva kell, hogy megadja.

Magyarország politikai kultúrája a 17–18. században rendkívül széles skálán mozgott. Változatos volt, sokszínű, messziről tekintve szeszélyes sokféleségében kiszámíthatatlan.

Ahogy a súlyos viszonyok között, a túlélésért, megújulásért folyó szakadatlan küzdelemben kialakult. Anélkül, hogy ezt a politikai kultúrát behatóan ismertethetném, jelzésszerűen néhány sajátosságát említem. Sokkal többértűbb, mint hogy egyedül a fegyveres harcokkal, vagy külsőségekkel jellemezhető lenne. Tájékoztatójával behálózza egész Európát. A 19. századvég leegyszerűsített sémái, a Habsburg-ellenesség és Habsburg-barátság, a kölcsönösen kirekesztő és kisajátító értelemben használt kuruc-labanc fogalmak, vagy a politikai játékeret a Habsburg birodalom, az Erdélyi Fejedelemség, esetleg Rákóczi államának határai közé zártnak feltüntetendő fogalmi készlet nem alkalmas, hogy a maga eredeti egységében írja le ezt a politikai kultúrát. Az Erdélyi Fejedelemség 16–17. századi története például azt mutatja, hogy fejedelmeinek és államférfiainak politikája és a korabeli Európa szűkebb és tágabb régiói között állandó nemcsak a kapcsolat, hanem a szerves egységét jelző együttmozgás is. Rákóczi sokrétű diplomáciája például jól kifejezi, hogy a fejedelem és kormányzóköre nagyon is tisztában volt a válságos és változó idő történelmi jelentőségével. Azzal, hogy a westfáliai béke körül elindult az európai hatalmi átrendeződés folyamata, ez a magyarországi török uralom megdöntésével új kihívásokat kapott, és a spanyol örökösödési háborúval végki-fejletéhez érkezett. Magyarország jövőjére nézve meghatározó jelentőségű lett, hogy ebben az új Európában hol helyezkedik el. Célját, a tartós nemzetközi hatalmi egyensúly megteremtését szolgáló politika csakis a térség és benne a magyar királyság és az erdélyi fejedelemség megnyugtatásával teremtheti meg. A „megnyugtatás” sem egytényezős, a részleges vagy teljes, a formális, vagy lényegi állami szuverenitás biztosításának különböző változata lehetett.

⁸⁷⁰ Az indulásában Jacques Le Goff nevével fémjelzett irányzatról informatív átfogó ismertetés: Bódy Zsombor – Czoch Gábor – Sonkoly Gábor, Paradigmaváltás a francia társadalomtörténet-írásban. Aetas 1995, 4, 131-141.

A magyar politikai kultúrára többek között egy érdekes kettős folyamat jellemző. Röviden talán így fogalmazható meg: a kiáltás és a csend. Rendszeres áttekintés helyett néhány példa. A magyar politika a hallgatások és kiáltások történelmeként is leírható. Brodarics István (1470?–1539), a mohácsi csatából megmenekült kancellár azonnal szól, hogy a világ és az olműtzi tanácskozás számára tájékoztatást nyújtson. Frangepán Ferenc kalocsai érsek (?–1543), magyar diplomata, 1541 kora nyarán a német fejedelmi gyűlésen hangos és kíméletlen szavakkal ostorozza a keresztény Európa tehetetlenségét, mert hagyják elveszni Budát. Zrínyi Miklós (1620–1664), „Az Török Áfium ellen való orvosság” lapjain az ország lakóihoz szól: „íme kiáltok, íme üvöltök”. A Ráday Pál tolla alól kikerült Rákóczi-Manifesztum köztudomány tétel, a „Kiáltvány a világ népeihez”.

Több más példával együtt a kiáltás nem más, mint nyilvánossá tétel a „hallgatás” után. A csendet váltja fel a szólás. A kettősséget a némaság után, a kimondás, a szólás felelősségét Babits Mihály: „Jónás könyvé”-ben fogalmazza századokat átfogva újra: Jónás imájának kezdő sora: „Hozzám már hűtlen lettek a szavak, ... bátran szólhassak... és ne fáradjak bele estelig vagy míg az égi és ninivei hatalmak engedik, hogy beszéljek...”⁸⁷¹

Mai ismereteink szerint Rákóczi előtt először Dunántúl mártír fia, Béri Balogh Ádám brigadéros fogalmazta meg a künönös választ, hogy kolostorba vonul és hallgat. 1710 nyarán járunk. Rákóczi már megvívta utolsó csatáját, a romhányi csatát (1710. január 22.), vesztesége kisebb volt, mint a császáriaké, de csapatai elhagyták a harcmezőt. Érsekújvárt, a magyar konföderáció államának legnyugatibb bástyáját már az elszigetelődés és a végveszély fenyegette. A Dunántúl csaknem már teljesen elveszett. Heister generális feltartóztathatatlan erővel foglalja el a helységeket. Mintegy kétezer katona, többsége Rákóczi generálisának gróf Esterházy Antal (1676–1722) dunántúli főkapitány⁸⁷² ezredeiből a Bakony és a Somogység erdőseibe szorult. „Még egy elterelő hadjáratot akartam megkísérelni, hogy felbátorítsam a Dunántúl népét, mert Balogh brigadéros – ez a bátor és igen jó magaviseletű tiszt, – és még többen arról a vidékről, akik Esterházy tábornokkal együtt átjöttek a Dunán, nagy reménnyel biztattak”, írta már Grosbois-ban a fejedelem Emlékiratai lapjain még élesen emlékezve a vakmerő vállalkozás jelentőségére.⁸⁷³ A hadjárat vezetésére Béri Balogh Ádám brigadéros hivatott. Dunán-

⁸⁷¹ Minderről részletesebben: R. Várkonyi Ágnes: „Ideje vagy az szólásnak” Liget, 1996. április.

⁸⁷² Heckenast Gusztáv: A Rákóczi szabadságharc tábornokai. A tudomány szolgálatában. EmIékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerkesztette: Glatz Ferenc. Bp. 1993, 167-168.

⁸⁷³ Mémoires du Prince François II. Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'à sa fin: II. Rákóczi Ferenc EmIékiratai a magyarországi háborúról 1703-tól annak végéig. Fordította:

túli származék többek között az egervári, körmendi harcok győztese.⁸⁷⁴ Esterházy sokat dicsérte. Parancsára 1709 januárjában még Bécs alatt portyázott, megugrasztotta a vadászó József császárt, több testőrét elfogta és – amint Bottyán János generális írta – a tél végén ismét „Balogh Ádám már kétszer Bécsig volt.”⁸⁷⁵ Bátor, gyors, elkötelezett és – ami a legfőbb – ismerte jól a dunántúli viszonyokat. Mégsem Béri Balogh Ádám lett az utolsó dunántúli hadjárat parancsnoka. Rákóczi báró Palocsay György generálist nevezte ki dunántúli főparancsnoknak 1710. július 9-én. A mellőzés oka máig nincs kellően tisztázva. Esterházy Antal július 19-én is dicsérően nyilatkozott Béri Baloghról, és Rákóczi is elismeréssel emlékezik vissza rá.⁸⁷⁶ Számunkra most az a fontos, hogy Balogh Ádámot nagyon bántotta a döntés. Már az átkelés sem ment zavartalanul Rákóczi maga is levonult a homokos síkságon erőltetett menetben a Dunához. De nincs elegendő hajó, nagy a hőség, és a budai császári sajkások zavarják az átkelést. Balogh Ádám Rákóczi parancsának megfelelően nagy nehezen átkel a Dunán, de a türelmetlen fejedelem valami miatt „felettéb való neheztelését, üzeneteit” küldi. Közben Balogh Ádám maga is látja a súlyos mulasztásokat, a tisztek kényelmeskedését, a feladat veszélyeit. Felesége fogságban, még csak levelet sem válthat vele, birtokait felprédálták és elkobozták, őt magát tisztársai méltatlanul vádolják. Ebben a válságos állapotban írja hosszú levelét a nevezetes kijelentéssel: „Fölséged reám való fölöttebb való neheztelését, üzenetit megértettem, kibem mint az mai lett gyermek oly ártatlan voltam, és vagyok Fölséges uram, mert mindeneket parancsolatom szerint végbenvittem... Ha Felségedet meg nem bántom alázatos kéréssel: bocsásson el szolgálatombul... Fogadom, Istenem, s Fölséged előtt, hogy soha senkinek véteni, s legkisebb kárán fele nyájamnak nem igyekezem, hanem egy Klastromban beülök és valameddig Isten nem boldogítja szegény hazánkat, s nemzetünket: mindaddig csöndességben ott ülök, s Istenemet szolgálom s lököm üdvösségét keresem”.⁸⁷⁷ (A szerző kiemelése.)

Kolostor csendességben lét, vagyis hallgatás, Isten szolgálata a lelki üdvösség

Vas István. Bevezető tanulmány és jegyzetek: Köpeczi Béla. A szöveget gondozta Kovács Ilona. Archivum Rákócianum III. o. I. k. Bp. 1978, 415-416.

⁸⁷⁴ Életrajzai: Bodnár István, Béri Balogh Ádám, a vértanúhalált halt kuruc brigadéros. Szekszárd (é.n.) [1938] Tóth Gyula, Balogh Ádám kuruc brigadéros. Bp. 1958.

⁸⁷⁵ Esterházy Antal Károlyi Sándornak, Devecser, 1707. december 23.; Bottyán Bercsényinek, 1709. február 19. Thaly Kálmán, Bottyán János levelezése és a róla szóló más emlékezetes iratok 1685-1716. Archivum Rákócianum I. o IX k.. Bp. 1883, 614-616., 462-463.

⁸⁷⁶ Esterházy Antal levele Rákóczinak. 1710. július 19. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Thaly Gyűjtemény 1389 XIV. k., 195. Idézi: Bodnár 1938, 50. és Heckenast 1993, 171.

⁸⁷⁷ Béri Balogh Ádám, Rákóczinak. Almás, 1710. július 14. Közli teljes terjedelmében: Bodnár: 1938. 51-53, 67

keresése Béri Balogh Ádám számára kiút a többszörösen is válságos helyzetéből. Tudjuk, hogy végül sem ezt választotta.¹³

A MAGÁNY

Rákóczi elhatározását, hogy otthagyja a francia királyi udvart, és Grosbois-ba vonul, többféleképpen magyarázzák a történetírók. Ha figyelmes olvassuk Rákóczi írásait a rastatti béke után, lépésének politikai indítéka is jól érzékelhető. 1714 elején – miként ismeretes – a rastatti béke fejezte be a spanyol örökösödési háborút lezáró békék sorát. Ez a békerendszer rögzítette az európai hatalmi erőviszonyokat

Miként ismeretes, Rákóczi azzal a feltétellel lépett be a spanyol örökösödési háborúba, hogy Magyarországot és az Erdélyi Fejedelemséget belefoglalják az európai, az univerzális békébe. A francia király többször megígérte, Anglia, Hollandia, Marlborough herceg, Hennisius, a holland államtanács elnöke mindvégig pártolta ezt az igyekezetét. Sőt, Anna angol királynő is mindent megtett érdekében; bár tisztában volt vele, hogy a bécsi udvar miatt a mediációval megkötendő béke előtt súlyos nehézségek tornyosulnak, külön megbízottját is elküldte Bécsbe 1710 végén. Rákóczi mégsem tudta a maga és kormányzóköreinek szándékai szerint lezárni a háborút. A szatmári megegyezés után még abban a reményben ment Franciaországba, hogy az utrechti (1713), majd a rastatti (1714) békekötés során érvényesítheti elképzeléseit. 1714-ben szembe kellett néznie, hogy Erdély és Magyarország véglegesen kirekesztődött az universalis békéből és XIV. Lajos halála után, az udvari életének feltételeiben is változások következtek be.⁸⁷⁸

Grosbois Rákóczi életében döntő életformaváltással járt: kivonult az udvarból, az udvari politikából, elfordult a világtól. A Grosbois-ban töltött évek az intenzív lelki élet, a vallásos elmélkedések ideje. Itt lett a szó korabeli értelmében író. Rákóczi mindezzel a *Confessio peccatoris* lapjain hosszan foglalkozik.

Elhatározását Rákóczi, hogy a királyi udvarból átköltözik Grosbois-ba, érdekesen magyarázza. Egyik nap, amikor kilépett szállásáról, hogy a király vadásztára hajtson, egy remete toppant elé. Kiderült róla, korábban a fejedelem francia ezredében szolgált, mint százados, majd visszatérve hazájába, isteni sugallatra felhagyott addigi bűnös életével, és kolostorba vonult, de a kolostor leégett, és elhatározta, a kamalduliak rendjébe lép. Rák ajánlását kéri. Ez a jelenet nagyon

⁸⁷⁸ R. Várkonyi Ágnes: "Ad pacem universalem". (A szatmári béke nemzetközi előzményeiről). = Századok 114. (1980) 165-197.; Magyar politika és az európai hatalmi egyensúly (1648-1718). = Magyar Tudomány 35 (1990) 1272-1289.

sok információt tartalmaz. A jelenet leírásából kiderül, hogy a király még él. Tehát Rákóczi már a király halála előtt kapcsolatban volt a kamalduliakkal, különben miért kért volna tőle ajánlást a francia tiszttól.

A tiszttól kiléte máig ismeretlen. Minden bizonnyal az is marad, a séma irodalmi toposz. Szent Ágostont egy derűs lelkű koldus figyelmezteti, hogy hagyjon fel bűnös életével. Oláh Miklós leírásában Attilát, a pogány fejedelmet egy keresztény remete világosítja fel hivatásáról.

Nagy biztonsággal állítható, hogy a *Confessio peccatoris*-ban ez a jelenet, hogy Rákóczi figyelmét Grosbois-ra egy francia tiszttól hívja fel, irodalmi toposz. A *Confessio peccatoris* lapjain más mozzanatok is találunk, amelyek nem valós életrajzi elemek, csupán annak vannak feltüntetve. Ilyen például a kígyójelenet a lezuhanó sátorrúd, vagy a csodálatos megmeneküléssel végződő sorozatos életveszélyes helyzet. Mindez így együtt a hős kiválasztottságának bizonyítéka. Az életrajzot valósnak feltüntető részlet. Szent Ágostont és Attilát csodás esetek, vidám koldus és szentéletű remete ébresztik hivatására, térítik a helyes útra, Rákóczinak némileg profanizált csodaként, az egykori francia tiszttől mutatja meg az utat Grosbois-ba.⁸⁷⁹

Miért éppen Grosbois nyújtja a helyes utat? Rákóczi számára a katolikus vallás intézményeivel hitéletével gyakorlataival kiskora óta természetes közeg. Családjának különböző szerzetesrendekkel volt kapcsolata.

Zrínyi Ilona ferences gyóntatót tart, Rákóczi nagyanyja, Báthory Zsófia jezsuitát. Ferences páter volt a fejedelem első tanítója is, és később is a ferenceseket megkülönböztetett adományokkal tüntette ki. A Zrínyi-családban a pálosokat különleges megbecsülés övezte gazdasági vitáik ellenére, Munkácson Czesztohowának látványos kultusza élt. Zrínyi Miklós kapcsolatait az Ágostonrendiekkel és karmelitákkal újabban tárta fel a kutatás. Rodostó és Sárospatak között a minoriták tartották a kapcsolatot.

Ma még alig tudunk valamit a korabeli kolostorok és szerzetesrendek szerepéről a különböző társadalmi és politikai mozgalmakban. Pedig nemzetközi jelenségről van szó. A prevlevi és más krétai kolostorok például a török elleni harcokban menedékként szolgáltak, a többszáz éves török megszállás idején pedig az ellenállás, a passzív rezisztencia gócai voltak. Grosbois közel volt Párizshoz. Rákóczi korántsem élt a világtól elzárkózott életet. Hetente háromszor bejárt Párizsba

⁸⁷⁹ Az időpont megoszlanak a vélemények: Vö: Pillias, Émil: Rákóczi aux Camaldules de Grosbois (17 5-1717). *Le coeur de Rákóczi. Études sur François II. Rákóczi Prince de Transylvanie.* Paris 1939. 109-124.; Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc. Franklin-Társulat kiadásra Bp. é. n. (1943) 121.; Köpeczi Béla: A bujdosó Rákóczi. Bp. 1991. 237.

barátai látogatták, és lehet, bár nem bizonyított, hogy vele van a dunántúli nemes ifjú, testőre, Kisfaludy Boldizsár.

Mi volt a kamalduliak nyújtotta szellemi többlet? A rend vezérgondolatát Szent Pálnak a kolosszeieknek írt levele tartalmazza. A levél gondolati elemei: a Krisztusban elrejtett élet, az új ember megszületése és a megbocsájtás. „Életetek Krisztussal el van rejtve az Istenben... Vessétek le a régi embert szokásaival együtt és öltösetek fel az újat, aki állandóan megújul Teremtőjének képmására a teljes megismerésig...

Viseljétek el egymást és bocsássatok meg egymásnak „^{88o}

A kamalduliak Szent Páltól vett jelszava a 18. század első felének viszonyai között időszerű új értelmet nyer. Grosbois szervezett magánya lelki-szellemi létállapotot testesített meg. A kamalduliak kolostora a janzenizmus egyik legfontosabb központja volt. Grosbois szerzetesei szembefordultak a pápai bullával (1713–1714), amely elítélte katolikus vallásosság megújításának önálló útját, a lelki élet elmélyítésében és szellemi függetlenségében kereső janzenizmust.

Többször írtam mér róla, hogy *Confessio peccatoris* egyik gondolati tengelye az újjászületések története. Mégpedig Rákóczi bravúros szerkesztésével a szakrális és a világi síkon. Az elmélkedő újjászületik, hogy vállalja hivatását, felkészül, hogy megújulva ismét pásztora lehessen nyájának. S eközben a grosbois-i magány, mint létállapot számára lehetőség, hogy gondolatban a hazai tájakon járjon, újra élje életét az elvesztett országban.

A Dunántúlra tartósan nem jutott át, de Emlékiratai-ban különösen sokat foglalkoztatja, ami a Dunántúlon történt a szabadságharc éveit alatt. Az 1710. évi dunántúli hadjárat minden lényeges mozzanatáról ír. „Palocsay vállalkozása nem járt nagy eredménnyel. A megfélemlített nép nem látván jelentékeny sereget már nem is mert fegyvert ragadni. Körülbelül három hónap múlva Palocsay megbetegedett, nem bírta tovább a fáradoalmakat, és parasztnak öltözve szekéren a Dunáig vitette magát, ahol ismerős parasztnak átszállították. Balogh brigadérost elfogták és lefejezték, a hadifoglyokkal való bánásmódról kötött szerződés ellenére, melyet a császáraik már egy éve nem tartottak meg.”⁸⁸ⁱ Rákóczi Grosbois-ban lakott, de gondolataiban Magyarországon élt.

^{88o} Szent Pál levele a kolosszeieknek III/3.

⁸⁸ⁱ Vas – Köpeczi – Kovács: 1978, 416.

A MÚLT

„Az Rákóczi valóban igen megh vonta magát ás merő szerzetesen él, cartzianusokkal együtt egy klastromba lakik, ás minden szerzetesi szolgálatot velük együtt tézsen és egy héten háromszor böjtöl, minden ember csodálkozik rajta, hogy oly sanyarón él” – olvasta Erdődy László Vas megyei főispán fiainak Párizsból 1717. január 22-én keltezett írását. Ez a levél az egyetlen eddig ismert dokumentum, hogy Grosbois magyar fejedelmi lakójának híre Magyarországra érkezett.⁸⁸²

A kamalduli szerzetesrendet az 1712–1715. évi országgyűlés nyilvánította Magyarországon bevettnek, leszögezve azt is, hogy ezentúl „az ország szüksége” és királyi engedély nélkül szerzetesek testületeit szaporítani nem szabad.⁸⁸³ Ugyanez az országgyűlés foglalja törvénybe, hogy Rákóczi és bujdosótársai, mint a hazának nyilvános ellenségei és mint árulók s az igaz szabadság felforgatói száműzöttek, üldözendők, és összes ingó és ingatlan javaik a kincstár részére lefoglalandók. Érintkezni velük felségsértés terhe alatt tilos.⁸⁸⁴ Közöttük van gróf Esterházy Antal. Majk az ő egykori birtoka volt.⁸⁸⁵ Rákóczi egykori generálisán dunántúli főkapitányának javaiból létesített alapítványt kapnak tehát a néma barátok.

Kiváló tanulmányok tisztázták, hogy az alapítás elhúzódott. Az időpontok 1731. 1733, VI. (III.) Károly császár és magyar király uralkodásának (1711–1740) nevezetes évei. A császár tudatosan törekedett rá, hogy az országban „csendesség” legyen. A múltat azonban nem tudta lezárni. A kolostor és az egyes cella-házak alapításának elhúzódó évtizedeiben a Rákóczi története az átélők, a szemtanúk élményeiben megszenvedett valóság. Az olyan, az egész országot foglalkoztató kérdésekben pedig, mint például a vallásügyi tárgyalások, minduntalan felidéződtek a toleráns, de eltörölt Rákóczi-törvények.

A Habsburg-dinasztia és a magyar főrendek 1711-ben megkötött kompromisszuma általában és formálisan teherbírónak és működőképesnek bizonyult. Kiegyensúlyozott viszony alakult ki III. Károly császár és a magyar főrendek között, és a király sokféle módon igyekezett biztosítani a lakosság nyugalmát.

A szabadságharc nemesi és főúri résztvevői amnesztiában részesültek, és visszakapták birtokaikat, s a király a rendek, az Országgyűlés egyetértésével nyilván-

⁸⁸² Erdődy levéltár, Monyorókeréki uradalom, Fasc. 143. Nr. 4965. Idézi: Köpeczi, 1991, 242.

⁸⁸³ Corpus Juris-Magyar törvénytár 1657-1740. III. Károly 1715. évi decretuma Art 102. I. §”Ut religiosi ordjnes fratrum camaldulensium... in regnum istud Hungariae, et partes eidem annexas, voto tamen, et sessione absque omni; pro receptisac stabilitis habeantur.“3 § Amodo autem imposterum; collegia et claustra quorumvis religiosorum, sine necessitate reipublicae, et benigno regiae majestatis assensu non augehuntur.” Az alapításra vonatkozóan lásd a k. tanulmányait.

⁸⁸⁴ Art. 49. 2. §. 3. Z

⁸⁸⁵ Vö.: Fülöp Éva kötetbeli tanulmánya.

nította a haza felforgatóinak és árulónak mindazokat, akik megtagadták, hogy hűségesküt tegyenek az uralkodónak. A száműzöttek birtokait s közöttük az országrésznyi Rákóczi-birtokokat elnyert külföldieket ugyancsak a magyar rendi testület honfiúsította.⁸⁸⁶ Károlyi Sándor tudósítása szerint Károly megkoronázása után „egész elmék elcsendesednek”,⁸⁸⁷ Valójában a kompromisszum billenékeny maradt és éppen a majki alapítás idejére derült ki, mennyi feszültség gyülemlett fel az uralkodó és a rendek között.

III. Károly szeme előtt V. Károly birodalma lebegett, s mindent alárendelt a dinasztia nagyszabású külpolitikai terveinek. Megreformálta kormányzati intézményeket, oly módon, hogy a spanyol Állam Tanács (Consejo de Estado) Titkos Tanács (Consejo Selecto) és a Legtitkosabb Tanács vagy Éjjeli Tanács (La junta de la Noche) működését tekintette mintának. Magyarok a Birodalom és Magyarország ügyeiben döntő legfelsőbb intézményekben nem kaptak helyet. Hiába jelentették be rá jogait, törvényekre és megállapodásra hivatkozva, mint Csáky Imre érsek július 7-én. Hiába sérelmezte Rákóczi egykori generálisa, gróf Károlyi Sándor, hogy az országos ügyek eldöntésébe lényegében nincs beleszólásuk, a szatmári megegyezés létrehozásában szerzett érdemeiért magánjutalomnál többre nem számíthatott.⁸⁸⁸

Politikai szerephez a magyar főnemesség a Magyar Kancelláriában az Erdélyi Kancelláriában s a nádor ellenőrzése alatt működő Helytartótanács katonai és egyházi pályán érvényesülhetett, hallathatta szavát az Országgyűléseken, de a különböző reformbizottságokban szerepe az abszolutista kormányzásra törekvő uralkodóval szemben az 1720-as évekre visszaszorult. A rendi főméltóságokért, mint általában minden hivatalért is, fizetnie kellett. Hatalmas birtoktestek cseréltek gazdát. III. Károly megbízható főhivatalnok-gárdát szervezett maga körül. Bőkezűen ellátta pénzzel és birtokadományokkal a kormányzó elitet, hogy letörje az apja idejében eluralkodott korrupciót. Császárhű magyar főurakkal együtt Így jutott az 1709–1720-as években több osztrák főúr, generális és hivatalnok Rákóczi és hívei elkobzott vagyonából hatalmas birtoktestekhez. Bécs most emelkedik világvárossá, a császári udvar fénye Versailles-jal vetekedik. A rendkívül művelt és sokoldalú császár udvari környezetében azonban magyar főurak nem kapnak helyet. Többnyire néhány apród és két csillagkeresztes hölgy; Gróf Esterházy Terézia és gróf Csáky Mária Anna képviselte állandó jelenlétével az udvar mindennapjában a magyar királyságot. Maga a lakó császár birodalmának első

⁸⁸⁶ Wellmann Imre: A Rákóczi birtokok sorsa. Rákóczi Emlékkönyv. Szerkesztette: Lukinich Imre. Bp. 1935, II. köt. 111. skk.

⁸⁸⁷ Károlyi Sándor Önéletírása I. k. 108. Vö.; Köpeczi, 1991, 198.

⁸⁸⁸ Károlyi Sándor Csáky Imre bíboroshoz, 1719. március 30. Idézi: Málnási Ödön, 1939, 311.

hivatalnoka. Mindenről tudni kívánt. Párizs, London, Madrid, Konstantinápoly és az egész akkori ismert világ térségeit behálózó diplomáciai testület és rendkívüli megbízottak, jól szervezett kémek rendszere tudósította a legkisebb eseményről is. De tapasztalnia kellett, hogy a magyarországi ügyek túlfutnak a birodalom határain.

Az 1728–29-es országgyűlésen az adó- és a vallási ügyek tárgyalásai már felborulással fenyegették az uralkodó és a rendek kompromisszumát. A vallásügy vitái nemzetközi visszhangot keltettek. Amikor intoleráns körök be akarnak vezetni egy magyar „Test-act”-ot, hogy ezzel az összes protestánsokat megfosszák hivatalviselésüktől, Ráday Pál (1677–1733) egyetemes főkurátor diplomáciai akcióval eléri, hogy Anglia és Dánia is interveniált. Az angol, porosz, svéd és dán követ az uralkodó előtt a protestánsok érdekében lép fel. A Pragmatica Sanctió-t 1731-ben Franciaország és a német birodalmi gyűlés még nem ratifikálta. A belső nyugalmat meg kell őrizni. Így Jeszenák Pál, Savoyai Jenő herceg megbízottja ellentmond a szélsőséges javaslatnak, Károly pedig előveszi a vallásügyi bizottság nyolc éve érintetlenül heverő iratait, Savoyai elnökletével a Titkos Tanács meghallgatja gróf Batthyány Lajos véleményét, előterjesztést tesz az uralkodónak, s Károly 1731. március 21-i keltezéssel április 6-án kihirdeti a protestánsok vallásgyakorlatát elődeinél enyhébb formában, de korlátozó vallásügyi rendeletét. A protestáns rendek körében nyugtalanságot keltő vallásügyi rendelkezés Rákóczi szécsényi országgyűlésén hozott törvényéhez képest visszaesést jelentett, és a szatmári megegyezéssel is ellentétes volt, amennyiben az országgyűlés hatásköréből az uralkodó kezébe helyezte a vallásügyet, s mélyen belenyúlt a családi életbe.⁸⁸⁹

Magyarországon az 1710–1730-as években alig van család, hogy ne lenne közelebbi vagy távolabbi hozzátartozója a Rákóczival kibujdosottak között. A kormányzat azonban biztosítani kívánta a köznyugalmat és szigorúan érvényt szerzett a törvény tilalmának, ha Rákóczi körével, vagy egykori híveivel bárki is érintkezett. A szabadságharc történetét nem dolgozhatták fel, a külföldön megjelent művek behozatalát a cenzúra szigorúan tiltotta, bár a magyarországi könyvtárak és a főúri otthonokban sok tilalmas könyv forgott. Nem tudjuk, hogy a Rákóczival foglalkozó könyvek és újságok pontosan kikhez jutottak el Magyarországon. Majk alapításának évtizedeiben két összefoglaló mű jelent meg a Rákóczi szabadságharc 1717-ben Londonban. Az *An Historical and Geographical Account of the Ancient*

⁸⁸⁹ Ember Győző: III. Károly országgyűlései. Magyarország története 1686–1790. Főszerkesztő: Ember Győző-Heckenast Gusztáv. Bp. 1989, I. k. 409–413; M ált. kiad. 1933, 223–225. Ladányi Sándor: Ráday Pál, az egyházpolitikus. Ráday Pál emlékkönyv. Szerkesztette: Esze Tamás Bp. 1980, 107–111.

Kingdom of Hungary..⁸⁹⁰ és az 1734 végére elkészült és 1739-ben Hágában kiadott gyűjtemény, az *Histoire des Révolutions de Hongrie*.⁸⁹¹

Tárgyszerűen nem eshetett szó nyilvánosan Rákóczi szabadságharcáról. A lakosság nem beszélhette meg, mit élt át, az iskolában néhány elítélő mondaton kívül semmit nem tanítottak róla. Az ország lakóinak, nemeseknek és jobbágyoknak katolikusok és protestánsok azonban elementáris élményük volt a szabadságharc nyolc esztendeje, akár Rákóczi táborában élték át, akár mindvégig megmaradtak a császár hűségében. A kamarákhoz, majd a helytartótanácshoz befutó jelentések és vizsgálatok szerint Rákóczit várják vissza, az ország különböző vidékein mozgalmakról tudósítanak, ál-Rákóczik tűnnek fel. Kolinovics Gábor (1698–1770) később táblai jegyző, a Dunántúl északkeleti részén is járja a falvakat és a mező. városokat és összeírja, mit beszél a lakosság az átélt történelemről.⁸⁹² Sokan őrzik, másolják, rejtegetik a szabadságharc emlékeit és iratait.

Mennyit tudtak Magyarországon a Grosbois-ban élő, majd a török földre vitorlázó és végül Rodostóban nemzetközi kapcsolatokat ápoló udvart tartó Rákócziról? Szisztematikus kutatások eredményeivel nem rendelkezünk. Megnyugtató választ csak az Esterházy, Erdődy, Cziráky, Baranyai, Gyulay és Berényi családi és más levéltárak rendszeres átkutatásával kaphatunk. A szórványos adatok viszont jelzik, hogy a társadalom különböző rétegei tudatvilágában, hullámzó intenzitással de jelen van 1703 és 1711 története és ami utána következett. A Dunántúlon tudják, hogy Kisfaludy Boldizsár rendszeresen írt haza Párizsból édesanyjának.⁸⁹³ Béri Balogh Ádám elárvult fia, Boldizsár kalandos úton, sok viszontagság között jutott el Párizsba, s a francia hadseregben kapitány lett. A hírek egyik útja Lengyelországon át vezet. A másikon, délkeleti kerülővel többnyire kereskedők hoznak tudósításokat. Patrónusaikat pedig a peregrinus diákok is rendszeresen tájékoztatják.

A majki kamalduli kolostor alapításának politikai szellemi légkörét vizsgálva különös figyelmet érdemel, hogy a szatmári béke Magyarországon a janzenizmus

⁸⁹⁰ An Historical and Geographical Account of the Ancient Kingdom of Hungary and Provinces adjoining to it. London 1717. Vö.: Gömöri György: Korabeli angol könyv a Rákóczi-szabadságharcról. Gömöri György: Erdélyiek és angolok. Tanulmányok (h. n., é. n.) 89–94.

⁸⁹¹ *Histoire des Révolutions de Hongrie, ou l'on donne une idée juste de son legitime Gouvernement*. I–VI. Haga, 1739. Vö.: Köpeczi Béla: “*Histoire des Révolutions de Hongrie*.” (Egy történelmi monográfia és forrásai.) A tudomány szolgálatában. Glatz, 1993. 193.

⁸⁹² Thaly volt az első, aki Kolinovics jegyzeteit és leírásait felhasználta, és azóta is kimeríthetetlen forrása a szabadságharc történetének. Kritikai feldolgozása nagyon hiányzik. Kosáry: 1980. 147.

⁸⁹³ Bánkúti Imre: Egy kuruc nemes ifjú a laki udvarháztól a francia emigrációig. Arrabona 13. k. Győr, 1971.

iránt mennyire eleven az érdeklődés. A janzenista irodalom a 18. század folyamán szabadon áramlott be az országba. Ráday Pál, majd fia, Ráday Gedeon könyvtárakban minden számottevő janzenista művet összegyűjtött.⁸⁹⁴ Ez azért is fontos, mert a janzenizmus bécsi központjával is számolnunk kell. Az ausztriai janzenizmusról megoszlanak a vélemények. Mégis például Van Swieten jó kapcsolatai magyar orvosokkal talán azzal is magyarázható, hogy igen jól ismerte a jazenizmust, s talán vonzódott is hozzá. Kérdés, hogy a Majk alapítását kezdeményező Radossányi László, a kamalduliak ausztriai vicegenerálisa vajon tudott-e a janzenizmus jelenlétéről Grosbois-ban? Elvileg ugyanis lehetett kapcsolat a kahlenbergi rendház és Grosbois között.⁸⁹⁵

A majki alapítóleveleket nyilván formulárék szerint fogalmazzák meg, ezek az egyéni szándékokról, személyes indítékokról semmit vagy nagyon keveset árulnak el. Tovább jutunk, ha az alapító családokat vizsgáljuk, az apai és anyai ágakkal együtt. Az alapítók csoportja rendkívül heterogén. Van közöttük világi és egyházi méltóság, főúr és köznemes dunántúli és az ország más szegletében birtokos, s olyan is, akinek nemesi levelén még meg sem száradt a tinta. Közös nevező nincs. Azonkívül, hogy katolikusok egyetlen rendszerben lehet elhelyezni őket. Futó áttekintés alapján is megállapítható, hogy kevés kivétellel családjuk valamelyik tagja katona volt. Különböző előjellel, de kapcsolatban voltak a szabadságharcral vagy a tágabban tekintett Rákóczi-családdal.

A remeteség anyagi alapjait megvető Kéry Ádám leszármazottja Kéry János koronaőrnek, akinek két fia, János és Ferenc szoros kapcsolatban volt Zrínyi Miklóssal és mozgalmával.

Az alapító gróf Esterházy József az alapítás évében még horvát bán, és Horvátországban elevenen élnek a Zrínyiek hagyományai. Műértő és korszerűen gazdálkodó főúr, az ország egyik első posztó manufaktúráját létesítette 1729-ben Tatán, tekintélyére jellemző hogy Mária Terézia nádornak jelöli és miután visszalépett, nyerte el az országbírói méltóságot. Szélesebb körű családja kétoldalúan is részese volt a szabadságharcnak. Egyik öccse, Antal Rákóczi tábornoka, szenátor és dunántúli főkapitány lett, amíg a másik, Ferenc gróf császári kötelékben harcolt – 1710 nyarán Béri Balogh Ádám dunántúli áttörése alkalmával Borbély Gáspár ezreskapitány fogságába esett, de sikerült megszöknie. Antal gróf birtokait József császár még 1709 őszén elkoboztatta s valószínűtlen, hogy az országbíró a majki alapításnál ne gondolt volna a száműzött testvérré és a francia ezredbe állt Bálint

⁸⁹⁴ Berecz Ágnes: A kései janzenizmus hatása Magyarországon a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Bőricsészdoktori disszertáció.

⁸⁹⁵ Zolnai Béla: A janzenizmus kutatása Közép-Európában, Kolozsvár, 1944.

unokaöccsére.⁸⁹⁶ Viszonya nem volt felhőtlen a császári udvarral, a titkári teendőket a szabadságharc hagyományait gyűjtő Kolinovics Gábor látta el mellette.

A majki cella-házakat különböző családok alapították és címerükkel díszítették. A Cziráky-cellát alapító gróf Cziráky József felesége, Barkóczy Borbála révén veje a Rákóczi tábornok és szenátor gróf Barkóczy Ferencnek. Cziráky Krisztina Esterházy Dániel felesége. Gróf Esterházy Dániel a Buda visszavívásánál hősi halált halt Esterházy Mihály fia, Rákóczi államában szenátor, dunántúli főkapitány-helyettes elfogadta a császári kegyelmet, a majki alapítás éveiben már régen halott, de tábori könyvének tanúsága szerint a dunántúli katonák körében emléke elevenen kellett hogy éljen.

Az Erdődy-cellát Erdődy József felesége, Berényi Mária Anna grófnő alapította, s érdemes megjegyezni hogy gróf Esterházy Antal első, igaz, korán elhalt felesége, Bálint fiának anyja Erdődy Julianna volt. A Baranyai-cellát Baranyai János lovas tábornok alapította 1749-ben, miután az 1741. évi háború végén ezredével valameddig Franciaországban maradván hazajött. Vajon Baranyai Ferenc, Rákóczi ezereskapitánya ebből a családból való?

A Hartwich-cellát alapító dániai származású családból 1734-ben címeres levelet nyert Hartwich József felesége, Balogh Magdolna, talán leánya a Zrínyi udvarában nevelkedett Béri Balogh Istvánnak. A Berényi-cellát gróf Berényi Zsigmond pécsi püspök alapította, bátyja, Berényi Ferenc a császár hűségén marad, talán azonos azzal a Berényi Ferencsel, akit a Trencsényi napló említ. Katona, 1710-ben Landaunál esett el.⁸⁹⁷ A Gyulai-cellát gróf Gyulai Ferenc császári ezredes, Ungvármegye főispánja alapította, oly módon is Bercsényi örökébe lépett, hogy Ungvári várának és az ungvári uradalomnak lett az ura.

A cellák elnevezését vizsgálva sajátos, hogy több cellát magyar szentek tiszteletére szenteltek fel. Így Szent István, Szent László, Szent Imre, Szent Erzsébet tiszteletére felszentelt cellák jelzik a majki kamalduli kolostor-együttes eszmei beágyazottságát a magyar történelmi múltba.

*

Összefoglalva vázlatos áttekintésünket megállapítható, hogy a majki kamalduli remeteszékhelyet sok szál fűzi II. Rákóczi Ferenc szellemiségén át is Grosbois-hoz. Ezek: a szabadságharc dunántúli hagyományai, a családok kapcsolatai, a magyar történelem szentjeinek kultusza, az országos megújulási szándék, amit maga a

⁸⁹⁶ Bercsényi Rákóczinak, Enyicke, 1709. október 12. Archivum Rákóczianum IV. k. 408. és II. 597.

⁸⁹⁷ Rákóczi Tükör I. 421., 429.

kolostor, mint a magány helye kifejez. Nehéz időkben a hallgatás sajátos mentalitás, ellenállás a hatalommal szemben. A remeteség lassan alakult ki, s nem jutott rá ideje, hogy kibontakozzék. Alig hogy megszületett, amikor felszámolták. Ma még nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy mennyiben fejezte ki az alapítók szándéka szerint a felvilágosodás felé tartó janzenizmus gondolatait és a toleranciát. A Szent Pál megfogalmazásában: „viseljétek el egymást” ma sem indokolatlan követelményét. Szándékunk nem volt több, mint hogy kedvet ébresszünk további kutatásokra.

BIBLIOGRÁFIA

- Abrahamowicz, Z.
–Hopp L. 1980. Abrahamowicz, Zygmunt–Hopp Lajos: Rákóczi és a török könyvnyomtatás kezdetei. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk.: Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. 583–593.
- Angyal D. 1905. Angyal Dávid: Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosása történetéhez. Bp., 1905.
- Ankwicż-Kleehoven, H. 1959.*
Antall J. 1981. Ankwicż-Kleehoven, Hans: Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian. Graz-Köln, 1959.
Antall József: Adatok II. Rákóczi Ferenc házasságkötéséhez (Rákóczi Ferenc ismeretlen levele) = Történelmi Szemle, 1981/2. 298–301.
- AR III/I. II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford. Vas István. A tanulmányt és a jegyzeteket írta Köpeczi Béla. A szöveget gondozta Kovács Ilona. Bp., 1978. Archívum Rákócziánium Harmadik osztály: írók AR III/I.
- AR III/II. II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete. Ford. Szávai Nándor–Kovács Ilona. Bevezette, jegyzetelte: Köpeczi Béla. A latin szöveget gondozta: Borzsák István. A francia szöveget gondozta: Kovács Ilona. Bp., 1984. AR III/II.
- AR III/IV. II. Rákóczi Ferenc Fohászai. A latin szöveget gondozta és jegyzetelte Déri Balázs. A francia szöveget gondozta és jegyzetelte Kovács Ilona. A tárgyi jegyzeteket írta Hopp Lajos. Ford. Csóka Gáspár és Déri Balázs. Bp., 1994. AR III/IV.
- AR III/V. II. Rákóczi Ferenc Meditációi. A latin szöveget gondozta és jegyzetelte Déri Balázs. A francia szöveget gondozta és jegyzetelte Kovács Ilona. A tartalmi összefoglalókat készítette Tüskés Gábor. Bp., 1997. AR III/V.
- Aretin, Karl O. 1980.* Aretin, Karl Otmar von: Kaiser Joseph I. zwischen Kaisertradition und österreichischer Grossmachtpolitik. Historische Zeitschrift, 215 (1972) 528–606. Magyarország és I. József császár politikája. In: Európa és a Rákóczi szabadságharc. (Szerkesztette: Benda Kálmán) Bp. 1980.

- Ariès Ph.* 1995. Ariès Philippe: Gyermek, halál, család. 1971-1987 között megjelent tanulmányok. Fordította: Csákó Mihály, Szapor Judit. Utószó Szapor Judit. Cunningham, Hugh, Children and Childhood in Western Society since 1500. Longman, 1995.
- Asztalos M. é. n.* Asztalos Miklós: II. Rákóczi Ferenc és kora. Bp. é. n.
- Balogh I.* 1976. Balogh István: II. Rákóczi Ferenc Szabolcs és Szatmár vármegyékben. Nyíregyháza, 1976.
- Balogh I.* 2000. II. Rákóczi Ferenc Szabolcs és Szatmár vármegyékben (1703. július-október) közreadja Balogh István, II. kiad. Nyíregyháza 2000.
- Bánkúti I.* 1986. Bánkúti Imre: Pest- Pilis- Solt vármegye a Rákóczi korban. Bp. 1986.
- Bánkúti I.* 1991. Bánkúti Imre: A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái 1703-1711. Bp. 1991.
- Bánkúti I.* 1992. Iratok Máramaros vármegye történetéhez 1703-1711. Közli Bánkúti Imre, Uj történelmi Tár, 4. Bp. 1992.
- Bánkúti I.* 1996. Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban. Közreadja Bánkúti Imre, I-II. Bp. 1996.
- Bariska I. é. n.* Bariska István: Egy különös áruulás történetéhez. Bezerédy Imre kuruc brigadéros hitszegéséről. = Hadtörténelmi Tanulmányok, Zalai Gyűjtemény 36/1.
- Bély, L. 1990. Bély, Lucien: Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV. Paris, 1990.
- Benczédi L.* 1987. Benczédi László: Kollonich Lipót és az „Einrichtungswerk”. In: Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzésének idején. Discussiones Neogradienses 4. Szerk: Praznovszky Mihály és Bagyinszky Istvánné. Salgótarján 1987.
- Benda B. – Várkonyi G. 2001. Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez. Szerkesztette és az előszót írta Benda Borbála és Várkonyi Gábor. Osiris Kiadó, Bp. 2001.

- Benda K. 1963. Benda Kálmán (Válogatta, a bevezetést írta) Pápai János törökországi naplója. Bp., 1963.
- Benda K. 1980A. Benda Kálmán (Szerk.) Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Bp. 1980.
- Benda K. 1980B. Benda Kálmán: Rákóczi és az európai hatalmak. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Szerk.: Benda Kálmán. Bp. 1980. 25–34.
- Bene S. 1993. Bene Sándor: Ó Császári Felségének kedve telik benne... (Egy birodalmi história és társszerzői). Filológiai Közlöny XXXIX (1993)
- Bene S. 1999. Bene Sándor: *Theatrum politicum*. Debrecen, 1999.
- Bérenger, J. 1980. Bérenger, Jean: A Habsburg hatalom gazdasági alapjai a XVII. század végén. In: Európa és a Rákóczi – szabadságharc, 1980. 119–136.
- Berney, A. 1927. Berney, Arnold: Die Hochzeit Josef I. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Gesichtsforschung XLII. 1927.
- Beszédes K. 2004. Beszédes Kálmán tudósításai Rodostóból és Konstantinápolyból (1891–1892) (Részletek). In: A Rákóczi-szabadságharc. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes–Kis Domokos Dániel. Bp., 2004. 669–678.
- Bethlen J. Bethlen János
- Bethlen M. 1995. Bethlen Miklós Önéletírása. Sajtó alá rendezte V. Windisch Éva. Bp. 1995. I.
- Biedermann, H. 1989. Biedermann, Hans: *Knaurs Lexikon der Symbole*. München, 1989.
- Bloch, M. 1974. Bloch, Marc: Tanúbizonyosság és kritika. In a történelem védelmében. Válogatott művek. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Kosáry Domokos. Gondolat 1974, 58–59.
- Bogdán I. 1963. Bogdán István: A magyarországi papíripar története (1530–1900) Bp. 1963.
- Braubach, M. 1965. Braubach, Max: *Der Westfälische Frieden*. Münster. 1963–1965.
- Brenner D. 2003. Brenner Domokos: A magyar fordulatok története. Fordította és az előszót írta: Köpeczi Béla. Bp. 2003.
- Brisits F. 1914. Brisits Frigyes: Szent Ágoston és Rákóczi Ferenc Vallomásai. Pécs 1914.

- Bruck, G. 1953.* Bruck, Guido: Habsburger als Herculier. In: Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen. Wien, 50 (1953)
- Bubryák O. 2003.* Bubryák Orsolya: Egy polgári mecénás a 17. században. Weber János eperjesi főbíró (1612-1684) = *Ars Hungarica*, 2003. 2. sz. 226-280.
- Cennerné Wilhelm G. 1997.* Cennerné Wilhelm Gizella: A Zrínyi család ikonográfiája. Bp. 1997.
- Cesare R. 1997.* Cesare Ripa: Iconologia azaz különféle képek leírása, amelyeket az antikvitásból feltalált vagy tulajdon leleményével megalkotott és magyarázatokkal ellátott a perugiai Cesare Ripa. A fametszetekkel ellátott 1603. évi római kiad.ából fordította a jegyzeteket és az utószót írta: Sajó Tamás. Balassi Kiadó, Bp. 1997.
- Chaunu, P. 1966.* Chaunu, Pierre: La civilisation de l'Europe classique. Paris, 1966.
- Confessio peccatoris.* Confessio peccatoris II. Rákóczi Ferenc Önéletrajza. (Kiad. Grisza Ferenc.) Bp. 1876.
- Confessiones.* Szent Ágoston Vallomása. Fordította és magyarázta Balogh József. Előszó Borzsák István. Franklin Társulat 1943. Reprint kiadás. Akadémiai Kiadó-Windsor Kiadó, 1995.
- Cormazzi.* Cormazzi: G. Istoria di Leopoldo primo. Imperatore di Romani I-II. Viennae 1686-1688.
- Czigány I. 2002.* Czigány István (Szerk.) Az államiség megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról. Bp., 2002.
- Czigány I. 2003.* Czigány István: Az új katonai berendezkedés Magyarországon. Hadtörténelmi Közlemények 116 (2003) 3-4, 714-741.
- Csáky M. 1981.* Csáky Mórítz: Thököly Imre képe az osztrák történetírásban. In A Thököly felkelés és kora. Szerk: Benczédi László. Bp. 1981.
- Csatáry Gy. Kézirat.* Csatáry György: Ugocea vármegye II. Rákóczi Ferenc államában. Kézirat.
- Cserei M. 1983.* Cserei Mihály: Erdély históriája (1661-1711). Sajtó alá rendezte Bánkúti Imre. Bp. 1983.
- Csombor E. 1993-1994.* Bottyán János Emlékezete. Évkönyv 1993-1994. Komárom – Esztergom megyei önkormányzat levéltára. Szerk: Csombor Erzsébet.
- Csukovits E. 1999.* Csukovits Enikő: Gyermek a késő középkori Magyarországon. Műhely, XXII. (1999) 5-6. 136-141.

- Defoe, D.* 1700. Defoe, Daniel: *The Two Great Questions Consider'd. I. What the French King will Do, with Respect to the Spanish Monarchy. II. What Measures the English ought to Take.* London, 1700.
- Dávid G. 2005. Dávid Géza: *Pasák és bégek uralma alatt. Demográfiai és közigazgatás-történeti tanulmányok.* Bp., 2005.
- Deáki Z.- Krász Lilla* Deáki Zita- Krász Lilla: „Minden dolgok kezdete.” A születés kultúrtörténete Magyarországon (XVI-XX. század). Századvég Kiadó, Bp. 2005.
- Esterházy P.* 1989. Esterházy Pál: *Mars Hungaricus.* (Bevezette, szerkesztette: Hausner Gábor, fordította: Iványi Emma) Bp. 1989.
- Esze T.* 1949. Esze Tamás: *Két szegénylegény egymással való beszélgetése. Irodalomtörténet 1949.*
- Esze T.* 1951. Esze Tamás: *II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. = Századok, 1951.*
- Esze T.* 1953. Esze Tamás: *A szegénylegények éneke. Irodalomtörténeti Közlemények 1953.*
- Esze T.* 1954. Esze Tamás: *II. Rákóczi Ferenc brezáni kiáltványa. Sz. 1954.*
- Esze T.* 1955. Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamodványai. 1704–1710. Bp. 1955.*
- Evans, R. J. W.* 1979. Evans, R. J. W.: *The Making of the Habsburg Monarchy 1550–1700. An Interpretation.* Oxford, Clarendon Press, 1979.
- F. Tóth T. 2005. F. Tóth Tibor (Szerk.) *II. Ferenc Rákóczi'nin hayati ve Türkiye'deki sürgün günleri. II. Rákóczi Ferenc élete és törökországi emigrációja.* Bp. 2005.
- Fabinyi T.* 1992. Fabinyi Tibor: *A 17. század első felének egyházi és iskolai élete a háromnyelvű Eperjesen. = Lelkipásztor, 1992.*
- Faroghi, S.* 1994. Faroghi, Suraiya: *Crisis and Change: 1590–1699.* In: Halil İnalcık–Donald Quataert (eds.) *An economic and social history of the Ottoman Empire 1300–1914.* Cambridge, 1994.
- Fekete L. 1935. Fekete Lajos (Közl.) *A Rákóczi-Aspremont levéltár török iratai. Levéltári Közlemények 13. (1935) 123–157.*
- Frey, D. – Csatkai A.* 1932. Frey, D. – Csatkai A.: *Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und Rust. Österreichische Kunsttopographie. Wien 1932.*

- Frey, L.–Frey, M. 1981. Frey, Linda–Frey, Marsha: II. Rákóczi Ferenc és a tengeri hatalmak. *Történelmi Szemle* 23. (1981) 663–674.
- Frey, L.–Frey, M. 1995. Frey, Linda–Frey, Marsha (eds.) *The treaties of the War of the Spanish Succession: an historical and critical dictionary*. London, 1995.
- Frey, L.–Frey, M. 1998. Frey, Linda and Marsha: *The Confessional Issue in International Politics: The Rákóczi Insurrection*. In: R. Várkonyi Ágnes *Emlékkönyv*. (Szerkesztette: Tusor Péter. Munkatársak: Rihmer Zoltán – Thoroczkay Gábor) Bp. 1998. 432–441.
- G. Etényi N.–Horn I. Tradíció és innováció Közép–Európa 17. századi udvarokban. In: *Udvari kultúra Magyarországon*. Szerk: G. Etényi Nóra–Horn Ildikó. Megjelenés előtt.
- Gadamer, H-G. 1969. Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. Gondolat Kiadó, 1969.
- Galavics G. 1980. Galavics Géza: *A Rákóczi-szabadságharc és az egykorú képzőművészet*. In: *Rákóczi tanulmányok*. 1980.
- Galavics G. 1986. Galavics Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Bp. 1986.
- Goloubeva, M. 2000. Goloubeva, Maria: *The Glorification of Emperor Leopold I. in Image, Spectacle and Text*. Mainz 2000.
- Gottreich L. 1956. Gottreich László: *A bihari nép harca 1703–1704-ben*. *Hadtört. Közl.* 1956. 3–4. sz.
- Gökbilgin, T. 1941. Gökbilgin, Tayyib: *II. Rákóczi Ferenc ve tavabiine dair yeni vesikalar*. *Belleten* 20. (1941) 577–595.
- Gökbilgin, T. 1980. Gökbilgin, Tayyib: *II. Rákóczi Ferencre és a bujdosókra vonatkozó új török források*. (Ford. Dávid Géza.) In: *Rákóczi-tanulmányok*. Szerk.: Köpeczi Béla–Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. 711–715.
- Gömöry J. 1933. Gömöry János: *Eperjes és az eperjesi kollégium története*. Eperjes, 1933.
- Grisza Á. 1876. II. Rákóczi Ferenc Önéletrajza és egy keresztény fejedelem áhításai. *Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia történelmi Bizottsága* (Felkutatta, leírta: Grisza Ágost.) Bp. 1876.
- Gualdo P. 1676. Gualdo Priorato Galeazzo *Historia di Leopoldo Cesare*. Vienna 1670 – 1674, I-III. és *Continuatione...* Vienna 1676.
- Gyáni G. Gyáni Gábor: *Emlékezés és oral history*.

- Gyáni G.* 2000. A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása. In: Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág kiadó 2000. 128-134
- Gyenis V.* 1980. Gyenis Vilmos: Rákóczi Vallomásai és a hazai emlékirati hagyomány. In: Rákóczi tanulmányok. Szerk: Hopp L. Köpeczi B. R. Várkonyi Á. Bp. 1980.
- Gyöngyösi I.* Gyöngyösi István: Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága.
- H. Németh I.* 2004. H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16-17. századi Magyarországon. Bp. 2004. I-II. k.
- H. Takács M.* 1970. H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak. Bp. 1970.
- Hankiss Á.* 1976. Hankiss Ágnes: „Én antológiák” – Az élettörténet mitikus áthangolása. = Mozgó Világ 1976.
- Hankó Zs.* 1988. Hankó Zsuzsanna: Madarász Viktor történeti képeinek hazai visszhangja. Szakdolgozat 1988. Vezető tanár Németh Lajos.
- Hargittay E.* 2001. Hargittay Emil: Glória, fama, Literatura. Uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben. Bp. 2001.
- Hassinger, H.* 1951. Hassinger, Herbert: Johann Joachim Becher 1635-1682. Ein Beitrag zur Geschichte des Merkantilismus. Wien, 1951.
- Havas L. – Körber Á.* 1996. Biedermann, Hans: Knaurs Lexikon der Symbole. Magyar kiadásra Havas Lujza és Körber Ágnes fordításában. Corvina Kiadó Bp. 1996
- Heckenast G.* 1953. Heckenast Gusztáv: A Rákóczi szabadságharc. Bp. 1953
- Heckenast G.* 1958. Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc könyvtára, 1701. Irodalomtörténeti Közlemények 62 (1958) 25-36.
- Heckenast G.* 1996. Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc Udvari Gazdasági Tanácsa (Consilium Aulico-Oeconomicum) In: A gazdaságtörténet kihívásai. Tanulmányok Berend T. Iván 65. születésnapjára. (Szerkesztette: Buza János, Csató Tamás, Gyimesi Sándor) Bp. 1996. 61-68.
- Heckenast G.* 1998. Heckenast Gusztáv: A Rákóczi szabadságharc szenátusa. In: Molnár Mátyás Emlékkönyv. Készült a Vay Ádám Múzeum alapítója születésének 75. évfordulója tiszteletére. (Szerkesztette: Molnár Sándor, Németh Péter) Vaja, 1998. 34-40.

- Heckenast G. 1999.* Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc Udvari Tanácsa. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XXXVII. (Szerkesztette: Veres László, Viga Gyula) Miskolc, 1999. 559–570.
- Hengelmüller, L. 1913.* Hengelmüller, Ladislas: Hungary's Fight for National Existence, or the History of the great uprising led by Francis Rakoczi II., 1703–1711. London, 1913.
- Hopp L. 1973.* Hopp Lajos: Mikes és világa. Bukarest, 1973.
- Hopp L. 1979.* Hopp Lajos: Vallomások. In: II. Rákóczi Ferenc. Vallomások, Emlékiratok. (Szerkesztés és a jegyzetek, fordította Szepes Erika.) Bp. 1979.
- Hoppál M. 1988.* Hoppál Mihály: Jelképek a kultúrában. In: Hoppál M. – Jankovics M. – Nagy A. – Szemadám Gy.: Jelképtár. Helikon Kiadó, Bp. 1988. 5-15, 245-256, a kigyóróól: 119-121.
- Horváth J. J. 2004.* Horváth J. József: Ibrahim Mütefferika Magyarországon. Ponticulus Hungaricus 8. (2004) I. szám (Internetes folyóirat)
- Horváth M. 1869.* Horváth Mihály: Zrínyi Ilona. Bp. 1869.
- Horváth M. 1872.* Horváth Mihály: Magyarország történelme. Második bővített kiad., Pest 1872. VI. k.
- Hornyik J. é. n.* Hornyik János: Kecskemét történet. IV. k.
- Hóman–Szekfü. 1935.* Hóman–Szekfü: Magyar történet, Bp. 1935.
- Hóvári J. 2009.* Hóvári János: Rodostói emlékek és tanulságok. Beszédes Kálmán – Rodostó magyar képírója. Bp. 2009.
- Hrenkó P. 1989.* Hrenkó Pál: Lazius 1552-1556. évi nagy Magyarország-térképe. In: Papp-Váry Árpád–Hrenkó Pál, Magyarország régi térképeken. Bp. 1989. 58-59.
- Ingrao, Charles W. 1979.* Ingrao, Charles W.: In quest and crisis: Emperor Joseph I and the Habsburg monarchy. West Lafayette, 1979.
- Jacek S. 1980.* Jacek Staszewski: Lengyel – magyar politikai kapcsolatok a szabadságharc idején. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc. 1980.
- Jankovics J. – Nyerges J. 1998.* A Marssal társalkodó Murányi Venus A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Jankovics József és Nyerges Judit. Az utószót írta: Jankovics József. Ballasi Kiadó Bp. 1998.

- Jankovics J. – Nyerges J. 1999. Porábúl megéledett Főnix. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Jankovics József és Nyerges Judit. Az utószót írta: Jankovics József. Balassi Kiadó Bp., 1999.
- Jankovics J. – Nyerges J. 2000. Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága. A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Jankovics József és Nyerges Judit. Az utószót írta: Jankovics József. Balassi Kiadó Bp. 2000.
- Jankovics J. 1987.* Jankovics József: Önéletírás és hitelesség – Művészet és valóság viszonyának kérdése a Bethlen- levelézés tükrében. In: Bethlen Miklós levelei (1657-1698.) Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Jankovics József. A latin nyelvű részeket fordította Kulcsár Péter. A magyar nyelvi jegyzeteket és a szójegyzéket készítette: Nényei Gáborné: Régi Magyar Prózai Emlékek. Szerk: Tolnai Gábor. Bp. 1987.
- Jászay M. 1996.* Jászay Magda: A kereszténység védőbástya olasz szemmel. Olasz kortárs írók a XV-XVIII. századi Magyarországról. Bp. 1996.
- Kántor E. Kézirat* Kántor Erzsébet: Bottyán János és a hivatalok kapcsolata Esztergom megyében. Kézirat.
- Karácson I. 1910.* Karácson Imre: Rákóczi rodostói cselédjei. Századok 44. (1910) 230–231.
- Karácson I. 1911.* Karácson Imre: A Rákóczi-emigráció török okmányai. 1717–1803. (A konstantinápolyi levéltárakból összegyűjtötte és fordította: -. Az előszót írta: Dr. Thallóczy Lajos.) Bp., 1911.
- Kincses K. M. 2003.* Kincses Katalin Mária: „Minden különös ceremónia nélkül”. A Rákóczi kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala. Hadtörténeti Közlemények 116. (2003) 46–76.
- Kis D. D. é. n.* Kis Domokos Dániel: A fejedelem bujdosótársai. (Szathmári Király Ádám naplója alapján.) In: Bercsényi Miklós és kora. Történettudományi konferencia Hódmezővásárhelyen, 1993. október 8–9-én a Rákóczi-szabadságharc megindulásának 290. évfordulója alkalmából. Szerk.: Földesi Ferenc–Czeglédi Sándor. Hódmezővásárhely, é. n. 68–84.
- Kis D. D. Kézirat.* Kis Domokos Dániel: Rákóczi Vallomásai és Szatmári Király Ádám naplója. Kézirat.

- Komáromy A.* 1901. Komáromy András: Kuruc világi emlékek Ugocsa vármegye levéltárában. = Történelmi Tár, 1901.
- Kont I.* 1912. Kont Ignác (Közi.) II. Rákóczi Ferencz utolsó emlékirata a francia udvarhoz. Századok 46. (1912) 209–213.
- Kónya P.* 1994. Kónya Péter: Az eperjesi vértörvényszék. Eperjes–Bp. 1994.
- Kónya P.* 1997. Kónya Péter: Eperjes szabad királyi város szerepe a kuruc mozgalomban. In: Hegyaljai felkelés. Tanulmányok. Szerk: Tamás Edit. Sárospatak, 1997.
- Kónya P.* 2003. Kónya Péter: A Gazdasági Tanács (Consilium Oeconomicum) eperjesi adminisztrációjának működése. In: A szabadságharc és Közép-Európa, I. 2003. 171–182.
- Kosáry D.* 1965. Kosáry Domokos: Pest megye a kuruc korban. Bp. 1965.
- Kovács Á.* 1994. Kovács Ágnes: Károlyi Sándor főispáni tevékenysége a XVII. század végén = Hadtörténelmi Közlemények, 107 (1994) 4. 56–61.
- Kovács S. T.* 2003. Kovács S. Tibor: A Rákóczi-szabadságharc fegyverei. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa 2003. I. k. 311–316.
- Köpeczi B. – R. Várkonyi Á.* 1973. Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi tükör I-II. Bp. 1973.
- Köpeczi B.* 1966. Köpeczi Béla: A Rákóczi szabadságharc és Franciaország. Bp. 1966.
- Köpeczi B.* 1969. Köpeczi Béla: A Rákóczi – szabadságharc és Franciaország. Bp. 1969.
- Köpeczi B.* 1970. Köpeczi Béla (szerk.) A Rákóczi-szabadságharc és Európa. [Dokumentumgyűjtemény.] Szerk. és válogatta, a magyarázatokat és jegyzeteket írta -. Bp., 1970.
- Köpeczi B.* 1976. Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége” A Thököly felkelés az európai közvéleményben. Bp. 1976.
- Köpeczi B.* 1982. Köpeczi Béla: Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Bp. 1982.
- Köpeczi B.* 1984. Köpeczi Béla (Szerk. bevezette) D’Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése (1725–1727). Ford. Németh Miklós. Vaja, 1984.
- Köpeczi B.* 1991. Köpeczi Béla: A bujdosó Rákóczi. Bp. 1991.

- Köpeczi B. 1993. Köpeczi Béla: Bercsényi Miklós és az orosz orientáció. In: Bercsényi Miklós és kora. (Szerkesztette: Földesi Ferenc, Czeglédi Sándor) Hódmezővásárhely, 1993. 38-42.
- Köpeczi B. 1996. Köpeczi Béla: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Bp., 1966.
- Köpeczi B. 1997.*
- Köpeczi B.–R. Várkonyi Á. 1955. Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1955.
- Köpeczi B.–R. Várkonyi Á. 1976.* Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1976.
- Köpeczi B.–R. Várkonyi Á. 2004.* Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. 3. kiad. Bp. 2004.
- Lukinich I. 1935.* Lukinich Imre: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára I. k. Bp. 1935.
- Magyari A. 1961.* Magyari András: A parasztság helyzete, Habsburgellenes és antifeudális harca a XVII. század fordulóján Máramaros tartományban. Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Ser. IV. Fasc. 1961. Cluj.
- Makkai L. 1954.* Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp. 1954.
- Mandrou, R. 1977.* Mandrou, Róbert: Les écrits mystiques de François II Rákóczi. Nouvelles études Hongroises 12. (1977) 239–241.
- Marczali H. 1907.* Marczali Henrik: Rákóczi Ferenc és a nép, = Budapesti Szemle. 1907.
- Márki S. 1907.* Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc I. k. 1676-1707. Bp. 1907.
- Márki S. 1910.* Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. III. k. Bp., 1910.
- Márki S. 1913.* Márki Sándor: Nagy Péter csár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége 1707-ben. Bp. 1913.
- Markó Á. 1934.* Markó Árpád: II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Bp. 1934.
- Markó Á. – Tóth Gy. 1954.* Markó Árpád – Tóth Gyula: A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzata. HdtK, 1954.
- Maurois, A.* Maurois, André: Aspects de la biographie.
- Mayer, Th. 1980.* Mayer, Theodor: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Wien und Leipzig, 1911. [Új kiadása: (Hrsg.) Fleckenstein, Josef–Stoob, Heinz, (Bearb.) Tóth, Adalbert. Sigmaringen, 1980]

- Mészáros I.* Mészáros Ignác: Zrínyi Ilona válasza Caprarának Munkács várából... Mészáros Ignác gyűjteménye. Jeles beszédek és írott nevezetes levelek. OSZK Kézirattár. Fol Hung, 164, fol 70-71/v.
- Mészáros K. 2001.* Mészáros Kálmán: Tábornoki és törzstiszti kinevezések a Rákóczi szabadságharcban. Hdtk, 2001.
- Mészáros K. 2003.* Mészáros Kálmán: A tiszaháti bujdosómozgalom és vezéralakjai. Hadtörténelmi Közlemények 116 (2003.) 3-4. 759-775.
- Mezey B. 2003.* Mezey Barna: A jogélet a Rákóczi-szabadságharcban. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. 2003. I. k. 337-358.
- Mikes K. 1966.* Mikes Kelemen: Törökországi levelek és misszilis levelek. Sajtó alá rendezte: Hopp Lajos. Bp., 1966.
- Mikes K. 1966-1989.* Mikes Kelemen: Az idő jól eltöltésének módja és más keltezetlen fordítások. Sajtó alá rendezte: Hopp Lajos. Bp., 1966-1989.
- Mikes K. 1967.* Mikes Kelemen: Épistolák. Sajtó alá rendezte: Hopp Lajos. Bp., 1967.
- Mikes K. 1970.* Mikes Kelemen: Mulatságos napok és más fordítások. Sajtó alá rendezte: Hopp Lajos. Bp., 1970.
- Mikes K. 1974.* Mikes Kelemen: Az ifjak kalauza. Sajtó alá rendezte: Hopp Lajos. Bp., 1974.
- Mikes K. 1986.* Mikes Kelemen: Catechismus formájára való közönséges oktatások. 1-2. Sajtó alá rendezte: Hopp Lajos. Bp., 1986.
- Miskolczi A. 2001.* Miskolczi Ambrus: Bp. 2001.
- Mravkarova, Maria M. 1980.* Mravkarova, Maria M.: Újabb török okmányok a Rákóczi-emigrációról. Ford. Búr Márta. In: Rákóczi-tanulmányok. Szerk.: Köpeczi Béla-Hopp Lajos-R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. 717-722.
- Pach Zsigmond P. 1954.* Pach Zsigmond Pál: A nemzeti összefogás kérdése a Rákóczi szabadságharcban. Sz. 1954.
- Pálffy G. 1996.* Pálffy Géza: Bottyán János életpályájának néhány megoldatlan kérdéséhez." In: Limes, 1996.
- Papp K. 1995.* Papp Klára: Tokaj birtokosai és birtoklástörténete a mohácsi vésztől a Rákóczi szabadságharc bukásáig. In: Tokaj. Várostörténeti tanulmányok. Szerkeszti Bencsik J. – Orosz I. Tokaj, 1995.

- Perényi J.* 1978. Perényi József: II. Rákóczi és I. Péter cár diplomáciai kapcsolatai a poltavai csata előtt. In: Rákóczi-tanulmányok. (Szerkesztette: Sinkovics István, Gyenis Vilmos) Bp. 1978.
- Perjés G.* 1999. Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség és hadélelmezés a XVII. század második felében 1650-1715. In: Perjés Géza: Seregszemle. Hadtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk: Hausner Gábor, Bp. 1999.
- Perjés G.* 1980. Perjés Géza: A Rákóczi összeesküvés tervei a háború megvívására. In: Rákóczi-tanulmányok. (Szerkesztette: Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes) Bp. 1980. 123-140.
- Perjés G.* 1981. Perjés Géza: A Rákóczi összeesküvés tervei a háború megvívására. Rákóczi-tanulmányok. Bp. 1981.
- Péter K.* 1996. Péter Katalin: A gyermek és a gyermekkor a történetírásban (Bevezetés helyett) és *Űő*: A gyermek első tíz esztendeje. In: Gyermek a kora újkori Magyarországon, „adott Isten hozzánk való szeretetéből ... egy kis fraucimmerecskét nekünk”. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 19. Szerkesztette Péter Katalin: Bp. 1996. 17-13, 15-50.
- Péter K.* 1999. Péter Katalin: Jobbágy gyermekek a kora újkori Magyarországon. In: *Műhely*, XXII. (1999) 5-6. szám, 141-148.
- Pollock, L.* 1996. Pollock, Linda: *Forgotten Children. Parent- Child Relation from 1500 to 1900.* Cambridge, 1996.
- R. Kiss I.* 1906. R. Kiss István: Adatok II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választásához. TT. 1906.
- R. Várkonyi Á* 1952. Várkonyi Ágnes: A Dunántúl felszabadítása 1705-ben. Sz. 1952.
- R. Várkonyi Á* 1961. R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Bp., 1961.
- R. Várkonyi Á* 1964. R. Várkonyi Ágnes: A jobbágyság osztályharca a Rákóczi szabadságharc idején. = *Történelmi Szemle*, 1964.
- R. Várkonyi Á.* 1976. R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi állama és Nógrád vármegye. Nógrád vármegyei múzeumok évkönyve 22 (1976) 39- 62.

- R. Várkonyi Á. 1980A. R. Várkonyi Ágnes: A vetési pátensek. A jobbágykatonák védelme és tehermentessége Rákóczi államában. In: Rákóczi-tanulmányok. (Szerkesztette: Köpeczi Béla – Hopp Lajos–R. Várkonyi Ágnes) Bp. 1980. 11–31.
- R. Várkonyi Á. 1980B. R. Várkonyi Ágnes: „Ad Pacem Universalem” (A szatmári béke nemzetközi előzményeiről). Századok, 114 (1980) 165–197.
- R. Várkonyi Á. 1981. R. Várkonyi Ágnes: A vetési pátensek. A jobbágykatonaság védelme és tehermentessége Rákóczi államában. Rákóczi –tanulmányok. 1981.
- R. Várkonyi Á. 1983. R. Várkonyi Ágnes: Kritika és emlékezet (Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly – képeiről.) In: A Thököly felkelés és kora. Szerkesztette: Benczédi László. Bp. 1983, 215–255.
- R. Várkonyi Á. 1987. R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő murányi Venus. Bp. 1987.
- R. Várkonyi Á. 1989. (2002.) R. Várkonyi Ágnes: A fejedelem gyermekkora. Bp. 1989. (II. kiad. 2002.)
- R. Várkonyi Á. 1992. R. Várkonyi Ágnes: Az ismeretlen Mikes. In: Pelikán a fiaival. Bp., 1992. 208–234.
- R. Várkonyi Á. 1994. R. Várkonyi Ágnes: Erdély és a vesztfáliai béke. In: Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. (Szerkesztette: Draskóczy István) Bp. 1994. 187–198.
- R. Várkonyi Á. 1995. R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi karácsonyi elmélkedése. In: Uő: A tűzvész tanúi. Esszék. Bp. 1995. 160–175.
- R. Várkonyi Á. 1999.
- R. Várkonyi Á. 2001A. R. Várkonyi Ágnes: A király és a fejedelem. II. Rákóczi Ferenc, I. József és az európai hatalmi egyensúly 1676–1711. = Császár és király. Történelmi utazás. Katalógus. Collegium Hungaricum. Szerk: Fazekas István és Ujváry Gábor. Collegium Hungaricum, 2001.
- R. Várkonyi Á. 2001B. R. Várkonyi Ágnes: Der König und der Fürst – Franz II. Rákóczi, Joseph I. und das Gleichgewicht der europäischen Mächte von 1676 bis 1711. In: Kaiser und König, 1526–1918. Eine historische Reise: Österreich und Ungarn. Ausstellung im Prunksaal der Österreichischen Nationalbibliothek, 08. März–01. Mai 2001. Katalog. rsg. István Fazekas, Gábor Ujváry. Wien, 2001. 55–66.

- R. Várkonyi Á.* 2002. R. Várkonyi Ágnes: A Wesselényi szervezkedés történetéhez 1664–1671. Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Geccsényi Lajos- Pálffy Géza- Tóth István György. Bp. 2002. 423-460.
- R. Várkonyi Á.* 2003A. R. Várkonyi Ágnes: Kompromisszumoktól a szabadságharcig. = Hadtörténeti Közlemények, 116 (2003) 3-4. 696-793.
- R. Várkonyi Á.* 2003B. R. Várkonyi Ágnes: „Ad Perpetuam Rei Memoriam ...” Rákóczi államáról. Magyar Tudomány 109 (2003) 699-712.
- R. Várkonyi Á.* 2004. R. Várkonyi Ágnes–Kis Domokos Dániel: A Rákóczi-szabadságharc. Nemzet és emlékezet. Bp. 2004.
- R. Várkonyi Á.* 2008. R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona „Európa legbátrabb asszonya”. Ilona Zrínyi „Avrupa'nın en cesur kadını”. Bp., 2008.
- R. Várkonyi Á. Kézirat.* R. Várkonyi Ágnes: A Confessio peccatoris történeti közléseiről. Kézirat.
- Rabb, K. Th.* 1975. Rabb, K. Theodore: The Struggle for Stability in Early Modern Europe. Oxford University Press. New York, 1975.
- Ráday-iratok* Ráday Pál iratai I. 1703-1706. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán, Esze Tamás, Maksay Ferenc, Pap László. Bp. 1955.
- Ráday P.* 1955. Ráday Pál: Vita quid est? Labor est. Eredetije: OSzKKt. Oct Hung. 575. Másolatait, régebbi pontatlan kiadásrait és ezek kritikáját is közli a szöveggel együtt Ráday Pál iratai I. 1703-1706. Szerk: Benda Kálmán–Esze Tamás–Maksay Ferenc–Pap László. Bp. 1955
- Refik, A.* 1917. Refik, Ahmet: Memalik-i osmanîyede kral Rakoçi ve tevabii. İstanbul, 1917.
- Refik, A.* 1932. Refik, Ahmet: Türk hizmetinde Kral Tököli Imre (1683–1705). Orta Macar Kralı Tököli İmre'nin Türkiye'de geçen hayalına dair Hazinei Evrak vesikalarını havidir. Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1932.
- Reisinger J.* 1977. Reisinger János: Rákóczi Vallomásainak műfaji kérdései. A Rákóczi –emlékév diák pályázatán díjnyertes tanulmányok. Szerk: Kovács Kálmán. Bp. 1977.

- Ricoeur, P.* 1997. Ricoeur, Paul: Gedächtnis– Vergessen–Geschichte. In: Historische Sinnbildung. Problemstellungen, Zeitkonzepte, Wahrnehmungshorizonte, Darstellungsstrategien. Hg von Klaus E. Müller und Jörn Rüsen. Hamburg, 1997. 433-455.
- Ricoeur, P.* 1999. Ricoeur, P. 1999.
- Rinck, Gottlieb E.* 1709. Rinck, Gottlieb Euchararius: Leopolds des Grossen Röm. Kaysers wunderwürdigen Leben und Thaten aus geheimen Nachrichten eröffnet und in vier Theile getheilt. I-IV. Leipzig 1709. I-IV.
- S. Varga K.* 2002. S. Varga Katalin: Vitetnek itélőszékre ... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve. Kalligram, Pozsony 2002.
- Sambucus, J.* 1982. Sambucus, Joannes: Emblamata, Antverpiae, 1564. 138-139. Hasonmás kiad., 1982.
- Saussurf, C.* 1999. Saussurf, César De: Törökországi levelek és útirajzok 1730–1739. Ford. Antal László, a magyar jegyzetek Kovács Ilona, a török jegyzetek Hóvári János munkája Bp., 1999.
- Seres I.* 2003A. Seres István (Közl.): Csulay Imre jelentései II. Rákóczi Ferencnek a török földre menekült erdélyi kurucokról 1706–1708. Hadtörténeti Közlemények 116. (2003) 847–875.
- Seres I.* 2003B. Seres István: A Rákóczi-emigráció kutatásának törökországi forrásai. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, 2003. 1. 295–309.
- Serez, M.* 2001. Serez, Mehmet: Tarihte türk–macar ilişkileri. II. Rakoczi Ferenc ve Mikes Kelemen'in Türkiye Mektupları. (Tekirdağ Valiliği Yanınıdır), Tekirdağ, 2001.
- Sipos F.* 2001. Sipos Ferenc: Rákóczi Ferenc Lipót nehéz gyermekora 1676-1690. = Századok 135 (2001) 4.
- Siptár D.* 2003. Siptár Dániel: „Sine nobis de nobis” A békekötés mint a Rákóczi-szabadságharc kirobbanásának oka és célja. In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2003. II. 217–242.
- Szabó A.* 1912. Szabó Adorján: II. Rákóczi Ferenc udvartartása. = Közlemények Abauj–Torna vármegye és Kassa múltjából. 3 (1912) 26-32.

- Szabó A.* 1994. Szabó Adorján: Abauj megye és Kassa városa, 1670-1685. Történeti Közlemények Abauj-Torna vármegye és Kassa múltjából. 1910/ Reprint, 1994. december.
- Szádeczky L.* 1904. Szádeczky Lajos: Rákóczi és a bujdosók hamvai. Kolozsvár, 1904.
- Szalay L.* 1864. Szalay László: II. Rákóczi Ferenc bujdosása. 1-2. köt. Pest, 1864.
- Szalay L.* 1865. Gróf Károlyi Sándor Önéletírása, Kiadta: Szalay László, Pest 1865. Magyar Történeti Emlékek I. k. 45.
- Szávai J.* 1978. Szávai János: Az önéletírás. Bp. 1978.
- Szekfű Gy.* 1913. Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi. Bp., 1913.
- Szirácsik É.* 2004. Szirácsik Éva: A nemes vármegyének kezéhez. II. Rákóczi Ferenc levelei és Nógrád vármegyei visszhangjuk. I. k. (1703-1705) Salgótarján 2004.
- Szirtes Zs.* 2008. Szirtes Zsófia: Herkules és diadalkapu. Illusztráció a Rákóczi-szabadságharchoz egy erdélyi százsz kéziratban. Művészettörténeti Értesítő 57. (2008) 303-312.
- Szokolay K.* 1996. Szokolay Katalin: Lengyelország története. Bp. 1996.
- Takács J.* 1944. Takács János: A közteljesítés II. Rákóczi Ferenc korában. Zalaegerszeg, 1944.
- Takáts S.* 1922. Takáts Sándor: Zrínyi Ilona Bécsben. Régi idők régi emberek. Bp. 1922.
- Tarle, J. V.* 1953. Tarle, J. V.: Rákóczi és az európai nagyhatalmak. In: A Rákóczi-szabadságharc történetéből. A Magyar Történeti Kongresszus előadásaiából. 1953. június 6-13.
- Téglásy I.* 1987. Téglásy Imre: Hercules Hungaricus (Egy Sambucus-embléma előtörténete és utóélete. In: Icológia és műértelmezés 2. Szerkesztette: Fabiny Tibor, Pál József, Szőnyi György Endre. Szeged 1987. 193-202.
- Thallóczy L.* 2004. Thallóczy Lajos jelentése Gróf Tisza István miniszterelnöknek Rákóczi és bujdosótársai földi maradványainak feltárásáról. In: A Rákóczi-szabadságharc. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes-Kis Domokos Dániel. Bp., 2004. 346-357.
- Thaly K.* 1868A. Thaly Kálmán: Dobay Zsigmond naplója, 1686. In: Thaly Kálmán (közl.); Késmárki Thököly Imre és némely főbb hívének naplói és emlékezetes írásai, 1686-1705. (Pest 1868) MHHS II. osztály XXIII. k. 2. rész, 431.

- Thaly K. 1868B.* Thaly Kálmán: Gr. Bercsényi Miklós mint magyar kir. udv. cancellár. Sz. 1868.
- Thaly K. 1874.* Thaly Kálmán: Adalék Mányoky Ádám híres magyar képiró életéhez Rákóczi, mint műbíráló. = Századok, (8) 1874.
- Thaly K. 1875.* Thaly Kálmán: Gr. Nádasdy Ferenc országbíró vadászdiplomája és utasítása főlovászmestere számára 1660. = Századok, 1875. 498-502.
- Thaly K. 1875B.* Thaly Kálmán: I. Rákóczi György szabályzata udvari bejárói számára. = Századok, 1875. 341-345.
- Thaly K. 1876.* Thaly Kálmán: Adalékok a hazai festészet történetéhez Thököly és Rákóczi korában. = Archeológiai Értesítő X. 1876, 69-77.
- Thaly K. 1877A.* Thaly Kálmán: Mária Terézia udvara Migazz bíbornoknál. = Pozsonyvidéki Lapok, 1877. január 2. sz.
- Thaly K. 1877B.* Thaly Kálmán: Protestáns egyháztörténeti kalászat II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari kancelláriája kiadványi jegyzékéből. = Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő, 1877. 142-153.
- Thaly K. 1880-1881.* Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvartartási szabályzata. = Történelmi Tár, 1880. 571-581. és 1881. 158-173.
- Thaly K. 1881.* Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc ifjúsága. Bp. 1881.
- Thaly K. 1882-1883.* Thaly Kálmán: A hazai képzőművészet, műipar, nemzeti viselet, fegyvergyártás és háztartás történetéhez II. Rákóczi Ferenc udvarában és korában. (1706-1711). = Történelmi Tár, 1882. 555-556, 745-768.; 1883. 184-198, 375-406.
- Thaly K. 1882A.* Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc ifjúsága. Második, javított, bővített kiad., Pozsony 1882.
- Thaly K. 1882B.* Thaly Kálmán: I. Rákóczi Ferenc utasítása sárospataki várnagyai számára (1666) = Történelmi Tár, 1882. 374-380.
- Thaly K. 1882C.* Thaly Kálmán: Székesi gróf Bercsényi Miklós ungvári várában és uradalmában lefoglalt ingóságainak laistromai (1701-1702), és III. Toldalékul Bercsényi udvartartásához. In: Archivum Rákócziánum, II. Rákóczi Ferenc levéltára. Első oszt. Had és Belügy VIII. k. Bp. 1882, 306-375.
- Thaly K. 1887.* Thaly Kálmán: 1887. II. k.

- Thaly K. 1892.* Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család 1527-1735. II. k. Bp. 1892.
- Thaly K. 1893.* Thaly Kálmán: Rákóczi- emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferenc fejedelem hamvainak földalálása. Bp., 1893.
- Thaly K. 1896.* Thaly Kálmán: Az 1707-iki ónodi emlékérem. = Századok 29 (1896)
- Thaly K. 1900A.* Thaly Kálmán: (közli) Báthory Zsófia fejedelem-asszony kijáró ezüstműi. = Történelmi Tár, 1900. 322-323.
- Thaly K. 1900B.* Thaly Kálmán: Munkácsi leltárak és udvartartási iratok (1680-1701) = Történelmi Tár, 1900. 321-384.
- Thomka B. 1999.* Emlékezet- felejtés- történelem. Fordította: Rózsahegyi Edit. In: Narratívák. 3. A kultúra narratívái. Szerkesztette és a szöveget gondozta: Thomka Beáta. Bp. 1999.
- Tomasivškyj I. 1912.* Tomasivškyj István: Adatok II. Rákóczi Ferenc és kora történetéhez. Márki Sándor monográfiája kapcsán. = Századok, 1912.
- Tóta Péter B. 1999.* Tóta Péter Benedek: Édes fiam! (A gyermek-mivolt átváltozása egy keresztény humanistánál Műhely, XXII. (1999) 5-6, 94-98.
- Tóth – Barbalics I. 2002.* Tóth – Barbalics István: Beszédmódok és retorikai struktúrák II. Rákóczi Ferenc Vallomásaiban. Szakdolgozat. Témavezető R. Várkonyi Ágnes. 2002.
- Tóth F. 2003A.* Tóth Ferenc: Bujdosó vagy száműzött?: A Rákóczi emigráció a történelem tükrében. Magyar Tudomány 48. (2003) 678–685.
- Tóth F. 2003B.* Tóth Ferenc: Rákóczi József konstantinápolyi ezredalapító pátense. Hadtörténelmi Közlemények 116. (2003) 933–936.
- Trencsényi Waldapfel I. 1983.* Trencsényi Waldapfel Imre: Mitológia. Nyolcadik kiadás. Gondolat, Bp. 1983. (1974.)
- Turóczi-Trostler J. 1961.* Turóczi-Trostler József: Keresztény Hercules. In: Magyar irodalom – Világirodalom. Bp. 1961.
- Tüskés G. 1997.* Tüskés Gábor: A meditációíró Rákóczi. In: II. Rákóczi Ferenc meditációi. A latin szöveget gondozta és jegyzetelte Déri Balázs. A francia szöveget gondozta és jegyzetelte Kovács Ilona. A tartalmi összefoglalókat készítette Tüskés Gábor. Balassi Kiadó Bp. 1997. 961-962.

- Ulrich A.* 1999. Ulrich Attila: Pénzügyi problémák a Szepesi Kamara területén a 17. század második felében. In: Numizmatika és társadalomtudományok. III. Bp. 1999. 253-260.
- Ulrich A.* 2000. Ulrich Attila: A tokaji uradalom gazdálkodása a 17. század második felétől a napóleoni háborúk koráig. Doktori (PhD) disszertáció Kézirat, 2000.
- Ulrich A.* é. n. A Rákóczi család uradalmi bortermelése és bortermelésük haszna a XVII. század második felében. In: A szabadságharc és Közép-Európa. Szerk: Tamás Edit. I. k. Sárospatak, 135-170.
- Ülker, N. 1966. Ülker, Necmi: The political aspects of the campaign of the Pruth in 1711. *Cultura Turcica* 3. (1966) 202-215.
- Vallomások 1979. II. Rákóczi Ferenc. Vallomások, Emlékiratok. (Szerkesztés és a jegyzetek, fordította Szepes Erika.) Bp. 1979.
- Váradi Sternberg J.* 1981. Váradi Sternberg János: Századok öröksége. Bp. – Uzgorod, 1981.
- Vértesy D. 1939. A görög bukolikusok (Theokritos, Moschos, Brion) költeményei. I. k. Theokritos valódi alkotásai. Fordította Vértesy Dezső, Magyarázta Módi Mihály Bp. 1939.
- Veszély K.* 1862. Veszély Károly: Thököly Imre és Zrínyi Ilona levelei. Magyar Tudományos Értekező I. 1862.
- Vico, Johannes B.* 1716. Vico, Johannes Baptista: De rebus gentis Antonii Caraphaei libri IV. Nápoly, 1716.
- Wagner, F.* 1719–1731. Wagner, Franciscus: Historia Leopoldi Magnis Caesaris Augusti... 1719–1731. I-II.
- Wellmann I.* 1935. Wellmann Imre: A Rákóczi-birtokok sorsa. In: Rákóczi Emlékkönyv. Szerk: Lukinich Imre. Bp. 1935.
- Zachar J. 1979. Zachar József: Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja. (Válogatott források) Vaja, 1979.
- Zádor A. 1993. A historizmus művészete Magyarországon. Szerk: Zádor Anna. Bp. 1993.
- Zolnai B. 1926. Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. Bp. 1926.
- Zolnai B. 1943. Zolnai Béla: II. Rákóczi Ferenc, h. n., é. n. [1943] (Magyar életrajzok. 15. Szerk.: Szekfű Gyula)

Zöllner, E. 1998.

Zöllner, Erich: Ausztria története. (Geschichte Österreichs. 8. Auflage München, 1990.) Fordította: Bojtár Endre. Osiris Kiadó, 1998.

Zrínyi M.

Zrínyi Miklós: Vitéz hadnagy és Mátyás király életéről való elmélkedések. In: Zrínyi Miklós prózai művei.